

SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR - I

Haziran 2023

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DOÇ. DR. SALİH BATAL

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTAÇ TOPTAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAZAL CEYLAN ÖZTÜRKER DEMİR

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2023

ISBN • 978-625-6450-39-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR-I

Haziran 2023

Editörler

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DOÇ. DR. SALİH BATAL

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTAÇ TOPTAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAZAL CEYLAN ÖZTÜRKER DEMİR

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

KUZEY MAKEDONYA CUMHURİYETİ'NİN YENİ VATANDAŞLIK
YASASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Bahriye ESELER, A. Baran DURAL 1

Bölüm 2

OFSET BASKIDA NEMLENDİRME SUYU

Pelin HAYTA, Mehmet OKTAV 25

Bölüm 3

HAVACILIK ALANINDA YABAN HAYATI YÖNETİMİ

Cankut AYDIN..... 45

Bölüm 4

DİDİM'DE YAŞAYAN İNGİLİZLERİN TÜRK MUTFAĞINA BAKIŞ AÇISI

Muhammet NİMET ÇAVUŞ..... 61

Bölüm 5

QUEER TEORİ VE CİNSİYETSİZLEŞME SÖYLEMİ MERKEZİNDE
“CİNSİYET TARAFSIZ EBEVEYNLİK” TARTIŞMALARI

Hatice BUDAK, Emine CEYLAN..... 81

Bölüm 6

YASAL VE ETİK AÇIDAN PRENATAL TANI UYGULAMALARINDA
RIZA KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

*Esra DüNDAR ARAVACIK, Ebru DüNDAR YENİLMEZ*** 111

Bölüm 7

EBÜZZİYA TEVFİK'İN *DIYOJEN* BİYOGRAFİSİNİN TAHLİL VE
TRANSKRİPSİYONU

Zeki AKTAŞ 127

Bölüm 8

ADİL İKİZ (DİJİTAL-YEŞİL) GEÇİŞ İÇİN KAMUDA TEKNOLOJİ VE
YENİLİK YÖNETİMİ

Senem DEMİRKIRAN 155

Bölüm 9

SURİYE İÇ SAVAŞI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Elif TİRYAKİ, Muazzez HARUNOĞULLARI..... 171

Bölüm 10

BOŞ ZAMAN TÜKETİM ALIŞKANLIĞI: ELEKTRONİK BOŞ
ZAMAN UYGULAMALARI KONUSUNDA KAVRAMSAL BİR
ARAŞTIRMA

Melisa Nur ÇELİK, Akyay UYGUR 201

Bölüm 11

ULUSLARARASI PAZAR BÖLÜMLENDİRME VE HEDEF PAZAR
SEÇİMİ

Fatma ŞEKER, Yılmaz ÇEKMEN, Bulut DÜLEK..... 221

Bölüm 12

EKRANLI ARAÇLARLA ÇALIŞMALARDA ÇALIŞANLARI BEKLEYEN
TEHLİKE VE RİSKLER İLE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

Cihandar HASANHANOĞLU 245

Bölüm 13

MAL REJİMİ SÖZLEŞMESİNİN UYGULAMA ALANI VE SINIRLARI

Gökçe CANARSLAN 277

Bölüm 14

MİMARİ, SERAMİK VE İNSAN BEDENİ ÜZERİNDEKİ DAİRE
SEMBOÜNÜN EZOTERİK ANLAMLARI ÜZERİNE

Laleş USLU AZARAK 293

Bölüm 15

KLASİK PRAGMATİZMDE EPİSTEMİK NÜANSLAR

Bülent Uğur KOCA 307

Bölüm 16

HÜMANİZMİN EVRİMİNDE ÖNEMLİ BİR İSİM: MARSİLİO FİCİNO

Banu ÇETİN ÜNAL..... 331

Bölüm 17

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ULUSAL VE ULUSLARARASI DAYANAKLARI

Okan ÖZBAKIR..... 343

Bölüm 18

KÜLTÜR TURİZMİ VE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE YÖRESEL BİR ARAŞTIRMA: ÇAYCUMA KÜLTÜR TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Neşe KÖKTÜRK..... 361

Bölüm 19

HUKUK SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE

Vefa ADIGÜZEL 381

Bölüm 20

HATIRLANABİLİR TURİZM DENEYİMİ

Mustafa ÇEVİRİMKAYA, Burhanettin ZENGİN..... 393

Bölüm 21

1980 SONRASI KOSOVA TÜRKLERİ

Esin ÖMER ULUKAYA 427

Bölüm 22

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK SPOR BASININDA ÖNEMLİ BİR DERGİ:
OKUL-SPOR

Mustafa MUTLU..... 445

Bölüm 23

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN OSMANLI HEYETİ'NE TEBLİĞİ VE
İMZALANMASI

Sinan DEMİRAG..... 463

Bölüm 1

KUZEY MAKEDONYA CUMHURİYETİ'NİN YENİ VATANDAŞLIK YASASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Bahriye ESELER¹
A. Baran DURAL²

1 Öğr. Grv. Üsküdar Üniversitesi SHMYO Sosyal Güvenlik Programı Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı Başkanı, ORCID: 0000-0001-7728-4433, bahriye.eseler@uskudar.edu.tr.

2 Prof. Dr. TC Trakya Üniversitesi İİBF SBKY Öğretim Üyesi, ORCID no:0000-0003-2126-3419, b_dural@yahoo.com.

Giriş: Vatandaşlık Yasası'nın Değiştirilmesi

Osmanlı İmparatorluğunun iskan politikası gereğince, Rumeli'nin fetihinden sonra Anadolu'nun belli bölgelerinden müslüman Türkler, Balkan topraklarını Türkleştirmek amacıyla, Rumeli'de iskan ettirilmiştir. (Barkan, 2013: 9-62) Yaklaşık 500 yıl kadar kesintili olarak göç dönemleri yaşansa da, Türklerin Balkan toprakları üzerindeki varlığı, imparatorluk dönemince artarak devam etmiştir. '93 Harb'i'nden itibaren gerek Balkan savaşları esnasında, gerekse savaşlardan sonra süren yıldırma politikaları nedeniyle, Balkanlar'dan Türkiye'ye kitlesel ve bireysel göçler yaşanmıştır. Tüm bu göçlere rağmen, I. Paylaşım Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya, ciddi Türk nüfusuna sahipti. Kimi zaman Türkler ve Balkan halkları arasında gerilimli ilişkiler görülse bile, genel bir barış ortamı hakimdi. Bu sebeple 1945 yılına gelinceye kadar, Yugoslavya'dan Türkiye'ye nadir- bireysel göçler görülmesine rağmen, "Tito" döneminde, 1945-1960 yılları arasında, Yugoslavya'dan Türkiye'ye yaklaşık 250 bin kişi göç etmiştir.

Yugoslavya'nın dağılma sürecinden sonra, 8 Eylül 1991 tarihinde bugünkü adıyla Kuzey Makedonya Cumhuriyeti kurulmuştur. 1945 yılından itibaren Türkiye'ye göç eden Yugoslavya Türkleri, "vatandaşlık-çifte vatandaşlık" konusunda, hak arama mücadelesi verse de, Makedonya göçmenleri açısından, durumun sonuçsuz kaldığı bilinmektedir. Bunun en büyük nedeni, "Vatandaşlık yasası 8. Maddesi'nde" yer alan, vatandaşlığa kabul edileceklerde, "anavatanı göç edenler hariç" şartının aranmasıydı. Temmuz 2021'de, Kuzey Makedonya Meclisi'nin 47. Oturumunda, bu ibare kaldırılarak, 1945 yılından itibaren Türkiye'ye göç eden göçmenler ve göçmenlerin birinci derece kan bağı ile bağlı hısımlarının, vatandaşlık hakkından yararlanabileceğine dair karar alındı.

Yapılacak çalışmada yukarıdaki bahsi geçen çerçevede, yeni vatandaşlık yasasının Türkiye'deki göçmenler üzerindeki yansımaları tartışılacaktır. Bu çerçevede çalışmaya ışık tutması amacıyla, 1945 yılından itibaren Makedonya'dan göç eden göçmenler ve birinci derece kan bağı olan hısımları ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Göçmenlere ulaşım noktasında, belli başlı göçmen derneklerinden yardım alınmıştır.

Tarihsel Arkaplan

Balkan Yarımadası Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer almaktadır. Dağlık bir araziden oluşmaktadır. Adını da, bu bölge de yer alan, Balkan Dağlarından almaktadır. Osmanlı devleti, Balkanlar'da bulunan ülkelerin genel adı olarak, Rumeli terimini kullanmıştır. Balkan ülkeleri olarak Yunanistan, Bulgaristan Arnavutluk Eski Yugoslavya ve Romanya sayılırken, Türkiye de, Balkanlarda toprak sahibi ülke olarak değerlendirilebilir. (Özey, 2006:13)

Balkanlar, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan bölgesini temsil ettiği için stratejik önemi, tartışılmayacak kadar büyüktür. Aynı zamanda bir Balkan

İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin, bölgede uyguladığı dinsel politikasını da, unutmamak gerekmektedir: “*Balkanlar İslam ve Hristiyan kültürlerinin de birleştiği yerlerden birisidir. Hristiyanlık, Boğazlar üzerinden Balkanlar'a ve oradan da Avrupa kıtasına yayıldığı gibi İslamiyet de Anadolu ve Boğazlar üzerinden Balkanlar'a yayılmıştır.*” (Şimşek, 2002:181) Bu anlamda Balkanların, iki din içinde önemli bir varlığı, temsil ettiği söylenebilir. Bir diğer açıdan bakıldığında ise bu kadar farklı dini ve etnik kimliği bir arada tutmasından ötürü, Balkanlar'da, tam bir barışın sağlanamadığı görülmektedir. Balkan Yarımadası üzerine yerleşmiş olan milletlerin önde gelenleri olarak; Bulgarlar, Sırp, Rumlar ve Arnavutlar sayılmaktaydı. Ancak göçler sebebiyle, Yahudiler de, Osmanlı iskan politikaları sebebiyle 19. yüzyıla dek, bölgede ciddi orana sahiptiler. Bunların dışında bölgede, az bir miktar Türk bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise hristiyan unsurların aralarına karışmış olan müslüman Türkler ve Boşnaklarla, imparatorlukla yaptıkları siyasal- sosyal ittifak sebebiyle, İslam'ı seçmiş Arnavutlar, bölgedeki diğer büyük farklılığı temsil eder olmuşlardır.

1699 yılındaki Karlofça Anlaşması ile beraber, artık Türkler, Avrupadan adım adım tasfiye edilmeye başlandı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Balkanlar'da bulunan etnik toplulukların, Fransız Devrimi'nin peşisıra, bölgeye yerleşen demokratik- ulusçu akımları etkilemesiyle, Osmanlı'ya karşı ayaklanmaların başladığı görülmüştür. Bu anlamda İmparatorluk kimlik politikaları nedeniyle, Türkler arasında çok daha sonra gelişecek, milliyetçilik akımlarının fitilinin, Balkanlardaki isyan hareketlerine koşut olarak ateşlendiği ileri sürülebilir. İsyancılar kimi zaman Rusya, kimi zaman Avusturya, kimi zaman da Avrupa'nın farklı ülkeleri tarafından desteklenmekteydi. Farklı dine ve farklı etnik gruba sahip olan toplumlar için bu desteklenme beklenmedik bir fırsattı. Balkan Devletlerinin bir arada yaşamalarını sağlayan temel unsur aslında, Türk hakimiyetinin varlığıydı: Özbilen, bu hususu, “*Türk hâkimiyeti bugün ortadan kaldırılrsa başlayacak olan ırk kavgasında milliyetlerden biri ya da diğeri yok olacaktır. Ancak halihazırdaki vaziyette şimdilik hepsi muhafaza edilip yanyana mevcut olabilirler*” biçiminde özetlemektedir. (Özbilen, 2014:113)

Bununla beraber unutulmaması gereken önemli bir olay, 24 Nisan 1830'un özgüllüğüdür. Adı geçen tarihte, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da Yunanistan'ı kaybetmesi, ciddi bir işaret fişeği etkisi göstermiştir. Yunanistan'ın kaybedilmesiyle beraber, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyeti, önemli ölçüde sarsılıyordu. Bu 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı'nın, İmparatorluğa indirdiği en önemli darbeydi. Yunanistan'ın özgürlüğünü kazanması, bir nevi Balkan devletlerinin uyanışı olmuş ve bu tarihten itibaren, 1. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun girdiği her savaşta, Balkan devletleri bağımsızlıklarını kazanacak bir fırsat bulabilmek adına, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında yer almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda güç kaybetmesinin ardından, Osmanlı Avrupası'nın elde kalan bölgelerine doğru,

göç etme süreçleri başlamıştır. 1877-1878 yıllarında gözlenen göç hareketleri, 1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçe kadar devam etmiştir. Zamanla göçler Osmanlı Avrupası veya Trakya bölgesinden, Anadolu'nun içlerine kaymak durumunda kalmıştır.

Balkan Savaşlarının Öncesi

Balkan Savaşları'nın hemen öncesinde, Balkan topraklarındaki mevcut duruma bakıldığında, özellikle Ayastefanos Anlaşması'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Sırbistan'ın, topraklarını genişletme kaygısı dikkat çeker. Bir diğer karışıklık unsuruysa Yunanistan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kapma isteğidir. 1774 yılında Küçük Kaynarca Anlaşması'nın ardından Rusya, Balkan Slavlarıyla daha sıkı ilişkiler kurmaya başlamıştır. Genellikle, diğer Avrupa devletlerinin aksine, bu ticari değil kilise bağlantılı yani dinsel bir ilişkiydi. Çarlık Rusya'sı, bu dönemdeki önemli bir adım olarak, Balkanlar'ın büyük bir kısmını oluşturan Slavlar'da, tarih ve milliyet bilincinin oluşturmalarına katkı sağlamıştır. Bunun sonucunda Balkan topraklarında oluşan bir Slav milliyetçiliği görülmüştür. (Nayır, 1999:5)

Prof. Dr. İlber Ortaylı Balkanlar'da yaşanan "Slav ittifakının" nedenini şu sözlerle açıklamaktadır: *"Rusya için Bulgarlar ve Sırp lar önemlidir. Avusturya-Almanya'ya Sloven ve Hırvat; Türklere Arnavut ve Boşnak her zaman daha yakındır. Bunların içinde Rusya ve Türkiye'nin yaptığı tasnifin kendilerine göre bir nedeni var ve bir ölçüde gerçeğe dayanıyor. Balkanların önemli bir kısmının dindaşı ve ırkdaşı Rusya'dır. Bir kısmının dindaşı da Türkler."* (Ortaylı, 2015:16)

Bu çerçevedeki diğer önemli bir gelişme ise 1877-1878 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya Çarlığı arasında yaşanan '93 Harbidir. 93 Harbi ile beraber Osmanlı İmparatorluğu, Avrupadan tasfiye olunma sinyalleri vermeye başlamıştır ki, Almanya'nın desteğiyle, daha önceki anlaşmaların olumsuz sonuçlarının engellenebilmesi adına toplanan, Berlin görüşmelerinin sonucunda imzalanan; Berlin Antlaşması bile, İmparatorluğun Balkanlardan çekilme sürecinin önüne geçememiştir. Anlaşma sonucunda Romanya ve Karadağ tamamen Osmanlı topraklarından ayrılmış, Bulgaristan ise ciddi imtiyazlar elde etmiştir. (Armaoğlu,2007:526) Öte yandan 1908 yılında Makedonya'daki durum incelendiğinde, Makedonya sınırlarının kapsadığı topraklar Kosova, Selanik ve Manastır'dan ibarettir. Bölgedeki nüfus açısından müslümanların ciddi bir üstünlüğü söz konusuydu. Bölgedeki 1,5 milyon müslüman nüfusa karşılık, 900.000 Bulgar, 300.000 Rum, 100.000 Sırp ve 100.000 Eflaklı yani Ulah (Romen) bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, müslümanları etnik açıdan ayırmadığından görünürde, bu bölgedeki hakim güç olduğu varsayılabilirdi. Ancak Avrupa kamuoyunda Türkler, *"istilacı"* olarak görüldüğü için bölgenin müslüman ağırlığı, kolaylıkla görmezden geliniyordu. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bölgenin hakim gücü Bulgarlar oluyordu ve Ayastefanos Anlaşması gereği, bölge Bulgaristan'a bırakılmıştı. Bu sebeple Bulgarlar, komita olarak adlandırılan çeteler kurarak, bölgede

yaşayan diğer unsurları din farkı gözetmeksizin sindirip, Makedonya'yı Bulgarlaştırma yoluna gitmişlerdir.(Akşin, 2011:52)

Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesi hayli sancılı bir süreci doğurmuştur. Bu da Sırp'ların aynı politikaları uygulamaya başlaması anlamına geliyordu. Armaoğlu konu hakkında, *Avusturya'nın bu şekilde davranmasının sebebi 1908'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Bosna-Hersek'ten milletvekili seçilmesi ve bu durumun Bosna-Hersek'le Osmanlı Devleti arasındaki bağı daha da kuvvetlendireceği endişesi idi*" demektedir. (Armaoğlu:654)

Bu olayların gelişmesi önceden bütünüyle öngörülemez de, Osmanlı İmparatorluğu'nu hayal kırıklığına uğratan birincil gelişme, 1910 yılında Arnavutların ayaklanması olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, Boşnaklar ve Arnavutları Balkanlar'daki en önemli destekçisi olarak değerlendirmekteydi. Hal böyleyken nüfusunun önemli bir kısmını müslümanların oluşturduğu Arnavutların ayaklanması, Osmanlı Devleti açısından, Balkanlar konusundaki umudun azalmasına sebebiyet vermiştir. (Bıyıklıoğlu,1987:63) Sonuç olarak Balkan Devletleri'nin savaşa girme noktasındaki isteklilikleri, bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ertesinde, var olan topraklarını genişletmek olarak görülebilir.

'93 Harbinden Sonra Yaşanan Göç Hareketleri

1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra, Balkanlar'dan Anadolu'ya ciddi sayıda göç yaşandığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde yalnızca Balkanlar'dan değil, Kırım'dan, Kafkasya'dan ve diğer bazı bölgelerden de, Osmanlı İmparatorluğu'na göçler olmuştur. Bu dönemde alınan göçlerle ilgili kesin bir sayı verilememesine rağmen, devletin resmi kayıtlarına göre, yaklaşık göçmen sayısı, 1 milyon 250 bin civarında tahmin edilmektedir. (McCharty:150) Ağanöğlu, Osmanlı'nın tasfiye sürecinde, yaşanan gelişmeleri, "*Savaş öncesi Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yaşayan Müslüman nüfus toplam 1.500.000 civarındaydı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında savaş ve katliamlar nedeniyle 515.000 kişi Osmanlı topraklarına yerleştirilmiştir. Bunlardan bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. Savaş sırasında 261.937 kişi yani eski nüfusun % 17'si katledilmiş ya da sürgünler esnasında ölmüştür*" (Ağanöğlu:35) sözleriyle özetlemektedir.

Berlin Anlaşması'ndan sonra Balkan topraklarından yaşanan göçlerin ise genellikle, müslüman Boşnaklar kökenliler tarafından başlatıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu durum, Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmiş olan Bosna Hersek'te, Boşnaklara yapılan zulümden kaynaklanmaktaydı. Bu zulümden kaçan 120 bin kadar Boşnak'ın, Anadolu topraklarına göç ettiği görülmüştür. (Armaoğlu:563) Son olarak bu dönemde yaşanan bir diğer göç hareketi ise Girit Adası'ndan yapılmıştır. Girit Adası'na 21 Kasım 1898 tarihinde verilen özerk yönetim hakkından sonra, kendini adada güvende görmeyen Türkler, İzmir'e göç etmiştir. Balkan topraklarında yaşanan katliamlar da, Girit Adası'nda yaşayan Türklerin güvenini kıran, temel etkenler arasında yer almaktadır.

Eski Yugoslavya'dan Türk Göçleri

Yugoslavya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan bir devlettir. Ülkenin adeta siyasal merkezi konumunda olan Sırbistan ise 1804 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştikleri isyanla bağımsızlığın ilk adımlarını atmıştı. 1878 yılında Berlin Anlaşması'nın ardından, Sırp Prenslığı, tam bağımsızlığını kazanmıştır. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, onun yerini, birçok irili ufaklı Balkan Devleti almıştır. Dağılmadan önce Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya, Slovenya ve Voyvodino bölgelerini içermekteydi. (Crampton, 2006:10) Bunlar 1990'da Yugoslavya'nın dağılmasına kadar, bazı mutlak haklarına sahip olarak, varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Aslına bakılırsa eski Yugoslavya'dan Anadolu'ya akan göçler, özellikle 1952-1967 yılları arasında görülmektedir. Bu dönemde yaşanan göçler, kitlesel göçler olarak nitelendirilebilir. Göç hareketlerinin başlangıcında, 1920'li yıllarda Arnavut kökenli halkın, her türlü sosyal ekonomik ve kültürel haklarından mahrum kılınması yatmaktadır. 1930'lu yıllara gelindiğinde aynı durum, Türklere karşı söz konusu olacaktı. Ancak 1920-1930 arasına bakıldığında kısmen daha durgun bir Yugoslavya-Türkiye ilişkileri dönemi hissedilmektedir. 1930'a gelindiğinde, Yugoslavya'da yaşayan Türklerin topraklarına, millileştirme amacıyla el konulduğunu görülmektedir. Bu da ekonomik anlamda, Türklerin zor durumda kalmasına neden olmuştur. (Öksüz, 2000:185)

TABLO-I: 1923-1938 Yılları Arasında Yugoslavya'dan Türk Göçleri:

GÖÇ EDİLEN YILLAR	GÖÇ EDEN SAYISI
1923-1933	108,079
1934	3,129
1935	3,489
1936	250
1937	65
1938	71
TOPLAM	115,273

(KAYNAK: Öksüz,2000:185)

Ekonomik yani mali nedenler açısından bakıldığında, Yugoslavya'da ilk olarak miras yoluyla toprakların bölünmesi ve genellikle tarım ile uğraşan Türklerin azalan topraklar sonucunda, zor durumda kaldıkları bilinmektedir. Bir başka neden, "100 Dekardan büyük toprak sahibi olanların topraklarına el konulması, ticaretin tehdit edilerek esnafın malının müsadere edilmesi, işçilere ideolojik ayırım yapılması, verginin takdire tabi oluşu nedeniyle Türklerin yüksek oranda vergiye tabi tutulması vb." (Ağanoğlu, 2001:321) uygulamasıydı.

Bu durumun da etkisiyle henüz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne,

1923-1939 tarihleri arasında, 120 bin Türk göçmüştür. (Karpat:2005) Göç edenler arasında 1923-1933 arasında gelenler, serbest göçmen olarak kayıt altına alınmıştır. Bu yoldan gelenlerin sayısı, 108 bin 179 kişidir. Bunun dışında, 1932-1940 yılları arasındaysa iskanlı göçmenler, Türkiye topraklarına göç etmiştir ki, sayıları 5,894'dir. (Ağanoğlu, 2001:320)

1945 Yılından İtibaren Eski Yugoslavya'dan Anadolu'ya Nüfus Hareketliliği

1945 yılına gelindiğinde, Tito önderliğindeki Yugoslavya ile karşılaşmaktadır. Josip Broz Tito, işbaşına gelmeden hemen öncesinde vurguladığı değerlerle, aslında Türklere umut veriyordu. Ne de olsa Yugoslavya Komünistler Birliği Partisi (SKJ), Yugoslavya'da bulunan tüm etnik gruplara eşit güvenlik hakkı tanıyacıklarını vurguluyordu. (Bozkurt, 2010:54-55) Bununla beraber 1945 yılının Yugoslavya tarihi açısından bir diğer önemi, 2 Aralık'ta Yugoslavya Demokratik Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasıydı. Böylece kağıt üstünde devamlılığı süren monarşi de, sona ermiş oluyordu. Bunun anlamı Yugoslavya'nın eski bağlarından arınarak, sosyalizmle yeni başlangıç yapması demektir. Tüm bu gelişmeler, tarihsel açıdan günümüze kadar gelen, hatta Makedonya'nın, "Yeni Vatandaşlık Yasasını" etkileyecek kadar ciddi sonuçları içermekteydi. Adı geçen yeni süreç, Yugoslav tarihinde, "*ikinci Yugoslavya dönemi*" olarak adlandırılmaktaydı.

Tito'nun üç yönetim ilkesi bulunuyordu. Aslında bunlar barışı, birliği ve kardeşliği simgeliyordu. Bunlardan ilki yerel özgürlüklerin sağlanmasıydı. İkincisi ise içinde birçok etnik grubu barındıran bir ülkenin, dağılmamak adına, göz önünde bulundurması gereken bir ilkeydi: Burada kardeşlik ve birlik ülküsünün tek parti çatısı altında gerçekleşip, etnik uyumun sağlanmasını hedefliyordu. Son olarak üçüncü maddede, dış politikada bağlantısızlık anlayışıyla, dünya barışına destek sağlanması amaçlanıyordu. (Sander, 2011:576) 1946 yılının Ocak ayında Yugoslavya'da yeni Anayasa dönemi başlamıştır. Bu anayasa tamamen eşitlikçi söylemler içeriyordu. Tüm Yugoslav vatandaşlarına ırk, millet, dil, inanç eğitim ya da sosyal statü farkı gözetmeden eşit haklar tanıyordu. Ancak durumun hiç de anayasada yazdığı gibi gelişmediğine dair, söylenti- hoşnutsuzluklar, dillendirilmeye başlanmıştı bile. (Crampton, 2006:11)

Bu dönemde Yugoslavya'da kural olarak, kolektif yaşamın (sosyalist devlet dizgesi) belirlenmesinin doğrudan etkileri, Türkiye'ye de yansımıştır. Şöyle ki 1945'den sonra göç eden Türklere neredeyse tamamı, beraberlerinde hiçbir maddi varlığı olmaksızın, Türk topraklarına göç etmek zorunda kalmıştı. Zira Yugoslav devleti, sosyalist dizge gereği ayrılanların mallarına el koymaktaydı. Göç edenler Yugoslavya topraklarındaki mallarını arkalarında bırakmış olarak ve çok ciddi maddi sıkıntılarla birlikte, Türk topraklarına kendilerini zor atmışlardı.

Tito döneminin hemen sonrasında yaşanan göçler ortaya sermektedir ki, Komünist Parti'nin barışçı söylemlerine rağmen, müslüman kökenlilere karşı öyle orta yolcu bir yol bile izlenmemiştir. Ya da müslüman azınlık, sosyalizmin yıldızlı sloganlarına kurban edilerek, dolaylı yoldan sosyalist sömürünün dışları arasına sıkıştırılmıştır. Müslümanlar ancak 1961 senesinde, “*etnik*” topluluk olarak tanınabilmiştir. Millet olarak tanınmalarıysa, 1971 yılını bulmaktadır. Yugoslav otoritelerce müslüman azınlığın kendi başına bir kimlik olarak tanınması, ancak 1981’de gerçekleşecektir (Crampton:21)

“*Türk evlerinin mahrumiyetine saygı duyulmayarak Türk olmayan unsurların ve komünistlerin evlere mecburi kiracı olarak yerleştirilmesi, kıyafetlere ve özellikle kadınların örtülerine müdahale edilmesi ve yasaklama getirilmesi, okullarda komünist propaganda, Slavlarla yaptırılmak istenen zorunlu evlilik, Türklerin Slav köylerine iskân mecburiyeti*” diye konuşan Aġanoġlu, müslüman Türk halkında rahatsızlığa yol açan davranışları özetlemektedir. Yazar sözlerini şu şekilde sürdürmektedir: “*Eski Yugoslavya cumhuriyetleri içinde meydana gelen en ufak bir baskı, savaş ya da huzursuzluk [sonucu], Türkler ve ortak kültürü yıllarca paylaştığımız Müslüman ve akraba topluluklar sığınacak ülke [arar olmuşlardır]*” (Aġanoġlu: 321).

TABLO-II: 1952– 1967 Yılları Arasında Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçler:

YIL	AİLE SAYISI	NÜFUS SAYISI
1952	32	73
1953	303	1,113
1954	2,437	9,728
1955	4,047	17,000
1956	8,083	31,969
1957	8,250	30,162
1958	8,741	18,403
1959	3,795	18,403
1960	3,417	13,304
1961	1,801	7,091
1962	1,286	3,399
1963	996	2,603
1964	318	1,288
1965	333	1,998
1966	783	3,672
1967	716	3,452
TOPLAM	46,338	175,392

(Kaynak: Bayraktar, 2007)

Kuzey Makedonya'nın Kuruluşu ve Ad Meselesi:

Yugoslavya gerek milli gerek dini açıdan oldukça farklı grupları bir arada bulundurması nedeniyle, hayli kırılğan (fragile) bir yapıdaydı. Nitekim 1980'de Tito'nun ölümüyle beraber, farklı etnik alt- kültürleri bir arada tutan bağ kaybolmuş ve milliyetçi hareketlenmeler yaşanmaya başlanmıştır. Tito'nun vefatının ardından geçen 10 yıllık süreç içerisinde, Yugoslavya 7 ayrı küçük devlete bölünmüştür. Tito'nun birleşik- bütünleşik ülkesinin külleri üzerinde; Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Karadağ, Kosova ve Makedonya ya da günümüzdeki ismiyle Kuzey Makedonya devletleri kurulmuştur. Kuzey Makedonya, mö. 4.yy' da kurulan ilk Makedon devletinden sonra kurulan ikinci ulusal devlet olarak Makedon tarihindeki yerini almıştır. Bununla beraber Kuzey Makedonya'ya en büyük tepki, Yunanistan tarafından gösterilmiştir. Yunanistan Makedonya'nın ismi, bayrağı ve milli armasının kullanılmasına karşı çıkmış ve yeni kurulan Makedonya'yı, "Üsküp Cumhuriyeti" olarak tanımıştır. (Kodal, 2014: 380)

Bulgaristan ülkenin tanınması noktasında daha ılımlı davranmasına rağmen, Makedon diline yönelik itirazlarda bulunmuş ve söz konusu dilin, Bulgarcanın bir lehçesi olmaktan öteye geçemediğini ileri sürmüştür. Bu sorun Makedonya ve Bulgaristan tarafından imza edilen "Komşuluk, Dostluk, Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması" ile çözülmeye çalışılsa da, Sofya yönetimi, onaya sunulan metnin, anlaşma kopyasında dahi Makedonca ile Bulgar dilinin birlikte yer alması yerine, salt Bulgarca kullanılmasını baskılamıştır. (Kjorbayram, 2018)

Makedonya ad meselesi konusunda uzun yıllar mücadele etmesine rağmen, ülke isminin uluslararası anlamda tanınması için birçok engelle karşılaşmıştır. Birleşmiş Milletler üyeliği, uzun yıllar boyunca ülke ismine yönelik itirazlar sebebiyle, Yunanistan tarafından engellenmiştir. Yüzölçümü ve nüfus açısından oldukça küçük bir devlet olan Makedonya, tarihteki tüm benzerleri gibi, uluslararası ilişkilere ve uluslararası örgütlere üyeliğe son derece önem vermiştir. Bu sebeple NATO üyeliği konusunda da, son derece hassas davranmıştır. NATO'ya katılım noktasında, tüm ölçütleri yerine getirmesine karşın, bu alanda da Atina'nın vetosunu yemekten kurtulamamıştır. Yine Avrupa Birliğine üyelik sürecinde, Yunanistan yönetimi, Makedonya'nın karşısına, ad sorunundan kaynaklanan anlaşmazlıkları öne sürerek dikilmiş ve komşusunu rahat bırakmamıştır. Tüm bu açmazlar, Makedonya'nın dış politikada ulaşmak istediği noktaya erişimini engelleyen, önemli etmenler olarak adlandırılabilir. (Tuncer- Demir, 2020: 5346)

17 Haziran 2018'de Arnavutluk, Yunanistan ve Makedonya sınırının keşişme noktasında Atina ile Üsküp yönetimi arasında imzalanan anlaşmayla sorunlar aşılmış, ülkenin, "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti (Republika Severba Makedonija)" olarak tanınmasını öngören, tarihi metin etrafında uzlaşmıştır.

Bundan sonraki süreçte iki ülke arasındaki tüm sorunlar çözülmese de, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin, Avrupa Birliği yolundaki adımlarının alacağı seyir, önemli ölçüde netleşmiştir.

Türk- Makedon İlişkileri

8 Eylül 1991 yılında kurulan Makedonya Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye Cumhuriyeti olurken, Ankara yönetimini Bulgaristan ve Arnavutluk izlemiştir. Makedonya'yı tanıyan ilk devletlerden birinin Türkiye olması, uluslararası arenanın tüm safhalarında kendisini hissettiren Türk- Yunan rekabetinde, Ankara'nın ön alma çabası şeklinde yorumlanmaktadır. Bir diğer neden ise Makedonya'da bulunan Türk topluluğunun varlığıdır. Makedonyadan Türkiye'ye göç etmiş Türklerin, geldikleri topraklarla gönül ve ak-raba bağlarını sürdürmeleri, iki devletin tarihsel olarak, hiçbir zaman birbirinden tamamen kopamayacağı gerçeğini önplana çıkarmaktadır. (Mfa: 2022) Ayrıca Makedonya'daki Çingene kökenlilerin oranı ve bu topluluğun Osmanlı'dan kalma sıkı ilişkilerle Türkiye'ye bağlı olmaları, Ankara hükümetlerinin, bu genç ülkeye daha duyarlı yaklaşmasına vesile olmaktadır. Kuzey Makedonya Türklüğü ile Çingene kökenli Makedonya yurttaşları arasındaki ilişkiler, bu iki topluluğu birlikte hareket etmeye adeta mecbur kılmaktadır.

Bu dönemde pekçok ülkeden Türkiye'ye yapılan Makedonya'nın tanınmamasına ilişkin telkinlere rağmen Türkiye'nin tanıma kararında direnmesi, Makedonya'da Türkiye'ye karşı sempati ve güven ortamının oluşmasını sağlamıştır. Dönemin siyasetçileri Erdal İnönü, Turgut Özal Makedonya'yı tanıma noktasında sağlam durmuş, daha sonra aynı siyasetin Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit'in tarafından da sürdürülmesi, Makedonya'nın tanınırlığının devlet politikası haline gelmesini sağlamıştır. Türkiye hemen her fırsatta, Makedonya'da yaşayan Türk kökenlilerin, huzuru için her türlü desteğin verileceğine dair vaatlerde bulunmuştur. (Ülger, 2004:236) Türk basını sorunu, Balkan ülkeleriyle atılan dostluk adımlarının pekiştirilmesi olarak dile getirmiş ve konuya olumlu yaklaşmıştır. Karşılıklı destek- işbirliği- dostluk yönünde benzer bir açıklama da, Makedonya Cumhurbaşkanı Kilo Gligorov'dan gelmiştir. Gligorov, tanıma sonrasında ilk değerlendirmeyi 16 Şubat 1992'de Üsküp'te Milliyet Gazetesi'ne yaparak, "*Tam zamanında alınmış bir karar. Gerçek dostlar böyle zamanda belli olur*" şeklinde yapmıştır. 1993 yılında Makedonya'da "Türk Büyükelçiliği" kurulmuştur. (Tuic:2013)

İki ülke arasında bugün de dostça ilişkiler sürdürülmektedir. Eylül 2021'de yapılan genel nüfus sayımına göre Kuzey Makedonya nüfusu, 2 milyon 97 bin olarak saptanmıştır. Nüfusun etnik dağılımına bakıldığında, ülkede Makedon etnik kimliğine bağlı olanlar yüzde 54,25'lik bir çoğunluk oluştururken; onları Arnavutlar 29,52, Türkler ise yüzde 3,98'lik bir oranla izlemektedir. Diğer etnik gruplarsa nüfus oranlarına göre, şu şekilde sıralanmaktadır: Rom % 2,34, Sırp % 1,18, Boşnak % 0,87 ve Ulah yüzde 0,44. Bu anlamda Türk-

ler, Makedonya'da hala üçüncü en kalabalık etnik nüfusu temsil etmektedirler. (TRTHaber: 2022)

Yeni Vatandaşlık Yasası

Kuzey Makedonya'nın 29 Temmuz 2021'e kadar geçerli olan vatandaşlık yasasının, 8. maddesine göre Makedonya'da doğup daha sonra Türkiye'ye göç eden Türklerin, hiçbir şekilde vatandaşlık alma olasılığı bulunmuyordu. Bahsi geçen maddede *"Bu kanun bakımında göçmen, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nden anavatanı hariç olmak üzere başka bir ülkeye cinsiyet, ırk, ten rengi, ulusal ve sosyal köken, siyasi ve dini inanç, mülkiyet ve sosyal statüsü önemli olmaksızın göç eden Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlanır"* deniliyordu. Kanunda en kilit nokta, "anavatanı hariç" kısmına yapılan vurguda yatmaktaydı. (Kuzey Makedonya Vatandaşlığı:2022) İlgili madde doğrultusunda, Makedonya'da doğan bir Türk, anavatanı olan Türkiye'ye göç ettiyse, hiçbir şekilde vatandaşlık alma şansına sahip değildi. Ne var ki, Makedonya'da doğan bir Türk başka bir ülkeye göç ettiyse, o zaman vatandaşlığa dönüş hakkı saklı tutulmaktaydı. Yasada belirtilen, "anavatan hariç" ibaresi, özellikle Türkiye'ye göç eden Türkleri mağdur etmekteydi. Zira bu durumda olanların neredeyse tamamı, Türk kökenli Makedon göçmenlerinden oluşuyordu.

29 Nisan 2021 günü, Kuzey Makedonya'da işbaşında olan koalisyonun hükümetinin bir parçası olan Türk Hareket Partisi (THP) Genel Başkanı ve milletvekili Enes İbrahim, farklı bir açıklamada bulundu. Yapılması planlanan yeni değişikliklerle birlikte, bundan yıllar önce Makedonya'da doğup, Türkiye Cumhuriyeti'ne göç eden soydaşlara, Kuzey Makedonya vatandaşlığı için başvuru hakkı tanındığını söyledi. Bugüne kadar tüm şartları sağlamalarına rağmen, "ana vatana göç etti" ibaresinden dolayı, başvuru hakkı elde edemeyen göçmenler, artık Kuzey Makedonya vatandaşlığı için başvurabileceklerdi: *"Yıllar önce Türkiye'ye göç edenlere Kuzey Makedonya vatandaşlığı için tüm şartları yerine getirmeleri halinde, Kuzey Makedonya vatandaşlığı için başvuru hakkı tanındı."* (İslam&İhsan:2021)

Koalisyonun bir diğer Türk partisi olan Türk Demokratik Partisi (TDP) Genel Başkanı Beycan İlyas da, Türk kökenlilere vatandaşlık kapısını açan düzenlemeyi, *"8. Madde'nin ortadan kalkması sonucu Türk Demokratik Partisi olarak yıllardır, ata yurdumuz olan Türkiye'ye göç etmiş 'göçmen' kardeşlerimize yapılan haksızlığın ortadan kaldırmanın gurur ve şerefini yaşıyoruz. Kuzey Makedonya Vatandaşlığı için gereken diğer kriterler hâlen geçerli olmakla birlikte, vatandaşlığa başvuruda bulunanlar yasadaki diğer gerekli şartları doldurmak zorundadır. Bu doğrultuda bu yasa Resmî Gazete'de yayımlandıktan sonra detaylı olarak gereken bilgileri paylaşacağız"* sözleriyle duyurmuştur. (AA: 2021)

Çok geçmeden Resmî Gazete'de yayımlanan yasa, anavatanlarında yaşayan Türk kökenlilere, belli şartları sağlamaları halinde vatandaşlığın veri-

leceği duyuruldu. Düzenleme sonrası vatandaşlık hakkına başvurmak için getirilen değişiklikler, “*Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nden bir göçmen ve birinci kuşağa kadar olan soyundan gelen kişi, belirli süre Makedonya’da yaşamış olma, Makedonca diline hakimiyet ve mevcut vatandaşlığından feragat etmek bentlerindeki koşullar aranmaksızın, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlığını kazanabilir. Bu kanun bakımından göçmen, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nden başka bir ülkeye cinsiyet, ırk, ten rengi, ulusal- sosyal köken, siyasi- dini inanç, mülkiyet ve sosyal statüsü önemli olmaksızın, göç eden Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlanır*” şeklinde tanımlandı.

Bu maddeye göre, Makedonya da doğup 1945 yılından sonra başka ülkelere göç edenlerle, göç edenlerin birinci dereceden kan hısımları, vatandaşlık haklarından faydalanmak üzere başvuruda bulunabileceklerdi. Aşağıda Türkiye’de ikamet eden Makedonya kökenli göçmenler ve onların birinci dereceden kan bağı olan akrabalarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler üzerinden, söz konusu düzenlemenin etkileri masaya yatırılacaktır.

Araştırma Verileri: Yasanın Hemen Ardından

Yasanın onaylanmasıyla beraber Türkiye’de gerek danışmanlık bürolarınca, gerekse sanalağ üzerinden kurulan blog sayfaları, sosyal medya hesapları, dernekler tarafından oluşturulan danışma ve yardımlaşma ağları aracılığıyla, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti yurttaşlığı için birçok başvuru gerçekleştirildi. Şu ana kadar yaklaşık 5 bin kişinin başvurduğu tahmin olunan Kuzey Makedonya yurttaşlığı, bu ülkenin yakın gelecekte AB üyesi olmasına yönelik beklenti ve yurttaşlarına serbest dolaşım hakkı verilmesiyle birlikte, cazibesini arttıran bir kazanım olma yolunda hızla ilerliyor. Aslına bakılırsa dünyanın en güçlü 46. pasaportu olan Kuzey Makedonya pasaportuyla, 56. sıradaki Türk pasaportu arasında ilk etapta pekbir farklılık yokmuş gibi görünüyorsa da, Schengen bölgesindeki pekçok ülkeye vizesiz girebilen Kuzey Makedonya yurttaşları, Türklere yönelik ciddi avantajlara sahipler. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti yurttaşlarının, vizesiz olarak ziyaret edebilecekleri bazı ülkeler, şöyle sıralanıyor:

“*Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Andora, Belçika, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Belarus, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Fransa, Finlandiya, Macaristan, Hırvatistan, Hollanda, İsveç, İsviçre, İspanya, İtalya, İzlanda, Karadağ, Kıbrıs, Kosova, Letonya, Lihtenştayn, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Moldova, Monako, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, San Marino, Slovakya, Slovenya, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan ve Vatikan. Rusya, Endonezya, İsrail, Japonya, Malezya ve Singapur.*”(Eren: 2023)

Dolayısıyla Türk pasaportuna açılmayan kapıları zorlayan ve getirdiği fırsatlarla özellikle genç kuşaklara eğitim, kendini geliştirme, Makedonya ve Türk sınırlarının ötesindeki gelişmiş refah devletlerinde çalışabilme im-

kanı sağlayan Kuzey Makedonya yurttaşlığı; şu an için AB ile yıldızı barışmayan TC pasaportunun aşamayacağı engelleri, geride bırakma noktasında, sahiplerine önemli avantaj sağlıyor. Bu yüzden özellikle gençlerin hayatlarını değiştirebilecek fırsatları sunan yurttaşlık hakkı, orta ve ileri yaş gruplarındaysa kökenleriyle buluşma ve toplumsal bellekleriyle bireysel hafızaları arasındaki, kara delikleri giderme olanağı tanıyor.

Araştırma 1945 yılından sonra göç edenlerin en yoğun yaşadığı bölge olan İstanbul ili Bayrampaşa ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 10 göçmen ile 10 tane de göçmenlerin birinci derece yakını olan kişiye, derinlemesine mülakat yoluyla ulaşıp, Makedonya yurttaşlığına yönelik algı- tutum analizleri ölçülmeye çalışılmıştır. Niteliksel (kalitatif) araştırmada, sadece vatandaşlık hakkı bulunan kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Farklı sosyo-ekonomik, eğitim düzeyinde, farklı cinsiyet ve yaş grubunda olmasına özen gösterilerek, demografik verilere göre saptanan, katılımcılara ulaşılan araştırmanın derinlemesine mülakat kısmı, Haziran 2022'de tamamlanmıştır. Doğru katılımcılara erişmek için ilçe muhtarlıkları ve esnaftan destek alınmıştır. Katılımcıların kimlikleri, sonuçlara yansıtılırken değiştirildiğinden, aşağıdaki tabloda verilen isimler, tasnif- kodlamanın yapılabilmesi uğruna, sembolik olarak verilmiştir.

TABLO-III: Katılımcı Tipolojisi:

İSİM	DOĞUM YERİ	YAŞ	CİNSİYET	EĞİTİM
AHMET	ÜSKÜP	65	ERKEK	İLKÖĞRETİM
DİLEK	İSTANBUL	33	KADIN	LİSANS
AYŞE	İSTANBUL	56	KADIN	LİSE
ÖMER	RADOVİS	77	ERKEK	İLKÖĞRETİM
FATMA	İSTANBUL	43	KADIN	LİSE
AYŞE	USTRUMCA	64	KADIN	İLKÖĞRETİM
EMRE	ÜSKÜP	74	ERKEK	İLKÖĞRETİM
İLKER	İSTANBUL	44	ERKEK	LİSANS
GÜLAY	MANASTIR	68	KADIN	LİSE
MEHMET	İSTANBUL	34	ERKEK	LİSANSÜSTÜ

Vatandaşlık Yasasına Bakış

Görüşmeye katılanlara, ilk olarak, vatandaşlık yasası hakkında bilgileri olup olmadığı ve genel düzlemde yasa hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Gülay isimli katılımcı, dışında görüşmecilerin tamamı, vatandaşlık yasası hakkında bilgi sahibi olduklarını söylemişlerdir. 60 yaş altındaki görüşmeciler (katılımcı), vatandaşlık yasasından, sosyal medya ya da internet sayesinde haberdar olduklarını, diğer katılımcıların ise akraba-komşu-mahalleli ile görüşmeler sırasında ya da çocuklarının talepleriyle haberdar olduklarını belirtmişlerdir.

Gülay isimli katılımcı “*Benim çoluğum çocuğum yok, internetim de yok o yüzden yasayı hiç duymadım*” demiştir.

Vatandaşlık yasasına bakış açılarını bakıldığında, 6 kişinin görüşlerinin, oldukça olumlu olduğu gözlenmiştir. Mehmet isimli katılımcı “*Eski Yugoslavya dağılıp yerini alan ülkelerden bildiğim kadarıyla bu hakkı tanımayan tek Makedonya vardı. Sırbistan’dan Karadağ’dan arkadaşlar hep vatandaşlık aldı biz alamıyorduk. Öyle büyük avantajları var ki... Çok şükür bize de hak verildi. Kasım ayında başvurumu tamamladım sanırım ilk başvuranlardanım*” şeklinde görüş belirtmiştir. Ayşe isimli katılımcıysa, “*Bana bir faydası olmaz bu saatten sonra yaşım olmuş 64 ama çoluğum çocuğum faydalanır. Sevindik biz. Böyle bir hakka*” şeklinde görüş bildirmiştir.

Katılımcılardan ikisi yasanın çok geç değiştiğini ve Makedon yurttaşlığını, daha önceden edinilmesi gereken bir hak olarak değerlendirdiklerini kaydederek, yasa- mevzuat değişimini kerhen onaylamaktadırlar. Nitekim bunlardan birisi olan Ömer isimli katılımcı, “*Yıllarca bekledik, ben oradan gelmişim 14 yaşında doğma büyüme oralyım. Sonra; soyum, sopum, sülalem herşeyim orada ama benim vatandaşlık alma hakkım yok... Bu bizim için çok üzücü bir durumdu*” diye konuşmaktadır.

Sınırlı sayıda katılımcıysa, vatandaşlığın tanınmasını gereksiz bulduklarını ifade etmişler. Bunlardan bir tanesi, “*Annemiz babamız zamanında Türkiye’ye göç etmek için çaba harcamış ben şimdi gidip oradan vatandaşlık neden alayım? Hiç gerekli görmüyorum. Türkiye’de yaşamak benim için çok güzel*” demektedir. Dile getirilen görüş ülkede bulunan diğer göçmenlerle karşılaştırıldığında, özellikle Boşnak ve Bulgar kökenli Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının da küçük bir oranının, aynı fikirde olmaları dikkat çekmektedir. Özellikle daha önce Türkiye dışına çıkmamış, hatta pasaportu bile bulunmayan göçmen kökenlilerin, ya da ileri yaşlarda bu hakka kavuşanların, yasaya olumlu bir anlam yüklemelikleri açıktır. Araştırma evreninin bu noktasına, turnusol kağıdı olması açısından, aynı durumdaki Bulgar ve Boşnak göçmenlere yöneltilen sorulardan, yaklaşık şu cevaplar geldiği saptanmıştır: “*Çok eski dönemlerde buraya göçmüş ve çok sıkıntı çekmişiz. Buraya geldiğimizde şimdiki gibi olumlu anlamda karşılaşmamıştır. Türkiye’ye tutunmak, Türkiye’de çalışıp okumak çok zamanımızı aldı. Şimdi verilen bu hak bizden ziyade, genç kuşaklara yarar.*”

Vatandaşlık Başvurusunda Bulunma Durumu

Görüşülen katılımcıların ancak küçük bir kısmı yasadan yararlanmayı düşünmezken, hatırı sayılır bir oran ya belgelerini hazırlama aşamasında olduklarını ya da çoktan başvuru için gerekli evrakları tamamlayıp, belgelerini yolladıklarını belirtmektedirler. Başvuranlar veya başvuruyu düşünenler, genellikle Avrupa Birliği ülkelerine vizesiz giriş, “insanların ve malların serbest dolaşımı” hakkı nedeniyle, vatandaşlık başvurusunda bulduklarını imlemektedirler. Görüşmecilerden bazılarının, konuya ilişkin bakışları şöyledir:

“Bizim kız istedi ileride belki Avrupa Birliğine üye olur diye ben de hemen başvuruda buldum ben alırsam çocuklar da başvuracak. Babam vefat ettiği için göç edenin birinci derece yakını olarak direkt ben başvurudum. Bence büyük bir nimet ne olur ne olmaz gitmek istersek ikinci bir ülke... Şu an doktora yapıyorum belki orada akademisyenlik düşünürüm... Ya da başka bir Avrupa ülkesine vizesiz gitmek bile benim için büyük nimet olur.” Bir katılımcı ise, yurttaşlık dolayısıyla geçmişle kuracağı bağdan dolayı, vatandaşlık almak istediğini söylemektedir: “Benim için Avrupa filan önemli değil ben kendi doğduğum topraklara böyle bir hak verilmiş düşünsenize. Ben orada doğmuşum babam dedem orada doğmuş tüm soyum oralı ben almayacağım da kim alacak... Belki ileride fırsatım olur, yerleşirim bile... Bilinmez.”

Vatandaşlık almayı düşünmeyenler, gerek yurttaşlık işlemlerinin masraflı oluşundan gerekse de ikinci bir ülke yurttaşlığını gereksiz bulduklarından yakılarak, “Benim için vatandaşlık gereksiz bişey. Geçmişte dedelerimiz babalarımız neredeyse kaçarak gelmiş, ben şimdi neden oradan vatandaşlık almak isteyeyim? Gençler baskı yapıyor, baba: ‘öyle olacak böyle olacak’ diye ama afedersin ben tenezzül bile etmem onlar bizi istememiş. Bak! benim oğlan isim denklik belgesi çıkardı nüfustan... Bu vatandaşlık işleri için... Nasıl diyeyim şimdi ki pasaport. Orada babama imzalatmışlar belge yazıyormuş ki, ‘Bir daha her ne sebeple olursa olsun tekrar vatandaşlık istemeyeceğim.’ Şimdi ben gidip neden alayım vatandaşlığı lüzum görmüyorum... Çocuklar istiyor. Onlara dedim siz başvurun ya da ben öldüm mü (öldüğüm zaman) o zaman başvurursunuz” demektedirler. Bir diğer katılımcı, “Biz alamıyoruz çünkü benim bütçemi zorlar izvod mu ne istiyorlar? Babamın doğum belgesi onu gidip oradan çıkartacaksın bir sürü masraf. Tanıdık yok bir şey yok, dil bilmeyiz. Ben oraya gitsem de belgeyi nasıl alayım? İmkansız geliyor bana. Bir de duyduk daha kimseyi almamışlar vatandaşlığa ne gerek var onca para onca zaman boşa gidecek” biçiminde görüşlerini seslendirmektedir. Görüşülen diğer katılımcılarsa, gerekli belgelerin toplanması konusunda, zamana ihtiyaçları olduklarını vurgulamaktadırlar.

Vatandaşlık Hakkının Kendilerine ya da Kuzey Makedonya’ya Sağlayacağı Fayda

Araştırma kapsamında vatandaşlık başvurusunda bulunan ya da başvuruda bulunmayı düşünenlere yönelik, “Vatandaşlık almanın size katkısı ne olacak”, “Sizce sizin Kuzey Makedonya’ya bir katkınız olacak mı?” şeklinde sorular yöneltildi. Katılımcıların tamamının, yurttaşlığın her iki tarafa da katkı sağlayacağı hususunda, olumlu olumlu cevap verdiği gözden kaçmadı. Kendilerine katkı noktasında yakın gelecekte, Avrupa Birliği vatandaşı olma, vizesiz seyahat özgürlüğü, Makedonya’da iş kurma, bazı eşyaların (örneğin binek taşıtı) Kuzey Makedonya’da daha uygun satıldığı için oradan satın alınması gibi, katkıları olacağını belirtmektedirler: “Mesela araç almak vs zor yani alım satım noktasında... Ama alırsın burada kullanırsın. Bizim burada yeni dediğimiz

10- 15 yıllık araçlar orada hurda değerinde. bu bile bizim için bir avantajdır” şeklinde görüş dillendiren kimi katılımcılar, elbette Makedonya binek otomotiv piyasasının, Almanya kadar cazip olmadığını, ancak düşük vergilendirmenin, işlerini kolaylaştıracağını düşünmektedirler. Bilindiği gibi Almanya, Hollanda, Belçika gibi kimi gelişmiş AB üyesi ülkelerde, 4-5 yıl gibi bir geçmişi olan, Türkiye için az kullanılmış arabalar, 2.el oto- pazarlarında, son derece uygun fiyatlarla satışa sunuluyorlar, daha ileri yaştaki araçlarsa hurdalıklara bırakılıyorlar. Kuzey Makedonya’da böyle bir şans olmasa da, buradaki araçların kendilerini, Türkiye’deki yüksek vergilendirmeden kurtarabileceğine işaret ediyorlar.

Vatandaşlık yasasının Kuzey Makedonya’ya katkıları noktasında, ilk olarak orada kendilerine, iş imkanı sağlanacağını düşünmektedirler: “*Mesela yarın öbür gün orada iş yeri açabilirim*”, bir diğer katılımcı nispeten ucuz olan Kuzey Makedonya’da, yatırım yapabileceğini düşünmektedir. Kuzey Makedonya’ya fayda sağlamakla, kendilerine çıkar sağlamayı, nedense birbirine denk gören katılımcıların, bu konuya verdiklerin cevapların oldukça ikircimli olduğu gözden kaçmıyor: “*Kendimi eğitilmiş iş gücü olarak görmekteyim, yazılım mühendisiyim her ülkenin yetişmiş elemana ihtiyacı vardır. Nüfusu 2 milyon olan bir yerden bahsediyoruz... Buradan hiç kimse gidip orada yaşamayacak. Düşünsenize başka ülkede yaşadığı halde nüfusunuzu arttıran vatandaşlarımız var, bu bile bir nimet... Nüfus kimi zaman güç demektir... Zaten mesela ben başvuru yaptım... Öyle didik didik ediyorlar ki herşeyi. Onlara ihtiyacı olanları vatandaşlığa kabul etmeyecekler, kendi ihtiyaçları dahilinde vatandaşlık verecekler... Örneğin yatırım yapacaklar, ya da işi gücü iyi olanlar eğitilmişler gibi bu yüzden vatandaşlık alan herkesin katkı sağlayacağını düşünüyorum”*

Yukarıda alınan görüşler deşildiğinde pekçok eğitilmiş yurttaşlık adayının aslında Kuzey Makedonya’yı paravan olarak kullanıp, Avrupa’ya atlayacağı ortaya çıkıyor. Zira Kuzey Makedonya’da ücretler, hemen göçmek için oldukça düşük seyrediyor. Yani bir yazılım mühendisi ve/ veya doktor için Kuzey Makedonya zaten cazip bir ülke değil. Terside Kuzey Makedonya Cumhuriyeti için geçerli değil. Yani Kuzey Makedonya, Almanya’nın 1950’li yıllarda yaptığı gibi tamamen niteliksiz, ucuz iş gücü almaya yanaşan bir ülke değil. Ancak kimi katılımcıların dile getirdiği gibi nüfusun güç olduğu ve yurttaşlığa alınanlarla Kuzey Makedonya’nın çok sınırlı nüfusunun, görece artış göstereceği biliniyor. Bu da, AB’den kelle başına alınan yardım- destek- hibe oranlarının arttırılması için son derece ciddi bir kazanım. Dolayısıyla şimdilik her iki taraf da, Türklerin bilfiil gidip Kuzey Makedonya’da yaşamayacağını farkında ama Türkiye’nin iç siyasetinin son derece karışık olması ve bazı dönemlerde, bu ülkeye/ ülkeden dışarı göç hareketlenmeleri gözlemlendiğinden, Kuzey Makedonya ipin ucunu sıkı tutuyor. Kabul aşamasında ince eleyip sık dokuyor ve eğitimsizler, maddi durumu belli seviyenin altındakilerle yatırım yapma niyeti olmayanlara, yurttaşlık dağıtma noktasında oldukça cimri davranacağını belli ediyor. Katılımcıların belirttikleri hususlar açısından, yatırımcıların bölgeye

geçerek- yerleşerek bu ülkede cazip yatırım fırsatları araması, iş yeri açmasıysa, her iki tarafın kazanım hanesine yazılıyor. Nitekim Almanya'da II ve III. Kuşak Türk göçmenlerinin yatırım merakının, Almanya'nın Türklere ilişkin rahatsızlıklarını daha alt düzeye indirmesine neden olması ve Türklerin yavaş yavaş ülkenin temsil mekanizmalarına alınmaya başlaması, yurttaşlık- girişimcilik arasındaki bağlantıyı ortaya koyuyor.

Başvuru Sırasında Karşılaşılan Sorunlar

Kuzey Makedonya yurttaşlığına başvuranlar, genellikle belgelerden isim denklik belgesi ve izvod (Kuzey Makedonya'dan alınan doğum belgesi) konusunda, sorun yaşadıklarını belirtmektedirler. İsim denklik Belgesi, nüfus müdürlüğünden alınır ve göçmenin, göç ettikten sonra, isminde yaşanan değişikliği ortaya koymaktadır. Örneğin Kamilovski, Yusufov, Bayramiç, Osmanova tipi soyisimlerine sahip göçmenler, Türkiye'de Pehlivan, Şentürk, Şengel, Bektaş gibi soy isimleri almışlardır. Yine oluşan harf farklılıkları nedeniyle, isimlerde değişiklik olmaktadır. Göçmenin isim değişikliği belgesi, bahsi geçen kişinin isim- soy isminde yaşanan değişikliği ortaya koyarak, hak sahibiyle başvuranın aynı kişi olduğunu tanıtlamaktadır. Aynı zamanda Kuzey Makedonya'dan alınan İzvod (Doğum Belgesine), işbu belge ile ulaşılabilmektedir. (anavatanrumeli ,2022)

İzvod belgesi, Kuzey Makedonya'dan doğumun gerçekleştiği ilçeden alınabilmektedir. Vatandaşlar kimi zaman, bu belgeye ulaşma noktasında sorun yaşayabilmektedir. Doğum tarihleri noktasında yaşanan aksaklıklar, çoğu katılımcı tarafından belirtilmektedir. Söz konusu katılımcıların görüşleri, yanda özetlendiği gibidir: *“Biz o zaman göç ettiğimizde, hepimizin doğum tarihini, 1 Temmuz yazmışlar ama mesela ben 10 Mart doğumluymuşum. Makedonya'dan İzvod aldık. Sonra Türkiye'de nüfusa müracaat ettik, tarih değişti. Tabi o değişince nüfus cüzdanı, ehliyet filan da değişti. Hala da ileride sorun çıkar mı bilmem, tapuda filan hep eski tarih yazıyor.”* Öte yandan yasaya rağmen, başvuru sahiplerine, Kuzey Makedonya'daki kamu görevlilerinin tutumları hususunda, katılımcıların birbiriyle çelişen deneyimlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak olumsuz tavırların, Makedon görevlilerin genel- geçer tavrı olmaması, yüreklere su serpiyor. Kimi katılımcılar, küçük bir ülkenin içine yeni bir topluluk kabul etmesi noktasında, bu tip küçük pürüzler yaşanmasının olağan karşılanması gerektiğini düşünüyorlar:

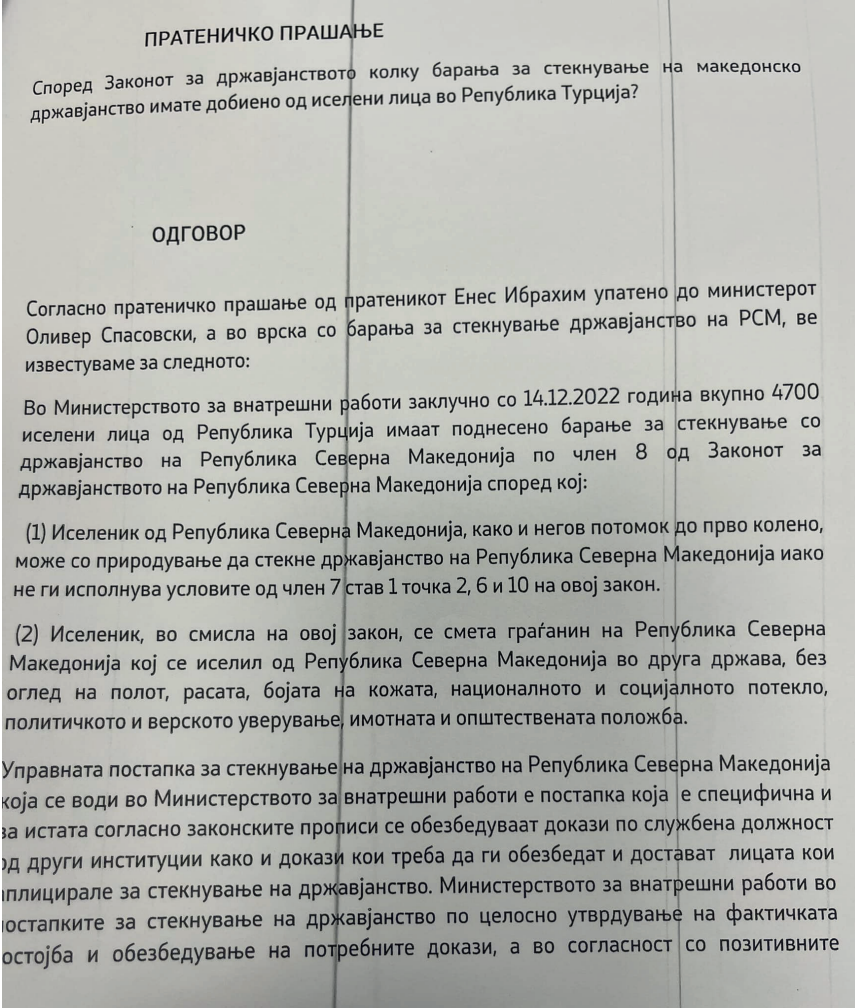
“Vatandaşlık başvurusu için Ustrumca'ya gittim. Memur bana: ‘Bir siz eksiktiniz size neden vatandaşlık verilsin’ diye çıkıştı... Daha sonraysa bir bahane bulup başvurumu almadı İstanbul'dan konsolosluktan randevu aldım, onu da seneye verdiler 7- 8 ay sonraya öyle bekliyorum” Bir diğer katılımcı ise Üsküp'ten belge aldığını, konsolosluktan da başvurusunu tamamladığını kaydederek süreci, şekilde anlattı. *“Ben Kasım ayında başvurduğum İzvod'u almaya gittim tüm ülke sanki pervane oldu. Belgemi bulduk... Dil bilmiyordum... İngilizce bilen*

Makedon bir taksici hanım yardımcı oldu, yatırılması gereken ücreti bile kendi vatandaşlık numarasıyla yatırdı. İnanılmaz yardım sever ve hoş karşıladılar. Geldim konsoloslukta da belgelerimi verdim, sorun yaşamadım. Ama sonradan başvuranlarda daha fazla sorun çıkmış. Ya çok başvuru olduğundan artık almak istemiyorlar ya da bölgeden bölgeye, kişiden kişiye değişiyor tavırları.”

Vatandaş Başvurularına İlişkin Değerlendirme

29 Temmuz 2021’de, vatandaşlık yasasında yapılan değişiklikten bugüne değin, birçok (başvuru sayısı bugün itibarıyla tam olarak bilinmemektedir) vatandaşlık başvurusunda bulunulmasına rağmen, vatandaşlık başvurusunun kabul ya da reddine ilişkin herhangi bir bulguya rastlanamamıştır. Vatandaşlığa başvuranlarda çeşitli dönemlerde mülakata çağırılanlar olması dışında, daha sonrasında karşılıklı bir bilgi akışı olmamış ve Kuzey Makedonya resmi makamlarınca sürecin uzamasına ilişkin, resmi bir açıklama yapılmamıştır. İşlemlerin bu kadar uzaması, başvuru yapacak diğer vatandaşlarda olumsuz bir algıya yol açmaktadır. Başvuru hakkına sahip pekçok Türk kökenli için konu, “*umutsuz bir bekleyiş*” ya da “*boşa harcanan para/ boşa giden çaba*” şeklinde değerlendirilmeye neden olmaktadır. Bu konuda Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin çeşitli birimlerine, taleplerini bildiren göçmen dernekleri, somut bir geri dönüş alamamıştır.

Türkiye’den gelen şikayet- yardım talepleri üzerine konuya el ayan, Kuzey Makedonya Türk Hareket Partisi Genel Başkanı ve milletvekili Enes İbrahim, kişisel sosyal medya hesabından 28 Aralık 2022 tarihinde, ilgililere şu soruları yöneltmiştir: “*29 Temmuz 2021’de vatandaşlık yasasında yapılan değişiklikte birlikte, bundan yıllar önce Makedonya’da doğup, Türkiye Cumhuriyeti’ne göç eden soydaşlarımıza ve birinci derece yakınlarına, Kuzey Makedonya vatandaşlığı için başvuru hakkı tanınmıştı. Konuyla ilgili İçişleri Bakanlığı’na Türkiye Cumhuriyeti’ne göç eden vatandaşlardan başvuru sayısını sordum. İçişleri Bakanlığı’ndan aldığım cevaba göre 14.12.2022 tarihi itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti’nden toplam 4.700 göçmen, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlığını kazanmak için başvuruda bulunmuştur. Konuyla ilgili İçişleri Bakanı’na yarın Meclis’in 98. oturumunda yeni sorular soracağım. Bizi takip etmeye devam edin. (Görsel I)*” Bu açıklama göçmenler açısından, “en azından” süreç takibi açısından, olumlu değerlendirilmektedir.

Görsel I: *Vatandaşlık Yasası Hakkında Meclise Yöneltilen Soru Metni*

Enes İbrahim, yukarıda dikkat çekilen ilk paylaşımın ardından, 29 Aralık 2022’de yeni bir paylaşım daha yapmıştır. Bu paylaşımında, söz konusu başvuru sayısının (4700), kaçının işlenerek resmi değerlendirmeye alındığını ve herhangi bir başvurunun nihai olarak sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığını sormuştur. Enes İbrahim’in ilettiği haliyle, başvurulara ilişkin durum, şöyledir “İçişleri Bakanı *Spasovski*, 4.700 başvurudan sadece 2.000’in işlendiğini ve geriye kalan 2.700 başvurunun, kısa zaman içinde işleme alınacağını söyledi. Bugüne kadar 2.000 başvuru üzerine hala Ulusal Güvenlik Ajansı (ANB) tarafından cevap alınmadığını belirtti. Ancak başvuru yapanların bir kısmının şartları yerine getirmediğini söylerken, bugüne kadar yeni yasal düzenlemeden *hiçkimseye vatandaşlık verilmediğini tarafıma ilettili.* “

Göçmen derneklerinin çağrılarının üzerine 5 Şubat 2023’de de, konuya el atan CHP Grup Başkan vekili Özgür Özel olmuştur. Özel, şahsi Twitter sosyal medya hesabı üzerinden, *“30 Temmuz, 2021’de Makedonya göçmeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına çifte vatandaşlık hakkı tanınmış durumda, ancak yasadan yararlanmak için başvuran yurttaşlarımıza henüz yanıt verilmemiş durumda, mağduriyet yaşanmaması adına bu konuda girişimde bulunulması için çağrı yapıyoruz”* çağrısını seslendirmiştir.

Tüm bunların ardından Kuzey Makedonya Diaspora Bakanı Xhemail Çupi, kişisel facebook sosyal medya hesabından, Enes İbrahim’e verilen cevaba istinaden, henüz vatandaşlık verilmemesinin temel nedenini anlamak, sürecin bu kadar uzamasının hangi birimde yaşanan tikanıklıktan kaynaklandığını öğrenmek üzere, meclise soru yönelttiğini belirten bir paylaşımda bulunmuştur. Ancak Çupi aracılığıyla, söz konusu girişime dair gelen cevaba ilişkin, ayrı bir bilgi verilmemiştir.

Sonuç: Balkan Bürokrasini Aşabilmek

Ataları neredeyse 4 yüz yıl boyunca Balkan topraklarında yaşamış Rume- li/ Balkan göçmenleri, genel anlamda vatandaşlık hakkını, son derece mutluluk verici bir gelişme olarak değerlendirmektedirler. Bununla beraber belgelerin hazırlanması ya da başvuru noktasında dil eksikliği, bürokratik işlerin uzaması, zaman yetersizliği ya da maddi imkansızlıktan ötürü, başvurularını tamamlamasında ciddi güçlük çekilmektedirler.

Vatandaşlık başvurusunu, yasanın hemen ardından yapanlar, 2021’in Eylül ayında, işlemlerini tamamlamış olmalarına rağmen, Makedon devletinden yanıt alamamaktan şikâyetçidirler. Ne var ki, burada Kuzey Makedonya’nın, olumsuz bir tavır içine girmesinden çok, bu ülke bürokrasisinin gecikmeli iş- lemesi rol oynuyor gibidir. Nitekim Sovyet Bloğu’nun dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan pek çok eski Varşova Paktı üyesi ülkede bürokrasinin, Avrupadaki benzerlerinden çok daha çağdışı kalması ve tam otomasyona geçi- lememiş olması nedeniyle, bu bölge ülkelerinde işlemler, hayli yavaş yürümek- tedir. Bu anlamda Kuzey Makedonya bürokrasisinin de, yavaşlığıyla şikâyet konusu olan Türk bürokrasisinden bile oldukça ağır kaldığı bilinmektedir.

Bunun dışında bazı göçmen kesimler arasında Kuzey Makedonya’ya ve vatandaşlık yasasına karşı, son derece yapıcı- olumlu görüşler bulunmaktadır. Göç edenler eski kuşaklar, toplumsal hafızalarında yer edinmiş eski olumsuz anlatılar sebebiyle, vatandaşlık başvurusuna kısmen soğuk baksalar da, göç edenin birinci dereceden yakınları, başvuru konusunda son derece istekli gör- ülmetedirler. Bunda geçmişte duyulan ya da tanık olunan olumsuz dene- yimlerin yanında, yaş faktörünün de etkili olduğu düşünülmektedir. Genelde genç yaştaki katılımcıların tamamı, Türkiye’nin kötü ekonomisi, fırsat eşitsiz- liği ve insan hakları ihlalleri nedeniyle, vatandaşlık yasasını adeta, “bulunmaz

bir nimet” olarak değerlendirirken, bir önceki nesilden az sayıda göçmen, vatandaşlığı “gereksiz” olarak yorumlayabilmektedir. Bu bağlamda zaten diplomalı, kalifiye elemanını ülke içinde tutma gücünü çeken Türkiye yurttaşlarının genç bir kesiminin, AB ülkelerine vizesiz giriş olanağı sağlayan, küçük bir ülke pasaportuna, işlevsel olarak yaklaşması normaldir.

Özet olarak vatandaşlık yasasının işlerliği, çifte vatandaşlık hakkı tanınıp/tanınmayacağına, hangi kriterlere bağlı olarak tanınacağına bağlı olarak değişecektir. Henüz başvurular arasında olumlu ya da olumsuz bir netice bulunmadığından, yasanın pratikteki sonuçlarını değerlendirmek mümkün değildir. Yasanın işlerliğine bağlı olarak, vatandaşlık yasasının, iki ülke arasında olumlu ilişkileri ve yatırım olanaklarını güçlendireceği için son kertede her iki taraf için de, olumlu sonuçlar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağanoğlu, H. Yıldırım (2001), *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati, İstanbul.
- Akşin, Sina (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Armaoğlu, Fahir (2007), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* Alkım, İstanbul.
- Barkan, Ö. Lütfü (2013), *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Vakıflar, Ankara.
- Bayraklı, Cemile (2015), “Dış Göçün Sosyo-ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutları’nda (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği” <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/handle/123456789/180>, ET: 06.11.2015.
- Bıykoğlu, Tevfik (1987), *Trakya’da Milli Mücadele*, c. I, TTK Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, G. Saynur (2010), “Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi X/2*, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Crampton, Richard J. (2006), *İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Balkanlar* Yayın Odası, İstanbul.
- Çupi, Xhamil (2022), “Vatandaşlık Yasası Değişikliğinin Sonucu”, <https://www.facebook.com/XhemailCupi.AlternAtivA>, ET:21.03.2023.
- İbrahim, Enes (2021), <https://www.facebook.com/enes.ibrahim.908> ET: 21.03.2022.
- Kjorbayram, Shejda (2018), *Bağımsızlığından günümüze Makedonya (1991-2014)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kodal, Tahir (2014), *Makedonya’nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye*, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, c:14 s:29 ss:377-396, 2014.
- Nayır, Yaşar Nabi (1999), *Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)*, Varlık, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2015), *Yakın Tarihin Gerçekleri*, Timaş, İstanbul.
- Öksüz, Hikmet (2006), *Batı Trakya Türkleri*, Karam, Çorum.
- Özbilen, Eşref Bengi (2014), *Makedonya Seyahatim Goltz Paşa*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Özel, Özgür (2021), *Kuzey Makedonya Yurttaşlığı İçin Twitter Paylaşımı*, : <https://twitter.com/eczozgurozel/status/1622221176591245314>, ET: 21.03.2022
- Özey, Ramazan (2006), “Kırılma ve Direnç Noktaları”, 2006, <http://www.ramazanozey.net/yazilar/yazidetay.asp?id=312>, ET: 19.04.2017.
- Sander, Oral (2011), *Siyasi Tarih “İlk çağlardan 1918’e”*, İmge, İstanbul.
- Şimşek, Halil (2002), “Askeri ve Stratejik Açısından Balkanlar” *650. Yıl Sempozyumu, Türklerin Rumeli’ye Çıkışının 650. Yıldönümü*, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını s:181, İstanbul.
- Tuncer, Fatih Fuat- Demir, Burcu (2020), “Makedonya’dan Kuzey Makedonya’ya: Bir

Ulus Devletin Dönüşümü Üzerine Sosyal İnşacı Bir Analiz”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* c:15 s:10, Ankara.

Ülger, İrfan Kaya (2004), “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

_____ (2021), “Kuzey Makedonya’da ‘Türkiye’ye Göç Edenleri de’ Yakından İlgilendiren Vatandaşlık Yasası Meclis’ten Geçti”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-makedonyada-turkiyeye-goc-edenleri-de-yakindan-iligilendiren-vatandaslik-yasasi-meclisten-gecti/2318324>, ET: 14.06.2022.

_____ (2023), “Makedonya Pasaportu İle Vizesiz Gidilen Ülkeler”, <https://www.eren.gen.tr/makedonaya-pasaportu-vizesiz-gidilen-ulkeler/>, ET: 04.04.2023.

_____ (2021), “Makedonya’dan Türkiye’ye Göç Eden Soydaşlara Vatandaşlık Hakkı Taniyan Yasa Meclis’ten Geçti”, <https://www.islamveihsan.com/makedonyadan-turkiyeye-goc-eden-soydaslara-vatandaslik-hakki-taniyan-yasa-meclisten-gecti.html> ET: 13.04.2022

_____ (2022), “Kuzey Makedonya Vatandaşlığı”, <https://kuzeymakedonyavatanandasligi.com/vatandaslikyasasi>, ET: 13.05.2022.

_____ (2022), “Türkiye Kuzey Makedonya İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-makedonya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, ET: 03.05.2022.

_____ (2022), “Kuzey Makedonya’nın Nüfusu Açıklandı”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kuzey-makedonyanin-nufusu-aciklandi-668306.html>, ET: 03.06.2022.

_____ (2013), “Kuruluşundan Beri Makedonya- Türkiye İlişkileri”, <https://www.tuicakademi.org/kurulusundan-beri-turkiye-makedonya-iliskileri/>, ET: 14.07.2022.

_____ (2022), “Makedonya Çifte Vatandaşlık Başvuruları” <https://anavatanrumeli.org/> ET: 13.07.2022.

Bölüm 2

OFSET BASKIDA NEMLENDİRME SUYU

Pelin HAYTA¹

Mehmet OKTAV²

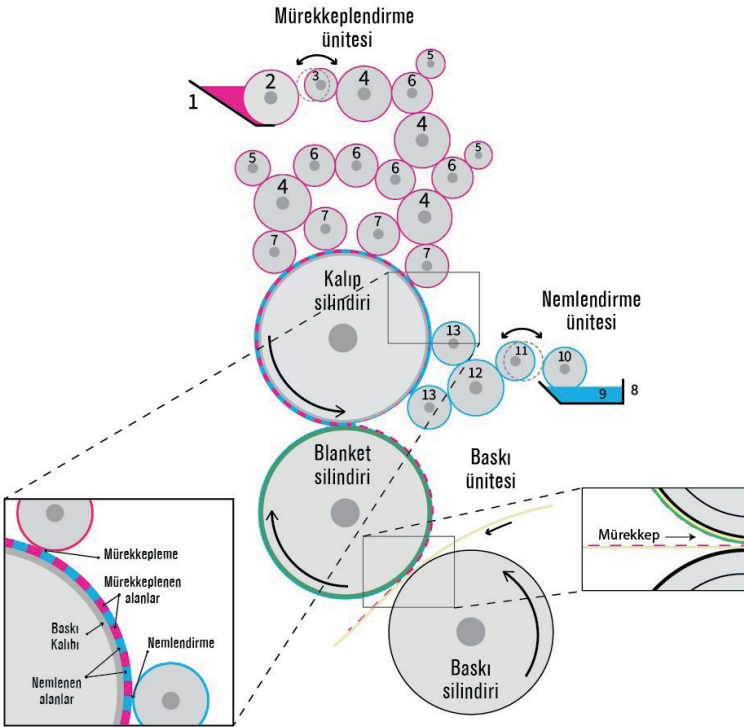
1 Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Gerze Meslek Yüksekokulu, Tasarım Bölümü, Gerze/Sinop, ORCID ID: 0000-0003-1613-0785, e-posta: phayta@sinop.edu.tr

2 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Basım Teknolojileri Bölümü, İstanbul, ORCID ID: 0000-0002-9872-4802 e-posta: mokratav@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Oyun yazarı olan Alois Senefelder 1798 yılında kendi yazdığı oyun metinlerini basabilmek için bugünkü modern ofset baskının temeli olan taşbaskıyı icat etti. Ofset baskı makinesini ise 1904 yılında aynı zamanda bir kağıt fabrikası sahibi olan Amerikalı Ira Washington Rubel taş baskıyı geliştirmek amacıyla çalışırken tesadüfen bulmuştur. Ofset baskı işlemi, belirli fizikokimyasal yüzey olaylarına dayanmaktadır (Salvo, 1998). Ofset baskı kalıplarının yüzeyi basan (görüntülü) ve basmayan (görüntüsüz) bölgelerden oluşur. Safalüminyum kalıp yüzeyi üzerinde yağ ve suyun birbirine karışmaması kimyasal prensibine dayalı olarak çalışır. Görüntü alanı, yağ bazlı mürekkebe duyarlı olan, ışığa duyarlı bir plastik fotopolimer kaplama ile oluşturulmuştur (Adams vd., 2023; Harrey, vd., 2002; Satoh & Nakazumi, 2004). Kalıbın görüntü olmayan alanları suya duyarlıdır. Kalıp üzerine merdanelerle önce nemlendirme suyu, sonra mürekkep verilerek görüntü oluşturulur (Elias vd., 2009). Nemlendirme suyu, görüntüsüz alanlarda nemlendirme yaparak mürekkepli alanlarla bir sınır oluşturur (Fröberg vd., 2000). Görüntü kalıp yüzeyinden, baskı kauçuğu üzerine nakledilir. Baskı sırasında baskı silindiri basıncı altında olan baskı altı malzemesi görüntüyü baskı kauçuğu üzerinden alır. Ofset baskının standart bir ünitesinde 3 temel kısım bulunur. Bunlar; nemlendirme ünitesi, mürekkep ünitesi ve baskı ünitesidir.

Şekil 1. Ofset Baskı Sistemi (Acar vd., 2021).

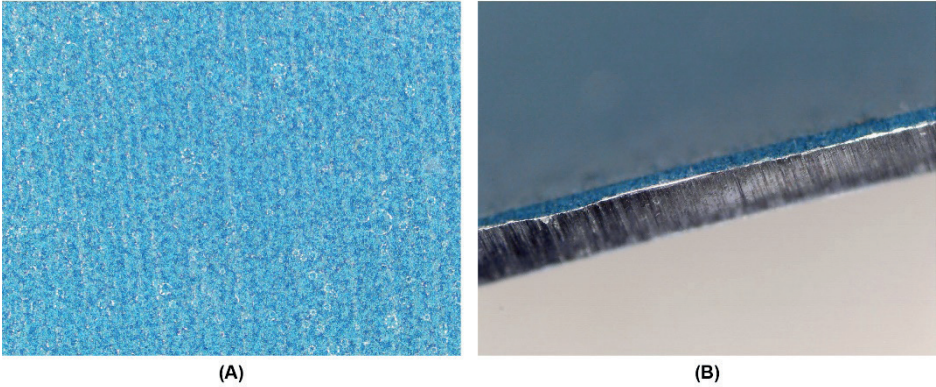
Bu üç ünite de baskı kalitesi üzerine etkili olan ve baskı başlangıcında ve baskı boyunca kontrol edilmesi gereken birçok parametre vardır (Şekil 2). Bunun yanı sıra kullanılan hammadde ve malzemelerin de teknik standartlara uygun olması gerekir.

Ofset Baskıda Kullanılan Malzemelerin Kaliteyi Etkileyen Unsurları

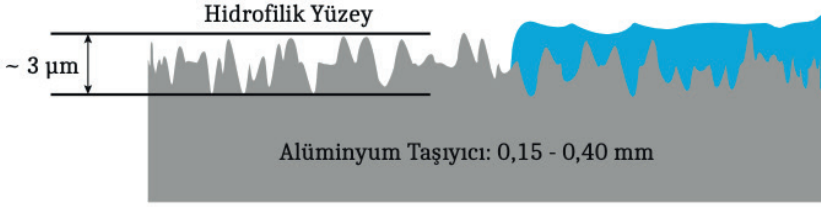
Şekil 2. Ofset baskı kalitesini etkileyen ana faktörler

Ofset baskı sisteminin temel teknik özelliği kalıp yüzeyinde su ve yağın birbirine karışmamasıdır. Ofset baskı kalıpları, türüne bağlı olarak yaklaşık 0,2 – 0,4 mm arası kalınlığa sahip, üzerinde baskı yapılan ve yapılmayan alanların yer aldığı, bu alanların yüksekliklerinin neredeyse aynı kabul edildiği, malzemelerdir (Oktav vd., 2021). Kalıp üzerinde yağa karışmama özelliğini sağlayan nemlendirme suyunun ve birkaç mikron kalınlıktaki su filmi üzerinde tutan alüminyum kalıbın yüzey özellikleri baskıda görüntü kalitesi açısından çok önemlidir (Şekil 3).

Şekil 3. Ofset baskı kalıbının emülsiyonlu yüzeyi (A) ve kesitinin (B) mikroskobik görüntüsü

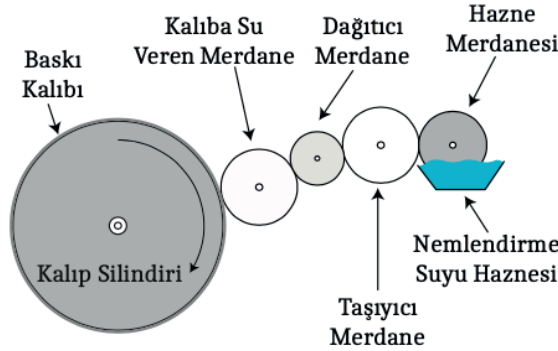
Kalıp yüzeyinde yer alan görüntünün olmadığı gren çukurlarında hidrofilik yüzeyde nemlendirme suyu, basılacak görüntünün olduğu aleofilik yüzeyde mürekkep tutunur.

Şekil 4. Ofset baskı kalıbı gren yüzeyi (Oktav vd., 2021).

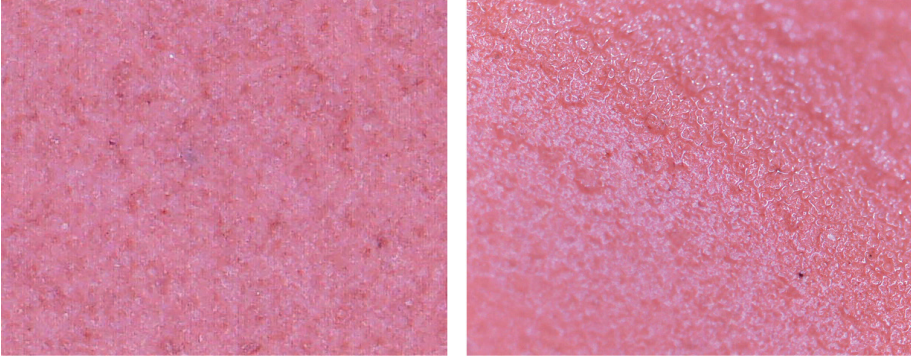
NEMLENDİRME ÜNİTESİ VE NEMLENDİRME

Nemlendirme ünitesinde alüminyum baskı kalıbı üzerindeki görüntüsüz (grenli) birkaç mikron yükseklikte olan alanlarda su filmi oluşturulur. Eğer nemlendirme suyu ince bir film tabakası halinde, ışık olmayan alanları çabucak kaplamazsa, yani nemlendirme suyu filminin koruması olmazsa, mürekkep her iki alana da çabucak yayılacak ve baskı kalıbının tüm yüzeyi mürekkeplenecektir. Nemlendirme suyunun kalıp yüzeyindeki görevini başarıyla yapabilmesi için fiziksel ve kimyasal olarak belirli özelliklerinin olması gerekir. Ofset baskıda nemlendirme ünitesi; bir su haznesi, birkaç adet kauçuk esaslı ve çelik gövdeli merdanelerden oluşur. Bu merdanelerin her birinin sistemin çalışmasında önemli fonksiyonları vardır. (Kipphan, 2001).

Şekil 5. Ofset baskı nemlendirme ünitesi (Oktav vd., 2021).

Nemlendirme ünitesindeki merdanelerin görevi nemlendirme suyunu haznedeki suya nakletmektir (EPA, 1993).

(A)

(B)

Şekil 6. Ofset baskıda kauçuk nemlendirme merdanesinin kuru (A) ve nemlendirilmiş (B) yüzeyinin mikroskobik görüntüsü

Günümüzde modern ofset baskı makinelerinde nemlendirme suyu, yüksek hızda dönen birden fazla merdane ile üniform olarak birkaç mikron incelikte baskı kalıbına aktarılmaktadır (Hattori ve Watanabe, 2008).

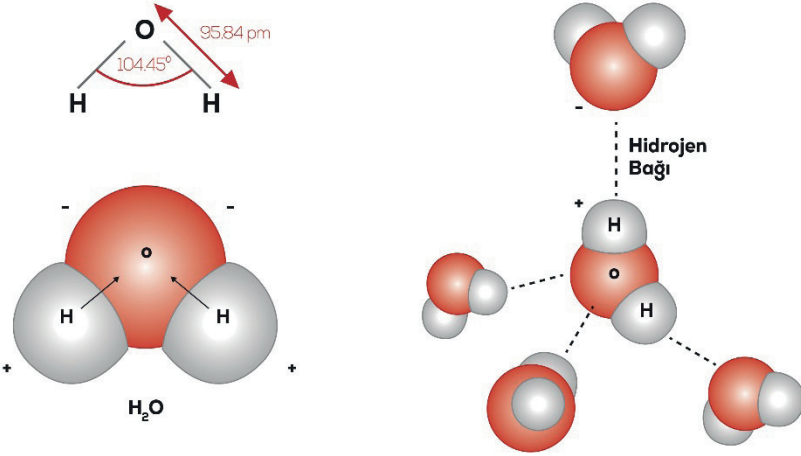
SUYUN GENEL ÖZELLİKLERİ

Su bütün canlıların yaşam kaynağıdır. Mikro boyutlu canlı organizmadan büyük canlılara kadar, biyolojik yaşamı sağlar (ÇEKUD, 2014).

Su molekülleri kohezyon özelliği olan, renksiz, tatsız ve kokusuz sıvı bileşiktir. Su, H₂O molekül yapısında inorganik bir maddedir (Şekil 7). Yani su molekülü iki hidrojen, bir oksijen atomundan oluşur. Oksijen atomunun iki tarafında 104,45° açı ile bağlanmış iki hidrojen atomu mevcuttur. İyonik olarak da, (H⁺) bir hidrojen iyonuna bağlanmış, (OH⁻) hidroksit iyonu; yani HOH şeklinde tanımlanır. Su molekülünün bir tarafı negatif, diğer tarafı pozitif yüklüdür. Suyun pozitif yüklü hidrojenleri diğer su molekülleri ile negatif yüklü bağ oluşturur. Hidrojen bağı adı verilen bu özel etkileşim ile su molekülleri birbirlerine ve diğer maddelere tutunurlar. Su kendine özgü aşağıda belirtilen özelliklere sahiptir (Emregül, 2023; Demirtaş, 2023);

- Su; oksijen ve hidrojen arasında polar kovalent bağ oluşmuştur.
- Suyun dipol (polar= kutuplu) yapısı vardır.
- Su damlacıklarını bir arada durmasını kohezyon kuvveti, farklı moleküllere yapışmasını ise adezyon kuvveti ile olur.
- Molekülleri arasındaki hidrojen bağları, yüzey gerilimini diğer sıvılara göre daha yükseltir.
- Oda sıcaklığında sıvı haldedir.

- Işığ $\ddot{ı}$ emer.
- İy $\ddot{ı}$ bir çözücüdür.
- Erime ısıs $\ddot{ı}$ yüksektir.
- Özgöl ısıs $\ddot{ı}$ yüksektir.

Şekil 7. Suyun moleküler yapısı

Suyun Fiziksel Özellikleri

Isısı, rengi, bulanıklılığı, kokusu, tadı, reaksiyonu (pH'ı) suyun fiziksel özellikleridir. Suyun bu fiziksel özelliklerini duyu organlarımızla anlayabiliriz (TÜRKÇEV, 2023). Suyun donma ve kaynama noktası, Celsius sıcaklık skalası için standart alınmıştır. Suyun donma noktası, su ve buharın dengede bulunduğu; 0°C sıcaklık ve 760 mm. Hg basınç altında, kaynama sıcaklığı 100°C kabul edilmiştir.

1 gram su sıcaklığını 1°C arttırmak için verilen ısıya 1 kalori (cal) denir. Su katı, sıvı ve gaz hallerindeyken moleküller özelliklerini korur. Su molekülleri 0°C'nin altında katı 0-100 °C arasında sıvı ve 100 °C'nin üzerinde gaz halindedir.

Suyun Kimyasal Özellikleri

Bir materyalin kimyasal özelliği yapısında bulunduğu maddenin kimyasal içeriğini değiştirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Sularda bulunan kimyasal maddeler ve miktarları her çeşit canlı organizmalar üzerine farklı etkiler yapmaktadır (Yanık vd., 2001).

Suyun kimyasal özelliklerinin tayini aşağıdaki analizlerle yapılır.

- Çözünmüş O $_2$

- Biyokimyasal oksijen ihtiyacı
- Kimyasal oksijen
- Toplam Organik Karbon
- Katı madde
- 6-Suda azot
- Suda fosfat
- pH tayini

Suyun Biyolojik Özellikleri

Suda bulunan en küçük organizmalar olan bakteriler suyun biyolojik özelliğini belirtir. Sularda yaşayan ve salgın hastalık yapan çeşitli mikroorganizmalar bulunabilir. Su, mikroorganizmaların üreyebilmesi için çok uygun bir ortamdır. Suya çeşitli yollarla bulaşan mikroplar hızla üreyerek koloniler oluştururlar (Sülün, 2017). Doğal kaynaklardaki su, doğal mikro florasında bulunan bakteriler ile topraktan kaynaklanan bakterileri içerebilir (MEB, 2010). Bakterilere özellikle göl, akarsu, deniz gibi yeryüzü sularında rastlanır. Sudaki bakterilerin hepsi zararlı değildir. Bakteriler, konvansiyonel mikroskoplarda dahi görünmeyen son derece küçük organizmalardır.

Giriş (musluk) suyundaki elementler ve bileşenler

Musluk suyu yapısında yer alan element ve bileşenler (SAPPI, 2004);

- Kalsiyum (calcium)
- Magnezyum (magnesium)
- Sodyum (sodium)
- Hidrojen karbonat (hydrogencarbonate)
- Klorid (chloride)
- Sülfat (sulphate)
- Nitrat (nitrate)
- Demir (iron)
- Oksijen (oxygen)
- Karbondioksit (carbondioxide)
- Hidrojen iyonu (hydrogen(ion))
- Bakteri (bacteria)
- Algler (algae)
- Yüzen maddeler (floating substances).

OFSET BASKIDA NEMLENDİRME SUYUNUN BASKI KALİTESİNİ ETKİLEYEN ÖZELLİKLERİ

Ofset baskı sisteminin çalışma prensibinin temelini kalıp yüzeyinde yağ-su fiziksel tepkimesi oluşturur. Ofset baskı kalıbı olarak kullanıma en uygun metal alüminyumdur (Poljacek vd., 2008). Ofset baskı kalıplarında en yüksek nemlendirme, anodize alüminyum grenli yüzeylerde yapılabilmektedir (Živković vd., 2000). Baskı operatörleri kaliteli baskı sonucu alabilmek için suyun temel özelliklerini ve ofset nemlendirme suyunun özelliklerini iyi bilmesi ve baskı sırasında da nemlendirme suyuna ait parametreleri kontrol altında tutması gerekir.

Nemlendirme suyu çözeltisi; fosforik asit, gliserin, arap zamkı, glikol ve izopropil alkol gibi katkı maddelerinden oluşan bir çözeltidir. Suyun yüzey gerilimini azaltmak için glikol, gliserin ve alkol kullanılır (Ciolacu ve Bobu, 2023). Nemlendirme çözeltisinin; pH değeri, iletkenliği, sertliği baskı kalitesine direkt etki eden parametrelerdir. Bu nedenle baskı süresince kontrol altında tutulması gerekir.

Toplam Sertlik

Hazne suyunun yaklaşık %85'ini oluşturduğu için kontrol edilmesi gereken ilk parametredir. Kaynak suyunun kalitesinde meydana gelecek değişiklikler ofset baskı kalitesini direkt olarak etkileyecektir. Ofset baskıda hazne suyu ayarları açısından kaynak suyunun en önemli özelliği suyun sertliğidir.

Suda içinde çözünmüş haldeki kalsiyum ve magnezyum tuzları, suların sertliğini (acılığını) oluşturur (Ülgen vd., 2019). $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$ ve $\text{Mg}(\text{HCO}_3)_2$ "Geçici Sertlik" ya da "Karbonat Sertliği"ni, kalsiyum ve magnezyumun klorür, sülfat, nitrat, fosfat ve silikatları "Kalıcı Sertlik" ya da "Daimi Sertliği" oluşturur (Demirel, 2011; Ulu vd., 2006). Geçici ve kalıcı sertliğin toplamına "Sertlik Bütünü" denir. Almanya'da Toplam Sertlik, Alman Derecesi Sertliğinde (d) tanımlanır. Ofset baskı için ideal sertlik 8 d den ve 12 d ye sınıflandırılır (Gazibarić vd., 2023). Suya sertliğini veren maddeler toprak alkali tuzlarıdır (Güler ve Çobanoğlu, 1994). Al, Mn, Fe suya sertlik verir, ancak bunlar su içinde ya çok az ya da hiç yoktur. Suyun sertliğini ifade etmek için kullanılan sertlik birimlerinden en önemlileri:

- Fransız Sertlik Derecesi (FS): 100 ml. Suda 1 mg CaCO_3
- Alman Sertlik Derecesi (AS): 100 ml. Suda 1 mg CaO
- İngiliz Sertlik Derecesi (IS): 0.7 lt. suda 10 mg CaCO_3
- ppm (parts per million) : 1 lt. su içinde sertlik veren maddelerin mg olarak miktarıdır.
- Val: 1 lt. suya sertlik veren maddelerin gram miktarıdır (MEB, 2016).

Tablo 1. *Suyun Sertlik Derecesi (Sappi, 2004; Akgul, 2012).*

Su Sertliği	1 Yumuşak	2 Normal	3 Sert	4 Çok Sert
Toplam Su Sertliği *mmol				
Toprak alkali iyonu/litre (alkaline-earth ion/litre)	0–1.3	1.4–2.5	2.6–3.7	>3.7
Alman Sertlik Derecesi	0–7	8–14	15–21	>21
İngiliz Sertlik Derecesi:	0–9	10–18	19–26	>26
Fransız Sertlik Derecesi:	0–13	14–25	26–37	>37

Nemlendirme suyunun sertliği ofset baskı kalitesinde etkilidir. Sert nemlendirme suyunun neden olduğu problemler Şekil 8'te gösterilmiştir.

Şekil 8. *Nemlendirme suyunun sertlik derecesinin baskı kalitesine etkileri (Mengüberti, 2007).*

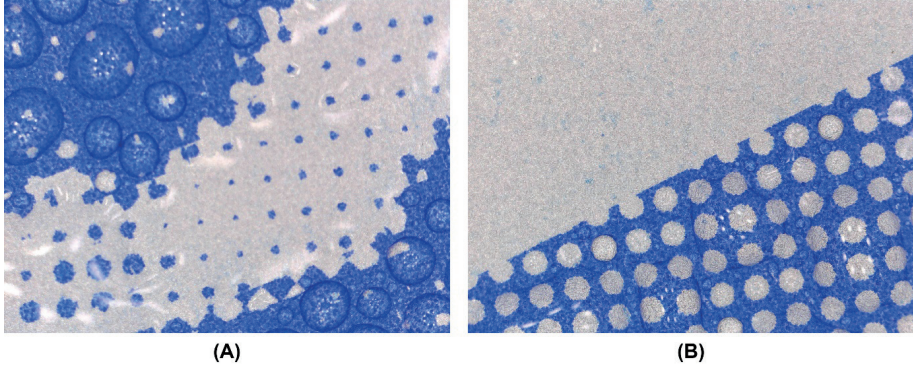
Yüzey Gerilimi;

Sıvı yüzeylerinin kohezyon kuvvetinin etkisiyle zar gibi davranmasıdır. Sıvıların yüzeyinde çok ince zar gibi bir tabaka vardır (MEB, 2016). Su kendi molekülleri arasındaki yüksek çekim kuvveti ile dağılmadan kalabilir. Moleküllerinin dipol (kutuplaşmış) olması nedeniyle de birçok maddeye yapışabilir ve ıslatabilir.

Su aynı zamanda adezyon kuvveti yüksek bir maddedir (Geçim, 2023). Bir sıvının katı yüzeyin ne kadarını ıslatacağı sıvının yüzey gerilimine bağlı olarak değişmektedir. Katı bir yüzey ile su damlacığı arasındaki temasın yüzey alanını suyun yüzey gerilimi belirler. Yüzey gerilimi yüksek olan bir sıvının ıslatma gücü azdır, küçük bir alanı ıslatabilir. Yüzey gerilimi azaldıkça sıvının ıslatma gücü de artar ve sıvı miktarı değişmeden daha büyük bir alana yayılarak ıslatılabilir. Bu özellik ofset baskıda kalıp nemlendirmesinin daha az su ile yapılabilmesini sağlar (Mengüberti, 2007). Hazne suyu konsantreleri

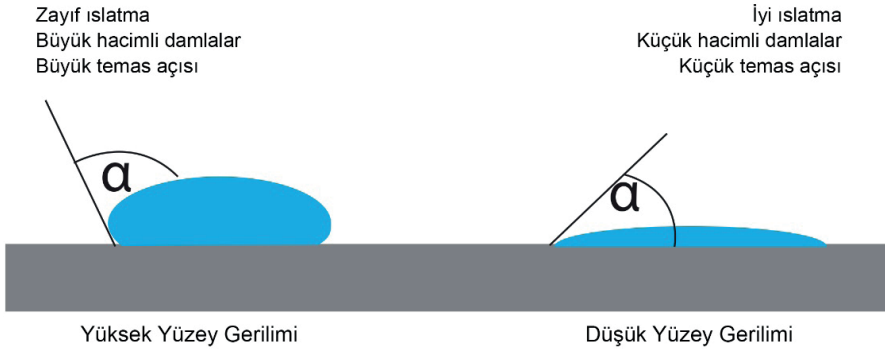
içeriğindeki yüzey aktif maddelerle suyun yüzey gerilimi düşürülür. Hazne suyu yüzey geriliminin düşürülmesi ile baskı sırasında kalıp üzerine daha az su beslemesiyle iyi bir mürekkep-su dengesi kurulması sağlanır. Bu durumda tram keskinliği ve baskı parlaklığı artar.

Ofset baskı sisteminde; hazne suyunun yüzey geriliminin düşürülmesi, suyun kalıp üzerinde görüntüsüz alanları ıslatabilme gücünü artırır.

Şekil 9. Yüzey gerilimi yüksek (A) ve düşük (B) su damlalarının ofset baskı kalıbı üzerindeki mikroskopik görüntüsü

Nemlendirme suyunun kalıp üzerinde yüzey gerilimi hazne suyu konsantrisine yüzey aktif maddeler ve izopropil alkol eklenerek düşürülür (Heidelberg, 2008).

Şekil 10. Yüksek yüzey gerilimi ve düşük yüzey gerilimi arasındaki fark

pH

pH Latince Potentia Hydrogeni kelimelerinin baş harflerinden oluşur ve hidrojen iyonlarının logaritmik konsantrasyonlarını tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle pH dengesi sıvı solüsyonların içindeki asit veya alkali miktarlarını ölçmeye yarar. pH değeri, bir sulu çözeltinin asitlik ve alkalilik ölçüsüdür. 0-14 arasında değişen pH skalası çözeltilerin asitlik gücüne göre sınıflandırılmasını sağlar. Bu skala logaritmikdir yani pH 5 değeri pH 6'ya göre 10 kat; pH 4,

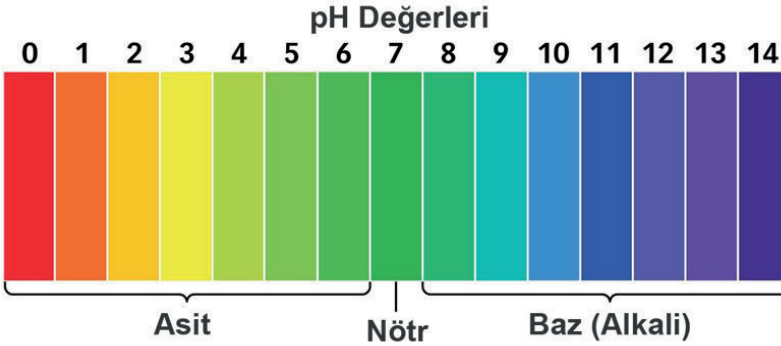
pH 6'ya göre 100 kat daha asidiktir. pH 7 ise nötrliği ifade eder (Güler, 1997). Deneyimlere göre ofset baskı optimum pH aralığı 4,8 - 5,5 olmalıdır. Logaritmik olan pH değerindeki çok küçük değişiklikler bile önemli baskı problemlerine neden olabilir.

Şekil 11. pH kağıtları ve kolorimetre

Bir çözeltinin pH değeri pH metre veya kolorimetrik indikatör ile tespit edilir. Kolorimetrik yöntemde, asit-baz indikatörleri adı verilen belli hidrojen iyon derişimleriyle renkleri değişen kimyasal boyalar kullanılır. Mesela, nitrazin boyası içeren Turnusol kağıdı pH 4,5 da sarı, pH 7,5 da mavi renk alır. Kırmızı ve mavi renkte olan turnusol kağıdının, bir çözeltiye daldırıldığında meydana gelen renk değişimine bakılarak çözeltinin asit mi, baz mı olduğu tespit edilebilir. Mavi renkli turnusol kağıdı asidik çözeltiye batırılırsa kırmızıya döner. Kırmızı turnusol kağıdı bazik bir çözeltiye batırılırsa maviye döner. Nötr çözeltiler turnusol kağıdının rengini değiştirmez. Kırmızı turnusol kağıdı nötr bir çözeltiye batırılırsa rengi değişemez (Heidelberg, 2008; Edulab, 2023).

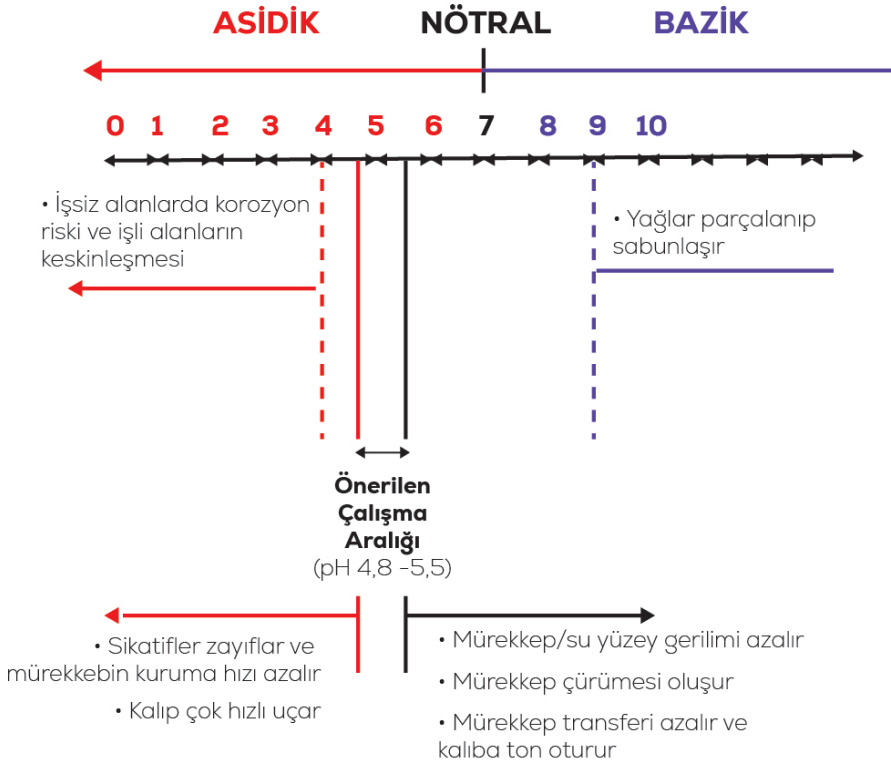
Turnusol Kağıtlarının Rengine Göre Anlamları

Şekil 12. Farklı pH değerlerinde asit - baz indikatörlerin renkleri (Büyükkaya, 2023).

pH, ortalama bir asitliği gösterir. 0 - 7'ye kadar asit, 7 - 14 arası alkali, pH 7 ise doğal nokta nötr olarak bilinir. Ofset baskı geliştirildikçe, 4,8 ve 5,5 arasındaki değerlerin baskı amaçları için en uygun aralık olduğu

kanıtlanmıştır. pH'ı belirlemek için iki yol kullanılabilir. pH ölçer şeritleri, geniş ölçüler ve türler sınıfında mevcuttur. Hâlbuki tampon ile kullanılan sistemlerde gözlenen ölçüm hatası genelde 0,5 pH ünitelerdir ve bu yüzden bu yöntem tavsiye edilemez. Zıt olarak, çözelti tampon ile korunsa bile, cam elektrotlu elektronik pH metreleri çok kesin pH ölçümlerine izin verir. Tek önkoşul, belirtildiği gibi alet ayarlanır ve servis edilir. Nemlendirme suyu pH'ının optimum sınırların dışına çıkması Şekil 13'de görüldüğü gibi birçok problemlere neden olur (Ülgen vd., 2012).

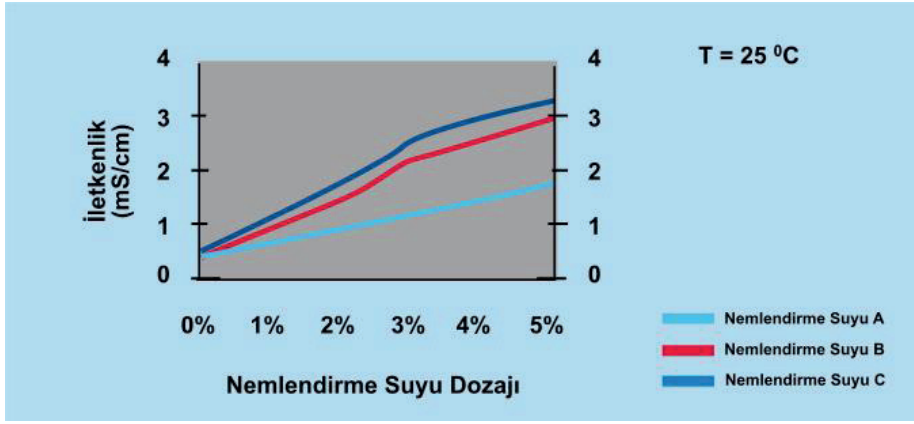
Şekil 13. Nemlendirme suyu pH değerinin baskı kalitesine etkileri şekil içindeki

İletkenlik

Suyun elektrik iletme yeteneğidir. Başka bir deyişle elektrik yüklü partikülleri iletme yeteneğidir. Suyun iletkenliği içinde çözünmüş mineraller arttıkça, iletkenlik artar. Suyun iletkenlik ölçü birimi mikroSiemens/cm'dir. Sıvı içinde çözünen tüm elektrolitlerin pozitif ya da negatif değer numaraları vardır. Yani iletkenlik çözünen materyallerin tipine ve miktarına bağlıdır. Bu özellik musluk suyunun kalitesini değerlendirmek için kullanılır.

Nemlendirme suyunun iletkenliği de elektrik akımını iletebilme kapasitesinin bir ölçüsüdür. Suya ilave edilen nemlendirme suyu konsantresi miktarı arttıkça iletkenlik artar. Hazne suyunun iletkenlik değeri için olması gereken bir değer yoktur. Kullanılan hazne suyu konsantresinin tipine göre iletkenlik değeri değişecektir. Sadece iletkenlik değerini ölçerek karışımdaki hazne suyu konsantresi miktarını belirleyebiliriz.

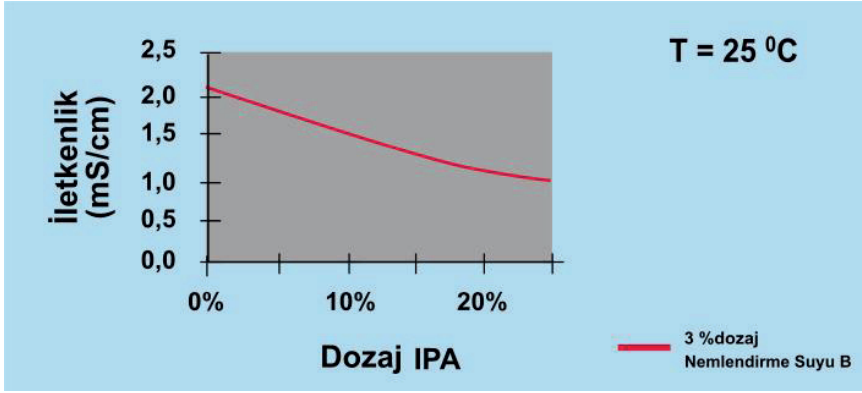
Şekil 14'deki diyagram iletkenlik ve dozaj arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu göstermektedir ve saf çözücünün (musluk suyu, ters ozmos suyu) değeriyle başlar. Eğri kaynak solüsyonunun tipine göre değişir. Tam bir iletkenlik, solüsyonun kalitesi için pek de önemli değildir. Belirleyici olan eğrinin eğimidir.

Şekil 14. İletkenlik ve nemlendirme suyu dozajı arasındaki ilişki (Sappi,2004)

Kağıdın tipine bağlı olarak kağıdın iletkenlik üzerindeki etkisi, genelde kaynak solüsyonunun, en üst katmandan çıkarılmış olan kağıt bileşenlerinden kaynaklanan, iletkenliğinin artması (%5–10) olarak ifade edilir. Fakat pratikte bu tip değerler, kaynak solüsyonunun üretiminin ve tüketiminin doğal süreçlerinden de etkilenir. Bu da demektir ki, etkileşim sadece basit bir grafikte ifade edilemez. Yüksek iletkenlik her zaman soruna sebep olmaz. IPA (izopropil alkol) ikamesiyle oluşturulan kaynak katkı maddelerinin zaten başlangıçta yüksek iletkenlikleri vardır. Baskıda artan iletkenlik seviyesi, bozulmuş kaynak solüsyonunu işaret eder. Bu da örselenmiş mürekkep / su dengesine dayanan problemleri beraberinde getirir: mürekkebin çabuk katılaşması, düşük mürekkep kuruması, çok yüksek seviyede nokta kazanımı, düşük baskı kalitesi.

Tüm bunlar, kaliteye bağlı olmadan, değişik tipteki katkı maddelerinin aynı seviyede değişik iletkenlik seviyelerine sebep olabilmesi demektir.

Şekil 15. İletkenlik ve IPA

Şekil 15'deki diyagram IPA yüzdesi arttığında düşen iletkenlik seviyesini göstermektedir (Sappi, 2004).

OFSET BASKIDA IPA KULLANIMI

Değişik dozlarda IPA (izopropil alkol) 35 yıldan beri tabaka ofset ve web ofset baskılarında kullanılmaktadır. 1980'lerden önce, nemlendirme suyunda alkol konsantrasyonu yüzde 15-35 arasında değişmekteydi. Son 20 yılda yapılan çalışmalar, nemlendirme suyunda alkol içeriğini büyük ölçüde azaltılmıştır (EPA, 2006).

İzopropil alkolün kaliteli baskı yapılmasında önemli rolü olduğu ve operatörlere birçok kolaylık sağladığı açık bir gerçektir (Decoene ve Ulsan, 2007). Alkol miktarı suyun soğuması, yüzey gerilimi, vizkozite ve mürekkep-su dengesini etkiler. İzopropil (IPA) her oranda su ile karışabilir ancak IPA elektriği iletmediği için alkolün artması iletkenliği düşürür (Huber, 2003).

IPA kullanımının faydaları ve etkileri:

- Baskı tablasının tam nemlendirilmesini sağlamak amacıyla yüzey geriliminin azalması (ince ve homojen bir film nemlendirmesi)
- Tek tip bir kaynak solüsyonun su kabından baskı tablasına gitmesini sağlamak için kaynak solüsyon akışmazlığının artması.
- IPA'nın çabuk buharlaşması bir soğutma etkisi yaratır.
- Sıvı çözütüm (emülsifikasyon) iyileşmesi ve sabit mürekkep / su sıvı çözeltisi
- Anti bakteriyel etki
- Köpük azaltımı

IPA kullanımının muhtemel olumsuzlukları:

- VOC (Volatile Organic Compound) varlığına dayanan çevresel zarar etkisi
- VOC emisyonunun azaltılması ya da toptan yok edilmesine ilişkin uluslararası yasalar
 - Çoğu ülkede var olan ek vergi uygulamaları
 - Havada bulunabilen maksimum IPA oranı çoğu ülkede 150 mg/m³ MAC olarak belirlenmiştir. (Maximum Allowance Concentration = En Fazla İzin Verilen Yoğunluk)
 - Havada bulunan IPA fiziksel yorgunluk ve zorlanmaların (örn. nefes almada zorlanma) artmasına sebep olabilir.
 - IPA'lı kaynak solüsyonunun tutuşma derecesi 50°'nin altındadır. Bu da yanlış idare etme ve teknik hatalar durumunda yangın ve patlama tehlikesini beraberinde getirir.
 - IPA pahalıdır.

OFSET BASKIDA NEMLENDİRME SUYU KALİTESİ

Nemlendirme suyu konsantresinin bileşenleri aşağıda verilmiştir;

- pH değerini ayarlayan tampon sistemi
- Film oluşturan hidrofilik ve ıslatıcı maddeler
- Anti-mikrobiyal ekipman için biyositler, fungusitler
- Kompleks oluşturma maddesi, ölçeklendirme bileşenlerini bağlar
- Tüülenme önleyici maddeler
- Köpük önleyici maddeler
- Korozyon inhibitörleri
- Ayırıcı maddeler (alkolsüz ve alkolü azaltılmış)

Tablo 2. Nemlendirme suyuna ait teknik özellikler (Sappi, 2004);

Teknik Özellik	Değeri	Miktarı
dH' ye göre sertlik	8-10	= 1.428 – 1.785 mmol C _a O/l
Karbonat sertliği	3-4	= 0.071 – 1.428 mmol HCO ₃ /l = 65.33 – 87.1 mg HCO ₃ /l
pH değeri	7.2 +/- 0.4	
İletkenlik	Max. 320 +/- 30 µS at 20°C	
Klorid üst sınırı	= 25 mg/l	

Nitrat üst sınır	= 20 mg/l	
Sülfat üst sınır	= 50 mg/l	

Su bu değerler içinde değilse arıtılmalı yeniden şartlandırılmalıdır. Daha uygun bir suyla uygun olmayan suyun karıştırılması ve buradan bu değerlere ulaşmaya çalışılmalıdır (Sappi, 2004).

MÜREKKEP – SU DENGESİ

Bazen bazı baskı mürekkeplerinin belirli öğelerinin veya nemlendirme suyunun bazı özellikleri baskı kalıbı yüzeyini olumsuz etkiler. Mürekkeplerin içeriğindeki pigmentler ve vernikte kullanılan reçinelerin kalıp yüzeyinde aşındırıcı etkisi olabilir. Aşınan kalıp yüzeyinde çizikler oluşarak baskı malzemesine aynen geçer ve görüntüyü kötüleştirir.

Nemlendirme suyunda kullanılan şehir şebeke suyu genellikle kireçlidir. Bu sebeple su haznesinde çökelti olur. Eğer bu sert partiküller, nemlendirme merdaneleri ile alüminyum kalıbın yüzeyine aktarılırsa, çizik izleri oluşabilir. Bu durumda distile edilmiş su, ideal çözümdür.

Nemlendirmede suyunda izopropil alkol kullanımında da dikkatli olunmalıdır. Etil alkol belirli oranda metil-etil-ketonlar ile karıştırılarak boya çözücü olarak kullanılmaktadır. Bu alkol bazı mürekkepleri eritebilir. Bu da kalıpta ton yapar. Nemlendirme suyunda kullanılacak en uygun alkoller, izopropil alkoldür.

Nemlendirme suyunda kullanılacak alkol oranı %5-10 'den fazla olmamalıdır. Aksi takdirde mürekkeplerin kuruması gecikir. En iyi sonuçları nemlendirme suyu pH-değeri 4,8-5,5'de aralığında elde edilir. Baskı sırasında pH-değerini kontrol etmek için Turnusol kâğıtlarının kullanılması en pratik yöntemdir. Baskı anında nemlendirme suyu pH'ı yükselirse, olumsuz etkileri açıkça görülebilir. Bu durumda kalıp yüzeyinde kağıt lifleri ve toz görülür. Bunun nedeni, nemlendirme suyunun asit etkisinin yetersizliğine bağlı kalıbı temizleyememesinden kaynaklanır. Buda, baskı kalıbı üzerindeki görüntünün körelmesi ve dolayısıyla baskı sayısı dayanımının düşmesine yol açar.

Nemlendirme suyunun pH değeri 4,8-5,5 altına olması durumunda nemlendirme suyunun asit değeri yüksek demektir. Nemlendirme suyunun asidik değerinin yüksek olması etkisiyle baskı görüntüsünün, özellikle açık tondaki kısımlarda düşük tram ton değerlerinde baskı dayanımının düşme durumu gözlenir. Bunun dışında basılmış kağıt üzerindeki mürekkebin kuruması gecikir. Bu gibi durumlarda pH değeri sabit nemlendirme suyu konsantrasyonları kullanılmalıdır.

Toplam sertliği yüksek birleşimli su kullanıldığında, mürekkep merdaneleri yüzeyindeki mikro grenler suyun içerisindeki kalsiyum ve magnezyum iyonları ile tıkanarak zaman içerisinde düz ve parlak yüzeyli hale gelirler. Dolayısıyla merdane yüzeyinde stabil ve homojen mürekkep bulunmasına engel olurlar. Bu sorunları gidermek için 2 yol mümkündür. Kullanılan musluk suyu yumuşatılabilir veya deiyonize edilebilir. Yetersiz çözülen kalsiyum tuzlarının oluşumunu engellemek için hazırlanan özel çözelti katkı maddeleri kullanılabilir.

SONUÇ

Ofset baskıda sistemin çalışması için su kullanılmak zorundadır. Kullanılan nemlendirme suyunun fiziksel ve kimyasal özellikleri baskı kalitesinde direkt etkilidir. pH, saflık, sertlik, iletkenlik, yüzey gerilimi ve nemlendirme suyuna eklenen katkı maddeleri bu özelliklerin en bilinenleridir. Baskı başlangıcından bitimine kadar suyun bu özellikleri standart değerlerde tutulmalıdır. Nemlendirme suyu optimum değerlerde olsa bile nemlendirme ünitesi elemanları; suyu yüzeyinde tutan ve taşıyan metal ve kauçuk merdanelerin özellikleri de çok önemlidir. Baskı kalıbının suyu tutma kapasitesi yüzey pürüzlülüğü yani gren yapısına bağlıdır. Kalıplar üretilirken oluşturulan bu yapı, mürekkep tutan emülsiyonun kalıp yüzeyindeki çalışma davranışına etki eder. Nemlendirme suyunun pH değeri 4,8-5,5 olmalıdır. Aksi takdirde özellikle fazla asidik değerlerdeki su; emülsiyonu ve birkaç mikron yükseklikteki gren tepciklerini hızla tahrip ederek kalıbın baskı dayanımını ve baskı kalitesini düşürecektir. Nemlendirme suyunun sertliği 8° dH ila 12° dH ve sıcaklığı 10°C ila 15°C olmalıdır. Sıcaklık ve alkol oranı iletkenlik değerini etkiler. Nemlendirme suyundaki izopropil (IPA) içeriği ne kadar yüksek olursa iletkenlik değeri o kadar düşük olur. IPA yüzey gerilimini ve suyun sıcaklığını düşüren daha hızlı baskı yapılmasını sağlayan bir alkoldür. Ancak çevreye ve insan sağlığına olan olumsuz etkileri göz ardı edilmemelidir. Baskı sırasında buharlaşan alkol baskı ortamına ve atmosfere karışır. Nemlendirme suyuna katılan IPA oranı %7-8'i geçmemelidir. Nemlendirme suyu iletkenliği 800-1200 mikro Siemens (μ s) arasında olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar Büyükpehlivan, G. & Oktav, M. (2021). Ofset baskı sistemine ait temel terimler ve değerlendirilmesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 9(2), 63-68.
- Adams, R. (2023). *Instrumentation in the Graphic Arts* (e-book). <https://pressbooks.library.torontomu.ca/gainstrumentation/> E.T. 13.06.2023.
- Akgul, A. (2012). Effect of water hardness on the offset printing quality. *Asian Journal of Chemistry*, 24(10): 4771-4773.
- Büyükkaya, U. (2023). Ayraç (indikatör – belirteç) nedir? doğal asit ve baz indikatörleri nelerdir?. <https://fenbilimleri.org/ayrac-indikator-belirtec-nedir-dogal-asit-ve-baz-indikatorleri-nelerdir/> E.T. 15.06.2023.
- Ciolacu, F. & Bobu, E. (2023). Paper interaction with fountain solution during multi-color offset printing. <https://docplayer.net/15568068-Paper-interaction-with-fountain-solution-during-multi-color-offset-printing.html> E.T. 17.06.2023.
- ÇEKUD. (2014). Su nedir? Suyun önemi. <https://www.cekud.org.tr/tr/su-nedir-su-yun-onemi/> E.T. 13.06.2023.
- Demirel, M. (2011). Hazne suyu konsantrasyonlarının bileşenleri ve etkileri. IV. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, 24-26 Kasım, 137-155.
- Decoene, J. & Uluşan, M. (2007). Alkolsüz baskının faydaları; insan sağlığı, baskı kalitesi, üretim ve karlılık artışı. II. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, 25 Ekim, İstanbul.15-32.
- Demirtaş, H. (2023). Suyun anatomisine giriş: suyun kimyasal yapısı. <https://www.hidropolitikakademi.org/tr/article/10060/suyun-anatomisine-giris--suyun-kimyasal-yapisi> E.T. 17.06.2023.
- Edulab. (2023). Turnusol kağıdı hakkında her şey. <https://www.edulab.com.tr/blog/icerik/turnusol-kagidi-hakkinda-her-sey> E.T. 15.06.2023.
- Emregül, E. (2023). Biyokimyaya giriş ve yaşamın moleküler anlamı ve su. <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=71967> E.T. 17.06.2023.
- Elias, P. Y. Z., Tomasegovic, T. & Cigula, T. (2009). Differences in physical-chemical properties of the nonprinting areas for conventional and CtP process. 3rd International Student Conference on Print and Media Technology, Berlin : VWF Verlag fuer Wissenschaft und Forschung GmbH, 2009, 139-143.
- EPA. (1994). Alternative control techniques document: offset lithographic printing. Supplemental Information Based on Public Comment on Draft Control Techniques Guideline Announced in Federal Register November 8. United States Office of Air Quality.
- EPA. (2006). Control techniques guidelines for offset lithographic printing and letterpress printing. Sector Policies and Programs Division Office of Air Quality

Planning and Standards U.S. Environmental Protection Agency RTP, NC.

- Fröberg, J.C., Voltaire, J., Sundin, M. & Tiberg, F. (2000). Effect of Ink-Fountain Balance on Ink-Tack Development. TAPPI 2000 International Printing and Graphic Arts Conference, October 2-4, Savannah GA, USA, 1-6.
- Gazibarić, Z., Živković, P. & Živojinović, D. (2023). Determining the correlation between total hardness of water and spectro-densitometric characteristic of printing quality. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%-2C5&q=DETERMINING+THE+CORRELATION+BETWEEN+TOTAL+HARDNESS+OF+WATER+AND+SPECTRO-DENSITOMETRIC+CHARACTERISTIC+OF+PRINTING+QUALITY&btnG= E.T. 17.06.2023.
- Geçim, G. (2023). Yüzey gerilimi ve temas açısı ölçümü. Kimya Mühendisliği Ders Notları, <https://depo.btu.edu.tr/dosyalar/kimyamuh/Dosyalar/1-YGTAO.pdf> E.T. 15.06.2023.
- Güler, Ç., Çobanoğlu, Z. (1994). Su kirliliği. Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi, No:12.
- Güler, Ç. (1997). Su Kalitesi. Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi, No:43.
- Harrey, P. M., Ramsey, B. J., Evans, P. S. A. & Harrison, D. J. (2002). Capacitive-type humidity sensors fabricated using the offset lithographic printing process. *Journal of Sensors and Actuators B: Chemical*, 87(2): 226–232.
- Hattori, H., Watanabe, K. (2008). Eco-Friendly Fountain Solution for Offset Printing. *Fujifilm Research & Development*, 53:19-21.
- Heidelberg, Print Media Academy. (2008). Profi tip dampening solutions in offset printing. Heidelberg Druckmaschinen AG Print Media Academy Publishing. Germany.
- Kipphan, H. (2001). *Handbook of Print Media Technologies and Production Methods*. Germany: Springer Publication.
- Huber Group. (2003). Dampening in offset printing important facts for the use of fount solution additives. Technical information bulletin, 45.01 E.
- MEB. (2010). Gıda teknolojisi, gıdadaki suyun özellikleri. MEB Yayınları.
- MEB. (2016). Gıda Teknolojisi, su. MEB Yayınları.
- Mengüberti, M. (2007). Ofset baskıda su. *Matbaa Teknik Dergisi*. Mart 2007.
- Oktav, M., Acar Büyükpehlivan, G. & Kandan, N. A. (2021). Ofset baskıda temel teknik problemler ve çözümleri. Basev Yayınları. İstanbul.
- Poljacek, s. M., Cigula, T. & Gojo, M. (2008). Formation and defining the different aluminium oxide microstructures in alkaline solutions. *International Journal of Material Forming*, 1:463–466.
- Salvo, R. (1998). Introduced in wetting systems for offset printing and a mechanism for their application. US5826514A United States (Patent).
- SAPPI. (2004). Paper, Ink and Press Chemistry Exploring key print variables. The eighth technical brochure from Sappi.

- Satoh, K., Nakazumi, H. (2004). Sol-gel preparation of photosensitive fluorinated inorganic-organic thin films for printing plates. *Journal of Thin Solid Films*, 460(1-2): 217-221.
- Sülün, O. M. (2017). Canlı suyun en temel özelliği: suyun temiz olması. <https://www.uplifers.com/canli-suyun-en-temel-ozelligi-suyun-temiz-olmasi/> E.T. 13.06.2023.
- TÜRÇEV. (2023). Su el kitabı. Türkiye Çevre Eğitim Vakfı Eko-Okullar Programı kitabı (e-kitap). http://www.turcev.org.tr/turcevCMS_V2/files/files/SU%20EL%20K%C4%B0TABI.pdf E.T. 13.06.2023.
- Ulu, S., Köse, E. & Korkut, İ. (2006). Namlendirme sistemli ve kuru ofset baskı tekniklerinin araştırılması ve üretim sonuçlarının karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(3):403-410.
- Ülgen, M., Oktav, M. ve Gençoğlu, E. N. (2012). Matbaacının Mürekkep Hakkında Bilmesi Gerekenler. Basev Yayınları, İstanbul.
- Ülgen, M., Oktav, M. ve Çakır, N. (2019). Grafik Sanatlar İçin Kimya. Basev Yayınları, İstanbul.
- Yanık T., Aras, N.M. & Çiltaş, A. K. (2001). Su kalitesine giriş ders notları. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları No:225, Erzurum.
- Živković, P. M., Jovanović, S., Popov, K. I. & Ilić, N. (2000). Modification of the aluminum for making offset printing plates. *J. Serb. Chem. Soc.*, 65(12):935-938.

Bölüm 3

HAVACILIK ALANINDA YABAN HAYATI YÖNETİMİ

Cankut AYDIN¹

¹ Dr., Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 0000-0002-2441-465X,
cankut.aydin@shgm.gov.tr

1. Giriş

Dünya, United States Havayollarının 1549 sayılı seferinin karıştığı kazanın ardından şunu öğrendi: Kuşlar, havacılık emniyeti için ciddi bir tehlike oluşturur ve havacılıkta önemli ekonomik kayıplara neden olmaktadır (Mendonca vd., 2020). Havacılıkta yabancı hayat kavramı denildiğinde genel olarak kuşların yarattığı problemler akla gelmektedir. Oysa ki, uçuş trafiğini etkileyen farklı canlılarda “yaban hayvanı” kavramı içerisine dahil olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse sokak kedi ve köpekleri, tilki, çakal, domuz, geyik, fare, sansar vb. canlılar havalimanlarında emniyet riski oluşturabilmektedir. Yabancı hayat ve hava aracı çarpışmalarının %71’lik bölümünün 150 metre altında tırmanış ve alçalma safhasında, havalimanlarında ya da yakınlarında yaşanması bu problemin çözümü için havalimanlarının doğru adres olduğunu göstermektedir.

Yaban hayvanları hayatlarını sürdürebilmek amacıyla biyolojik durumlarına göre besin, enerji, su gibi bazı temel ihtiyaçları bulunmaktadır. Örneğin kuşlar genellikle bitki tohumu ile beslenirken, yavruları olduğu dönemde solucan, böcek gibi protein ağırlıklı besinlere yönelmektedirler. Yaban hayvanlarının yiyecek, su ve barınma gibi ihtiyaçlarına yönelik bu gibi veriler yabancı hayvanlarının havalimanlarında ne zaman bulunabileceklerine dair verileri vermektedir. Havacılıkta yabancı hayatının yönetimin başarılı şekilde yapılabilmesi için, farklı davranış biçimlerine yönelik geliştirilecek stratejiler veya alınacak önlemler kritik öneme sahiptir (Dolbeer, vd. 2019).

Bu kapsamda, havaalanında bulunması muhtemel yabancı hayatına yönelik önlem alınması yerinde olacaktır. Örneğin, pist, apron, taksi yolu çevresinde bulunan otlara ilişkin çevrede bulunan yabancı hayatına ilişkin önlemler alınarak risk değerlendirmesi yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda çevrede küçük kuş turu yoğunlukta, ilgili yerlerde bulunan otlar boylarını geçecek düzeyde uzatılabilir. Böylece kartal gibi yırtıcı hayvanlara karşı savunmasız hissedeceklerinden dolayı bu alandan kaçınmaları sağlanabilir. Diğer taraftan havalimanının bulunduğu bölgede martı, leylek gibi kuş türleri yoğunlukta uzayan otların içerisinde bulunması muhtemel böcekler sebebiyle bu türleri pist, apron, taksiyolu (PAT) sahasına çekebilir.

2. Havacılıkta Yabancı Hayat Yönetimine İlişkin Düzenlemelerin Gelişimi

Çalışmanın bu bölümünde Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonunun düzenlemeleri içerisinde, havaalanlarında yabancı hayatı yönetimine ilişkin düzenlemelerin gelişim süreci hakkında bilgi verilecektir.

Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu 7 Aralık 1944 tarihinde 54 ülkeden temsilcilerin katılımıyla yapılan Şikago Konvansiyonunda onaylanmış ve 4 Nisan 1947’de Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu kurulmuştur.

Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonunun kurulmasıyla günümüze kadar 19 adet Ek oluşturulmuştur. Yaban hayatın yönetimiyle ilgili süreçlerin yer aldığı Ek 14'ün ilk baskısı 1951 yılında gerçekleştirilmiştir.

Ek 14'ün 1969 yılında yayımlanan 5. Baskısı ile Part VII – Aerodrome Services, Chapter 2 – Bird Hazard Reduction Services altında tavsiye niteliğinde olmakla birlikte yaban hayatı konusuna giriş yapılmıştır. Bu doküman ile yaban hayatıyla ilgili alınması gereken önlemleri içeren rehber yayımlanmıştır.

1975 yılında yayımlanan ICAO Doc 9137 Bird Control and Reduction dokümanı ile yaban hayatı yönetiminin öneminin farkına varıldığı belirtilebilir. 1976 yılında Ek 14'te yapılan revizyon ile uçaklara zarar verme ihtimali bulunan yaban hayvanlarının havaalanının hava tarafına girişini kapatmak amacıyla çevrenin uygun şekilde kapatılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

1990 yılında Ek 14 'de o döneme kadar 2 maddede değinilen yaban hayatı yönetimi 4 maddeye çıkarılmıştır. Bu maddelerden bir tanesi günümüzde de önemini koruyan ve kuş çarpmalarının belirli bir şablon ile kaydedilmesi amacıyla oluşturulan IBIS (The ICAO Bird Strike Information System)'dir. Buna ek olarak havalimanları çevrelerinde bulunan atıklar ya da diğer kaynaklar sebebiyle kuşların bölgeye gelmesine sebep olan faktörlerin giderilmesine yönelik maddeler eklenmiştir. 2004 yılına gelen kadar yapılan revizyonlarda yaban hayatıyla ilgili güncelleme bulunmamaktadır. 2004 yılında Ek 14'ün 4. Baskısında tavsiye niteliğinde olan “should” yerine “shall” yardımcı fiili kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde revize edilen kararlardan bazıları havalimanı çevresine yönelik engelleyici şeritlerin yapılması tavsiye edilirken, revizyonla birlikte yapılmalıdır ifadesi eklenmiştir. Bir diğer madde ise, yaban hayatın sebebiyet verdiği çarpışma ve olay raporlamalara ilişkin IBIS'e kaydedilmesi tavsiyesi verilirken, IBIS'e kaydedilmelidir şeklinde güncellenmiştir.

2012 yılına gelindiğinde Doc 9137 “Bird Control and Reduction” dokümanının başlığı 4. Baskıda “Wildlife Control and Reduction” şeklinde revize edilmiştir. Böylece, kuş sınıfı dışındaki diğer yaban hayvanları da dahil edilmiştir. 2018 yılında Ek 14, volume I'de PANS (Procedures for Air Navigation Services) Aerodromes Doc 9981'e atıfta bulunarak yaban hayat kontrol eğitimi, yaban hayat kaza raporlama kriterleri ile havalimanı çevresinde arazi kullanımı hakkında maddeler eklenmiştir.

2020 yılında Doc 9137'nin ismi “Wildlife Hazard Management” şeklinde revize edilmiştir. Bu revizeyle birlikte proaktif bakış açısıyla kök neden analizi yapılarak habitatların yönetimine ve veriye dayalı risk analizini önceleyen bir doküman haline gelmiştir (Blackwell vd. 2019).

3. Kuş- Yaban Hayat Tanımlama

Yaban hayatının yönetiminde en önemli problem kaynağı şüphesiz ki kuş türleridir. Nitekim havacılıkta meydana gelen yaban hayvanları sebebiyle meydana çarpışmaların büyük çoğunluğu kuş türleri kaynaklıdır. Bu doğrultuda, havaalanlarında görev yapan yaban hayat kontrol personelinin (YHKP) ağırlıklı odaklandıkları problemlerin kuş türleri kaynaklı olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de 497 adet kuş türü bulunurken, 171 adet memeli türü bulunmaktadır. Bu veriden de anlaşılacağı üzere kuş türlerinin sayısı oldukça fazladır. Buna ek olarak, uçabilme özelliklerinden dolayı havaalanlarının çevresine yapılan bariyer, çit vb. engeller kuş türlerine engel teşkil etmemektedir. Burada ki önemli nokta havaalanı personelinin kuş türlerinin tamamını tanımaları beklenmemekle birlikte havaalanı çevresinde bulunma ihtimali olan kuş türlerini tanımaları beklenmektedir. Havaalanı çevresinde nadiren görülen kuş türlerini ise, nasıl tanımlayabileceklerine dair araştırmayı yapabiliyor olmaları önem arz etmektedir.

Havaalanlarında yapılan çalışmalarla elde edilen yaban hayatına dair bilgilerin doğruluğu; risk değerlendirmenin yapılması ve alınacak önlemlerin belirlenmesi yaban hayatı yönetimi planlamasının etkin şekilde yapılabilmesi için kritik husustur. Diğer bir ifade, yaban hayat yönetiminin başarılı şekilde yapılabilmesi için kuş türleri öncelikli olmak üzere yaban hayatındaki türlerin doğru şekilde sınıflandırılması kritik öneme sahiptir (Martin vd., 2011).

3.1. Kuş Tanımlaması Yaparken Kullanılabilecek Ekipmanlar

Havaalanlarında kuşları önceden tespit edebilmek belirlenen önlemlerin başarıyla uygulanabilmesi için oldukça önemlidir. Özellikle gözlem yapıldığında kuş türünün tespiti için dürbün kullanımı en makul çözümlerin başında gelmektedir. Dürbün kullanımında 8x32 veya 10x40 büyütme özelliğine sahip dürbünler tercih edilmelidir. Buna ek olarak 13 km. saha çalışması esnasında kuş gözlem teleskopu da kullanılabilir (Mendonca &Wallece, 2021).

Şekil 1. Kuş gözlem Dürbünü

(Kaynak: <https://www.neoldu.com/en-iyi-durbun-43328h.htm> Erişim Tarihi: 01.03.2023)

3.2. Kuş Tanımlamaları

Havaalanlarında bulunan kuş türleri tanımlamasın silüet (şekil) ifadesi kullanılmaktadır. Bunun başarılı yapılabilmesi için öncelikle kuş türünün genel vücut hatlarının bilinmesi gerekmektedir. Bu tecrübe ise rehber doküman aracılığıyla ya da gözlem neticesinde kazanılabilir. Silüet haricinde tanımlamada kullanılan diğer bilgiler; boyut, ses, renk, sayı, davranış, uçuş, konum ve zaman bilgileri ile sınıflandırılmaktadır.

3.2.1. Silüet (Şekil)

Kuşlar türlerine özgü silüetlere sahiptir. Kuşun şekli biliniyorsa olumsuz meteorolojik koşullarda ya da uzakta olsa da doğru şekilde tanımlanabilir.

Şekil 2. Balıkçıl Kuşu

(Kaynak:https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCK_mavi_bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l_Eriřim_Tarihi:02.03.2023)

3.2.2. Boyut Renk Ses Farkları

Kuşlar tanımlanırken boyut kavramı içerisinde birden çok etmen dahil olmaktadır. Bu kapsamda, kuşun öncelikle büyüklüğü değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme yapılırken yanında farklı kuş türü varsa karşılaştırma yapılabilir.

Boyut konusunda bir diğer etmen uzuvlarının birbirine oranı değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, kuşun gagasının ya da boynunun kafasına oranı ve kanat uzunluk ölçüsünün kanat genişliğine oranı gibi özellikler değerlendirilebilir. Bu kapsamda, özellikle yırtıcı kuşlarda dişi ve erkek türler arasında rahatlıkla fark edilebilecek boyut farkı bulunmaktadır. Coğrafyaya bağlı olarak kuşlarda çeşitli renk özellikleri görülebilmektedir. Burada ki kritik husus, kontrol yapan kişinin bilgi ve tecrübesi ne kadar fazla ise kuş tanımlama süreci o kadar kolaylaşacaktır.

Kuşları seslerinden de tanımlamak mümkündür. Her ne kadar başlangıçta zor olsa da tecrübe düzeyi arttıkça tanımlama süreci kolaylaşmaktadır. Yalnızca, trafiğin yoğun havaalanlarında gürültünün yüksek seviyede olmasından dolayı tanımlama yapmak zor olabilir.

3.2.3. Uçuş Davranış Konum

Kuş türlerinin uçuş şekilleri türüne özgüdür. Uçuş şekilleri; hızlı veya yavaş kanat çırpma, akrobatik veya sabit şekilde uçuş yapma gibi çeşitli özellikleri barındırmaktadır. Buna ek olarak, sürü oluşturma eğilimi olması ve bu sürülerin şekillerine göre (V şeklinde, dağınık, yoğun vb.) kuş türleri tahmin edilebilmektedir.

Bir örnekle ifade etmek gerekirse, olumsuz meteorolojik koşullar sebebiyle gerçekte farklı tür olan leylek ve martı türü görerek ayırt edilemeyebilir. Ancak, martılar sürü halinde V şeklinde uçarken, leylekler dağınık şekilde uçmaktadır. Bu ve benzeri bilgiler kuş tanımlamada önemli yer tutmaktadır.

3.2.4. Zaman

Kuş tanımlaması yapılırken silüet, renk, boy, uçuş çeşidi gibi özelliklerden tanımlama yapılamaması durumunda tanımlamada bir diğer unsur “zaman” kavramıdır. Şöyle ki, tespit edilen kuşa ait tanımlama yapılabilmesi amacıyla öncelikle temas kurulan zaman belirlenmelidir. Buradaki kıstaslar; gece, gündüz ya da mevsim vb. şekilde sıralanabilir. Bunun sebebi ise, mevsim aracılığıyla göç dönemi olması ihtimali düşünülerek tanımlama yapılabilir. Buna ek olarak, Baykuş gibi daha çok gece aktif kuşlardan tanımlama yapılabilir.

3.2.5. Ölü Kuşların Tanımlanması

Havaalanlarında uçak çarpması gibi sebeplerden dolayı ölü kuşlar bulunabilir. Bu ölü kuşların uzuvları dağılmış halde olanlar inceleme yapılması amacıyla video ya da fotoğraf ile kayıt altına alındıktan sonra dikkat edilmesi gereken hususlar aşağıda sıralanmaktadır:

- Uzuvlar öncelikle hastalık kapma riskini engellemek amacıyla gerekli önlemleri alarak (eldiven kullanımı vb.) bir araya getirilerek video ya da fotoğraf ile kayıt altına alınmalıdır.
- Boyutlandırma yapılabilmesi amacıyla cetvel, kalem vb. yanına koyularak kayıt altına alınmalıdır.
- Kuşun rengi ile zeminin renginin farklı olmasına dikkat edilmelidir.
- Farklı açılardan kayıt gerçekleştirilmelidir.
- Kuşa ait bilgiler kayıt altına alınabilir (Yer, zaman, kuş türü vb.) (SHGM, 2016).

4. Yaban Hayat Yönetimi

Havaalanında yaban hayat yönetiminin temeli hayvanların besin, barınma gibi ihtiyaçlarının bilinmesinden geçmektedir. Bu verilere sahip olunması neticesinde etkin yönetim planlaması yapılabilir. Buna ek olarak, veri setinin içerisinde yabancı hayvanların hangi dönemde ilgili havaalanında bulunma ihtimali ya da “nerede” “ne zaman” “hangi sayıda” gibi verilerin de bilinmesi kapsamlı bir yönetim planlamasının yapılması için kritik öneme sahiptir (Varga vd., 2014).

Havaalanlarını yaban hayvanları havaalanlarında belirli dönemde bulunmalarının yanı sıra sürekli de havaalanı çevresinde bulunabilmektedir. Bunun optimum yönetiminin sağlanabilmesi amacıyla yüksek doğrulukta bir veri setine sahip olmak etkili önlemlerin alınabilmesi için önem arz etmektedir.

4.1. Yaban Hayat Yönetiminde Görev ve Sorumluluklar

Havaalanlarının işleticilerine bağlı olarak görev ve sorumluluklar farklı şekilde belirlenebilir. Buradaki önemli husus görev ve sorumlulukların ilgili tarafından sorunsuz şekilde yerine getirilmesidir. Bu bağlamda, yaban hayatının yönetimine ilişkin; görev ve sorumlulukların planlanması, planlamaya uygun şekilde yetkin kişilere görev dağılımının yapılması ve uygulama yapılması sonrasında denetlenmesi yaban hayatı yönetim süreçleridir (Çoban & Bahar, 2018).

Bu doğrultuda, havaalanı işletici tarafından yaban hayatı yönetim süreçlerinin sorumlusu olacak bir personel atanmalıdır. Bu yönetici, yaban hayatı yönetim planının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinden sorumludur. Buna ek olarak, bazı görevlerini ihtiyaç olması durumunda farklı birim personeline devredebilir. Havaalanı Otoritesi ve Sivil Havacılık Otoritesi yaban hayat yönetiminin uygulanmasını denetlemektedir.

4.2. Risk Değerlendirme

Havacılıkta yaban hayatı yönetiminde risk değerlendirme süreçleri içerisine ne derece zaman ve kaynak ayrılması gerekliliğini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu sayede, yaban hayatı yönetimine ilişkin risk seviyeleri kategorize edilerek zaman ve kaynağın etkin ve verimli kullanılması amaçlanmaktadır.

Risk değerlendirme süreçlerinde öncelikle risk değerlendirmesi yapılacak alan belirlenir. Bu alan içerisine pist apron taksiyolu (PAT) sahasının yanı sıra yaklaşma ve kalkış bölgeleri de dahil edilmelidir. Risk değerlendirmesi gerçekleştirilecek alan belirlendikten sonra bu alanda gerçekleşen olay verilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Verilerin doğruluğu yaban hayatına ilişkin risk değerlendirme süreçlerinin doğruluğunu ve etkinliği artıracaktır (Bowie vd., 2013).

Tehlike kavramı, “insanların, donanımın ya da yapıların zarar görmesi, kaynakların kaybedilmesine neden olma ya da daha önceden tanımlanmış bir işlevin yerine getirilmesini engelleme potansiyeline sahip durum, nesne ya da faaliyet” olarak tanımlanmaktadır (SHGM, 2012). Bu bağlamda tehlike kavramına, havaalanı çevresindeki yaban hayatın varlığı da dahil olmaktadır.

En temel ifadeyle Risk kavramı, mevcut bir tehlikenin tahmin edilen olasılık ve şiddetteki çıktıları olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda, yaban hayatı yönetiminde herhangi bir hayvanın uçağa çarpma olasılığı ile uçakta meydana getireceği çarpma şiddeti hasarı ile çarpımı olarak ifade edilebilir.

$$\text{Risk} = \text{çarpma olasılığı} \times \text{çarpma şiddeti}$$

Risk değerlendirme süreçlerinin amacı yaban hayatı- uçak çarpışmalarının meydana gelme olasılığını ve bunun gerçekleşmesi durumunda muhtemel zarar düzeyinin tahmini esasına dayanmaktadır. Bu tahminler öncelikle en az beş yıllık yaban hayat- uçak çarpışmaları verileri aracılığıyla yapılmaktadır. Burada ki kritik husus çarpma olasılığının belirlenmesidir. Bu kapsamda, öncelikle havaalanı ve çevresindeki yaban hayatına ilişkin popülasyon tahmini yapılmaktadır. Bu tahmin yapılırken günlük, mevsimlik ya da yıllık hareket şekillerini bilmek ve bunların yorumlanarak risk matrisine aktarılması önemlidir.

Risk değerlendirmesi yapılırken yoğunlukla kullanılan yöntem çok az, az, orta, yüksek ve çok yüksek şekilde sınıflandırma yöntemidir. Buradan alınacak çıktılara göre yaban hayvanları, yatay ve dikey ekseninde risk matrisine çarpma olasılığı ve çarpma şiddeti verileriyle yerleştirilir. Buradan alınacak çıktılar yaban hayvanının türüne göre uygulanacak yöntemleri ve bunların öncelik sırası hakkında bilgi vermektedir. (Bowie vd., 2013).

5. Yaban Hayat Yönetiminde Kullanılabilecek Yöntemler

Çalışmanın bu bölümünde yaban hayatı yönetiminde yaygın olarak kullanılan yöntemler hakkında bilgi verilecektir. Yaban hayat yönetiminde kullanılacak ekipman temin edilmeden önce ilgili havaalanında bulunan yaban hayatı türleri analiz edilmelidir. Bunun sebebi, yaban hayatında türler çok çeşitli olduğundan dolayı farklı engelleme yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Meteorolojik koşullar, zaman, mevsim vb. sebepler kullanılan yöntemlerin etkinliğini azaltabilmektedir. Bu bağlamda, yaban hayatının engellenmesine havaalanı ve çevresinde kullanılan yöntemler bölgede bulunan türlere özgü olmalıdır.

Bu kapsamda, küreselleşme ile birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler takip edilerek gürlütlü cihazları, kimyasal spreyler vb. ekipmanlarla kovma tekniklerini otomatik olarak devreye sokan sistemler kullanılmalıdır (Çoban & Bahar, 2018).

5.1. Aktif Yaban Hayat Kontrol Yöntemleri

Aktif yaban hayat kontrol yöntemleri riskli bölgede görülen yabani hayvanlara yönelik ihtiyaç duyulan yöntemlerin uygulanması amacıyla kullanılan yöntemlerdir. Bu yöntemin temeli, mobil şekilde ve mümkün olan bütün aktif yöntemleri uygulayabilecek seviyedeki ekipmana sahip eğitilmiş ya da tecrübeli personelin sahada bulunması esasına dayanmaktadır. Buradaki başarı yüzdesi ne derece yüksek olursa yaban hayat kontrol personeli (YHKP) üzerindeki iş yükünü hafifletmektedir. Aktif yöntemler içerisinde sıklıkla kullanılan ekipmanlar; piroteknik (işaret tabancası), tehlike çağruları, lazer, araçla engelleme ve diğer yaban hayat kontrol yöntemleri başlıklarında incelenecektir.

5.1.1. Piroteknik (İşaret Tabancası)

Havaalanlarında ağırlıklı kullanılan piroteknik işaret tabancası türü; ateşlenen fişğin 60-90 metre yükseklikte patlamasını yapan ve ışısız ya da çok az ışık çıkararak ses üreten cihazdır. Bu cihaz pek çok kuş türü üzerinde sürü halinde olsalar da etkilidir. İşaret tabancası kullanılırken kişisel koruyucu ekipman kullanılmalıdır. Yaban hayatı kontrol personeli (YHKP) işaret tabancası kullanmadan önce emniyet tedbirlerini almalıdır. Örneğin, sıcaklığın yüksek olduğu günlerde yangın riskini minimize etmeye yönelik emniyet tedbirlerini almalıdır. Buna ek olarak Hava Trafik Kontrol ünitesi ile bilgi paylaşımında bulunmalıdır. Fişek seçiminde havaalanının ihtiyaçlarına uygun menzil ve seste fişekler tercih edilebilir. Buna ek olarak, diğer yöntemlerle birlikte kullanıldığında başarı yüzdesi artmaktadır.

5.1.2. Tehlike Çağruları

Tehlike çağruları özellikle karga ve martı, sığırcık sürüler üzerinde oldukça etkili bir yöntemdir. Bunun sebebi, bu türler tehlike çağrılarının bulunduğu alana doğru hareket ederler. Uygun şekilde kullanılması ile YHKP onları riskli bölgeden uzaklaştırabilir. Burada ki kritik husus ise, tehlike çağruları sabit bir noktadan yapılması gerekliliğidir. Bu sayede, kuşları kaçırmada ki başarı yüzdesi artmaktadır. Buna ek olarak, kullanılacak ses düzeyi oldukça önemlidir, nitekim sesin ihtiyaçtan fazla çıkarılması durumunda havaalanı çevresinde bulunmayan kuşları da riskli bölgeye çekebilir (SHGM, 2016).

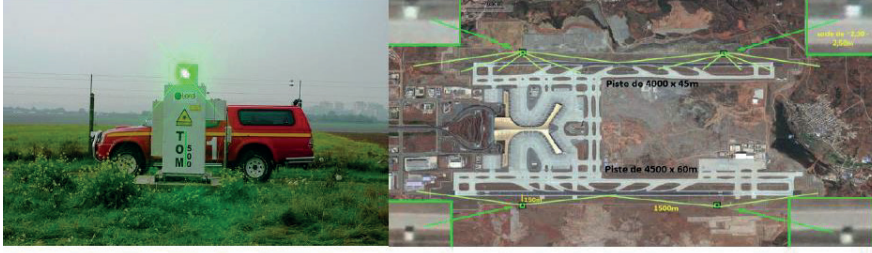
Tehlike çağrısının yapılacak aracın konumuna dikkat edilmelidir. Araç kaçırılmak istenen yabani hayvanların bulunduğu bölgenin yaklaşık 100 metre mesafede ve rüzgarı arkasına alacak şekilde konumlandırılabilir. Tehlike çağruları yapıldığında kuş türünün bu seslere nasıl reaksiyon verdiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bunun sebebi, kuş türlerinin bazıları sestən uzaklaşmayı tercih ederken, bazı türler sese yaklaşmayı tercih edebilmektedir. Bu doğrultuda, iniş ve kalkış gerçekleştiren uçaklara uygun şekilde gerekli emniyet tedbirleriyle kullanılması gerekmektedir. Tehlike çağruları yapıldıktan

sonra kuşların riskli bölgeden uzaklaştıkları teyit edildikten sonra süreç tamamlanmalıdır.

5.1.3. Lazer

Lazer kullanımı 1973 yılında kuşlara kaçırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Havalimanlarında lazer kullanımı 2000'li yılların başından itibaren başlamıştır.

Şekil 3. A-TOM 500 Lazer

Kaynak: (http://www.eastpendulum.com/wp-content/uploads/2016/10/A-TOM_5xx-Laser-Bird-Deterrent-v1PL-2014_03_21, Erişim tarihi: 03.03.2023)

Havalimanında lazer kullanımı yapılmadan önce tüm havalimanı personeli ve bölgede yaşayan kişilere yönelik güvenlik değerlendirmesi yapılmıştır. Havalimanlarında kullanımının güvenli olduğu tespit edilen Sınıf III B lazerdir. Bu lazerler maksimum 500 mW güç derecesine sahiptir ve doğrudan göze yönlendirilmediği sürece tehlike oluşturmadığı bildirilmektedir. Bu değerlendirme neticesinde hangi bölgelerde lazer kullanımı yapılacağı belirlenebilir (SHGM, 2018). Lazer, özellikle geceleri ya da hava aracı hareketliliğinden kaynaklanan başka yolların kullanılamaması durumlarında uzun mesafelere etkili olabilen kaçırma yöntemidir.

5.1.4. Devriye

Bazı durumlarda yabani hayvanların araç ile kovalanması ya da rahatsız edilmesi gerekebilir. Bu kovalama yapılırken insanların ve uçakların emniyetine dikkat edilmesi kritik öneme sahiptir. Özellikle köpek ve tilki gibi hayvanları kovalanmasında oldukça etkili yöntemdir.

Bu bağlamda, etkin mücadele yapılabilmesi amacı ile pist başlarında Yaban Hayatı ile mücadele araçları hazır halde bekletilebilir. Buna ek olarak gerekli tüm teçhizata sahip mobil ekipler havalimanında sürekli görev yapmalıdır.

5.1.5. Diğer Yaban Hayat Kontrol Yöntemleri

Kovalama ya da kaçırma önlemlerine ek olarak yabani hayatın engellenmesi amacıyla yakalama aparatları aracılığıyla toplanmalı ve havalimanına

uygun mesafede doğaya bırakılmalıdır. Buna ek olarak, eğitilmiş köpek ya da yırtıcı kuşların kullanımı, model uçak kullanımı, maketler ya da ölümcül olmayan silah kullanımı da diğer yaban hayat kontrol yöntemleri içerisinde dahil edilebilir.

Kartal, şahin gibi yırtıcı kuşlar 1940'lı yıllardan itibaren Dünyadaki bazı havalimanlarında kovalama amacıyla kullanılmaktadır. Bunun sebebi, yırtıcı kuşların bölgede bulunması diğer kuş türlerini korkutmakta ve bölgeye intikallerine engel olmaktadır. Ayrıca bazı eğitilmiş köpeklerin de kullanımı son zamanlarda gelişim göstermektedir.

Model uçakların radyo kontrollü kullanılarak kuşların kovulması ya da rahatsız edilmesi süreçlerinde kullanılan yeni bir yöntemdir. Model uçağın başarı yüzdesini artıran etmenin sesli kovma ekipmanları donatılmış olması artırmaktadır (SHGM, 2016).

Öldürücü olmayan silah kullanımına diğer yöntemlerin işe yaramadığı durumlarda başvurulmaktadır. Bu silahlarda plastik mermiler ve boyalar kullanılmaktadır. Yabani hayat üzerindeki etkisini kısa süreli hissiyat ve geçici boya olarak göstermektedir. Bu yöntem etkinliği düşük olması ve emniyet ve sağlık gibi sebeplerle kullanımı bazı ülkelerde yasaklanmıştır (Cleary & Dolbeer, 2005).

5.2. Yaban Hayat Yönetim Planı (YHYP)

Yaban hayat yönetim planı, havaalanında yaban hayat yönetimi süreçlerinde neyin, neden, nasıl, ne zaman ve kim tarafından gerçekleştirileceğini belirleyen bir dokümandır. Havaalanında YHYP hazırlamakla görevlendirilen personel; veri toplama, risk analizi ve yaban hayatı kontrol yöntemlerinin uygulanması amacıyla prosedürler oluşturmalıdır. Bu kapsamda, havaalanı personeline görev ve sorumlulukları doğrultusunda eğitim verilmelidir. YHYP'nın aşağıdaki konuları kapsamı gerekmektedir: (Mendonca & Wallace, 2021).

- Organizasyonunun tanımı,
- Havaalanı personelinin yaban hayat yönetimi konusundaki görev ve sorumlulukları,
- Havaalanında operasyon verileri,
- Yaban hayat risk değerlendirmesi, yöntemi,
- Havaalanı personelinin eğitimi ve kullanılacak ekipmanların prosedürü,
- Performans göstergeleri.

5.3. İzleme Kaydetme Raporlama ve Operasyonel Bilgilendirmeler

Çalışmanın bu bölümünde yaban hayat yönetiminde kullanılabilecek yöntemler içerisinde izleme kaydetme ve raporlama, operasyonel bilgilendirme (Birdtam, ATIS, AIP) konu başlıklarından bahsedilecektir.

5.3.1. İzleme

Etkin bir izleme faaliyeti yürütülmesinin birincil gerekliliği uçuş emniyetine tehlike arz eden yabancı hayvanların takibinin yapılması amacıyla mobil veya araç ile devriye yapılmasıdır. Devriye sürecinde her 30 dakikada veri girilmelidir. Devriye sürecinde öncelikli alanlar yüksek derecede uçuş emniyetini etkileme potansiyeli bulunan pist ve yaklaşma alanlarıdır. Havaalanı personelinin de yaban hayat tespiti yaptığı durumlarda YHKP'nin bilgilendirmesi gerekmektedir

YHKP'nin izleme faaliyetini yaparken dürbün, kayıt için gerekli olabilecek tablet, kamera vb. ekipmanları yanında bulundurmalıdır. Devriye esnasında 30 dakikada bir gerçekleştirilecek gözlem ve kontrol bilgileri aşağıdakileri içermelidir:

- Personel bilgileri
- Yaban hayat kontrol başlangıç ve bitiş saatleri
- Hava durumu
- Gözlem bölgesi
- Tespit edilen yabancı hayvan davranışı (beslenme, uçuş, dinlenme vb.)
- Kaçırma yöntemi
- Kaçış yönü
- Tespit yapılmayan durumda “yaban hayat varlığı tespit edilmemiştir.” şeklinde rapor doldurulmalıdır.

Havaalanı ve çevresinde bulunan yabancı hayvanların arz ettiği riskleri azaltmak amacıyla hava tarafında yapılan izleme faaliyetlerine ek olarak havaalanının 13 km çevresinde de yaban hayatı izleme çalışmaları yapılmalıdır (SHGM, 2016). Bunun sebebi, kuş- uçak çarpışmalarının %95'inin 2000 ft yüksekliğinin altında gerçekleşmesidir. İhtiyaç olması durumunda izlemenin çapı genişletilebilir.

5.3.2. Kaydetme ve Raporlama

Havaalanlarında devriye faaliyetleri yapılırken 30 dakikada bir form doldurulması gerekliliği belirtilmişti. Bu kapsamda, bir günde 24 adet form

doldurulması gerekmektedir. Yıllık bazda hesaplandığında ise 1440 adet form doldurulması gerekmektedir.

Bu sürecin etkin şekilde yapılması amacıyla otomasyon sistemlerinin kullanılması insan faktörü kaynaklı hata payını azaltmaktadır. Bu kapsamda, doğru verilerle etkin bir risk değerlendirmesi yapılabilir. Otomasyon aracılığıyla verilerin kaydedilmesi personelinin hızlı şekilde veri girişini yapmasını sağlayarak iş yükünü azaltmaktadır. (Devault vd., 2011).

Otomasyon sistemleri kullanılarak yapılan raporlama faaliyetlerinin dökümlerinde konum ve zaman bilgilerinin yardımıyla risk haritaları üretilebilmektedir. Bu sayede hem risk değerlendirmesinin doğruluğu artmakta hem de alınacak ek önlemler tespit edilebilmektedir. Buna ek olarak, personele ait performans değerlendirmesi objektif şekilde yapılabilir (Ntampakis vd., 2022).

5.3.3. Operasyonel Bilgilendirmeler (BIRDTAM, AIP etc.)

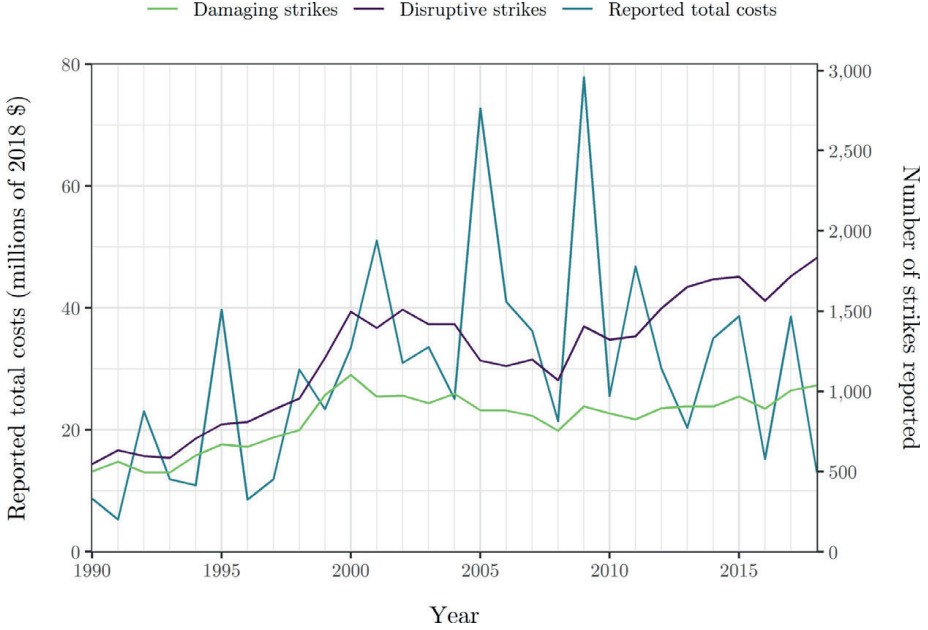
İlgili paydaşlara (havayolu işletmesi vb.) operasyonel bilgilendirmelerin yapılması havaalanı işleticisinin sorumluluğundadır. Havacılık Bilgi Yayını (AIP) ile havaalanı ve çevresinde tespit edilen yaban hayatına ilişkin verilerin (yoğunluk bölgeleri, zaman vb.) belirtilmesi önemlidir. Bu bilgiler özellikle havaalanını kullanacak pilotlar açısından önemlidir (Ntampakis vd., 2022).

Göç dönemleri öncelikli olmak üzere havaalanındaki kuş hareketliliğinin değişiklik arz ettiği dönemlere ilişkin belirli zaman dilimini kapsayacak şekilde, tehlike oluşturabilecek kuş verilerini (yoğunluk, tür, yön vb.) içerecek BIRDTAM hazırlanması gerekmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Havacılık alanında yaban hayatı kaynaklı kazaların engellenmesi bu kapsamda faydalanılabilecek tüm ekipman ve insan kaynağının etkin bir şekilde yönetilmesi esasına dayanmaktadır. Şekil 4’de 1990 yılı ve 2018 yılı arasındaki yaban hayatı kaynaklı çarpışma verileri incelendiğinde özellikle 2005 ve 2010 yıllarında ciddi ekonomik kayıp oluşturduğu tespit edilmekle birlikte 2018 yılına gelindiğinde 2010 yılına göre ekonomik kaybın % 75 seviyesinde azaldığı tespit edilmiştir.

Şekil 4. Çarpışma Verileri (1990-2018)

Kaynak: (Altringer vd., 2021)

Bu kapsamda, başarılı bir yaban hayatı yönetimi yapabilmek amacıyla öncelikle ihtiyaç duyulabilecek tüm ekipmanlar hazır hale getirilmelidir. Bir diğer önemli husus, tecrübeli ve yetkin insan kaynağı ile sürecin takip ettirilmesi kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Altringer, L., Navin, J., Begier, M. J., Shwiff, S. A., & Anderson, A. (2021). Estimating wildlife strike costs at US airports: A machine learning approach. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 97, 102907.
- Blackwell, B. F., DeVault, T. L., Fernández-Juricic, E., & Dolbeer, R. A. (2009). Wildlife collisions with aircraft: a missing component of land-use planning for airports. *Landscape and Urban Planning*, 93(1), 1-9.
- Bowie, R., Harmon, L., & Hirschert, D. (2013). Reducing wildlife hazards to aviation at BWI Thurgood Marshall Airport through agency and community coordination. *Journal of Airport Management*, 7(3), 265-288.
- Cleary E., Dolbeer R., (2005). "Wildlife Hazard Management at Airports: A Manual for Airport Personnel", 2nd ed., USDA National Wildlife Research Center, ABD.
- ÇOBAN, R., & BAHAR, İ. (2018). Havaçılık Sektöründe Yabani Hayatı Yönetim Üzerine Hamid Karzai Uluslararası Havalimanında (Kabil-Afganistan) Bir Araştırma. *Journal of Aviation*, 2(2), 87-104.
- DeVault, T. L., Blackwell, B. F., Seamans, T. W., Begier, M. J., Kougher, J. D., Washburn, J. E., ... &
- Dolbeer, R. A. (2018). Estimating interspecific economic risk of bird strikes with aircraft. *Wildlife Society Bulletin*, 42(1), 94-101.
- Dolbeer, R. A., Wright, S. E., & Cleary, E. C. (2000). Ranking the hazard level of wildlife species to aviation. *Wildlife Society Bulletin*, 372-378.
- Dolbeer R., Begier M., Miller P., Weller J., Anderson A. (2019). FAA Serial Report 25 Wildlife Strikes to Civil Aircraft in the United States 1990–2018, U.S. Department of Transportation Federal Aviation Administration, U.S. Department of Agriculture Animal and Plant Health Inspection Service Wildlife Services, 25.
- ICAO, (2014). Doc 9137. Airport Services Manual Rescue and Fire Fighting. International Civil Aviation Organization, Canada.
- ICAO (2012) Doc. 9137 Part 3, Bird Control and Reduction, International Civil Aviation Organization, Canada.
- Martin, J. A., Belant, J. L., DeVault, T. L., Blackwell, B. F., Burger Jr, L. W., Riffell, S. K., & Wang, G. (2011). Wildlife risk to aviation: a multi-scale issue requires a multi-scale solution. *Human-Wildlife Interactions*, 5(2), 198-203.
- Mendonca, F. A., Keller, J., & Huang, C. (2020). An analysis of wildlife strikes to aircraft in Brazil: 2011-2018. *Journal of Airline and Airport Management*, 10(2), 51-64.
- Mendonca, F. A. C., & Wallace, R. (2021). Utilizing UAS to Support Wildlife Hazard Management Efforts by Airport Operators. *The Collegiate Aviation Review International*, 39(2).
- Mendoca, F. A., Keller, J., & Wang, Y. (2017). Managing the risks An analysis of bird

strike reporting at Part 139 Airports in Indiana 2001-2014. *Journal of Airline and Airport Management*, 7(1)

Ntampakis, D., Monogios, D., Moira, M., & Tsiratzidis, A. (2023). Preventive wildlife strike strategy implemented at the airports operated by Fraport Greece during the COVID-19 pandemic. *Journal of Airport Management*, 17(2), 161-181.

SHGM, (2012). "Sivil Havacılıkta Emniyet Yönetim Sistemi Yönetmeliği", Ankara.

SHGM, (2016). "Havaalanlarında Yabani Hayvan Kontrolü ve Azaltımı". Yayın No: HAD/T-30, Ankara.

SHGM, (2018). "Havaalanı Emniyet Standartları Talimatı", SHT-HES, Ankara.

Varga, M., de Hoon, A., May, R., Varga, C., & van Gasteren, H. (2014, October). Application of visual analytics to aviation safety—Wildlife strikes—The '5 W Questions'. In *2014 IEEE Conference on Visual Analytics Science and Technology (VAST)* (pp. 283-284

). IEEE.

Bölüm 4

DİDİM'DE YAŞAYAN İNGİLİZLERİN TÜRK MUTFAĞINA BAKIŞ AÇISI

Muhammet Nimet ÇAVUŞ¹

¹ Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Didim MYO, Otelcilik ve İkram Hizmetleri Bölüm Başkanı

Giriş

Yemek, insanoğlunun temel ihtiyaçlarından biri olmakla birlikte tüm canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gereklidir. İnsanlar yaşadıkları sürece beslenmeye ihtiyaç duyarlar. Eski çağlardan beri insanoğlu bir yemek kültürü ortamı yaratmıştır. Bu yönüyle kültür, insanların doğaya kattığı her şeyi kapsamaktadır.

Türk mutfağı, tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir alanı kapsayan bölgenin yemek kültürlerine dayanmaktadır. Temel malzemeler arasında et, sebze, tahıl, bakliyat ve yoğurt bulunurken, baharatlar, otlar ve bahçe bitkileri yemeklere tat ve aroma katmaktadır. Kebaplar, çorba, pilav, börekler, tatlılar, meze, köfte ve döner, Türk mutfağının önemli yemekleri arasında yer almaktadır.

Türk mutfağı, zengin tarihi ve kültürel birikimi yansıtan lezzetli yemekleriyle dünya çapında ün kazanmıştır. Her yemeğinde farklı bir tat ve aroma olan Türk mutfağı, yabancılar tarafından da büyük beğeni toplamaktadır. Bu kapsamda “yabancılar Türk mutfağı hakkında ne düşünüyor?” ve “Türk mutfağı ile ilgili neler biliyorlar?” soruları araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Araştırmada Aydın ili Didim ilçesinde yaşayan İngilizlerin Türk mutfağını ne düzeyde tanıdıklarının, Türk mutfağını yeme alışkanlıklarında tercih etme durumlarının ve Türk mutfağına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Türk Mutfağı

Yemek, kültürel bir unsurdur, dolayısıyla bir toplumun kültürüne göre farklılık göstermektedir. Türk toplumu çok köklü bir tarihe ve kültürel yapıya sahip olmakla birlikte zengin bir mutfak kültürüne sahiptir. Yemek pişirme sanatı, beslenme, pişirme ve saklama yöntemleri, yiyecek ve içecek hizmetleri bu kültürün en önemli noktasıdır. Türk toplumunun damak tadı, kalitesi ve yemek türleri diğer toplumlardan oldukça farklıdır.

Türk mutfağı, Orta Asya ve Anadolu'nun tarihi boyunca devam eden birleşimiyle ortaya çıkmıştır (Demirgöl, 2018). Başlangıçta Türklerin göçebe yaşam tarzı, yemeklerinin sade ve pratik olmasını gerektirmiştir. Özellikle süt, yoğurt, et, tahıl ve sebzeler gibi doğal kaynaklardan elde edilen besinler, temel gıdalar arasındadır.

Türk mutfağı, İpek Yolu üzerindeki ticaret yollarını kullanan diğer milletlerin mutfak kültürleri ile etkileşime girmiştir (Girgin, vd., 2017a). Özellikle Hint, Çin, İran, Yunan ve Arap yemekleri Türk mutfağına zenginlik katmıştır (Akman ve Mete, 1998). Bu etkileşim; Türk mutfağındaki baharatların kullanımı, hamur işi yemeklerin çeşitliliğini ve tatlıların sofistiksasyonunu arttırmıştır.

Türk mutfağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişiyile birlikte daha da gelişmiş ve zenginleşmiştir. Osmanlı döneminde, saray mutfağı en yüksek seviyeye ulaşmış ve daha önce görülmemiş bir yemek kültürü oluşturulmuştur (Demirgöl, 2018). Osmanlı saray mutfağındaki şefler pastalar, tatlılar ve mezeler de dahil olmak üzere birçok yeni yemek ortaya koymuşlardır.

Modern Türk mutfağı ise, 20. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Fransız ve Batı yemekleri de Türk mutfağına girmiştir (Solmaz ve Dülger Altın, 2018). Ancak, geleneksel Türk yemekleri ve malzemeleri günümüzde önemini korumakta ve tarihi zenginliği günümüze taşımaktadır. Bugün ise, Türk mutfağı dünya çapında tanınan bir mutfak kültürüdür ve lezzetli yemekleri ile yabancı turistlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Kültürler birbirleriyle sürekli etkileşim halindedir. Bir ülkenin yemek kültürü kuşaktan kuşağa aktarılan yılların birikiminin bir sonucu olsa da, son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle bazı eski alışkanlıklar kısmen veya tamamen yok olmuştur.

Türk mutfağı, hamur işleri başta olmak üzere çok çeşitli yiyecekler içermektedir. Ekmek temel gıda maddesidir. Yahni gibi sulu türleri de dahil olmak üzere çeşitli kebablar ve bazı et yemekleri mevcuttur. Soğan ve domates salçası neredeyse tüm Türk yemeklerinin ana malzemesidir (Özdemir ve Kınay, 2004). Türk mutfağı, sağlıklı ve lezzetli yemekler sunmasıyla da öne çıkmaktadır Türk yemekleri, dengeli beslenme için gereken tüm bileşenleri sunarak, günlük önerilen besin değerlerinin yanı sıra ihtiyaç duyulan vitaminler ve mineral maddeleri sağlamaktadır. Her bölgenin kendine özgü yemekleri vardır ve her sezon farklı malzemelerin kullanılması mümkündür.

Yabancılar ve Türk Mutfağı

Türk yemekleri, dünya çapında farklı lezzetleriyle yemekseverlerin ilgisini çeken mutfaklar arasında yer almaktadır. Örneğin, dünyanın her yerinde bilinen döner, Türk mutfağının en ünlü yemeklerinden biridir. Tatlıları, malzemeleri ve pişirme yöntemleriyle Türk yemekleri, yabancıların damak zevklerine hitap etmektedir.

Yabancılar Türk mutfağı hakkında anlatılan en önemli detaylardan biri, Türk halkının nezaket, misafirperverlik ve güçlü bir yeme-içme kültürü olduğudur. Türk yemekleri, aynı zamanda büyük bir sosyal açılım sağlayarak insanların tanışmasına ve birbirlerini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle Türk mutfağı, tarihi birikimi, farklı tat ve koku seçenekleri, sağlıklı ve dengeli beslenme ile yabancıların gözünde öne çıkan bir mutfak kültürüdür. Yemek çeşitleri, konukseverlik anlayışı ve farklı yemekler sunarak yabancıların ilgisini çekmiştir.

Yapılan araştırmalarda yabancılar genellikle Türk mutfağını çok lezzetli ve çeşitli olarak zengin bulduklarını belirtmişlerdir (Örer, 1995; Budak ve

Çiçek, 2002; Arslan, 2010, Albayrak, 2013;). Türkiye'nin özellikle kebabları (döner, şiş kebab, Adana kebabı vb.) ve meze çeşitleri (humus, babaganuş, çiğ köfte vb.) dünya çağında tanınmış ve sevilen yemekler arasında yer almaktadır (Akman, 1998; Mankan ve Özçelik, 2016). Ayrıca, yabacıların Türk tatlılarından baklava, künefe, lokum ve sütlaç gibi tatlıları sıklıkla tercih ettikleri de yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur (Akman, 1998; Mankan, 2012).

Yöntem

Araştırmada veriler anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırmaya 18 yaş ve üstü Aydın ili Didim ilçesinde yaşayan 185 İngiliz katılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Aydın ili Didim ilçesinde yaşayan İngilizlerin demografik özelliklerini kapsamaktadır. Anketin ikinci bölümü ise Aydın ili Didim ilçesinde yaşayan İngilizlerin Türk mutfağına ilişkin görüşlerini belirleyebilmek amacıyla literatür incelemesi sonucunda oluşturulan 23 maddelik bir ölçekten oluşmaktadır. Ölçekte yer alan her bir ifade 3'lü likert tipi ölçek üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçekte "1: Evet", "2: Kararsızım" ve "3: Hayır" şeklinde kodlanmıştır. Bu ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Anket Google Formlar üzerinden uygulanmıştır. Anket yoluyla elde edilen veriler IBM SPSS 28.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle araştırmaya katılan İngilizlerin demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri tespit edilmiştir. Didim'de yaşayan İngilizlerin Türk mutfağına ilişkin görüşlerinin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği ise hipotez testleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmaya katılan İngilizlerin anket formunda yer alan soru ve ifadeleri doğru anladıkları ve samimi bir şekilde yanıt verdikleri varsayılmıştır. Araştırma Aydın ili Didim ilçesinde yaşayan İngilizlerin anket formuna verdikleri yanıtlarla sınırlıdır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach's Alfa katsayısı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Güvenilirlik analizine ilişkin bulgular*

	Cronbach's Alfa Katsayısı	Madde Sayısı
Ölçek	0,741	23

Tablo 1 incelendiğinde araştırmada kullanılan 23 maddelik ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0,741 olarak hesaplandığı görülmüştür. Bu anlamda araştırmada kullanılan ölçeğin oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Demografik bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Değişkenler	Açıklamalar	N	%
Cinsiyet	1: Kadın	78	42,2
	2: Erkek	107	57,8
Yaş	1: 18-25 yaş	24	13,0
	2: 26-35 yaş	27	14,6
	3: 36-45 yaş	48	25,9
	4: 46-55 yaş	47	25,4
	5: 56-65 yaş	27	14,6
	6: 65 yaş üstü	12	6,5
Eğitim Durumu	0: Okur-yazar	2	1,1
	1: İlkokul mezunu	8	4,3
	2: Ortaokul mezunu	20	10,8
	3: Lise mezunu	93	50,3
	4:Yüksekokul/Fakülte mezunu	56	30,3
	5: Lisansüstü	6	3,2
Medeni Durum	1: Bekar	27	14,6
	2: Evli	133	71,9
	3: Eşi vefat etmiş	14	7,6
	4: Boşanmış	11	5,9
Sosyoekonomik Durum	1: Düşük	5	2,7
	2: Orta	146	78,9
	3: Yüksek	34	18,4
Didim’e geliş şekli	1: Bireysel	171	92,4
	2: Tur ile	14	7,6
Didim’de yaşamadan önce geliş sayısı	1: 1 kere	6	3,2
	2: 2 kere	13	7,0
	3: 2’den fazla	166	89,7
Türk yemekleri hakkında bilgi sahibi olma durumu	1: Evet, bilgim var	161	87,0
	2: Kısmen, bilgi sahibiyim	23	12,4
	3: Hayır, bilgim yok	1	0,5
Türk yemeklerini tatma durumu	1: Evet	185	100,0
	2: Hayır	0	0,0
Türk yemeklerini beğenme durumu	1: Evet	181	97,8
	2: Kararsızım	4	2,2
	3: Hayır	0	0,0
Türk yemeklerini tavsiye etme durumu	1: Evet	177	95,7
	2: Kararsızım	8	4,3
	3: Hayır	0	0,0
Didim’i tercih etmede Türk mutfağının etkisinin olma durumu	1: Evet	144	77,8
	2: Kısmen	31	16,8
	3: Hayır	10	5,4

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin %42,2'sinin kadın, %57,8'inin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin %13'ünün 18-25 yaş arasında, %14,6'sının 26-35 yaş arasında, %25,9'unun 36-45 yaş arasında, %25,4'ünün 46-55 yaş arasında, %14,6'sının 56-65 yaş arasında ve %6,5'inin ise 65 yaş üstü olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin ağırlıklı olarak (%50,3) lise mezunu bireyler olduğu ve onu %30,3 ile yükseköğretim ve fakülte mezunu bireylerin takip ettiği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunun (%71,9) evli olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireyler sosyoekonomik durumlarına göre incelendiğinde büyük çoğunluğu (%78,9) orta düzeyde sosyoekonomik duruma sahip olduklarını bildirmişlerdir. Araştırmaya katılan bireylerin %92,4'ü Didim'e kendi imkanlarıyla geldiklerini belirtirken %7,6'sı tur şirketi aracılığıyla geldiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan bireylerin büyük bir kısmı (%89,7) Didim'de yaşamaya başlamadan önce 2 seferden fazla Didim'e geldiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan tüm bireyler Türk yemeklerini tattıklarını ve büyük bir kısmı (%97,8) Türk yemeklerini beğendiklerini belirtmişlerdir. Yine bu kişilerin %95,7'si Türk yemeklerini tavsiye edebileceklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan bireylerin %77,8'i ise Didim'i tercih etmede Türk mutfağının etkili olduğunu belirtmişlerdir.

İngilizlerin Didim'de yaşama nedenlerine ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Didim'de yaşama nedenlerine ilişkin bulgular

Didim'de yaşama nedenleri	N	%
Alışveriş	99	53,5
Yöresel Yemekler	79	42,7
Diğer bölgelere ulaşım kolaylığı	19	10,3
Ekonomik faktörler	128	69,2
Yöre halkı	94	50,8
Tarihi yapı	59	31,9
Kültür/Sanat	85	45,9
Sosyal hayat	89	48,1
İklim/Hava şartları	153	82,7
Doğa/Temiz çevre	106	57,3
Deniz	125	67,6

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan İngilizlerin %82,7 ile büyük çoğunluğu Didim'i iklimi ve hava şartları nedeniyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan İngilizlerin %10,3'ü diğer bölgelere ulaşım kolay olduğu için Didim'i tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmaya katılan İngilizlerin %53,5'i alışveriş imkanları, %42,7'si yöresel yemekleri, %50,8'i yöre halkı, %31,9'u tarihi yapısı, %45,9'u kültür/sanatı, %48,1'i sosyal hayat, %57,3'ü doğası ve temiz çevresi, %67,6'sı denizi ve %69,2'si ekonomik faktörlerden dolayı Didim'de yaşamayı tercih ettiklerini bildirmişlerdir.

Araştırmaya katılan İngilizlerin Türk mutfağından beğendikleri ürünlerin dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Türk mutfağından beğendikleri ürünlere ilişkin bulgular

Türk Mutfağı Ürünleri	N	%
Çorbalar	76	41,1
Et yemekleri (Tavuk, Balık, Kırmızı Et vb.)	95	51,4
Kebaplar	153	82,7
Pilavlar	39	21,1
Mantı	5	2,7
Lahmacun/Pide	102	55,1
Börekler	4	2,2
Etlı sebze yemekleri	49	26,5
Zeytinyağılı yemekler	105	56,8
Dolma ve Sarmalar	31	16,8
Makarnalar	25	13,5
Kuru baklagiller	1	0,5
Sebze yemekleri	14	7,6
Hoşaf/komposto	16	8,6
Turşular	22	11,9
Sütlü tatlılar	31	16,8
Hamurlu tatlılar	14	7,6
Salatalar	126	68,1
Mezeler	107	57,8
Sakatat (Kokoreç, Ciğer vb.)	10	5,48

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan İngilizlerin %82,7'si Türk mutfağında kebabları beğendiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan İngiliz tarafından en az beğenilen yemek kuru baklagiller ile yapılan yemekler olmuştur. Araştırmaya katılan İngilizlerin %41,1'i Türk mutfağına özgü çorbaları, %51,4'ü et yemeklerini, %21,1'i pilavları, %2,7'si mantıyı, %55,1'i lahmacun/pideyi, %2,2'si börekleri, %26,5'i etli sebze yemeklerini, %56,8'i zeytinyağılı yemekleri, %16,8'i dolma ve sarmaları, %13,5'i makarnaları, %7,6'sı sebze yemeklerini, %8,6'sı hoşaf/kompostoyu, %11,9'u turşuları, %16,8'i sütlü tatlıları, %7,6'sı hamur tatlılarını, %68,1'i salataları, %57,8'i mezeleri ve %5,4'ü kokoreç, ciğer gibi ürünleri beğendiklerini bildirmişlerdir.

Tablo 5'te araştırmaya katılan Didim'de yaşayan İngilizlerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durumu, sosyoekonomik düzeyi ve Didim'de yaşamaya başlamadan önce Didim'e geliş sayısı ile Didim'i tercih etmelerinde Türk mutfağıının etkili olma durumu karşılaştırılmıştır.

Tablo 5. Katılımcıların Didim'i tercih etmede Türk mutfağının etkili olma durumunun demografik bulgulara göre karşılaştırılması

Değişken	Kategori	Didim'i tercih etmede Türk mutfağının etkili olma durumu						χ^2	p
		Evet		Kısmen		Hayır			
		N	%	N	%	N	%		
Cinsiyet	Kadın	59	31,9	15	8,1	4	2,2	0,595	0,743
	Erkek	85	45,9	16	8,6	6	3,2		
Yaş	18-25	23	12,5	1	0,5	0	0	27,272	0,002*
	26-35	25	13,5	1	0,5	1	0,5		
	36-45	37	20,0	10	5,4	1	0,5		
	46-55	36	19,5	10	5,4	1	0,5		
	56-65	16	8,6	7	3,8	4	2,2		
	65 yaş+	7	3,8	2	1,1	3	1,6		
Eğitim durumu	Okur-yazar	0	0	1	0,5	1	0,5	24,968	0,005*
	İlkokul mezunu	3	1,6	3	1,6	2	1,1		
	Ortaokul mezunu	15	8,1	3	1,6	2	1,1		
	Lise mezunu	77	41,6	13	7,0	3	1,6		
	Yüksekokul/Fakülte Mezunu	45	24,3	10	5,4	1	0,5		
	Lisansüstü	4	2,2	1	0,5	1	0,5		
Medeni durum	Bekar	25	13,5	2	1,1	0	0,0	17,358	0,008*
	Evli	105	56,8	22	11,9	6	3,2		
	Eşi vefat etmiş	9	4,9	4	2,2	1	0,5		
	Boşanmış	5	2,7	3	1,6	3	1,6		
Sosyo-ekonomik düzey	Düşük	4	2,2	0	0	1	0,5	9,865	0,043*
	Orta	118	63,8	20	10,8	8	4,3		
	Yüksek	22	11,9	11	5,9	1	0,5		
Didim'e geliş sayısı	1 kere	4	2,2	1	0,5	1	0,5	2,547	0,636
	2 kere	10	5,4	3	1,6	0	0		
	2'den fazla	130	70,3	27	14,6	9	5,4		

H_0 : Değişkenler arasında ilişki yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında ilişki vardır.

Tablo 5 incelendiğinde yaş, eğitim durumu, medeni durum, sosyoekonomik düzey değişkenleri ile Didim'de yaşayan İngilizlerin Didim'i tercih etmelerinde Türk mutfağının etkili olma durumu arasında ilişki olduğu ($p < 0,05$); cinsiyet ve Didim'e geliş sayıları ile Didim'de yaşayan İngilizlerin Didim'i tercih etmelerinde Türk mutfağının etkili olma durumu arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 6 'da araştırmaya katılan İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki ifadelerine verdikleri yanıtların frekans ve yüzde değerleri ile ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Türk mutfağı hakkındaki görüşlerine ilişkin bulgular

Türk Mutfağına İlişkin Görüşler	N	%	Ort.	ss
1. Türk yemeklerini lezzetli buluyorum	178	96,2	2,957	0,229
2. Türk mutfağının çeşit açısından zengin olduğunu düşünüyorum	177	95,7	2,951	0,240
3. Türk yemeklerini fazla yağlı buluyorum	15	8,1	1,676	0,619
4. Türk yemeklerinden bazılarını fazla salçalı buluyorum	14	7,6	1,535	0,634
5. Türk yemeklerinin görünüşünü güzel buluyorum.	179	96,8	2,962	0,218
6. Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.	170	91,9	2,919	0,274
7. Türk yemeklerinin yüksek kalorili olduğunu düşünüyorum.	136	73,5	2,708	0,512
8. Türk yemeklerinin ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.	119	64,3	2,605	0,562
9. Türk yemeklerini fazla baharatlı buluyorum	15	8,1	1,535	0,643
10. Türk yemeklerinin değişik lezzette olduğunu düşünüyorum.	165	89,2	2,876	0,377
11. Türk yemeklerini fazla etli buluyorum	38	20,5	1,962	0,671
12. Türk yemeklerini fazla soğan/sarımsaklı buluyorum	9	4,9	1,384	0,579
13. Türk tatlılarının fazla şekerli buluyorum	33	17,8	1,789	0,725
14. Türk yemeklerinin iştah açıcı olduğunu düşünüyorum	173	93,5	2,924	0,303
15. Türk yemeklerinin kokusunu çok güzel buluyorum	182	98,4	2,984	0,127
16. Türk yemeklerini doyurucu buluyorum	176	95,1	2,941	0,279
17. Türk yemeklerinin sağlıklı olduğunu düşünüyorum	173	93,5	2,935	0,247
18. Türk yemeklerini pahalı buluyorum	10	5,4	1,157	0,492
19. Türk yemeklerini damak tadına uygun buluyorum	133	71,9	2,703	0,493
20. Türk yemeklerinin besleyici olduğunu düşünüyorum	150	81,1	2,805	0,410
21. Türk yemeklerinin sindirimini kolay olduğunu düşünüyorum	114	61,6	2,611	0,500
22. Türk yemeklerinin kaliteli olduğunu düşünüyorum.	169	91,4	2,908	0,308
23. Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.	169	91,4	2,897	0,354
*1: Hayır 2: Kararsızım 3:Evet				

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan Didim’de yaşayan İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin genellikle olumlu yönde olduğu görülmüştür. “Türk yemeklerini lezzetli buluyorum”, “Türk mutfağının çeşit açısından zengin olduğunu düşünüyorum”, “Türk yemeklerinin görünüşünü güzel buluyorum.”, “Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.”, “Türk yemeklerinin değişik lezzette olduğunu düşünüyorum”, “Türk yemeklerinin iştah açıcı olduğunu düşünüyorum.”, “Türk yemeklerinin kokusunu çok güzel buluyorum” “Türk yemeklerini doyurucu buluyorum”, “Türk yemeklerinin ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.”, “Türk yemeklerini damak tadına uygun buluyorum”, “Türk yemeklerinin sağlıklı olduğunu düşünüyorum”, “Türk yemeklerinin besleyici olduğunu düşünüyorum”, “Türk yemeklerinin sindirimini kolay olduğunu düşünüyorum”, “Türk yemeklerinin kaliteli olduğunu düşünüyorum.” ve “Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.” ifadelerine ilişkin ortalama değerleri 3’e yakın değerlerdir. Bu ifadelerle ilişkin ortalama değerlerin 3’e yakın olması araştırmaya katılan İngilizlerin Türk mutfağı hakkında olumlu görüşlere sahip olduklarının göstergesidir. Araştırmaya katılan İngilizlerin büyük bir kısmının Türk yemeklerini fazla yağlı, salçalı, baharatlı, fazla etli, fazla soğan/sarımsaklı, fazla şekerli bulmadıkları belirlenmiştir. Ayrıca

araştırmaya katılan İngilizlerin çoğu (%94,6) Türk yemeklerini pahalı bulmadıklarını bildirmişlerdir.

İngilizlerin Türk Mutfağına Yönelik Görüşlerinin Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi

İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin cinsiyet, yaş, eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testi ile sınanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamı ordinal ölçek ile ölçüldüğü için non-parametrik testler kullanılmıştır. Tablo 7’de İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyete göre Mann-Whitney U testine ilişkin sonuçlar

Türk Mutfağına İlişkin Görüşler	Ort. Rank		U	p
	Kadın	Erkek		
1. Türk yemeklerini lezzetli buluyorum	92,96	93,03	4170,0	0,980
2. Türk mutfağının çeşit açısından zengin olduğunu düşünüyorum	94,64	91,80	4045,0	0,312
3. Türk yemeklerini fazla yağlı buluyorum	92,23	93,56	4113,0	0,465
4. Türk yemeklerinden bazılarını fazla salçalı buluyorum	87,85	96,76	3771,0	0,207
5. Türk yemeklerinin görünüşünü güzel buluyorum.	93,64	92,53	4123,0	0,651
6. Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.	95,76	90,99	3958,0	0,206
7. Türk yemeklerinin yüksek kalorili olduğunu düşünüyorum.	94,11	92,19	4086,5	0,754
8. Türk yemeklerinin ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.	93,50	92,64	4134,0	0,897
9. Türk yemeklerini fazla baharatlı buluyorum	82,22	100,86	3332,0	0,008*
10. Türk yemeklerinin değişik lezzette olduğunu düşünüyorum.	91,33	94,21	4043,0	0,502
11. Türk yemeklerini fazla etli buluyorum	86,72	97,58	3683,0	0,130
12. Türk yemeklerini fazla soğan/sarımsaklı buluyorum	88,17	96,52	3796,0	0,205
13. Türk tatlılarının fazla şekerli buluyorum	88,97	95,94	3858,5	0,344
14. Türk yemeklerinin iştah açıcı olduğunu düşünüyorum	95,48	91,19	3979,5	0,207
15. Türk yemeklerinin kokusunu çok güzel buluyorum	93,31	92,77	4148,5	0,756
16. Türk yemeklerini doyurucu buluyorum	92,81	93,14	4158,0	0,911
17. Türk yemeklerinin sağlıklı olduğunu düşünüyorum	93,07	92,95	4167,5	0,971
18. Türk yemeklerini pahalı buluyorum	92,67	93,24	4147,5	0,893
19. Türk yemeklerini damak tadına uygun buluyorum	89,17	95,79	3874,0	0,287
20. Türk yemeklerinin besleyici olduğunu düşünüyorum	95,17	91,42	4004,0	0,489
21. Türk yemeklerinin sindirimini kolay olduğunu düşünüyorum	86,04	98,07	3630,0	0,074
22. Türk yemeklerinin kaliteli olduğunu düşünüyorum.	92,74	93,19	4153,0	0,909
23. Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.	91,36	94,20	4045,0	0,465
*p<0,05				

Tablo 7 incelendiğinde yalnızca “Türk yemeklerini fazla baharatlı buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin cinsiyetlerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; kadınların sıra değerlerinin ortalaması (82,22), erkeklerin ortalamasından (100,86) daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekteki diğer ifadelerin araştırmaya katılan İngilizlerin cinsiyetine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 8’de İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin yaşlarına göre farklılaşp farklılaşmadığını belirleyebilmek için Kruskal-Wallis testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 8. Yaşa göre Kruskal-Wallis testine ilişkin sonuçlar

Türk Mutfağına İlişkin Görüşler	Ort. Rank						K-W (p)
	18-25	26-35	36-45	46-55	56-65	65+	
1. Türk yemeklerini lezzetli buluyorum	92,67	96,50	94,58	92,51	93,09	81,17	6,849 (0,232)
2. Türk mutfağının çeşit açısından zengin olduğunu düşünüyorum	93,17	93,59	95,08	94,96	86,78	89,33	4,509 (0,479)
3. Türk yemeklerini fazla yağlı buluyorum	72,79	97,81	90,81	92,68	98,74	119,67	8,783 (0,118)
4. Türk yemeklerinden bazılarını fazla salçalı buluyorum	67,85	97,52	90,98	106,4	95,93	82,13	11,557 (0,041)*
5. Türk yemeklerinin görünüşünü güzel buluyorum.	92,17	96,00	94,08	93,98	89,19	88,33	3,760 (0,584)
6. Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.	100,5	93,65	94,72	98,53	90,22	54,25	33,0,26 <0,001*
7. Türk yemeklerinin yüksek kalorili olduğunu düşünüyorum.	105,23	94,17	104,38	87,21	86,59	57,50	16,359 (0,006)*
8. Türk yemeklerinin ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.	88,92	87,30	90,08	95,49	98,41	103,75	2,066 (0,840)
9. Türk yemeklerini fazla baharatlı buluyorum	66,04	91,00	91,65	100,66	101,96	106,67	11,022 (0,051)
10. Türk yemeklerinin değişik lezzette olduğunu düşünüyorum.	91,63	99,63	95,21	91,17	89,15	87,83	2,822 (0,727)
11. Türk yemeklerini fazla etli buluyorum	84,54	84,57	96,14	93,37	95,85	108,46	3,102 (0,684)
12. Türk yemeklerini fazla soğan/sarımsaklı buluyorum	74,83	92,37	92,19	99,66	103,30	84,75	7,014 (0,220)
13. Türk tatlılarının fazla şekerli buluyorum	90,23	106,63	98,51	90,96	91,19	57,92	8,861 (0,115)
14. Türk yemeklerinin iştah açıcı olduğunu düşünüyorum	91,38	95,61	97,09	94,98	81,83	91,38	8,876 (0,114)

15. Türk yemeklerinin kokusunu çok güzel buluyorum	94,50	94,50	92,57	94,50	91,07	86,79	5,770 (0,329)
16. Türk yemeklerini doyurucu buluyorum	97,50	97,50	91,69	93,51	90,72	82,25	6,664 (0,247)
17. Türk yemeklerinin sağlıklı olduğunu düşünüyorum	95,15	95,57	99,00	93,10	92,15	60,46	28,257 <0,001*
18. Türk yemeklerini pahalı buluyorum	82,29	92,43	94,81	96,71	98,91	80,63	7,982 (0,157)
19. Türk yemeklerini damak tadına uygun buluyorum	82,71	95,41	94,35	93,28	95,41	96,25	1,757 (0,882)
20. Türk yemeklerinin besleyici olduğunu düşünüyorum	99,00	90,06	97,08	92,51	93,46	72,17	5,392 (0,370)
21. Türk yemeklerinin sindirimini kolay olduğunu düşünüyorum	97,83	97,83	97,83	86,64	87,61	90,17	2,496 (0,777)
22. Türk yemeklerinin kaliteli olduğunu düşünüyorum.	97,17	97,59	93,33	91,04	90,78	85,67	2,868 (0,720)
23. Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.	97,21	94,26	95,15	97,13	87,52	69,33	13,258 (0,021*)
*p<0,05							

Tablo 8 incelendiğinde “Türk yemeklerinden bazılarını fazla salçalı buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin yaşlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın 18-25 yaş arasında araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin yaşlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın 65 yaş üstü araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin yüksek kalorili olduğunu düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin yaşlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın 65 yaş üstü araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin yaşlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın 65 yaş üstü araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekteki diğer ifadelerin araştırmaya katılan İngilizlerin yaşlarına göre farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 9’da İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için Kruskal-Wallis testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 8. Yaşa göre Kruskal-Wallis testine ilişkin sonuçlar

Türk Mutfağına İlişkin Görüşler	Ort. Rank						K-W (p)
	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Yüksekokul/Fakülte	Lisansüstü	
1. Türk yemeklerini lezzetli buluyorum	48,75	96,50	91,90	92,54	94,86	96,50	13,805 (0,017)*
2. Türk mutfağının çeşit açısından zengin olduğunu düşünüyorum	49,00	85,50	92,40	93,04	95,36	97,00	13,305 (0,021)*
3. Türk yemeklerini fazla yağlı buluyorum	78,00	94,88	97,25	90,53	91,48	133,83	5,047 (0,410)
4. Türk yemeklerinden bazılarını fazla salçalı buluyorum	71,50	92,75	71,43	101,04	85,13	121,25	10,881 (0,054)
5. Türk yemeklerinin görünüşünü güzel buluyorum.	48,50	96,00	91,40	96,00	91,07	80,67	22,376 <0,001*
6. Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.	54,25	77,38	86,63	96,52	93,89	85,08	11,456 (0,043)*
7. Türk yemeklerinin yüksek kalorili olduğunu düşünüyorum.	72,50	72,50	104,00	93,04	97,34	49,33	11,314 (0,045)*
8. Türk yemeklerinin ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.	65,00	92,63	81,50	89,77	103,16	96,33	5,484 (0,360)
9. Türk yemeklerini fazla baharatlı buluyorum	135,00	76,63	81,95	98,92	84,96	120,83	8,728 (0,120)
10. Türk yemeklerinin değişik lezzette olduğunu düşünüyorum.	82,71	95,41	94,35	93,28	95,41	96,25	7,208 (0,206)
11. Türk yemeklerini fazla etli buluyorum	163,00	99,56	76,38	93,26	92,75	114,58	7,961 (0,158)
12. Türk yemeklerini fazla soğan/sarımsaklı buluyorum	124,00	102,00	94,50	96,84	80,38	124,00	9,544 (0,089)
13. Türk tatlılarının fazla şekerli buluyorum	17,00	61,81	80,33	98,08	92,92	124,17	12,559 (0,028)*
14. Türk yemeklerinin iştah açıcı olduğunu düşünüyorum	50,25	87,56	80,70	94,02	97,37	99,00	15,890 (0,007)*
15. Türk yemeklerinin kokusunu çok güzel buluyorum	94,50	94,50	89,88	93,51	92,85	94,50	1,868 (0,867)

16. Türk yemeklerini doyurucu buluyorum	49,50	97,50	88,35	92,53	95,87	97,50	12,504 (0,028)*
17. Türk yemeklerinin sağlıklı olduğunu düşünüyorum	52,75	87,44	85,13	94,03	95,70	99,00	10,443 (0,064)
18. Türk yemeklerini pahalı buluyorum	54,00	91,56	78,72	96,65	92,62	102,50	11,223 (0,047)*
19. Türk yemeklerini damak tadına uygun buluyorum	60,50	73,50	94,95	90,34	97,88	119,00	6,446 (0,265)
20. Türk yemeklerinin besleyici olduğunu düşünüyorum	9,75	76,00	96,70	91,70	99,00	95,17	14,113 (0,015)*
21. Türk yemeklerinin sindirimini kolay olduğunu düşünüyorum	64,75	82,50	105,50	98,82	82,50	82,50	7,638 (0,177)
22. Türk yemeklerinin kaliteli olduğunu düşünüyorum.	5,00	89,50	96,40	95,06	91,14	101,00	24,692 <0,001*
23. Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.	101,00	89,63	73,30	94,06	97,61	101,00	14,193 (0,014*)
*p<0,05							

Tablo 9 incelendiğinde “Türk yemeklerini lezzetli buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk mutfağının çeşit açısından zengin olduğunu düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin görünüşünü güzel buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin hijyenik ortamlarda hazırlandığını düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin yüksek kalorili olduğunu düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın lisansüstü bir eğitime sahip araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk tatlılarının

fazla şekerli buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin iştah açıcı olduğunu düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerini pahalı buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin besleyici olduğunu düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk yemeklerinin kaliteli olduğunu düşünüyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. “Türk mutfağını diğer mutfaklara göre farklı buluyorum.” ifadesine verilen yanıtların araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ortalama rank değerleri incelendiğinde; bu farklılığın ortaokul mezunu olup araştırmaya katılan İngilizlerin bu ifadeye verdikleri yanıtlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekteki diğer ifadelerin araştırmaya katılan İngilizlerin eğitim durumlarına göre farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma kapsamında ulaşılan bulgulara göre; araştırmaya katılan Didim’de yaşayan İngilizlerin Türk mutfağına özgü ürünlerden en az birini tatmış oldukları ve büyük bir kısmının Türk yemeklerini beğendikleri ifade edilebilir. Ulaşılan bu sonuç literatürde Örer (1995), Akman (1998), Rızaoğlu ve Tanrısevdi (2001), Budak ve Çiçek (2002), Arslan vd. (2002), Özdemir ve Kınay (2004), Albayrak (2013), Gültekin (2014), Zağralı ve Akbaba (2015) tarafından yapılan araştırmaların bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırmaya katılan Didim’de yaşayan İngilizlerin Didim’i tercih etmelerinde yöresel yemeklerin tek başına etkili olmadığını bunu iklim/hava

şartları, alışveriş imkanları, yöre halkı, doğası ve temiz çevresi, denizi, sosyal hayat, kültür/sanat gibi faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan İngilizlerin büyük çoğunluğunun Türk mutfağında kebabları beğendikleri ve onu salatalar, mezeler, zeytinyağlı yemekler, lahmacun/pideler, et yemekleri, çorbaların izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç literatürde Arslan vd. (2002), Şanlıer (2005) tarafından yapılan araştırmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmaya katılan İngilizlerin yaşları, eğitim durumları, medeni durumları, sosyoekonomik düzeyleri ile İngilizlerin Didim'i tercih etmelerinde Türk mutfağının etkili olması arasında bir ilişki olduğu; cinsiyet ve Didim'e geliş sayısı ile Didim'i tercih etmelerinde Türk mutfağının etkili olması arasında bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan İngilizlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin genellikle olumlu yönde olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan Didim'de yaşanan İngilizlerin büyük bir kısmının Türk yemeklerini lezzetli, çeşit açısından zengin, görünüşü güzel, değişik lezzette, iştah açıcı, kokusunun güzel, doyurucu, ilgi çekici, damak tatlarına uygun, sağlıklı, besleyici, sindirimi kolay, kaliteli ve diğer mutfaklara göre farklı olduğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra araştırmaya katılan İngilizlerin az da olsa bir kısmının Türk yemeklerini fazla yağlı, salçalı, baharatlı, fazla etli, fazla soğan/sarımsaklı, fazla şekerli buldukları söylenebilir. Araştırmada ulaşılan bu sonuçlar literatürde Rızaoğlu ve Tanrısevdi (2001), Budak ve Çiçek (2002), Şanlıer (2005), Albayrak (2013), Girgin vd. (2017b) tarafından yapılan araştırmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmaya katılan İngilizlerin Türk mutfağına ilişkin görüşlerden bazılarının katılımcıların cinsiyet, yaş ve eğitim durumuna göre farklılaştığı araştırmada ulaşılan sonuçlar arasındadır. Araştırmada ulaşılan bu sonuç Gültekin (2014) tarafında yapılan araştırmanın bulgularıyla farklılık gösterirken; Özdemir ve Kınay (2004), Dinç vd. (2022) tarafından yapılan araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Kadınların erkeklere göre daha olumsuz görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Genellikle 65 yaş üstü katılımcıların diğer katılımcılara göre daha olumsuz görüş bildirdikleri belirlenmiştir. Eğitim durumu dikkate alındığında ise; okur-yazar olup bir okuldan mezun olmayan katılımcıların, diğer katılımcılara göre daha olumsuz bir görüş bildirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuçlar Özdemir ve Kınay (2004), Girgin vd. (2017b) tarafından yapılan araştırmaların bulgularıyla farklılık gösterirken; Cömert ve Sökmen (2017) tarafından yapılan araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Yabancıların Türk mutfağına yönelik görüşlerini belirlemek üzere yapılmış olan bu araştırmadan ulaşılan sonuçlar doğrultusunda Türk mutfağının tanıtımının yapılmasının oldukça önemli olduğu görülmüştür. Nispeten

düşük olsa da araştırmaya katılan Didim’de yaşayan İngilizlerin yarıya yakını (%42,7) Didim’i tercih etmelerinde Türk mutfağının-yöresel yemeklerin etkisi olduğunu bildirmişlerdir. Bu sonuç Türk yemeklerinin tanıtımlarının uluslararası düzeyde en iyi şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Günümüzde hemen hemen herkesin erişim sağlayabildiği internet ve sosyal medya yoluyla Türk mutfağının profesyonel bir şekilde tanıtılması, Türk mutfağı üzerine uluslararası etkinlikler yapılması yabancıların Türk mutfağına olan ilgi ve merakını arttırarak Türkiye’de yaşamak istemelerine ya da Türkiye’yi tatil amaçlı tercih etmelerine neden olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, M. (1998). *Yabancı turistlerin Türk mutfağından beklentileri, yararlanma durumları ve türk mutfağının turizme katkısı üzerine bir araştırma*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akman, M. ve Mete, M. (1998). *Türk ve Dünya Mutfakları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Albayrak, A. (2013). Farklı milletlerden turistlerin Türk mutfağına ilişkin görüşlerinin saptanması üzerine bir çalışma. *Journal of Yasar University*, 30(8), 5049-5063.
- Arslan, E., Erdoğan, S., Konuksal, G., Kubilay, E., Kurt, D. ve Yağdırın, Y. (2002). Ülkeye gelmiş olan turistlerin Türk mutfağı hakkındaki düşünceleri ve önerileri üzerine bir araştırma. *Turizmde Sağlık ve Beslenme; Sorunlar ve Çözümler Sempozyumu*. Alanya: Başkent Üniversitesi.
- Budak, N., ve Çiçek, B. (2002). Yabancı turistlerin ülkemizde yemek kültürlerine ilgileri ve yemekler ile servis ortamlarına bakışları. *Turizmde Sağlık ve Beslenme; Sorunlar ve Çözümler Sempozyumu*. Alanya: Başkent Üniversitesi.
- Cömert, M., ve Sökmen, A. (2017). Türkiye'de gastronomi turizmi: Antalya'da konaklayan turistler üzerine bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 6-26.
- Demirgöl, F. (2018). Çadırdan saraya Türk mutfağı. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 105-125.
- Dinç, Y., Sarıoğlan, M., Bezirgam, M., ve Türkmen, B. M. (2022). Yabancı turistlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşleri. *Turizm ve Gastronomi Araştırmaları Dergisi*, 10(4). <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1156>
- Girgin, G. K., Demir, Ö., ve Çetinkaya, V. (2017a). Dünyanın en iyileri ve Türk mutfağı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(Özel Sayı 2), 219-229. <https://doi.org/10.21325/jotags.2017.125>
- Girgin, G. K., Oflaz, M., ve Karaman, N. (2017b). Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türk mutfağı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(5), 97-111.
- Gültekin, B. (2014). *Kruvaziyer turizmüne katılan yabancı turistlerin Türk mutfağına ilişkin algıları: kuşadası limanı örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Mankan, E. (2012). *Yabancı turistlerin Türk mutfağına ilişkin görüşleri: ege bölgesi örneği*. (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Mankan, E., ve Özçelik, A. Ö. (2016). Yabancı turistlerin Türk mutfağındaki et yemeklerine ilişkin görüşleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 2(6), 164-177.
- Örer, N. (1995). *Turistlerde görülen besin zehirlenmesi sıklığı ile otellerin sanitasyon şartlarının etkileşimi ve Türk mutfağının ülkemize tekrar gelişlerinde etkisi*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Özdemir, B., ve Kınay, F. (2004). Yabancı ziyaretçilerin Türk mutfağına ilişkin görüşleri: Antalya'yı ziyaret eden alman ve Rus turistler üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 5-28.
- Rızaoğlu, B., ve Tanrısevdi, A. (2001). Kuşadası'nı ziyaret eden yabancıların ideal yemek tercihleri ve Türk yemeklerinin bu tercihlerdeki yeri. *1. Turizm İşletmeciliği Kongresi*. Ankara: Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Solmaz, Y., ve Dülger Altınır, D. (2018). Türk mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları üzerine bir değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.
- Şanlıer, N. (2005). Yerli ve yabancı turistlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 213-227.
- Zağralı, E., ve Akbaba, A. (2015). Turistlerin destinasyon seçiminde yöresel yemeklerin rolü: İzmir Yarımadası'nı ziyaret eden turistlerin görüşleri üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 10(40), 6633-6644.

Bölüm 5

QUEER TEORİ VE CİNSİYETSİZLEŞME SÖYLEMİ MERKEZİNDE “CİNSİYET TARAFSIZ EBEVEYNLİK” TARTIŞMALARI

Hatice BUDAK¹

Emine CEYLAN²

1 Doç. Dr. KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, hatice.budak@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9815-9997
2 Yüksek Lisans Öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Sosyoloji ABD, emineceylan3999@gmail.com,
ORCID: 0009-0002-7703-5351

GİRİŞ

Feminist hareketin başlangıç yıllarında kadın ve erkek arasındaki farklılığın biyolojik cinsiyet temelli açıklandığı görülmektedir. Ayrıca cinslerin birbirlerine olan eşitsiz konumlarının doğal olan biyolojik cinsiyet farklılıklarına bağlanması eleştirilmiş ve kadın sorunsalı Aydınlanma felsefesinin uzanımı olarak “doğal haklar” perspektifinden çözümlenmeye çalışılmıştır.

1970’li yıllara gelindiğinde feminist bakış açısı “toplumsal cinsiyet (gender)” kavramına yönelmiş, farklılıkların cinsiyetle (sex) açıklanmasına itiraz edilmiştir. Toplumsal cinsiyet perspektifi, kadın/erkek olmayı ve aralarındaki farklılıkları birbirleri üzerinden tanımlayan, inşa edilmiş bir anlam dizgesini sorgulamaya imkân sağlamıştır.

Feminist teoride ister cinsiyet isterse toplumsal cinsiyet merkezli açıklamaların görünür farklılıklarına rağmen kadın ve erkek şeklinde ikili bir kategorilendirmeyi devam ettirdikleri görülmektedir. Feminist söylemdeki bu birliktelik 1980’lere doğru yeni tartışmaları doğurmuştur çünkü toplumsal cinsiyet kategorileri de sorgulanır hale gelmiştir. Feminist teori için zaman, ikili düşünme biçimlerinin terkine böylece queer söylemlere doğru akmaya başlamıştır.

Queer teori özellikle 1970’ler feminizminin teorik mottosu olan Beauvoir’ın “kadın doğulmaz, kadın olunur” anlayışının eleştirisi ile şekillenmiştir. Bu sözün açılımı, biyolojik cinsiyetin doğal bir parçası olarak kabul edilen toplumsal statü ve rollerin esasen ideolojik bir inşa olduğu dolayısıyla biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal cinsiyetin değiştirilebileceğidir. Ancak 1990’larda Queer teori, sadece toplumsal cinsiyetin değil cinsiyetinde toplumsal bir inşa olduğu savını iddia etmiştir. Teori, cinsiyetin doğallığını sadece biyolojik üreme ile ilişkilendirmiştir (Berghan, 2011: 140-142).

Queer teori, “cinsellik” deneyimini de tartışmış ve heteroseksizmin baskın bir ideoloji olarak cinselliği sabit bir yönelim ve kimlik sınırlarına yerleştirdiğini, farklı cinsel yönelimleri aşağılayarak ötekileştirici bir söylem dili kullandığını savunmuştur.

Queer teori, “cinsiyetsizleşme” kavramına odaklanarak cinsiyet algısını akışkan beden ile yeniden üretmeyi ve cinsiyet mefhumunu yok etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmenin yollarından biri, neslin cinsiyet ve cinsel gelişiminde ebeveynlerin eğitim formatlarını yenilemektedir. Cinsiyetsiz toplum idealinin eğitim formatının, cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımı ile kesiştiği söylenebilir.

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik, ebeveynlerin cinsiyet dayatmalarından ve yargılarından kaçınarak çocuklarının cinsiyetlerini keşfetmelerine, esnetmelerine ve kim olmayı istediklerini seçmelerine izin veren yetiştirme biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Cinsiyetsiz tarafsız ebeveynlik yaklaşımı, Batı toplumlarında özellikle sosyal medya platformları üzerinden temsil edilmektedir. Çünkü geleneksel medya alanında kontrol ve denetim mekanizmaları geçerliliğini hâlâ korumaktadır. Geleneksel medya araçları ile kıyaslandığında yeni medya araçlarının hem bireylere içerik üretme hem de içeriklerini sınırsız, zamansız ve denetimsiz olarak paylaşma imkânı sunması bu ebeveynlerin kendilerini daha rahat ifade edebilmesini kolaylaştırmaktadır.

Cinsiyet tarafsız ebeveynler başlangıçta Amerika ve birçok Avrupa ülkesinde sosyal medya platformlarında oluşturdukları grup ağları ile ikili olmayan cinsiyet kimliklerini makaleler aracılığıyla ve cinsiyetsiz dil kullanımı ile tartışan küçük bir kitlenin niş hareketi olarak yorumlanmıştır. Ancak sanıldığı gibi aksine çevrimiçi toplulukların nicel boyutunun daha büyük olduğu, daha geniş kitlelere ulaştığı kısa süre içinde fark edilmiştir. Çevrimiçi dünyada var olan bu ebeveyn grupları, çocuklarını ikili cinsiyet tasavvurlarının dışında yetiştirmeyi öğrenirken birbirlerini yönlendirmek ve destelemek için bilişim teknolojilerinin artularından faydalanmışlardır. Zamanla bu ebeveynlerin sosyal medya sayfaları, cinsiyet tarafsız ebeveynliğin ne olduğunu anlamada başvurulan birincil bilgi kaynakları hâline gelirken ebeveynlerin kendileri de en azından Amerika¹'da cinsiyet kabullerini değiştirmenin öncü ve aktif aktörleri olarak görülmeye başlanmıştır (Martinez, 2018: 4).

“Cinsiyet tarafsız ebeveynlik” ve “cinsiyetsiz yetiştirilen çocuklar” ile ilgili sosyal medyada yapılan paylaşımların toplumumuzda da izlenirliği artmaktadır. Aynı zamanda Kate Hudson, Angelina Jolie, Elon Musk gibi ünlü isimlerin çocuklarını cinsiyet klişelerinin ötesinde yetiştirdiklerini açıklamaları, kendi sosyal medya hesaplarından deneyimlerini paylaşmaları da cinsiyetsizlik ile algıları etkilemekte ve kendilerini cinsiyetsiz bireyler şeklinde tanımlayanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Çalışma, ebeveynlerin Instagram hesaplarındaki paylaşımlarında “cinsiyet tarafsız ebeveynlik” yaklaşımını nasıl işlediklerine, çocuklarını cinsiyet tarafsız veya cinsiyet yaratıcı yetiştirme deneyimlerine ve kuramsal arka planda Queer teori ile ilişkilerine odaklanmıştır. Çalışma teorik düzeyde Queer teori, cinsiyet tarafsız ebeveynlik hakkında literatür bilgilerinden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmı çocuk yetiştirme tarzlarını cinsiyet tarafsız ebeveyn olarak tanımlayan bireylerin sosyal medya paylaşımlarının söylem analizi ile çözümlenmesini içermektedir.

1 UCLA Williams Enstitüsü tarafından 2021 yılında yapılan araştırma sonucuna göre kendisini non-binary (cinsiyet kimliğini ikili cinsiyet kategorisi içinde tanımlamayan insanları ifade eden şemsiye bir kavramdır) olarak tanımlayan yaklaşık 1,2 milyon Amerikalı olduğu tahmin edilmektedir (Martinez, 2018: 3).

1. Cinsiyet Tarafsız Ebeveynliğin Kuramsal Arka Planı: Queer Teori

İngilizce “queer” kelimesi, Türkçede acayip, tuhaf, yamuk vb. kelimelerle karşılaşılır ve kavram genellikle eşcinselleri aşağılamak için kullanılır. Kavramın teorik ve politik çizgiye atıfla kullanımı ise 1990 yılında başlamıştır. Bu yılda, New York Onur Yürüyüşü’nde kendilerine *Queer Nation* ismini veren bir grup, “Queerler Bunu Okusun!” başlıklı bir bildiri dağıtarak kelimeyi sahiplenmişler ve anlamını olumlamışlardır (Özkürüplü, t.y: 201).

Queer teori ve cinsiyetsizleşme söylemi, heteronormatif söylemin iktidar hâline gelmesinin eleştirisi üzerine gelişmiştir. Heteronormatif söylemin kadın ve erkek dikotomisi bir yandan karşıtlığı diğer yandan hiyerarşik ilişki biçimini içermekte ve meşrulaştırmaktadır. Zira ikiliklerden biri daha değerli ve ayrıcalıklı iken diğeri daha az kıymetli ve avantajlıdır (Boyne, 2009: 182).

Queer teoriye göre kadın-erkek dikotomisi hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet bağlamında kadının erkek karşısındaki ikincil konumunu doğallaştıran bir iktidar ilişkisine kapı aralamaktadır. Ancak Foucault’un da (2016: 71) belirttiği gibi niteliği fark etmeksizin her nerede bir iktidar varsa orada bir özgürlük direnişi veya imkânı da vardır. Dolayısıyla heteronormatif anlatının kadın ve erkek bireyler için çizdiği sınırlar, bu sınırların dışında kalanlar için bir direniş ve mücadele zeminin oluşmasına neden olmaktadır.

Heteronormatif söyleme karşı direnişin başlangıç noktalarından biri Queer teorisinin önemli isimlerinden olan Judith Butler’in yanıt aradığı soru cümlesidir. Butler, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında gerçekten bir farklılık var mıdır diye sorar? Butler’a (2014: 68, 53) göre hegemonik dil içinde cinsiyetin bir hakikati olabileceği fikri işlendiğinden cinsiyet bir töz gibi görünür. Öyle olmadığı hâlde cinsiyetin bir töz gibi görünmesini sağlayan şey ise bir cinsiyet ya da toplumsal cinsiyet olmanın imkânsızlığını gizleyen performatif dil oyunlarıdır. Performatif dil oyunlarında merkezi olan determinizm, bir yasalar dizisi üzerinden kültürü toplumsal cinsiyetin adeta kaderi kıldığı gibi, cinsiyet formülasyonunda da biyolojiyi kader kılar ve değişmez, sabit bir doğallık şeklinde takdim eder. Dolayısıyla cinsiyette tıpkı toplumsal cinsiyet gibi söylemsel bir inşadır ancak buradaki temel sorun performatif dil aracılığıyla insanların bu ikili ayrımın doğal olduğuna ikna edilmesidir (Butler, 1993: 1).

Butler’a (2014: 69) göre heteronormatif söylemde cinsiyete getirilen ikili kısıtlama, cinsellik noktasında da heteroseksüel sistemin zorunluluğuna ve normalliğine hizmet eder. Heteroseksüellik, cinselliği ve doğurganlığı doğaya uygun olan budur şeklinde düzenleyip bedenleri yönetir. Böylece homoseksüellik, biseksüellik gibi cinsel yönelimler heteroseksüel cinselliğin normları dışında kaldığı için hastalık, sapkınlık veya anomali olarak değerlendirilir. Bu nedenle heteronormatif söyleme direnişin bir diğer ucunda da “cinsellik”in tekilliğini sorgulama bulunmaktadır.

Butler (2014: 51) için, toplumsal cinsiyetin, cinsiyet tarafından şekillenip kısıtlandığı fikri aşıldığında *erkek ve eril*, erkek bedenini imlediği gibi pekâlâ dişi bedenide imleyebilir, *kadın ve dişil* de dişi bedeni imlediği gibi erkek bedenini de imleyebilir. Zira toplumsal cinsiyet, hiçbir şekilde sabit bir kimlik değildir daha ziyade zaman içinde eylemlerin stilize edilmiş tekrarıyla tesis edilmiş zayıf bir kimliktir (Butler, 1988: 519). Bu nedenle yapılması gereken cinsiyet-toplumsal cinsiyet dikotomisini yapıbozumuna uğratarak cinsiyetli bedenler ile kültürel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyetler arasında kökten bir süreksizlik olduğunu ve kimliğin iki biçimden daha fazlasına tekabül ettiğini gösterebilmektir (Butler, 2014: 50-51).

Butler'ın (2014: 52) cinsiyet ve toplumsal cinsiyet sorgulamasında geldiği son nokta cinsiyetin başından beri toplumsal cinsiyet olduğu, yani cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımın aslında ayrım falan olmadığıdır. Butler'ın bu çözümlemesinin kendi fikri dinamikleri ve Queer teorisinin gelişimi açısından başarılı olduğu teslim edilmekle birlikte dikotomik ayrımın ötesine geçemeyip toplumsal cinsiyet kavramında asılı kalması ciddi eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerden biri Toril Moi tarafından “yaşanan beden” kavramı üzerinden yapılmıştır. Moi'ye göre toplumsal cinsiyet kavramı tümüyle terk edilmelidir. Feminist teori biyolojik cinsiyet/toplumsal cinsiyet kategorizasyonunun aksine biyolojik temelli olmayan ve doğa/kültür ayrımını reddeden “yaşanan beden” kavramı ile beden üzerindeki kısıtlamalardan kurtuluş yoluna eğilmelidir (Öztürk, 2009: 7).

Yaşanan beden, “cinsiyet, biyolojik değildir” önermesini betimlemektedir. Yaşanan beden fikri, feminist kurama farklı bedenlerin fiziksel olgularını sokmaya yardımcı olur. Ayrıca erkek ve kadını normatif heteroseksüel “eril” ve “dişil” ikiliğine zorunlu olarak indirgmeden onlar arasındaki ilişkinin farklı versiyonlarına, çoğul davranış olanaklarına imkân tanır. Yaşanan beden, her bireyin ayrı bir beden olduğunu, diğer bireyler ile hem benzeşen hem de farklı olan özgül özellikleri, arzuları bulunduğunu açığa çıkarır (Young, 2009: 45).

Queer teori beden kavramını da tartışmaktadır. Teoriye göre modern dünya, biyolojik cinsiyet üzerinden bedeni, *erkek bedeni* ve *kadın bedeni* kalıpları içinde inşa etmektedir. Bir anlamda beden, insanın sahip olduğu birçok metadan biri olarak değerlendirilmektedir. İnsanın varlığına bütünsel yaklaşmanın terkedilip atomize olarak ele almanın hakim olduğu bir düşün dünyasında beden, insan olmanın bütünüle ilişkili parçalarından bir parça olma niteliğini kaybeder. Böylece sahip olunan bir şey olarak beden sadece o bedenin öznesi tarafından değil daha birçok araç tarafından üzerinde tasarruf etme hakkına da sahip olunan bir şeye/metaya dönüşür. Bu beden algısı, biyolojik cinsiyetin bedendeki temsillerinin değiştirilmesinin ve son kertede cinsiyetsizliğin önünü açmada işlevseldir.

Queer teori, bedeni sadece cinsiyet ve toplumsal cinsiyet açısından değil cinsellik veya cinsel haz açısından da değerlendirmektedir. Cinsellik genellikle

le özgürlük mücadelesi ile birleştirilir. Elizabeth Grosz (2011: 36, 11) ise cinselliğin daha ulu bir hedef çerçevesinde meşru kılınmasının reddedilmesine bunun yerine onu cinsiyetlendirilmiş bedenlerin yaşamlarındaki bir (ama tek değil) yörünge olduğunu kavramaya, cinselliğin çeşitli hâllerinin tadını çıkarmaya, insanın kendini kaybedeceği coşkulu yoğunluk anlarını bulmaya çağırılmaktadır. Bedenin bu açılımları Queerliğin sadece epistemolojik ve ontolojik biçimlere değil aynı zamanda ahlaki ve siyasi normlara da kafa tutup dönüştürmeyi hedeflediğini gösterir.

Queer teorinin cinsiyet, cinsellik, cinsel kimlik arasında tutarlılık bulunma ilkesini eleştirmesi ve müphemliği, akışkanlığı benimsemesi sonuç olarak cinsiyetlerin, cinselliğin bölünmüş, parçalı olabileceği savunusunu getirir (Özkan, 2015: 96). İkili cinsiyet normlarının reddedilişindeki temel mantık queerin bir kimlik olarak kabul edilmemesidir. Queer, bir kimlik değildir daha ziyade kimliğin imkânsızlığını temsil etmek üzere her türlü kimliğin “tuhaflaştırılması”dır. Queer mantığı, normların sürekli saptırılmasını içerir ki bu yolla her türlü normatif kimliğin kurucu olduğu kadar baskıcı ve dışlayıcı gücünü etkisiz hâle getirmeyi böylece sınırsız cinsiyet ve cinselliklerin meşruiyetinin yolunu açmayı amaçlar (Durudoğan, 2011: 88). Bu meşruiyetin dayanacağı ana esas ise arzu ve haz olmalıdır. Queer teori arzuyu kavramsallaştırarak normatif olanı alt üst etmenin ve arzu, biyolojik cinsiyet- toplumsal cinsiyet arasındaki uyumsuzlukların izlerini sürmeyi niyetler. Bu sayede cinsel öznellikleri ve onların ifade edilişi olan farklı cinsel pratikleri anlaşılır kılmayı sağlar (Asman, 2015: 1).

Queer teorinin “kadın ve erkek arasında farklılık var mı?” sorusu yüzyıllar öncesinde de sorulmuş ancak çok farklı cevaplanmıştır. Tarihsel bir yolculuğa çıktığımızda kutsal kitaplarda insanoğlunun ilk atalarının bir erkek bir kadın olduğu kabul edilmektedir. Dinden felsefeye geçtiğimizde örneğin Tao felsefesinde kâinatın temelini *ying* ve *yang*, yani eril ve dişil özelliklerin birbirlerini tamamlayıcı niteliğine oturturulduğu görülmektedir. İslam felsefesine göre de kâinatın çiftler halinde yaratılması Allah’ın bir hikmeti, tevhidin yaratılmışlar âlemindeki tezahürü olarak ele alınır (Şişman, 2012: 71).

Queer teorinin cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve birbiri ile ilişkili diğer kavramlar üzerinde alt üst edici sorgulamaları bir dönüşüm sürecini tetiklemiş ve bireylerin sosyal yaşamdaki pratiklerini veya konumlarını ifade etmek için birçok yeni kavramın (gender fluid, neutrois, non-binary, gender spectrum....) üretimine neden olmuştur. Literatürde üretilen ve gündelik yaşamda dolaşıma sokulan her bir kavram cinsiyetsiz bireylerden cinsiyetsiz topluma geçişin zihni yapısını temsil eder niteliktedir. Anlaşılan şudur ki kadim sorunun günümüzdeki yeni cevabı kadın ve erkek ikiliğini doğal, tamamlayıcı bir düzlemden çıkartıp eşyanın tabiatını cinsiyetsizlik mefhumuna dayandırmaktır.

2. Cinsiyet Tarafsız Ebeveynlik (Gender² Neutral Parenting)

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik, çocuklarına cinsiyetçilik karşıtlığını ve sosyal adaleti öğretmek isteyen ebeveynler tarafından kullanılan bir çocuk yetiştirme yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Cinsiyet bağımsız ebeveynliğin dayanak noktası, çocuğun bireyselliğini koruma ve kendini keşfedebilmesi için daha fazla çıkış noktası sunma arzusu şeklinde açıklanmaktadır (Dumas, 2014: iv).

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik konusunda iki ana yaklaşım vardır. Yaygın olan yaklaşım, cinsiyet tarafsızlığının çocukların biyolojik cinsiyetini inkâr etmek anlamına gelmediği özünde çocukların ifade özgürlüğünü desteklemenin bulunduğu yönündedir. Bu çocuk yetiştirme tarzı, çocuklara çeşitli oyuncaklar, aktiviteler, kıyafet seçenekleri ve basmakalıp beklentilere dayanmayan katılım fırsatları sağlamayı içerir. Ebeveynler, cinsiyetin çocuklarının keşiflerinde sınırlayıcı bir faktör olmasına izin vermeden, çocuklarını dünyayı özgürce keşfetmeye teşvik eder (Degges-White, 2023).

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik modelindeki daha az yaygın ama daha uç olan diğer uygulama ise çocuğun doğumla atanan cinsiyetinin gizlenmesini içerir. Amaç, çocuğu toplum tarafından dayatılan herhangi bir cinsiyet klişesinden uzak tutmaktır. Bu yaklaşımı benimseyen ebeveynler, başkalarının katıtlı veya bilinçsiz cinsiyet klişelerine karşı çocuklarına koruma sağladıklarına inanırlar (Degges-White, 2023).

Sınırsız bir cinsiyet reformu için gerekli cinsiyet devrimine katkı sunanlar olarak tanımlanan cinsiyet tarafsız ebeveynler, çoğunlukla çevrimiçi platformlarda bulunan topluluklardır. Cinsiyet tarafsız ebeveynler, sosyal ağlarda kendi içlerine kapalı, diğer kullanıcıların erişimine açık olmayan özel gruplar oluşturduğu gibi içeriklerine herkesin erişebildiği, takip edebildiği açık hesaplar veya gruplarda oluşturmaktadırlar. Bu ebeveynlerin paylaşım içerikleri cinsiyet ikilisini kırarak, cinsiyetsiz kapsayıcı bir dil kullanarak ve kültürü cinsiyetten arındırarak çocukların erken sosyalleşmesindeki cinsiyet merkezli zararlı döngüyü tersine çevirmeye odaklanmıştır (Martinez, 2018).

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik doğa-kültür ikiliğini, cinsiyet kategorisinde de yapı sökümüne uğratma çabasını temsil etmektedir. Cinsiyetin insan doğası için gerekli olduğu ve doğanın cinsiyeti belirlediği algısı bir yanılı olarak kabul edilir. Cinsiyete uygun normların tüm kültürlerde evrensel olmaması ise cinsiyetin doğanın bir gerçeği olmadığını aksine cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiğinin kanıtı olarak sunulmaktadır.

Cinsiyet tarafsız ebeveynlerin sosyal medya hesaplarındaki paylaşımları çoğunlukla çocuklarını ikili cinsiyet tiplendirmesinin dışında yetiştirme nedenlerini ve nasıl davrandıklarına dair tecrübelerini içermektedir. Ebeveynler özellikle erken çocukluk sosyalleşmesinde çocuklarla biyolojik cinsiyeti çağ-

2 Bugün üzerinde hâlâ tartışılan gender (toplumsal cinsiyet) kelimesi sex (biyolojik cinsiyet) kelimesini de kapsayan bir başka ifadeyle kendi içinde eriten bir anlam kazanmıştır.

rıstırmayan bir dil ile iletişim (örneğin kadın veya erkek yerine kişi, canım oğlum yerine canım çocuğum, kız ve erkek kardeş yerine kardeş demek gibi) kurmaya dikkat ettiklerini ifade etmektedirler. Giysi seçiminde -çocuk hangi renkleri tercih ettiğini açıkça belirtmeden önce- cinsiyete özgü renklere takılmadan rengarenk bir gardırop hazırlamayı ve aynı hassasiyeti oyuncak seçiminde de sürdürmeyi tercih etmektedirler. Ebeveynlere çocukları biyolojik cinsiyetle ilişkilendirilen toplumsal cinsiyet rolleri ile sosyalleştirmeden eğitimleri vurgulanırken süreç içinde çocuk kendisini cinsiyetine uygun olmayan bir şekilde ifade etmeye karar verdiğinde de özgürlüğünü sınırlamamaları ve seçimini geçersiz kılmamaları öğütlenmektedir. Ebeveynlerin temel görevleri, çocuğun kendi benliğini ve dünyayı keşfetme sürecinde onu inşa etmeye yönelik davranışlardan kaçınarak zengin bir oyun seçeneği ve materyal sunmak, biyolojik cinsiyetine bakılmaksızın tüm çocuklarla oynamasına ortam sağlamak, cinsiyete dayalı işbölümünden (erkek çocuk çöpü çıkarır, kız çocuk yemek masasını toplar gibi) uzak görev dağılımı yapmaktır. Bunlara ilaveten ebeveynlere, çocuklarına yönelik toplumsal reaksiyonlarla karşılaştıklarında çocuklarının en güçlü savunucusu ve destekçisi olmaları da önerilir.

Gelişim psikolojisi açısından bireyin cinsiyet sosyalleşmesi çocukluğun erken dönemlerinde cinsiyet şemalarının oluşması ile belirginleşmekte ve bir sonraki basamak olan cinsel sosyalleşme ise genetik ve hormonal farklılaşmaların arttığı ve ikincil cinsiyet özelliklerinin açığa çıktığı ergenlik döneminde hız kazanmaktadır (Amman, 2012: 31). Kronolojik olarak farklı yaş dilimlerinde gelişmiş olsalar da cinsiyet ve cinsel sosyalleşmenin birbirinden kopuk olmadığı bütünleşik bir etkileşim içinde oldukları unutulmamalıdır. Bununla birlikte bireyin psikoseksüel gelişim süreçlerinde ebeveynlerinin rolünün etkinliği erken çocukluk döneminde dolayısıyla cinsiyet sosyalleşmesinde ağır basmakta ergenlik döneminde ise aile dışı sosyal çevrenin özellikle akran grupların etkinliği artmaktadır.

Çocuğun psikososyal gelişiminin ardışık dönemleri içerdiği bilgisine karşılık Martinez (2018: 7-8), yapmış olduğu çalışmada çevrimiçi cinsiyet tarafsız ebeveynlik tarzının tavsiye ve stratejilerinin erken çocukluk ebeveynliğe yönelik olduğunu tespit etmiştir. Bu ebeveynlerin kendi cinsiyet kimliğini oluşturamayan küçük çocuklar için bol bol tavsiye ve rehberlik hizmeti sunduğunu, cinsiyetlerini ifade eden daha büyük çocuklar veya ergenler için önerilen ana rehberliğin ise sadece çocuğun cinsiyet kimliğine saygı duyup desteklemek yönünde verildiğini ifade etmektedir.

Bu bilgiler göz önüne alındığında cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımının, çocuğun biyopsikososyal gelişim aşamalarında kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkacak çeşitli faktörlerin komplike etkilerini dikkate alan, bilimsel olarak analiz edilmiş bütüncül bir reçeteyi ve rehberliği ebeveynlere sunmadığını söylemek mümkündür.

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımını benimseyen ebeveynler de çocuklarını eğitmede karşılaştıkları temel güçlüğün kendilerine rehberlik edecek akademik kaynakların azlığı olduğunu belirtmekte ve feminist akademisyenleri bu alanda çalışma yapmaya çağırmaktadırlar. Cinsiyet tarafsız ebeveynler karşılaştıkları zorluklara rağmen izledikleri yolun sonunda aileler ve çocuklar için büyük kazanımların elde edileceği umudunu taşımaktadırlar (Dumas, 2014: 5).

Cinsiyet tarafsız ebeveynler, cinsiyet merkezli birçok sosyopolitik uygulamayı dönüştürmeyi hedefledikleri için kendilerine gösterilen toplumsal reaksiyonun zamanla azalacağına ve daha fazla insanın cinsiyet tarafsız ebeveynlik tarzını kabul edeceğine inanmaktadırlar. Bu inançlarının ütopyik olmadığını kanıtlamak için verdikleri reel gelişmelerden biri İsveç'te cinsiyetten bağımsız "hen" zamirinin 2015'te ulusal sözlükte yer almasıdır. İsveç'te halkın çoğunluğunun başlangıçta bu değişime karşı çıktıklarını ancak iki yıl sonra "hen" kelimesini olumlu algılayıp benimsediklerini örnek vermektedirler (Kirri, 2023). Benzer şekilde Şubat 2014'te Facebook'un üyelerine kendilerini tanımlayabilmeleri için site içeriğine elli yeni cinsiyet seçeneği eklemesini cinsiyet sınırlarının değişebileceği iddialarının somut karşılığı olarak okumakta ve bu büyük değişimin non-binary bireylerin hayata dâhil olmalarının ve kabul görmelerinin yolunu açtığını düşünmektedirler (Dumas, 2014: 6).

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımının sadece çocuk eğitiminde izlenecek bir yol önerisi olmadığı aynı zamanda anne ve babanın kim veya rollerinin ne olduğuna dair yerleşik yapıları da geçersiz hâle getirmeyi kapsadığı söylenebilir. Onlara göre cinsiyet merkezli öğretiler anne-baba kimliklerini biyolojik cinsiyetin doğallığı üzerine toplumsal olarak inşa ederek sabitlemiştir. Oysa kimlikler sabit ve değişmez olmaktan çok, akışkan ve değişkendir.

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik, heteroseksüel düzlemde anne (kadın) ve baba (erkek) kimliklerinin ve bu kimliklerin temsil ettiği ebeveynlik rollerindeki vurgunun lezbiyen annelerin, gey babaların, trans annelerin veya babaların üreme kapasitelerini, çocuklara bakım verme deneyimlerini görünmez hâle getirebileceği hatta sileceği endişesini dile getirmektedir. Onlara göre anne-baba olmanın ve bebek beslemenin evrensel bir anlamı yoktur. Ancak ebeveynlerin bir erkek ve bir kadını içereceği yönündeki beklentinin genelleştirilmesi çocuğa bakım verme, eğitimi ile ilgilenme konusunda da rollerin inşasına ve yapaylaştırılmasına neden olmuştur. Bu durum, örneğin lezbiyen ebeveynlerden oluşmuş bir ailede çocukla ilgili rollerin belirlenmiş alanların dışına çıkmasını sorunsallaştıracak ve heteronormallik lezbiyen partnerler üzerinde baskı yaratacaktır. Bu nedenle kendilerini ikili cinsiyet performansına göre tanımlamayan ebeveynler için, bebeklerini beslemede kendi bedenlerini kullanmaya, çocuk yetiştirme rollerinin failliğini genişletmeye, yeni cinsiyet ve ebeveyn olasılıklarını deneyimlemeye imkân verecek dil ve politikalar üzerinde düşünülmeli ve hayata geçirilmelidir (Smith ve Bamberger, 2021: 441-442).

Geliştirilecek politikalar ile erkekler ve kadınlar arasında birincil ebeveynlik sorumluluklarının yeniden dağıtılması zorlanarak, ebeveyn kimliği ve davranışındaki değişiklikler teşvik edilebilir. Ebeveyn kimliklerinin akışkanlığı ve değişkenliği sağlandığında anneler ve babalar çocuklarına karşı daha az cinsiyet kısıtlayıcı ve daha adil ebeveyn rolleri oynamaya başlayabilir (Lafferty, 2000: 13-43). Bu talepler, cinsiyet kimlikleri veya cinsel yönelimleri ne olursa olsun cinsiyet tarafsız ebeveynlerin kendilerini ebeveyn 1 ve ebeveyn 2 şeklinde cinsiyet çağrıştırmayan ifadeler ile tanımlamalarında ve yasaların meşruiyetinde pratikleşmektedir.

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik Batı formatlıdır ancak bu toplumlarda da önemli eleştiriler almaktadır. Cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımı, çocuklara yönelik psikolojik bir taciz ve istismar olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeye katılan Mike Walsh'a göre bu tür ebeveynler çocuklarını kimlikten mahrum bırakarak, temel biyolojik gerçeklerini saklayarak onları istismar etmekte daha da kötüsü akıl hastalığına doğru zorlamaktadırlar. Biyolojik gerçekliğin bir çocuğun kim olduğu ve hayatta ne yapmak istediği hakkında bilmesi gereken temel bir gerçek olduğunu, ebeveynlerin bu gerçeği çocuklarından saklayarak gelişimlerini mahvettiklerini ve cinsiyet tarafsız ebeveynlik tarzının sonucu iyi olmayan sosyal bir deney olduğunu ifade etmektedir. Bu eleştirilere katılan birçok kişi Amerika veya Avrupa'da bencil ve uygunsuz olarak nitelendikleri cinsiyet tarafsız ebeveynliğin hukuk sisteminde yasa dışı kabul edilmesini ve çocuk koruma servislerinin müdahalesine tabi olması gerektiğini düşünmektedirler (Kirri, 2023).

Bu eleştiriler karşısında cinsiyet tarafsız ebeveynlerin savunma hatlarından biri özellikle non-binary olan ebeveynlerden gelmektedir. Bu ebeveynler kendi tecrübelerinde ailelerinden ve sosyal çevrelerinden gelen dışlanma, aşağılanma vb. üzücü olayları yaşadıkları sonra çocukları için cinsiyet tarafsız ebeveynliği seçtiklerini söylemektedirler. Çocuklarını biyolojik cinsiyet ile sınırlamadan yetiştirip kendilerini ne olarak hissettiklerine imkân tanımının ve hangi cinsiyeti seçerlerse seçsinler onlara sevgi ve saygı duymanın en iyi yolunun "cinsiyet tarafsız ebeveynlik" modeli olduğunu ifade etmektedirler (Kirri, 2023).

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik, kendini cinsiyet perspektifli çocuk yetiştirme tarzları ile kıyaslayarak da eleştirileri bertaraf etmeye çalışmaktadır. Cinsiyet tarafsız ebeveynliğin en önemli farkını ve faydasını, çocuğun değerli hissetmesini cinsiyetinin ne olduğu ile değil kim olduğu ile ilişkilendirmesini, özgüven duygularını beslemesini ve cinsiyetini seçtiğinde bunu özgürce ifade edebilmesini sağlamak şeklinde ifade etmektedirler (Degges-White, 2023).

Cinsiyet tarafsız ebeveynliğe yöneltilen çocukları eşcinselliğe yönlendirdiği şeklindeki eleştiride çeşitli argümanlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Cinsiyet tarafsız ebeveynlik söyleminde yetiştirilme tarzının çocukların eşcinsel olmasına neden olmayacağı çünkü eşcinselliğin güçlü genetik kodları

bulunduğu, eşcinsel ebeveynler tarafından yetiştirilmiş olsalar dahi çocukların eşcinsel olma olasılığının genetik nedeniyle yüksek olmadığı savunulmaktadır.

Eşcinselliği genetik kodlarla açıklamanın en popüler bilimsel kaynaklarından biri genetik bilimci Dean H. Hamer ve arkadaşlarının 1993 yılında yayımladıkları “A linkage between DNA markers on the X chromosome and male sexual orientation” başlıklı makaleleridir. Bu makalede (sadece 114 eşcinsel erkek örnekleme inceleyerek), (X) kromozomu üzerine yerleşik olarak bulunan ve (xq 28) adını verdikleri bileşenin özellikle erkek eşcinselliği üzerinde belirleyici olduğu tespiti yer almaktadır. Makalenin yayımlanmasından bir süre sonra Dean Hamer’ın genetik haritalamasında çalışan bir kadın asistanın, hocasının bilinçli olarak verileri arzu ettiği sonuca uygun olarak seçmeye gayret ettiğini ileri sürmesiyle, Hamer Amerikan hükümetine bağlı Araştırma Tutarlılığı Ofisi tarafından yargılanmıştır. Bu gelişmeler çalışmanın bilimsel güvenilirliğine şüphe düşürmüştür (Amman, 2012: 33).

Eşcinselliğin genetik olmadığı sonucuna ulaşan birçok bilimsel çalışmanın en kapsayıcılarından biri 2019 yılında Amerika, İngiltere ve Kanadalı bilimciler tarafından yaklaşık 500.000 kişinin genetik verileri ile cinsel yönelimlerinin incelendiği ve Science dergisinde yayımlanan araştırmadır. Bu araştırmada çıkan sonucu araştırmayı koordine eden biyolog Andrea Ganna “Eşcinsellik geni diye bir şey yok. Genetik faktörler cinsel yönelimler ve cinsel davranışlarda belirleyici değil. Cinsel davranışlar üzerinde “çok küçük bir etkisi” var ve hepsi bir araya geldiğinde bile, “eşcinsel davranıştaki varyansın % 1’den daha azını” açıklıyor” şeklinde özetlemektedir. Sonuç olarak araştırmacılar, yetiştirme ve kişilik gibi genetik olmayan faktörlerin cinsel davranışları etkilemede, genetik faktörlere kıyasla daha önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir (Özlen, 2019).

Cinsiyet tarafsız ebeveynlikte eşcinselliğin genetik olduğuna dair söyleme bilimsel dayanak aramalarındaki başarısızlık bir tarafa kuramsal arka planları olan Queer teori ile de çelişmektedir. Queer teori çok net biçimde kadın ve erkek olmanın biyolojik yönünün doğal, doğuştan ve değişmez olduğu fikrini reddetmekte ayrıca gerek heteroseksüelliğin gerekse homoseksüelliğin ya da diğer cinselliklerin biyolojiye, genetiğe indirgenerek açıklanmasını heteronormatif ideolojinin baskıcı dayatması olarak görmektedir. Bu nedenle cinsiyet tarafsız ebeveyn taraftarlarının genetiğe, biyolojiye atıfla yaptıkları savunular beslendikleri kuramsal temelle uyuşmamaktadır. Bununla birlikte bir yandan modern bilimi hegemon güçlerin ideolojik aygıtı olarak değerlendirip daha sonra kendi yaklaşımlarını bilim ile meşrulaştırma çabaları da bir başka tutarsızlık olarak oldukça düşündürücüdür.

3. Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Evren ve Örnekleme

Çalışmanın çıkış sorusu, cinsiyet tarafsız ebeveyn yaklaşımı ile çocukların kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği besleyen toplumsal cinsiyet kalıp

yargılarından uzak yetiştirilmesi mi yoksa çocukların sosyalleşmesi üzerinden cinsiyetsiz bedenler ve cinsiyetsiz cinselliklerin idealize edildiği yeni bir toplum veya dünya düzeni mi hedefleniyor? sorusudur. Bu soruyu cevaplama çabası çalışmanın seyrini Queer teori ile buluşturmuştur. Queer bakış açısının cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımına etkisi dikkate alınarak ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken cinsiyete dair söylem ve pratiklerini bütünlüklü bir şekilde anlamak bu çalışmanın amacıdır.

Çalışmanın yöntemi, cinsiyet tarafsız ebeveyn modeli ile çocuklarını yetiştirdiklerini ifade eden ebeveynlerin Instagram hesaplarındaki paylaşımlarını söylem analizi tekniği ile çözümlenektir. Söylem analizi, bir iletide (konuşma, yazı, çizim) sadece içeriğe değil, iletinin kim söylüyor, neye binaen söylüyor, kime söylüyor ve söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmayı amaçlıyor olmak üzere tüm boyutlarına odaklanarak insanların olguları görme biçimlerini anlamayı ve yorumlamayı amaçlayan bir tekniktir (Punch, 2011: 215).

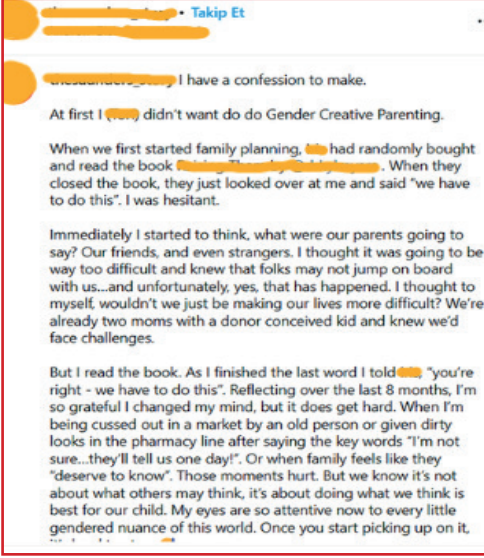
Türkiye’de sosyal medya platformlarında cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımını temsil eden ebeveynlerin bulunmaması nedeniyle çalışmanın evren ve örnekleme yabancı kullanıcılardan seçilmiştir. Çalışmanın örneklemini oluşturacak ebeveynlere, Instagram’da kullanılan benzer konular etrafında yapılan paylaşımları bir araya toplayan **#genderneutralparenting** (cinsiyet tarafsız ebeveynlik) etiketi üzerinden ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları 20.03.2023 ile 04.05.2023 tarihleri arasında ebeveynlerin Instagram’daki açık hesaplarından toplanmıştır. Çalışmanın örneklemini oluşturan üç ebeveynin paylaşımları arasında sadece cinsiyet tarafsızlığını yansıtan 10 adet içerik kullanılmış, diğer paylaşımları çalışmaya dâhil edilmemiştir. Örnekleme seçilen ebeveynlerin Instagram’daki kullanıcı adları etik ilkeler kapsamında kapatılmıştır. Örnekleme, ebeveyn kelimesinin ilk harfi kullanılarak E1, E2, E3 olarak kodlanmıştır.

4. Bulgular

Cinsiyet Tarafsız Ebeveynlerin Instagram Paylaşımlarının Analizi

Çalışmanın bu bölümünde 20 Mart 2023 ile 04 Mayıs 2023 tarihleri arasında kendilerini cinsiyet tarafsız (veya cinsiyet yaratıcı) ebeveyn olarak tanımlayan üç ebeveynin Instagram hesaplarında paylaştıkları 10 adet içeriğin söylem analizi yapılmıştır.

İçerik 1: (E1)

E1 kodlu katılımcının yapmış olduğu paylaşımda bebek sahibi olmaya karar verdikten sonra çocuklarını nasıl yetiştireceklerine dair süreç anlatılmaktadır. Ebeveynler, kişisel bilgilerinde kendilerini non-binary şeklinde tanımlayan lezbiyen bireylerdir. Donör kullanarak hamile kalan ebeveyn 1, çocuğunu cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımı ile yetiştirmek istediğini ifade ettiğinde partneri (ebeveyn 2) yaşadığı bazı endişeleri takipçileri ile şöyle paylaşmıştır. "... ailelerimiz ne diyecekti? Arkadaşlarımız ve

hatta yabancılar. Bunun çok zor olacağını düşündüm ve insanların bizimle aynı fikirde olmayabileceğini biliyordum... ve ne yazık ki, evet, bu oldu. Kendi kendime düşündüm, hayatlarımızı daha da zorlaştırmış olmaz mıyız? Biz zaten donörden çocuk sahibi iki anneyiz ve zorluklarla karşılaşacağımızı biliyorduk (... *what were our parents going to say? Our friends, and even strangers. I thought it was going to be way too difficult and knew that folks may not jump on board with us...and unfortunately, yes, that has happened. I thought to myself, wouldn't we just be making our lives more difficult? We're already two moms with a donor conceived kid and knew we'd face challenges.*)”

E1 kodlu ebeveyn ve partneri yaşayacakları bütün zorluklara rağmen çocuklarını, toplum nezdinde genel geçer ve makbul olan biçimde yetiştirmeyi reddetmişlerdir. “Ama biliyoruz ki mesele başkalarının ne düşüneceği değil, çocuğumuz için en iyi olduğunu düşündüğümüz şeyi yapmak. (*But we know it's not about what others may think, it's about doing what we think is best for our child.*)” ifadesinde ebeveynlerin ilk andaki endişelerinden kurtulup çocuklarını en iyi olduğunu düşündükleri cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımı ile yetiştirmeye karar verdikleri anlaşılmaktadır.

İçerik 2: (E1)

• Takip Et

you might wonder how we implement gender creative parenting at this age 🧡 here are some ways!

- ★ offer a variety of toys. In the kiddo's playroom you'll find cars, dolls, tools, stuffed animals, and more, of all shapes and colors and designs!
- ★ let them pick their clothes. This one might seem kinda silly but we've recently started to do it! We put out two options and see which one they grab or point at. It'll be really cool to see their self expression with clothing as they get older.
- ★ compliment and encourage with all affirmations, rid of gender connotations. They are strong, beautiful, handsome, adventurous, smart, and we make sure they hear it everyday.
- ★ incorporate gender neutral language into our daily vocabulary. This one is more muscle memory/re-learning for us as the grownups. We're intentional about practicing how we address people and what terms we use.

Are you a gender creative parent or practicing how you can be more expansive with your child(ren)? Tell us in the comments [some ways you do this, or if you do any of the things we do, too!](#)

İçerik 3: (E2)

• Takip Et

Baby A is starting to develop her own gender! And today she is a girl and wants to use she/her pronouns. She even wanted to use a different name but after hearing me use it, she decided she did not want to use the name anymore. I am so proud! A was raised gendercreative since basically birth. But school put pressure on her gender development over the past year and it has been hard for me to witness. Over the last month, A started to ask questions about gender and experiment with clothing. We had some talks about being yourself and the opinions from other people, I truly hope that she will keep experimenting and find out how beautiful she already is.

#gendercreativeparenting #genderfluidbaby
#genderfluidparenting #genderfluid #gendercreative #daughter
#todayatleast #mybaby #transfamily #queerfamily #lgbtfamily
#pride #proud #prouddad #societysucks #gendernonconforming
#genderneutralparenting #gendernorms #beyou

İçerik 4: (E2)

• Takip Et

This tiny human has had their birthday in april! Its bittersweet seeing them grow up, they will most likely be my last baby so every step is amazing to witness but also comes with a bit of grief from saying goodbye to an era. Baby C is very caring and sweet, they can throw the best tantrums but also helps to clean without having to ask. C is starting to develop their gender and for now she says she is a girl. This tiny human is great in telling stories and does so mostly when I am trying to put her to bed. We are still bedsharing and most of the time its amazing, sometimes when she wakes up for the millionth time, I wish she had her own room without me accidentally waking her up by rolling around in bed. I love tiny human and I think I will use tiny human as their social media name from now on.

#birthday #happybirthday #threeyearsold #queerfamily
#transbirthmatters #transdad #chestfeeding
#chestfeedingawareness #transdaddy #theybies #transjoy
#transpapa

E1 tarafından paylaşılan İçerik 2, cinsiyet tarafsız ebevnlik yaklaşımının çocukları eğitmede odaklanılan stratejilerine dairdir. İçerikteki stratejiler şunlardır: “Çeşitli oyuncaklar sunun; kıyafetlerini seçmelerine izin verin; cinsiyet çağrışımlarından arındırılmış tüm olumlularla iltifat edin ve cesaretlendirin; cinsiyetsiz bir dili günlük kelime dağarcığımıza dâhil edin. (*Offer a variety of toys; let them pick their clothes; compliment and encourage with all affirmations, rid of gender connotations; incorporate gender neutral language into our daily vocabulary.*). Bu stratejilere çocuğa cinsiyet nötr isim koyma; kendisinin kim olduğuna karar verene kadar alternatifleri denemesine izin verme eklenebilir.

E2 tarafından paylaşılan İçerik 3 ve İçerik 4, İçerik 2’ de paylaşılan stratejilerin pratiğine dair örneklerdir. E2, kişisel bilgilerinde kendisini trans baba olarak tanımlamakta, çocukları ve erkek partneri ile birlikte yaşamaktadır.

E2 trans olmadan önce iki çocuğa sahip bir ebeveynidir. Cinsiyet tarafsız ebeveynlik tarzına uygun olarak çocuklarına Baby A ve Baby C şeklinde cinsiyet nötr isimler verdiği paylaşımlarında görülmektedir. İçerik 3'te "Baby A kendi cinsiyetini geliştirmeye başlıyor! Ve bugün o bir kız ve kız ismini kullanmak istiyor. Kıyafet denemeleri yapmaya başladı Çok gurur duyuyorum! (*Baby A is starting to develop her own gender! And today she is a girl and wants to use she/her pronounces. ...experiment with clothing. I am so proud!*)" ifadeleri görülmektedir. İçerik 4'te de Baby C'nin şimdilik kendisinin kız olduğunu (*C is starting to develop their gender and for now she says she is a girl.*) söylemesinden bahsedilmektedir.

E1, E2 ve E3'ün söylemleri cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımının cinsiyet yapısını eşit ve çeşitli olarak gören bu minvalde yeni cinsiyet gerçekliklerine sahip bir nesil yetiştirme hatta yaratma (neutral/tarafsız kelimesi yerine creative/yaratıcı kelimesini kullanmaktadırlar) potansiyelini ortaya koymaktadır.

Cinsiyet tarafsız ebeveynler, *biyoloji kaderdir* inancını reddeden, bu inancın ürettiği kuralları çocuklarına aktarmaya direnç gösteren bunların yerine çocuklarının "erkek" ve "kız" kategorileriyle kendilerine getirilen biyolojik ve kültürel sınırlamalara takılmaksızın kimlik oluşturmalarına izin vermeyi seçen ebeveynlerdir" (Martinez, 2018: 1-2).

Biyolojik cinsiyetin bireyin kimliğini belirlemede etkili olmadığı düşüncesi bilim tarafında temelendirilmeye çalışılmıştır. Psikolog John Money, çocukların doğduklarında nötr cinsiyetlerle dünyaya geldiklerini, ebeveyn kontrolü ve stratejileri ile çocukların davranışlarının, düşüncelerinin veya duygularının şekillendirilebileceğini ifade etmektedir. Money, erken müdahale edilirse çocukların cinsiyetlerinin değiştirilebileceği inancını (Bakırcı,2013) 1965 yılında Kanadada dünyaya gelen ikiz erkek kardeşler olan Bruce ve Brain üzerinden test ederek bilimsel olarak temellendirmek istemiştir. Money'in ileri düzey başarı elde ettiklerini iddia ettiği çalışması³ iki kez cinsiyet değiştirmek zorunda kalan önce Brenda daha sonra David ismini alan Bruce'un 2004 yılında ve terapi amaçlı çalışmaya dâhil edilen Brain'in ise 2002 yılında intihar etmesi ile sonuçlanmıştır.

Analiz ettiğimiz ebeveynler hem gerçek hayatta hem de sanal ortamda çocuklarının cinsiyetleri ile ilgili soruları cevaplamamakta yani cinsiyetlerini paylaşmamaktadırlar. Onlara göre çocuklar (tüm insanlar) cinsiyet konusunda özgürdürler. Toplum veya kendi yakın çevreleri karşı çıkıyor olsa da çocuklarının bugün kendilerini erkek gibi hissederse erkek gibi giyinebileceğini diğer gün kendisini kız gibi hissediyorsa kız gibi giyinebileceğini savunmaktadırlar. Bu öğretiyi (savundukları ile tutarsız olarak) çocukların kendi isteklerini ifade edebilmesinin mümkün olmadığı bebeklik dönemlerinden itibaren ebeveyn olma iradesini ve hakkını kullanarak çocukları üzerinde tatbik etmektedirler.

3 D. Money'in çalışması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: https://en.wikipedia.org/wiki/John_Money

E2, İçerik 3'te çocuklarını yetiştirme biçimleri nedeniyle hem kendileri hem de çocukları üzerinde bir baskı oluşturulduğunu, dışlandıklarını ve tercihlerine saygı duyulmadığını paylaşmaktadır. E2, Baby A'nın cinsiyet gelişimine okul tarafından baskı kurulduğunu, bunun çok üzücü olduğunu ve çocuğu ile kendin olmak ve diğer insanların fikirleri hakkında konuştuklarını “(A was raised gendercreative since basically birth. But school put pressure on her gender development over the past year and it has been hard for me to witness. We had some talks about being yourself and the opinions from other people)” yazmıştır. Onlara göre cinsiyet tarafsızlık karşılaştıkları zorbalığın kaynağı olmaz. Bu dışlamanın, zorbalığın kaynağı baskı gruplarının hoşgörüsüzlüğü ve önyargılarıdır. Ebeveynlere çocuklarının akranlarından, okul yönetiminden ve diğer insanlardan maruz kaldıkları zorbalıkla nasıl başa çıkabileceğine dair stratejiler (duygu düzenlemeyi, kendi seçimlerinde özgüven ve cesurca yürümeyi öğretme vd.) geliştirmeleri tavsiye edilir.

Ebeveynler, kendilerinin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları dışlama ve zorbalıkla başa çıkabildiklerini çünkü neyi ne için istediklerinden emin olduklarını söylemektedirler. Yetişkin olmak psikolojik dayanıklılığı güçlendirebilir ancak çocuklar söz konusu olduğunda bu kabuller üzerinde düşünülmelidir. Biyolojik cinsiyetini simgelemeyen A, C, T gibi bir isimle, alışlagelen kıyafetlerin dışında giydirilmiş bir çocuğu parkta, sokakta, okulda akranlarının ve diğer yetişkinlerin bakışlarından, şiddetinden korumak ve gelişim süreçlerini yara almadan sağlıklı bir şekilde tamamlamasını sağlamak ne derece mümkündür?

E1, E2 ve E3 kodlu ebeveynlerin paylaşımlarındaki dil ve kelime kullanımına bakıldığında mümkün merteye yerleşik dildeki cinsiyet ifadelerini kullanmadıkları görülür. Paylaşımlarında kullandıkları dilin İngilizce olması nedeniyle bu dildeki “he (erkek)” ve “she (kadın)” şahıs zamirleri yerine they (onlar) zamirini tercih ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda belirli bir cinsiyeti göstermeyen “ze” şahıs ifadesi de kullanılmaktadır. Bu ebeveynler çocukları ile olan iletişimde ve sosyal medya paylaşımlarında cinsiyetsiz bir dil kullanmak zorundadırlar. Bu zorunluluk dilin işlevleri ile alakalıdır.

İnsan ve toplum için dil, düşüncenin gerçekleşmesi ve dışa aktarımı işlevini üstlenen bir araç olarak oldukça önemlidir. Dil, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet normlarının belirlenmesinde ve sosyal hayattaki dolaşımında etkindir. Bu nedenle cinsiyet ve toplumsal cinsiyet açısından cinsiyetsiz bir toplumsal dönüşüm hedefleniyorsa atılması gereken adımlardan biri dilde dönüşümü sağlamak olacaktır.

Queer teorisinin dil hakkındaki görüşlerinden beslenen cinsiyet tarafsız ebeveynler, heteronormatif dilde heteroseksüellik dışında kalan bireyler ve ilişkiler için kullanılan olumsuz kelimelere sahip çıkarak kendileri için olumlu anlamlarda (ilk defa eşcinselleri aşağılamak için kullanılan queer kelimesinin

eşcinseller tarafından kendilerini tanımlamak için kullanmaları gibi) kullanılmaktadırlar. Bu yolla kolektif bilincin olumsuz veya gayri meşru saydığı oluşumların olumlanması ve transgender bireylerin meşruiyet krizinin çözülmesi hedeflenmektedir.

Dil ve konuşmanın birey, toplum ve medeniyet için gerekliliğinin ve üstlendiği işlevlerin inkârına zemin hazırlamaya teşne bir sorgulamanın absürlüğü ortadadır. Ancak Queer teorinin izinde dili kültür oluşumunun başlangıç noktasına koymak dolayısıyla kültür değişimini öncelikle dil üzerinden planlamak varsayımı tartışmaya açıktır. Örneğin Berger'e göre görme konuşmadan önce gelir. Bu dünya sözcüklerle anlatılır ama sözcükler insanın dünya ile çevrelenmiş oluşunu hiçbir zaman değiştiremez (1986:7). Görmenin konuşmadan önce olduğu gerçeğini insan yavrusuna baktığımızda gözlemleriz. Bu perspektiften meseleye yaklaştığımızda cinsiyet nötr bir dili öğrenip konuşmaya başlamadan önce çocuk görerek ve bakarak dünyadaki canlı varlıkların cinsiyet açısından saf bir nötrlüğe sahip olmadığını öğrenecektir. Ebeveynlerinden veya sosyal çevreden işittiği cinsiyetsiz dil ile konuşmadan önce bakıp görüp bildiği dünya arasındaki gerilimi aşma yükü çocuğun sorumluluk alanına yüklenmektedir.

Cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımının hassas noktalarından biri olan cinsiyetsiz kıyafet, Queer teorinin cinsiyetsizleşme söylemine paralel olarak 20. yüzyılın sonlarına doğru moda sektörü tarafından desteklenmeye başlamıştır. Ünisek olarak üretilen kıyafetlerin dolaşımı, salt erkeğe ya da kadına özgü olan parçaların, aksesuarların karşıt cinsler tarafından kullanılabilmesi algısını yaygınlaştırmış ve geleneksel kodları yapı sökümüne uğratmıştır.

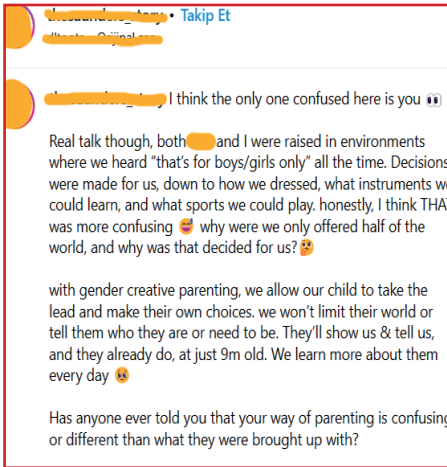
E1 tarafından İçerik 2'de paylaşılan çocuğa her nevi özellikle de cinsiyet vurgusu olmayan oyuncak seçeneği sunma stratejisi de sektör tarafından desteklenmektedir. "Barbie bebeklerin üreticisi olan Mattel şirketi 2019 yılında cinsiyet-nötr bebek serisini Createable World markasıyla satışa sunmuştur. Cinsiyet-nötr bebekler, çocukların farklı ten, saç stilleri, kıyafetler arasında seçim yaparak istedikleri bebekleri oluşturma imkanı verirken bu oyuncak bebeklerin beden görünümleri kadın ve erkek anatomisini çağrıştırmayacak belirsizlikte üretilmektedir (<https://www.skdturkiye.org/esit-adimler/guncel/cinsiyetnotr-barbieler-geliyor>). Tonner Doll oyuncak şirketi ise çıtayı yükselterek, "toplumsal dönüşümcü kahramanları" temsil etme hedefleri paralelinde İngiltere'de 14 yaşında ameliyatla kadın olan Jazz Jennings'te atıfla ürettikleri ve oyuncak piyasasındaki ilk trans oyuncak olan Jazz bebeği satışa sunmuştur (<https://gmag.com.tr/dunyanin-ilk-transseksuel-oyuncak-bebegi-jazz-jengins/>).

Örnekleme oluşturan ebeveynlerin çocuklarının kendilerini keşfetmek için seçenekleri denemelerinden gurur duyduklarını, çocukları kim olmayı seçerse seçsin onları koşulsuz sevdiklerini ve anahtar duygu olarak "mutluluk"u vurguladıkları görülmektedir. Söylemde bu ve benzeri duyguların kullanılması

sı cinsiyetsizliğin doğal olarak algılanmasına katkı sağlamaktadır. Ebeveynler ve çocukları için “erkek ya da kadın olarak hissetmelerini sağlayacak şey bir penis veya vajinaya sahip olmaktan ziyade hangi durumda mutlu ve rahat hissettikleridir. Burada mutluluk, kişinin doğasına atıf yapan, içsel bir mutluluk olarak tarif edilmektedir” (Şah, 2015: 140).

Analiz edilen içeriklerde ebeveynlerin, kendi deneyimlerini takipçileri ile paylaşırken aynı zamanda onların cinsiyet tarafsız ebeveyn olup olmadıklarını sorguladıkları görülmektedir. Bir anlamda diğer insanları cinsiyet tarafsız ebeveynliği düşünmeye yönlendiren ve yol gösteren bir rehber şeklinde konuşmaktadırlar. Bununla birlikte genellikle paylaşımlarının altına diğer insanların bilgi almak için takip edebilecekleri çeşitli Instagram hesapları da eklemektedirler.

İçerik 5: (E1)

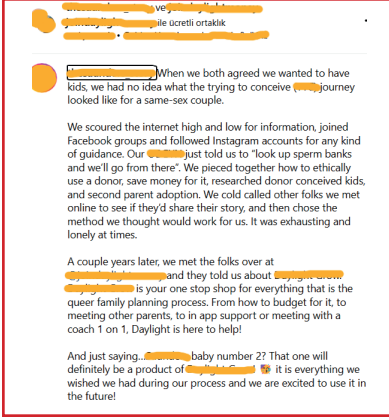

E1, İçerik 5'te, hem kendisinin hem de partnerinin ataerkil zihniyetin cinsiyetçi yaklaşımı ile büyüdüğünü (*I were raised in environments where we heard "that's for boys/girls only" all the time.*) ve bu eğitim biçiminin kendilerine dünyanın sadece yarısını sunmuş (*why were we only offered half of the world?*) olduğunu anlatmaktadır. Ebeveynlerin paylaşımlarında bedenin kadın ve erkek olarak ikiye ayrılması yani cinsiyetlendirme ataerkil sistemi pekiştiren toplumsal bir

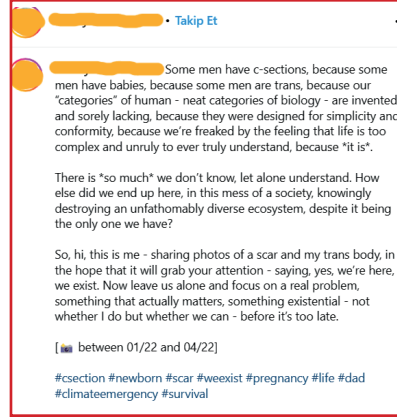
inşa olarak değerlendirilmektedir. Bebek dünyaya geldiğinde doğumla atanan cinsiyetin ömrü boyunca sürekli yapması istenilen birtakım rolleri de atayacağı dolayısıyla cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında bir fark olmadığı yansıtılmaktadır.

E1, cinsiyet merkezli ebeveyn tarzında kız ve erkek çocuklarının neleri yapıp neleri yapamayacağı ile ilgili sınırlamaların çocuğun kendi seçimlerini yapmasını, benliğin gelişmesini engellediğini hatta kafa karıştırıcı olduğunu (*Decisions were made for us, down to how we dressed, what instruments we could learn, and what sports we could play. honestly, I think THAT was more confusing.*) aktarmaktadır. Bu ifade de cinsiyet tarafsız ebeveynliğin avantajları, biyolojik cinsiyeti göz ardı etmeyen ebeveyn tarzlarının bireyselliği kısıtladığı (*neden bizim için kararlar verildi?! why was that decided for us?*) görüşü üzerinden aktarılmaktadır.

İçerik: 6 (E1)

İçerik: 7 (E3)

İçerik 6 ve İçerik 7'ye bakıldığında cinsiyet tarafsız ebeveynliğin çocuk yetiştirme tarzından daha fazlasını kapsadığı, anne ve baba kimliklerinin de yeniden yapılandırılmasını temsil ettiği söylenebilir.

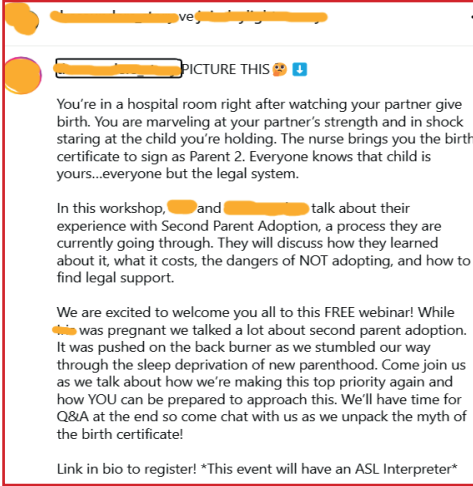
E1, İçerik 6'daki paylaşımında, aynı cinsiyetli bir çift (lezbiyen) olarak çocuk sahibi olmaya karar verdiklerinde hamile kalma yolculuğunu bilmediklerini, her türlü rehberlik için sosyal medya platformlarına katıldıklarını, kadın doğum uzmanının sperm bankalarına yönlendirdiğini, ikinci ebeveyn evlatlık almayı araştırdıklarını ve gerekli bütçe ayarlamalarından sonra sperm bankasından donör aracılığıyla bebek sahibi olduklarını (*We scoured the internet high and low for information, joined Facebook groups and followed Instagram accounts for any kind of guidance. Our OBGYN just told us to "look up sperm banks and we'll go from there". We pieced together how to ethically use a donor, save money for it, researched donor conceived kids, and second parent adoption*) anlatmaktadır. Ancak bu yolculuğun kendileri için çok yorucu ve yalnız (*It was exhausting and lonely at times*) geçtiğini ekleyerek aile veya yakın sosyal çevrelerinden yeterli desteği alamadıkları izlenimi uyandırmaktadır.

İçerik 7'de E3'ün trans bir erkek olarak yaptığı sezeryan doğum (*Some men have c-sections, because some men have babies*) anlatılmaktadır. E3'ün diğer paylaşımlarında zorlu bir hamilelik ve doğum sürecinin ardından dünyaya getirdiği bebeğine cinsiyet nötr bir isim olarak Baby SJ ismini verdiğinden bahsedilmektedir. E3'ün Queer teorisinin "cinsiyetsiz bedenler" söylemini simgeleyen en çarpıcı ifadesi ise şöyledir: "İnsan "kategorilerimiz" -düzenli biyoloji kategorileri - icat edilmiş ve son derece eksik, çünkü basitlik ve uygunluk için tasarlanmışlar, hayatın gerçekten anlaşılamayacak kadar karmaşık ve kurlsız olduğu hissi bizi korkutuyor, çünkü *öyle*. (*our "categories" of human - neat categories of biology - are invented and sorely lacking, because they were designed for simplicity and conformity, because we're freaked by the feeling that life is too complex and unruly to ever truly understand, because *it is**).")"

E3, içeriğinde heteronormatif söylemin üreme kapasitelerini inşa etmesine, ebeveynliğin ikili cinsiyet kategorisine sığdırılmasına, lezbiyen annelerin, gay babaların, trans annelerin ve trans babalarının deneyimlerinin yok sayılmasına, ebeveynlik işini beceremeyeceklerine dair kanırla ötekileştirilmesine, dışlama ve iğrenme tepkilerine eleştirilerde bulunmaktadır. Bu eleştiri, ebeveyn kimliklerinin değişkenliğinin ve akışkanlığının savunusunun başlangıcıdır. E3, biyolojik özcülüğe karşı biz burdayız, varız (...saying, yes, we're here, we exist.) derken tartışılması gereken asıl meselenin “varoluş” (...focus on a real problem, something that actually matters, something existential) olduğunu vurgulamaktadır.

Non-binary veya trans ebeveynler kendilerine yönelik yapılan toplumsal sistemi ve aile kurumunu tehdit ettiklerine ya da en azından incittiklerine dair eleştirilere de çocuklarını nasıl yetiştireceklerine karar vermenin kendi arzularından hareketle şekilleneceği söylemi ile cevap vermektedirler. Kendi ebeveynlik tarzlarının aslında toplumdaki yerleşik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermede önemli bir adım olduğunu, erkeklerin kadın, kadınların erkek, non-binary veya herhangi bir şey olmayı seçebildikleri eşit bir toplumun oluşmasına katkı sağladıklarını düşünmektedirler.

İçerik 8: (E1)

E1 tarafından paylaşılan İçerik 8'de, kendilerini non-binary olarak tanımlayan eşcinsel bir çift olarak ebeveyn olma hakkının hukukun eşitsiz ve ayrımcı uygulamalarına takıldığı anlatılmaktadır. E1'in partneri, doğumun gerçekleşmesinden sonra hastanede hemşirenin doğum sertifikasını ebeveyn 2 olarak imzalattığını, hukuk sistemi hariç herkesin Baby T'nin onun çocuğu olduğunu (*The nurse brings you the birth certificate to sign as Parent 2. Everyone knows that*

child is yours...everyone but the legal system.) bildiğini ifade etmektedir. E1'in partneri, heteroseksüel ebeveynliğin doğal bir hak olarak tanınmasına rağmen kendisinin uzun, zor, maliyetli bir hukuk mücadelesi ile ikinci ebeveyn evlat edinme prosedürleri ile uğraşmak zorunda kaldığını söylerken üstü örtük biçimde hukuk sisteminde non-binary, eşcinsel veya trans ebeveynler için eşitlikçi politikaların üretilmesi gerekliliğinin mesajını verdiğini söyleyebiliriz.

İçerik 9: (E1)

Takip Et

Why do people say that gay parents make gay kids?

and when this is said, why is it derogatory? We think queer parents are pretty magical, and their kids (gay or straight) are, too. Any parent of a queer child should be grateful that they've raised a self aware, confident, and brave human. We know that we are grateful to be our authentic selves, and will celebrate whatever that looks like for our kid.

Ya heard it here first, directly from a couple of queer parents, the very last thing on our minds is the sexuality of our child. In fact, we hope that they don't even feel like they need to "come out" to us as a certain identity, unless they want to. It breaks our hearts to see on the news that some places are beginning threaten to take away queer and gender diverse children who are embraced and affirmed by their parents - shouldn't this be something that is celebrated? In fact, shouldn't this be the bare minimum that is expected by parents? Isn't this our job to completely embrace who our children are?

To be able to know and to love our child is an honor that we are deeply humbled by. We will ALWAYS affirm our child's identity. That will never change, no matter who they are, period.

İçerik 10: (E1)

Takip Et

Gender creative parenting isn't about making your child non binary. It's about protecting their journey, with no assumptions about who they are!

Folks often think we are forcing our child to be a certain way or pushing our own identities into them. This is quite the opposite actually. We are giving them the opportunity for self discovery without the input from society, or even us as their parents. We are leaving the door wide open for them to tell us the core of who they are when they are ready.

Consider it a launching pad. A way for them to know all the world has to offer. No strings attached, no societal expectations, no limits. Queer people don't choose to be queer, and cis/straight people don't choose to be straight. It's just a part of who we are! Sometimes we don't discover that or feel safe to live authentically until later in life. We want to them to know that we are behind them 100% once they start expressing one way or the other. Tons of parents do this every single day without even thinking about it - we just take one extra step to protect them from the world's stereotypes.

E1 tarafından paylaşılan İçerik 9 ve İçerik 10, cinsiyet tarafsız veya cinsiyet yaratıcı ebeveynliğe yöneltilen çocuklarını istismar etme ve eşcinselliğe hazırlama eleştirilerine cevap niteliğindedir. E1, kendi kimliklerini çocuklarına zorladıkları, queer/eşcinsel ebeveynlerin çocuklarını queer/eşcinsel olmaya özendirdikleri gibi (*Why do people say that gay parents make gay kids?*) düşüncelerin doğruyu yansıtmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Ona göre cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımı, çocukları non-binary olmaya değil kendini keşfetmeye teşvik eder. Ayrıca ebeveynlerinin eşcinsel veya trans olması çocuğun eşcinsel olmasını zorunlu bir seçim kılmaz. Çünkü E1, İçerik 10'da ne eşcinsellerin ne de heteroseksüellerin cinsel yönelimlerini seçmediğini bunun sadece kim olduklarının bir parçası olduğunu (*Queer people don't choose to be queer, and cis/straight people don't choose to be straight. It's just a part of who we are!*) söylemektedir. Toplumun ve hatta ebeveynleri olarak kendilerinin girdileri olmakzısın çocuklarına kendilerini keşfetme fırsatı verdiklerini (*We are giving them the opportunity for self discovery without the input from society, or even us as their parents*) ifade etmektedir. E1, İçerik 9'da ebeveynleri tarafından kucaklanan ve onaylanan queer ve cinsiyet çeşitliliği olan çocukları ellerinden almakla tehdit eden haberlerin incitici olduğunu (*It breaks our hearts to see on the news that some places are beginning threaten to take away queer and gender diverse children who are embraced and affirmed by their parents*) hâlbuki ebeveynlerin çocuklarını oldukları gibi kabul etmelerinin kutlanılacak bir şey (*shouldn't this be something that is celebrated?*) yani desteklenmesi gerektiğini aktarmaktadır.

J. Eng de (2022), cinsiyet tarafsız ebeveynliğin amacının cinsiyetçiliğin olumsuz etkileriyle mücadele etmenin yanı sıra "erkek" veya "kız" kategorisine tam olarak sığmayan çocuklara kendilerini ifade etmede ve de rehberlik sunmada daha fazla yer açmak olduğunu ifade etmektedir.

5. Tartışma

Cinsiyet ve cinsellik konuları gelişim psikolojisinde genellikle “cinsel gelişim” başlığı altında ele alınmaktadır. Klasik kuramlar, geleneksel erkek veya dişi rolünün edinilmesine atıfta bulunan “cinsiyetleri tipleştirme” kavramını cinsiyet kimliği gelişiminin merkezine almaktadırlar (Sanrock, 2016: 249).

Genel olarak cinsiyet kimliği gelişiminin yaşa bağlı üç boyutta gerçekleştiği ifade edilir. İlk aşama 0-2 yaş civarı çekirdek cinsiyet kimliğinin (çocuğun kadın ya da erkek olarak kendisini sınıflandırması) oluşmasıdır. İkinci boyut, cinsiyetin zaman içinde değişmezliğinin öğrenilmesidir. Çekirdek cinsiyet kimliğinin kazanılmasına takiben 2-3 yaşları arasında toplumsal cinsiyette şekillenmeye başlar. Üçüncü boyut ise cinsiyetin yüzeysel görünüşlerle değişmeyeceğini ve kişinin kendi biyolojik cinsiyetinde kalmayı öğrenmesidir (Şah, 2016: 11).

Çocuğun cinsiyet tipleşmesini edinmesinde aile başta olmak üzere sosyal çevreyi gözlemleyerek taklit ve model alma yoluyla öğrenme üzerine odaklanan sosyal öğrenme teorisi Bandura tarafından geliştirilmiştir. Bandura'ya göre cinsiyetle ilişkili davranışları öğrenmek özünde bireyin diğer toplumsal davranışları öğrenmesinden farklı değildir. Çocuk, kendi cinsiyetinin farkına vardığı iki yaşının sonlarına doğru diğer yetişkinlerin özellikle ebeveynlerinin davranışlarını gözlemekte, durumlara karşı gösterilen davranışları hafızasına kaydedip daha sonrada uygulamaktadır (Yılmaz, 2010: 248).

Cinsel gelişimi açıklayan kuramlardan biri olan bilişsel gelişim teorisinin temel sayılması ise, bireylerin bilişsel tutarlılığa ihtiyaç duyduklarıdır. Bilişsel tutarlılık ihtiyacı, bireyin kendisi ve dünyaya ilişkin tutarlı ve dengeli bir görüş oluşturma ve bunun devamlılığını istemelerini karşılar. Bu sayılıya göre bilişsel tutarlılık çocuğun cinsel gelişim sürecinde kendini kadın veya erkek olarak kategorize etmesini ve bununla tutarlı bir değer sistemi geliştirmesini belirleyecektir (Dökmen, 2015: 65).

Bilişsel tutarlılık cinsel gelişimde biyolojik cinsiyeti de hesaba katmaktadır. Cinsiyet içermeyen isimlere sahip azınlık grubunda yer almak, bir gün kadın bir gün erkek kıyafeti giymek, evde cinsiyetsiz oyuncaklarla ama parkta, okulda vb. cinsiyetli çocuklarla oynamak, evde transgender, homoseksüel ebeveynlerle iki anne ya da iki baba figürünü akranlarında heteroseksüel tek anne ve baba figürünü gözlemleme sonrasında çocuk neyi nasıl kavramlaştıracağı, nerede nasıl davranması gerektiği konusunda bilişsel bir tutarsızlık yaşayabilir. Biyolojik cinsiyetleri dikkate alınmadan sadece kendi haz, arzu ve seçimleri ile kendi yolunu bulmaya yönlendirilen çocukların yaşayacağı bilişsel karmaşa diğer gelişim süreçleri üzerinde de sorunlara neden olabilir.

Çocuk için ailede uygun özdeşim örneklerinin bulunmaması veya cinsel eğitiminde hoşgörü tutumunda dengenin kaçırılması da telafisi zor istenmedik sonuçlara yol açabilir. Ebeveynlerin çocukların cinsiyet kimliği kazanma sürecinde izleyecekleri eğitim stratejilerinde bilinçli bir yol göstericilik ve gerektiğinde sınırlayıcı olmak da bulunmalıdır (Yörükoğlu,1983:180; Tuzcuoğlu ve Tuzcuoğlu, 2007: 57).

Cinsiyet tarafsız ebeveynliğin, S. L. Bem'in androjenlik kuramını yani her bireyin kadınsı ve erkeksi özelliklere sahip olduğu anlayışını ve çocukların bu minvalde yetiştirilmesini yansıttığı şeklinde bir algılama vardır. Ancak derinden bakıldığında androjenlik kuramında kadınsı ve erkeksi özelliklerin kadın ve erkek biyolojilerinden kaynaklandığı görüşüne tam anlamıyla karşı çıkılmadığı görülürken (Dökmen, 2015: 75) cinsiyet tarafsız ebeveyn tarzında biyolojik cinsiyet olgusunun sorunsallaştırıldığı ve doğallığına karşı çıktığı görülmektedir.

Nöro-psikiyatris olan L. Brizendine'nin kendi çocuğu ile yaşadığı deneyim biyolojik cinsiyetin göz ardı edilemeyeceğini örnekleme açısından kayda değerdir. Brizendi, rekabete takılı olmayan, duygusal ve hassas bir erkek çocuk yetiştirme niyetiyle oğluna unisex oyuncaklar alır. Oğlu üç buçuk yaşında iken kendisinden istediği asker oyuncakların arasına bir de Barbie bebek ekler. Oğlu paketi açtığına Barbie bebeği belinden kavrar ve uzun bacaklarını bir kılıçmış gibi hayali düşmana saplamaya başlar. Bu deneyim sonrasında Brizendine cinsiyetçi kalıplardan uzak çocuk yetiştirmenin gerekliliği fikrini terk etmez ancak bu fikrin tek başına kusursuz olduğunu tartışmaya başlar. Brizendine, biyolojik, hormonal ve beyin fonksiyonlarının insanın cinsiyetinin temellerini oluşturduğunu ve çocuk eğitiminde bu gerçekliği yadsımamak gerektiğini ifade eder (Brizendine, 2011: 39).

Sosyal bilimlerde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmalarına farklı bir yorumda I. Illich tarafından getirilmiştir. Illich, dikotomi esaslı bir açıklama modelini takip ederek modern kapitalist toplumlarda kendi kavramsallaştırması olan vernecular gender ve ekonomik cinsiyeti karşılaştırır. Ona göre vernecular gender kavramı yerel, bölgesel olana işaret eder ve kadın ve erkek arasında hiyerarşik bir statü öngörmeyen ontolojik farkların kabulünü içerir. Vernecular gender karşısında yer alan ekonomik cinsiyet kavramı ise kadın ve erkek arasında rekabet temelli iktisadi, siyasi ve toplumsal farkların neden olduğu sömürüyü anlatmaktadır (Illich, 1996: 33-34).

Illich, vernecular genderin kadın ve erkek cinsinin birbirini tamamladığını ve bu anlayışın kadim kültürlerin merkezinde bulunduğunu düşünmektedir. Buna karşılık ekonomik cinsiyet, kapitalist iktisadın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Son demlerde gündem olan cinsiyetsizleşme olgusunu da ekonomik cinsiyetle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Ona göre tüketim üzerine kurulu sanayi toplumu belli unisex dayatmalarla var olabilir. Her iki cinsin bir-

kaç tüketim nesnesinin dışında aynı ihtiyaçlarla yaratıldığı söylemine dayanan sanayi toplumu cinsiyetsizleşmeyi bireye zorunlu bir seçenek olarak sunmaktadır (Illich,1996: 21).

Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların cinsiyetsizleşme söylemi ile yok edilmeye çalışıldığı ve cinselliğin çoklu veya akışkan hâle getirildiği modern toplumları eleştiren Baudrillard (1995: 84), içinde yaşadığımız yüzyılda gerçek anlamda bir cinsellikten bahsedilemeyecek derecede kadın ve erkek kategorilerinin birbirine karıştığını ve ilişkilerin asli renginin yapaylaştığını düşünmektedir. Onun cinsiyet ve cinsel özgürlük hakkı söylemine karşı sunduğu çözüm ise heyecan verici şeyin yaşamın bizi erkek ya da kadın yapmış olması ve bizimde bunu kabullenmemizdir. Bu simgesel bir oyunun kuralıdır ve bu kuralı ihlal etmenin hiçbir anlamı yoktur. Bir insan satranç oyununda atı düz çizgide ilerletme hakkı isteyebilir ama bu hak isteminin bir anlamı olamaz. Çünkü bu tür işlerde hak aptalca bir şey olmaktan öteye gidemez.

Cinsiyet bağımsız ebeveyn tutumunun diğer ebeveyn tutumlarından farkı, yeni bir şey söylemesinden değil, aynı zamanda yeni bir şey istemesinde aranmalıdır. Şayet temel mesele çocukların sosyalizasyon sürecinde yaşadıkları toplumun kadın ve erkek arasında eşitsiz ve ayrımcı pratikler üreten toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ve rollerinin yeniden üretimine zemin hazırlamak ve çocukların toplumsal cinsiyet merkezli üretilen kadınsı (duygusal, merhametli vb.) veya erkeksi (güçlü, rekabetçi vb.) özellikleri bir arada öğrenip içselleştirmesini sağlamak ise bu çocuk eğitiminde yeni bir söylem değildir. Ancak cinsiyet tarafsız ebeveynlik tarzı, çocukların cinsiyetsizleşme deneyime açık olarak yetiştirilmeleri ise bu yeni bir şey istemektir. Cinsiyet tarafsız ebeveyn tutumunun, istediği yeni şey cinsiyet, cinsellik ile ilgili mevcut değerlerin doğru-yanlış, iyi-kötü oluşlarını bireyin öznel aklının kararına (çocuğun muhakemesine) bırakmak böylece bilgi, değer alanında olumlanan sübjektivizmin akışkanlığını cinsiyet ve cinsel kimlikler üzerine tatbik edilebilir.

SONUÇ

Queer teorisinin cinsiyet ve doğa arasında kurulan ilişkinin bir inşa olduğu fikri, “cinsiyet tarafsız ebeveynlik” yaklaşımının merkezindedir. Bu tarz bir ebeveyn ve eğitim tutumunda temel sorun sadece kadının değil erkeğinde aleyhine olabilen birtakım problemleri içeriğe sahip toplumsal cinsiyete meydan okurken bu mücadeleyi tüm kimlikleri yapı sökülümüne tabi tutarak yok etmek ve özerklik kavramının içini boşaltıp akışkan hâle getirerek yürütmektir.

Queer teorisinin cinsiyetsizlik, akışkan cinsiyet ile ilgili açılımları günümüzde önce LGBT+ ve ardından cinsiyet tarafsız ebeveynlik aktivizmine kuramsal meşruiyet zemini sunarken bu kavramların içerikleri medya, moda, sanat, siyaset, ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri, hukuk vd. alanlarının

çalışmaları ile de desteklenmektedir. Bazı ülkelerde eşcinsel çiftlere evlilik ve çocuk evlat edinme gibi yasal haklar verilmesi, tıbbi açıdan cinsiyet değiştirme yaşının ebeveyn izni aranmaksızın on altı yaşına kadar indirilmesi, kendilerini cinsiyetsiz bedenler veya cinsiyetsiz cinsellikler üst başlığı altında çeşitli isimlerle adlandıran bireylerin sosyal medyanın kullanımının artışıyla birlikte görünürlüklerin yaygınlaşması, moda tasarımcılarının, sanatçıların üniseks ve cinsiyetsiz kıyafet çalışmaları cinsiyetsiz toplum hedefinin uzanımları olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmalarda cinsiyet, bedenin haz ve arzuları merkeze alınarak şekillendirilirken bu durum bireylerin iradesi ve rızası gibi sunulmaktadır. Bir başka ifadeyle biyolojik özelliklere göre kadın ve erkek olarak cinsiyetlere ayrılan bedenler haz ve arzu ilkesince kadın ve erkek cinsinin çok ötesinde çoğul ve akışkan cinsiyetlere ayrılmaktadır. Bu ayrım aynı zamanda cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik ile ilgili dilde nötr kavramlar ile desteklenerek cinsiyetsiz bedenlerin veya cinsiyetsiz cinselliklerin meşrulaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bedenlerin bu şekilde konumlandırılması cinsiyetsiz kıyafetler, cinsiyetsiz tuvaletler, cinsiyetsiz dil vb. oluşumlar ile üstü örtük mesajlarla sosyal hayatın akışına eklenmekte böylece birey nezdinde normalleştirilmesi ve kabulü sağlanmaktadır. Ayrıca tıp alanında yaşanan yapay döllenme, çalışmaları hâlâ devam eden yapay rahim vb. gelişmelerle bilimsel olarak da cinsiyetsizleş(tir)me desteklenmekte ve toplumsal bilişte “normaldir ve mümkündür” algısı güçlendirilmektedir.

Çocukların gelişiminde ebeveynlerin rol model olmasının ve onlarla ilişki biçimlerinin tutarlılığının önemine pek çok teorik ve uygulamalı araştırmada vurgu yapılmıştır. Çocukların içinde yaşadıkları toplumla psikososyal uyumu için örneğin pozitif hukuk kurallarını öğretmede ebeveynlerin yol göstericiliği ve sorumluluğu olumlanırken ve çocuğun bireyselliğini pasifize etmek olarak okunmazken mesele cinsiyete geldiğinde ebeveynlerin sürece dâhil olması neden çocuğun bireyselliğinin reddi ve pasifize olması şeklinde değerlendirilir? sorusuna yanıt verilmesi hem tekil bireyin hem de toplumun mevcudiyeti için hayatidir.

Cinsiyet tarafsız ebeveyn tarzı ile çocuklarını yetiştiren bireyler, çocuklarının yaşam içinde ne veya kim olduklarını kendi varoluşsal çabaları, özgür iradeleri ile belirleyeceklerini bir başka ifadeyle kendi özlerini kendilerinin belirleyebileceklerini düşünmektedirler. Ancak bu düşüncenin pür olarak gerçekleşmesi, doğanın ve toplumun tabiatı göz önüne alındığında pek de olası görülmemektedir. Çünkü bireyin kendisini tanımlaması toplumsal sistemdeki ana akım kültürden veya alt kültür akımlarından tümüyle bağımsız değildir. Bu nedenle cinsiyet ve cinsellik bağlamında tıpkı ebeveynleri gibi çocuklarda kendilerini ya ana akım heteronormatif yapı içinde ya da en geniş anlamıyla queer alt kültür akımı içinde ifade edeceklerdir. Bu noktada cinsiyetsizliğin ve cinsiyet tarafsız ebeveyn modelinin de doğal olmadığını toplum içinde belli kesimlerce inşa edildiğini ifade edebiliriz.

Cinsiyet tarafsız ebeveyn tutumunun içinde taşıdığı en temel risk, kendini transgenter⁴ olarak tanımlayan bir nesil oluşturma potansiyelidir. Cinsiyet bağımsız ebeveyn yaklaşımı, heteronormatif ve heteroseksüel sisteme açıktan cephe alarak çocukların cinsel gelişim süreçlerine çoklu, akışkan bir cinsiyet ve cinsellik alternatiflerini dâhil etme çabası içindedir.

İdealize edilmiş cinsiyetsiz bir toplumun mümkünlüğü neslin cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dair zihniyet dönüşümünden geçiyorsa cinsiyet tarafsız ebeveynlik tarzı çeşitli araçlar tarafından ideolojik anlamda olağan olarak lanse edilecek ve finans sağlanacaktır. Bu bağlamda çocukları heteroseksüel merkezli sosyalleştirmenin kadın-erkek cinsiyetini ve cinselliğini tektipleştirici, özgünlükleri baskılayıcı, inşacı ve dayatmacı olması ile eleştiren Queer teorinin cinsiyet tarafsız ebeveynlik yaklaşımı ile çocuk yetiştirmeyi başka bir kalıbın içinde inşacı ve dayatmacı bir forma dönüştürme niyeti ya da en azından bu potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

Cinsiyetsizleş(tir)me çabalarına hizmet eden “cinsiyet tarafsız ebeveynlik” tutumuna sahip bireylerin kendi iradesi ile cinsiyetini, bedenini ve cinselliğini keşfedecek çocuklar yetiştirme ideali, demokrasi, insan hak ve özgürlükleri vb. kavramların hegomanik bir dile dönüştürülerek tersten meşrulaştırılmasını toplumlara adeta dikte etmektedir. Demokratik bir toplumun bilinenin dışında kalan her türlü bilinmezliğe kendini temsil edebilme imkânı sunan bir toplum olarak idealize edilmesi; cinsiyetsiz bedenleri ve cinsiyetsiz cinselliği bireysel bir tercih olmanın ötesinde toplumsal yasalar ve düzen açısından sorgulayan bireyleri huzursuzlukları ve endişeleri nedeniyle kendilerinden olmayı dışlayan antidemokratik bir konuma yerleştirmektedir.

“Cinsiyet tarafsız ebeveyn” tutumu ile çocuk yetiştirmeyi cinsiyetsizleş(-tir)me projesinin bir uzantısı olarak değerlendirdiğimizde varoluş meselesinde katı bir özcü olma eleştirisi ile karşılaşmak kaçınılmazdır. Kadim kültürlerin tümü kadın ve erkek olmanın özünde bir cinsiyet farklılığı vardır düşüncesini desteklemektedir. Biyolojik farklılık üzerine kadın ve erkek olmanın neliğine dair kültürel olarak yorumlanan bir farklılık inşası da bulunmaktadır. Bu kültürel farklılık yorumlarını toplumsal cinsiyet olarak kabul ettiğimizde biyolojik cinsiyetin (özün) varlığını ve belli düzeydeki belirlenimciliğini yok saymadan var oluşta insanın failliği ve aktifliği teslim edilebilir. Kulağa bir ütopya gibi gelse de nesebi bozulmamış ancak kadın ve erkek arasındaki ötsel farklılıklardan bir cinsin diğer cins üzerinde tahakküm kurmasına olanak sağlayan toplumsal ilişki kalıpları üretmeyen bir toplum bağlamı oluşturulabilir.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ve rollerinin problemlerine çözüm üretmenin yolu kadın ve erkek cinsiyetinin reddinden ya da cinsiyeti akışkan

4 Transgender, kendilerini doğumda atanan biyolojik cinsiyetlerinden farklı şekilde tanımlayan (transseksüel, gendërqueer, drag queen vb.) kişiler için kullanılan bir şemsiye terimdir. Türkçede “trans” olarak kullanılmaktadır.

bir hâle getirmekten daha zorlu bir çabayı gerektirmektedir. Bu çabada çocuk eğitiminin ilk ayağı aile olduğu için ebeveynlerin cinsel eğitimde üstlendiği fonksiyonun başka kurumlara devredilemeyecek kadar merkezi olduğu unutulmamalıdır. Ebeveynlerin çocuğu kendi cinsinin özelliklerini bilecek ve karşıt cins ile birbirini tamamlayan bütüncül bir ilişki içinde olduğunu kavrayacak şekilde eğitmesi çocuğun cinsiyeti ile uyumlu bir kimlik geliştirmesi ve ruh sağlığı açısından önemlidir. Bu nedenle ebeveynlere kılavuzluk edecek cinsiyet farklılıklarını gözeten ancak cinsiyetçiliği beslemeyen sosyalleşme araçları ve teknikleri üretilmelidir.

KAYNAKÇA

- Amman, M. T. (2012). Toplumsal boyutlarıyla cinsiyet -sosyal, bilimsel yaklaşımlar. Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet-I Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantı kitabı içinde (s.13-56). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Asman, İ. C. (2015). Ben haz izlemek, hazza tanık olmak istiyorum: Değişen pornonun Queer tezahürleri. Poedat Konferansı.
- Bakırcı, Ç. M. (2013). David Reimer: Zorla kadın olarak büyütülen bir erkeğin hikâyesi. <https://evrimagaci.org/david-reimer-zorla-kadin-olarak-buyutulen-bir-erkeginhikayesi-965>
- Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün şeffaflığı* (E. Abora ve I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, J. (1986). *Görme biçimleri* (Y. Salman, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berghan, S. (2011). Transfeminizm. *Cogito*, 65-66, 140-148.
- Boyne, R. (2009). *Foucault ve Derrida: Aklın öteki yüzü* (İ. Yılmaz, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Brizendine, L. (2011). *Erkek beyni* (G. Tonak, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Butler, Judith (1988). Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory. *Theatre Journal*, 40(4), 519-531.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası*. (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cinsiyet-nötr Barbie'ler geliyor. (b.t). <https://www.skdturkiye.org/esit-adimler/guncel/cinsiyetnotr-barbieler-geliyor>
- Degges-White, S. (2023). Gender-neutral parenting: What it is, pros, & cons. <https://www.choosingtherapy.com/gender-neutral-parenting/>
- Dökmen, Z. Y. (2014). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Dumas, M. D. (2014). Gender neutral parenting: An argument for a place on the contemporary feminist agenda (A Thesis Submitted to the School of Graduate Studies in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts). Southern Connecticut State University, New Haven, Connecticut.
- Dünyanın İlk Transseksüel Oyuncak Bebeği 'Jazz Jennings'. (b.t). <https://gmag.com.tr/dunyanin-ilk-transseksuel-oyuncak-bebegi-jazz-jennings/>
- Durudoğan, H. (2011). Judith Butler ve Queer etiği. *Cogito*, 65-66, 87-98.
- Eng, J. (2022). Gender-neutral parenting: What's the controversy about 'theybies' and gender reveal parties? <https://parents-together.org/gender-neutral-parenting-whats-the-controversy-about-theybies-and-gender-reveal-parties/>
- Foucault, M. (2016). *Cinselliğin tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Grosz, E. (2011). Deneysel arzu: Queer öznelliğini yeniden düşünmek (E. Ünal, Çev.), *Cogito*, 65-66, 7-36.
- Illich, I. (1996). *Gender* (A. Fethi, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kirri, J. (2023). Many parents are choosing to raise their children with no gender. <https://medium.com/bitchy/more-parents-are-raising-their-kids-gender-neutral-what-do-you-think-469d8cd31970>
- Lafferty, H. (2000). Still swimming against the tide: Obstacles to gender-neutrality in parenting arrangements (MALS Final Projects). 1995-2019.22 https://creative-matter.skidmore.edu/mals_stu_schol/22
- Martinez, T. (2018). Gender neutral parenting: Raising a generation outside the gender binary. University of California, Santa Barbara.
- Özkazanç, A. (2015). *Feminizm ve Queer kuram*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özküraplı, İ. (t.y). Queer teori. F. Saygılıgil (Ed.), *Toplumsal cinsiyet tartışmaları içinde* (193-212). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Özlen, T. (2019). Bilim insanlarının bulgularına göre “escinsel geni” yok. <https://kaosgl.org/haber/bilim-insanlarinin-bulgularina-gore-escinsel-geni-yok>
- Öztürk, Ş. (2009). Femizim. *Cogito*, 58, 5-9.
- Punch, K.F. (2011). Sosyal araştırmalara giriş nitel ve nicel yaklaşımlar (D. Bayrak, H. Bader Arslan ve Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Santrock, J. W. (2016). *Yaşam boyu gelişim: Gelişim psikolojisi* (G. Yüksel, Çev.). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Smith, P. H., & Bamberger, Ethan, T. (2021). Gender inclusivity is not gender neutrality. *Journal of Human Lactation*, 37(3), 441-443.
- Şah, U. (2015). Cinsiyetsizliği konuşmak. *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 6, 134-144.
- Şah, U. (2016). Psikolojinin çeşitli alanlarında çalışan psikologların cinsiyete, toplumsal cinsiyete ve Queer kuramına ilişkin söylemleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şişman, N. (2012). “İslam Ve Cinsiyet” Meselesi: Metodolojik Problemler. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet-I Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantı kitabı içinde* (s.63-79). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Tuzcuoğlu, N. ve Tuzcuoğlu S. (2007). *Çocuğun cinsel eğitimi anne ben nasıl doğdum?* İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Young, I. M. (2009). Yaşanan bedene karşı toplumsal cinsiyet: Toplumsal yapı ve öznelik üzerine düşünceler (R. Kalıntaş, Çev.). *Cogito*, 58, 39-56.
- Yörükoğlu, A. (1983). *Çocuk ruh sağlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İçerik1:https://www.instagram.com/reel/Co4vSpDUkV/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRIODBiNWFIZA==Erişim Tarihi: 20.03.2023

İçerik2:https://www.instagram.com/reel/CpdKQJvDlID/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 21.03.2023

İçerik3:https://www.instagram.com/p/Cim_KYODUPH/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 28.04.2023

İçerik4:https://www.instagram.com/p/CryxzSGrb_F/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 04.05.2023

İçerik5:https://www.instagram.com/reel/CqA5QY7jUC6/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 22.03.2023

İçerik6:https://www.instagram.com/reel/CpDXwtlj4yq/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 22.03.2023

İçerik7:https://www.instagram.com/p/CrkkxWxtNBy/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 03.04.2023

İçerik8:https://www.instagram.com/p/CpS0ogCp7Jh/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 21.03.2023

İçerik9:https://www.instagram.com/p/CqGK46EL8iv/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 24.03.2023

İçerik10:https://www.instagram.com/reel/CosKcr2jml8/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRlODBiNWFlZA== Erişim Tarihi: 20.03.2023

Bölüm 6

YASAL VE ETİK AÇIDAN PRENATAL TANI UYGULAMALARINDA RIZA KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra DüNDAR ARAVACIK^{1}*
Ebru DüNDAR YENİLMEZ^{2**}

1 Esra DÜNDAR ARAVACIK, Dr.Öğr.Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi,
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sağlık Hukuku ABD
Başkanı, esra.dundar@ikcu.edu.tr. (ORCID NO: 0000-0002-6504-6283).
2 Ebru DÜNDAR YENİLMEZ, Öğr. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, Tıp
Fakültesi, Tıbbi Biyokimya ABD, edundar@cu.edu.tr.
(ORCID NO: 0000-0002-5519-3773).

GİRİŞ

Tıbbi müdahaleler, bireylerin sağlığın korunması, iyilik halinin devamı ve hastalıkların iyileştirilmesi için yetki sahibi olan kişilerce yapılan her türlü faaliyet olarak ifade edilmektedir. Bir tıbbi müdahalenin kişilik haklarını ihlal etmemesi ve hukuka uygun olabilmesi yeterli düzeyde aydınlatılmış hastanın vereceği rıza ile mümkün olmaktadır.

Gebelik sürecinde gebelere muhtemel olumsuz durumların önceden belirlenebilmesi için prenatal tarama testleri uygulanmaktadır. Tanı koyma sürecinde riskleri tespit etmeyi amaçlayan işbu uygulamalar anne ve karnındaki ceninin mevcut ve muhtemel haklarını etkilemektedir.

Prenatal testler ve neticesinde yapılan uygulamaların birer tıbbi müdahale olduğu düşünüldüğünde gebe kadının yapılacak işlemler hakkında yeterli düzeyde aydınlatılması ve onamının alınması gerektiği açıktır. Etik ve yasal bakımdan ortaya çıkan bu gereklilik hak kayıplarının ve muhtemel uyuşmazlıkların önüne geçilmesini sağlamaktadır. Belirtilen önemine binaen işbu çalışmada prenatal tanı sürecindeki uygulamalar bağlamında rıza ve öncesinde yapılacak aydınlatma kavramları açıklanmıştır.

1. Tıbbi Müdahale Kavramı

Tıbbi müdahaleler, bireylerin sağlığını etkileyen olumsuz durumlar ile hastalıklara tanı koymak teşhis ve teşhise uygun tedavi belirleyebilmek, tedavisi mümkün olmayan durumlarda acıları hafifletmek, hastalıkların olmadığı durumlarda koruyucu ve önleyici önlemler almak veya nüfus planlamasına yönelik olarak yapılan her çeşit girişimdir (Çakmut, 2003). Bir başka ifadeyle; tıbbi müdahale, kanuna göre tıp mesleğini yapma konusunda yetkisi olan kişilerce, hastalıkların teşhis edilmesi, tedavi edilmesi veya önlenmesine yönelik faaliyetlerdir (Ayan, 1991).

Tıbbi müdahale ancak yetkili kişiler tarafından yapılabilir. 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına dair Kanununun 1. Maddesi ile yetkili kişiler hekim, diş hekimleri, ebeler, sağlık memurları, hastabakıcı hemşireler, sünnetçiler ve diş protez teknisyenleri şeklinde belirtilmektedir. Kanuna sonradan yapılan eklemeler neticesinde bu kişiler dışında sağlık meslek mensupları ve bunların görevleri ile sorumlulukları düzenlenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki; reçete yazma ve tedavi planlama yetkisi sadece hekimlere aittir.

Tıbbi müdahale kapsamında yürütülen işlemler hastanın sağlığını ve iyilik halini sağlamaya yöneliktir. Bununla birlikte kişinin kişilik haklarına müdahale niteliği taşır. Anayasa'nın 17/II maddesi bireylerin vücut tamlığı ve sağlığı üzerindeki haklarını teminat altına almaktadır. Bu hak kapsamında, tıbbi zorunluluklar ile kanunda belirtilmiş durumlar haricinde, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz ve rıza olmaksızın bilimsel ve tıbbi deneylere konu edilemez.

Tıbbi müdahale temelde kişilik hakları ile sıkı sıkıya ilişkili olduğu için hukuka uygun olması için yapılacak tıbbi müdahale öncesinde hastanın rızasının alınması gerekir. Verilen rızanın hem hukuka hem de ahlak kurallarına uygun olması şarttır. Bununla birlikte rızası alınacak hastanın rıza verme ehliyetine sahip olduğunun tespiti gerekir. Aksi takdirde rıza geçersiz olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra rıza alınmadan önce yapılacak müdahale ile ilgili yeterli bilginin hastaya verilmesi gerekir.

Hastanın aydınlatılması; hekim tarafından, hastasına, planlanan tıbbi müdahalenin niteliği, şekli, süresi, yan etkileri ve riskleri; diğer yandan bu tür bir müdahale uygulanmadığı durumda oluşabilecek olumsuz sonuçlar anlatılarak, hastanın özgürce karar verebilecek bilgiye sahip olması sağlanır. (Çilingiroğlu, 1993).

Aydınlatma sonrasında rızanın, tıbbi müdahale uygulanacak kişiden alınması gerekir. Gebelik sürecinde risklerin tespiti için uygulanan prenatal testler ile ilgili aydınlatma süreci ve rıza alınması etik ve hukuki yönüyle ele alınmalıdır. Bu nedenle işbu çalışmada öncelikle prenatal testler ile ilgili genel bilgiler verilerek aydınlatma ve onam süreci incelenmiştir.

2. Prenatal (Doğum öncesi) Tanı Uygulamaları

Prenatal tanı uygulaması, tedavisi mümkün olmayan genetik hastalıklar açısından doğum öncesi dönemde bebeğin anne karnında durumunun belirlenmesi açısından çağımızda uygulanan en önemli yöntemlerden birisidir. Teknolojideki hızlı gelişmeler sayesinde, her geçen gün daha güvenilir tanı yöntemleri ortaya çıkmakta, daha fazla hastalığa, erken dönemde, daha kısa sürede tanı konulabilmekte ve tarama testleri hızla yaygınlaşmaktadır (Sürmeliler, 2005). Doğum öncesi muayene ve tanı, yaklaşık 2 yüzyıldır nüfus kalitesinin yükseltilmesinde önemli rol oynamıştır. Ebeveynlerin hamilelik hakkında bilinçli kararlar vermelerine, sağlık uzmanlarının doğum öncesi bakımı optimize etmelerine ve ailelerin bebeğin doğumuna hazırlanmalarına olanak tanır. Her yıl, güvenli doğum öncesi teşhis tekniklerinin geliştirilmesine ilişkin yeni bilgiler veren çok sayıda araştırma yayınlanmaktadır (Zhang, M., Zhou, Y., Lu, Y., He, S., & Liu, M., 2019)

Pek çok ülkede, hamile bir kadın, bir kadın doğum birimini ilk kez ziyaret ettiğinde, kendisine birkaç doğum öncesi tarama testi hakkında bilgi verilmektedir. Anne veya çocuğun sağlığının iyiye gitmesi yönünde bazı testler sunulur, örneğin, Rh faktörü taraması bunlardan birisidir. Bununla birlikte, diğer doğum öncesi tarama testleri, hiçbir terapötik veya önleyici müdahalenin mümkün veya mevcut olmadığı fetal anormalliklerin saptanmasını amaçlamaktadır. (Kater-Kuipers, A., De Beaufort, I. D., Galjaard, R. J. H., & Bunnik, E. M. 2020).

Doğum öncesi genetik teşhis, genetik bir durumun gerçek varlığını tespit

edebilir. Teşhis testleri invazivdir ve kromozom anomalilerini saptamak için amniyotik sıvı, plasenta dokusu veya nadiren kordon/fetal kan örnekleri kullanılır. Koryon villus örnekleme tipik olarak 10-13. gebelik haftalarında yapılırken, amniyosentez ikinci üç aylık dönemde, tipik olarak 15. gebelik haftasından sonra yapılır. Bu prosedürler, yaklaşık 300'de 1 ila 500'de 1 (10) gibi küçük bir gebelik kaybı riskiyle ilişkilidir (Minear, M. A., Alessi, S., Allyse, M., Michie, M., & Chandrasekharan, S. 2015).

Canlı doğumların yaklaşık %3'ü büyük bir doğumsal anormallik içerir ve bunların çoğuna genetik faktörler neden olmaktadır. Ayrıca ilk üç aylık dönemde meydana gelen spontan düşüklere yarısından fazlası kromozom anomalilerine (trizomiler olarak da bilinen anöploidiler) bağlıdır.

Doğum öncesi testler tipik olarak, kromozomal anöploidili bir cenin taşıma riski yüksek olan kadınlarda bir tarama testiyle başlamakta ve ardından bir anomalinin varlığını doğrulamayı kesinleştirmek için invaziv bir tanı testi ile devam etmektedir (Minear ve ark., 2015).

Erken tanı prenatal tanıda önemli olmakla birlikte, daha önemli olan nokta, uygulanan bu yöntemin gebeliğin sonlandırılması için bir araç olarak görülmemesidir. Bir diğer husus da, bebeğin durumu hakkında edinilen bilginin aileye doğru verilmesi ve aynı zamanda ailenin de kendi kararlarını bireysel, sosyal ve etik ilkeler çerçevesinde vermesini sağlamak gerekmektedir (Yararbaş K, Ilgın-Ruhi H. 2006).

Prenatal tanıda yeni gelişmeler, yöntemlerin hem güvenilirlik hem de sonuç alma hızı doğrultusunda ilerlemektedir. Yeni moleküler teknolojilerle fetal genetik materyalin farklı kaynaklardan elde edilmesi seçenekleri de gündeme gelmektedir. Günümüzde fetal örneklemede girişimsel yöntemlerin kullanılması, prenatal tanı yöntemlerinin temel dezavantajıdır ve fetal kayıp riski bulunmaktadır (Chiu RWK, Cantor CR, Lo YMD. 2009, Wataganara T, Chan AY, Le sHane ES, Sullivan LM, Borgatual L, Bianchi DW, Johnson KL., 2004).

Prenatal Tanıda Yenilikçi İnvaziv Olmayan Yöntem; (Non-invaziv prenatal test-NIPT) son 20 yıldan bu yana, girişimsel olmayan prensibe dayalı doğum öncesi tanı ve tarama analiz çalışmalarındaki hızlı gelişmenin bir neticesi olarak uygulanmaktadır. Özellikle 1997 yılında Lo ve arkadaşlarının ilk olarak literatüre kazandırdığı çalışmalarla anne kanında dolaşan fetal hücreler ve hücreden serbest haldeki cenine ait DNA/RNA kullanarak yapılmaktadır. Çalışmada gebelerde hücreden serbest fetal DNA'dan Y kromozom dizilerinin saptanmasıyla ortaya konmuştur (Lo YMD, Chiu RWK. 2008). Bu bulgu, anne kanındaki hücreden serbest fetal DNA'nın girişimsel olmayan prenatal tanı için önemli olduğunu vurgulamaktadır (Li Y., 2005).

Kromozom anomalilerinin doğum öncesi tespiti için tek tanı standardı olarak kullanılan bu yöntemlerin yanında, hücreden serbest halde bulunan

anne kanındaki bebeğe ait DNA'nın analizini içeren genetik bozukluklar için non-invaziv (invaziv olmayan) prenatal genetik test (NIPT) 2011'den bu yana ticari olarak kullanılabilir hale gelmiştir. Gereksiz prenatal invaziv tanı prosedürlerini azaltan, düşük yanlış pozitif NIPT oranı, geniş hekim ve hasta kabullüne yol açmıştır. NIPT gebeliğin 9-10 hafta gibi erken bir döneminde yapılabilmektedir (Minear ve ark. 2015).

Non-invaziv prenatal test (NIPT), üç yaygın fetal anöploidi için bir tarama testi olarak geniş çapta uygulanmıştır: sırasıyla Down, Edwards ve Patau sendromuna yol açan trizomi 21, 18 ve 13 için birinci trimester kombine biyokimyasal testine bir alternatif ve geliştirilmiş halidir. Annenin kanındaki serbest fetal DNA'nın değerlendirilmesine dayanır ve birinci trimester kombine testine göre daha iyi test özelliklerine sahiptir. NIPT'nin bu avantajları, daha doğru ve güvenilir olmakla birlikte, birçok etik soruyu ve endişeyi de gündeme getirmiştir. Örneğin, NIPT alımındaki artışın kürtaj oranının artmasına ve engelli kişilerin sosyal dışlanmasına yol açmasından korkulmaktadır. Ayrıca, yeni nesil dizileme teknolojileri, NIPT kapsamının gelecekte genişletilmesine olanak tanımaktadır. Bazı insanlar NIPT'nin önemsiz durumları veya yorumlanması zor bulguları içerebileceğinden endişe duymaktadır. Günümüzde doğum öncesi klinikler, NIPT'de yeni nesil teknolojilerin kullanılmasından kaynaklanan -bazen yorumlanması zor- tesadüfi bulgularla zaten karşı karşıyadır (Kater-Kuipers, A., ve ark., 2020).

Sıklıkla dile getirilen bir başka sorun da NIPT'nin bilinçli karar vermede sorunlara yol açabilmesidir: NIPT, hamile kadınlar tarafından yapılması kolay ve çok güvenilir olan 'başka bir kan testi olarak kabul edilebilir. Kadınlar rutin olarak trizomi 21, 18 ve 13 için bir tarama testi olarak NIPT'yi kabul edebilirler ve anormal test sonuçlarına hazırlıklı olmayabilirler. Ayrıca, kadınların 'tarama tuzağına' adım atacağından korkulmaktadır. NIPT, kadınları, sonuçlarını önceden tam olarak değerlendirmemişken, invaziv takip teşhis testi ve potansiyel olarak hamileliğin sonlandırılması yoluna gidilebilir.

Danışmanlık, bilinçli kararları teşvik etmek için genellikle tercih edilen araçtır ve bilgi sağlamayı ve karar verme desteğini içerir. Danışmanlık, NIPT'nin tanıtılmasıyla ortaya çıkan aydınlatılmış onam için bazı etik ve pratik sorunlara karşı koymak için nasıl kullanılabilir? Danışmanlığın odak noktası ne olmalı ve kadınlar birinci trimester doğum öncesi tarama lehinde veya aleyhinde karar vermede en iyi şekilde nasıl desteklenebilir? İlk önce doğum öncesi taramanın amacını (üreme özerkliği), aydınlatılmış onamın tanımını ve danışmanlıkta işlevsel olarak kullanımı önerilmektedir. Doğum öncesi taramanın etik tartışmalarında aydınlatılmış onam yerine aydınlatılmış onam teriminin yeniden tanınması ve kullanılması ve birinci üç aylık dönem taraması için aydınlatılmış onam vermenin veya istemenin ne anlama geldiğine dair farklı bir anlayış için argümanlar sunulmalıdır.

NIPT'nin tanıtılması, aydınlatılmış onam için olumsuz sonuçlar da dahil olmak üzere çeşitli etik sorunlarla ilişkilidir. Usul kolaylığı nedeniyle, NIPT'nin kadınların birinci trimester doğum öncesi tarama teklifi hakkında kişisel olarak karar vermeleri gerektiğini anlamalarını engellediğine inanılmaktadır. Ayrıca, NIPT'nin gelecekteki genişleme potansiyeli, yeterli bilgi sağlanması için zorluklar doğurabilir. Mevcut danışmanlık yöntemi, testle ilgili pratik ve tıbbi-tekniğin bilgilerin yönlendirici olmayan bir şekilde sağlanmasına odaklanır ve bu sorunlara karşı koyacak donanıma sahip olmayabilir. Prenatal taramada aydınlatılmış onam, taramanın cenindeki ciddi bozukluklar hakkında bilgi verebileceği anlayışına dayalı olarak, taramaya katılma veya katılmama kararı olarak nitelendirilmelidir. Eşlerin bu sürecin sonunda hamileliği sonlandırma- yı düşünmeleri de olasıdır (Kater-Kuipers ve ark. 2020).

3. Prenatal Tanı Uygulamalarının Yasal ve Etik Boyutu

Prenatal tanı uygulamaları başta anne olmak üzere karnındaki cenini de etkilemektedir. Buna bağlı olarak; anne ile birlikte ceninin de yaşam hakkı ve diğer hakları üzerinde durulması gerekir. Bu bakımdan ceninin haklarına ilişkin olarak; 4721 sayılı ve 2001 tarihli Türk Medeni Kanunu'nun 28. Maddesi hükmü dikkate alınmalıdır. 28. madde, “*Kişilik, çocuğun sağ olarak tam doğduğu anda başlar ve ölümle sona erer. Çocuk, hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder.*” Hükmünü amirdir.

Dolaylı hükümlerle hakları düzenlenmiş olan cenin¹ kavramını doğrudan tanımlayan bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte; doktrinde “*anne karnına düşmüş ancak henüz doğmamış olan çocuk*” şeklinde tanımlanmaktadır (Serozan, 2017, Ünver, 2011). Cenin kavramı ile birlikte kullanılan “*embriyo*” ise, “*ceninin anne karnında erken dönemde organlarının tam olarak şekillenmediği hali*” şeklinde ifade edilmektedir (Ünver, Dölen, 2013). Döllenme sonrasındaki süreçte organizmanın gelişimine göre bu tanımlar yapılmaktadır. Sperm ve yumurta hücrelerinin birleşmesi neticesinde ortaya çıkan zigot, organların tamamlanması sonucu embriyoya dönüşür. Embriyonun tam olarak olmasa bile insan görünümüne büründüğü ve organlarının olduğu ortalama sekiz hafta devam eden sürecin sonunda ortaya çıkan hali ise cenin olarak ifade edilmektedir (Metin, 2010, Demir, 2011, Özbilen, 2011).

Ulusal hukukumuzda cenin, sürecin başından itibaren “*sperm ile yumurtanın döllenmesi ile rahme düşen ya da nakledilen ancak henüz doğmamış varlık*” olarak ifade edildiğini söylemek mümkündür (Tekinay, 1992).

Cenin yaşam hakkını güvence altına alan Anayasa'nın 17. Maddesi hükmünün yanı sıra; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. Maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. Maddesi de uluslararası hukukta ceninin yaşama hakkını korumaktadır. Yaşama hakkının kapsamı yaşamın başlangıç

1 Cenin kavramı bazı kaynaklarda “fetüs” veya “dölüt” olarak da kullanılmaktadır. İşbu çalışmada “cenin” olarak kullanılmıştır.

ve bitiş anı arasında geçen süreye göre belirleneceğinden ceninin varlığı daha önem kazanmaktadır.

Prenatal tanı uygulamaları neticesinde hakları etkilenen ceninin yasal statüsünün yanı sıra etik boyutu ile de ele alınmalıdır. Ceninin haklarına yönelik etik yaklaşım doktrinde farklı temellerde değerlendirilmektedir. Ceninin bir insan türü olduğuna dayanan *tür görüşüne* göre, ceninin insan olabileceği dikkate alınarak yaşam hakkına sahip olacağı bu nedenle de insan ile eşit haklara sahip olması gerektiği düşünülmektedir. *Potansiyellik görüşüne* göre ise, cenin tam değilse de insan olma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle statüsü yaşam ve insan onuruna yakışır bir davranışı hak ettiği temelinde ele alınmaktadır. Etik olarak ceninin zigot aşamasından insan olarak varlık kazanmasına kadar devam eden süreçte tüm hakların kendisine tanınması gerektiği yönünde *Devamlılık görüşü* diğer bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bir başka yaklaşım olan *benzerlik görüşüne* göre ise cenin, insan embriyosu ile aynı özelliğe sahip olduğundan ona da insanlara tanınan yaşam hakkı ve diğer hakların sağlanması gerektiği yönündedir. (Oğuztürk, 2011, Metin, 2010, Karasaç, 2022). Tüm bu görüşler prenatal tanı uygulamaları neticesinde hakları etkilenecek olan ceninin statüsünün sadece yasal düzeyde değil etik olarak da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu etik yaklaşımlar ışığında prenatal tanı uygulamalarının yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yasal ve etik açıdan cenine, insan haklarından yaşam hakkının tanınmasına yönelik yaklaşımların temelini insan yaşamının başladığı anın tespiti oluşturmaktadır. Bu anın tespitine ilişkin tartışmalar döllenme anı, gebelik süreci ve doğum anı olmak üzere üç farklı görüş çerçevesinde ele alınmaktadır (Karasaç, 2022). Türk Medeni Kanunu'nun 28. Maddesi ile yaşamın başladığı an tam ve sağ doğması şartıyla anne rahmine düştüğü an olarak kabul edilmektedir. Ceninin tam ve sağ olarak doğmadığı durumda hak ehliyetine ve diğer haklara sahip olamayacağı açıktır.

Prenatal tanı uygulamaları, rahimde bulunan embriyo üzerinde yapıldığından, test neticesine göre olumsuz durumların tespiti halinde gebeliğe son verilmesi ihtimali söz konusu olmaktadır. Bu noktada gerek etik gerekse hukuki açıdan yapılacak testlere ve neticesinde gebeliğin sonlandırılmasına yönelik tüm kararların rıza verme yeteneğine haiz olan gebe anneye ait olacağı açıktır. Bu noktada yapılan testlerin nihai amacının hastalıkların tespiti ve sıhhatli nesillerin doğmasını sağlamaya yönelik olduğunu belirtmek gerekir. Diğer yandan yapılacak testler sonucunda elde edilecek bulguların hastalık veya ömür boyu engelli olma durumunu ortaya koyar mahiyette olması ihtimalinde bu sorumluluğu taşıyacak olan gene annenin, durumu tüm detayları ile bilme ve kendi geleceği hakkında karar verme hakkı olduğu kabul edilmektedir. Diğer yandan, yapılacak prenatal testlerin, keyfi olarak örneğin cinsiyet seçmek veya belirlemek amacıyla yapılmasının hem etik hem de yasal bakımdan uygun olmadığı hem Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve

İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi'nin (Biyotıp Sözleşmesi) hükümleri ile hem de Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik ve eklerinde açıkça belirtilmektedir.

Tüm bu açıklamalar ışığında; prenatal tanı uygulamalarının tıp biliminin standartları içinde kalmak ve özenle icra edilmek şartı ile yasal ve etik boyutu ile ele alınarak uygulanması gerekmektedir. Yapılacak uygulamaların sadece anne sağlığını değil karnındaki ceninin tam ve sağ doğum ile sahip olacağı insan hakları da gözetilerek yapılması, her aşamada detaylı bir aydınlatma ile anneye serbestçe karar verme olanağının yaratılması gereklidir.

4. Prenatal Tanı Uygulamalarında Aydınlatma ve Rıza

Aydınlatma, tıbbi müdahale hakkındaki her türlü bilginin hasta tarafından bilinmesini sağlar. Bu sayede hastanın kendi geleceği hakkında karar vermesi mümkün hale gelmektedir. Aydınlatmanın hukuki neticesi, aydınlatma neticesinde hastadan alınacak rızayı hukuka uygun kılmasıdır. Zira, özgür iradesi ile neye rıza gösterdiğini bilmeyen hastanın vereceği rıza da hukuka aykırı olmaktadır. Rızanın tıp hukukundaki görünümü olarak ifade edilen “Aydınlatılmış onam”, “riskleri, faydaları ile alternatif yöntemler konusunda hekimin hastasını uygun olarak aydınlatması ve hastanın da tüm hususları açıkça anlaması neticesinde müdahaleyi kabul etmesidir (Hakeri, 2013). Aydınlatma sürecinin sonunda hasta, özgür iradesi ile yapılacak tıbbi müdahaleye onay verdiğinde aydınlatılmış onam süreci neticelenmiş olmaktadır. Hasta Hakları Yönetmeliği ile açıkça düzenlendiği üzere; hastanın yapılacak tıbbi müdahaleyi reddetmesi de mümkündür. Aydınlatma bu yönü ile hastanın etik ilkelerden olan kendi geleceğini belirlemesine imkan tanımayı amaçlamaktadır.

Hastanın karar verecek düzeyde bilgi ile donatılmış olması verilecek rızayı ve dolayısı ile tıbbi müdahaleyi hukuka uygun kılmaktadır. Diğer bir deyişle; hastanın rızasının bulunmadığı tüm müdahaleler hukuka aykırı olmaktadır. Rıza alınmadan önce hastanın yeterli düzeyde aydınlatılmış olması gerekmektedir. Rızanın hukuken geçerliliği hastanın yapılacak tıbbi müdahale ve neticeleri konusunda kapsamlı olarak bilgi sahibi olmasına bağlıdır (Battal, 2007).

Hukuken geçerli bir rızaya olmaksızın yapılan tıbbi müdahaleler, kişinin sağlığı ve yaşamı ve vücut bütünlüğüne müdahale olacağı için hukuka uygun değildir. Bu nedenle hekimin hastasını aydınlatma yükümlülüğü ve rıza alması hem yapılan müdahaleyi hukuka uygun hale getirmekte hem de hastanın fiziksel ve ruhsal bakımdan özgürce karar vermesine imkan sağlamaktadır (Ozanoğlu, 2003).

Prenatal tanı uygulamaları kapsamında yapılan uygulamaların birer tıbbi müdahale olduğu düşünüldüğünde, aydınlatma ve rıza sürecinin ulusal mevzuatımızda yer alan hükümlere uygun şekilde yürütülmesi gerektiği açıktır.

Ulusal mevzuatımıza bakıldığında; Anayasa'nın yaşam hakkını düzenleyen 17. Maddesi başta olmak üzere; Türk Medeni Kanunu'nun 24. maddesi ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu 26/2. maddesi ile rızanın olmasının yapılacak müdahaleler bakımından hukuka uygunluk sebebi olacağı düzenlenmiştir. Rızanın aydınlatma neticesinde alınması gerekliliğine değinen 1219 sayılı Tababet Kanunu'nun 70. Maddesi ise; *“Tabipler, dış tabipleri ve dişçiler yapacakları her nevi ameliye için hastanın, hasta küçük veya tahtı hacirde ise veli veya vasisinin evveleminde muvafakatını alırlar. Büyük ameliyei cerrahiyeler için bu muvafakatin tahriri olması lazımdır. (Veli veya vasisi olmadığı veya bulunmadığı veya üzerinde ameliye yapılacak şahıs ifadeye muktedir olmadığı takdirde muvafakat şart değildir.”* hükmünü amirdir. Benzer şekilde tüzük düzeyinde kabul edilmiş olan 1960 tarihli Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün 14. maddesinde hastanın, hastalığın teşhisi ve ayrıca alınacak tedbirler konusunda aydınlatılmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

Yasal düzenlemeler içinde aydınlatma ve rıza sürecine ilişkin en detaylı hükümlerin yer aldığı metin 1998 tarihinde kabul edilmiş olan Hasta Hakları Yönetmeliği'dir. Anayasa ve kanun hükümlerine uygun olan Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 5.d maddesinde *“Tıbbi zorunluluklar ve kanunlarda yazılı haller dışında, rızası olmaksızın kişinin vücut bütünlüğüne ve diğer kişilik haklarına dokunulamaz.”* hükmü yer almaktadır. Rızanın önemine değinen bu maddelerin yanı sıra aydınlatmanın içeriği 15. madde ile düzenlenmiştir. Buna göre; *“Hastaya, hastalığın muhtemel sebepleri ve nasıl seyredeceği, Tıbbi müdahalenin kim tarafından nerede, ne şekilde ve nasıl yapılacağı ile tahmini süresi, Diğer tanı ve tedavi seçenekleri ve bu seçeneklerin getireceği fayda ve riskler ile hastanın sağlığı üzerindeki muhtemel etkileri, Muhtemel komplikasyonları, reddetme durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel fayda ve riskleri, Kullanılacak ilaçların önemli özellikleri, Sağlığı için önemli kritik olabilecek yaşam tarzı önerileri, Gerektiğinde aynı konuda tıbbi yardıma nasıl ulaşabileceği hususlarında bilgi verilir.”* şeklinde düzenlenmiştir. Yönetmeliğin 22. maddesine bakıldığında, rıza olmaksızın kimsenin tıbbi ameliyeye tabi tutulamayacağı, beşinci bölümde ise; tıbbi müdahalelerde hasta rızasının hangi esaslara göre alınması gerektiği düzenlenmiştir.

Ulusal mevzuatımızın yanı sıra uluslararası mevzuat ile de aydınlatma ve rıza kavramları ele alınmıştır. Bu kapsamda, Dünya Sağlık Örgütü'nün 1994 tarihli Avrupa'da Hasta Hakları Geliştirilmesi Amsterdam Bildirgesi 2. Ve 3. Maddeleri kapsamında aydınlatma ve onam kavramlarını düzenlemektedir. Dünya Hekimler Birliği'ne ait 1981 tarihli Lizbon Bildirgesi ise hastanın bilgilendirmesi gerekliliğini 3.maddesi ile düzenlemektedir. 1995 tarihli Bali Bildirgesi de aynı esasları daha detaylı olarak ele almaktadır (Fidaner, 1996). Türkiye'nin de taraf olduğu 1997 tarihinde imzalanmış olan Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi (İnsan Hakları Biyotıp Sözleşmesi) hükümlerine bakıldığında ise;

sözleşmenin 2. Bölümü ile onay kavramının detaylı olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Ulusal düzenlemelerin uluslararası esaslara uygun olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim hasta haklarının tarihsel gelişimine bakıldığında da, hastanın aydınlatılması neticesinde rızasının alınmasının, hastanın kendi geleceğine ilişkin olarak özgür iradesi ile karar verebilmesini sağlamak olduğu görülmektedir. Hastanın bilgi alma hakkının temelini oluşturan aydınlatma hakkının kapsamını düzenleyen Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 15. Maddesinde hastanın bilgi alma hakkı yer almaktadır. Bu madde ile hastanın tanı ve tedaviye ilişkin olarak ihtiyaç duyduğu bilgilerin aydınlatma ile verilmesi gerektiği, dolayısı ile aydınlatma sürecinin işlevlerini de ortaya koyduğu açıklanmış olmaktadır. Doktrinde de kabul gördüğü üzere aydınlatma tanı, tedavi ve risk aydınlatması olmak üzere üç farklı şekilde ifade edilmektedir. Buna göre;

Tanı Aydınlatması; Hastanın hastalığının ilk bulguları ve bunun neticesinde konulan tanı konusunda aydınlatılmalıdır. Bu aydınlatma ile hastanın sağlığı ve geleceğini belirlemesi hakkının kullanılması mümkün olmaktadır (Çilingiroğlu, 1993).

Tedavi Aydınlatması; Tedavi süreci pek çok müdahaleyi içine aldığından hastaya yapılacak aydınlatmanın da tedavi süreci ile aynı kapsamda olması gerekir. Hekim, tanıya uygun olarak belirlediği tedavi yöntemini türünü, süresini hastaya söylemelidir. Hekimin hasta için belirlediği yöntemin en güvenilir yöntem esasına uygun şekilde olması, muhtemel riskleri, yan etkileri, bilinen komplikasyonlarının da iletilmesi gereklidir.

Risk Aydınlatması; Hastanın tıbbi müdahaleye rıza göstermesini en çok etkileyecek husus şüphesiz içinde bulunduğu risklerin bilinmesidir. Hekim, hastanın içinde bulunduğu riskleri en aza indirmekle yükümlüdür. Rizikonun arttırılması yasağı kapsamında hekim hastaya mevcut ve muhtemel riskleri, olumsuzlukları anlatmakla yükümlüdür. Yine yan etkiler ve bilinen komplikasyonların yaratacağı risklerin hastaya söylenmesi beklenir. Hekimin, riskin hasta bakımından yaratacağı sonuçların rizikosu ve ayrıca hastanın içinde bulunduğu durumu da değerlendirilmesi gerekir.

Ulusal düzenlemelerimiz ve doktrinde kabul edildiği üzere aydınlatma süreci, başta insan hakları olmak üzere hasta haklarına hizmet etmektedir. Aydınlatmanın yasaya uygun gerçekleştirilmesi ile hasta, prenatal tanı uygulamaları ile tedavi ve muhtemel riskler konusunda da bilgi sahibi olmaktadır. Bu sayede hem annenin hem de karnındaki ceninin hakları teminat altına alınmış olmakta ve özgür iradeye dayalı rızanın alınması mümkün hale gelmektedir.

Genel kural bu olmakla birlikte, bazı hallerde yapılacak tıbbi müdahale öncesinde aydınlatma istisnai olarak zorunluluk olmaktan çıkmaktadır. Bu istisnai durumlarda hekim aydınlatma yapmamış olsa dahi, yapılan tıbbi mü-

dahaleler hukuka aykırı olmamaktadır. Buna göre; hastanın aydınlatma yapılmasını talep hakkından yazılı ve açıkça feragat etmesi, hali hazırda hastalığı hakkında yeterli bilgi sahibi olduğundan hekimin emin olması, aydınlatma yapılmasının hastanın manevi yapısı üzerinde olumsuz etkiler yaratması veya aydınlatma yapılmasının artık hasta açısından önemini kaybetmiş olduğu durumlarda aydınlatma yükümlülüğü bulunmadığı, ayrıca Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre, acil hallerde ve zorunluluk halinde aydınlatma yapılmaksızın derhal tıbbi müdahalede bulunulması gerektiği kabul edilmektedir.

Prenatal testler gebelik süresince anne karnındaki bebeğin gelişimini olumsuz düzeyde etkileyebilecek risklerin tespit etmek için yapılmaktadır. Tanı koymak için yeterli olmayan sadece riskleri tespiti imkanı veren bu uygulamalar neticesinde bazı girişimsel tanı yöntemlerinin de uygulanması muhtemel hale gelmektedir. Bu uygulamalara rıza verecek olan gebe annede olmakla beraber hekimin aydınlatma yükümlülüğünü uygun şekilde yerine getirmesi durumunda, gebe kadın kendi geleceği hakkında özgür iradesi ile karar verebilecektir.

Tıp etiği ilkelerine göre; hastanın kendi geleceği ile ilgili karar verebilmesi için, hastanın karar verme sürecine dahil edilmesi gerekir. Özellikle karara verme yeteneğine sahip olmayan küçük veya kısıtlı hastalar bakımından önem arz eden bu durum Amerikan Pediatri Akademisi tarafından yayınlanan görüş kapsamında çocuklar için anlama yeteneğine sahip olup olmadığının tespiti yapılarak değerlendirilmelidir. (Pediatrics, 1995). Ancak elbette anne karnında bir ceninin henüz hak ehliyetine sahip olmadığı düşünüldüğünde onun adına da karar vermek üzere annenin yeterli derecede aydınlatılmış olması sağlanmalıdır.

Gebelikte yapılan tanı koymaya yönelik tarama testlerinin birer tıbbi müdahale olduğu düşünüldüğünde; bu kapsamda gebe hastalara uygulanacak tıbbi müdahaleler bakımından rızanın kimden alınması gerektiği tespit edilmelidir. Anne karnındaki ceninin sahip olduğu hakları dikkate alınarak yapılan prenatal testlerden rızasına başvurulacak olan kişi gebe annedir. Anne kendi bedeninde yapılacak her türlü müdahaleye izin verip vermemekte özgürdür. Burada önemli olan husus annenin hem kendisi hem de karnındaki bebeği için en doğru kararı verebilmesi için yeterli düzeyde bilgi ile donatılmış olmasıdır.

Prenatal testlerde aydınlatma yükümlülüğü, hekime aittir. Hekim tıbbi uygulamaları gerçekleştirecek olan hekimdir. Hasta hakları mevzuatına göre; hekim bu görevini bizzat yerine getirmelidir, hemşire veya bir başka sağlık meslek mensubuna devredemez. Tıbbi müdahaleye birden fazla hekimin katıldığı durumlarda ise her hekim kendi uzmanlık alanına özgü bilgileri hasta ile paylaşmalıdır. Prenatal testlerin uygulanması sürecinde hemşire ve ebe-

rin de mevzuat ile belirlenen yetkileri dahilinde bilgi vermesi ve danışmanlık yapması söz konusu olabilmektedir. (Akbağ, Tokat, Çiçek, 2020). Bu konuda ilgili mevzuatın kendilerine tanıdığı yetki sınırları içinde kalmak kaydı ile bu uygulamaların içinde yer alması, hekim talimatı ile tıbbi müdahaleleri gerçekleştirmesi mümkün olabilmektedir.

Hekimin yapacağı aydınlatmanın ne zaman yapılması gerektiği de cevaplanması gereken önemli bir diğer sorudur. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 18. maddesinde bu konuda açık ve kesin bir düzenleme yer almamaktadır. Yönetmelikte "Makul süre" olarak ifade edilen bu süre, ne çok erken, ne de çok geç olmalıdır. Hekimin, aydınlatmaya yönelik ayırdığı sürenin çok kısa olması hastası üzerinde de olumsuz bir karar verme baskısı yaratabilir. Makul sürenin ne kadar olacağı her, somut durum bakımından ayrıca ele alınmalıdır.

Prenatal testler bakımından yapılacak müdahalelerde gebeliğin sonlandırılması dahil pek çok olumsuz netice olabileceği de dikkate alınarak, aydınlatma ve rıza sürecinin makul süre öncesinden gerçekleştirilmesi gerekir. Gebe anneye düşünmeye ve karar verme sürecinde ek soruları sorma ve bilgi almak için yeterince süre tanınmalıdır.

Aydınlatma süreci ile ilgili diğer önemli bir husus aydınlatmanın şekli ile ilgilidir. Aydınlatmanın yazılı şekilde yapılması gerektiğine ilişkin olarak, 2238 sayılı Organ ve Doku Nakli Kanunu 6. maddesi, Nüfus Planlaması Hakkında Kanun 5/4. Maddesi, Hasta Hakları Yönetmeliği, 1219 sayılı Kanun'un 70. maddesi, Türk Ceza Kanunu 90/2-g maddesi, 2827 sayılı Kanun'un 5. Maddesinde yer alan düzenlemelerden başka açık bir düzenleme yoktur. Buna bağlı olarak aydınlatmanın şekil şartına bağlı olmadığını söylemek mümkündür (Onaran, 2004). Nitekim Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 18. Maddesinde aydınlatma kapsamında bilginin sade ve açık bir şekilde hastanın içinde bulunduğu koşullara ve özel durumu dikkate alınarak sözlü olarak yapılması gerektiği düzenlenmiştir. Buradan da aydınlatmanın sözlü olarak yapılabileceği ve hastanın aydınlatılan konuyu açıkça anlamış olduğundan emin olunması gerektiği açıktır.

Aydınlatmayı takip eden rıza sürecine ilişkin kanıt kolaylığı sağlaması bakımından Hasta Hakları Yönetmeliği ile aydınlatılmış onam formlarının düzenlenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluk muhtemel uyuşmazlıklarda aydınlatmayı ispatlamakla yükümlü olan hekim ve sağlık kurumlarını bu yönde güçlendirmektedir. Prenatal tanı testleri bakımından da yasal kapsama uygun ve yeterli düzeyde yapılan aydınlatmanın hastanın kendi özel şartlarına uyarlanarak aydınlatılmış onam formunun oluşturulması gerekmektedir.

Prenatal tarama testlerinde aydınlatma ve rıza olmaksızın yapılan uygulamalar hukuka aykırıdır. Aydınlatma yükümlüsü olan hekim bu bakımdan anne ve ceninin uğradığı maddi ve manevi zararlardan sorumlu tutulmaktadır. Tazminat sorumluluğunun yanı sıra, Türk Tabipler Birliği Disiplin Yönet-

meliği hükümleri çerçevesinde para cezasını gerektiren bir disiplin sorumluluğuna da sebep olmaktadır.

Belirtildiği üzere; prenatal uygulamalarda aydınlatma ve rıza sürecinin mevzuata uygun olması kişilik haklarının korunmasına da hizmet etmektedir. Bu bakımdan gebe kadının kendi geleceği hakkında özgür iradesi ile karar verme ve seçim yapma imkanı yaratılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2003) tarafından prenatal testler ile ilgili olarak hazırlanmış olan rehberde tıbbi genetik tarama ve prenatal tanı testlerine ilişkin etik ilkeler belirlenmiştir. Buna göre;

1. Adalet ve Eşitlik İlkesi: Non-invaziv prenatal testler ile verilen sağlık hizmetinin eşit şekilde dağılımı, ekonomik alım gücü dikkate alınmaksızın tıbbi olarak bu hizmete ihtiyacı olan herkese eşit şekilde adalet ve hakkaniyete uygun olarak ulaştırılması sağlanmalıdır.

2. Özerklik İlkesi: Gebe kadının Non-invaziv prenatal testlerin yapılması için gönüllü olması sağlanmalıdır. Test yaptırma konusunda anne-babanın özgür iradeleri ile karar vermesi gerekir. Kendi ve ceninin geleceği hakkında verecekleri bu karar hekim tarafından yapılacak yeterli bilgilendirme sonrasında özgürce verilmelidir. Bu ilke çerçevesinde prenatal testler sonucunda elde edilecek bulguların anne-babaya açık bir şekilde söylenmeli ve özgür iradeleri ile karar vermeleri sağlanmalıdır. Olumsuz test sonuçlarına bağlı olarak etkilenmiş bir cenine sahip olan çiftlere, sosyal ve aile kültürüne uygun olarak saygı gösterilmeli, yeterli bilgilendirme yapılarak karar çiftlere bırakılmalıdır.

3. Zarar Vermeme İlkesi: Prenatal testlerin yapılması anne karnındaki ceninin sahip olacağı yaşam hakkının sonlandırılmasına yönelik olmamalıdır. Bu karar tıbbi endikasyon halinde bilgilendirme sonrasında anne-baba tarafından verilebilir. Ancak kararın cinsiyet seçimi gibi sebeplerle ceninin zarar görmesi şeklinde olmamalıdır.

4. Yararlı Olma İlkesi: Prenatal testlerin uygulanması sürecinde bilgilendirme ve danışmanlık tanı testleri öncesinde sırasında ve sonrasında olacak şekilde yararlı olma amacına hizmet etmelidir.

Gerek yasal gerekse etik bakımdan prenatal tanı testlerinde aydınlatma ve rızanın önemi açıktır. Hekimin bu süreçte gebe anneyi yeterli ve uygun kapsamda aydınlatması ile hukuka uygun bir rızanın alınması mümkün olabilmektedir. Gerek annenin gerekse ceninin yaşam hakkının teminat altına alınması ve yapılacak müdahaleler nedeniyle hekimin hukuki ve cezai sorumluluğunun doğmaması bakımından bu bir zorunluluktur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gebelik sürecinde anne ve ceninin sağlıklı olması için yapılan prenatal tanı testlerinin giderek gelişmeye ve rutin bir tıbbi müdahaleye döndüğü gü-

nümüzde, bu uygulamaların sadece tıbbi değil, yasal ve etik boyutu da olduğu açıktır. Diğer yandan gebe anne ve karnındaki ceninin diğer bireylere göre korunmaya muhtaç bir durumda olduklarını söylemek mümkündür. Bu süreçte yapılacak her türlü müdahalenin kişilik haklarına yönelik bir müdahale olacağı ulusal ve uluslar arası düzenlemeler ile de kabul edilmiştir.

Prenatal tanı uygulamalarının gebe ve ceninin yaşam hakkını ihlal edecek olumsuz neticelere yol açması ihtimali, bu uygulamalara yönelik aydınlatma ve rıza sürecinin diğer müdahalelere kıyasen özellik gösterdiği açıktır. Nitekim uygulamada yaşanan bazı etik ve yasal sorunlar konunun farklı disiplinlerce ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Yasal ve etik olarak gebe annenin kendisi ve karnındaki ceninin hakları hakkında yeterli kapsamda ve makul süre öncesinden yetkili hekim tarafından aydınlatılması ile anne kendisi ve karnındaki ceninin geleceği hakkında serbestçe karar verebilme imkanına sahip olmaktadır. Bu karar, yapılacak müdahalenin türü, ağırlığı ve muhtemel riskleri içerecek şekilde yapılacak aydınlatma neticesinde verilebilmektedir. Nitekim yapılacak işlemlerin hukuka uygunluğunu sağlayacak olan rızanın da geçerli olması, aydınlatmanın uygun ve yeterli kapsamda yapılmış olmasına bağlıdır.

Açıklanan hususlar ışığında; herşeyden önce bir insan olan hastalara tanınan haklar ışığında; annenin ve ceninin sağlığı ve doğacak nesillerin sıhhatli olması bakımından yasal ve etik ilkelerin gözetilmesi bir gerekliliktir. Bu nedenle; prenatal tanı uygulamalarını gerçekleştirecek olan hekimin bu süreçteki aydınlatma yükümlülüğü konusunda yeterli bilgiye sahip olması, süreci özenle, yasaya ve etik ilkeleri gözeterek yürütmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akbağ, N, Tokat, M. Çiçek Ö. (2020). Non-İnvaziv Prenatal Testlerde Güncel Yaklaşımlar, Hemşirelik, Danışmanlık ve Etik, *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi* . 17 (1), 301-304.**
- Aravacık, E.D. (2017). Çocuklarda Aydınlatılmış Onam, *İzmir Barosu Dergisi*, 1 (1), 11-54.
- Ayan, M. (1991). *Tıbbî Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk*, Kazancı Yayınları, Ankara.
- Chiu RWK, Cantor CR, Lo YMD. (2009). Non-invasive prenatal diagnosis by single molecule counting technologies. *Trends in genetics*, 25: 324-331.
- Committee on Bioethics, (1995). “American Academy of Pediatrics Informed Consent, parental permission and assent in pediatric practice”, *Pediatrics* 1995, 95, s.314-317.
- Çakmut, Y. Ö., (2007). Tıpta Aydınlatma ve Rıza, Roche Sağlık Hukuku Günleri, İstanbul.
- Çilingiroğlu, C. (1993). *Tıbbi Müdahaleye Rıza*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Demir, R. (2017). Üreme Hakkına İlişkin Tıbbi Müdahalelerde Rıza, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 13:287.
- Dölen, İ. (2013). Tıbbî Açından Cenin, Embriyo, Kürtaj ve Düşük (Abortus) Nedir?, V. Sağlık Hukuku Kurultayı, *Ankara Barosu*.
- Esen, K., Öter E.Hazar H. (2022). İnvaziv Olmayan Prenatal Teste Etik Bakış, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 31 (1), 60-69.
- Fidaner, C. Fidaner, H. (1987). *Dünya Hekimler Birliği Bildirgeleri*, Ankara Tabip Odası Yayınları, No:3, 1. Basım, Ankara.
- Hakeri, H. (2013). *Tıp Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul.
- Hakeri, H. (2022). *Tıp Hukuku*, Seçkin Yayınevi, I-II. Cilt, 25. Baskı, İstanbul.
- Hakeri, H., Ünver, Y., Yenerer Çakmut, Ö. (2016). *Tıp/Sağlık Hukuku Mevzuatı*, Seçkin Yayınevi, 3. Bası, Ankara.
- Karasaç, E.G. (2022). Ceninin Yaşam Hakkı, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71, 1051-1097.
- Kater-Kuipers, A., De Beaufort, I. D., Galjaard, R. J. H., & Bunnik, E. M. (2020). Rethinking counselling in prenatal screening: an ethical analysis of informed consent in the context of non-invasive prenatal testing (NIPT). *Bioethics*, 34(7), 671-678.)
- Keskin, D. (2013). Doğum Öncesi Gerçekleşen Zarar Verici Fiil Nedeniyle Tazminat: Ceninin Tazminat Talebi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, 2013, s. 745.

- Li Y. (2005). Biochemical and Clinical Diagnostic Aspects of Circulating Nucleic Acids. *PhD Thesis*, University of Basel, The Sweden.
- Lo YMD, Chiu RWK. (2007). Prenatal diagnosis: progress through plasma nucleic acids. *Nature Reviews Genetics*, 8: 71-77.
- Metin, S. (2010). *Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Minear, M. A., Alessi, S., Allyse, M., Michie, M., & Chandrasekharan, S. (2015). Noninvasive prenatal genetic testing: current and emerging ethical, legal, and social issues. *Annual review of genomics and human genetics*, 16, 369-398
- Oğuztürk, B.K. (2011). *Türk Medeni Hukuku'nda Biyoetik Sorunlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, s. 206, 207.
- Onaran, B. (2004). Hasta Hakları, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 1, sayı 2.
- Özbilen, A.B. (2011). İnsan Kökenli Biyolojik Maddelere İlişkin Hukuki İşlemler, Vedat Kitapçılık, s. 35.
- Özmen, R. (2019), Tıp ve Sağlık Mevzuatı, Seçkin Yayıncılık.
- Serozan, R. (2017). *Çocuk Hukuku* Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Sürmeliler E. (2005) Prenatal tanı amaçlı kromozom analizi gerektiren amniyosentez endikasyonları ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *Uzmanlık Tezi*, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı, Adana.
- Tekinay, S.S. (1992). *Medeni Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku*, Filiz Kitabevi, s. 207.
- Ünver, T. A. (2011). *Ceninin Hukuki Konumu*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Yararbaş K, Ilgın-Ruhi H. (2006). Prenatal Tanı. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 26: 666-674.
- Yenerer Çakmut, Ö. (2003). *Tıbbi Müdahaleye Rızanın Ceza Hukuku Açısından İncelenmesi*, Legal Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, B. (2007). *Hekimin Hukuki Sorumluluğu*, Adalet Yayınevi.
- Zaami S, Orrico A, Signore F, Cavaliere AF, Mazzi M, Marinelli E. (2021). Ethical, Legal and Social Issues (ELSI) Associated with Non-Invasive Prenatal Testing: Reflections on the Evolution of Prenatal Diagnosis and Procreative Choices. *Genes (Basel)*. 12(2):204. doi: 10.3390/genes12020204.
- Zhang, M., Zhou, Y., Lu, Y., He, S., & Liu, M. (2019). The 100 most-cited articles on prenatal diagnosis: a bibliometric analysis. *Medicine*, 98(38).
- Wataganara T, Chan AY, Le sHane ES, Sullivan LM, Borgatjal L, Bianchi DW, Johnson KL. (2004) Cell-free fetal DNA levels in maternal plasma after elective first-trimester termination of pregnancy. *Fertility and Sterility*, 81: 638-44).
- World Health Organization (WHO). Review of Ethical Issues in Medical Genetics, Prenatal Diagnosis: Indications and Societal Effects. 2003;62-63.

Bölüm 7

EBÜZZİYA TEVFİK'İN *DİYOJEN* BİYOGRAFİSİNİN TAHLİL VE TRANSKRİPSİYONU

*Zeki AKTAŞ*¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis/Türkiye, zaktas@beu.edu.tr,
Orcid Id: 0000 0002 9396 4698

Giriş

Batılılaşma hareketi, karakteristik olarak Tanzimat ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan bir sürecin ifadesi olup, birden fazla alanda gerçekleşmiş olan çok boyutlu değişimleri ifade eder. Teknikten sanata hemen hemen her sahada kaçınılmaz bir olgu olarak kendisini kabul ettiren bu süreç Tanzimat'tan itibaren birçok entelektüel tarafından sahiplenilip desteklenmiştir.

İşte son dönem Osmanlı entelektüellerinden olan Ebüzziya Tevfik de hem yayımcılık faaliyetleri hem de kendi yazdığı eserler yoluyla Batılılaşma sürecine destek veren isimlerden biri olmuştur. Ebüzziya Batı dünyasını biçimlendiren birçok ünlü düşünürü Osmanlı toplumuna kısa biyografiler¹ yoluyla tanıtmıştır. Nitekim araştırmamızın konusu olan *Diyojen* biyografisi de Ebüzziya'nın bu çerçevedeki eserlerinden biridir.

Osmanlı'nın Batılılaşma perspektifi bağlamında değerlendirebileceğimiz bu tür eserlerin araştırma konusu hâline getirilmesi Osmanlı Batılılaşmasının kültürel kaynaklarının tanınması ve kendi tarihsel koşulları içinde anlaşılabilmesi bakımından dikkate değer görünmektedir. Bununla birlikte söz konusu eser Antik Yunan filozofu Diyojen'e dair bir biyografidir, dolayısıyla Kinik felsefe ve ahlak anlayışının Osmanlı kültür dünyası ile bağlantısına küçük bir örnek teşkil eder.

Ebüzziya Tevfik'in Diyojen hakkındaki biyografisinin tahlil ve transkripsiyonu amaçlayan ve nitel veri analizine dayanan bu çalışmada; öncelikle Ebüzziya Tevfik'in yaşamına değinilecek, ardından *Diyojen* adlı eserin incelenmesine yer verilecek ve daha sonra eser Latin harflerine aktarılarak çalışma sonuçlandırılacaktır.

Ebüzziya Tevfik'in Yaşamı ve Çalışmaları

Ebüzziya Tevfik Yeni Osmanlılar'ın son temsilcisi olması, II. Meşrutiyet yıllarına kadar yaşaması, Tanzimat Dönemi düşünce hayatının hatıralarını toplaması ve Abdülhamit saltanatıyla ayrılan bu iki dönemi birbirine bağlaması bakımından dikkate değer bir isimdir (Ülken, 2014, s. 210).

1 Ebüzziya Tevfik'in biyografi türünde çok sayıda eseri bulunmakta olup, bunlardan bazıları üzerine yapılan inceleme çalışmaları şunlardır: Ebüzziya Tevfik (2016). *Nef'i* (F. Öztürk, Haz.). İstanbul: DBY Yayınları; Tuğluk, A. (2018). Ebüzziya Tevfik'in Merhûm Nâmîk Kemâl Bey Adlı Eseri (İnceleme-Metin). *Türkiyat Mecmuası*, 28(1), 179-199; Traş, Y. C. (2019). Ebüzziyâ Tevfik'in Sürûri-i Müverrih'i. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, 5(2), 248-288; Ocak, B. (2019). Ebüzziya Tevfik'in Jean Jacques Rousseau Tercüme-i Hâli. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, 5(3), 471-487; Yıldız, Ç. (2019). Ebüzziya Tevfik Tarafından Yazılan İbn-i Sinâ Biyografisi. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, 5(3), 538-555; Ocak, B. (2020). Ebüzziya Tevfik Tarafından Hazırlanan Gutenberg Tercüme-i Hâli. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 702-719; Akgül, H. (2021). Ebüzziya Tevfik'in Yazdığı Hasan Sabbah Biyografisi. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, 7(4), 804-820.

Gazeteci, matbaacı, mütercim ve yayımcı olarak tanınan Ebüzziya aynı zamanda hat, oymacılık, çizerlik, resim, dekorasyon, seramik, peyzaj ve halıcılık gibi değişik alanlarda da ustalık sahibidir. Tam adı Ebüzziya Mehmed Tevfik olan yazar, “Ebüzziya” mahlasını Rodos’ta sürgünde olduğu sırada (1873-1876) eserlerini kendi adıyla yayımlayamamasından dolayı büyük oğlu Ziya’ya nispetle kullanmaya başlamış; sürgünden (İstanbul’a) döndükten sonra 30 Haziran 1876’da gazetelere verdiği ilanlarla aynı mahlası kullanacağını duyurmuştur (Abdullah, 1964, s. 100; Ebüzziya, 1994, s. 374-75; Kut, 2003, s. 114).

Ebüzziya Mehmed Tevfik 10 Şubat 1849 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. 5 yaşına geldiğinde Sultanahmet’te bulunan Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi’nde ilk tahsiline başlamıştır. 1857 yılında, henüz 8 yaşındayken, babası Hasan Kâmil Efendi’nin vefatı üzerine peder-mande² denilen bir yöntemle babasının yerine Hazine-i Celile-i Maliye Sergi Muhasebesinin İrad Odası’nda göreve başlatılmış ve 17 yaşına kadar Maliye’nin çeşitli kalemlerinde çalışmıştır. Ebüzziya burada, sonradan Maarif Nazırı olan Ziya Paşa, Abdülhak Hamit Tarhan ve Kalem Şefi Hacı Edhem Paşazade Kadri Bey gibi isimlerle tanışmış, özellikle Kadri Bey’den edebiyat, Arapça ve Farsça dersleri almıştır (Akgün, 1987, s. 1; Ebüzziya, 1994, s. 374). Nitekim Ebüzziya, bilme derecesinde kimi şüpheler olsa da zamanla Almanca, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi yabancı dilleri öğrenmiştir (Gür, 1990, s. 30).

Ebüzziya’nın yetişme sürecine katkı sunan başka bir kurum ise dönemin Osmanlı aydınları tarafından kurulmuş olan (1861/2) Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye’dır. Eğitimini ilerletmek isteyen Ebüzziya; kütüphanesi ve okuma salonu olan, yabancı dillerde süreli ve süresiz yayınlar bulunduran ve en nihayetinde Batı merkezli modern bilim ve kültürü genç aydınlarla tanıtmayı amaçlayan bu cemiyete yazılmış ve cemiyetin konferanslarından istifade etmiştir (Akgün, 1987, s. 2; İhsanoğlu, 1993, s. 333-34).

Ebüzziya 1964 yılı itibarıyla *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adlı gazetede çalışmaya başlamıştır; burada yayımladığı bir yazı hem düşünsel hem de manevi kimliğinin şekillenmesi bakımından bir dönüm noktası olmuştur çünkü söz konusu yazı önce Namık Kemal (1840-188) ardından da onun sayesinde Şinasi (1826-1871) ile tanışmasına vesile olmuştur. Dönemleri üzerinde oldukça önemli etkileri olan bu iki isim sayesinde Ebüzziya’nın yaşamı her bakımdan değişmiştir, söz gelimi Namık Kemal’in teşvikiyle *Tasvir-i Efkâr*’da yazmaya başlamıştır (Gür, 1990, s. 31; Ebüzziya, 1994, s. 374). Bununla birlikte Ebüzziya’nın entelektüel kimliğinin şekillenmesinde etkisi olan başka bir çevre de o dönem gençliğinin edebi ortamı olan Uzun-Kahve ve *Tasvir-i Efkâr* Matbaası olmuştur. Öyle ki dönemin önemli isimleri olan Kemal, Sadullah, Halet, Ali, Refik, Vidinli Tevfik, Ayetullah, Reşad ve Nuri Bey’lerin

2 Farsça birleşik bir sıfat olan bu kelimenin sözlük anlamı “babadan kalma” demektir (Devellioğlu, 2006, s. 855).

toplandığı bu muhitler Ebüzziya'ya oldukça cazip gelmiş, hatta o, bu mekân-larda memur bulunduğu Daire'den daha fazla zaman geçirir olmuştur (Abdullah, 1964, s. 100). Ebüzziya yine bu sırada (kurucuları ve üyeleri arasında söz konusu muhitten birçok isim bulunan) Yeni Osmanlılar adlı cemiyete katılmış (1865); başlangıçta disiplinli bir örgüt olmaktan çok idealist gençlerden oluşan bir topluluk görünümü veren bu cemiyetin heyecanlı ve çalışkan bir üyesi olarak tanınmıştır (Kutlu, 1973, s. 8).

Son çözümlemede Ebüzziya'nın, Tanzimat entelektüellerinin çoğu gibi, düzenli bir eğitim-öğretim hayatı olmamıştır (Abdullah, 1964, s. 100). Bununla birlikte küçük yaşta başladığı memuriyet hayatı; deneyimli kimselerle tanışmasına, onlardan ders almasına ve dolayısıyla kendisini hem teorik hem pratik bakımdan yetiştirmesine yardımcı olmuştur (Akgün, 1987, s. 1). Başka bir deyişle Ebüzziya'nın, babasının vefatıyla sona eren örgün eğitim hayatı değişen koşulların etkisiyle yaşam boyu eğitime dönüşmüştür. Memuriyet kapısından girdiği yeni dünya ona dönemin önde gelen aydınları ve bürokratlarıyla yakın ilişkiler kurma ve kendini yetiştirme fırsatı vermiştir.

Ebüzziya 1868 yılında Şura-yı Devlet reisliğine seçilmiş olan Midhat Paşa eliyle bu kurumun Maarif Dairesi'nde görev almıştır. Kemal Paşa, Sadullah Bey, Recaizade Ekrem Bey, Dadiyan Artin Efendi ve Mehmed Mansur Efendi gibi isimlerin bulunduğu bu Daire, daha sonra 1869 Maarif Nizamnamesi'ni hazırlamıştır. Midhat Paşa'nın Bağdat'a vali olarak gönderilmesi üzerine yerine gelen Yusuf Kamil Paşa Ebüzziya'yı Adliye Dairesi'ne getirmiş; bu değişiklik Ebüzziya'nın Ayetullah Bey ile tanışmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte Ebüzziya Şura-yı Devlet'teki memurluğu sırasında *Terakki, Diyojen, Hayal* ve *Çingiraklı Tatar* gibi yayın organlarında yazmayı sürdürmüş ancak onun eleştirel yazıları bir süre sonra hükümeti rahatsız etmeye başlayınca 13 Ocak 1872'de memuriyet görevine son verilmiştir (Akgün, 1987, s. 2-3). Diğer taraftan bu gelişme Ebüzziya'nın hayatındaki başka bir dönüm noktası olmuştur çünkü o artık kendisini bütünüyle basın, yayın, matbaacılık ve edebiyat hayatına verme olanağına kavuşmuştur. Başka bir deyişle yazarlığının "hazırlık" sayılabilecek dönemi kapanmış ve "gelişme dönemi" başlamıştır (Gür, 1990, s. 32).

Ebüzziya'nın hayatındaki bu yeni dönemde Şinasi'nin ölümü de önemli bir belirleyici olmuştur. Nitekim Şinasi'nin ölümünden sonra satılığa çıkarılan *Tasvir-i Efkâr Matbaası* Yeni Osmanlılar Cemiyeti başkanı Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alınmış ve yine bu cemiyetin üyelerinden Ebüzziya, Namık Kemal, Menapirzade Nuri ve Kayazade Reşad Bey'e bağışlanmıştır. Daha sonra diğerlerinin kendi hisselerini Ebüzziya'ya devretmeleri üzerine Ebüzziya matbaanın tek sahibi olmuştur (Kut, 2003, s. 114).

Bu gelişmeyle birlikte matbaacılık mesleğine fiilen girmiş olan Ebüzziya, Şinasi'ye hürmeten, matbaanın *Tasvir-i Efkâr* olan adını koruyarak ya-

yım hayatına başlamıştır (Kut, 2003, s. 114). Ebüzziya'nın burada bastığı ilk eserler; Reşid Paşa'nın siyasi yazılarını içeren bir mecmua, Namık Kemal'in *Selahaddin Eyyübi* adlı kitabı ve kendisinin ilk eseri olan *Ecel-i Kaza* adlı oyundur (Abdullah, 1964, s. 100).

Diğer taraftan Namık Kemal'in başyazar olduğu *İbret* gazetesi de artık burada basılmaya başlanmıştır. Okuyucudan büyük ilgi gören ve tirajı kısa sürede yükselen bu gazete dönemin hükümetinin tepkisini çekince dört ay süreyle kapatılmıştır. Ebüzziya bu olay nedeniyle İzmir'e sürgün edilmiş ancak o sırada Midhat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle sürgünden kurtulmuştur. Midhat Paşa *İbret*'in cezasını affetse de başyazarı Namık Kemal'i Gelibolu'ya göndermiş, dolayısıyla gazete işlevsiz kalmıştır. Bu gelişme üzerine tek başına *Sirac* adında bir gazete çıkarmak isteyen Ebüzziya, izin talebi reddedilince *Hadika* adında ziraat ile ilgili bir gazetesinin haklarını satın alıp, Midhat Paşa'nın sadrazamlıktan alınmasından sonra *Hadika*'yı siyasi bir gazete olarak yayımlamaya başlamıştır. Namık Kemal'in birçok yazısının yayımlandığı bu gazete de yazılarının sakıncalı bulunmasıyla 56. sayısından itibaren iki ay süreyle kapatılmıştır. Ebüzziya yayıma devam etmek için *Cüzdandan* adında bir dergi çıkarmış olsa da daha ilk sayısında toplatılıp imha ettirilmiştir. Ebüzziya, daha önce *Sirac* için alamadığı izni hükümet değişimiyle birlikte almış ve *Sirac*'ı çıkarmaya başlamıştır ancak paralarını alamadıkları için eylem yapan tersane işçilerini destekleyici yazıları hükümeti rahatsız edince gazetesi yine kapatılmış, kendisi de 10 Nisan 1873'te Rodos'a sürgün edilmiştir (Ebüzziya, 1994, s. 375). Bununla birlikte Ebüzziya yazarlık ve yayımcılık faaliyetlerini Rodos sürgünü esnasında da devam ettirmeyi başarmıştır. Nitekim Rodos'ta yazdığı yazıları İstanbul'a göndererek yayımlatabilmiş ve aynı zamanda *Muharrir* adında bir dergi çıkarmıştır. Ebüzziya Türk edebiyatının ilk antolojisi olan *Numune-i Edebiyyat-ı Osmaniyye*, fen bilimlerine dair bir çalışma olan *Mahiyat-ı Ulum (Mahiyat)* ve Victor Hugo'nun (1802-1885) *Angelo* isimli oyunundan uyarladığı *Habibe yahut Semahat-ı Aşk* adlı eserlerini de yine burada hazırlamıştır (Akgün, 1987, s. 4-6).

Ebüzziya 31 Mayıs 1876'da ilan edilen genel aflla (Rodos'tan) İstanbul'a dönmüştür. II. Abdülhamit ile başlayan bu yeni dönemde Kanun-ı Esasi hazırlanmış, Meşrutiyet ilan edilmiş ve Meclis-i Meb'usan açılmıştır. Öte taraftan 93 Harbi'nin çıkması ve ardından Meclis'in kapatılıp, Kanun-ı Esasi'nin askıya alınmasıyla Meşrutiyet taraftarı aydınlar yeniden İstanbul'dan uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Nitekim Ebüzziya da Bosna mektupçusu görevi ile İstanbul'dan uzaklaştırılmış ancak Bosna'nın Avusturya tarafından işgal edilmesi nedeniyle tekrar İstanbul'a dönmüştür (Ebüzziya, 1994, s. 375).

Ebüzziya İstanbul'a döndükten sonra Almanya'dan getirttiği baskı makineleriyle matbaacılık tarihinde bir dönüm noktası olarak görülebilecek olan Matbaa-i Ebüzziya'yı (1881) kurmuştur (Gür, 1990, s. 38). Burada bastığı ilk eserler; *Rebi-i Ma'rifet* yılının ikinci sayısı ile daha önce başka bir

matbaada basılan *Mecmua-i Ebüzziya* olmuştur. Ebüzziya bu yeni matbaada Türkçenin yanı sıra Batı dillerinde kullanılan harf kalıplarıyla her türlü eseri basmış; bu eserlerde yeni baskı tekniklerini modern grafik sanatına uygun olarak kullanmıştır. Ebüzziya renkli baskı tekniklerinin henüz geliştiği bir dönemde bastığı eserlerle o zamanın matbaacılık merkezi Leipzig’te çıkarılan bir yıllık tüm ciltlerinde yer almış; Fransa Cumhurbaşkanı Faure başarılı işlerinden dolayı kendisine liyakat nişanı yollamış ve *Times* gazetesinde onun matbaasından övgüyle söz eden bir yazı yayımlanmıştır. Yeni basım tekniklerine öncülük eden Ebüzziya burada ilk kez kartpostal basımını da gerçekleştirmiştir, bastığı tüm kitaplara iç kapak yerleştirmiş ve kimi eserlerde şömiş kullanmıştır. Ayrıca Fransızların “Les hommes illustres” koleksiyonunu örnek alarak kitap dizisi yayımına başlayan Ebüzziya “Kitabhane-i Meşahir” dizisinde ünlü isimlerin hayat hikâyelerine yer vermiş; 1887’de ise Almanların Universal Bibliothek yayımını esas tutarak “Kitabhane-i Ebüzziya” dizisi adıyla birçok kitap yayımlamıştır. Onun basım ve yayımcılık hayatındaki bu parlak dönem 10 Nisan 1900 tarihli Konya sürgününe kadar devam etmiştir (Kut, 2003, s. 114-15). Bu dönemde Sanayi-i Nefise müdürlüğü ve Şura-yı Devlet üyeliği gibi görevlere de getirilen Ebüzziya, politikadan uzak durmaya çalışmasına karşın 1893-1900 yılları arasında 10 defa tutuklanmış ve en nihayetinde oğlu Talha ile birlikte Konya’ya sürgüne yollanmıştır. Sekiz yıldan uzun süren bu sürgün boyunca matbaası mühürlenip, kapatılmış olduğu için baskı makineleri büyük zarar görmüştür (Ebüzziya, 1994, s. 376).

Ebüzziya II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte çıkarılmış olan siyasi genel afı 1908 yılında (Konya’dan) İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’a geldikten sonra İttihat ve Terakki Fırkası’na katılmış, Konya ili Antalya sancağından vekil seçilmiştir (Akgün, 1987, s. 8). Bu sırada uzun süredir atıl kaldığı için perişan hâlde olan matbaasını yeniden açıp, faaliyete geçirse de basım-yayım işinde sürgün öncesindeki seviyeyi bir daha yakalayamamıştır (Gür, 1990, s. 40).

Ebüzziya milletvekilliği ile birlikte gelen bürokratik görevlerine rağmen bu dönemde de matbuat ve matbaa işlerini bırakmamış, iki kulvarda da makul bir yol tutmuştur (Çoşkunlar, 1957, s. 70). Bununla birlikte Ebüzziya bu son dönemde de rahat bir yayımcılık yapamamıştır; 31 Mart Vakası’nı izleyen günlerde Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girmesi, II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarının birbirleriyle mücadeleleri sırasında çıkarmakta olduğu gazete defalarca kapatılmış, matbaası mühürlenmiş, zaman zaman tutuklanmış ve hapse atılmıştır (Gür, 1990, s. 40; Ebüzziya, 1994, s. 376).

Ebüzziya zorlu geçen bu son zamanlarında Mahmut Şevket Paşa kabinesinin göreve gelmesiyle gazetesini (*Yeni Tasviri Efkar*) yeniden çıkarmaya başlamıştır ancak yeni kabinenin yaptığı tutuklamalardan rahatsız olmuştur. Bunun üzerine söz konusu tutuklamaları ela alan *Yeni Mevkuflar* adlı bir yazı hazırlamış ve yazısını 27 Ocak 1913 tarihinde gazete idaresine kendisi geti-

rip, oğlu Velid'e teslim etmiştir. Evine dönmek üzere Haydarpaşa vapuruna binmiş ancak vapur hareket etmeden önce bir fenalık geçirmiş olup, o sırada yanında bulunan Dr. Ömer Besim Paşa'nın müdahalesine rağmen hayatını kaybetmiştir (Abdullah, 1964, s. 102).

Başarılı bir yayımcı ve üretken bir entelektüel olan Ebüzziya basım ve yayımcılığın hemen hemen her sahasında ürün ortaya koymuş; biyografiden edebiyat tarihine birçok türde eser vermiş; çok sayıda gazete ve dergi çıkarmıştır. Ebüzziya Tevfik'in başlıca çalışmaları ve sahibi olduğu yayın organları şunlardır:

(Salname ve Takvimleri) *Salname-i Hadika, Bosna Vilayeti Salnamesi, Salname-i Ebüzziya, Salname-i Kameri, Rebi-i Marifet-Salname-i Ebüzziya, Takvim-i Rebi-Zamime-i Rebi-i Marifet, Rusya Müslümanlarına Mahsus Takvim-i Ebüzziya, İmsakiyye-i Nevin, Takvim-i Nisa*. (Telifleri) *Millet-i İsrailiyye, Makame-i Tevkifiyye, Ne Edat-ı Nefyi Hakkında Tettebbuat, Yeni Osmanlılar Tarihi, Lugat-ı Ebüzziya*. (Oyunları) *Ecel-i Kaza, Habibe yahut Semahat-ı Aşk*. (Biyografileri) *Gutenberg ve İhtira-ı Fenn-i Tab, İbn Sina, Galile, Napolyon, Diyojen, Benjamin Franklin, Büfon, Hasan b. Sabbah, Ezop, Yahya b. Halid Bermek, Harun er-Reşid, Jan Jak Russo, Namık Kemal, Nikola Şamfor, Süruri-i Müverrih, İmparator Vilhelm, Nef'i, Kemal, Kemal Bey'in Tercüme-i Hali*. (Çevirileri) *'Tarik-i Refah, Franklen'in Servet Hakkındaki Nesayihî', Üç Yüzlü Bir Karı*. (Derlemeleri) *Reşid Paşa Merhumun Bazı Asar-ı Siyasiyyesi, Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyye, Cümel-i Müntehabe-i Kemal, Muharrerat-ı Hususiyye-i Akif Paşa, Durub-ı Emsal-i Osmaniyye, Tazarruat-ı Sinan Paşa, 'Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, Siyasiyat-Şinasi, Kemal', 'Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi', 'Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, Edebiyat-Kemal', 'Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, Makalat-Şinasi', 'Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, Makalat-Kemal'*. (Gazete ve Dergileri) *İbret, Hadika, Sirac, Le Courier d'Orient, Yeni Tasvir-i Efkâr, Cüzdan, Muharrir, Mecmua-i Ebüzziya* (Ebüzziya, 1994, s. 377-78; Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah, 1964, s. 100-103; Gür, 1990).

Ebüzziya Tevfik'in Diyojen Biyografisi

Biyografi yazımını halkı aydınlatma yolu olarak gören Ebüzziya, Osmanlı'nın eğitim-öğretim donanımı bakımından zayıf olduğu bir dönemde okuyucularının model alabileceği, topluma örnek teşkil edebilecek ünlü isimlerin yaşamlarını kaleme almıştır. Ebüzziya, biyografilerine konu edindiği birçok ismin hem zeki ve yetenekli kimseler olduğunu dile getirmiş hem de onların örnek teşkil edebilecek olan çalışkanlık ve çabalarının altını çizmiştir. Bu isimler aynı zamanda Ebüzziya'nın kendisinin de hayran olduğu kimselerdir, başka bir deyişle yazar, bir bakıma, bu biyografilerde kendi kahramanlarını kaleme almıştır. Diğer taraftan Ebüzziya'nın yazdığı biyografilerin kahramanları Tanzimat Dönemi'nin aydın profiline uygun olarak daha çok

Batılı isimlerdir. Bununla birlikte Ebüzziya Doğu'nun yetiştirdiği ünlü düşünürleri görmezden gelmemiş, eserlerine taşımıştır (Akar, 2013, s. 59).

Ebüzziya daha ilk yazılarından itibaren Türkçeye girmiş kimi Arapça ve Farsça kelimelerle mücadele etmiş, dönemin birçok aydınının da savunduğu sade Türkçe ile yazma anlayışı doğrultusunda başarılı makale örnekleri ortaya koymuştur. Dolayısıyla onun sağlam bir mantığa dayalı, sade ve basit cümlelerle kurulan düz yazıları bugün de kolaylıkla okunabilir niteliktedir (Ebüzziya, 1994, s. 376). Nitekim Ebüzziya biyografi türündeki eserlerini de bu sade Türkçe ile yazma anlayışına uygun olarak sanatkârane olmaktan çok yalın ve anlaşılabilir bir dille hazırlamıştır.

Ebüzziya yazdığı biyografilerde gereksiz ayrıntı ve betimlemelere yer vermeyerek anlatımını akıcı kılmayı başarmıştır. Biyografilerine anlattığı kişinin genel özelliklerini çizerek başlayan Ebüzziya; metin içinde kendini hissettirmemeyi yeğlemiş, kendi düşüncelerini genellikle son birkaç paragrafta dile getirmiş, anlattığı kişilere dair metnin akışını bozacak eleştirilere girişmemiş, bu kişilere dair bilgi vermek istediğinde bunu dipnotlarla yapmaya çalışmıştır. Yaşamlarını anlattığı kişileri ya kılıçları ya da kalemleri ile dünya tarihine yön vermiş isimlerden seçen Ebüzziya'nın amacı bu isimlerin yaşamlarına dair önemli gördüğü kısımları öne çıkarmaktır (Akar, 2013, s. 59-60).

Ebüzziya'nın yazdığı biyografilerde dikkat çeken başka bir husus ise dipnotlardır. Yazarın, bugün bile kimi tartışmalara konu olan dipnot meselesinde, o dönemde aldığı tavır dikkate değerdir. Ebüzziya, yazdığı biyografilerde geçen her isim için olmasa bile, okuyucunun ayrıca düşünmesini veya bilmesini istediği noktalarda devreye girerek dipnot vermiştir. Söz gelimi metinde adı geçen bir eserin kimi zaman yazarını ve dönemini kimi zaman da o eserin Türkçeye ne zaman ve kim tarafından aktarıldığını belirtmiştir. Diğer taraftan şunu da belirtmek gerekir ki dipnot denildiğinde akıllara bugünkü anlamıyla sistemli ve sıralı birlikler gelmemelidir (Akar, 2013, s. 59-60).

İşte Ebüzziya'nın kaleme aldığı birçok biyografiden biri olan *Diyojen* adlı eseri de söz konusu niteliklere haiz bir çalışma olarak karışımıza çıkar.

Ebüzziya'nın *Diyojen* adlı eserinin birinci ve üçüncü baskılarını tespit ettiğimiz ancak ikinci baskısına herhangi bir kaynakta rastlamadığımız üç baskısı mevcuttur.

Diyojen biyografisinin birinci baskısı H. 1299/M. 1882 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Ebüzziya'nın kendi matbaası olan Matbaa-i Ebüzziya'da "Kitabhane-i Meşahir" dizi başlığı altında basılan eser; 15x10 ebadında olup, 36 sayfadır (Bkz. Ebüzziya, 1299).

Eserin üçüncü baskısı ise ilkinden yaklaşık sekiz yıl sonra H. 1307/M. 1890 yılında yine aynı yerde ve aynı matbaada gerçekleştirilmiştir. Üçüncü

baskıda eserin 15x10 olan ebadı korunurken yayımlandığı dizinin adı “Kitâb-hâne-i Ebüzzîya” olmuş, sayfa sayısı 46’ya yükselmiştir (Bkz. Ebüzzîya, 1307).

Diyojen biyografisinin birinci baskısının dış kapağında sırasıyla “Kitâb-hâne-i Meşâhîr, Diyojen, Eser Ebû’z-zîyâ, ‘Aded-i Kitâb: 4, Ma’ârif-i ‘Umûmiyye Nezâreti’niñ Ruḥşatıyla, Ḳostantîniyye, 1299, Maṭba‘a-i Ebû’z-zîyâ, Ğalata’da ‘Arab Câmî’i İttişâlinde – ‘Aded: 8, Her Ḥaḳḳı Maḥfûzdur, Fî 60 Pâre” iç kapağında ise (sırasıyla) “Kitâb-hâne-i Meşâhîr – ‘Aded-i Kitâb: 4, Diyojen, Eser – Ebû’z-zîyâ Tevfîḳ, Birinci Ṭab’ı, Encümen-i Teftîş ve Mu‘ayenenin Taşdîkini Hâ’izdir, Ḳostantîniyye, 1299, Maṭba‘a-i Ebû’z-zîyâ – Ğalata’da ‘Arab Câmî’i İttişâlinde – ‘Aded: 8, Her Ḥaḳḳı Maḥfûzdur” ifadeleri yer almaktadır (Bkz. Ebüzzîya, 1299).

Bununla birlikte eserin üçüncü baskısı birinciye göre hem dış hem de iç kapakta daha sade bir künye içermektedir. Bu baskının dış kapağı sırasıyla “Kitâb-hâne-i Ebû’z-zîyâ, Diyojen, Ebû’z-zîyâ Tevfîḳ, Üçüncü Ṭab’ı, Ma’ârif Nezâreti’niñ Ruḥşatıyla, Ḳostantîniyye 1307 Maṭba‘a-i Ebû’z-zîyâ, ‘Aded: 82, Pâre: 100” iç kapağı ise (yine sırasıyla) “Kitâb-hâne-i Ebû’z-zîyâ, Diyojen, Ebû’z-zîyâ Tevfîḳ, Üçüncü Ṭab’ı, Ma’ârif Nezâreti’niñ Ruḥşatıyla, Ḳostantîniyye, 1307, Maṭba‘a-i Ebû’z-zîyâ, Her Ḥaḳḳı Maḥfûzdur” şeklinde düzenlemiştir (Bkz. Ebüzzîya, 1307).

Eserin birinci ve üçüncü baskıları arasında göze çarpan başka bir farklılık ise birinci baskıda toplamda dört adet dipnot kullanılırken üçüncü baskıda bu sayının beşe yükselmesidir. Birinci baskıda “*” işareti ile belirtilen bu dipnotlar, üçüncü baskıda rakam sistemi ile gösterilmiştir (Bkz. Ebüzzîya, 1299; Bkz. Ebüzzîya, 1307).

Diyojen biyografisinin birinci ve üçüncü baskıları arasındaki teknik farklılıklar büyük ölçekli değildir. Bununla birlikte söz konusu baskılar arasında içerik yönünden de dramatik değişiklikler yoktur. Nitekim üçüncü baskı bağlamındaki değişiklikler esere, metnin dokusunu tahkim eden ancak ana kurgusunu değiştirmeyen, kimi kısa cümle veya paragraflar eklenmesinden ibarettir.

Ebüzzîya Antik Yunan filozofu Diyojen’in yaşamını ve öğretisini konu edindiği bu eseri tek bölümde kaleme almış, alt başlıklar kullanmamıştır (Bkz. Ebüzzîya, 1307). Ebüzzîya’nın eseri tek bölümde kaleme almasının Diyojen’den kalan malzemenin niteliğiyle ilgili olduğu söylenebilir; eserleri günümüze ulaşmayan bu filozofa dair bildiklerimizi, daha çok onun hakkındaki rivayetler oluşturmaktadır, dolayısıyla Ebüzzîya’nın metni de filozofa dair bu rivayetlerin bir derlemesidir; başka bir deyişle Ebüzzîya’nın eseri Diyojen’in yaşam pratiği içinde gerçekleşmiş olduğu düşünülen birçok didaktik sahnenin art arda sıralanması üzerine kurulu/kurguludur. Nitekim bu durum Diyojen hakkında yazılan günümüzdeki eserlerde de çok farklı değildir; bu-

gün de birçok yazar filozofa dair rivayetlerden oluşan malzemeyi yeniden kurgulayarak sunmaktadır.

Ebüzziya eserine klasik bir biyografi düzeninde karşılaşmayı bekleyecemiz biçimde filozofun doğum, ölüm, aile, eğitim bilgileriyle başlamıştır. Yazar eserin giriş kısmında kısa paragraflarla Diyojen'in Kinik felsefe okuluna dahil olduğunu; Sinop'ta doğduğunu; Yunanistan'ın Korint şehrinde öldüğünü; kalpazanlıkla itham edilen babası nedeniyle Yunanistan'a firar ettiğini; ilk tahsilini Sinop'ta gördüğünü ve Yunanistan'a gelince Antisthenes'ten (MÖ 455-365) felsefe eğitimi aldığını belirtir (Ebüzziya, 1307, s. 5-6).

Diyojen'in yaşam öyküsüne dair genel bir giriş yapan Ebüzziya ardından filozofun Kinik felsefe üzerindeki tercihini inceler. Ebüzziya vatanından ayrı olan Diyojen'in Kinik felsefe okulunu kendisine uygun bulduğu için bilinçli olarak seçtiğini çünkü o dönem itibarıyla Yunanistan'daki Stoacı, Aristotelesçi (veya Pythagorasçı-Platoncu) okulları tercih etmediğini, buna karşın Kinizmin kurucusu olan ve öğrenci kabul etmeyen Antisthenes'in ısrarla öğrencisi olmaya çalıştığını ve en sonunda kendisini kabul ettirdiğini belirtir (Ebüzziya, 1307, s. 6-8).

Ebüzziya Diyojen'in Kinizm üzerindeki tercihi ile birlikte bu okulun mahiyetini de ele alır: Öncelikle Kinik okulun adının nereden geldiğine değinen Ebüzziya, çeşitli rivayetler arasındaki iki görüşten söz ederek okula bu ismin, temsilcilerinin köpekler gibi sefilane yaşamalarından veya kurucusu Antisthenes'in köpek anlamını içeren bir Atina kapısının etrafında ders yapmasından dolayı verilmiş olduğunu söyler. Ardından okulun öğretisini ele alan Ebüzziya, Kinik okulun temel amacının gereksinimlerden arınmaya çalışarak en az ile yetinme ve bunu yaşam tarzı hâline getirme olduğunu ifade eder (Ebüzziya, 1307, s. 7-8).

Ebüzziya Kinik felsefe okulunun mahiyetine dair bilgi verdikten sonra Antisthenes'in, daha çok ahlak problemiyle ilgilendiğini, diğer ilimlerin ahlak kadar faydalı olmadığını düşündüğünü, dolayısıyla Diyojen'i de bu alanda yetiştirdiğini belirtir. Nitekim Ebüzziya, Diyojen'in bu eğitimin hakkını fazlasıyla verdiğini; bir hırka, bir dağarcık ve bir asadan başka herhangi bir mülkiyet ön görmeyen bu felsefeye sıkı sıkıya bağlandığını; ihtiyaçlarını, kendisini ölmekten alıkoyacak kadar karşılamayı yeterli gördüğünü yazar (Ebüzziya, 1307, s. 8-9).

Ebüzziya'nın eseri söz konusu bilgilerden sonra Diyojen'e dair rivayetlerle ilerler. Ebüzziya Diyojen'e dair hemen hemen bilinen tüm rivayetleri sıralar: Nitekim yazar, Diyojen'in meşhur fıçıda yaşama; gündüz vakti fenerle adam arama; eliyle su içen bir çocuğu görmesi üzerine su tasından vazgeçiş; reddedilmeye alışmak için heykellerle konuşması; zengin döşenmiş bir evde en kirli yer olarak gördüğü ev sahibini yüzüne tükürmesi; köle olarak satıldığı hâlde kendisini satın alan kişiye esas sahibin kendisi olduğunu söylemesi;

Büyük İskender'e, zenginlere, miras yedilere, devlet kapısından nemalananlara ve kimi filozoflara verdiği tarihi cevaplar vb. meselelerini art arda verir (Ebüzziya, 1307).

Diyojen'e dair rivayetlerle ilerleyen eserin yer yer tarihi olay ve kişilerle aksiyon kazandığı görülür. Söz gelimi Ebüzziya Diyojen'in Makedonlar tarafından esir edilmesini ele alır. Diyojen'in esir edildikten sonra Büyük İskender'in babası olan Makedonya kralı Filip'in huzuruna çıkarıldığını, kendisine kim olduğunu soran krala "bitmeyen hırsın ve açgözlülüğün gönüllü casusu-yum" şeklinde verdiği cevapla kralın gönlünü kazanıp, serbest bırakıldığını belirtir (Ebüzziya, 1307, s. 19).

Ebüzziya'nın, Diyojen ile karşılaşmasını hikayelediği dikkat çeken başka bir tarihi isim de Büyük İskender'dir. Ebüzziya (1307), Diyojen'e dair pek çok şey duymuş olan Büyük İskender'in Korint'ten geçtiği sırada filozofu ziyaret etmek için onun ikamet ettiği yere gittiğini ve Diyojen'in kendisine ih-sanda bulunmak isteyen Büyük İskender'e şu meşhur cevabı verdiğini yazar:

<< Diyojen! Görüyorum ki pek çok şeylerden mahrum bulunuyorsun. Ne arzu ve talebin var ise söyle ifa edeyim. >> demesiyle Diyojen << Bana hiçbir vakit vermeye kadir olamayacağın şeyi alma da başka şey lazım değil >> cevabını verir ve İskender << Nedir aldığım? >> diye sual eylemesi üzerine << Güneşim! >> demiştir (s. 20-21).

Ebüzziya'nın Diyojen'e dair değindiği başka bir tarihi mesele ise filozofun Girit'te köle olarak satılmasıdır. Büyük İskender gibi kudretli bir hükümdar karşısında dahi zaaf göstermeyen ve ona kendisine sunabileceği hiçbir şey olmadığını söyleyen Diyojen, köle olarak satılması karşısında da aynı kayıtsızlığı göstermiş, bu durum onda hiçbir endişe uyandırmamıştır. Nitekim Ebüzziya (1307) bu hususta Diyojen ve onu satın alan Kseniades'e dair şu anektoda yer verir:

Pazarlık uyup parası sayıldıktan sonra Diyojen Kseniyad'a hitap edip der ki: << Şimdi ben her ne kadar senin kölen oldumsa da sen benim her bir emrimi icraya amade bulunmalısın. İster senin vekilharcın, ister kölen bulunayım mademki sen bir hasta-i manevinin daima tabibinin emrine itaatle mükellefsin! >> (s. 23).

Ebüzziya Diyojen'i sadece tarihi kişilerle değil, dönemin filozoflarıyla ilişkisi bakımından da betimlemiştir. Söz gelimi Ebüzziya, Diyojen'in Sokrates'i (MÖ 469-399) tabiaten doğal bir mecnun olarak nitelediğini; Platon'un (MÖ 427-347) hükümdarlar ile olan ilişkisini küçümsediğini ve felsefesini de laf kalabalığı olarak gördüğünü ifade etmiştir (Ebüzziya, 1307, s. 12, 29, 39-40).³

3 Diyojen'in, döneminin filozofları ve Platon ile ilişkisine dair bkz. Diogenes Laertios. (2015). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). (6. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ebüzzıya eserini Diyojen'in ölüm bahsiyle kapatır. Bu son bölümde de onun ölümüne dair kimi rivayetlere yer vererek filozofun çığ et tükettiği için hazımsızlıktan dolayı veya yaşlılık altında ezilmektense nefesini tutarak kendisini öldürdüğünü yazar (Ebüzzıya, 1307, s. 43).

Son tahlilde Ebüzzıya, hakkında çok az bilgiye sahip olunan bir filozofun yaşam öyküsünü rivayetler üzerinden oldukça renkli bir şekilde anlatmayı başarmıştır. Yazar, okuru sıkacak ve ilgi dağıtacak ayrıntılara girmeden Diyojen'in bilgelik içeren sözlerini eserine taşımış, dolayısıyla filozofun yaşamını anlatmaktan çok didaktik sözlerini aktarmıştır (Akar, 2013, s. 117). Böylece Ebüzzıya Diyojen hakkındaki rivayetlerden oluşan bu kısa eseri, filozofun doğum ve ölümü arasındaki çizgide başarılı bir şekilde inşa etmiş; sade bir dil ve akıcı bir anlatımla didaktik ve eğitici mesajlar içeren bütünlüklü bir yaşam öyküsü ortaya koymuştur.

Ebüzzıya Tevfik'in *Diyojen* Biyografisinin Transkripsiyonu⁴

[Dış Kapak]

Kitâb-ĥâne-i Ebû'z-zıyâ

—*—

Diyojen

—*—

Ebû'z-zıyâ Tevfîk

—*—

Üçüncü Tab'ı

Ma'ârif Nezâreti'nin Ruĥşatıyla

Koştantiniyye 1307 Matba'a-i Ebû'z-zıyâ

'Aded: 82 • Pâre: 100

4 Eserin Latin harflerine aktarımında "Ebüzzıya Tevfik (1307). *Diyojen* (3. bs.). Koştantiniyye: Matbaa-i Ebüzzıya" künyeli son baskısı esas alınmıştır. Eser Latin harflerine aktarılırken Osmanlıca imlâ ve noktalamaya olabildiğince bağlı kalınmıştır. Ebüzzıya eserde beş adet dipnot kullanmıştır; bunlar transkripsiyon metninde kalın yıldız * ile gösterilerek verilmiştir. Eserin sayfa numaraları transkripsiyon metninde kalın köşeli ayraç [] içinde orijinal metindeki sayfa başlangıçları esas alınarak gösterilmiştir. Bunların dışında transkripsiyon metninde köşeli ayraç içinde verilen açıklamalar çalışmanın yazarı tarafından eklenmiştir.

[İç Kapak]

Kitâb-hâne-i Ebû'z-ziyâ

—*—

Diyojen

—*—

Ebû'z-ziyâ Tevfik

—*—

Üçüncü Tab'ı

Ma'ârif Nezâreti'nin Ruşşatıyla

Konstantiniyye

1307

Matba'a-i Ebû'z-ziyâ

Her Hakkı Mahfûzdur

Diyojen*

[5] Hükemâ-yı Yûnâniyyeniñ Kelbiyyûn [Kynikler]⁵ fırkasına mensûb olan Diyojen toğsan birinci Olimpiyad'ıñ** üçüncü senesinde (Kable'l-Milâd 414) Sinob'da tevellüd ve yüz on dördüncü Olimpiyad'ıñ birinci senesinde ya'nî [6] milâddan 324 sene muqaddem toğsan yaşında oldığı hâlde Yûnânistân'da kâ'in Korint [Korinthos] şehrinde vefât itmiştir.

Pederi memleketinde kalpazanlıkla ithâm ve binâ'en-'aleyh maḥbese ilqâ olunması üzerine Diyojen fi'l-i pederle kendisiniñ daḥi ithâm olunabilmesinden ḥavf itdigi cihetle hükümetden daha mütebaşşır tavranaraq o zamânıñ İngiltere'si hükümünde olan Yûnânistân'a firâr eyledi.

Diyojen maskaḥat-ı re'sinde muqaddemât-ı 'ulûmı taḥşîl itmiş olduğından Atina'ya muvâşalatında ikmâl-i 'ulûm-ı felsefe için bir mürebbî aramağa

* Yûnâniyyesi Diyojenis olub 'Arablar Diyojanis ve Fransızlar Diyojen şüretlerine taḥvîl itmişlerdir. Lisânımızda ise Fransız şivesiyle müte'ârifdir.

5 Antik döneme dair isimlerin yazımında referans alınan kaynak için bkz. Diogenes Laertios (2015). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). (6. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

** Esâtîr-i Yûnâniyyede re'îsü'l-âlihe i'tikâd olunan (Müşteri) [Jüpiter] nâmına her dört senede bir def'a icrâ idilan sibâk oyunlarına Olimpiyad tesmiye olunur. Âlihelerin merkez-i ictimâ'î olan ve Tesalya ile Makedonya arasında bulunan meşhûr Olimp Tağı'nın [Olimpos Dağı] sâhasında icrâ olunmağı sebebi tesmiyedir. Bu târiḥ milâddan 776 sene muqaddem ibtidâ itmiş ve 392 sene muqaddem hükümden sâkıḥ olmuştur.

başladı. O zamânda ise hükemâ-yı Yûnân Revâkıyyûn [Stoacılar], İşrâkıyyûn [Platoncular], Meşşâ'ıyyûn [Aristotelesçiler] ve Kelbiyyûn nâmıyla dört fırkaya ayrılmış idi. Diyojen bu dört fırka-i hükemâdan, faqat Kelbiyyûn fırkasını taqdîr ve intihâb ile mü'essis ve re'îsi olan (Antistenis'in) [Antisthenes] nezdine giderek kendisiniñ şâgirdlige kabûlini istid'â eyledi.

Antisten ise Sokrat'ın [Sokrates] halka-i tadrîsine dâhil [7] olduğu günden i'tibâren şâgird kabûl itmemeğe kaç'ıyyen 'azm itmiş olduğundan, Diyojen'i elindeki 'aşâsıyla tehdîd ve redd eylemiş ise de Diyojen, hakîm-i müşârûn-ileyhiñ şu tavrından kat'an münfa'il olmadıktan başka farı-ı tevâzu'la mukâbele iderek:

– Uruñuz 'azîzim! Siz idâre-i kelâm eyledikce, beni teb'îde kifâyet edecek bir 'aşâ-yı kavî bulamazsınız – didi.

Antisten Diyojen'in izhâr itdiği tavrı teslîmiyyete mütehayyir ve binâ'en-'aleyh gösterdiği 'inâda mağlûb olmağla kendisini şâkirdlige⁶ kabûl itmiştir.

Bu fırkaya Kelbiyyûn tesmiyesinde vücûh-ı muhtelif rivâyet olunur: Ba'zı aqvâle göre şûret-i ma'îşetleri köpek gibi sefilâne olduğuçün, ve diğer ba'zı aqvâle göre Antisten Atina kapularından (kelb) [köpek] ma'nâsına olan bir kapunuñ civârında tadrîs itdigidinden tolayı bu ism ile tesmiye olunmuştur.

[8] << İhtiyâcdan müberrâ olmak havâş-ı ilâhiyyeden bulunduğu cihetle eñ az ihtiyâcı olanlar kırbıyyet-i ilâhiyyeye eñ ziyâde müsta'id bulunur >> dirler idi. Bu sebeble faqr-ı vifâka ile ta'ayyüş ve ekşeriya sebze ve fâkihe ile tağaddî iderek, şudan başka bir şey içmezler idi. 'İndelerinde şerret ve aşâlet ve sâ'ir 'avârız-ı şeref ve hayşıyyet-i muhakkir olarak her hâlde meslek-i lâ-ubâlîden ayrılmazlar idi.

Diyojen ise etvâr-ı zamâneniñ zıddını iltizâm ile meftûr ve bâ-ıhuşûş vaatanından mehcûr bulunduğundan, meslek-i Kelbiyyûnı kendisi için pek müsâ'id buldı.

Müşârûn-ileyh bir gün giceniñ hulûlünü ve hangi delige şokulacağını düşünmeksizin farı-ı şetâretle tolaşan bir fâreyi görmesi üzerine, kendi faqr-ı hâlden tolayı hiss itdiği ıztırâbı ber-ıaraf iderek, andan sonra huşûr-ı kalb ile yaşamağa ve kendisini ölmekden men'idebilecek şey'i tedârikden gayrı muhtâcun-ileyh [9] tanımamağa karar virdi. Zâten Kelbiyyûnuñ mâ-meleki üç şeyden ibâret idi: İki katlı bir binîş, bir tağarcık, bir de 'aşâ. Binâ'en-'aleyh Diyojen dahî bu eşyaya mâlik ve her dürlü zevâ'idden âzâde idi.

Bir zamânlar çig etle tağaddîye pek çok çalışmış ise de bir dürlü alışamamış olduğundan << Zavâllı insânlar! Mâ-hıyyet-i hayvâniyyelerini değışdirmeksizin mi'delerini değışdirmişler. >> didi.

6 Kelime buraya kadar "şâgird" burada ve metnin devamında "şâkird" şeklinde yazılmış.

Antisten yalnız 'ilm-i ahlâk ile iştigâl iderek, 'ulûm-ı sâ'ireniñ bir güne fâ'idesi olmadığına kâ'il olduğundan, Diyojen'e daği yalnız fezâ'il-i ahlâk ta'lîm eyler idi.

Diyojen ma'ârifeye peydâ itdiği bir Atinalıdan, eşnâ-yı müşâhabetinde hânesinde giceleri barınabilecek bir köşecik tahşış itmesini ricâ itmiş idi. Merkûmun, iltimâs-ı vâkı'i şûretâ redd itmemele ber-â-ber is'âfda daği bir müddet tereddüd göstermiş olmasına [10] Diyojen'in cânı şıkılmış ve meyhâneniñ birinden yakaladığı bir boş fuçıyı kendisine mesken ittihâz iderek yazıñ eñ müferrih yerlere ve kışın kıuytu mahallere nakl ile ilâ âhirü'l-'ömr fuçıda evkât-güzâr olmuşdur.

Müşârün-ileyh her dürlü şedâ'ide tahammül idebilmek için yazın âteş kesilmiş kumlarda yuvarlanır ve kışın qar ile mestûr olan heykellere şarılırdı.

Bir gün haţib-i meşhûr Demosten [Demosthenes] meyhânede otururken sokağdan geçmekte olan Diyojen'in kendisini görmemesi için meyhâneniñ içerisine çekilmiş idi. Diyojen ise kendisini daha evvel görmüş olduğu cihetle meyhâne kapusundan başını uzadarak << Ne kadar içeri çekilirseñ o nisbetde aña talmış olursuñ >> didi. Bir gün ekâbirden biri Diyojen'in yanına gelerek ta'âm için eñ iyi vakti beyân itmesini taleb itdikde << Zengin iseñ [11] iş-tihâñ hâşıl olduğu vakt, fakîr iseñ eliñe yiyecek geçdiği zamân >> diye cevâb virmişdir.

Müşârün-ileyh ayaklarını pek ziyâde taţhîr ve 'ıtrıyyât ile ta'tîr itmegi i'tiyâd itmiş idi. Bununu sebebinu su'âl idenlere << Başa sürilan güzel koçular tayarân ile havâyâ inkılâb eyler. Hâlbuki ayaklarıma sürdiğim revâyih-i tayyibe aşığıdan yukarıya şu'ûd ile meşâmımı ta'tîr ider de anın için siziñ yaptıklarıñızın 'aksini icrâ idiyorum. >> cevâbını virirdi.

Mürâ'iniñ biri hânesiniñ kapusuna celî haţ ile << Bu kapudan içeri kabîh olan hiçbir şey dâhîl olmasun! >> 'ibâresini yazmış idi. Diyojen bunı gördükde altına << Ya hâne şâhibi nereden gireceñ? >> 'ibâresini yazmışdır.

Birkaç feylesof bir gün dünyâda hareket olmadığını Diyojen'e işbâta çalırdıkları sırada Diyojen ayağı kalkarak yürüyüb; şıçramağı başlamış. Ve mûmâ-ileyhim [12] << Ne yapayorsuñ? >> didiklerinde << Da'vânızıñ hilâfını işbât idiyorum. >> sözüyle muķâbele eylemişdir.

Birisi kendisine 'ilm-i hey'etden bahs idecek olsa << Semâvâtdan ne vakt 'avdet itdiñiz? >> su'âl-i istihzâ-kârânesini îrâd eylerdi. Müşârün-ileyh Felâtûn'uñ [Platon] eţvâr u meslegine şiddetle mu'teriz ve ekser huşuşâtda kendisine mu'ârız idi. Bir gün Felâtûn'uñ şâkirdânına nev'-i beşeri << İnsân iki ayak üzerinde gezer tüygsüz bir hayvândır. >> diye ta'rîf eylediğini istimâ' itmesiyle hemân bir hurûs yakalayarak, tüylerini yolduğdan soñra Felâtûn'uñ ders-hânesinden içeri fırlatmış ve << İşte çocuklarıñ! Hûcañızın ta'rîf itdiği insân budur. >> demişdir.

Diyojen Atinalıların 'umûmuna nazar-ı istiḥkâr ile bakar ve Felâtûn ile şâkirdânını hâşşaten isrâf ü sefehle ithâm eyler idi. Ve ḥuṭabânın cümlesini üserâ-yı kavm nâmıyla yâd ider idi.

[13] Müşârün-ileyh ekseriyyâ << Dünyâda hükümdârlar ile feylesofların aḥvâline 'atf-ı nazar eylediğimde insândan daha 'âlî bir maḥlûk olmadığına ve bi'l-'aks mu'abbirlerle kâhinlere ve servet ü yesârıyla faḥr idenlere bakdığımında insândan daha mecnûn bir ḥayvân bulunmadığına i'tikâd ideceğim geliyor. >> dir idi.

Bir gün çöbânlik iden bir kızın puñardan avucuyla su içdiğini görmesi üzerine nefesine ḥiṭâb ile << Yazıklar olsun saña Diyojen! Bî-lezm eşyâdan ictinâb da'vâsında iken şu kız kadar da iz'ânın yokmuş. >> diyerek, tağar-cığında bulunan meşrebeyi fırlâdub atmışdır.

Müşârün-ileyh izdivâca niyyet idüb de taḥvîl-i fikr idenleri ve bahren sefere ḥazırlanub da fâriğ olanları ve idâre-i hükûmete intihâb olunub da isti'fâ eyleyenleri ve ziyâfet-i ekâbire da'vet olunduıkları hâlde icâbet itmeyenleri dâ'imâ tebrîk u taḥsîn eyler idi.

[14] Diyojen kendi hevesât-ı nefsâniyyelerine mağlûb oldukları hâlde da'vâ-yı âzâdiyyede bulunanlara << Behey bed-baḥt maḥlûk! Sizin ḥürriyyetle ne 'alâkañız var? İbtidâ nefsi-gâlibeniñ pençe-i esâretinden yakañızı kurtariñız da ba'dehû da'vâ-yı ḥürriyyet idiñ! >> dir idi.

Bir gün müşârün-ileyh soḳaḳda gâyet mühim bir mes'eale üzerine ḥuṭbeye âgâz eylediği hâlde gelüb geçenlerin yanına bile uğramadıklarını gördüğünde der-hâl taḥvîl-i maḳâm ile türki çağırmağa başlar. Halk o ânda etrâfına toplanınca! << Zannımda ḥaṭâ itmemişim, meger cümleñiz süfehâ oğlu süfehâ itmişsiñiz! Zîrâ kendi havâñıza muvâfiḳ gelan âvâza, o ânda ḳulaḳ ḳabartdıñız. >> diyerek şavuşub gitmişdir.

'İlm-i hey'et erbâbının ecrâm-ı semâviyyeye nazar-ı diḳḳat ve ehemmiyyetle bakdıklarını gördükde << Bu adamlar şâyân-ı ta'zîyet maşharalardır; zîrâ taht-ı kademlerinde ḥaḳâyıḳ-ı [15] aḥvâlinden bî-ḥaber oldukları yüz biñ şey ṭururken ecrâm-ı semâviyyeye 'aḳl irdirmege çalışırlar. >> dir idi.

Sofistâ'iyyeden biri bir gün Diyojen'i iğzâb için dir ki: << Sen ben degilsin. Ben insânım; binâ'en-'aleyh sen insân degilsin. >> Diyojen bilâ-te'em-mül: << Evvelâ kendiñden başlamış olsa idiñ bu ḳıyâsın pek ma'ḳûl olurdu. Zîrâ neticesinde kendiñ insân olmadığını istiḥrâc itmiş olacaḳdıñ. >> cevâbını virmişdir.

Kendisine Yûnânistân içinde mükemmel adamlar görüb görmediği su'âl olduğda << Evet! Lakedemonya'da [Sparta] çocuklara teşâdüf itdim. Lâkin mükemmel adamlara ḥiçbir yerde râst gelemedim. >> demişdir.

Bir gün elinde fener oldığı hâlde soḳaḳda gezerken – Gündüz fenerle ne

arayorsuñ? didiklerinde – << Adam arıyorum! >> kavliyle muķâbele eylemişdir.

Ekâbirden biri soķaĝa çıķdđđı şırada Diyojen [16] päre istemekle kibâr-dan olan herif hiddetle def‘ idiñ şu köpegi dimesi üzerine uşâķ Diyojen’iñ eline hafıyyeten bir avuç akçe soķuşdırarak efendisiniñ emrine imtisâl ile dağı << Haydi yıkıl git köpek >> demiş. Diyojen ise işte aradđđım adamı buldum demişdir.

Yine dirler ki Diyojen Atina kapularından birinin hâricinde otururken kendisiyle görüşmege gelan bir deliķanlının o şırada iki üç yaşında bir çocuĝun fart-ı sür‘atle geçmekde olan bir ‘arabanıñ altında kalub çigneneceğini ve binâ‘en-‘aleyh başka şüretle çâre-i hıalaşı olmadığını derk ile şabîyi muhâfazaten kendisini kıaldırub çocuĝun üzerine atđđđını ve ‘arabanıñ deliķanlıyı ba‘zı mertebe zedelemekle ber-â-ber çocuĝa hıķbir zarar tertîb itmediğini bulduđđı kûşe-i inzivâdan temâşâ eylemesi üzerine hissıyyât-ı ebûtdan bî-haber ve faķaķ vezâ‘if-i insâniyyeyi müdrık olan [17] bu deliķanlınıñ bir ma‘sûmı kıurtarmak için nefsinı tehlikeye atđđđına fevķa‘l-gâye memnûn olarak << İşte aradđđım adamı buldum >> demiş ve deliķanlıyı havâş-ı aħbâbı şırasına geçirmişdir.

Yine bir gün ĝalabalıkça bir maħalde tevaķķufla << Adam yok mı? >> diye nidâ itmesi üzerine etrâfına üşüşen halkı elindeki ‘aşâ ile koĝarak << Ben adam çağırıyorum, siz kim oluyorsunuz? >> ‘itâbiyla tekdîr itmişdir.

Bir gün zulmeden Denis’iñ [I. Dionysios] Sirakus [Sirakusai] şehrindeki sarâyını gezdigi şırada dâ‘ire müdriri bulunan zât döşemesiniñ nefâset ü nezâfetinden bahş ile her birini birer şüretle medh itmekde iken Diyojen öksürmege başlar; ve bir müddet etrâfına bakınub arandıķdan soñra dâ‘ire müdriniñ yüzüne tükürür. Ve herifiñ su‘âl ü ‘itâbına meydân vermeyerek << ‘Afv idersin efendi! Sarâyın içinde andan murdâr bir yer bulamadım. >> sözüyle beyân-ı i‘tizâr eyley.

[18] Bulduđđı hâl-i zât ü iftikârı başına kakan bir deliķanlıya << Faķr u fâķadan tolayı hıķ kimseye mücâzât idildiğini ne gördüm ne de işitdim. Faķaķ edebisizlerle müte‘arrızlardan pek çok kimseniñ aşıldıķlarını her gün görmekdeyim. >> demişdir.

Bir gün Felâtûn’uñ ekâbir u eşâĝır-ı nâs ‘indeki şeref ü i‘tibârından bahşle zımnen kendisiniñ hıķ kimse tarafından mazhar-ı raĝbet ü hürmet olmadığını ta‘rîz itmek isteyen birķaç Atinalıya << Dünyâda bir şey’in kıadr ü kıymeti lüzûm ü ehemmiyyetiyle mütenâsib degildir. Eñ müfid şeyler dâ‘imâ eñ mebzûl olan şeylerdir. Eger bir şeyiñ kıymeti fâ‘idesiyle mütenâsib olsa idi bir çuvâl ün biñ draħmiye ve bir heykel iki pâreye şatılmalı idi. Hâlbuki ķaźıyye bir ‘askdır. >> demişdir.

7 Orijinal metinde “شَيْئًا” şeklinde yazılmış olan bu kelimedeki “ش” harfinin imlâ hatası olduĝu kanısındayız, dolayısıyla kelimeyi “şeyiñ” şeklinde yazdık.

Bir gün bir hamâma girüb şuyunun çer-kâb-ı âsâ murdâr olduğunu görünce hamâmcıdan << Yanılıb da [19] bu hamâma girenler, sonra temizlenmek için ne yapmalıdırlar? >> diye sormuşdur.

Bir vakt Makedonyalılar Diyojen'i esir iderek kralları bulunan ve İskender-i Kebîr'in [Büyük İskender] pederi olan Filip'in [II. Philippos] nezdine götürürler. Filip Diyojen'in kıyâfetine ve sîmâ-yı mehîbine bakdıktan sonra << Kimsin? >> diye su'âl itmesiyle, Diyojen << Ben kâbil-i teskîn olmayan hırıs u tama'ñın hasbî câsûsuyım >> cevâbını virmeyle, bu söz Filip'in hoşuna giderek der-hâl sebilini tahliye ve memleketine i'âde itdirmişdir.

İskender Kōrint'den mürûr itdiği sırada, o esnâda orada bulunan Diyojen'i ziyâret ârzûsuna düşerek müşârün-ileyhin içkâmet eylediği (Kıran) [Kra-neion?] nâm mahalle gider. Ve Diyojen'i güneşin karşısında fuçısını ta'mîr ile meşgûl bulur. İskender kendisine taqarrüble dir ki:

[20] – Beni bilmediñ mi? Ben İskender didikleri hüküm-dâr-ı 'azîmim.

Diyojen cevâben – Ben de Diyojen didikleri Kelbîyim.

İskender sözünde devâm ile

– Sen benden hiç korkmuyor mısın?

Diyojen – Sen iyi bir adam mısın yoksa fenâ mı?

İskender – İyi adamım.

Diyojen – Dünyâda iyi adamdan kimin korktığı vardır?

İskender Diyojen'in zarâfetine ve efkâr-ı şâ'ibesine hayrân olarak, bir müddet yüzine bakdıktan sonra: << Diyojen! Görüyorum ki pek çok şeylerden mahrûm bulunuyorsun. Ne ârzû ve talebin var ise söyle îfâ ideyim. >> dimesiyle Diyojen << Baña hiçbir vakt virmeğe kâdir olamayacağın şey'i alma da başka şey lâzım degil >> cevâbını virir ve İskender << Nedir aldığım? >> diye [21] su'âl eylemesi üzerine << Güneşim! >> demiştir. İskender müşârün-ileyhin ciddî olan şu cevâb-ı ferâğ u istignâ-kârânesine bir kat daha hayrân olmuşdur.

Bunun üzerine Diyojen de İskender'e hitâb ile << Cübbe ve hegbesiyle kanâ'at iden adam mı, yoksa bir hükümet-i cismiyyeye mâlik ve âmâl-i mu'azzamaya tâbi' olarak hudûd-ı hükümetini tevsî' için her gün kendisini biñ dürlü mehâlîke ilkhâ iden kimse mi mes'ûddur? >> su'âlini îrâd eylediğinden, İskender << Mes'ûdiyyet dâ'imâ kıllet-i ihtiyâcdadır. Cevâbını >> virmiş ve nüdemâsına hitâben << İskender olmasa idim Diyojen olurum. >> kavliyle müşârün-ileyhin meslekine senâ-hân olmuşdur.

Bir gün Diyojen Aryen [Aigina?] nâm mahale 'azîmet üzere iken esnâ-yı seferde râkib olduğu sefîne korsanlar tarafından zabt ve sefîne halkıyla ber-â-ber esir idilerek Girid'e götürülür; ve orada cümlesi satılmak için pâzâra çıkarılır.

[22] Diyojen uğradığı şu muşîbetden zerre kadar müte'essir görünmeyecek pâzârda yan gelüb keyfine bağıdığı sırada ağıniyâdan (Kseniyade) [Kseniyades] nâmında gâyet mülaḥḥam ve üsti başı süsli bir adamın gelmekte olduğunu müşâhede itmeyle esircilere ḥiṭâben << Amân! Şu adam âmire muhtâc görünüyor, beni aña satıñız! >> dir.

Kseniyad'ın kendisini iştirâ için yanına taḳarrübünde Diyojen merḳûma ḥiṭâb ile << Gel çocuk gel! Burada satılık bir adam var al! >> demiştir.

Diyojen esîr pâzârında bulunduğu sırada ne iş görebilirsiñ diye su'âl idenlere << İnsânlara ḳumanda itmesini bilirim! >> cevâbını virmiş ve yanında turan dellâla << Git, çarşıda nidâ it! Bir âmire muhtâc olan kimse var ise gelsin âmirini iştirâ itsin. >> demiştir.

Esîrci kendisini müşteri önünde oturmaktan men' eylemesiyle, Diyojen << Ne zararı var. Balığı her [23] ne vaz'da bulunursa bulunsun yine satın alırlar. Faḳat şuña ta'accüb idiyorum ki insân bir çanak alacak olsa sağlamlıyla çatlağını aňlamak için yek-dîgerine evirdiği hâlde bir insân satın alacakları vaḳt yalnız tavr u kıyâfetine bakarak anıyla ve-lev iki kelime olsun te'âfi itmiyorlar. >> demiştir.

Pâzârlık uyub pâresi şayıldıktan soñra Diyojen Kseniyad'a ḥiṭâb idüb dir ki: << Şimdi ben her ne kadar senin kölen oldumsa da sen benim her bir emrimi icrâya âmâde bulunmalısñ. İster seniñ vekîl-ḥarcıñ, ister köleñ bulunayım mâdâmki sen bir ḥasta-i ma'nevîsñ, dâ'imâ ṭabibiñin emrine itâ'atla mükellefsin! >>

Kseniyad, ağıniyâdan bulunmağla ber-â-ber gâyet mütevâzî' ve ḥalîm idi. Diyojen'in gösterdiği etvâr u mu'âmelâtdan ḳat'an münfâ'il olmayarak fart-ı minnetle evlâdını müşârün-ileyhiñ dest-i terbiyyetine tevdi' eyledi. Diyojen ise [24] çocuklarıñ fezâ'il-i insâniyye ile taḥliye-i nefis itmelerine fevḳâl-âde i'tinâ iderek, kendilerine eş'âr-ı Yûnâniyyeniñ eñ güzide pârcalarını ve bi'l-iltizâm ḥülâşa eylediği meslek-i feylesofiyyesini ezberletdirmiştir. Ba'de't-tedris mevsimine göre çocukları ya oḳ atmak veyâ güleşdirmek veyâḥûd ata binmek gibi riyâzet-i bedeniyye ile ber-â-ber ma'ârif-i 'ameliyyeden ma'dûd olan şeyleri de ta'lîm iderdi. Çocukları pek sâde şeylerle iktifâ itmege ve ṭa'âmda âb-ı şâfîden başka bir şey içmemege alışdırarak ḥuzûzât-ı nefsâniyye ve şehevâtıñ kuvve-i müvellidesi olan lezâ'iz-i eşyâdan bu vecihle müstağnî bulundırmağa çalışmıştır. Çocukların saçlarını tırâş itmelerini pederleriniñ yanında muşîr-râne emr ider idi. Kendilerini soḳağa götürdüğü zamân 'âdi elbise ile çıkarır ve ba'zı def'ada bürehne-pâ olarak götürür idi. Çocuklar ise Diyojen'i pek ziyâde sevmiş olduklarından [25] müşârün-ileyhi her zamân peder ü mâderlerine medḥ ile ḥaḳḳında raḥîm ü mültefit bulunmalarını niyâz iderler idi.

Diyojen ḥâl-i esâretde iken Atinalı ba'zı aḥbâbı esbâb-ı firârını istiḥzâr itdiklerini kendisine beyân itdiklerinde müşârün-ileyh << Siz dîvânesiñiz!

Küllî ‘ayıbıñızla ber-â-ber, bir de benimle eğleniyorsunuz! Siz bilmezmissiñiz ki arslan hîçbir vakt kendisini besleyenleriñ esîri degildir. Bî’l-aks aña mâlik olanlar kendisiniñ esîridirler. >> demişdir.

Kendisine artık ihtiyâr oldıñız,istirâhate muhtâcsıñız! Didiklerinde << Koşacak olsam beni yolumdan men’ itmek lâzım gelir mi? Mâdâmki hitâm-ı ‘ömre kadar koşılacaktır; sür’ati kaşır itmeksizin bir ân evvel menzil-i maşşûda vâsıl olmalıdır. >> kavliyle hayâtta istirâhatiñ fıkdanını añlatmak istemiştir.

Diyojen (Megar) [Megara] nâm mağalden esnâ-yı güzârında çırcıblak çocuklar ve postları güzel koyunlar görmeyle [26] << Bu memleketde çocuk olmağdan ise koyun olmağ evlâdır. >> demiştir.

Kendisini bir gün ziyâfete da‘vet itdiklerinde, << Dün dañi bir ziyâfette med‘uvven bulunmuş idim; ‘avdetimde icâbetimden tolayı kimse minnet-dâr olmadı. >> diyerek ikinci ziyâfetden ibâ itmiştir.

Bir gün herîfiñ biri Diyojen’e bir tokad atmakla müşârün-ileyh dir ki: << Çarşıya başım müsellağ olarak çıkmaya mecbûr olacağımı hîç hâtırıma getirmemişdim. >>

Yine bir gün ekâbirden (Midyas) [Meidias] nâmında bir herîf Diyojen’e bir tokad atdıktan soñra << Var hükûmete şikâyet eyle de benden 300 drağmi cezâ-yı nağdî al >> demiş. Diyojen de o ânda hükûmete mürâca‘atla merķûmdan cezâ-yı nağdîyi istiñşâl iderek, irtesi günü eline koca bir şopa alub ‘alâ-melei’n-nâs merķûm Midyas’ın sırtına var kuvvetiyle zârb eyledikten soñra << Hükûmete mürâca‘ata hâcet yok! Dün ki virdiğın cezâ-yı [27] nağdî işte! >> diye pâreleri kâldırub, herîfiñ şûratına fırlatmıştır.

Diyojen cühelâdan biriniñ mağzâ mürtekib oldığı fezâyih ü kabâyihden tañahhur için yıkandığını müşâhede itmesi üzerine hande-i istihzâ ile demiştir ki: << İsterseñ yarına kadar yıkan! Esnâ-yı tekellümde itdiğin gâlatât-ı nañviyyeden ‘ömrüñ oldıkça kurtulmağlığıña ihtimâl olmadığı gibi irtikâb-ı kebâ’irden dañi kurtulmağın imkânı yokdur. >>

Bir gün soğakda gezerken bir eviñ üzerinde satılık olduğunu mübin bir levha görmeyle << Şâhibinin bitmek tükenmek bilmeyan ser-hôşluğı nihâyet kendisini istifrâga mecbûr ideceğini ben vaktiyle tañmîn itmiş idim. >> demiştir.

Atinalının biri kendisinin vañanından firâr itmiş olduğunu yüzine urduğda << Hay şaşkın ha! Beni feylesof iden senin hağır gördüğün o firârîlikdir. >> demiştir.

[28] Diyojen ba‘zı kerre heykellerden istid‘â-yı luğuf ve ‘inâyet iderdi. Kendisinden sebebi su‘âl olunduğda << Cevâb-ı redde alışmak⁸ içündür. >> dir idi.

8 Orijinal metinde “الشيمى” şeklinde yazılmış olan bu kelimedeki “ى” harfinin imlâ hatası olduğu kanısındayız, dolayısıyla kelimeyi “alışmak” şeklinde yazdık.

Bir gün hüküm-dârândan zâlim Denis'in dostlarına ne yolda mu'âmelede bulunduğu kendisinden su'âl olunmasıyla: << Şişelere idılan mu'âmelenin 'aynını; toli oldukları vâkt nezdinde cem' ider, boşaldıkları vâkt fırladub atar. >> cevâbını vermiştir.

Atina mîrâs yedilerinden birinin bir meyhânede zeytûn etmekle akşam ta'âmı itdiğini gördükde, mîrâs yediye << Şimdiye kadar öğle ta'âmını böyle ide idiñ şimdi akşam ta'âmında tavuk kebâbi yirdiñ! >> diyerek, vâktiyle itdiği sefâhate ta'rîz itmiştir.

Bir gün kendisinden eñ büyük hâl-i muşîbet nedir diye su'âl eylediklerinde << İhtiyâr olmaqla ber-â-ber fakîr bulunmak eşedd-i 'ukûbâtdır. >> demiştir.

[29] Yine kendisine – Dünyâda eñ a'lâ hâl nedir – dinildikde << Mâ-dâ-me'l-hayât hürriyyetine şahib olmaqdır. >> diye cevâb vermiştir.

Rezâ'ilden ictinâbı ta'lîm ider bir kitâb bilir misiñiz? diye su'âl iden Atinalı bir gence: << Hem-şehrilerîñin ef'âl ü etvârına im'ân-ı nazardan a'lâ kitâb olamaz >> cevâbını vermiştir.

Bir gün kendisinden insân ne zamân te'ehhül itmelidir diye su'âl olunduğda << Gençlik te'ehhülün mevsimi degildir; ihtiyârlık da ise mevsim-i izdivâc geçmiş bulunur. >> diye cevâb vererek evlenmek için eñ muvâfık çağ sinn-i vuķûf olduğunu îmâ itmiştir.

Kendisinin Sokrat hakkındaki fikri su'âl olunduğda << O bir mecnûn-ı fıtrî idi >> demiştir.***

[30] Bir gün yüzünde humret-i hicâb hâsıl olan bir delikanlıya teşâdüf itdikde << Gayret evlâdım! İşte hüsn-i ahlâk rengi çehreñde nümâyân oluyor. >> demiştir.

Niçün feylesoflara i'ânede bulunmazlar da körlerle topallara şadağa virirler? didiklerinde << Anı bilmeyecek ne var! Herkes bir gün olub da feylesof olacağından ziyâde kör, veyâ topal olabilmesine ihtimâl virirler de anın içündür. >> demiştir.

Diyojen halkın telâş-ı dâ'imîsine ve inşâ'ât-ı 'umûmiyyeye ahyânen niğâh-endâz-ı hayret olduğında << İnsânlar dünyâda nihâyet 60 sene yaşayabileceklerini tahmîn eyledikleri hâlde bu kadar tedârikâtda bulunuyorlar! Ya 'acebâ altı yüz sene yaşayacaklarından emîn olsalar neler yapmayacaklardı? >> dir imiş.

*** Diyojen Sokrat hakkındaki kavlinde müfterî degildir. Zirâ 'aşırımız etîbbâsından meşhûr (ولول) [?] Sokrat'ın 'âdetâ bir mecnûn olduğını şâkirdi olan Felâtûn'un mûmâ-ileyh hakkındaki rivâyetinden istidlâl ile i'lân eylemiştir.

Bir gün kendisinden nereli olduğu su'âl olunmuşta << Dünyâ ahâlisindenim >> diye i'tâ-yı cevâb, [31] ya'nî << Milletim nev'-i beşerdir, vatanım rûy-i zemîn >> me'âlini işrâb eylemiştir.

Bir gün mîrâs yediniñ birinden on gurus nisbetinde bir pâre ister, mîrâs yedi kendisine dir ki: << Herkesden istediğin pârenin yüz katını benden istemeñe sebep nedir? >> Diyojen de cevâben dir ki: << Evet! Herkesden senden istediğimiñ yüz kat dúnunda bir şey talep iderim. Çünkü ilerüde dañi anlardan bir şey almak ümîdindeyim. Lâkin seniñ isrâfına nazaran istiğbâlde senden on pâre bile alabileceğimden emîn degilim. >> Merķûm Diyojen'in bu kavlin-den intibâh itmekle o günden i'tibâren isrâfa nihâyet virerek iltizâm-ı i'tidâl ve nihâyet müşârün-ileyhe mülâzemetle iktisâb-ı fazl u kemâl eylemiştir.

Hükûmet bir gün ağacın birine iki qarı şalb itdirmiş idi. Diyojen bi't-teşâdüf müşâhede eyledikte [32] << Her ağac bu meyveden virse idi, qarılar epeyce adama beñzerlerdi >> demiştir.

Bir kadının dest-gîre ile bir tarafa nakl olunduğunu gördükde << Bu hayvânın kafesi bu degildir >> kavliyle kadınları tâbutdan başka zabta kâdir bir mañfaza olmadığını anlatmak istemiştir.

Günün birinde kırdı otururken beş on delikanlının atdıkları oklarıñ hîç-biri hedefe işâbet itmiyerek her biri bir tarafa gitdiğini görünce << Kendini korumak için bundan a'lâ me'men olamaz >> kavliyle nişân-gâhın altına oturmuştur.

Kendisine esvâk u pâzârda niçün oturub da yemek yiyorsun didiklerinde << Açlık her yerde yakaladığı gibi orada tutuyor, nerede karnım acıkır ise orada yerim >> demiştir.

Günün birinde mesken-i müteħarriki olan ma'hûd fuçınıñ içinde yatırken cüssesi fuçıyı töldiramamış [33] olduğunu görünce, nefesine hîtâben << Sende az hûd-endiş degilmişsin, işte fuçının hâlî yeri iki kişi daha isti'âb idebilir >> demiştir.

Lakedemonya'dan Atina'ya 'avdet üzere iken kendisini tanıyan Atinalılardan << Nereden geliyorsun >> su'âlini îrâd idenlere << Çocuklarıñ yanından gelüb kadınlarıñ yanına gidiyorum. >> der imiş.

Bir gün mu'tâdı üzere soğak ortasında oturarak yemek yemekde iken gelüb geçen halk e'trâfını ihâta ile << Köpek! Köpek! >> diye kendisini iğzâb itmek istediklerinde, Diyojen bir müddet sükût itdikten sonra << Köpek ben degilim; köpek sizsiniz ki yemek yiyen bir adamın e'trâfına toplandıñız. >> demiştir.

Bir gün bir meydândan mürûrı esnâda bir âşüfte-zâdeniñ orada müctemi' halka toğrı taş attığını [34] gördükde << Çocuğum ne yapayorsun? >> Belki

9 Orijinal metinde "نيبيورسك" şeklinde yazılmış olan bu kelimedeki sağdan ikinci "ى" harfinin imlâ hatası olduğu kanısındayız, dolayısıyla kelimeyi "yapayorsun" şeklinde yazdık.

atdığın taş babañın başına teşâdüf ider. >> demişdir.

Nâ-kesin biri vaktiyle kendisine virmiş olduğu cübbeyi istirdâd itmek istedikde Diyojen dir ki: << İhsânın girü alındığını şimdide kadar işitmedim. Yoksa bu binişi baña ihsân itmeyüb de 'âriyeten virdiñse şabr it; aña olan ihtiyâcım ber-ţaraf olsun da i'âde ideyim; göryorsuñ ki şimdiki hâlde anı giymekdeyim. >>

Kendisinden << Meyhânede içermisin! >> diye su'âl olunduğda << Berber dükkânında tıraş olduğımı niçün istib'âd itmiyorsuñuz? >> sözüyle mukâbele eylemişdir.

Bir maħalden esnâ-yı güzârında birkaç gevezenin, kendisine şadaka virmiş olan bir adamı senâ itdiklerini işitmekle << Senâya aşıl lâyıık olan benim ki o şadakaya kesb-i istiħkâk itmişimdir. >> demişdir.

[35] Kendisinden meslek-i feylesofiyyesinden ne istifâde itdiginini istifsâr eylediklerinde << Yalñız, başıma gelecek meşâ'ibe merdâne şabr u taħam-müli öğrenebilmiş isem baña kâfîdir; andan ziyâde fâ'ide taleb itmem. >> cevâbını virmişdir.

Atinalıların İskender'e (kesret-i şürbünden kinâye) esâtîr-i Yünâniyyede şarâb ilâhı olan (Vaküs) [Bacchus] 'unvânı virdiklerini istimâ' eyledikde anı Vaküs idiyorsuñuz da beni niçün Serapis [Sarapis] tesmiye itmiyorsuñuz**** demişdir.

Kendisini murdâr maħallerde yatdığından ıolayı ta'yîb itdiklerinde << Ziyâ-yı şems mezbeleye daħi dâhil olduğu hâlde aşlâ pis olmuyor. >> demiş [36] ya'nî << Güneş yer üstüne düşmekle pâyimâl olmaz. >> me'âlini ifhâm eylemişdir.

Bir gün müşârün-ileyhin nezdine şâkirdlige kabûl itmek için bir çocuk getirirler. Ve bu sırada efendim! Bu çocuk şöyle zekî, böyle âkîl, şöyle şâhib-i dirâyet diye medħe kâlkışırılar.

Diyojen çocuk haħkındaki medâyiħi diñledikten soñra getiren adamlara << Mâdâmkî çocuğunuz bu meziyyetleri câmi' imiş. Anı baña degil, beni aña şâkird itmek için kendisine ricâ itmeliñiz. >> demişdir.

Bir gün herkes tiyatrodan tışarı çıkdığı esnâda Diyojen içeri giriyormuş. Böyle 'aksine hareketinin hikmetini su'âl eylediklerinde << Dünyâda bulduğca böyle hareket itmege karâr virdim. Kavliyle << Bir 'ârifim ki zıddına gittim bu 'âlemin >> demek istemişdir.

[37] Memâlik-i mücâvire hüküm-dârlarından (Kıater) [Krateros?] nâm zât hüsn-i şitine mebnî Diyojen'e bir muħabbet-i fevka'l-'âde hâşıl itmiş olduğundan, maħşûşen âdem irsâliyle kendisini memleketine da'vet itmiş idi.

**** Serapis Mışriyyunun i'tikadınca mâlike-i Nil idi. Diyojen bu kavliyle şudan başka bir şey içmediginı işrâb eylemişdir.

Diyojen kendisine şu mektûbı yazmışdır:

<< Muhabbetiñizi maḥz-ı ḥaḳîkat olmak üzere telaḳḳî eyledim. Faḳat Atina'da ḳurı etmek yemegi – her naşıl olursa olsun – bir ḥüküm-dârîñ sarâ-yında aṭime-i nefise tenâvülüne terciḥ iderim. Binâ'en-'aleyh da'vetiñize icâbet elimden gelmez. >>****

Perdikas [Perdikkas] nâmında bir ḥüküm-dâr daḥi nezdine gelmez [38] ise kendisini i'dâm itdireceğini maḳâm-ı tehdîdde Diyojen'e iḥbâr eylemiş idi. Aña da şu mektûbı yazmışdır:

<< Ben de siziñ ḥârîḳu'l-'âde bir iş göreceğiñize ḳâ'il degildim a! Beni i'dâm itdirir iseñiz pek büyük bir iş görmüş olmazsınız. Zîrâ anı eñ ḥaḳîr 'add eylediğimiz bir böcek¹⁰ daḥi yapabilir. Ben mes'ûd yaşamak için ne Peridikas'a ve ne de anıñ 'azametine muḥtâcım. >>

Atinalılar Diyojen'i pek sever ve kendisiyle aḥyânen muṭâyebe itmeyle ber-â-ber lâyıḳ olduğu ḥürmeti îfâdan geri ṫurmazlardı. Hattâ fuçısını kıran bir deliḳanlıyı 'alâ-melei'n-nâs kırbaçlarla zârb itmişler ve müşârün-ileyhe yeñi bir fuçı ihdâ eylemişlerdir.

[39] Bir gün Felâtûn'un şayfiyyesi olan bir bâğçenin önünden geçerken ḳapuda ṫuran kölesinden bir incir ister. Köle der-hâl efendisine ḳoşarak Diyojen'in incir istediğini ḥaber virmesi üzerine Felâtûn, bir küfe incir topladarak gönderir. Diyojen bunu görünce << Dostum! Söz anlamamazlıkta sen de efendiñ gibi imişsin. Çünkü ḥal^k andan bir kelime su'âl ider. O ise bir çuvâl sözle muḳabele eyler. Nitekim ben senden bir incir istedim, sen bir küfe şey toldırmışsın >> diyerek, faḳat içinden râst gele bir incir alub gitmişdir.

Mu'âşırlarından Ḳalisten [Kallisthenes] nâm ḥekîmi şabâḥ aḳşam İskender'in sofrasında ta'âm itdiği için pek baḫtiyâr bulduḳları, Diyojen'in mesmû'ı olduğda << Ben de Ḳalisten'i maḥzâ şabâḥ aḳşam İskender'le ta'âm itmesinden ṫolayı pek bed-baḫt görmekdeyim. >> demişdir.

[40] Felâtûn'un tavrına, kıyâfetine ve nisvâna yaḳışacak şûretde tezey-yününe ta'rîz için << ṫâvus olacak iken naşılsa insân yaratılmış. >> dir ve dâ'imâ İskender'in veyâ ḥüküm-dârından biriniñ sofrasında bulunduḳı için kendisini << Kelb-i Şâhî >> tesmiye eyler idi.

Bir gün ḥazîne-i ḥükümetden bir miḳdâr pâre çalmış bir adamın şalb olunmaḳ üzere ḥâkimler tarafından meydân-ı siyâsete götürüldüğünü gördükde << Baḳıñız! Küçük ḥırsızı götürün büyük ḥırsızlara! >> demiş.

Müşârün-ileyh << Zengîn bir cahil altun posta mâlik ḳoyuna beñzer. >> dir idi. Birisi kendisine feylesof olmaḳa kendimde ḥiç isti'dâd göremiyorum.

**** Diyojen'den iki bin sene sonra Jan Jaḳ Ruso [Jean Jacques Rousseau] daḥi Büyük Frederik'in [II. Friedrich] da'veti üzerine 'aynıyla bu me'âlde bir mektûb yazmışdır.

10 Orijinal metinde “بورجك” şeklinde yazılmış olan bu kelimedeki “ر” harfinin imlâ hatası olduğu kanısındayız, dolayısıyla kelimeyi “böcek” şeklinde yazdık.

Didiginde << Mâdâmki dünyâda iyi yaşayabilmekten kaç'-ı ümîd itmişsin niçün yaşar тұrursun? >> kavliyle muķâbele itmişdir.

Bir gün bir mektebe girdiginde derûnundaki heykelleriñ mevcûd şâkir-dânîñ dört beş mişli oldığını görmesiyle [41] mu'allimine hitâb ile << Eger bu heykeller ķaldırılacak olsa şâkirdânîñiziñ miķdârı hayli tenâķuş idecek. >> demişdir.

Müşârün-ileyh sâlik olduğu Mezheb-i Kelbî aħkâmından olmak üzere hi-câb dinılan şey'i za'f-ı kalb eseri 'add ider; ve binâ'en-'aleyh halkın eñ ziyâde 'acib gördüğü ef'âli bilâ-pervâ icrâ iderdi.

Bâ-ħuşûş âdâb-ı meclis dinılan hâlâta aşlâ ri'âyet itmediği gibi (terbiye) nâmı virılan bir takım evhâma daħi murâ'ât itmez ve meşelâ açlığını def'eyleyecek kadar eline geçen me'kûlâtı râst geldiği yerde oturub yer idi.

Bu hâlîne ta'rîz idenlerden birine << Eger yemek yemek 'ayb ise lütfen işbât eyle de bir dahâ 'ömrüm oldukça ağzıma bir ħabbe koymayayım. Yok degilse beni ta'cîz idüb тұrma! Şu yedigim ekmeği ne sirķat [42] itdim; ne de birinden tolandırdım. Bunu viren zât göñlünüñ rızâsıyla virdi; binâ'en-'aleyh mâl-i mesrûk gibi kirli yemeğe neden mecbûr olacağım? >> demişdir.

Hâlîni istiħķâr iden ba'zı aşķâb-ı kereme << Evet! Evet! Baña i'âne itmege borclısıñız. Çünkü şimdiki hâlde içiñizde ben ħâriķu'l-'âde görünmekdeyim, lâkin bütün halk-ı cihân benim meslegimi kabûl itdiği zamân siz ħâriķu'l-'âde kalacağınıñizden biz de size i'ânede bulunuruz. >> dir ve aşlâ minnet itmez idi.

Hâl-i ihtizârında << Na'şîñi nereye defn idelim? >> diye su'âl itdiklerinde << Tağîñ bir tarafına atı viriñ >> demiş. << Ya vücuduñuzu ķurd, ķuş yemez mi? >> didiklerinde << Şopamı yanıma koyuñuz! Geldikleri vakt başlarına urayım >> cevâbını virmiş. Haber-dâr olmañız mümkün mi? >> dimelerine karşı << Mâdâmki benim ħaberim olmayacakmı; ķurd ķuş yer diye ne telâş idiyorsuñuz? >> deyüb binişini başına çekmişdir.

[43] Ba'zı rivâyete göre müşârün-ileyh toķsan yaşını buldukda kaşden çig bir şigır paçası yemekle ħazımsızlığa dūçâr olarak fevt olmuşdur. Diğer ba'zı aķvâle göre ihtiyârlık altında ezilmek hâlîne geldiğini ħiss eyledikde bi'l-iħ-tiyâr kendisini¹¹ teneffûsden men' iderek o şûretle vefât itmişdir.

Her gün ziyâretine gelan aħibbâsı o gün daħi nezdine toplandıklarında binişîñ içine şarılmış olduğu hâlde meyyit olarak buldılar. Kendisini defn itmek şerefîni iħrâz için birbirleriyle 'âdetâ ħavġaya başladılar. Herkes bu şerefîñ kendisinde ķaldığını isterdi. İş büyük bir mücâdeleye müncer olacağı ešnâda ħâkimler, ve Kōrint'iñ ihtiyârları gelerek, 'arbedeyi tesķin ve müşârün-ileyhi tañtana-i 'uzma ile techîz ve tekfîn iderek berzaħa müteveccihe olan ķapunun sağ tarafına defn eylediler.

11 Orijinal metinde "كندیسی" şeklinde yazılmış olan bu kelimedeki "ت" harfinin imlâ hatası olduğu kanısındayız, dolayısıyla kelimeyi "kendisini" şeklinde yazdık.

Mezârınıñ yanına bir sûtûn rekz ile üzerine [44] dağı mensûb olduğı fırkaya ‘alâmet olmak üzere bir kelb heykeli vaz’ itmişlerdir.

Müşârün-ileyhiñ yevm-i vefâtında İskender-i Kebîr’iñ dağı Babil’de vefât idişi ittifâkât-ı ğarîbedendir.

Müşârün-ileyhiñ nâmına olmak üzere Yûnânistân’iñ yüz on dört şehrinde ve nâm-ı muhteremi yâd idilan sâ’ir bilâd-ı mücâvireniñ pek çoğunda üzerleri müzehheb olarak heykeller rekz idilmiştir.

Kelimât-ı âtiye Diyojen’e mensubdur:

<< Nev’-i beşeri muştarib iden kâffe-i meşâ’ibiñ menba’ı birbirine mübâyin olan heves ve ârzûlardır. Bir kelâm-ı laţif baldan bir şebike, ve batn-ı hayâtıñ uçurumu, ‘aşk her güne kesb ü ‘amelden bî-behre adamlarıñ kârıdır. >>

[45] << Ğammâz ve câsûs eñ vahşî bir hayvân-ı müfterise beñzer; müdâhin ise insânla muvâneset itmiş bir müfterisdir, ki dişleri pek keskîndir. >>

<< Servetiñ âfetine haķâretle, kânûnuñ şiddetine mekânentle, shevâte ise ‘aql ve hikmetle karşı çürmalıdır. ‘Uzamâ-yı dehre ‘âdetâ âteş nazarıyla bakmalıdır; zîrâ ne taķarrûbe gelir, ne de tebâ’üde elvirir >> dir idi.

<< Dünyâda herkes esâret içinde yaşar: esîrler âmirlerine ve âmirler shevât-ı nefsâniyyelerine inķıyâddan kurtulamazlar, kâffe-i aħvâl [46] ‘âdâtdan ‘ibâretdir. Ni’am u lezâyiz içinde yaşamakla me’lûf olanlar o hâlden hiçbir vaķt kurtulamazlar. Anları o hâlden kurtarmak balığı deñizden çıkarmakla ber-â-berdir.

<< Nefsinden korķmayan Allâh’dan korķmaz; Allâh’dan korķusu olmayan zülûmden hażer itmez. Zâlim ise kendi nefesine ‘işyân itmiş dimekdir. >>

<< İltizâm-ı haķķâniyyet idenlere göre ğaraż-kârlarıñ mazhar-ı düşnâmı olmaķdan büyük mükâfât mutaşavver degildir.

Temme

Maţba’a-i Ebû’z-ziyâ

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinden biri olan Ebüzziya Tefvik, Tanzimat Dönemi’nin birçok aydını gibi, Osmanlı’nın Batılılaşma sürecine gerek basın ve yayım sahasındaki faaliyetleri gerekse kendi yazdığı eserler yoluyla fiilen destek vermiş bir isimdir. Ebüzziya Batı uygarlığının inşasında söz sahibi olan düşünürleri Osmanlı toplumuna tanıtmış, özellikle biyogra-

fileri yoluyla halka model alabileceği örnekler sunmuştur. İşte Ebüzziya'nın Diyojen biyografisi de söz konusu aydınlanmacı perspektif çerçevesinde hazırladığı bir yayının dizisinin parçasıdır.

Ebüzziya'nın Kinik felsefe okulunun meşhur ismi Diyojen'in yaşamını ve öğretisini kaleme aldığı bu eser, dönemine göre modern matbaacılığının her tür olanağını içeren ve onun kendi matbaası olan Matbaa-i Ebüzziya'da basılmıştır. Birinci baskısı yaklaşık 150 yıl önce yapılmış olan bu eser; baskı kalitesi, mizanpaj tekniği, dış kapak düzeni ve iç kapakta yer alan eksiksiz künyesiyle günümüz standartlarına oldukça yakın niteliktedir.

Diyojen biyografisi; akıcı ve sade bir Türkçe ile kaleme alınmış, dolayısıyla dil ve anlatım bakımından okuru yormayan, kolay anlaşılır bir eserdir. Diyojen'e dair rivayetlerin derlemesi olan eser her ne kadar rivayetlerin art arda sıralanması şeklinde ilerlese de filozofun öğretisini ve bütünlüklü bir yaşam öyküsünü sunması bakımından başarılıdır; başka bir deyişle Ebüzziya filozof hakkındaki rivayetlerden derli toplu sayılabilecek bir biyografi çıkarmıştır.

Tanzimat aydınlarının ve daha özelde Ebüzziya'nın kamuoyunu aydınlatma ve topluma model olabilecek figürleri tanıtmaya gibi bir misyon üstlendikleri düşünülürse Diyojen biyografisinin de bu anlayışa hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim Diyojen'in, radikal sayılabilecek yaşantısı bir tarafa bırakılırsa, bir ahlak ve yaşama modeli olduğu görülür, insanlık için mesajı açıktır; bitmeyen hırsların ve açgözlülüğün esiri olma!

KAYNAKÇA

- Abdullah, F. (1964). Ebüzziya Tevfik. A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, İ. Kafesoğlu ve T. Yazıcı (Yay. haz.), *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati* (Cilt 4, s. 100-103) içinde. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Akar, G. A. (2013). *Tanzimattan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi* (Yüksek Lisans Tezi). 18.10.2022 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişildi.
- Akgün, A. (1987). *Ebüzziya Tevfik'in Mecmua-i Ebüzziya'daki Hatıraları* (Yüksek Lisans Tezi). 02.10.2022 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişildi.
- Çoşkunlar, Ş. N. (1957). Ebüzziya Tevfik, Hayatı ve Eserleri. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*. 6(4), 64-76.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*. A. S. Güneçal (Yay. haz.), (23.bs.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Diogenes Laertios. (2015). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). (6. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ebüzziya Tevfik. (1299). *Diyoben* (1. bs.). Kostantiniye: Matbaa-i Ebüzziya [Ebüzziya Tevfik, *Diyoben*, İBB Atatürk Kitaplığı, Yer No: 921.9, Db. No: Bel_Osm_K.04221]. 16.10.2022 tarihinde <https://ataturkkitapligi.ibt.gov.tr/tr> adresinden erişildi.
- Ebüzziya Tevfik. (1307). *Diyoben* (3. bs.). Kostantiniye: Matbaa-i Ebüzziya [Ebüzziya Tevfik, *Diyoben*, İBB Atatürk Kitaplığı, Yer No. 921, Db. No. Bel_Osm_K.05405]. 16.10.2022 tarihinde <https://ataturkkitapligi.ibt.gov.tr/tr> adresinden erişildi.
- Ebüzziya, Z. (1994). Ebüzziya Mehmed Tevfik. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 374-378) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gür, A. (1990). *Ebüzziya Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları* (Doktora Tezi). 02.10. 2022 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişildi.
- İhsanoğlu, E. (1993). Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmaniyeye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 333-334) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kut, T. (2003). Matbaa-i Ebüzziya. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 114-115) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlu, Ş. (1973). Önsöz. Ebüzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar Tarihi* (s. 7-11) içinde. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bölüm 8

ADİL İKİZ (DİJİTAL-YEŞİL) GEÇİŞ İÇİN KAMUDA TEKNOLOJİ VE YENİLİK YÖNETİMİ

Senem DEMİRKIRAN¹

¹ Öğr.Gör.Dr., Trakya Üniversitesi, senemdemirkiran@trakya.edu.tr

Giriş

Dünyanın doğal kaynaklarının giderek artan şekilde tükenmesi, birçok şirket, kurum ve hükümet için merkezi bir sorundur. Avrupa Birliği (AB)'nin en önemli öncelikleri arasında “iklim açısından nötr bir ekonomiye adil bir geçiş” ve “AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği de dahil olmak üzere her anlamda kapsayıcılık ve eşitlik taahhüdünün güçlendirilmesi” yer almaktadır. Bu nedenle tüm makro faktörleri çok boyutlu olarak ele almak ve adil geçiş için ikiz geçiş adı verilen dijital ve yeşil geçişleri birlikte gerçekleştirmek gerekmektedir. Dijitalleşme, otomasyon, yeni çalışma biçimleri, çevresel bozulma, enerji bağımlılığı (ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin neden olduğu küresel enerji piyasasının bozulması) ve düşük karbon ekonomisine geçiş ile ortaya çıkan artan göç olgusu, tüm makro faktörleri çok boyutlu olarak ele almaktadır. Makro etkilerin birbirine bağlı ve karmaşık doğası, sosyal ve ekonomik güçlüklerin yanı sıra güvenlik ve sivil-politik katılım sorunlarını da beraberinde getirmektedir. İkiz geçişlerde, teknoloji eğitime ve dijital okuryazarlığa erişim eksikliği, dil engelleri, yoksulluk ve kaynak eksikliği, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de cinsiyet dengesini bozan ve cinsiyet eşitsizliğine neden olan faktörler olarak tanımlanabilmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde kadınlar ve kız çocukları, teknolojiye erişim ve teknolojiye sahip olma konusunda erkeklere göre hala dezavantajlı durumdadır¹.

Kırsal veya uzak bölgelerde bulunan kadınlar, karşılanamazlık, düşük dijital okuryazarlık ve sosyal normlar nedeniyle dijital teknolojilere erişim ve kullanımda büyük engellerle karşılaşarak üçlü (dijital, cinsiyet ve kırsal) ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Ayrıca dijitalleşme olgusunun yanlış kullanımı ile cinsiyet önyargıları veya cinsiyete dayalı şiddetin artması gibi cinsiyet eşitliği için yeni riskler ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. E-hizmetlere kolay ve hızlı erişim ve kullanım kabiliyetinin iyileştirilmesi kadınların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmesi için fırsatlar yaratmaktadır. Kadınların dijital teknolojilere eşit erişimini teşvik etmek, COVID-19 salgınında gösterildiği gibi, kadınların acil durumlarla başa çıkmalarına yardımcı olarak sosyal ve ekonomik sonuçları hafifletebilmekte ve direnç geliştirebilmektedir. Bununla birlikte, kırsal veya uzak bölgelerde bulunan kadınlar çevre eğitimi konusunda ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Kadınların ikiz geçiş konusunda farkındalıklarının ve bilinç düzeylerinin artırılması ile iklim kriziyle mücadele evlerde başlamaktadır. Çocuklar yeşil ve dijital geçişlerde bilinçli anneleri sayesinde küçük yaşlardan itibaren karbon emisyonlarını azaltma, doğal ekosistemleri koruma ve doğal afetlerle başa çıkma konusunda istekli olarak çevre sevgisi ve çevre koruma bilinci ile yetişmektedir. Bu şekilde gerçekleştirilecek uyum süreci uygulamaları ile ikiz geçişlerde uyum farklı bir boyut kazanmaktadır.

1 Rolnick vd., (2022), Lange ve Santarius (2020), Hedberg ve Sipka (2021), Hedberg ve Sipka (2020), Pietrón, Staab, ve Hofmann (2022).

AB, Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler (BM) verileri incelendiğinde dijital çağa geçiş, Toplum 5.0 ve süper akıllı topluma geçişin küresel ölçekte bir sorun olarak değerlendirilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. BİT ve teknoloji ile ilgili işlerde kadınların ve kız çocuklarının çalışma/etkileşim oranlarının erkeklerden daha düşük olduğu sonucuna dayanmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki bu eşitsizlik, çocukluktan itibaren kız ve erkek çocuklar arasındaki sosyo-kültürel eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Dünyadaki gelişmelere ve dönüşümlere rağmen kadın-erkek eşitliğinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda istenen ve olması gerekenden uzak olması nedeniyle, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitliği gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmektedir. Devam eden dijital ve yeşil dönüşümler, insanların yaşam boyu öğrenmeye katılmasını gerektiren hızlı ekonomik yeniden yapılanmayı beraberinde getirmektedir. Ayrıca, bu geçişler Üye Devletlerin tam becerilerini ve yenilik potansiyellerini açığa çıkarmalarını gerektirmektedir ve bu, eğitim ve öğretim sistemlerinin kalitesini iyileştirmeye yönelik reformları içermektedir².

İkiz geçişler ve adil geçiş ile ilgili birkaç çalışma mevcuttur, ancak uzun vadedeki politika çıkarımları şu ana kadar kapsamlı bir şekilde analiz edilmemiştir. Dijital teknolojilerin sera gazı emisyonlarını azaltmaya nasıl yardımcı olabileceği, dijital teknolojilerin yaşam tarzlarını nasıl değiştirdiği ve hangi teknolojik yenilik yollarının Avrupa endüstrisinin uzun vadede rekabetçi olmasını sağlayacağına dair önemli miktarda araştırma vardır³. Bu araştırmaların çoğu, ekonominin bölümlerinin teknik yönlerine veya yeşil veya dijital geçişin belirli yönlerine odaklanmaktadır. Yeşil ve dijital geçişler gibi kesişen konulara yönelik politika ihtiyaçlarını araştırmak için araştırmalar ancak daha yakın bir zamanda yapılmıştır⁴. Dijital ve yeşil geçişleri adil geçişin sosyal boyutuyla ilişkilendirmek ve 'kimsenin geride kalmamasını'⁵ sağlamak için sağlam bir bilgi tabanına ihtiyaç vardır.

1. İkiz (Dijital-Yeşil) Geçiş

Birinci Sanayi Devrimi'nin başlangıcından bu yana, küresel ekonomiler 1500 milyar ton karbondioksit emisyonuna yol açan fosil yakıtlara eşdeğer 500 milyar ton petrol çıkararak kullanmıştır. Bu emisyonlar, geçmişteki diğer sera gazı emisyonlarıyla birlikte küresel iklimi önemli ölçüde değiştirmiştir. Geçmiş ve gelecekteki emisyonlar, iklimimize geri dönüşü olmayan sonuçlar getirme riski taşımaktadır. Bu nedenle, fosil yakıtlı enerji sistemi, küresel ekonomik gelişme tarihinde yalnızca geçici bir aşama olarak görülmektedir. Yeni bir sanayi devriminin işaretleri ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşümün en belirgin özelliklerinden biri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) yaygın-

2 European Digital Transition https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/digital-transition_en.

3 Santarius, Pohl, ve Lange (2020).

4 Hedberg ve Šipka (2020).

5 Muench vd. (2022).

laşmasıdır. Yapay zekâ (AI), bulut bilgi işlem, robotik, 3D baskı, nesnelerin interneti ve gelişmiş kablosuz teknolojiler gibi yeni teknolojilerin artan kullanımını içeren bu yeni sanayi devriminin ekonomik ve sosyal etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Elektrik üretim maliyetlerindeki düşüşler, yatırım, kapasite ve üretimdeki artışlarla yenilenebilir enerji kaynakları için bir tartışma ortaya çıkarmaktadır⁶. Ortaya çıkan tartışmalar sadece yenilenebilir enerji ile ilgili değildir. Artan teknolojinin sanayide kullanımı çevre sağlığını tehdit etmeye başlayarak ekolojik dengeyi bozmakta ve çevre sorunlarına neden olmaktadır.

Çevre sorunları artık küresel endişeler olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle AB, sürdürülebilir bir geleceği teşvik etme girişimi ile ikiz geçiş kavramını tanıtarak yeşil bir geleceği sürdürmek için dijital teknolojileri kullanma hedefini belirlemektedir⁷. Amaç ikiz geçiş ile çevre dostu teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. İkiz geçiş AB'nin temel önceliğidir. Bu amaçla, Komisyon, “bu neslin tanımlayıcı görevi olan iklim ve çevre ile ilgili zorluklarla mücadele” niyetiyle Avrupa Yeşil Mutabakat'ını oluşturmuştur. Yeşil Mutabakat'ın hedefi, 2050 yılına kadar sıfır net emisyonla ulaşmak ve ekonomik büyümeyi kaynakların kullanımından ve ekonominin kaydırılmasından ayırmaktır. Bunun yanı sıra AB, Yeşil Mutabakat hedeflerine ulaşmak için önemli bir kolaylaştırıcı olan dijital dönüşümün potansiyelinden yararlanmak istemektedir. Bu nedenle, Avrupa vatandaşlarının dijital yeterliliklerini geliştirmek ve eğitimde dijital ekosistemleri desteklemek için Dijital Eğitim Eylem Planını (2021–2027) oluşturmuştur⁸.

Bugün, dijitalleşmenin en önemli ayaklarından biri olan Dördüncü Sanayi Devrimi veya Endüstri 4.0 olarak adlandırılan süreç yaşanırken, dünya karbondan arındırılmış ve çevre dostu bir ekonomiye doğru yeşil bir geçişin eşiğindedir. Yeşil ve dijital geçişi ifade eden bu ikili geçiş veya İkiz Geçiş, ekonomiyi karbondan arındırmanın ve döngüsel bir kalkınma modelini benimsemenin, çevresel atıkları ve kirliliği en aza indirmek için doğrusal endüstriyel değer zincirlerini dönüştürmenin, üretilen atıkları daha iyi kullanmanın ve çevre standartlarını garanti etmenin anahtarıdır. Başarılı yeşil ve dijital geçişlere sahip olmak için sosyal, teknolojik, çevresel, ekonomik ve politik gereksinimler bulunmaktadır. İkiz geçiş karşısında savunmasız olan kadınlar/kız çocukları işgücü piyasasından dışlanma riski ile karşı karşıyadır. İkiz geçişler karşısında önümüzdeki on yılda hızlı değişimlere uyum sağlayamayanlar (özellikle beceri artırma veya yeniden vasıflandırma yoluyla) muhtemelen işgücü piyasasından çekilecek ve bu da daha yüksek uzun vadeli işsizlik ve yapısal işsizlik oranlarına katkıda bulunacaktır⁹.

6 Fouquet, ve Hippe, (2022).

7 Rehman vd.,(2023).

8 Fouquet, ve Hippe, (2022).

9 Vasilescu ve ark. (2020).

Daha düşük bir otomasyon riskine sahip olsa da, çalışan ve yerinden edilebilecek toplam kadın sayısı hala yüksektir¹⁰. Çalışma düzenlemelerinin artan esnekliği ve platformlaşması, işe erişilebilirliği etkileyebilmektedir. Uzaktan, esnek ve/veya yarı zamanlı işlere erişim, kadınların işgücü piyasasına katılımını artırmaktadır. Ülkeler arası bir karşılaştırmada, evden çalışan kadınların payı büyük ölçüde anne istihdam oranlarıyla ilişkilidir¹¹. Bununla birlikte, dijitalleşme istihdama erişimde eşitsizlikleri de yeniden üretebilmektedir. Şu anda dünya çapında çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışan işçilerin (büyük) çoğunluğu erkektir (%63)¹². Kadınlar çoğu kategoride erkeklerin beceri seviyelerini karşılama veya aşsa da, bazılarının verimli bir ikiz geçiş için gerekli olduğunu öne sürdüğü STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) becerilerinde önemli ölçüde geride kalmaktadır. Literatür, ikiz geçişin cinsiyete dayalı etkilerinin yanı sıra, dijitalleşmenin artmasıyla savunmasız hale gelen nüfusları da tanımlamaktadır. Savunmasız nüfuslar ve dijital kapsayıcılıkla ilgili yakın tarihli bir sistematik inceleme, çoğu yayının yaşlı insanları (%33), ardından engellileri (%20), yoksul toplulukları, evsiz veya düşük gelirli aileleri (%18) ve kadınların en savunmasız kişiler olarak tanımladığı sonucuna varmaktadır. (%10)¹³.

İkiz geçiş yaklaşımı, teknoloji ve verilerin sürdürülebilirlik hedeflerini yönlendirebilmeleri için büyük bir fırsat olduğu kabul etmektedir. Dijital ve sürdürülebilirliği ayrı ayrı ele almak yerine, bir ikiz geçiş stratejisi, verimlilik ve üretkenlik açısından büyük faydaların kilidini açmak için bu kritik işlevleri birleştirmektedir. İkiz geçiş, kuruluş genelinde sürdürülebilirliği hızlandırırken teknolojiyi, veri varlıklarını ve altyapıları “yeşilleştirerek” olumlu bir etki yaratmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu (2023)’na göre dijital çözümler küresel emisyonları %20 oranında azaltabilir. Bu nedenle, “İkiz geçiş” benimseyen liderler, dijital işlevi iyileştirmek, sürdürülebilirlik hedeflerini yönlendirmek ve kuruluşlarını geleceğe hazır hale getirmek için dijital ve sürdürülebilirlik gündemlerini bir araya getirebilir¹⁴.

İkiz geçişin başarıya ulaşabilmesi için Royal Schiphol Group ve PA Consulting, Twin Transition Playbook, başarılı bir ikiz geçiş stratejisi oluşturmak için ‘ikiz geçiş başucu kitabı’ adıyla rehber olması için izlenmesi gereken adımları gösteren bir rehber yayınlamışlardır. Bu aşamalar Şekil 1’de gösterilmektedir.

10 Bedroz ve Sadauskaitė ,(2022).

11 OECD, (2017).

12 ILO, (2019).

13 Pérez-Escobar ve Canet, (2022).

14 The World Economic forum, (2023).

Şekil 1: İkiz Geçiş Başucu Kitabı'nda özetlenen temel aşamalar¹⁵

3 Aşama	<i>1.Aşama-Hedef Belirleme: İkiz Geçiş yolculuğunuza neden ve nasıl başlamak istediğinizi tanımlayın.</i>	<i>2.Aşama-Fırsatları Seçme: Hangi kullanım durumlarının İkiz Geçiş hedeflerine daha hızlı ulaşmanıza yardımcı olacağına karar verin.</i>	<i>3.Aşama-Uygulamaya Geçiş: Mesajınızı ve sonraki adımları şekillendirmek için sonuçları birleştirin</i>
7 Adım	1. Hırslınızı ve hedeflerinizi tanımlayın 2.Etkin noktalarınızı belirleyin ve yol haritası tasarım ilkelerini tanımlayın	3.Mevcut dijital ve BT portföyünüze dayalı fırsatları ortaya çıkarın 4. Ezber bozan ek öğelerle yol haritanızı geliştirin 5.Etkiyi artırmak için iş ekosisteminizi etkinleştirin	6. İkiz geçiş yol haritanızı doğrulayın 7. Yakın vadeli ufuk yürütmeyi planlayın

Üç ana ve yedi küçük aşamadan oluşan bu rehberde aşamalar şunlardır:

1.Aşama-Hedef Belirleme

Herhangi bir projeye veya stratejik girişime girişmeden önce, yeni başarmak istediğiniz konusunda net olunmalıdır.

2.Aşama-Fırsatları Seçme

Başucu kitabının üç ila beşinci adımları, ikiz geçiş hedeflere ulaşmayı sağlamak için yol haritasının içeriğini oluşturmaya ve onu öncelikli öğelerle (fırsatlar) doldurmaya odaklanmaktadır.

3.Aşama-Uygulamaya Geçiş

Başucu kitabının üçüncü ve son aşaması, birinci ve ikinci aşamalardan elde edilen önemli çıktıları bir araya getirerek ilgili ve sağlam bir ikiz geçiş yol haritası oluşturmaktır.

Olumsuz etkileri hafifletmeyi amaçlayan kamu politikaları, dijital uçurumun kapatılmasına (dijital geçiş) ve hassas bölgelerin yeniden yapılanma sürecinde desteklenmesine (yani yeşil geçiş) odaklanmaktadır. En yaygın politika eylemleri Authors based on EU digital inclusion policies, ILO (2015), OECD (2019), and UN (2021) tarafından şu şekilde belirlenmektedir ¹⁶:

- BİT'in erişim ve gelişimini özellikle kırsal alanlarda bulunan insanlar ile engelli insanlar için desteklenmesi.

- Dijital beceri eğitimi ve eğitimde BİT kullanımını dahil olmak üzere becerilerin arttırılması.

- Farkındalığın arttırılması.

¹⁵ Dünya Ekonomik Forumu,(2023).

¹⁶ Bedroz ve Sadauskaitė ,(2022).

Yeşil geçişin olumsuz etkileriyle mücadele etmek için temel ekonomik politikaları ise şunları içermektedir:

- Geçiş halindeki bölgelerin rekabet gücünü artırmak için büyüme, sanayi ve işletme politikalarında ikiz geçişlerin kullanılması.
- Geçişten etkilenen çalışanları ilgili becerilerle donatmak için beceri geliştirmeyi kapsayan eğitimlerin yapılması.

Dijital geçişin etkisi neredeyse tüm sektörlerde ve mesleklere uzanmaktadır. Dijital teknolojiler ekonomik sektörlerde pek çok düşük ve orta vasıflı işi geçersiz kıldığından ve aynı zamanda daha yüksek vasıflı işçiler için benzeri görülmemiş bir talep yarattığından, dijitalleşmenin iş ikamesi (yani meslek değişikliği) üzerinde derin bir etkisi bulunmaktadır. Dijital teknolojiler, gerekli olan yeni görevler ve becerilerin yanı sıra, işin yönetilme şeklini de değiştirmektedir. Hem mavi yakalı (ör. robotlarla ortak çalışma) hem de beyaz yakalı (ör. uzaktan çalışma) işlerde çalışma koşulları değişmektedir. Kadınlar ikiz geçiş karşısında özellikle savunmasız bir gruptur. İkiz geçiş, işyerindeki kadınlar için hem faydalar hem de riskler getirebilir. İşlerin mevcudiyeti (iş miktarı) üzerindeki etki net değildir. Yeşil geçiş, madencilik, mühendislik, inşaat ve enerji gibi geleneksel olarak erkek egemen sektörlerde hem istihdam yaratılmasına hem de istihdamın yok olmasına neden olmaktadır.

2. Adil Geçiş

İklim değişikliği, kirlilik ve azalan biyoçeşitlilik gibi acil çevresel zorluklarla mücadele etmek için ulusların ve işletmelerin daha yeşil, dayanıklı ve iklim açısından nötr ekonomilere ve toplumlara geçmesi gerekmektedir. Adil Geçiş, ekonomiyi ilgili herkes için olabildiğince adil ve kapsayıcı bir şekilde yeşillendirmek, insana yakışır iş fırsatları yaratmak ve kimseyi geride bırakmak anlamına gelmektedir. Adil Geçiş, etkilenen tüm gruplar arasında etkili sosyal diyalog ve temel çalışma ilkelerine ve haklarına saygı dahil olmak üzere, herhangi bir zorluğu en aza indirirken ve dikkatli bir şekilde yönetirken, iklim eyleminin sosyal ve ekonomik fırsatlarını en üst düzeye çıkarmayı içermektedir. Adil bir geçişin sağlanması, tüm gelişmişlik düzeylerindeki tüm ülkeler için önemlidir. Aynı zamanda tüm ekonomik sektörler için (hiçbir şekilde enerji tedarikiyle sınırlı olmamak üzere) ve aynı şekilde kentsel ve kırsal alanlarda da önemlidir. Acil bir konu olarak, dünya çapındaki ülkeler ve işletmeler tarafından Adil Geçiş'e hemen öncelik verilmesi gerekmektedir. ILO araştırması, 2030 yılına kadar, dünya çapındaki toplam çalışma saatlerinin yüzde ikisinden fazlasının, her yıl iklim değişikliğinin bir sonucu olarak, ya çalışmak için çok sıcak olması ya da işçilerin daha yavaş çalışması gerekmesi nedeniyle kaybedilebileceğini öne sürmektedir. 1,2 milyar iş(dünya istihdamının yüzde 40'ı) doğrudan sağlıklı ve istikrarlı bir ortama bağlıdır¹⁷.

17 ILO, (2019).

COVID-19 aynı zamanda, dünya çapında insanlar, sektörler ve bölgeler için şiddetli bir şekilde düşen küresel istihdam, şiddetlenen eşitsizlikler ve ek ekonomik ve mesleki güvenlik ve sağlık riskleri ile bir iş piyasası krizi yaratmıştır. Bu çevresel ve istihdam sorunlarının ölçeği ve önemi göz önüne alındığında, dünyanın bunları ayrı ayrı veya ardışık olarak ele almak için ne kaynakları ne de zamanı olmayacağı açıktır. Bunlarla ortaklaşa mücadele etmek bir seçenek değil, acil bir gerekliliktir. 2000 yılından bu yana her yıl 23 milyon çalışma yılının afetlerde kaybolduğu göz önünde bulundurulduğunda, eylemsizliğin maliyetinin, eylemin maliyetinden çok daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, BM kanıtları, iklim eyleminin ulusal bütçeler üzerinde ağır bir ağırlık taşımayacağını göstermektedir. Bunun yerine, yeşil bir ekonomiye geçiş mantıklı bir finansal karardır ve her zamanki iş akışına kıyasla 2030 yılına kadar 26 trilyon ABD doları tutarında doğrudan bir ekonomik kazanç sağlayabilmektedir. Adil Geçiş'e yatırım yapmanın, çevresel iyileştirmeler, sosyal eşitsizliklerde azalma ve iş kalitesinde artışların yanı sıra işlerde net kazanç sağlayacağına dair güçlü kanıtlar da vardır. Örneğin, ILO araştırması, Paris Anlaşması'na yönelik gerekli önlemleri uygular ve döngüsel ekonomiye yatırım yapılırsa, 2030 yılına kadar 24 milyon kişilik net istihdam artışı olabileceğini göstermektedir. Ülke düzeyinde, iklim finansmanına ilişkin ilk kapsamlı çalışmalar, benzer şekilde iyimser bir tablo sunmaktadır. Çalışmalar, Kosta Rika'nın iklim değişikliğini ele alma stratejilerinin 2020 ile 2050 yılları arasında ülkeye 41 milyar ABD doları net fayda sağlamasının beklendiğini göstermektedir. Bir Adil Geçişin nasıl (kim tarafından) finanse edildiğini keşfetmek, kamu-özel sektör ortaklıkları gibi yenilikçi çözümlerin belirlenmesi de dahil olmak üzere, artık ülkeler, işletmeler, finans kurumları ve uluslararası toplum için kilit bir odak alanı olmalıdır¹⁸.

Ülke ve işletme bağlamlarındaki geniş çeşitlilik, Adil Geçiş için standart bir çerçeve olmadığı anlamına gelse de bazı uluslararası araçlar mevcuttur. 2015 yılında ILO Üçlü Uzmanlar Toplantısı'nın ardından hazırlanan, herkes için çevresel açıdan sürdürülebilir ekonomilere ve toplumlara doğru adil bir geçiş için Kılavuz İlkeler, hükümetlerin, işverenlerin ve işçi örgütlerinin görüş ve perspektiflerini yansıtan önemli bir belgedir. Kılavuz İlkeler, dünya çapında kabul gören bir çerçeve olarak, Adil Geçiş'i teşvik etmek ve yönetmek için ilkeleri ve olası politika giriş noktalarını ana hatlarıyla belirtmektedir. İlkeler, dünyanın dört bir yanındaki hükümetlerin, işçilerin ve işverenlerin daha yeşil, karbon nötr bir ekonomiye doğru yapısal değişim sürecinden yararlanmalarını, geniş ölçekte insana yakışır işler yaratmalarını ve sosyal korumayı teşvik etmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. İlkeler, tüm kalkınma düzeylerindeki ülkelerin karbon nötr ekonomilere geçişi yönetmelerine yardımcı olan hem bir politika çerçevesi hem de pratik bir araçtır ve aynı zamanda Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkıları (NDC) ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Çerç-

18 Brewster vd.,(2019).

ve, her düzeydeki politika oluşturma süreçlerinde hükümetler, işçi ve işveren örgütleri arasında sosyal diyalog için mekanizmalar geliştirmektedir¹⁹. Bununla birlikte, şu anda sıkıştırılmış bir genel bakış yoktur.

Adil geçiş için önemli bir faktör ‘cinsiyet eşitsizlikleridir’. Dijital teknolojilerin egemen olduğu günümüz dünyasında, bu teknolojilere erişememek hayattan geri kalmak demektir. Dijital uçurum, bilgi ve iletişim teknolojilerinin dinamikleri dikkate alındığında, toplumsal alanda cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesine neden olmaktadır. Dixon ve diğerleri. (2014) teknoloji ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta ve toplumsal cinsiyete atıfta bulunmadan teknolojinin kendisini tam olarak anlamamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Dijital uçurumu toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyen araştırmalara bakıldığında, dijital teknolojileri süregelen toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle baş edebilecek somut bir araç olarak konumlandırılan ve kadın olmanın BİT kullanımına etkisini sorgulayan araştırmalar olarak sınıflandırılmaktadır²⁰.

Hilbert ve Lopez (2011) kadınların dijital çağa “geç gelen” olma eğiliminde olduğunu, Badagliacco (1990) yeni teknolojilerin büyük ölçüde erkek alanı için çekildiğini belirtmektedir. Ataerki sisteme göre araştırma yapan araştırmacılar, erkeklerin teknoloji ile yakın ilişkisinin bir sonucu olarak teknolojiyi kadınlardan daha iyi anladıkları için erkeklerin kadınlardan teknoloji konusunda daha avantajlı olduğunu öne sürmektedir. Fakat, bu görüş, küresel ölçekteki kültürel ve sosyal normlar nedeniyle kadınların çocukluktan itibaren teknoloji ile etkileşiminin engellenmesine ve kız çocuklarına erkekler gibi fırsatlar verilmemesine bağlanabilmektedir. Bu görüşün tek olumlu yanı, teknoloji kullanımında kadınları etkileyen nedenler üzerine yapılan araştırmaların artması olarak değerlendirilebilmektedir²¹. Dünya Ekonomik Forumu’nun Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu’na (2020) göre; kadınlar teknolojideki rollerde yeterince temsil edilmemektedir. Avrupa’da 60 milyondan fazla çalışan arasında kadınların yalnızca %22’si şirketlerde teknolojik pozisyonlarda bulunmaktadır. Bulut bilişimde profesyonellerin yalnızca %12’si, mühendislik ve veride %15’i ve yapay zekada %26’sı kadındır²². Bu oranların arttırılması için AB’nin teknoloji alanına 3,9 milyon kadını eklemesi gerekmektedir. Fakat, STEM disiplinlerinde kadınların mezuniyet oranı teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında azalmaktadır. Ayrıca, teknoloji rollerinde işgücü içindeki oranları düşüktür ve teknoloji alanında çalışan kadınların oranınının 2027 yılına kadar %21’e düşeceği tahmin edilmektedir²³.

19 Perifanou,(2020).

20 Perifanou, (2020).

21 Badagliacco, (1990), Hilbert, López, (2011),Corneliussen, (2021a), Krchová, Höesová, (2021).

22 World Economic Forum (2020).

23 McKinsey & Company. (2023).

Teknolojinin kullanımı hayatın her alanına adım atarken doğal bir ihtiyaç haline gelmektedir. Fiziksel erişim ile mevcut bilgi ve kaynakları kullanma becerisi bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) erişimini etkilediğinden, kadınların/kız çocuklarının güçlendirilmesinde ana konuların yoksulluk ve toplumsal cinsiyet rollerine odaklandığı gözlemlenmektedir. BİT araçlarının yaygınlaşmasında etkili olan faktörler; kaliteli bir yaşam standardına sahip olmak, eğitim ve sağlık hizmetlerinden eşit olarak yararlanmak, nitelikli barınma olanaklarına sahip olmak, sağlıklı bir çevrede yaşamak, yeni olanaklar ve toplumsal cinsiyet eşitliğidir²⁴. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde BİT kullanımı önemli olmasına rağmen BİT kullanıcıları olarak kadınlar/kız çocukları erkeklere göre azınlıktadır. Erkeklerin evde bile kız çocuklarından daha fazla bilgisayar kullandıkları ve ebeveynlerin kız çocuklarına kıyasla erkek çocuklarına BİT satın almak için daha fazla para harcadıkları gözlemlenmektedir. Bu nedenle bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı kadın ve erkekler üzerinde farklı etkilere sahiptir. Kadınların ve kız çocuklarının bilgi ve iletişim teknolojilerini eşit şekilde kullanabilmeleri ve sahiplenebilmeleri, izole siyasi-sosyal-ekonomik ve kültürel alanlarda daha güçlü olmalarını sağlamaktadır. Teknolojinin geleneksel olarak erkeklerin egemenliğinde olduğuna dair teorik çalışmalar mevcuttur²⁵.

Toplumsal cinsiyet ve teknoloji ilişkisi çeşitli araştırmalarda farklı bakış açıları, yaklaşımlar ve kuramsal yönler kullanılarak tartışılmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığına ilişkin temel teorik çerçeve, kadınların ne tükettiklerinden veya kazandıkları gelirden çok ne olabileceğine veya ne yapabileceğine odaklanmanın daha önemli olduğunu vurgulayan sözde “yetenek yaklaşımı”dır²⁶. Dünya Bankası'na göre (2007), cinsiyet eşitsizliği, aile dahil olmak üzere toplumsal yapıdaki eşitsizliklerin ana nedenidir ve kadınların pazara, eğitime ve sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlamakta, çocukların refahının ve ekonomik büyümenin azalmasına neden olmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde, feminist bakış açısıyla yapılan çalışmaların genellikle kadınların çeşitli nedenlerle teknolojileri kullanma konusunda dışlanmasına odaklanmaktadır. Teknolojinin toplumsal cinsiyet açısından nötr olduğunu ve teknolojinin nasıl kullanıldığının önemli olduğunu kabul eden araştırmalar, belirli kısıtlamalar nedeniyle sosyal ve ekonomik hayata katılma imkanları kısıtlı olan kadınların, BİT uygulamalarını ve araçlarını kullanarak daha aktif olabileceğini belirtmektedir. Bu çalışmalara ek olarak, teknolojinin toplum tarafından geliştirilip şekillendirildiği için bir cinsiyeti olduğunu kabul eden araştırmalar da mevcuttur²⁷.

BİT'in toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini etkileme potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için, yalnızca daha net bir toplum-

24 Doğan, (2012).

25 Oktal, (2017), Akca ve Kaya, (2016), Mishra, Kiran, (2015).

26 Da Costa, (2008).

27 Lagesen, (2008), Alam, vd., (2022).

sal cinsiyet anlayışına sahip olmaya değil, aynı zamanda BİT’de bir toplumsal cinsiyet perspektifini bilinçli bir şekilde bütünleştirme ve tanımlama becerisini geliştirmeye de ihtiyaç vardır²⁸. Teknolojide kadın çalışmaları genellikle teknoloji ile ilgili mesleklerde neden az sayıda kadının bulunduğu odaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak, ülkelerde verimliliği artırarak yeni istihdam olanakları yaratmak, zamansız ve hızlı iletişim geliştirmek gibi farklı şekillerde BİT aracılığıyla sosyo-ekonomik kalkınmanın ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin iyileştirilmesine etki etmesi beklenen “iyimser yaklaşım” ortaya çıkmıştır. İyimser savunucular, BİT’in sosyo-ekonomik eşitsizlikler nedeniyle toplumsal eşitsizliği artırdığı görüşünü eleştirmektedir²⁹. Bazı faktörlerin, özellikle kırsal kesimde olmak üzere birçok ülkede kadınların BİT’e erişimini kısıtladığını ve bunun da kadınlar arasında cinsiyet ayrımcılığını artırdığını savunan “kötümser görüş” kadının güçlenme sürecini etkileyen bu faktörleri; talep yönlü faktörler (yoksulluk, altyapı maliyeti, kızların rolü, kız çocuklarının eğitimi gibi sosyo-ekonomik ve kültürel faktörler) ve arz yönlü faktörler (BİT eğitim programlarında kadınlara yönelik kamu desteği, BİT’in kalitesi, siyasi faktörler) olarak ifade etmektedir. Kırsal veya uzak bölgelerdeki kadınlar, üçlü ayrımcılığa (dijital, cinsiyet ve kırsal) maruz kalmaktadır ve karşılanamazlık, düşük dijital okuryazarlık ve sosyal normlar nedeniyle dijital teknolojilere erişim ve kullanımda büyük engellerle karşılaşmaktadır. Ayrıca, dijitalleşme olgusunun kötüye kullanılması nedeniyle toplumsal cinsiyet önyargısının veya toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin artması gibi toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yeni riskler ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. E-hizmetlere kolay ve hızlı bir şekilde erişme ve bunları kullanma becerisinin geliştirilmesi, kadınların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmesi için fırsatlar yaratmaktadır. Kadınların/kız çocuklarının dijital teknolojilere eşit erişimini teşvik ederek, işgücüne katılımlarında çevresel faktörleri göz önünde bulundurarak sosyal ve ekonomik olumlu etkiler sağlamak mümkündür. Kırsal ya da ücra bölgelerdeki kadınlara çevre eğitiminde ayrımcılığa uğrayabileceğinden, iklim kriziyle mücadele, kadınların ikiz geçiş konusunda bilinç ve farkındalığı artırılarak, toplumun en küçük birimi olan aile temelinde başlatılabilmektedir.

Son yıllarda, yapay zekânın (AI) patlamasına tanık olunmaktadır. Temel eğitimde AI öğretimi çok önemlidir. Önemli nokta, minimum çevresel etki ile AI kullanarak problem çözmektir. Günümüzde AI’nın yoğun kullanımıyla ilgili eşitsizlikler, AI eğitimi ve kültürü eksikliğidir. Olumsuz etki, yapay zekâ sistemlerinden duyulan korku ve yapay zekânın nasıl çalıştığının yanlış anlaşılması nedeniyle yapay zekânın yanlış ve kötü kullanımlarıdır. Çeşitli uygulamalarda geliştirilen ve başarıyla kullanılan AI yaklaşımları ve teknikleri oldukça fazladır. Yapay zekâ ayrıca büyük miktarda veriyi keşfetmek için çeşitli makine öğrenimi algoritmalarının kullanımını içermektedir. Yalnızca

28 Leenders, A.R., (2022).

29 Kucuk ve Balcilar, (2010).

veri ve makine öğrenimi algoritmalarını kullanmak, verilen sorun için her zaman en iyi çözüm olmamaktadır. Genellikle bu tür sistemler, üretilen sonucun açıklamasını sağlayamamaktadır ve “yeşil” değildir. Günümüzde Yeşil ve Dijital geçiş eğilimi birçok alana hitap etmektedir ve değerlendirilmesi gereken etkiler üretmektedir³⁰.

Sonuç

Adil bir ikiz geçiş süreci için kamu politikaları uygulanmalıdır. Uygulanacak olan bu politikalar teknoloji eğitimleri ile başlamalıdır. Kadınlara BİT ve kız çocuklarına AI eğitimleri verilmelidir. Böylece sosyal, etik, politik ve ekonomik etkiler ikiz geçişlerde eşitliğe ve sürdürülebilirliğe etki ederek adil bir geçişi güçlendirecektir. Kadınların BİT öğrenimi ile kadınların istihdamı artacak ve AI eğitimine yoksulluk nedeniyle erişemeyen kız çocukları AI eğitimine erişmesi yoluyla sosyal adalete katkı sağlanacaktır. Bu etkiler kapsayıcılığı hızlandıracaktır.

Kamu yöneticileri ikiz geçişlerde mevcut eşitsizlikleri, görülmeyen eşitsizlikleri, zorlukları, engelleri ve riskleri tespit etme konusunda kapsamlı bir görüş elde etmek için araştırmalar yapmalıdır. Yapılacak araştırmada AB/ulusal/yerel düzeydeki politika yapıcılara, mevcut eşitsizlikleri ele alabilecek ve ikiz geçişin potansiyel olumsuz sosyo-ekonomik etkilerini azaltabilecek politika seçenekleri sunulmalıdır.

Yeşil ve dijital politikalara bağlı kırılmalardan yola çıkarak eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya veya hafifletmeye kamu politikaları geliştirilmelidir. Yeşil ve dijital politikaların olası olumsuz sosyo-ekonomik/dağıtımsal etkileri tespit edilmeli ve önleyici önlemler alınmalıdır. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili tüm girişimlere toplumsal cinsiyet perspektifi dahil edilmeli ve izlenmelidir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına ve karar alma süreçlerine katılımına ilişkin veriler cinsiyete göre toplanmalı ve sunulan imkanlar sonucunda teknolojilerden elde edilen faydalara erişimlerinin ölçülmesinde hedefler, göstergeler ve kriterler belirlenmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde eğitim ve istihdam temelinde kapasite gelişimi sağlanmalıdır.

Sosyal/kültürel etki olarak yaşam kalitesine katkı, sürdürülebilir kalkınma ve çevre, yenilik süreçleri, refah ve eğitim düzeyinin iyileştirilmesi ve ülke/dünya düzeyinde önemli bir toplumsal soruna farkındalık yaratılarak çözüm üretilmelidir. Ekonomik etki açısından, potansiyel sektörel uygulama alanları, küresel pazar öngörülleri, istihdam katkısı, rekabet gücü (ihracat üzerindeki etki, ithal ikamesi, yeni şirket oluşumu, yabancı sermaye yatırımını tetikleme vb.), küresel pazardaki artışa katkı sağlanmalıdır.

30 World Economic Forum (2023).

KAYNAKÇA

1. Akca, E.B., Kaya, B., (2016), Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Dijital Bölünme ve Farklı Yaklaşımlar, *Intermedia International e- Journal*, 3(5), ss.301-319.
2. Alam, K., Ali, M.A., Erdiaw-Kwasie, M.O., Murray, P.A., Wiesner, R., (2022), Digital transformation among SMEs: does gender matter?, *Sustainability*, 14, 1-20
3. Badagliacco, J. M., (1990), Gender and race differences in computing attitudes and experience, *Social Science Computer Review*, 8(1), pp.42- 63.
4. Bednorz, J., & Sadauskaitė, A. (2022). Unionisation and the twin transition: Good practices in collective action and employee involvement. This document was requested by the European Parliament's committee on Employment and Social Affairs.
5. Brewster, M. E., Velez, B. L., Breslow, A. S., & Geiger, E. F. (2019). Unpacking body image concerns and disordered eating for transgender women: The roles of sexual objectification and minority stress. *Journal of counseling psychology*, 66(2), 131.
6. Cedefop, 2021, The green employment and skills transformation: insights from a European Green Deal skill forecast scenario. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
7. Corneliussen, H.G., (2021a), Women Empowering Themselves To Fit Into ICT, Technology And Women's Empowerment, Ed: Ewa Lechman, Routledge, London and New York. pp.46-62.
8. Da Costa, D., (2008), "Spoiled Sons" and "Sincere Daughters": Schooling, Security, and Empowerment in Rural West Bengal, India, *Journal of Women and Culture*, pp.282-308.
9. Doğan, N.K., (2012), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, BİT, ve Kurumsal Altyapı: Dinamik Panel Veri Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 2012 Cilt: 49 Sayı: 574, pp.68-86.
10. European Digital Transition https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/digital-transition_en
11. Fouquet, R., & Hippe, R. (2022). Twin transitions of decarbonisation and digitalisation: A historical perspective on energy and information in European economies. *Energy Research & Social Science*, 91, 102736
12. Hedberg, A., & Šipka, S. (2021). Toward a circular economy: The role of digitalization. *One Earth*, 4(6), 783-785.
13. Hedberg, A., & Šipka, S. (2020). Towards a Green, Competitive and Resilient EU Economy: How Can Digitalisation Help. *European Policy Centre: Brussels, Belgium*, 22.
14. Hilbert, M., López, P., (2011), The World's Technological Capacity to Store,

Communicate, and Compute Information, Article in Science,

15. ILO (International Labour Organization), 2019, Skills for a greener future: A global view based on 32 country studies. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_732214.pdf
16. ILO (2019). Working on a warmer planet: The effect of heat stress on productivity and decent work, <https://www.ilo.org> Krchová,H., Höesová, KŠ, (2021), Selected determinants of digital transformation and their influence on the number of women in the ICT sector, *Entrepreneurship And Sustainability Issues*,8(4),pp. 524- 535.
17. Krchová,H., Höesová, KŠ, (2021), Selected determinants of digital transformation and their influence on the number of women in the ICT sector, *Entrepreneurship And Sustainability Issues*,8(4),pp. 524- 535.
18. Kucuk,N., Balcilar,M., (2010), On the Gender Gap, ICT, and Institutional and Social Infrastructure: A Dynamic Panel Data Analysis, <https://hd-ca.org/>
19. Lagesen,V. A., (2008), “A Cyberfeminist Utopia? Perceptions of Gender and Computer Science among Malaysian Women Computer Science Students and Faculty”, *Science, Technology, & Human Values*, Volume 33, Issue 1, pp.5-27.
20. Lange, S., Pohl, J., & Santarius, T. (2020). Digitalization and energy consumption. Does ICT reduce energy demand?. *Ecological economics*, 176, 106760.
21. Leenders,A.R.,(2022), How Can UN Digital Policy Enable the Rights of Women?, *RUDN Journal of Political Science*,24 (1),pp.53-63.
22. McKinsey & Company. (2023). Women in tech: The best bet to solve Europe’s talent shortage. Obtenido de <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights>
23. Mishra,G., Kiran, U.V., (2015), Role of Ict in Achieving Complete Gender Equality in India, *International Journal of Technical Research and Applications*, 3 (3), pp. 184-189.
24. Muench, S., Stoermer, E., Jensen, K., Asikainen, T., Salvi, M. and Scapolo, F., *Towards a green and digital future*, EUR 31075 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, ISBN 978-92-76-52451-9, doi:10.2760/977331, JRC129319.
25. OECD, 2017, *Going Digital: The Future of Work for Women. Policy Brief on the Future of Work*. Available at: <https://www.oecd-forum.org/documents/18937-going-digital-the-future-of-work-for-women>.
26. Oktal,Ç.,(2017), BİT Kullanımında Toplumsal Cinsiyet Ayırımı,http://ceur-ws.org/Vol-2045/29_Bilisim_2017_paper_16.pdf
27. Pérez-Escobar, M., Canet, F., 2022, Research on vulnerable people and digital inclusion: toward a consolidated taxonomical framework. *Universal Access in the Information Society*, pp. 1-14.
28. Perifanou,M.A., (2020), Gender Digital Divide in Europe, *International Journal of Business, Humanities and Technology*,10 (4),pp.7-14.

29. Rehman, A., Alam, M. M., Ozturk, I., Alvarado, R., Murshed, M., Işık, C., & Ma, H. (2023). Globalization and renewable energy use: how are they contributing to upsurge the CO2 emissions? A global perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(4), 9699-9712.
30. Rehman, S. U., Giordino, D., Zhang, Q., & Alam, G. M. (2023). Twin transitions & industry 4.0: Unpacking the relationship between digital and green factors to determine green competitive advantage. *Technology in Society*, 73, 102227.
31. Rolnick, D., Donti, P. L., Kaack, L. H., Kochanski, K., Lacoste, A., Sankaran, K., ... & Bengio, Y. (2022). Tackling climate change with machine learning. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 55(2), 1-96.
32. Santarius, T., Pohl, J., & Lange, S. (2020). Digitalization and the decoupling debate: can ICT help to reduce environmental impacts while the economy keeps growing?. *Sustainability*, 12(18), 7496.
33. Staab, P., Pietrón, D., & Hofmann, F. (2022). Sustainable Digital Market Design: A Data-Based Approach to the Circular Economy.
34. Vasilescu, M. D., Serban, A. C., Dimian, G. C., Aceleanu, M. I., Picatoste, X., 2020, Digital divide, skills and perceptions on digitalisation in the European Union—Towards a smart labour market. *Plos One*, 15(4).
35. World economic Forum (2020), <https://www.voced.edu.au/content/ngv:88417>
36. World Economic Forum (2023). GLOBAL ISSUE: Artificial Intelligence. Retrieved on 10 March 2023 from: <https://intelligence.weforum.org/topics/a1G-b0000000pTDREA2?tab=publications>

Bölüm 9

SURİYE İÇ SAVAŞI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ¹

Elif TİRYAKİ²

Muazzez HARUNOĞULLARI³

1 Bu çalışma, Doç. Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI danışmanlığında Elif TİRYAKİ tarafından hazırlanan “Siyasi Coğrafya Perspektifinden Türkiye - Suriye İlişkileri (2010-2020)” başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.
Tez No: 752319

2 <http://orcid.org/0000-0002-6791-1699>, Bağımsız Araştırmacı,
elifiryaki03@hotmail.com

3 <http://orcid.org/0000-0001-9515-7833>, Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, muazzez@kilis.edu.tr

Giriş

Ülkelerin coğrafi konumları ve fiziki coğrafya özellikleri hem toplumları hem de devletlerarası siyaseti etkilemekte bunun yanında siyasal süreçlere yön vermektedir. Fiziki ve beşeri coğrafi unsurlar, devletlerin politikaları üzerinde rol oynamakta yeni politikaların üretilmesinde etkili olmaktadır.

Morgenthau'na göre “coğrafi faktörler, siyaseti şekillendiren en istikrarlı etkenlerden biridir”. Bu bağlamda coğrafi yapı ve unsurlar ve bunların sağladığı olanaklar, ülkelerin ekonomik yapısını, ekonomik yapı da siyasi karar ve faaliyetler dolayısıyla siyasal gelişim üzerinde etki sahibidir (Karnıbüyük, 2019). Ülkelerin coğrafi konumları, fiziki coğrafi özellikleri, yüzölçümleri, yer altı-yer üstü kaynakları, siyasi sınırları gibi faktörler onların güç kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca ekonomik, askeri ve sosyokültürel öğeler de ülkelerin gücünü meydana getirirler. Bunun yanında ülkelerin politikalarına yön verip uluslararası ilişkileri belirleyip şekillendirmektedirler. Cohen'in de belirttiği gibi “coğrafi ortamlar ve politik süreçler dinamiktir, birbirlerini etkiler ve birbirlerinden etkilenirler” (Harunoğulları, 2020). Bir Orta Doğu ve Doğu Akdeniz ülkesi olan Suriye, bulunduğu konumu itibari ile Anadolu ile Arap yarımadası arasında bir geçiş ülkesidir. Aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu'ya, diğer Orta Doğu ülkeleri için de Akdenize açılan bir kapısı niteliğindedir. Ayrıca enerji akış güvenliği ve enerji transferi ağlarında bir merkez olması açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Suriye, Humus'ta bulunan büyük gaz alanları, Haseke, Rakka, Deyr-i Zor ve Doğu Akdeniz'deki petrol-doğal gaz yatakları bakımından da önemli görülmektedir (Harunoğulları, 2021a). Suriye, petrol ve doğal gaz rezerv ve potansiyeli bakımından diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran fakir, ancak Akdeniz ülkelerine göre değerlendirildiğinde zengin kabul edilmektedir. Bunun yanında Doğu Akdeniz'e açılan uzun sahil şeridinin varlığından ötürü, körfez ülkeleri hidrokarbon kaynaklarının Akdenize ulaştırılması uluslararası pazarlara iletilmesi bakımından merkez bir güzergâhta ve kilit bir konumdadır. Orta Doğu'da bir transfer ülke pozisyonunda olan Suriye, deniz yetki alanlarındaki enerji kaynakları, enerji güvenliği ve enerji transferi bağlamında Doğu Akdeniz enerji mücadelesinde söz sahibi olmak isteyen ülkeler bakımından da jeostratejik ve jeoekonomik değeri artan, stratejik etkinlik açısından büyük önem atfedilen bir ülkedir.

Suriye politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve askeri yönlerden Türkiye'yi etkilemekte ve Türkiye'den etkilenmektedir. Şam yönetiminin zaman zaman izlediği politikalar Türkiye-Suriye arasında anlaşmazlıklara yol açmış, iki ülke arasındaki siyasal ilişkiler 2011 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 20 Ekim 1998'de imzalanan “Adana Mutabakatı” ile Suriye, Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını tehlikeye atacak her türlü terör eylemlerine izin vermeyeceğini taahhüt etmiştir. 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Türkiye'de tek başına iktidara gelmesinden sonra, iki ülke ilişkileri, karşılıklı güvene dayanan stratejik bir ortaklığa dönüşmüştür. En

uzun kara sınırına sahip olduğumuz Suriye, sınır güvenliğimiz bakımından da büyük önem arz eder. Aynı zamanda Orta Doğu petrol ve doğal gaz boru hattının ülkemize ve ülkemiz Avrupa'ya ulaştırılabilmesinde ehemmiyeti göz ardı edilemez. Doğu Akdeniz ülkeleri arasında yaşanan enerji mücadelesinde Türkiye'nin mevzi elde etmek adına Suriye ile işbirliği yapması gerekliliği bu ülkenin Türkiye için önemini arttırmaktadır.

Türk Devleti, 2010'dan beri doğal gaz için Rusya'ya bağımlılığını azaltacak farklı yollar aramaya başlamıştır. T.C. Enerji Bakanlığı'nın 2010 yılı stratejik planlarından biri de, Türkiye'nin İsrail ve Katar ile doğal gaz işbirliği yapmasıdır. Türkiye-İsrail-Katar arasındaki iş birliği için en uygun güzergâh Suriye'dir. Aynı zamanda İsrail'in Akdeniz'de çıkardığı doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılmasında ve Türkiye üzerinden pazarlama hedefinin gerçekleştirilmesinde, güzergâhın öncelikle Suriye topraklarından geçmesi gerekmektedir (Özügürlü, 2016). Ayrıca Suriye, Katar doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletecek ABD destekli olan Katar-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesi yanında İran ve Irak doğal gazını, Doğu Akdeniz üzerinden Avrupa'ya iletecek olan Rusya destekli İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı projelerinin kilit güzergâh ülkesi pozisyonundadır. Suriye, Orta Doğu enerji kaynaklarını dünya enerji piyasalarına iletmeyi hedefleyen tüm bu enerji nakil hatlarının geçiş güzergâhında bulunan stratejik bir ülkedir (Kakışım, 2020).

Türkiye'nin, kuzeyinden geçecek Avrasya petroleri ile güneyinden geçecek Orta Doğu petrolerini denetleyebileceği stratejik konuma sahip bir "Güvenlik Kuşağı" oluşturması adına Suriye önemli bir yere sahiptir. Türkiye bu amacını gerçekleştirdiği takdirde, hem Suriye'yi kontrol edebilecek, hem de Hazar petrolerini denetim altında tutabilecektir (Parlar, 2006). Orta Doğu petrol ve doğal gazının Akdeniz'e ulaşmasında önemli bir konuma sahip olması, tüm küresel ve bölgesel güçler açısından Suriye'yi vazgeçilemez bir ülke yapmaktadır. Engdahl'a göre, Suriye'deki iç savaşın temel sebebi, enerji jeopolitiğidir. Suriye'nin transfer ülke olma özelliği onun önemli bir enerji güzergâhı olmasını sağlamıştır (Harunoğulları, 2021b). Dolayısıyla Doğu Akdeniz ve Körfez ülkelerinden çıkarılan enerji kaynaklarının, Batı'ya transit geçiş ile ulaştırılması adına, Suriye'de istikrarın sağlanması ya da Suriye'de kimlerin egemen güç olacağı konusu büyük bir önem taşımaktadır. Arap Baharı olarak ifade edilen halk hareketleri, Ankara-Şam ilişkilerinde kopmanın yaşandığı dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Türkiye, Orta Doğu'da demokratik değerlere sahip tek Müslüman ülke olarak, Suriye'deki halk ayaklanmalarına ilk olarak sessiz kalsa da, daha sonra demokrasi ve özgürlük isteyen halklardan yana bir tutum ortaya koymuştur. Arap Baharının Türk dış politikasını karşı karşıya bıraktığı ikilem, Türkiye-Suriye ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Türkiye'nin bu süreçte Suriye'ye karşı tavrı aşamalı olarak sertleşmiştir. Türkiye'nin tüm dostane ikazlarına rağmen Esad'ın vatandaşlarına uyguladığı şiddet, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır (Salık, 2011).

Türkiye, Suriye iç savaşı sürecinde jeopolitik endişeyi ciddi anlamda yaşayan ülkelerin başında gelmektedir. Suriye’de vuku bulan her türlü siyasal gelişim, sıcak çatışmalar ve terör olayları Türkiye’yi derinden etkilemektedir. 2010 yılında Tunus’ta başlayan daha sonra Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yayılan halk hareketleri, Suriye’de rejimin şiddet yolunu seçmesi sonucu iç savaşa dönüşmüştür. Halkın taleplerini görmezden gelen Esad rejiminin halka baskı uygulaması, tutuklamalar, hapishanelerde tutuklulara yapılan işkenceler Türkiye tarafından endişe ile izlenmiştir. Bu süreçte halk ve yönetim arasındaki çatışmanın bertaraf edilmesi için girişimde bulunan Türkiye, rejimin halka yönelik sert tavrını sürdürmesi ve beklenen reformların yapılmaması nedeniyle Suriye politikasında değişikliğe gitmiştir. Sınır bölgesindeki bir çatışmanın yayılması riski, jeopolitik bir endişedir. Suriye ile 911 km’lik bir sınır hattının bulunması ve bu sınır hattında yaşanan herhangi bir olayın sınır güvenliğini tehdit etmesi sonucu iki ülke arasındaki ilişkilerde sorunlar baş göstermiş, Türkiye’nin bu ülkeye müdahalesini gerekli kılmıştır.

Suriye İç Savaşı ve Türkiye-Suriye İlişkileri

Rejiminin devamlılığını ve devletin ulusal güvenliğini korumayı ana hedef olarak belirlemiş olan Esad’ın diğer ülkelerle ittifakları Türkiye’nin “komşularla sıfır sorun” paradigması ile kesiştiğinden Esad, Türkiye ile pragmatik bir ittifak kurmuştur. Esad, rejimini tehdit etmeyen, İsrail’e karşı ülkesinin güvenliğine katkıda bulunan ve iç işlerine karışmayan bir Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeyi çıkarlarına uygun görmüştür. 2011 yılı mart ayında başlayan protestolara karşı rejimin şiddet yolunu seçmesi üzerine Türkiye, Esad’a halkın isteklerini dikkate alması ve reform yapması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Türkiye, Arap Baharı sürecinde Suriye ile olan ilişkilerinde elde ettiği ivmenin kaybolmaması adına çok çaba sarf etmiş, şiddetin durması için aktif bir politika uygulamaya çalışmıştır. Esad, Türkiye’nin tüm iyi niyet çabalarına rağmen olumlu bir adım atmadığı gibi şiddetin dozunu arttırmış, halkın tepkisi daha fazla büyümüştür. Türkiye, gelişen olaylardan ötürü Esad yönetimini Suriye’nin demokratikleşmesinin önünde bir engel olarak görmüş, olayların büyüyüp iç savaşa dönüşmesi sonucu yaşananlara karşı politikasında değişikliğe gitmiştir (Kökçam, 2018). Türkiye’nin tüm uyarı ve tavsiyelerinin dikkate alınmaması ve Esad’ın halka uyguladığı şiddetin önü alınamayacak seviyeye ulaşmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler iyice kopmuştur. Suriye’ye uygulanan politika, meydan okuma ve sertlik açısından Türk dış politikası tarihinin en dikkat çekici örneğini göstermiştir denebilir. Bu dönemde Türkiye yönetimi Esad’a karşı “şahin” tavrı sergilemiştir. Türkiye’nin Şam Büyükelçiliğine, konsolosluklarına yapılan saldırılar ve Türk bayraklarının yakılması, Erdoğan’ın Suriye eleştirilerini daha da şiddetlendirmiştir (Köylü, 2018). Şam yönetiminin uyarıları dikkate almaması bununla birlikte Suriye içinde gelişen olayların sınır ve iç güvenliğimizi tehdit etmesi nedeniyle Türkiye, Suriye’ye yaptırım uygulanması hususunda ABD ile birlikte hareket edeceklerini deklere

etmiştir. Türkiye'nin uyarılarını dikkate almayan Şam yönetimi ile Türk Devleti arasındaki ikili ilişkiler yeni bir döneme girerek yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye'ye ilk yaptırımı, askeri malzeme taşıyan uçaklara Türk hava sahasını kapatmak olmuştur. Esad'ın halkın gözünde meşruiyetini kaybettiği ve iktidardan çekilmesi gerektiği sık sık dile getirilmiştir (Salık, 2011). Türkiye, 30 Mayıs 2011'de Ankarada tüm Suriyeli diplomatları sınır dışı etmiş, 2012'de de Şam Büyükelçiliği'ni kapatmıştır. Ardından, Suriye rejiminin destekçisi olan iş adamlarına seyahat yasağı getirilmiştir. Suriye ordusuna silah ve askeri malzeme satışı ve tedariki, Suriye yönetiminin Türkiye'deki finansal varlıkları ve kredi ilişkileri durdurulmuştur. Bu kararlara karşılık Suriye de, Türkiye ile olan serbest ticaret anlaşmasındaki çalışmaları ve Suriye'nin Gaziantep konsoloslğunun faaliyetlerini durdurmuş, Suriye'ye ithal edilen Türk malı ürünlerine de %30 değerinde gümrük harcı kararı almıştır (Çağlar, 2014). 25 Temmuz 2012'den itibaren Türkiye-Suriye arasındaki sınır kısmen kapatılmış Karkamış, Öncüpınar ve Cilvegözü sınır kapılarından Suriye'ye gidişler geçici olarak durdurulmuştur. Yalnızca Yayladağı ve Akçakale sınır kapılarından geçişlere izin verilmiştir (Bulut, 2014).

Türkiye'nin Suriye politikasında değişikliğe gitmesinde, dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Çin dönüşünde Tahran'a yaptığı ziyaretin etkisi büyüktür. Erdoğan'ın İran liderleri ile yaptığı görüşmelerde, Suriye ordusunun askeri operasyonlarının durdurulması, anayasal reformların acilen yürürlüğe konması, Esad'ın istifasının sağlanması gibi başlıklarda İran ile ortak hareket etme yollarını aramış fakat olumlu sonuçlar alamamıştır. Türkiye'nin sınırda bir "tampon bölge" oluşturma ve zor kullanımı içeren müdahale çağrılarında İran, farklı karşılık vermiştir. İran, Esad'a şans tanınması, Batılı yabancı güçler yerine bölge güçleri ile hareket edilmesi ve reformlar için süre verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine Ankara, Tahran'ı "komşuluk ilişkilerinde sorumluluğu yerine getirmemek, bölgesel sorunlarda samimi davranmamak" ile suçlamıştır. Ardından Erdoğan, Esad'a 6 ay içinde erken seçim yapması adına çağrıda bulunmuştur. Bu süreçten sonra Türkiye, Esad yönetimine güvenmediğini her fırsatta dile getirmiştir (Ertuğrul, 2012). Türkiye ve Suriye arasındaki gerilimli diplomatik yaptırımlar dönemi olan 2012 yılının mart-nisan aylarında Suriye'de çatışmalar artınca, iki ülke arası ilişkilerdeki kriz büyümüştür. 9 Nisan 2012'de sınırda yaşanan çatışmalar sonucunda Suriye tarafından açılan ateş sonrası Kilis konteyner kentinde 2 Türk vatandaşı yaralanmıştır. Bu olay üzerine Türkiye-Suriye ilişkileri, ekonomik ve diplomatik yaptırımların ardından askeri boyuta taşınmış, iki ülke arasındaki ilişkiler, çatışmadan krize doğru evrilmeye başlamıştır (Çağlar, 2014).

Esad, Hatay'daki Suriyelilerin yaşadığı barınma merkezlerine karalama kampanyaları başlatmış, Suriye Resmi Haber Ajansı, Türkiye sınırına yakın bir yerde ülkeye kaçak yollarla silahların sokulmuş olduğu haberini yapmıştır. Beşşar Esad, zaman zaman eğer Suriye'ye karışırsa, Türkiye'nin ciddi bir krizle

karşılaşacağı uyarısında bulunmuştur (Salık, 2011). Suriye'ye karşı uluslararası toplumu harekete geçirmeye çalışan Türkiye, bundan olumlu sonuç alamayınca uluslararası topluma karşı eleştirilerini arttırmıştır. Türkiye'nin Suriye konusunda izlediği aktif politika, Suriye yönetiminin yanında yer alan İran, Rusya ve Çin gibi ülkelerle ilişkilerinde sorunlara yol açmıştır (Çağlar, 2014). Şam yönetiminin halka askeri güç kullanımını şiddetlendirmesi sonucu Türkiye, meşruiyetini kaybetmiş bir yönetim olarak nitelendirdiği Esad iktidarına karşı tavrını sertleştirmiş ve rejim ile ilişkilerini sonlandırmaya karar vermiştir. Böylece iki ülke, karşılıklı tehdit algılamasına dayalı ilişki modeline tekrar dönmüşlerdir (Bulut, 2020). Türkiye, coğrafi konumu ve sınır ötesinden büyük tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalması nedeniyle Suriye muhalefetinin organize olmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin desteklediği Suriye muhalefeti, güçlü ve meşru bir muhalefet olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin bölgede etkin ve yetkin olması sebebiyle Suriye muhalefeti, Türkiye'ye karşı olumlu bir tavır geliştirmiş, krizin çözümü için yapılan konferansların çoğunu Türkiye'de gerçekleştirmiştir (Besen, 2019). Devam eden süreçte Türkiye, Suriyeli muhaliflerle sürekli irtibat halinde olmuş, her türlü siyasi, diplomatik, lojistik ve askeri destekte bulunmuştur. 1-2 Haziran 2011'de Türkiye, Suriyeli muhaliflerle Antalya'da ilk buluşmasını gerçekleştirmiştir. Türkiye, 16-17 Haziran'da da muhaliflerin "Suriye için İstanbul" adlı toplantısına ev sahipliği yapan ve Suriyeli muhaliflerin tek çatı altında toplanmasında aktif rol oynayan bir ülke olmuştur. 18 Ekim'de Suriye Ulusal Konseyi ile ilk resmi temas kuran devlet yine Türkiye'dir (Salık, 2011). Türkiye, Suriye rejim güçlerine karşı muhalifleri kararlı bir şekilde desteklemiş, ancak bu konuda Batılı güçlerden gerekli desteği alamamıştır. Dolayısıyla jeopolitik gerçekler sonucunda Türkiye iktidarının demokratik idealizmi, Türkiye'yi Suriye'deki hedeflerini revize etmeye bir anlamda zorlamıştır (Aktürk, 2017). Türkiye, iç savaşın ilk dönemlerinde Suriye'ye büyük çaplı ve tek taraflı askeri müdahalede bulunmaktan uzak durmuş, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) aracılığı ile muhaliflere desteklerde bulunarak vekâlet savaşı yöntemini uygulamıştır (Bilgin, 2019). Türkiye'nin, Suriye muhalefetine destek vermesiyle, Esad ile ilişkileri tamamen kesilmiştir. Türkiye, Suriye sorununun Beşşar Esad olmadan çözümü için, açık bir rol oynamış, bu süreçte 11 ülkenin bir araya gelerek, Esad rejimine karşı olan "Suriye'nin Dostları Grubu"nun kurulmasında ön sıralarda yer almıştır (Besen, 2019).

Mart 2011 ile Mayıs 2012 döneminde Türkiye'nin Suriye politikası genel anlamda; anayasal reformlar için Esad yönetimine baskı, muhalif grupları tek çatı altında toplama, uluslararası yaptırım arayışları ve Annan Planı gibi BM temelindeki çözüm arayışlarına dönüş şeklinde ifade edilebilir (Ertuğrul, 2012). Haziran 2012'den sonra ise, Türk jetinin düşürülmesi, Türkiye'nin farklı sınır illerine Suriye'den top mermilerinin atılması ve karşılıklı yapılan topçu ateşleri sonucu, iki ülke arası ilişkiler tamamen kriz boyutuna ulaşmıştır. Tüm

bunlar üzerine Türkiye, Suriye'ye karşı askeri yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık Suriye, yaşanan tüm bu olaylarda krizi tırmandırmak ile suçladığı Türkiye'ye askeri yöntemlerle karşılık vermeye pek yanaşmamıştır. Suriye idaresinin 5 Mayıs 2013'te Tartus-Banyas'da gerçekleştirdiği katliamlardan sonra ise Türk Dışişleri Bakanlığı, rejimin etnik temizlik yaptığını belirterek Suriye yönetimine ağır ithamlarda bulunmuştur. Türkiye, yaşanan olayları Suriye hükümetinin halkına yönelik başlattığı bir topyekûn savaş olarak ifade etmiştir. Suriye'de iç savaşın günden güne kötüye gitmesi, DEAŞ-YPG çatışmalarının yaşanması, Türkiye'ye gelen sığınmacıların sayılarının giderek artması gibi sebepler iki ülke arasındaki gerilimin yükselmesine katkıda bulunmuştur (Çağlar, 2014).

İç savaşla birlikte Suriye'nin kuzeyinde meydana gelen otorite boşluğunu fırsat bilen PKK/YPG/KCK gibi terör grupları, Esad'ın Türkiye'ye karşı kendilerini desteklemesiyle bölgede bir hareket alanı oluşturmuştur. Esad, bölgedeki Kürtlerin muhalefete katılmalarını engellemek amacıyla terör örgütlerini kullanmış ve bu örgütlerle karşılıklı çikara dayalı bir ilişki geliştirmiştir. PKK/YPG'nin yanında Suriye'de hareket alanını genişleten diğer terör örgütü DEAŞ Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. 2015'e geldiğinde DEAŞ Türkiye sınırlarına dayanmıştır (Altundeğer & Yılmaz, 2016). Türkiye, uzun seneler terör örgütlerinin saldırılarına maruz kalmış, terörden en çok canı yanan ve etkilenen ülkeler arasındadır. On yıllardır terörle mücadele eden Türkiye'nin sınır ötesinden kaynaklanan terör tehdidi Türkiye'ye, sınır ötesine askeri müdahale motivasyonu sağlamıştır. Bu müdahalenin bir başka nedeni ve stratejik çıkarların bir göstergesi de bitişikliklerdir. Türkiye'nin Suriye ile uzun bir kara sınırının olması, sınır güvenliğini dolayısıyla iç güvenliği sağlama mecburiyeti hudut ötesi askeri müdahalenin motivasyon sebebidir (Bilgin, 2019). Suriye'de şiddetin artmasıyla yaşanan yoğun göç dalgası ve başta "Bekle-Gör" politikası izleyen Türk hükümetinin sürece dâhil olmasını zorunlu kılmıştır (Besen, 2019).

Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'ye Etkileri

İç savaş sürecinde, rejimin ve terör örgütlerinin zulüm ve baskılarından kaçan Suriye vatandaşı Türkmen, Arap, Kürt ve Yezidiler Türkiye'ye sığınmışlardır. Bu bağlamda Suriye'de yaşanan kriz, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) tarafından, "zamanımızın en büyük insani ve mülteci krizi" olarak ifade edilmiştir. Bu krizin en büyük ölçüde yükünü çeken ülke Türkiye olmuştur (Erdoğan, 2020). Suriye mülteci krizi, 1994'deki Ruanda mülteci krizinden sonra dünyanın şahit olduğu en kötü kriz olarak nitelendirilmektedir. Kriz, bölgesel bir kriz olmakla beraber, daha ötesinde uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Öner, 2014).

Türkiye'de, sadece Avrupa'dan gelen ve dini, ırkı, milliyeti, siyasi düşünceleri veya belirli bir toplumsal gruba üyeliği sebebi ile takibata uğrama korku-

su ile iltica edenlere mülteci statüsü verilmektedir. Avrupa dışından gelenlerin başvuruları ise Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile beraber değerlendirilerek, mülteci statüsü verilmesi kararlaştırılanlar, BMMYK aracılığı ile üçüncü ülkelere yerleştirilmektedir. Coğrafi yakınlıktan ötürü Suriyeli sığınmacılar Türkiye’de mülteci statüsünde olmadığından devlet onları “mı-safir” olarak tanımlamıştır. İçişleri Bakanlığı, 1994 Yönetmeliği’nin 10. maddesi gereğince, Suriyelileri Ekim 2011’den bu yana “geçici koruma rejimi”ne almıştır. Bu rejim, açık kapı politikası, bireysel statü belirlemenin yapılmaması, geri dön-meye zorlamama, kamplarda barınma ve diğer hizmetlerin sunulması ilkelerini kapsamaktadır. Suriye krizi sebebi ile Türkiye’ye ilk göç akışı, 29 Nisan 2011’de, 252 Suriye vatandaşının ülkelerindeki çatışmalardan kaçıp, Türkiye topraklarına sığınma talepleri ile başlamıştır. 2009’da Suriye ile karşılıklı olarak vizeleri zaten kaldırmış olan Türkiye, sığınmacı krizi karşısında “açık kapı” politikası uygula-yarak Hatay’da Suriyelilerin yaşaması için kamplar kurmuştur. Aynı zamanda Haziran 2011’den beri Esad rejimine karşı savaşıyan ÖSO üyelerinin Türkiye’ye girişlerine izin verilmiştir (Öner, 2014). Ardından, 6 Haziran 2011’de Suriye tar-afından Türkiye sınırına yakın bir noktada olan Cısr eş-Şuğur kasabasında 120 Suriyeli güvenlik görevlisinin katledilmesi sebebiyle Suriye ordusunun operas-yon yapacağı endişesi ile binlerce Suriyeli Hatay başta olmak üzere sınır illerimizi-ze iltica etmeye başlamıştır (Salık, 2011).

Nisan 2012 yılında yayımlanan bir genelge ile Suriyelilere, “geçici koru-ma” statüsü verilmiştir. Bu statü, kitlesel olarak göç akınlarının ortaya çıktığı zamanlarda acil çözüm için geliştirilmiş koruma biçiminin verildiği bir statü-dür. Vakit kaybetmeden uygulanan tamamlayıcı ve pratik bir çözüm yönte-midir (Besen, 2019). 2011’den bu yana Türkiye, yaklaşık 3.7 milyon Suriyeliyi kabul ederek, barınma, sağlık, gıda ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamıştır. Do-layısıyla bu durumun Türkiye’ye birçok açıdan ciddi anlamda etkileri olmuş-tur. Türkiye’ye gelen Suriyeliler ilk olarak birçoğu sınır illeri olmak üzere bir-kaç ilimize kurulan barınma merkezlerine yerleştirilmiştir. Türkiye’de; Hatay, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep, Malatya, Osmaniye, Mardin, Adana ve Kahraman-maraş’ta çadır ve konteyner kentlerinin kurulması ve koordinasyonu Afet ve Acil Durum Yönetimi (AFAD) ve Kızılay tarafından üstlenmiş, kayıt ve kimlik dağıtma işlemlerini polis koordine etmiştir. Bu yerleşim alanlarında tüm temel ihtiyaçlar yanında eğitim ve sağlık hizmetleri de verilmiştir. 2012’nin yaz ay-larından itibaren sığınmacı girişinde büyük bir artış olması nedeniyle girişlere sınırlamalar getirilmiştir (Öner, 2014). Geçici barınma merkezlerine yerleşti-rilenlerin sayısı binleri aşınca, Suriyelilerin belli kurallar dahilinde istedikleri yerlere gidip yerleşmelerine izin verilmiştir. Düzenli kayıtlamalardan sonra da Türkiye’nin her tarafına özellikle sınır illerine Suriyelilerin dağınık bir şekilde yayıldıkları görülmüştür. Türkiye’deki barınma merkezlerinde yaşayan Suriye-liler, özellikle 2013 yılından itibaren bu merkezlerden ayrılmaya Türkiye’nin farklı kentlerinde yerel halkla bir arada yaşamaya başlamışlardır.

Nisan 2011’de Türkiye’deki geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 252 kişi iken, Ocak 2012’de ise bu sayı 14.237’ye yükselmiş, yıl sonunda Türkiye’de uluslararası koruma altında başvuru yapmış Suriyeli sayısı 58.018 kişi olmuştur. İstatistiklere göre Türkiye, dünyada kayıtlı bütün Suriyeli mültecilerin yarısından fazlasına ev sahipliği yapmaktadır. Göç İdaresi verilerine göre, Türkiye’deki Suriyelilerin sayısı 2013 yılından, 2017’ye kadar hızla artmış, 2017’den sonra ise yavaş yavaş durağanlaşmaya başlamıştır. 31 Aralık 2019 yılı itibari ile dünyadaki 6.6 milyon Suriyeli sığınmacının %55’i, yani 3.576.000’i Türkiye’de yaşamaktadır (GİGM, 2021). 31 Mart 2021 tarihi itibari ile Türkiye’deki Suriyeli nüfusu, 3 milyon 665 bin 946 kişiye yükselmiştir. 19 Nisan 2023 tarihi itibariyle bu sayı 3.411.29’a gerilemiştir. Ülkemizdeki toplam Suriyeli nüfusun 1.810.211’i (%53,07) erkek, 1.600.818’ini (%46,93) ise kadınlar oluşturmaktadır. Erkek sayısı kadın sayısından 45.744 kişi daha fazladır. Bu fark özellikle 25-29 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. Yaş aralığı arttıkça bu fark azalmaktadır. Suriyeli genç nüfusun (15-24 yaş aralığı) toplam Suriyeli sayısındaki oranı %19,04 (649.603 kişi), 10 yaşın altındaki Suriyeli oranı %29,12 (993.362)’dir. Kentlerde yaşayan Suriyeli sayısı 3.348.214 kişidir. Nisan 2023’te kentlerde yaşayan Suriyeli sayısında 32.075 kişilik bir azalma meydana gelmiştir (Mülteciler Derneği, 2023).

Sosyal, Toplumsal ve Kültürel Etkileri

Mart 2021 verilerine göre Kilis, Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş ve Adana’daki barınma merkezlerinde yaşayan Suriyeli sayısı 57 bin 502 kişidir (Türkiye’deki toplam Suriyelilerin sadece %1,5’i) (Mülteciler Derneği, 2021), geri kalanı da ağırlıklı olarak şehirlerde yerli halkla iç içe yaşamaktadır. Aralık 2019’da il nüfusu içerisinde oransal olarak Türkiye ortalaması üzerinde Suriyelinin yaşadığı kentler; Kilis %81,56 (116 bin kişi), Hatay %27,33 (439 bin kişi), Gaziantep %22,4 (454 bin kişi), Şanlıurfa %21,01 (427 bin kişi) ve Mardin %10,62 (88 bin kişi) olmuştur. Görüldüğü üzere, Türkiye’deki toplam Suriyeli sayısının %57’sinden fazlası sınır bölgesi illerimizde yaşamaktadırlar (Erdoğan, 2020). Kaldırabileceği kapasitenin üzerinde nüfusa ev sahipliği yaptığından dolayı sınır illerimizde sosyal, toplumsal, alt yapı problemleri, sağlık, belediye vs. hizmetlerinde yetersizlik gibi sorunlar baş göstermiştir. 2021 yılında Suriyelilerin nüfusu, il nüfusu ile karşılaştırıldığında, nüfusa göre oranı en yüksek il, %74,6 ile Kilis’tir. Yine Suriyeli nüfusunun il nüfusuna oranına göre en düşük oran ise %0,02 ile Artvin’dir. Suriyeli sayısının en az olduğu il ise 24 kişi ile Bayburt’tur (Mülteciler Derneği, 2021). Sığınmacı akışının fazla olduğu Hatay-Reyhanlı başta olmak üzere diğer sınır kentlerimizde Suriyeli sığınmacılar sebebi ile ciddi anlamda nüfus ve nüfus yapısında değişimler yaşanmaya başlanmıştır (Koşar, 2017). Suriyeli göçleri nedeniyle sığınmacı alan bölgelerin kent nüfuslarında ciddi anlamda artışlar yaşanmıştır. Bu durum, bu şehirlerde alt yapı problemlerini meydana getirmiş, şehirlerin alt yapıları yoğun nüfusu kaldıramaz hale gelmiş alt yapının iyileştirilmesi yönünde belediyeler daha

fazla çaba içine girmiştir. İstihdam alanlarının yetersiz olması ekonomik temelli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Yoğun Suriyeli göçüyle birlikte toplumun karşılaştığı diğer bir sorun kaybolmuş hastalıkların yeniden görülmeye başlamasıdır. Suriyelilere yapılan sağlık taraması neticesinde Türkiye’de uzun yıllardır rastlanmayan bazı hastalıkların yeniden görülmesi toplumsal sağlığı olumsuz yönde etkilemiş, bu durum halkta endişelere yol açmıştır. 2011 yılında sığınmacı göçünden önce Türkiye’de kızamık vakası sadece 11 kişide tespit edilmişken, artan göç ile birlikte bu rakam 1000’i aşmıştır (Karasu, 2017). Özellikle çocuklarda görülen kızamık gibi bulaşıcı hastalıklar, yerel halkı da etkileyerek, hastalık yayılma hızına erişmiştir (Kütükçü, 2020). Sınır illerindeki yoğun Suriyeli göçü Türk aile yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Savaş nedeniyle göç edenler içinde kadın ve çocuk sayısı yetişkin erkek nüfusa göre daha fazla gerçekleşmiştir. Kadınların bir kısmının savaşta eşini kaybetmiş olması, güvenlik endişesi, topluma entegre olma, kabul görme, ailelerin ekonomik zorluk içinde bulunması gibi nedenlerle sınır illerindeki Suriyeli kadınlar Türk erkekleriyle evlilikler yapmışlardır. Yapılan bu evliliklerle yabancı gelin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır (Harunoğulları, 2021c). Yerel halk ve Suriyeliler arasındaki yaşam tarzı, dil ve kültür farklılıkları zaman zaman her iki halk arasında sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır. Suriyeli sayısının fazla olduğu yerlerde asayiş suçlarında artış olduğu yönündeki temelsiz algı yerel halk arasında güvenlik kaygıları meydana getirmektedir. Yerli halkla aynı mekanları paylaşan Suriyeli halkın asayiş bozacak tutum ve davranışlardan kaçındığı, toplumsal huzuru bozacak olay ve eylemlerin sayısının son derece az olduğu güvenlik güçlerinin tuttuğu istatistikî bilgilerden tespit edilmiştir. Göçle birlikte nüfusta meydana gelen büyüme, barınma sorunlarına yol açmış, kira bedelleri ve temel ihtiyaç ürünlerinde fiyat artışları meydana gelmiş bu durum hem Suriyeli, hem de kirada oturan yerel halk üzerinde ekonomik baskı oluşturmuştur. Suriyeli işçilerin ucuz işgücü meydana getirmesi yerel halkta işini kaybetme kaygısına yol açmıştır.

Suriyeliler Barometresi 2017’nin anket sonuçlarına göre; Türk toplumunun %57,8’i Suriyelileri “zulümden/savaştan kaçan mağdur insanlar” olarak tanımlarken, iki sene sonra 2019’da yapılan anketlerde ise yerel halkın sadece %35’i Suriyelileri bu sıfatla tanımlamışlardır. 2019 anketlerine göre; Türk toplumunun %42’si Suriyelileri “bize ileride çok sorun açacak tehlikeli insanlar” olarak, %41,4’ü de “kendi ülkelerini korumayan insanlar” olarak tanımlamaktadır. Ankete göre Türk toplumunun %39,5’i de “bize yük olan insanlar” olarak tanımlamışlardır (Erdoğan, 2020). Geçen zaman içinde Türk toplumunun Suriyelilere karşı olan algılarında ciddi anlamda değişiklik görülmüştür. Dünya tarihinde benzeri görülmeyen bu sığınmacı akınının ülkemizde “sosyal şok” oluşturduğu söylenebilir. Bu durum özellikle de son yıllarda toplumda ciddi itiraz ve kaygılara neden olsa da, yine de Türkiye’de takdir edilecek düzeyde toplumsal dayanışma ve kabulün yaşandığı açıkça ortadadır. Bu durum son

derece önemli ve zor bir sürecin toplumsal değerlerimize verilen önemle, daha kolay yönetildiğinin bir göstergesidir. Yapılan araştırmalar, Suriyelilerin gün geçtikçe Türkiye’de her alanda kendilerini daha iyi ve güvende hissettiklerini, daha mutlu ve huzurlu olduklarını beyan etmektedir. Zamanla, Suriye’ye dönme istekleri dahi azalmıştır. 2017 yılında Suriye’ye dönmeyi düşünmeyen Suriyelilerin oranı %16,7 iken, 2019’da bu oran %51,8’e yükselmiştir (Erdoğan, 2020). Suriye krizinin başlamasından bu yana, Türkiye’de birçok kurum ve kuruluş, entegre bir strateji ile krizin göç etkisinin sığınmacıların yerleştiği bölgelerdeki yerel halk ve Suriyeliler açısından en aza indirilmesi için çalışmışlardır. Türkiye’de çalışmalarda bulunan bu devlet kurumları ise; Kızılay, AFAD, Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğüdür. Bu devlet kurumlarının yanında bir çok STK (Sivil Toplum Kuruluşu) da Türkiye’nin üstlendiği yükün azalmasında yardımcı olmuşlardır (Pirinççi, 2016). Türkçe öğrenen, çeşitli işlerde istihdam edilen, yerel yönetimler tarafından verilen kurslarla meslek kazandırılan Suriyeliler ev sahibi topluma daha kolay entegre olmuşlardır. Bunun yanında Suriyelilerle iş yapan veya iletişimini güçlendirmeye çalışan Türklerde de Arapça dilini öğrenme yönünde istek artmıştır. Her iki toplum açısından kültür, yaşam tarzı, yemek çeşitleri, müzik vs. ile toplumsal ve kültürel bir etkileşim söz konusudur.

Ekonomik Etkileri

Suriye krizinin Türkiye’nin ekonomisine etkileri genel manada; ticaret hacminin azalması, taşımacılık sektörünün ve emlak piyasasının olumsuz etkilenmesi ve gelen turist sayısında azalma yaşanması şeklinde ifade edilebilir. İlk geldikleri dönem olan 2011-2012 yılındaki barınma, eğitim, sağlık vb. ihtiyaçlarından ötürü Türkiye’ye olan maliyetleri 2.7 milyar TL’dir (Özsan & Taşçı, 2013). 2017’nin Şubat ayı AFAD verilerine göre, Türkiye’deki Suriyeliler için sivil toplum örgütleri, kamu kurumu ve yerel halk tarafından 25 milyar dolar harcama yapılmıştır (Kütükçü, 2020). 2018 yılı Nisan ayı verilerine göre ise Türkiye, bu 3,5 milyondan fazla kayıtlı Suriyeli için toplamda 31 milyar dolar harcamıştır (Altuğ, 2018). Türkiye ülkesindeki Suriyeliler için maddi-manevi her türlü yardımda bulunurken, uluslararası bağışçılar ve örgütlerden çok küçük ölçüde destek almıştır. Avrupa ülkeleri Türkiye hükümetine taahhüt ettiği maddi desteği vermekte zayıf kalmıştır (Pirinççi, 2016). Ancak uluslararası toplumun beklenen ekonomik yardımlarda yetersiz kalması ile Türkiye üzerindeki ekonomik yük artmıştır (Sandıklı vd., 2015). Bunun yanında Türkiye’de yaşayan Suriyeliler, yaşamlarını devam ettirmek adına çeşitli işlerde çalışmaktadırlar. İçinde buldukları olumsuz sosyo-ekonomik şartlardan dolayı, çok düşük ücretlerle ve sigortasız çalışan ve ucuz işgücü oluşturan Suriyeliler işverenler tarafından tercih edilmekte, bu durum yerli işçileri işe yerleşme ve işçi ücretleri açısından olumsuz etkilemektedir. Tarım ve inşaat sektöründe ucuz işgücü nedeniyle Suriyelilerin tercih edilmesi bu sektörlerde çalışan yerli

halkın işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu durum yerel işçiler üzerinde ekonomik baskı meydana getirmiş, onların başka illerde farklı işlere yönelmelerine yol açmıştır.

Hacettepe Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, yerel halkın %70'i sığınmacılar sebebi ile Türk ekonomisinin zarar gördüğü kanaati taşımaktadır. Ancak Suriyelilerin yerel halkın tercih etmediği ve iş gücü ihtiyacı olan alanlarda çalışarak ekonomiye olumlu katkı sağladığı yapılan pek çok çalışmada ortaya konmuştur. Özellikle Suriyelilerin büyük oranda yükünü çeken sınır illerimizde, temel gıda maddeleri ve konut fiyatlarının ciddi anlamda artış göstermesi ekonomik sorun olarak dikkat çekmektedir (Sandıklı vd., 2015). Kira fiyatlarının artışı yanında, zengin Suriyelilerin mülk edinmeleri sebebi ile de mülk fiyatlarında da ciddi artışlar söz konusu olmuştur. 2014 yılı itibari ile Suriyelilerin göç ettiği son birkaç yıla kıyasla özellikle sınır kentleri Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa'da kira fiyatları iki üç kat, emlak fiyatları da iki kat artış göstermiştir. Bundan istifade etmek adına Suriyelilere ev kiralamak için, yeni evler inşa edilmeye başlanmıştır. Bunun yanında ekonomik durumu iyi olan Suriyelilerin ev kiralama talepleri sebebiyle, emlak piyasasında da ev sahipleri açısından olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak yerel halk olan kiracılar açısından fiyatların artışı olumsuzluklara neden olmuştur. Dolayısıyla, Suriyeli sığınmacılara ev sahipliği yapan bölgelerde arz-talep dengesi birbirine bağlı olarak değişmiştir. Arz-talep konusu ev fiyatları yanında temel tüketim ürünlerinin fiyatları da yükselmiştir (Altundeğer & Yılmaz, 2016). Türkiye'de, Suriyeliler konusunda ekonominin yapısal sorunlarından bir diğeri de, Suriyelilerin kayıtdışı olarak çalışmalarıdır. 31 Mart 2019 tarihindeki Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalara göre; Türkiye'de çalışma izni verilen Suriyeli sayısı, 31 bin 185 kişidir (Mülteciler Derneği, 2021). Halbuki, Ocak 2016'dan bu yana Suriyelilere çalışma izni verilmesine rağmen yine de bir çok Suriyelinin kayıt dışı çalıştığı dikkat çekmektedir. Türkiye'de kendi iş yerlerini açan Suriyelilerin, ruhsat ve vergi yükümlülüklerinin olmadığı, yerel esnafın haksız rekabete uğradıkları yönündeki düşünce halk arasında geniş ölçüde kabul görmüş, bu konu ekonomik anlamda ciddi bir sorun olarak dikkat çekmiştir (Erdoğan, 2020). Sosyal medyada yer alan asılsız haberlerden kaynaklandığı düşünülen bu algının tamamen gerçek dışı olduğu bizzat yerel sanayi ve ticaret odaları tarafından ifade edilmiştir.

Türkiye'nin en uzun kara sınırı olan komşusu Suriye ile arasında toplamda 19 sınır kapısı bulunmaktadır. Ancak bu sınır kapılarından yalnızca Kilis-Öncüpınar, Hatay-Cilvegözü ve Gaziantep-Karkamış sınır kapıları açıktır (Şahin, 2019). Türkiye, Suriye ile ticareti bu kapılar aracılığıyla yapmaktadır. Suriye, Türkiye'nin Orta Doğu ticareti için geçiş kapısı olduğundan, Suriye'de yaşanan her olumsuzluk Türkiye ekonomisini derinden etkilemektedir. Suriye krizi, Türkiye ve Suriye arasındaki ticaret hacmini azaltmış ve Suriye'ye yapılan ihracatta ciddi düşüşler yaşanmıştır. Özellikle Suriye krizinden önce ihracat

yapan Hatay, Şanlıurfa ve Gaziantep'teki firmalar bu durumdan ciddi ölçüde etkilenmiştir (Göçer, 2015). TÜİK verilerine göre; 2011 yılında Suriye ile olan ihracatımız 1.609 milyon dolar iken, bu rakam 2012 yılına gelindiğinde 497 milyon dolara düşmüştür. Aynı şekilde 2011'de 336 milyon dolar olan ithalatımız da 67 milyon dolara gerilemiştir. Dolayısıyla 2011'de Türkiye-Suriye ihracatı ortalama 4 kat, ithalatı da 5 kat düşmüştür (Öncel & Akar, 2015). İç savaştan önce Suriye, Türkiye'nin yedinci büyük pazarıyken, Arap Baharı ve akabindeki kriz sebebiyle, 2012'de Türkiye-Suriye ve Orta Doğu-Kuzey Afrika ticareti durmuş, bölgedeki ekonomik dengeler ciddi anlamda bozulmuştur (Harunoğulları, 2017). Tüm bunların yanında Suriye'deki iç karışıklıkların olduğu dönemde sınır ticareti yapan bölge halkı da ciddi problemler yaşamıştır. Suriye'de daha ucuz olduğundan, tütün, çay başta olmak üzere çeşitli ürünlerin ticaretini yapan ve geçimini sınır ticaretinden sağlayan bölge halkı, olayların patlak vermesinden dolayı sınırı geçemediklerinden büyük bir ekonomik kayıp yaşamışlardır. Ayrıca yıllardır sınır ticaretiyle hayatını geçindiren onlarca insan bir anda işsiz kalmış, ekonomik sıkıntı içine düşmüş ve yeni istihdam alanları aramaya başlamıştır.

Türkiye-Suriye arasındaki sınır kapıları, Türkiye'nin Arap dünyasına açılmasına olanak sağlayan kapılardır. Bu sınır kapılarını da birçok lojistik firma ticarete kullanmaktadır. Ancak Suriye krizinin etkisi ile sınırların kapatılması, lojistik firmaları olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında Avrupadan Arap dünyasına mal taşıyan tırların, Türkiye'yi transit geçitte kullanmaları sonucu, Türkiye'nin elde ettiği ekonomik gelirlerde ciddi azalma meydana gelmiştir (Altundeğer & Yılmaz, 2016). Suriye krizi, hem Türkiye-Suriye ticari ilişkilerini hem de aynı güzergahın kullanılmasından ötürü Türkiye ile diğer Arap ülkelerinin bir kısmıyla da yapılan ticareti sekteye uğratmış, Türkiye'nin Arap dünyası ile olan ekonomik ilişkilerini derinden etkilemiştir. Suriye üzerinden Körfez ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ticaret, nakliye sorunları sebebiyle aksamıştır. 2010'da Suriye ile ticaret hacmimiz 2 milyar 297 milyon dolar iken, 1 yıl sonra bu rakam 1 milyar 946 milyon dolara, 2012'de de 400 milyon dolara kadar gerilemiştir (Öztürk & Çoltu, 2018). Ticaretin yanında Suriye'de akrabaları olan ya da tatil için gidenlerin seyahatinin engellenmiş olması da, turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. Türkiye ile Suriye arasında 16 Eylül 2009'da kaldırılan vizeler sayesinde artış gösteren turist sayılarının, krizin etkisi ile sekteye uğraması da Türkiye'nin turizm sektörüne büyük zarar vermiştir.

Suriye iç savaşı sebebi ile, Suriye'ye geçmek isteyen yabancı terörist savaşçıların, Türkiye'yi güzergah olarak kullanmaları sınır güvenliği açısından Türkiye'yi, ekstra kaynak ve enerji harcamak zorunda bırakmıştır. Bunun yanında, Suriye sınırında yine güvenlik amaçlı inşa edilen yüksek duvarlar, sınırın teknolojik imkanlarla denetlenmesi için yapılan harcamalar ve ortaya çıkan iş yükü, sınır bölgesinde askeri konuşlandırmanın arttırılması gibi faktörler de Suriye krizinin Türkiye'ye etkileri arasındadır (Pirinççi, 2016). Suriyeliler için

direkt para yardımı yapmanın yanında savaş sebebi ile de dolaylı yollardan Türkiye'nin harcamalarında yüksek artışlar meydana gelmiştir. Türkiye, ülkesinde yaşayan Suriyeliler için eğitim anlamında da ciddi masraflar üstlenmiş, özellikle gençlerin eğitimi için bu alandaki yardımları arttırmıştır. Bu bağlamda uyum sürecinde Suriyeli öğrencilere çeşitli eğitimler verilmiştir. Verilen eğitimlerin belgelendirilmesi adına Milli Eğitim Bakanlığı, Haziran 2015'te "Yabancı Öğrenciler İçin Lise Yeterlik ve Denklik Sınavı" sonucunu verilen belge bunlardan sadece bir tanesidir. Suriyeli çocuk ve gençlerin eğitimi alanında birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bunlar sosyal uyumun bir parçası olsa da ekonomik olarak Türkiye'ye ciddi anlamda yük getirmiştir. TÜİK'in hesaplamalarına göre, bir ilkokul-ortaokul-lise öğrencisinin ortalama maliyeti Türkiye'de 2017 yılında 8.111 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de okullandırılan 684 binden fazla Suriyeli çocuğun 1 senelik okul maliyeti de 5.5 milyar TL'dir (Erdoğan, 2020). Buna bir de öğretmen, fiziki alt yapı, yeni derslik, okul yapımı, Türkçe dil öğretimi kursları vs. masraflar eklendiğinde Suriye krizinin ekonomik anlamda Türkiye'ye etkilerinin farklı bir boyutu daha göz önüne serilmektedir.

Suriyeliler ilk geldikleri dönemde Türkiye'ye sıcak para getirdiklerinden ülke ekonomisi hareketlenmiş, piyasalar canlanmış, satışlar artmıştır. Ancak bu durum mal ve hizmet fiyatlarının da yükselmesine yol açmıştır. Suriyeli sığınmacıların kentlere gelmesi ile bazı iş alanlarında ekonomik hareketlilik artmıştır. Ancak bu canlanma daha çok emlak piyasası ve ticari bağlamda gerçekleşmiştir. Kentlerde Suriyeli esnafın artış göstermesi ve Suriyeli ucuz işgücü yerli esnafın ve yevmiyeli çalışan yerel işçilerin önemli bir kesiminin maddi açıdan olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Tüm bunların yanında Suriye'den büyük göç dalgalarının yaşandığı yıllarda Türkiye ekonomisi büyüme yaşamıştır. Suriyeliler, mal ve hizmete talepte bulunma, şirket kurma, vergi gelirlerinde artış gibi ekonomik büyümeyi etkileyecek katkılar sağlayarak Türkiye ekonomisini canlandırmışlardır (Kütükçü, 2020). 2011 yılında açılan Suriyeli işletmeler Türkiye'deki yabancı sermayeli işletmelerin %2'sini oluştururken, 2018 yılında bu oran %20'ye yükselmiştir. 2010-2017 yılları arasında ülkemizde 6.589 Suriye sermayeli şirket kurulurken, Ocak-Temmuz 2018'de kurulan Suriye sermayeli şirket sayısı 937'ye yükselmiştir. Suriyeli girişimciler açtıkları işyeri ve şirketlerle yaklaşık 100.000 kişiye istihdam fırsatı sağlamıştır. Suriyeliler tarafından resmi olarak kurulan tüm işletmelerin yaklaşık %94'ü İstanbul, Bursa, Mersin, Hatay ve Gaziantep'te bulunmaktadır (Building Markets, 2018).

Tablo 1. İllere Göre Yeni Suriyeli İşletmelerin Dağılım Yüzdesi (Ocak 2017-Nisan 2018)

İl	Yeni Kurulan Şirketler (%)	Suriyeli Sermaye (%)
Bursa	6,7	6,2
Gaziantep	5,4	7,8
Hatay	8,3	10,9
Mersin	20,1	19,1
İstanbul	53,2	49,4
Toplam	93,7	93,4

26 Şubat 2019 itibariyle Türkiye’de en az bir ortağı Suriye uyruklu olan şirket sayısı 15.159’dur. Bu şirketler daha çok toptan ve perakende faaliyetleri yürütmektedirler (Hamsici, 2021).

Güvenlik Açısından Etkileri

Suriye iç savaşının başlaması ile birlikte Türkiye’ye sınır ötesinden gelen roket saldırıları, çeşitli terör örgütü üyelerinin büyük gruplar halinde göç eden Suriyeliler arasına karışarak sınırı geçmeleri ve özellikle sınır illerimizde bombalama eylemleri yapmaları ülkemizin sınır ve iç güvenliğini tehdit etmiştir. Suriye’nin kuzeyinde aktif olan terör örgütlerinin Türkiye’ye roketlerle saldırmaları ve terör eylemleri sonucu sınır illerimiz Gaziantep, Kilis ve Hatay’da Türk vatandaşlarının hayatı tehlikeye girmiş, can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Türkiye’nin güvenliğini tehdit eden olay ve eylemler, özellikle iç savaşın en sıcak yaşandığı dönemde, halkı huzursuzluğa ve endişeye sevk etmiştir. Bunun yanında yoğun bir şekilde yaşanan göç hareketleri, yerel halkın tepkisini çekmiş, bazı illerimizde küçük çaplı asayiş olayları meydana gelmiştir. Göç edenler arasında Esad yönetimine hizmet eden, PKK/YPG/KCK veya DEAŞ gibi terör örgütleri mensubu kişilerin olabileceği hem yerel halkta hem de göç eden rejim karşıtı Suriyeli göçmenlerde korku ve kaygıya neden olmuştur. YPG/PYD’nin ABD’nin ve AB üyesi ülkelerin desteğiyle etki alanlarını genişletmeleri ve Suriye’nin kuzeyinde bir federasyon kurma çabaları, Türkiye’nin güney sınır bölgesindeki güvenlik kaygılarını üst seviyelere çıkartmıştır. Suriye’nin kuzeyinden gelen güvenlik tehdidi karşısında Türkiye, YPG/PYD’nin kontrol altına alınması için zaman zaman Şam ile ortak hareket etme yönünde girişimlerde bulunmuştur (Besen, 2019).

Suriye savaşının Türkiye’nin güvenliğine ilk etkisi, Türk jetinin düşürülmesi ile gerçekleşmiştir. 22 Haziran 2012’de Malatya/Erhaç meydanından keşif görevi için kalkan silahsız F-4 tipi Türk Jeti, Hatay ili güneybatısında Suriye karasuları üzerinde bir yerde düşürülmüş, iki pilotumuz şehit olmuştur. Uçağın düşmesinde Suriye’den atılan bir füzenin etkili olduğu anlaşılmış, bunun üzerine Türkiye, Suriye ile olan angajman kurallarını değiştirmiştir. Türkiye, Suriye’den gelen her çeşit tehdide anında karşılık vermeye başlayarak, Suriye’ye karşı olan sessizliğini bozmuştur (Çerkeşli, 2016). Türk uçağının kasıtlı bir biçimde düşürüldüğü, arama kurtarma çalışmalarındaki bir uçağa da Su-

riye'nin ateş açtığı ile ilgili açıklamalara karşı Esad rejiminin, radarların uçağı görmediği ve bilgi verilmediğinden dolayı düşürüldüğü biçimindeki cevabı inandırıcı bulunmamıştır (Bulut, 2020). Bu tarihten itibaren, ikili ilişkilerde ekonomik ve diplomatik araçlarla beraber, askeri araçlar da devreye girmiştir. Türkiye, NATO ile olan ittifak ilişkileri ile yaşanan krizi ulusallaştırmaya çalışmış (Çağlar, 2014), bu olay iki ülke arasında önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Suriye iç savaşı, Türkiye'nin siyasi bütünlüğünü de etkileyen, hatta tehdit eden bir durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Suriye'nin kuzeyindeki teröristlerin Türkiye'ye gruplar halinde sızmaları, Türkiye'nin güney sınırlarının, özellikle de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin problemlili ve istikrarsız hale gelmesinde etkili olmuştur (Altundeğer & Yılmaz, 2016). Suriye krizi, PKK'nın Suriye'de faal olacağı alanı genişletmesine de ortam hazırlamıştır. PKK, Suriye kolu olarak 2003'de kurulan PYD ve PYD'nin askeri kanadı olan YPG üzerinden faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu örgüt, özellikle Türkiye sınırına yakın alanlarda örgütlenme çabalarında bulunmuştur (Bulut, 2020). Suriye'de iç savaşın gittikçe büyümesi sonucu, Suriye rejimi, 2012'nin temmuz ayında PKK-YPG-PYD ile anlaşarak Suriye'nin kuzeyini bu örgüte teslim etmiş, böylece burada özerk bir terör yönetimi (kantonlar) kurulmasına imkân vermiş, Türkiye'ye karşı bir hamle yaparak Türkiye'deki terör olaylarının artmasında pay sahibi olmuştur (Can, 2014).

Türkiye, PYD/YPG'nin Suriye'de kontrol ettiği bölgeleri PKK'nın kendisine yönelik terör eylemleri için bir saha, kurulmak istenen federal bir devlet için merkez bir bölge olarak görmüştür. Tüm bunlardan dolayı Türkiye, bu örgütü yaşamsal bir tehdit olarak algılamıştır (Bulut, 2020). DEAŞ'ın Türkiye sınırından başlayarak Fırat ve Dicle ırmakları ve çevresiyle birlikte Mezopotamya'yı da içine alan bölgeye sahip olması durumu ya da bu stratejik bölgedeki varlığı, Türkiye'nin güvenliğini ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Türkiye'nin Suriye'de destek verdiği ılımlı muhaliflere karşı kuzeyden DEAŞ, doğudan da PYD/YPG saldırıları gitgide etkisini arttırmış (Çerkeşli, 2016), Türkiye'nin güney sınırında doğu-batı uzanışlı bir PYD hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Suriye'de iç savaştan kaynaklı olan otorite boşluğu, DEAŞ ve diğer terör grupların işleyişi için müsait bir ortam oluşturmuştur. Türkiye DEAŞ'ı, 30 Eylül 2012'de "terör örgütü" olarak tanımıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017). Suriye iç savaşının akabinde Suriye'den kaynaklı PYD/YPG, DEAŞ, PKK gibi birçok terör grubu Türkiye'de, terör eylemleri, patlama ve intihar saldırıları gerçekleştirmiştir. Suriye'den kaynaklı Türkiye'de ilk can kaybı, 3 Ekim 2012'de Tel Abyad'da Suriye ordusu ile muhaliflerin çatışmaları esnasında Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesine top mermisinin atılması sonucu gerçekleşmiş, olayda 5 kişi hayatını kaybetmiş, 13 kişi ise yaralanmıştır. Bunun üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından, angajman kuralları çerçevesinde bazı Suriye hedefleri vurularak karşılık verilmiştir. Bu olay, Türkiye'nin Suriye iç savaşından doğrudan etkilendiğinin açıkça göstergesidir (Gök, 2019). Bu olayın ardından kısa bir süre sonra 6 Ekim 2012'de Suriye tarafından

Hatay-Yayladağı kırsalına top atışları gerçekleştirilmiştir (Kadioğlu, 2020). Türkiye, 21 Kasım 2012'de sınır güvenliğinin artırılması adına NATO'dan, Patriot füze sistemlerinin Suriye sınırına yerleştirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine 4 Aralık 2012'de NATO, Patriot füzelerinin Türkiye'ye konuşlanacağını haber vermiş, Suriye sınırındaki kritik bölgelere yerleştirmek için Türkiye'ye 6 Patriot füze bataryası, 2 savunma sistemi ve 400 asker göndermiştir (Özip, 2019).

Tarihler 11 Şubat 2013'e geldiğinde, Suriye'den gelen bomba yüklü bir aracın, Hatay-Reyhanlı-Cilvegözü sınır kapısında gümrük personelinin lojmanlarına yakın bir alanda infilak etmesi sonucu, 18 kişi hayatını kaybetmiş, 24 kişi de yaralanmıştır (Radikal, 2013). Bu patlamada, Türkiye'den Suriye'ye gönderilecek yardım tırlarının hedef alındığı, saldırının Suriye rejiminin gizli istihbarat teşkilatınca yapıldığı düşünülmüştür (Gök, 2019). 11 Mayıs 2013'te ise, yine Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bomba yüklü iki aracın patlatılması sonucu 52 kişi hayatını kaybetmiş 130 kişi de yaralanmıştır. Bu patlama her ne kadar Suriye tarafından reddedilse de, Suriye istihbarat örgütü El-Muhaberat tarafından yapıldığı tespit edilmiştir (Çerkeşli, 2016). Saldırının mobese kameralarından uzakta yapılması ve kalabalık yerlerin tercih edilmesi planlı bir saldırı olduğunun açıkça göstergesidir. Reyhanlı'nın hem Türkiye'den Suriye'ye yardımların gittiği hem de savaştan kaçan Suriyelilerin ülkeye giriş yaptığı önemli bir yer olması saldırının hedefi haline getirilmesinin açık göstergesidir (Koşar, 2017). Bu saldırı yaşanıldığı an itibari ile Türkiye'nin karşılaştığı en kanlı terör saldırısı olarak kayıtlara geçmiştir (Gök, 2019). 2014'te DEAŞ, yayın organları üzerinden de söylemler yürüterek ve çeşitli saldırılar yaparak birçok defa Türkiye'yi hedef almıştır. Suriye krizinin gelişim sürecinde ortaya çıkan DEAŞ, hızlıca sahada etkisini arttırmıştır. Türkiye, DEAŞ tarafından gelen tehdit ve risklerden, doğrudan etkilenen bir ülke olmuş, bu durum Türkiye'nin güvenlik endişelerini her geçen gün arttırmıştır (Bulut, 2020). Varlığı ve yaptıkları ile Türkiye'yi endişelendiren DEAŞ, 20 Mart 2014'te Niğde'de yol güvenlik ve kontrol uygulaması yapan Jandarma ve Emniyet birimlerine yönelik saldırıda bulunmuştur. Yapılan bu saldırı sonucu, 2'si güvenlik güçlerinden olmak üzere 3 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 7 güvenlik gücü mensubu ve 1 vatandaşımız yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017). Saldırlara devam eden DEAŞ, 11 Haziran 2014'te de Irak'ta, Türk Başkonsolosluğu binasında, başkonsolos ile beraber 49 Türk vatandaşını rehin almış, rehinelere Türkiye Devleti'nin girişimleri ile 20 Ekim 2014'de bırakılmışlardır. Bu olayın ardından Türkiye bu örgüt ile mücadele kapsamını genişletmiştir (Bulut, 2020). DEAŞ'ın 6 Ocak 2015'te İstanbul Valiliği Sultanahmet Turizm Şube Müdürlüğü'ne yaptığı el bombalı saldırıda 1 polis memuru şehit olmuş ve 2 polis memurumuz yaralanmıştır. DEAŞ, peş peşe saldırılar gerçekleştirerek bir anlamda Türkiye'ye meydan okumuştur. İlki Ocak 2015 diğeri Eylül 2015'te, Kilis'te 2 ayrı bölgedeki askeri personellere saldırı yapılmıştır. DEAŞ'ın bu saldırısı sonucu, 1 askerimiz şehit olurken, 2 askerimiz de Suriye'ye kaçırılmıştır. 2015 yılının

Haziran ve Ekim aylarında Diyarbakır'da yapılan iki ayrı saldırı sonucu 6 kişi hayatını kaybederken, 286 vatandaşımız yaralanmıştır. DEAŞ'ın, Temmuz 2015'te Şanlıurfa-Suruç'ta intihar saldırısı sonucu 34 kişi hayatını kaybetmiş, 86 kişi de yaralanmıştır. DEAŞ, 10 Ekim 2015'te Ankara tren garında intihar saldırısında bulunmuş, meydana gelen patlama sonucu, 100 sivil vatandaşımız, 2'si terör örgütünden olmak üzere 102 kişi hayatını kaybetmiş, 417 vatandaşımız da yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017).

12 Ocak 2016'da ise, yine terör örgütü DEAŞ, İstanbul-Sultanahmet Dikilitaş'ta, Alman Çeşmesi yakınında, bir intihar saldırısı gerçekleştirmiştir. Saldırıda 12 Alman turist ve 1'i de DEAŞ üyesi olmak üzere 12 kişi hayatını kaybetmiş, 16 kişi de yaralanmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra yine DEAŞ, 19 Mart 2016'da İstanbul İstiklal Caddesi'nde bir intihar saldırısında bulunmuştur. Saldırıda 4 kişi hayatını kaybetmiş ve 45 kişi de yaralanmıştır. DEAŞ, 1 Mayıs 2016'da da Gaziantep İl Emniyet Müdürlüğüne bir bombalı saldırı gerçekleştirmiştir. Saldırıda 3 polis memurumuz hayatını kaybederken, 31 kişi de yaralanmıştır. Yine aynı yılın Ağustos ayında Gaziantep'te bir düğüne DEAŞ tarafından bir canlı bomba eylemi gerçekleştirilmiştir. Patlama sonucunda, 56 sivil vatandaşımız hayatını kaybederken, 94 kişi de yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017). DEAŞ tarafından gerçekleşen olayların ardı arkası kesilmemiştir. DEAŞ kontrolündeki El-Bab bölgesinden Kilis kent merkezine, 2016 yılının Mayıs ayına kadar sürekli roket, top, havan mermileri atılmıştır. Saldırıların sonucu 21 sivil hayatını kaybederken, birçok kişi de yaralanmıştır. Tüm bunlar üzerine Türkiye, DEAŞ hedeflerini vurarak karşılık vermiştir (Gök, 2019). 28 Haziran 2016'da ise yine İstanbul'da, Atatürk Havalimanı Dış Hatlar Terminali'nde DEAŞ 3 ayrı saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar neticesinde toplamda 48 kişi hayatını kaybederken, 240 kişi de yaralanmıştır. 1 Ocak 2017'de ise İstanbul Beşiktaş'ta 'REİNA' isimli bir eğlence mekânına DEAŞ, uzun namlulu silahla saldırıda bulunmuştur. Saldırıda 1'i polis memuru olmak üzere 39 kişi hayatını kaybetmiş 95 kişi de yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017).

DEAŞ'ın sadece İstanbul, Gaziantep, Ankara, Suruç ve Diyarbakır'da yaptığı terör saldırılarında, 1'i asker, 10'u polis olmak üzere toplamda 304 kişi hayatını kaybetmiştir (Bulut, 2020). 2014-2017 yılları arasında DEAŞ'ın saldırıları sonucu 315 kişi hayatını kaybederken, 1345 kişi de yaralanmıştır (Kadıoğlu, 2020). DEAŞ'ın Türkiye'de yaptığı eylemler, Türkiye'de birçok alanda olduğu gibi turizmi de etkilemiştir. DEAŞ'ın İstanbul-Sultanahmet ve Taksim saldırıları ile kamuoyunda "Türkiye'de turistlerin can güvenliğinin olmadığı"na dair algı oluşturulmuştur. Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda siyasi ve ekonomik olarak zor duruma düşürecek eylemler yapılmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017). Uzun bir süre faaliyette bulunmayan DEAŞ, Eylül 2020'de bölgede tekrar faaliyete başlamıştır. DEAŞ, özellikle Türkiye'nin destek verdiği Suriye Milli Ordusu (SMO)'nu ve suikastlarla bölgedeki üst düzey yerel güvenlik güçlerini hedef almıştır (Kandemir, 2021).

Suriye'nin Türkiye sınırında olan bölgelerindeki Arap, Türkmen, Kürt yerleşmelerinin YPG/PYD/PKK otoritesi altında olması, Türkiye'de güvenlik tehdidi algılarını arttırmıştır (Orhan, 2015). Suriye iç savaşında, özellikle de 2013-2014 yılları arasında, Türkiye'nin en önemli problemlerinden biri, sınır güvenliği olmuştur (Çağlar, 2014). Tüm bu olaylar yaşanırken, Türkiye'nin Suriye'deki muhaliflere ikmal sağladığı bölge olan Tel Rıfat'ın DEAŞ tarafından kuşatılıp kaybedilmesi, yine Türkiye sınırında bulunan Ayn-el Arab (Kobani) bölgesinin kuşatılması ile Türkiye ciddi sıkıntı yaşamıştır (Çerkeşli, 2016). Ayn-el Arab'ın nüfusu 2014 sayımına göre köyleri ile birlikte 81 bini bulmuştur (News, 2019). Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinin tam karşısında Halep'e bağlı bir yerleşim olan Ayn-el Arab, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgenin tam merkezinde bulunması ve Türkiye ile sınır kapısının olmasından ötürü oldukça büyük bir öneme sahiptir (Koşar, 2017). Suriye'deki iç savaş sebebi ile büyük göç alan ve nüfusu 250 bine ulaşan Ayn-el Arab'ın DEAŞ tarafından kuşatılması sonucu yaklaşık 200 bin Kürt, Yezidi, Arap Suriyeli Türkiye'ye göç etmiştir (Can, 2014). Ayn-el Arab'ın DEAŞ tarafından kuşatılması, Türkiye'de gündeme getirilmiş, PKK lideri Öcalan'ın Ayn-el Arab'daki yaşananlara karşı, Türkiye'de herkesin harekete geçmesi için çağrılarda bulunması ile birçok ilde terör destekçileri sokağa dökülmüştür (Gök, 2019). 6-7 Ekim 2014 tarihlerinde Ayn-el Arab bahanesi ile Türkiye'de 35 ilde, bölücü terör örgütü yandaşları olaylar çıkarmıştır (Can, 2014). Diyarbakır'da patlak veren, ardından Türkiye'nin birçok iline de yayılan gösterilerde 50 kişi hayatını kaybetmiştir (Dağlar, 2014). Olaylar sonucunda 139 polis, 221 vatandaş yaralanmış, toplamda 1.113 bina hasar görmüştür (AA, 2015). Türkiye'de 40'a yakın ilde birçok insanın hayatına mal olan, birçok iş yeri, parti binası, kamu binası ve evin ateşe verilmesine yol açan bu olayları başlatan asıl sebep, Ayn-el Arab'daki DEAŞ kuşatması gösterilse de durum farklı boyutlara taşınmıştır. PKK ve onun siyasi uzantısı tarafından Türklerle Kürtler ve Seküler Kürtlerle Sünni Kürtler karşı karşıya getirilerek Türkiye'de yeniden kardeş kavgalarının tohumları ekilmeye çalışılmıştır (Akbaba, 2014). Ayn-el Arab'da DEAŞ ile PYD/YPG arasında yaşanan çatışmalar, Türkiye'nin bir iç meselesi olmasa da, akabinde Türkiye'de yaşanan olaylar, meseleyi iç mesele haline getirmiştir (Gök, 2019). Tüm bunların yanında uluslararası terörizmden dolayı birçok ülke, Suriye iç savaşı boyunca Suriye'ye müdahalelerde bulunmuştur. Ancak bu ülkelerin müdahaleleri ya da müdahale tercih ve yöntemleri de Türkiye'nin sınır güvenliğini etkilemektedir. Özellikle 2015'te Suriye iç savaşına dâhil olan ülke ve aktörlerin ciddi bir kesimi Türkiye-Suriye sınır hattına yığılmışlardır. Bu durum, Türkiye'nin güvenliği açısından ciddi bir şekilde endişe kaynağı haline gelmiştir (Bilgin, 2019). Sınırdaki güvenlik sorunlarını fırsat bilen PKK, Temmuz 2015'te Türkiye'de "Devrimci Halk Savaşı" ilan etmiş, bu TSK ile PKK'nın en şiddetli silahlı çatışması olmuştur (Aktürk, 2017).

Suriye iç savaşı sonrası Türkiye’de Suriye kaynaklı meydana gelen bir başka olay ise, 24 Kasım 2015’te Türkiye hava sahasını ihlal eden bir Rus uçağının (defalarca uyarılmasına rağmen uyarıları dikkate almaması üzerine) Hatay-Yayladağı bölgesinde düşürülmesidir. S-400 hava savunma sistemlerini Suriye’ye yerleştirmek isteyen Rusya, bu olayın hemen ardından, S-400 füzelelerini sınıra yerleştirmiştir. Ayrıca PKK’nın Suriye’deki uzantısı olan PYD’ye silah yardımı yapmıştır (Çerkeşli, 2016). Dolayısıyla Suriye’de ve Türkiye’de yaşanan tüm bu olaylar, sınır güvenliğinin önemini arttırmıştır. Terör gruplarının sınırlarımıza yakın alanlarda toprak kazanması, bunun yanında ABD’nin PYD/YPG terör gruplarını desteklemesi, o dönem gerginlik yaşadığımız Rusya’nın Suriye iç savaşına müdahil olmasından ötürü sınır bölgemize yakın yerlerde hareket sahası bulması, sınır güvenliğimizi arttırmamızı elzem kılmıştır (Öztürk & Çoltu, 2018).

Suriye Krizinin Çözümüne Yönelik Gerçekleştirilen Girişimler

Cenevre Görüşmeleri

Arap Baharının oluşturduğu domino etkisi ile Suriye krizi, Suriye ve Orta Doğu’yu aşan, küresel bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla Suriye iç savaşı, yalnızca Suriyeli taraflar ile çözülebilecek bir sorun olmaktan daha öteye gitmiştir (Yenikeçeci, 2020). Suriye’de yaşamını kaybedenlerin sayısı 10 bine, sığınmacı sayısı 12 binlere ulaştıkça, iç savaşın sonlandırılması, sığınmacıların durumunun görüşülmesi ve çözümün sağlanması amacıyla BM ve Arap Birliği’nin Suriye için ortak temsilcisi olan Kofi Annan’ın koordinatörlüğünde 30 Haziran 2012’de I. Cenevre barış görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. I. Cenevre görüşmesine; BMGK’nın daimi üyeleri, ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin, bunun dışında Kuveyt, Katar, Irak ve Türkiye’nin Dışişleri Bakanları (Neciyev, 2019), AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon katılmıştır. Cenevre Bildirisi’nde; Suriye iç savaşına son vererek siyasi bir geçiş sürecinin başlatılması, katılımcı tarafların tam rızası ile oluşturulacak tam yetkiye sahip bir “geçiş hükümeti” kurulması, kuşatma altındaki bölgelere insani yardım ulaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında bireylerin özgürce oy kullanabileceği çok partili seçimlere hazırlanılması, geçiş sürecinin tüm aşamalarında kadınların tam anlamıyla temsil edilmeleri gerektiği, Suriye’nin toprak bütünlüğü, birliği ve bağımsızlığına saygı gösterilmesi gerektiğini içeren maddeler bildiriye yer almıştır (Çerkeşli, 2016). Bu toplantıya katılan ülkeler “Cenevre Eylem Grubu” olarak adlandırılmıştır. Suriye rejimi ve muhaliflerinden bir katılım olmamıştır. Bu görüşme Esad’a yapılmış bir öneri olarak kalmış, sonrasında Suriye’de olumlu bir gelişme mümkün olmamıştır. Başarısızlığın ardından Kofi Annan istifa etmiş, ardından 10 Eylül 2012 ve 6 Şubat 2013’te Suriye krizinin çözümü için Kahire’de İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) zirvesi toplanmış ancak bundan da bir sonuç elde edilememiştir (Neciyev, 2019).

21 Ağustos 2013'te Esad, Şam'da, İrbın, Guta, Hammuriye ve Zamalka bölgelerine kimyasal silahlar ile bir saldırıda bulunmuş, Suriye'de büyük bir insanlık dramı yaşanmıştır. Saldırı neticesinde, 350-1500 civarında insan hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Eylül 2013'te, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ve Rusya Dışişleri Bakanları Sergey Lavrov arasında Cenevre'de 3 gün süren görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerde anlaşmaya varılarak; Suriyeli yetkililerin 1 hafta içinde sahip oldukları kimyasal silahların listesini sunmalarına, 2014'te de bu silahların Suriye'nin elinden alınıp yok edilmesine karar verilmiştir. Haziran 2014'te de "Kimyasal Silahların Yasaklanması Organizasyonu" (OPCW), Suriye'den kimyasal silahları teslim aldıklarını duyurmuşlardır (Köylü, 2018). I. Cenevre Konferansı'nın ardından Suriye'de yaşamını yitirenlerin sayısı 135 bine, mültecilerin sayısı 3 milyona, ülke içinde yer değiştirenlerin sayısı ise 6 milyona ulaşınca, Suriye iç savaşına bir çözüm bulmak için 22 Ocak 2014'te İsviçre-Montrö'de II. Cenevre konferansı düzenlenmiştir. Konferansa, muhalifler ve Esad rejimi dışında 30 ülke ve uluslararası kuruluşun temsilcilikleri de iştirak etmiştir. Rusya ve ABD'nin başkanlığında, BM, BMGK'nın daimi 5 üyesi, AB, Arap Birliği ve İslam Birliği Teşkilatı yanında Türkiye, Brezilya, Kanada, Almanya, Danimarka, Norveç, İsveç, İsviçre, Endonezya, Hindistan, İspanya, İtalya, Irak, Mısır, Cezayir, Ürdün, Lübnan, Fas, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Güney Afrika ve Japonya da Dışişleri Bakanları seviyesinde katılım sağlamışlardır (Çerkeşli, 2016). Suriyeli mültecilerin sayısının 6 milyona ulaşması, Suriye'de yaşamını yitirenlerin sayısının 250 bini bulması ve Rusya'nın saldırılarının dozunu iyice yükseltmesi üzerine, 1 Şubat 2016'da başlayıp 1 hafta süren III. Cenevre görüşmelerinin birinci turu, 14 Mart 2016'da da ikinci turu yapılmıştır (Neciyev, 2019).

BM'in Suriye krizine çözüm amaçlı uluslararası zirve olarak başlattığı ve 5 yıl boyunca toplam 7 kez yapılan zirvelerde, somut bir başarı elde edilememiştir. Bunun sebebi ise, sahada doğrudan nüfuza sahip aktörleri içermemesidir. Zirvenin geniş katılımlı olması da bu sürecin olumlu sonuçlanmamasında büyük bir etken olmuş, Suriye'de siyasi çözüm için yapılan Cenevre müzakerelerinde hemen hemen hiçbir ilerleme katedilememiştir (Orhan, 2020b). Bu görüşmelerden bir başarı elde edilememiş, Suriye'deki Sünni-Şii çatışması daha da şiddetlenmiştir. Alevi-Sünni, Arap-Kürt, Süryani-Çeçen gibi etnik ve mezhebi kavgalar genişlemiş, Suriye krizi komşuları olan Türkiye, Irak ve Lübnan'a da sıçramıştır. Esad rejimi ve muhalif olan uluslararası güçlü devletler ile diğer muhaliflerin yek vücut ve tek ses olmamaları ve yanlı siyasetlerinden ötürü, Suriye'deki iç savaş şiddeti artarak devam etmiştir (Neciyev, 2019).

Astana Süreci

Suriye iç savaşı sürecinde Rusya'nın savaşa müdahil olması ve PYD'nin Esad yönetimine verdiği destekle, muhaliflerin elinde olan Halep kuşatılmıştır. Muhaliflerin çabalarının sonuç vermediği bu dönemde ileride yapılacak Asta-

na görüşmelerinin temel taşı sayılabilecek bir anlaşma (Halep'te kuşatma altındaki halkın 13 Aralık'ta tahliyesi anlaşması) yapılmıştır. Anlaşma, Rus lider Putin'in Ekim 2016'da İstanbul Enerji Zirvesi esnasında, T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi, daha sonra muhaliflerin askeri kanadının Rusya ile doğrudan teması neticesinde imzalanmıştır. Bu anlaşma Ocak ayında başlayacak olan Astana görüşmelerinin temeli niteliğindedir (Kökçam, 2018). Cenevre konferanslarının ateşte yetersiz kalması ve Suriye rejiminin 2016'da Halep'i ele geçirmesi ile daha kapsamlı bir ateşkes karar verilmiştir (TESAD, 2017). Bu bağlamda, Suriye'de devam eden iç savaşın siyasi çözüme kavuşturulması için 2017 yılında Türkiye, Rusya ve İran garantörlüğünde yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası aktörler bir araya getirilerek Astana süreci başlatılmıştır. Bu sürecin amaçları ise; Şam yönetimi ile muhalifler arasında kalıcı bir ateşkesin sağlanması, Suriye toprak bütünlüğünün korunması, silahlı çatışmaların sonlandırılmasıyla siyasi çözüme geçilmesi ve Suriye'deki terör örgütlerine karşı mücadele edilmesidir (Orhan, 2020b). Astana görüşmelerindeki maddelerden biri de, Suriye krizinin askeri müdahaleler ile çözümlenemeyeceği, bu sebeple Suriye'de çözüm için uluslararası toplumun katkıda bulunması gerektiği hususudur (Özip, 2019).

İlki 23 Ocak 2017'de başlayan görüşmelere, muhalifleri temsilen Ceyş el-İslam'ın askeri lideri Muhammed Alluş, Esad rejimini temsilen ise Suriye BM daimi temsilcisi Beşar El Caferi katılmıştır (Kökçam, 2018). Türkiye'nin güvenli bölgeler tezi model alınarak başlayan Astana görüşmelerinde, Türkiye, İran ve Rusya bir araya gelerek çatışmazlık bölgelerinin belirlenmesini sağlamışlardır. Bu bağlamda; İdlib'in tamamı, Hama, Lazkiye, Humus, Halep, Şam/Doğu Guta bölgesi, Kuneytra ve Deraa'nın belli bölümlerini kapsayan bir muhtıra imzalanmıştır. Temelde Doğu Guta, Deraa ve Humus bölgelerinde çatışmaların derhal durdurulması, terör örgütlerinin başka yerlere yönlendirilmesi, bu bölgelerde uçuş yasağının getirilmesi planlanmıştır. Ayrıca belirlenen bu bölgelerde ateşkes ihlallerinin üç garantör ülkeden temsilcilerle denetlenmesi planlanmıştır (Golkarian, 2017). Astana görüşmelerinde, 2017'den itibaren Suriye'de "çatışmazlık bölgelerinin" kurulması kararlaştırılarak taraflar arasındaki gerilimin azaltılmasına çalışılmıştır. Kabul edilen bu bölgeleri Türkiye, İran, Rusya, Ürdün ve ABD de kabul ederek desteklemiştir (Çağlar, 2014). İdlib'de çatışmazlık bölgesi oluşturulması kapsamında Eylül 2017'de 6. Astana toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sonrası TSK, İdlib bölgesinde gözlem noktaları tesis etmiştir. TSK, 8 Ekim 2017'den itibaren de keşif faaliyetleri yapmaya başlamıştır. İlki Ekim 2017'de Halep'te kurulan gözlem noktalarının sayısı İdlib'i kuşatacak şekilde 12 gözlem noktasına ulaşmıştır (Korgun, 2021). Bu süreçte Humus kırsalı, Doğu Guta, Deraa ve Hama kırsalında çatışmazlık bölgeleri oluşturulmuştur. Fakat daha sonra İdlib dışındaki tüm bölgeler, terör örgütlerinin varlığı sebep gösterilerek Suriye rejimi, İran ve Rusya destekli milis gruplar tarafından kontrol altına alınmıştır (Orhan, 2020b).

Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan müzakereler sonucunda, insani yardımların iletilmesi, çatışmazlık bölgelerinin korunması, Suriye içinde yerinden edilmiş insanların ve mültecilerin geri dönüşleri için gerekli şartların sağlanması, BMGK'nın, Nusra Cephesi ve DEAŞ'ın terör listesindeki kişi ve gruplarla mücadelenin sürdürülmesine yönelik kararlar alınmıştır. Bunun yanında, Suriye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğine kasteden, ayrıca komşu devletlerin de milli güvenlikleri namına tehdit oluşturan tüm grupların ayrılıkçı gündemlerine karşı durulmasının önemi ve de Suriye yeni yasasının hazırlanması adına komitenin kurulması için kararlar alınmıştır. Fakat tüm bu kararlara rağmen rejim ve müttefikleri, İdlib hariç üç çatışmazlık bölgesine operasyon gerçekleştirmiş ve bu bölgelerde kontrolü ele geçirmiştir (Orhan, 2019a). Bu süreç kapsamında Eylül 2018'de Türkiye ve Rusya arasında Soçi Mutabakatı imzalanmıştır. Buna göre İdlib çatışmazlık bölgesinin etrafında Türk, İran ve Rus askeri gözlem noktaları oluşturulup bu noktalar ateşkesi denetleyeceklerdir. M-4 ve M-5 otoyolları ulaşımına açılacaktır. Fakat Rusya ve Suriye yönetimi radikal grupları bahane ederek operasyonlara devam etmiştir (Orhan, 2020b). Astana görüşmelerinde, siyasi çözümden ziyade sivil ölümlerin önüne geçilmek adına ateşkes yapılmasına karar verilmiştir. Barış görüşmeleri namına bir platform olarak kabul edilen Astana süreci, ortak kararlar alındığı için beklenilenden başarılı olmuştur (Golkarian, 2017). Türkiye; Astana görüşmeleri, Halep'ten halkı tahliye görüşmeleri ve gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Harekâtı ile Suriye krizinde masada olduğunu bir kez daha yinelemiştir (Kökçam, 2018). Suriye krizinin çözümü amaçlı yürütülen Astana süreciyle, Suriye'deki çatışmaların seviyesinde ciddi anlamda azalma sağlanmıştır. Bu süreçte İdlib dışındaki tüm çatışmazlık bölgeleri, Rusya'dan hava, İran'dan da kara gücü desteği alan Suriye rejimi tarafından ele geçirilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan rejim taraftarı olmayan yüz binlerce silahlı ve sivil Suriyeli, İdlib ve Türkiye'nin kontrolündeki yerlere transfer edilmişlerdir. Süreç sonunda İdlib, 3 milyon üstünde sivil ve 50 binden fazla silahlı militanın yaşadığı bir yer haline gelmiştir (Orhan, 2020c).

Suriyeli muhaliflerin son ve en önemli "kalesi" konumunda olan İdlib, Suriyeli muhaliflerin gelecekleri açısından büyük öneme sahiptir. İdlib'in kuzeyinde Hatay ve Afrin, doğusunda Halep ve batısında da Lazkiye bulunmaktadır. Bu bağlamda İdlib, Türkiye için de stratejik öneme sahip bir bölgedir (Tomar, 2018). Bunun yanında İdlib, Suriye'den gelebilecek mülteci akımının önüne geçebilmek, YPG/PYD/PKK ile mücadele edebilmek ve Suriye'nin geleceğine yönelik gerçekleştirilecek müzakerelerde söz sahibi olabilmek adına Türkiye için büyük önem taşımıştır (Korgun, 2021). İdlib'in Türkiye için önemli olmasının bir sebebi de, TSK'nın bölgede kurduğu 12 gözlem noktası ve gözlem noktalarının çevrelenme tehdidi altında olmasından ötürü buradaki Türk askerlerinin güvenliğinden endişe duyulmasıdır. Türkiye ve Rusya arasında imzalanan Soçi mutabakatına göre; muhalifler ve rejim arasında ateşkes

imzalanacak, Türkiye ile Rusya bu ateşkese denetleyecek ve garanti edecektir. Bu bağlamda İdlib'in çevresinden radikal grupların ve ağır silahların çekilmesinin sağlanması Türkiye'nin sorumluluğuna verilmiştir. Türkiye ağır silahların çekilmesinde başarılı olurken, radikal grupların tamamen çekilmesinde, ABD ve AB ülkelerinin engellemeleri nedeniyle tam anlamıyla istediği başarıyı elde edememiştir (Orhan, 2020c). Ancak Türkiye, Astana süreci ile Suriye'deki konumunu pekiştirmiştir. Astana süreci her şeye rağmen uluslararası hukuka dayalı olumlu bir durumdur ve barış sağlama adına bir başlangıç olmuştur. Bu süreç sayesinde, Suriye hükümet yetkilileri ile silahlı muhalifler aynı çatı altında toplanıp uzlaşmaya mecbur kalmışlardır. Yine 3 garantör ülke sayesinde Suriye'de ateşkes yeniden onaylanmıştır. Aynı zamanda bu görüşmelerde Suriye meselesinin savaşa çözülemeyeceği, politik kanallarla çözüleceği hakikati sık sık vurgulanmıştır. İstikrar sağlanması hedeflenerek, ateşkesin devam edilmesi ve teröre karşı mücadele onaylanmıştır (Golkarian, 2017).

Sonuç

Suriye'de vuku bulan iç savaş ile birlikte bölgesel bir kriz baş göstermiş, bölge dışı ülkelerin savaşa müdahil olmasıyla kriz uluslararası bir hal almıştır. Dünyada yaşanan iç savaşların genelde nedenlerinin başında; zengin madden yatakları, akarsular, verimli araziler, dağlık kesimler, ormanlık alanlar ve göller gibi coğrafi etkenlerin yanında, bazı siyasi ve sosyo-ekonomik faktörler gelmektedir. Stratejik kaynakları bulunan ülkelerde yabancı aktörlerin, sürece girmeleri olağan bir durumdur. Bu devletlerin genelde yaşanan iç anlaşmazlıklara, çatışma ve savaşlara müdahil olmalarında etkili olan çeşitli etkenler söz konusudur. Suriye iç savaşına müdahil olan hem bölgesel hem de küresel güçlerin, Suriye'nin toplumsal ve siyasi düzeni adına birbiriyle uyuşmayan jeopolitik çıkarları, amaç ve vizyonları vardır.

Suriye krizi milyonlarca Suriyelinin yerinden edilmesine, binlercesinin ölümüne ve yaralanmasına yol açmıştır. Savaşa askeri birlikleriyle dahil olan ülkeler krizin derinleşmesine neden oldukları gibi milyonlarca Suriyeli insanlık dışı uygulamalara maruz kalmıştır. Hayatlarını kaybedenler yanında yaşamları ve özgürlükleri tehlikeye giren milyonlarca insan zorunlu olarak göç etmiştir. Beş milyon üzerinde Suriyeli komşu ülkeleri olan Türkiye, Ürdün, Lübnan'a sığınmıştır. Ülkesinden zorunlu göç ederek dünyanın farklı ülkelere iltica eden Suriyeli sayısı toplamda 7 milyonu geçmiştir. Göç alan ülkeler içinde en fazla Suriyeliye ev sahipliği yapan ülke Türkiye'dir. Türkiye, uyguladığı açık kapı politikası ve geri göndermeme ilkesi gereği milyonlarca Suriyeliye kucak açmıştır. Türkiye'ye sığınan Suriyeliler büyük ölçüde sınır kentlerinde yerel halk ile birlikte yaşamaya başlamıştır.

İç savaş ve yoğun Suriyeli göçünün Türkiye'ye sosyal, toplumsal, kültürel, ekonomik ve güvenlik bakımından etkileri derin olmuştur. Türkiye'nin güneyindeki sınır kentlerindeki demografi değişime uğramış, nüfus artmış,

nüfusun yerel yönetimler üzerindeki baskısı alt ve üst yapı yatırımlarının çoğalmasına yol açmıştır. Bu durum sosyal ve toplumsal hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. Suriyeli yatırımcıların kurdukları küçük ve orta ölçekteki işletmeler yanında büyük ölçekli işletmeler de Türkiye'nin ekonomisini canlandırarak avantaj sağlamıştır. Bunun yanında Suriyelilerin ucuz iş gücü oluşturması işverenler açısından olumlu olsa da yerli çalışanların işinden olmasına sebep olmuştur. Suriyeli küçük esnafın yerleştikleri kentlerde yaygınlaşmasıyla yerli esnafın gelirlerinde düşüş yaşanmış, bu durum yerel halkın Suriyelilere bakış açısını ve algısını olumsuz yönde değiştirmeye başlamıştır. Nüfus artışının beraberinde getirdiği konut ihtiyacı, konut stokunun yetersiz kalması nedeniyle ev ve işyeri kiraları artmış bu artış hem kirada oturan yerel halkı hem de Suriyelileri olumsuz etkilemiştir. Ev sahipleri kira fiyatlarında yaptıkları artışlarla gelirlerini büyütmüş aile ekonomisine daha fazla katkı sağlamışlardır.

Suriye'de iç savaş nedeniyle meydana gelen otorite boşluğunu fırsat bilen çeşitli terör örgütleri ülke topraklarında hareket alanı bulmuş ve zamanla etkilerini arttırmışlardır. Burada konuşlanan ve iç savaşın bir parçası haline gelen illegal örgütler Türkiye'nin hem sınır hem de iç güvenliğini tehdit altına almıştır. Terör örgütlerinin Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaptıkları bombalı eylemler ve sınır ötesinden atılan bombalar ve roketler nedeniyle yüzlerce Türk vatandaşı hayatını kaybetmiş, yüzlercesi de yaralanmıştır. ABD ve kimi AB üyesi devletlerin desteğini alan PYD/YPG/SDG terör örgütü Suriye'nin kuzeyinde bir terör devleti kurulması girişiminde bulunmuştur. Türkiye'nin güney sınırı boyunca bir güvenli bölge inşa etme çabaları Suriye'nin kuzeyine yapılan askeri harekâtlarla sonuç vermiş ve aynı zamanda güney sınırımız boyunca kurulmak istenen terör devleti yapılanması engellenmiştir.

Suriye krizinin çözümüne yönelik gerçekleştirilen girişimlerden biri olan Cenevre görüşmeleri istendiği gibi sonuçlanmamış, Türkiye, Rusya ve İran, Suriye krizinin çözümüne yönelik Astana sürecini başlatmıştır. Astana sürecinde, zor da olsa, bölgedeki krizin sonlandırılmasına yönelik atılan adımların bir kısmı olumlu sonuçlar vermiştir. Bu süreçte Türkiye, Suriye'deki konumunu pekiştirmiş, Suriye rejimi ve muhalifler uzlaşmaya mecbur kalmıştır. Ateşkese devam edilmesi ve teröre karşı mücadele kararı verilmiştir. Suriye politikalarında kararlılığı ve girişimleri Türkiye'nin bölgede etkin bir güç olarak söz sahipliğini arttırmıştır.

KAYNAKÇA

- AA. (Anadolu Ajansı). (2015). 6-7 Ekim Olaylarının Bilançosu: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/6-7-ekim-olaylarinin-bilancosu/436002>
- Akbaba, Y. (2014). 6-7 Ekim Olayları ve Çözüm Süreci. Seta Perspektif, (78).
- Aktürk, Ş. (2017). Arap Baharı ve Suriye Çatışmasında Türkiye'nin Rolü. TPQ (Turkish Policy Quarterly):<http://turkishpolicy.com/article/844/turkeys-role-in-the-arab-spring-and-the-syrian-conflict>
- Altuğ, B. (2018). Suriye'ye Yardım Konferansı BM'de Hayal Kırıklığına Neden Oldu. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyeye-yardim-konferansi-bmde-hayal-kirikligina-neden-oldu/1128762>
- Altundeger, N., Yılmaz, M. E. (2016). İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 289-301.
- Besen, Y. (2019). Arap Baharı'nın Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri. Batman: Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Bilgin, İ. (2019). Suriye İç Savaşında Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kesişen Müdahaleleri: Nedenler, Yöntemler ve Zamanlama. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi, (2)1, 1-19.
- Building Markets. (2018). Türkiye Suriye İş Ortaklıkları Raporu, https://buildingmarkets.org/sites/default/files/pdm_reports/syrian-turkishbusinesspartnerships_tr_pagebypage.pdf
- Bulut, E. (2014). Türkiye'nin Suriye İle Dış Ticaretindeki Gelişmeler. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 143-156.
- Bulut, S. (2020). Türkiye ve İsrail'in Suriye Krizine Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi. ORSAM Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Analiz , no 266, Ekim, sayfa 1-22.
- Can, B. (2014). Reyhanlı Operasyonundan Ayn-El Arap (Kobani) Operasyonuna. <https://www.milligazete.com.tr/makale/855040/prof-dr-burhanettin-can/reyhanli-operasyonundan-ayn-el-arap-kobani-operasyonuna>
- Çağlar, M. T. (2014). 2011 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi. Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, <https://www.tdpkrizleri.org/images/pdf-makaleler/TDP-Turan-Final1.pdf>
- Çerkeşli, M. T. (2016). 2000 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağ, A. E. (2013). Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- Dağlar, A. (2014). 6-7 Ekim'in Acı Bilançosu 50 Ölü. Nisan 25, 2021 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-7-ekim-in-aci-bilancosu-50-olu-27525777>

- Demir, E. (2020). Barış Pınarı Harekatının Türkiye Açısından Sonuçları. *Diplomatik Gözlem Dergisi*, (96), 36-42.
- Erdoğan, M. (2020). Suriyeliler Barometresi 2019 Suriyeliler ile Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. Ankara: ORİON Kitabevi.
- Ertuğrul, D. (2012). Türkiye Dış Politikası İçin Bir Test: Suriye Krizi. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Dış Politika Programı.
- Golkarınan, G. (2017). Suriye Krizi Bağlamında Astana Süreci. A. Karaağaçlı, & B. K. Yerdelen içinde, VII: Uluslararası Karadeniz Sempozyumu, Türkiye-Rusya İlişkileri (s. 94-99). Giresun: Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM)
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021). Geçici koruma, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden alındı
- Göçer, İ. (2015). Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 51-68.
- Gök, N. (2019). Suriye Krizi'nin Türkiye'ye Yansımaları (2011-2017). *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 8, ss.77-114. doi.org/10.32739/uskudarsbd.5.8.59.
- Hamsici, M. (2021). Türkiye'deki Suriyeliler hakkında Güncel Bilgiler Neler? BBC NEWS. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58329307>
- Harunoğulları, M. (2021a). ABD Ve Rusya'nın Suriye İç Savaşı'na Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları. *Orta Doğu Ve Göç*, 11 (1), sayfalar 43-84, doi: 10.31834/ortadoguvegoc.936741.
- Harunoğulları, M. (2021b). Doğal Kaynaklar Ekseninde İç Savaşın Coğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(45) syf; 151-170. DOI: <https://doi.org/10.17295/ataunitedd.801329>.
- Harunoğulları, M. (2021c). Suriyeli Sığınmacı Kadınların Sözlü Anlatılarında Savaş, Göç ve Evlilik. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7 (4), 353-368. DOI: <https://doi.org/10.24289/ijsser.969897>
- Harunoğulları, M. (2020). Enerji Dağıtım Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği. *Mukaddime*, 11(1), 177-211. DOI:19059/mukaddime.550689.
- Harunoğulları, M. (2017). Evaluation of Syrian Civil War and It's Global Effects In Terms of Political Geography. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 315-326.
- Kadıoğlu, İ. (2020). Zeytin Dalı Harekatı: Türkiye'nin Suriye'ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, ss.210-227.
- Kakışım, C. (2020). Tarihsel perspektiften Hareketle Irak, Suriye ve Libya'da Yaşanan Enerji Savaşlarının Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, ss.191-228. DOI: 1026513/tocd.751410.
- Kandemir, A. B. (2021). Suriye, 21. Yüzyıl Enstitüsü: <https://21yyte.org/tr/suriye/suri>

ye-nin-kuzeyi-durum-analizi-2021-ye-girerken-siyasi-ve-i-nsani-durum

- Karasu, M. A. (2017). Suriye'deki İç Savaşın Çevresel Kökenleri. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi (26)3, 69-89.
- Karnıbüyük, M. (2019). İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (4) 1, 167-185. DOI: 10.33905/bseusbed.558138.
- Korgun, İ. (2021). Suriye'deki PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye'nin Sınır Güvenliğine Etkileri. Ahi Evran Akademi, 1(1), 1-10.
- Koşar, O. (2017). Suriye İç Savaşı'nda Türkiye'nin Kazanımları ve Kaybedimleri. Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kökçam, S. (2018). AK Parti Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri. Kesit Akademi Dergisi, 291-309.
- Köylü, M. (2018). Suriye PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekatı. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, sayı: 11, sayfalar: 70-86.
- Kütükçü, E. (2020). Suriye Göçünün Türkiye Ekonomisine Etkisi, Kırklareli: T.C. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Endtitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Mülteciler Derneği. (2021). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Mart 2021. <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Mülteciler Derneği. (2023). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Nisan 2023. <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Neciye, E. (2019). Cenevre'den Soçi'ye "Suriye" problemine çözüm arayışları. Tarih ve Gelecek Dergisi, 5(3), 835-850 .
- News, B. (2019). Suriye'nin Kuzeyindeki Demografik Yapı Son 100 Yılda Nasıl Değişti? T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, <https://t24.com.tr/haber/baris-pinari-harekati-suriye-nin-kuzeyindeki-demografik-yapi-son-100-yilda-nasil-degisti-harekat-yeni-bir-arap-kemeri-projesi-mi,843191>
- Orhan, O. (2019a). 2018 Yılında Suriye ve 2019 Yılından Beklentiler. ORTADOĞU Analiz , 10(85), 10-13.
- Orhan, O. (2020b). Suriye Krizi'nin 10. Yılı. Ortadoğu Analiz, Mayıs-Haziran, 11(93), 44-47.
- Orhan, O. (2020c). Suriye'de İdlib-Fıratın Doğusu İlişkisi. Ortadoğu Analiz, 11(92), 52-55.
- Orhan, O. (2015). Suriye'de Kürt Kuşağı Mümkün mü? ORSAM Orta Doğu Stratejik Araştırma Merkezi, No:28, 1-14.
- Öncel, A., Akar, M. (2015). 2000 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkilerinin Türkiye Dış Ticaretine Yansımaları. Bilgi, 69-95.
- Öner, S. G. (2014). Türkiye'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası. Orta Doğu Ana-

liz, 6(61), 42-45.

- Özip, K. S. (2019). Suriye İç Savaşının Türkiye'ye Etkileri. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Özsan, M. E., Taşçı, K. (2013). Suriye Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkisinin Analizi (2011-2013)
- Öztürk, S., Çoltu, S. (2018). Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 188-198.
- Özüğurlu, M. (2016). Suriye'de Yaşanan Savaş'ın Nedeni 'Boru Hattı' Değil (mi?). Gazete Duvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/10/03/suriyede-yaşanan-savaşın-nedeni-boru-hattı-değil-mi>
- Parlar, S. (2006). Ortadoğu: Vaadedilmiş Topraklar. İstanbul: Mephisto Kitabevi.
- Pirinççi, F. (2016). Suriye Krizi'nin Komşu Ülkelere Etkileri. ORSAM, <https://orsam.org.tr/tr/suriye-krizinin-komsu-ulkelere-etkileri/> adresinden alındı
- Radikal. (2013). Cilvegözü Saldırısı Soruşturması Tamamlandı. Radikal, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/cilvegozu-saldirisi-sorusturmasi-tamamlandi-1145151/>
- Salık, N. (2011). Beşar Esed Dönemi Suriye Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. Middle Eastern Analsis / Ortadoğu Analiz 3(35), 20-32.
- Sandıklı, A., Semin, A., Ünal, B. (2015). Irak ve Suriye'deki Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri. BİLGESAM, İstanbul: Rapor No: 65
- Şahin, G. (2019). Yaşanan Son Gelişmeler Doğrultusunda Suriye'nin Tarımsal Yapısı. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 283-316. DOI: 10.34189/asyam. 3.2.006.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2017). Türkiye'nin DEAŞ ile mücadelesi. <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/mia.gov.tr/Genel/deas%CC%A7%207%20temmuz.pdf>
- TESAD. (2017). Türkiye Krizi Hakkında Genel Analiz. Türkiye Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği, <https://www.tesadernegi.org/suriye-krizi-hakkında-genel-analiz.html>
- Tomar, C. (2018). Orta Doğu: Kıyametin Kapısı Gelmeyen Arap Baharı. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yenikeçeci, M. (2020). Dış Politika Analizinde Neoklasik Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Suriye Politikası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Bölüm 10

BOŞ ZAMAN TÜKETİM ALIŞKANLIĞI: ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN UYGULAMALARI KONUSUNDA KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA

Melisa Nur ÇELİK¹

Akyay UYGUR²

1 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi A.B.D. e-posta: melisa.celik@hbv.edu.tr
ORCID: 0009-0004-2692-5551

2 Prof.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Rekreasyon Yönetimi A.B.D., e-posta: akyay.uygur@hbv.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8006-7867

GİRİŞ

Gelişen teknolojiyle beraber artık hemen herşeye ulaşımın kolaylaşması, insanların zamanlarının çoğunun elektronik ortamlarda gerçekleşmesine sebebiyet vermektedir. Teknolojik cihazlar sayesinde oturduğu yerden kalkmadan 360 derece sanal turlara ve oyunlara katılım sağlayabilmektedir.1980’li yıllardan itibaren makineleşmenin hayatımıza giriş yapması ile çalışma saatlerinde gözle görülür derecede azalma yaşanması, çalışma şartlarında esneklik meydana gelmesi ile kişilerin boş zaman tüketimindeki saat aralığında genişleme yaşanmaya başlamıştır.Bu tüketim boş zaman alanına yansiyarak irrasyonel açıdan tüketim olgusunun sosyo-kültürel yanına ağırlık vermiştir.Kişilerin boş zamanlarında tüketimi bir araç olarak ele almaları başka bir deyişle kimlikleşme unsurunun kazanılmasına yol açmıştır. Kişiler arasındaki mevcut kimlik tabakalaşmasını ortaya koyabilmek ve sahip olmuş oldukları elektronik boş zaman ve tüketim kavramlarının farklılık ve benzerliklerini birleştirerek ortaya çıkan uygulamaları açıklayabilmek üzere; elektronik boş zaman uygulamalarının boyutları,temel fonksiyonları ve uygulama alanları tespit edilmiştir.Bu uygulamaların amacı ise; kişilerin sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan oluşan değişiklikler temelinde tüketim ve elektronik boş zaman alanlarında farkedilen kimliksel tabakalaşmayı ortaya koyabilmek ve tüketimin sadece satın almayı içermediğini, elektronik boş zamanla ilgili kültürel ve deneysel özellikleri de içerisinde barındırdığını ortaya koyabilmektedir.Bunun gibi elektronik aktivitelere dayanan bireylerin elektronik boş zamanlarında neleri dikkate aldığına yönelik çalışmaların alanyazında yansımadığı önplana çıkmaktadır. Tespit edilen bu eksikliklerden dolayı bu çalışma boş zaman tüketim alışkanlığı haline gelen elektronik boş zaman uygulaması nedir ve özellikleri nelerdir? sorunsalı ortaya atılmış ve çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır.Çalışma, son zamanlarda insanların günlük yaşamlarında vazgeçilmez hale gelen elektronik boş zaman uygulamalarının ve onların kendine özgü temel özelliklerini ele almaktadır. Elde edilen bulguların gelecekte elektronik boş zaman konusunda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zaman Kavramı

Zaman, iş yada oluşun içerisinde geçtiği geçebileceği yada geçmekte olan süre bir diğer adıyla vakittir. Kişiler, zaman kavramını iyi bir şekilde koordine etmek ve planlamak durumundadır. Çünkü hiç durmadan akıp geçen zaman, ödünç verilemez,satılamaz,satın alınamaz,kiralanamaz,tasarruf edilemez ve olması gerektiği gibi değerlendirilmediği zaman kişide stres yaratır.(Hazar, 1999:5). Zamanı kötü ve verimsiz kullanmak kişide belli başlı rahatsızlıklar oluşturabilir. Bu durum toplumun geneline etkileyebilir. Zamanı

iyi kullanabilmek kişinin kendi öz yaşantısına toplumsal yaşamına katkıda bulunurken aynı zamanda vücudun alması gereken fizyolojik ve biyolojik gereksinimlerini karşılar. Nitekim, ruh sağlığımızın da dinç kalmasına katkıda bulunur (Köktaş, 2004:5). Zaman, subjektif ve objektif olmak üzere iki farklı şekilde tanımlanmaktadır. Objektif zaman kavramı; dünyanın her yerinde tüm kişiler için eşit ve aynı derecede olan bir kaynaktır. Doğal olgular ve beşeri araçlarla ölçümü sağlanabilir. Düzenli aralıklarla değişim gösterebilir. Subjektif zaman ise kişinin bulunduğu ortama göre değişiklik gösterebilen ruh halimizin iyilik durumuna göre yaşanan ve hissedilen zaman olgusudur. Aynı zamanda zaman, engel olamayacağımız sabit bir hızla, yol alan ve tüm kişilerin eşit bir biçimde kullanabildiği önemli bir kaynağımızdır. (Akataş, 2003). Kişinin iş hayatında başarıyı yakalayabilmesi için benimsemiş olduğu zaman anlayışı büyük önem taşır. Nitekim, gelişmiş toplumlar gelişmekte olan toplumlara göre zamanı daha iyi dengede tutarak iş hayatlarını ve sosyal ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürmektedir. (Köktaş, 2004:15). Zaman kavramı 2 grupta ele alınmaktadır. Çalışma zamanı; iş hayatında yürütülen bir takım hareketlilikleri ve bu hareketleri içerisinde barındırma süresini kapsamaktadır. (Aytaç, 2002:232, Hazar; 1999:6). Serbest zaman ise kişinin yapmak zorunda olduğu faaliyetleri ve işten geriye kalan zamanı tanımlamaktadır. Aynı zamanda yaşamımızı idare ettirebilmek için yapmamız gereken fizyolojik ihtiyaçları da içerisine almaktadır. (Kır, 2007:310)

Zaman Kullanım Bölümleri

Kaynak: Meyer ve diğerleri 1969, s.29

Zaman belli fizyolojik ihtiyaçlara göre bölümlenir. Bunlar; yemek yemek, uyumak gibi ihtiyaçlardır. Çalışmakla ilgili ve eğlence, spor, oyun gibi aktivitelerin yapıldığı kullanım alanları mevcuttur.(Şekil 1.). Bu üç zaman farklı olarak anlaşılabilir da belirli ortak özellikleri vardır. Her zaman kategorisinin esnek yönleri mevcuttur. Zira, bireyin eğlence seçiminde yapmış olduğu kötü tercihi, diğer bir bireyin yemekte veya uyumada istenmeyen alışkanlıklarıyla karşılaşılabilmektedir.(Meyer, 1969, s.29-33)

BOŞ ZAMAN KAVRAMI

Boş zamanı açıklamamız gerekirse; kişinin çalışma zamanından geriye kalan, yaşamın mecburiyetlerinden ve görevlerinden uzak, kişinin kendi öz iradesiyle kullanabileceği zaman olarak tanımlanmaktadır. Belli aralıklarla boş zaman anlamında kullanılan rekreasyon kavramı ise boş zamanın farklı aktivitelerle değerlendirilmesi olarak ifade edilebilir. Günümüzde boş zamanın gelişmesi, toplumumuzda yeni istihdam alanlarının doğmasına ve gelişmesine, aynı zamanda gelecekte yaşanabilecek yeni beklentilerde gelebilemektedir.(Karaküçük,2014:29). Kişilerin iş hayatlarında yaşamış oldukları yoğun, sıkıcı, rutin ve yorucu stresten uzaklaştırmak için keyif verici, rahatlatıcı ve dinlendirici özelliklere sahip olan boş zaman aktiviteleri büyük önem taşımaktadır.(Tel ve Köksalan, 2008:262). Boş zaman kavramının yaşamış olduğu süreci özetlememiz gerekirse; Sanayi devriminin ilk zamanlarından itibaren makineleşmenin hız kazanması çalışma saatlerinde bir artışa sebebiyet vermiştir. Bu süreçte, boş zaman sadece işten arta kalan zamanda dinlenecek kadardır. 30'lardan sonra ise bu süreç tam tersi işlemeye başlamıştır. Makineleşmenin gelişmesiyle beraber refah seviyesi artış göstermiş ve kişiler daha az çalışarak daha fazla boş zaman geçirmeye başlamışlardır. Artık boş zaman gelişme, eğlence, dinlenme, kendini gerçekleştirme, tatil çıkma gibi faaliyetlerde bulunup, keyif alınacak bir zaman dilimi olarak öneminin arttığı görülmüştür. Artık kişilerin daha az çalışıp, daha fazla boş zamana sahip olma arzularının arttığı dönemlere giriş yapılmıştır.(Karaküçük,2014:42). Boş zaman kavramının gelişimi boyunca özellikle sanayileşmiş ülkeler ve gelişmekte olan Türkiye gibi ülkelerde boş zaman kavramını gelişmişliğin bir sembolü olarak görmekteyiz. Çalışma saatlerindeki azalmayla birlikte tatil günlerinin artması boş zamanların toplumsal ve sosyal hayattaki rolünü daha çok belirginleştirmiştir. Kişi çalışma süresinde üretimde bulunmadığı zaman, arta kalan vakitte sosyal, sanatsal, ve eğlence içerikli aktivitelerde bulunarak tüketim hareketinde bulunmaktadır.(Karaküçük,2014:30)

BOŞ ZAMANIN TEMEL FONKSİYONLARI

Boş zaman kavramı 3 temel fonksiyondan oluşmaktadır. Bunlar; eğlenme, dinlenme ve gelişim fonksiyonlarıdır. Dinlenme fonksiyonu; boş zamanın en belirgin özelliği olduğu gibi açıklamasını en iyi yapan fonksiyonlarından

biridir.Sanayi devriminde çalışanlar işten arta kalan zamanda bu fonksiyonu yerine getirirken, günümüz toplumlarında fiziksel ve mental açıdan yenilenme olarak kullanılmaktadır.(Karaküçük,2014:46). Aktif veya pasif birçok boş zaman etkinliğini gönüllülük esas kapsamında icra edebilmektedir.Tercih edilen etkinlikler genelde yarış içermeyen, az hareket gerektiren etkinlikler olmaktadır. (Örneğin; trekking veya televizyon seyretmek gibi). Bir diğer fonksiyonumuz ise eğlenme fonksiyonudur.Bu fonksiyonu tanımlamamız gerekirse; can sıkıntısını geride bırakan, bir diğer deyişle sıkıntı sonrasında eğlenme ve rahatlamayı içeren aktivitelerde bulunma icra edilen yarışmaların oyundan alınan zevkin üstüne çıkmaması, aktif ve pasif farketmeksizin çok fazla güç gerektirmeyen etkinlik çeşitlerine katılma fırsatı sağlanmaktadır. Gelişim fonksiyonu; kişinin duygu ve düşüncelerini, günlük rutinlerinin robotikleşmesini engelleyen geniş yelpazede sosyal alanlara katılmayı sağlayan ve kişinin kişilik envanterinin gelişmesine katkıda bulunan etkinlikleri içerir. Kişinin, boş zaman gelişim fonksiyonu kapsamında sağ duyarlılığını yükseltebileceği söylenmektedir. Kişi, refah seviyesini düzenleyerek kendine has yeni bir yaşam tarzı hazırlamaktadır.Böylelikle robotikleşmiş ve klişeleşmiş usullerden kurtulmaktadır.

TÜKETİM VE BOŞ ZAMAN

Bütün ekonomik hareketliliğin altında sosyal bir olgusal gerçek yer almaktadır.Tüketim de böyle bir eylemdir. Ekonomi ve sosyolojinin içeriğine giren disiplinler arası bir araştırma konusudur.Tüketimin zaman geçtikçe önem kazanması bir araştırma konusuna sebebiyet vermesi 1980'lerle beraber söz konusu olmaya başlamıştır.(Aytaç, 2006:30).Çünkü bu dönem;küreselleşmenin ve bununla birlikte küresel tüketim kültürünün ivmelendiği,kapitalizmin tüketim tarafını işaret eden altın çağların yaşandığı önemli bir dönemdir.Bu tarihle beraber modern çağın getirmiş olduğu elektronik boş zaman uygulamaları, sanal gerçeklik aktiviteleri gibi alanlar hayatımızda vazgeçilmez bir yer edinmiştir.Çalışma saatlerinin azalması, esnek çalışma koşullarının ortaya çıkması, ve erken emeklilik gibi yeni gelişmeler sayesinde bireylerin boş zamanlarında ve bu zaman akışında tüketime ayrılan aralıkta genişleme olmuştur. Böylelikle bu yeni tüketim alışkanlıkları, modern ve çağdaş bir anlama bürünmüşlerdir. Boş zamanın elektronik ve sanal yönü aynı zamanda kültürel yanı(tüketim sayesinde kimlik oluşumu, aktivitelere atfedilen sembolik anlamlar,hedonizm,boş zamana ait bir deneyim türü olarak alışveriş yapmak gibi) yeni alanlar içerisinde bir araya getirilmiştir. Elektronik boş zaman olgusuyla beraber hayatımıza giren çevrimiçi alışveriş kavramı zorunlu bir görev biçiminde gerçekleşen ve genellikle ihtiyaç üzerine kurulu olan tüketim eylemleri böylece, zevk ve keyif alınarak yapılan sanal ortamda gezinti ve vakit geçirme gibi eylemler haline dönüşmüştür.(Özcan, 2007:37)

ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN

Sürekli gelişmekte olan, teknolojiyle birlikte boş zaman etkinlikleri de dönüşüm içerisine girmiştir. Bu da diğer alanları etkilediği gibi boş zaman alanında da birtakım değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu değişimlerin temelini oluşturan gramofon, tv, fotoğraf makinesi, bilgisayar, cep telefonu v.b. elektronik aletlerin ve internetin hayatımıza giriş yapmasından çıkmaktadır. Bu icatların hayatımıza girmesiyle birlikte boş zamanı değerlendirme şekilleride değişikliklere uğramıştır. (Nimrod&Adoni, 2012:32). Gerek yetişkinler, gerekse çocuklar boş zaman keşfi için teknolojiye yönelmiştir. Bununla birlikte bireyler, boş zamanlarını değerlendirmek için pc, cep telefonu, playstation, tablet, sanal gerçeklik gözlüğü v.b. Elektronik cihazlarla çevrimiçi ortamda spor aktiviteleri yapma, digital sanat turları ve oyunlara katılmak gibi etkinliklerle zamanlarını geçirmeye başlamışlardır. (Akoğlan Kozak&Özkeröğlu, 2018:405). Boş zaman etkinliklerinde yaşanan bu değişimlerle beraber fiziksel ve açık alanda gerçekleştirilen birçok boş zaman etkinliğide elektronik ortamlara aktarılmaya başlanmıştır. Bu etkinlikler zaman içerisinde gündelik rutinimiz haline gelmeye başlamıştır ve yeni bir boş zaman değerlendirme kategorisini gün yüzüne çıkartarak “elektronik boş zaman (EBZ)” biçiminde alanyazına yansımıştır. Elektronik boş zaman ile ilgili kısaca bir tanımlama yapmamız gerekir; kişinin işi ve fizyolojik ihtiyaçları dışında kalan, kendi hür iradesi ve tercihiyle, bir sanal gerçeklik deneyimi yaşatabilmek amacıyla pc, internet, sanal gerçeklik gözlüğü v.b. teknolojik cihazlarla üretilen, ve elektronik uygulamalarla geçirebileceği zaman dilimidir. EBZ uygulamaları, GBZ (geleneksel boş zaman) uygulamalarına göre farklı nitelikler taşımaktadır. Bu iki uygulama arasındaki farklara bakacak olursak; en önemli farkı, EBZ uygulamalarının bireylere süspans edilmiş bir perspektif açıdan olayları deneyimleme fırsatı sunması ve onlara sanal deneyimler yaşatmasıdır. Sanal dünya çerçevesinde, fiziksel etkinlikler için gereken fiziksel bir mekan yoktur. Sanal dünyada oluşturulan bu yapay alanlar bireylere sanki gerçekmiş hissi oluşturarak onların zihinsel bir yolculuğu deneyimlemesini sağlamaktadır.

Bunun asıl nedeni; fiziksel etkinliklerin toplumsal ve sosyal ortamda gerçekleşip, bireylerin temel duyularıyla fiziksel ve gerçek mekanları algılayarak gerçek hayat tecrübelerine göre hareket ederken; elektronik uygulamalar fiziksel etkinliklerden özgür olarak sanal bir ortamda gerçekleşmesi ve bireylere zihinsel bir sanal deneyim yaşatmasıdır. (Nimrod&Adoni, 2012:32). Bu yüzden; EBZ’yi GBZ’den ayrı tutan birtakım bileşenlerin ve bu kavramı açıklayan temel boyutların olduğu anlaşılmaktadır. Bu boyutlar 3 temel fonksiyondan oluşmaktadır. Bunlar; Deneyim, Zaman ve Faaliyet boyutlarıdır. Belirtilen bu boyutların faaliyete geçmesini sağlayan elektronik boş zaman uygulamaları 2000’li yıllardan itibaren hayatımıza giriş yapmıştır. Mobil cihazlara yönelik teknolojik gelişmeler hızla artış

gösterirken günlük hayattaki önemi ise yadsınamaz bir boyuttur. Digital gerçeklik teknolojilerinin sektörlerde kullanılmaya başlaması hayatımıza hızlı bir uyum gösterdiğinin yansımasıdır. Ayrıca kullanım alanları kapsamında Dünya'dan ve Türkiye'den başarıyla gerçekleştirilmiş örneklerden söz edilecektir. (Dilek, 2020; 60)

ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN'DA DENEYİM BOYUTU

Deneyim boyutunu inceleyecek olursak burada önemli olan zaman veya aktivite değildir. Bireyin katıldığı faaliyetten edindiği deneyimdir. EBZ faaliyetleri, insanlara dinlenme, eğlenme, sosyalleşme ve rahatlama gibi pozitif deneyimler sunarken; diğer yandan rekabet, hırs, öfke ve kıskançlık gibi hem negatif hem pozitif deneyimler sunması, EBZ'nin çok yönlülüğüne işaret etmektedir. Diğer bir deneyim özelliği ise, katılımında bulunurken birden fazla basamağın yer almasıdır. Bilgisayar oyunlarında bu basamaklar "level" olarak bilinmekte, oyunun geçilmesi sırasında ve öncesinde kazanılan deneyimler farklılık göstermektedir. EBZ'nin sahip olmuş olduğu en özgü yanı, "sanal gerçekliği" deneyimleyebilmesidir. Sanal ortamda kalıcı olmayan bir gerçeklik içerisinde yer almakta ve zihinlerinde "-mış gibi" deneyimler yaşatmaktadır. "Sanal gerçeklik deneyimi, uzayda hareket etme veya gezinme şeklinde olabileceği gibi katılımcılara fiziksel bedeninde gerçekte içinde bulunduğu ortamdan farklı bir yerdeymiş hissi yaşatarak da yaratılabilmektedir." (Nimrod & Adoni, 2012: 45)

ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN'DA ZAMAN BOYUTU

Aynı GBZ'de olduğu gibi kişinin bu aktivitelere katılabilmesi için boş zamanın olması gerekir. Sanal dünyada gerçekleştirilen aktivitelere herhangi bir zaman kısıtlamasının olmadığı gözlemlenmektedir. Bunun asıl sebebi, EBZ etkinliklerinin çalışma saati ve eğlence arasındaki geleneksel sınırları ortadan kaldırdığı, insanlara işteyken de çevrimiçi ortamdan haber takip edebilme, çevrimiçi sohbet gerçekleştirme, oyun oynayabilme imkanlarını sunmasıdır. EBZ zaman boyutunda aktiviteleri "eşzamanlı" ve "eşzamansız" olarak yürütebilmektedir. Nitekim, bir yandan digital oyunlar oynanırken diğer yandan Skype ve Msn gibi sohbet uygulamaları üzerinden diğer kişilerle etkileşim halinde olabilmektedir. (Günçan, 2021; 66-76). Diğer önemli bir özelliği ise bir yandan dış ortamda fiziksel bir aktivite gerçekleştirirken, diğer yandan çevrimiçi ortamdan etkinliklere dahil olabilmektedir. Kısacası, birey birden fazla elektronik faaliyete aynı anda katılıp aynı zamanda bir deneyim yaşayabilir. Aynı etkinliğe farklı bir zaman diliminde katılım sağlayarak eşzamansız etkileşime girebilir. Bu boyutu sayesinde "gerçek zaman algısından bağımsızlık" bileşenini "zaman sınırlamasının" bulunmadığını gösterir.

ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN'DA FAALİYET BOYUTU

GBZ'den farklı olarak mekan ve zaman sınırının ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Bu sayede bireyler, zaman ve mekan sınırı olmadan istedikleri gibi elektronik etkinliklere katılım sağlayabilir. Mekan sınırlaması yaşanmadan sınırsız bir şekilde elektronik faaliyetini sürdürebilir. Faaliyet Boyutu, katılımcıya “sosyal fayda” imkanı sunmaktadır. Bu yüzden, birey fiziksel bir ortamda yalnız olmasına karşın, sanal dünyada sosyal bir etkileşim içinde bulunmaktadır. Örneğin; bir kişi bilgisayarda bir video oyunu oynarken, fiziki dünyada bu oyunu yalnız oynuyormuş gibi gözükebilir ancak elektronik ortamda diğer insanlarla iletişime geçerek onlarla sohbet edebilir ve oyunun içerisinde yer alan görevlerini yerine getirebilir. EBZ, aynı zamanda kişiye “anonim” özelliği de sunmaktadır. Aktiviteye katılım sağlarken “yaş, cinsiyet, ırk, ve sosyal statü” gibi özellikleri göz ardı ederek kişinin sosyal ve fiziksel özelliklerini etkisizleştirir. Sanal ortamda görünmez olabilmenizi sağlar. Farklı bir kişiliğe bürünmenize izin verir. (Günçan, 2021; 66-76).

ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN UYGULAMALARI

2000’li yıllardan itibaren mobil cihazlara yönelik teknolojik gelişmeler hızla artmaya başlamıştır. Günlük hayattaki önemi ise yadsınamaz bir boyuttadır. Digital gerçeklik teknolojilerinin sektörlerde kullanılmaya başlaması hayatımıza hızlı bir uyum gösterdiğinin yansımasıdır. (Dilek, 2020; 60). Son yıllarda gelişen teknolojinin bir eğlence aracı olarak kullanılmasıyla birlikte çoğunlukla kişilerin mobil cihazlar aracılığıyla boş zamanlarını birer oyun zamanına dönüştürmesi ile birlikte, boş zamanın kapsamı da dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu kapsamda sanal, digital ve artırılmış gerçeklik uygulamaları boş zaman etkinliklerine katılım noktasında mekan ve zaman sınırlılığını ortadan kaldırarak, kişinin şartlar elverişli olmadığı bile bir boş zaman aktivitesine katılmasını mümkün kılmaktadır. Bu sayede elektronik boş zaman aktivitelerine katılanların mesleği, yaşı, ırkı, statüsü, cinsiyeti ve engeli fark etmeksizin engebeli bir spor etkinliğine vahşi doğada safari yapabilmesine veya dünyanın bir ucundaki sanatsal ve tarihi mekanların gezilebilmesine imkan sağlamaktadır. Özellikle artırılmış sanal gerçeklik teknolojisinin elektronik boş zaman ve rekreasyon gibi alanlardan açık veya kapalı alan kısıtlamasına gerek kalmadan başka bir alternatif oluşturarak üçüncü bir boyut kazandırdığı anlamına gelmektedir. (Dilek, 2020; 83). Ayrıca kullanım alanları kapsamında Dünya’ dan ve Türkiye’ den belirlenen, başarıyla gerçekleştirilmiş örneklerden söz edilecektir.

DÜNYA'DA ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN UYGULAMALARI

1. “TRY BEFORE YOU FLY”

İngiliz tur operatörü Thomas Cook, 170 yıldan uzun süredir seyahat ve turizm sektöründe lokomotif bir isimdir. Cook, 2014 yılında belirli turistlerin dijital gerçeklik cihazları ile turistik bölgeleri keşfetmelerine imkan sağlamıştır. Aynı zamanda “Try Before You Fly”(uçmadan önce dene) kampanyasını kullanıma açarak, seyahat işletmelerinde sanal gerçeklik teknolojisini ilk kullanan seyahat acentası ünvanını almıştır.(Visualise,2015).

Görsel 1 : “Try Before You Fly” Uygulaması

Kaynak: <https://visualise.com/case-study/thomas-cook-virtual-holiday>
(Erişim Tarihi: 19.03.2023)

Yapılan demo programın başarılı geçmesinden sonra 2015 yılının Ocak ayında pilot ülkeler olarak seçilen İngiltere, Belçika ve Almanya’da açılan potansiyel mağazalar ile dijital gerçeklik deneyimleri sunmaya devam etmiştir. Ayrıca dünyanın 12 farklı bölgesinde panoramik 360° video kaydı yapan Thomas Cook, dünya çapında ilk dijital gerçeklik turizm videolarına da sahip olmuştur. Elektronik anlamda yapmış olduğu ilkler sayesinde çığır açan bir konuma sahip olmuştur.(Visualise,2015). Rodos’taki Sentido isimli otelde havuz deneyimi, Manhattan bölgesinde kuşbakışı helikopter turu ve mısır piramitleriyle gezi deneyimletmek gibi birçok dijital tur içeriği sunan Cook, mağaza içi dijital gerçeklik deneyimi yaşatmasıyla birçok inovasyon ödülünün de sahibi olmuştur. (Visualise,2015). Thomas, yapmış olduğu bu teknolojik yatırımlar sayesinde icra etmiş olduğu işlerden %40 geri dönüş elde etmiştir. Dijital tatili tercih eden turistlerin otel rezervasyonlarının 17.500 dolar artış gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır.(CNBC,2016).

2.FİRST AİRLİNES UYGULAMASI

Merkezi Tokyo'da olan havayolu şirketidir. Dünyada ilk defa sanal havayolu tesisini hizmete açarak havayolu sektöründe öncü bir dönüşüme imza atmıştır.Digital gerçeklik, teknolojisini kullanarak müşterilerine, yiyecek-içecek ve seyahat deneyimini duyu organlarımızla hissedilebilecek şekilde yansıtmıştır.

Görsel 2: *First Airlines Uygulaması*

Kaynak: <https://firstairlines.jp/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

Özellikle geliri düşük uluslararası uçuş yapamayan müşterilerine sanal turlar düzenlemektedir. Ikebukuno Havalimanı bünyesinde yer alan mekan, somut bir şekilde dizayn edilmiştir.(Görsel 2). Sanal gerçeklik deneyiminde müşteriler gerçek bir uçağa binerken ki tüm prosedürleri gerçekleştirmektedir.Sonrasında ise yolculara VR gözlük dağıtılarak 2 saat süren sanal seyahat simülasyonunun keyfini çıkartmaktadırlar. Simülasyon New York, Hawaii, Helsinki, Kaliforniya, Roma ve Paris gibi lokasyonların yanı sıra Japonya çevresinde sanal seyahatler gerçekleştirmektedir.Uçağın yiyecek-içecek kısmında ise yolculuk yapılan destinasyonlara özgü yöresel yemekler sunulmaktadır.(First Airlines,2023)

Görsel 3: *First Airlines VR Uygulaması*

Kaynak: <https://firstairlines.jp/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

Gerçek hayatta yaşanan uçak yolculuğunun birebir aynısını yapmaya gayret gösteren first airlines, motor sesi ve anonsların duyulabileceği, uçuş manzaralarının yakından görülebileceği ve turistik destinasyonların yöresel lezzetlerini tadabileceği digital deneyim fırsatını müşterilerine sunmaktadır. Gelir düzeyi düşük, fiziksel engeli bulunan ve zaman sınırlaması olan kişiler oldukça yoğun talepte bulunmaktadır. Hatta şirketin resmi internet sitesinde favori sorular sekmesinde “Gerçek bir havayolu mu?” şeklinde sorulan soruya, “Bunu hayal gücünüze bırakıyoruz.” cevabını vermiştir. (First Airlines, 2023)

3. LUFTHANSA HAVAYOLLARI UYGULAMASI

Almanya merkezinde kurulan Lufthansa Havayolları, Digital teknolojilere ve stratejik pazarlama anlayışına oldukça önem vermektedir. 2016 yılından beri hizmet veren “Flying Lab” isimli inovatif platformu müşterilerin kullanımına açmıştır. Bu platformda uçuş süresince sanal teknolojiler kişilere deneyimletilerek konferans, toplantı ve fuarların yapılması sağlanmaktadır. (FlyingLab, 2023).

Görsel 4: Lufthansa Havayolları Uygulaması

Kaynak: <https://flyinglabs.org/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

Sanal teknolojiler hakkında güncel gelişmeleri yakından takip eden Lufthansa,müşteri memnuniyetini arttırabilmek için “VR Moving Map” uygulamasını geliştirmiştir. Bu platform sayesinde uçuş süresince yolculara verilmiş olan VR gözlükler sayesinde uçakla üzerinden geçilen yerlerde digital turlar düzenlenmektedir.Örneğin; Uçak İngiltere üzerinden geçiyorsa yolcular London Eye’a sanal olarak binebilmekte, şehrin tarihi noktalarını gezebilmektedir.(Chip,2018)

3. Inamo Restaurant Uygulaması

Inamo, bir Uzak Doğu restaurantıdır.2008 yılında Londra’da hizmete açılmıştır. Artırılmış sanal gerçeklik teknolojisini yakından takip eden ve firma bünyesinde sürekli kullanan Inamo, işletmeler arasında dikkat çekmektedir.İşletme içerisinde kullanılan elektronik cihazlar sayesinde kişiler, vermiş oldukları siparişleri doğrudan masalarına yansıtılan menü ekranından seçebilmektedir.(Spence ve Piqueras-Fizman,2013:2)

Görsel 5: Inamo Restaurant Uygulaması

Kaynak: <https://www.therail.media/stories/2017/3/7/how-inamo-restaurant-has-embraced-interactive-dining> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

İşletmenin Londra merkezli Soho,Covent Garden ve Camden semtlerinde şubeleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Inamo, sanal gerçeklik teknolojileriyle hazırlanmış menü dizaynı, interaktif masa sistemikleri,360° panoramik canlı yayınlarla birlikte mutfağın ve şeflerin birebir izlenmesi, müşterinin zevkine göre masaların digital tasarımlarla süslenmesi ve interaktif duvar projeksiyonlarıyla kaplı oyun odaları ile sunmuş olduğu artırılmış sanal gerçeklik teknolojileriyle sektörde önemli yeniliklere imza atmıştır.(Inamo,2023.)

4. LEGOLAND

Dünyada sanal gerçeklik teknolojilerini ileri seviyede kullanan çok sayıda tema park işletmeleri bulunmaktadır.Bu parklardan en önemlisi ise; ABD’de bulunan “LEGOLAND” dir.(Legoland,2023).

Görsel 6: Legoland Uygulaması

Kaynak:<https://www.travelchannel.com/interests/amusement-parks/photos/new-virtual-reality-theme-park-experiences> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

2018 yılında hizmete başlayan legoland, özellikle çocuklar için geliştirmiş olduğu digital gerçeklik treni ile çocuklu ailelere yönelik bir boş zaman aktivitesi sunmaktadır.Dışarıdan bakıldığında raylı bir sistem üzerine kurulu bir tren gibi gözüksede, VR gözlük yardımıyla kişiler kendilerini bir Lego diyarında oldukları düşüncesine kapılmakta ve bu deneyime göre hareket etmektedirler. Bu sayede zihinlerinde sanal ortam içerisinde gerçekleştirmiş oldukları bu deneyim, daha kendine has ve farklı bir hal almaya başlamaktadır. (Görsel 6).

TÜRKİYE'DE ELEKTRONİK BOŞ ZAMAN UYGULAMALARI

1. JOLLY TUR

1987 yılı itibariyle hizmet vermekte olan Jolly Tur, Türkiye'den verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Kurulduğu yıldan beri teknolojik yatırımlarına ağırlık veren firma bünyesinde barındırdığı VR gözlükler ile rezervasyon yapılmasına gerek kalmadan misafirlerine otel ve tatil bölgesi hakkında 360° sanal bir deneyimi yaşatmaktadır.(Turizm Güncel,2023).

Görsel 6: Jolly Tur Uygulaması

Kaynak:<https://www.turizmguccel.com/haber/jolly-tur-acentelerinde-vr-donemi-h34135.html> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

2. VR MERSİN UYGULAMASI

Türkiye'de birçok destinasyon yerel paydaşlar ile beraber çalışarak destinasyon tanıtımı kapsamında önem arz eden digital(sanal) gerçeklik teknolojilerinden faydalanmaktadırlar. Mersin Büyükşehir Belediyesi himayesinde gerçekleştirilen ve Kültür Turizm Bakanlığı katkısıyla hazırlanan "VR Mersin" projesi yerli ve yabancı turistlerde yaratmış olduğu etki sayesinde ülkemize önemli katkılar sağlamaya devam etmektedir. Kişiler VR Mersin yardımıyla Mersin'in geleneksel özelliklerini ve tarihini 360° panoramik sanal turlarla gezebilmektedir.Uygulama, kullanıcılara Türkçe, İngilizce, Almanca ve Arapça olmak üzere 4 farklı dil seçeneğini de sunmaktadır.Uygulamaya web sitesi,akıllı telefon,tablet gibi akıllı cihazlarla veya aplikasyon aracılığıyla ulaşabilirsiniz.Platform, Mersin ilinin geçmişteki görüntülerini paylaşarak kullanıcılara bugün ile geçmiş arasında köprü kurmalarında yardımcı olmaktadır.Bu proje 2016 yılında Dünya çapında en iyi "TravelByDrone.com"

videosu ödülüne layık görülürken aynı zamanda 2017 yılı EMITT fuarında destinasyonlar içerisinde en iyi teknolojik stant statüsüne layık görülmüştür. (VR Mersin,2023)

Görsel 7: VR Mersin Uygulaması

Kaynak: <https://vr.mersin.bel.tr/#!/Cennet-Obrugu-2bf/?dil=Tr&ath=108&atv=-2&fov=62>
(Erişim tarihi: 19.03.2023)

Sanal gerçeklik teknolojilerinin tanıtım ve pazarlama alanlarında da sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Örnek vermemiz gerekirse; 2019 yılında düzenlenen EMITT fuarında, dijital gerçeklik teknolojisi cihazları ile Kapadokya’da balon uçuşu, ATV turu, at turu ve doğa gezisi gibi birçok aktivite VR gözlük yardımıyla tanıtılmıştır. (CTHaber,2019). Artırılmış gerçeklikle çeşitlendirilen destinasyonlar, geleneksel boş zaman aktivitelerin maliyeti, zaman ve güvenlik dezavantajlarını geride bırakarak, elektronik boş zaman aktivitelerin gün geçtikçe popülerleşmesini sağlamaktadır.

3. CRYTEK UYGULAMASI

Elektronik boş zaman aktivitesi olarak Türkiye’den verilebilecek en güzel örneklerden biridir. 1999 yılında Almanya’da 3 Türk kardeş tarafından kurulan bağımsız video oyun geliştirici şirkettir. Firmanın; Kiev, Budapeşte, Sofya, Seul, Nottingham, Şanghay, Austin ve İstanbul olmak üzere 8 farklı yerde de oyun stüdyosu bulunmaktadır. (Crytek,2023).

Görsel 8: Crytek Uygulaması

Kaynak: <https://teknovr.com/the-climb-2-incelemesi-vr-tirmanis-oyunu/>
(Erişim tarihi: 19.03.2023)

Sanal gerçeklik teknolojisi sayesinde Vietnam'da dağ tırmanışı aktivitesi gibi zenginleştirilmiş birçok spor simülasyonlarını platformda sunmaktadır. Dünyanın en tehlikeli açık hava macera aktivitelerinden biri olan kaya tırmanışının korku ve heyecanını gerçek bir şekilde kullanıcılara deneyimletebilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bütün ekonomik hareketliliğin altında sosyal bir olgusal gerçek yer almaktadır. Tüketim de böyle bir eylemdir. Ekonomi ve sosyolojinin içeriğine giren disiplinler arası bir araştırma konusudur. Tüketime zaman geçtikçe önem kazanması bir araştırma konusuna sebebiyet vermesi 1980'lerle beraber söz konusu olmaya başlamıştır. Çünkü bu dönem; Küreselleşmenin ve bununla birlikte küresel tüketim kültürünün ivmelendiği ve kapitalizmin tüketim tarafını işaret eden altın çağların yaşandığı önemli bir dönemdir. Bu tarihle beraber modern çağın getirmiş olduğu elektronik boş zaman uygulamaları, sanal gerçeklik aktiviteleri gibi alanlar hayatımızda vazgeçilmez bir yer edinmiştir. Çalışma saatlerinin azalması, esnek çalışma koşullarının ortaya çıkması, ve erken emeklilik gibi yeni gelişmeler sayesinde bireylerin boş zamanlarında ve bu zaman akışında tüketime ayrılan aralıkta genişleme olmuştur. Böylelikle bu yeni tüketim alışkanlıklarını, modern ve çağdaş bir anlama bürünmüşlerdir. Boş zamanın elektronik ve sanal yönü aynı zamanda kültürel yanı (tüketim sayesinde kimlik oluşumu, aktivitelere atfedilen sembolik anlamlar, hedonizm, boş zamana ait bir deneyim türü olarak alışveriş yapmak gibi) yeni mekanlar içerisinde bir araya getirilmiştir. Elektronik boş zaman olgusuyla beraber hayatımıza giren çevrimiçi alışveriş kavramı zorunlu bir görev biçiminde gerçekleşen ve genellikle ihtiyaç üzerine kurulu olan tüketim eylemleri böylece, zevk ve keyif alınarak yapılan sanal

ortamda gezinti ve vakit geçirme gibi eylemler haline gelmiştir. Bu kapsamda uygulamaların yenilenebilmesi için geliştirilen bazı öneriler şöyledir;

- **Yaş** unsuru üzerinde durmamız gerekirse; teknoloji çağına yakın oldukları için sadece genç kitleye hitap etmemelidir. Bundan dolayı elektronik boş zaman uygulamaları geliştirilirken; tüm bileşenlerin genel izleyici kitlesine hitap ettiğinden emin olmalıyız.

- **Fonksiyonel** açıdan değerlendirmemiz gerekirse; elektronik boş zaman uygulamalarında kullanılan tüm sanal aktiviteler her yaştan kişinin kolayca kullanabileceği ve ulaşabileceği şekilde tasarlanmalıdır.

- **Statü** olarak değerlendirirsek; Günümüzde artık tüm insanlar deneyim toplumu içerisinde yer almaktadır. Bu yüzden birbirinden farklı gelir düzeyi ve sosyo ekonomik, statülerde bulunan kişileri de içeriğine almalıdır

- **Gerçeklik algısı** unsurunu değerlendirirsek eğer; Kişilerin elektronik boş zaman uygulamalarını deneyimlemeye iten en önemli unsur “gerçekmiş” gibi algılanması ve yaşanmasıdır. Bu yüzden; elektronik uygulamalar her ne kadar digital, oyun tabanlı sürükleyici ve yüksek eğlence içerikli uygulamalar içerse de, gerçeklik algısı tüm uygulamalarda aranan ve merak uyandıran bir etkidir. Keza, değerlendirmeler sonucunda da bazı kişilerin deneyimlemiş oldukları içeriği fazla yapay, kurgusal ve ütöpik bulduklarını içeriğin bütününe olan algılarını kaybettikleri görüşüne rastlanılmıştır. Bunun sonucunda; Türkiye’de faaliyette bulunan tüm sektörlerin bu unsurları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Elektronik boş zaman olgusunun, konu edildiği çalışmada, boş zaman; tüketim “ ebz kavramları” kavramsal açıdan analiz edilmiştir. Analizler önce boş zaman ve EBZ kavramlarının değerlendirilmeye alınması, daha sonra bu değerlendirmelerden elde edilen bulguların karşılaştırmalı bir şekilde yorumlanarak elektronik boş zaman kavramı için çıkarımlara gidilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan EBZ kavramına ilişkin birtakım açıklamalar yapılmış ve bu açıklamalardan yola çıkarak EBZ’nin özellikleri ve boyutları sayesinde temel unsurlar belirlenmiştir. Bu açıklamalarda, EBZ’nin GBZ ile benzer özelliklerinin olduğu, ama GBZ’den ayıran farklı bileşenlerinde yer aldığı bulgularına ulaşılmıştır. Bu bulgulara dayanarak, EBZ’de boş zaman, gönüllülük ve en az 1 adet aktivite içermesi gerekmektedir. EBZ belirli bir amaç için yapıldığı, bu amacın evrensel nitelikler taşıdığı, katılımcı kişiye “keyif ve mutluluk” verdiği sosyal ve mental açıdan faydalar sağlaması gibi bulgulara rastlanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akatay, A., (2003), Örgütlerde Zaman Yönetimi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, Sayfa: 282-300.
- Akoğlan Kozak, M. & Özkeroğlu, Ö. (2018). Turizm ve Rekreasyon Kavramları: Sanal Bakış ile Değerlendirme, II. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 20-22 Eylül 2018, ss. 399-409, Gümüşhane.
- Aytaç Ö (2002). Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 232-233, Elazığ.
- Aytaç, O. (2006). Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,(11),27-53.
- Dilek, N. K., (2020). Turizm Sektöründe Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımına ve Etkisine Yönelik Keşifsel Bir Araştırma Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güncan, Ö. (2021). Sanal Rekreasyon Kavramının Özellik ve Temel Unsurlarını Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma . *Tourism and Recreation* , 3 (1) , 66-76 .
- Hazar, A.(1999). Turizm İşletmelerinde Animasyon, Detay Yayıncılık, Ankara
- Kabasakal, K. (2007). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlar ve Şiddetle İlişkisi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Karaküçük, S. (2014). Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme, 4.baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kır İ (2007). Yükseköğretim Gençliğinin Boş Zaman Etkinlikleri-KSÜ Örneği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, Sayı:2, s.307-328, Elazığ.
- Köktaş Ş.K. (2004). Rekreasyon Boş Zamanı Değerlendirme, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Meyer, H. D., Brightbill, C. K., & Sessoms, H. D. (1969). *Community recreation*, Prentice-Hall Publisher, 29-34.
- Nimrod, G. & Adoni, H. (2012). Conceptualizing E-Leisure. *Society and Leisure*, 35(1), 31-56.
- Özcan, B. (2007). Sosyolojik olarak Tüketim ve Boş Zaman: İstanbul Olivium Outlet Center ve Galleria Alışveriş Merkezi Örnekleri Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Spence, C., Piqeras-Fizman,B.(2013). Technology at The Dining Table. *Flavour* 2(16), 1-13.
- Tel M. ve B. Köksalan,(2008). Öğretim Üyelerinin Spor Etkinliklerinin Sosyolojik Olarak İncelenmesi (Doğu Anadolu Örneği) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 18, Sayı: 1 Sayfa: 261-278, Elazığ

<https://visualise.com/2015/10/thomas-cook-virtual-holiday-wins-first-award>

(Erişim tarihi:19.03.2023)

<https://www.cnn.com/2016/01/08/virtual-reality-devices-could-transform-the-tourism-experience.html> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://firstairlines.jp/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://flyinglabs.org/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

https://www.chip.com.tr/haber/lufthansadan-ucus-sirasinda-vr-keyfi_77437.html

(Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://www.turizmguncel.com/haber/jolly-tur-acentelerinde-vr-donemi-h34135.html> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://vr.mersin.bel.tr/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://www.cthaber.com/haber/1803274/23-emitt-sona-erdi> (Erişim tarihi:19.03.2023)

<https://www.inamo-restaurant.com/gallery/> (Erişim tarihi:19.03.2023)

<https://www.legoland.com/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://www.crytek.com/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://teknovr.com/the-climb-2-incelemesi-vr-tirmanis-oyunu/> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://www.therail.media/stories/2017/3/7/how-inamo-restaurant-has-embraced-interactive-dining> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

<https://www.travelchannel.com/interests/amusement-parks/photos/new-virtual-reality-theme-park-experiences> (Erişim tarihi: 19.03.2023)

Bölüm 11

ULUSLARARASI PAZAR BÖLÜMLENDİRME VE HEDEF PAZAR SEÇİMİ

Fatma ŞEKER¹

Yılmaz ÇEKMEN²

Bulut DÜLEK³

1 Siirt Üniversitesi SBMYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü,
skrfatma56@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6338-3372>

2 Öğr.Gör., Siirt Üniversitesi SBMYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü,
yilmazcekmen@siirt.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0008-6660>

3 Doç.Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İşletme Bölümü,
bulutdulek@yyu.edu.tr , ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-3474-7220>

1. GİRİŞ

Uluslararası pazar bölümlendirme, farklı kültürler, dil ve coğrafi bölgeler gibi faktörlere dayalı olarak uluslararası pazarları ayırmayı ve belirli hedef pazarlama faaliyetini içeren bir iş stratejisidir.

Uluslararası pazar bölümlendirme, ürün ve hizmetleri farklı ülkelerdeki müşterilere uygun bir şekilde muhafaza etmeye olanak tanır. Bu, farklı pazarlarda farklı ihtiyaçlar ve tercihleri karşılamak üzere özelleştirmeyi gerektirir.

Hedef pazar, bir şirketin satış oluşturmayı amaçladığı belirli bir pazar bölümüdür. Hedef pazar belirlerken, sınırlamaları bölümlendirmeye dayalı olarak, pazarlamanın geleceği, büyüme potansiyeli, karlılık, erişilebilirlik, müşteri ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur. Hedef pazarlamanın doğru belirlenmesi, işletme pazarlama çabalarını daha etkili bir şekilde yönlendirmelerine, müşterilerin daha iyi anlamalarına ve daha verimli bir şekilde fayda kullanımlarına olanak tanır.

Bu çalışmamızda, pazar bölümlendirmenin birçok farklı kriter kullanılarak gerçekleştirilebilir olmasına değindik. Bunlar demografik faktörler (yaş, cinsiyet, gelir düzeyi), coğrafi faktörler (bölge, ülke), psikografik faktörler (yaşam tarzı, değerler, ilgi alanları) veya davranışsal faktörler (ürün kullanım sıklığı, marka sadakati) olabilir. Pazar bölümlendirme bir pazarı farklı gruplara ayırma sürecidir, hedef pazar ise şirketin odaklanacağı ana bölümdür. Pazar bölümlendirme ve hedef pazar belirleme, şirketin pazarlama stratejilerini optimize etmesine, müşteri ihtiyaçlarına odaklanmasına ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olur.

1. PAZAR BÖLÜMLENDİRME

Pazar bölümlendirme, bir pazarın belirli özelliklerine göre tüketicileri farklı gruplara ayırarak pazarlama stratejilerini daha etkili hale getirmek için kullanılan bir işletme stratejisidir. Bu, tüketicilerin ihtiyaçlarını, tercihlerini, davranışlarını ve diğer özelliklerini belirlemek ve bu özelliklere göre farklı pazarlama stratejileri uygulamak anlamına gelir (Aaker, D. A., & Shansby, J. G. 1982).

Pazar bölümlendirme, şirketlerin hedeflediği müşteri kitlesini daha iyi anlamalarını ve onların ihtiyaçlarına daha uygun ürünler, fiyatlandırma, promosyonlar ve dağıtım stratejileri belirlemelerini sağlar. Pazar bölümlendirme aynı zamanda şirketlerin pazarlama çabalarını optimize etmelerine yardımcı olur, çünkü bireysel tüketicilere özelleştirilmiş bir pazarlama yaklaşımı benimsenir. (Brooksbank, R. 1994).

1.1 Pazar Bölümlendirmenin Faydaları

Pazar bölümlendirmenin birçok faydası vardır. İşte bazıları:

Müşteri ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılması: Pazar bölümlendirmesi, farklı müşteri gruplarının ihtiyaçlarını daha iyi anlamaya yardımcı olur. Bu sayede, bir ürün veya hizmetin farklı müşteri gruplarına uygun şekilde pazarlanabilmesi mümkün olur.

Rekabet avantajı: Pazar bölümlendirmesi, bir işletmenin rakiplerinden daha iyi bir şekilde müşteri ihtiyaçlarını karşılmasına olanak tanır. Farklı müşteri gruplarına özel pazarlama stratejileri uygulayarak, müşteri sadakati ve marka sadakati artırılabilir.

Farklılaştırılmış pazarlama stratejileri: Pazar bölümlendirmesi, işletmenin farklı müşteri gruplarına özel pazarlama stratejileri geliştirmesine olanak tanır. Bu sayede, müşterilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini daha iyi karşılayacak pazarlama stratejileri belirlenerek daha etkili bir şekilde pazarlama yapılabilir.

Satış artışı: Pazar bölümlendirmesi, müşteri gruplarına özel pazarlama stratejileri uygulayarak işletmenin satışlarını artırmasına olanak tanır. Farklı müşteri gruplarına özel ürünler veya hizmetler sunularak müşterilerin daha fazla ilgisini çekebilir ve satışlar artırılabilir.

Maliyet tasarrufu: Pazar bölümlendirmesi, işletmenin pazarlama bütçesinin daha etkili kullanılmasına olanak tanır. Farklı müşteri gruplarına özel pazarlama stratejileri geliştirerek, pazarlama bütçesi daha etkili bir şekilde kullanılabilir ve maliyet tasarrufu sağlanabilir.

(Haley, 1968: 30; McDonald ve Dunbar, 2004: 35-37)

Maddeler halinde açıklayacak olursak;

- İşletme daha çok kar sağlayan pazar bölümüne yönelir.
- Müşteri ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılması
- Rekabet avantajı sağlama
- Farklılaştırılmış pazarlama stratejileri geliştirme
- Satışların artırılması
- Pazarlama bütçesinden tasarruf sağlama

Pazar bölümlendirme, bir pazarın homojen (benzer) özelliklere sahip gruplara bölünmesi sürecidir. Pazar bölümlendirme kriterleri, pazarı bölmenin temel nedenleridir ve birçok farklı faktöre dayanabilir. (Wind ve Bell, 2007).

Pazar bölümlendirme kriterleri şunları içerebilir:

1. Coğrafi: Bölgesel farklılıklara dayalı olarak pazarı bölmek. Örneğin, şehir, eyalet veya ülke gibi coğrafi bölgeler.

2. Demografik: Yaş, cinsiyet, gelir, eğitim seviyesi gibi tüketicilerin özelliklerine dayalı olarak pazarı bölmek.

3. Psikografik: Tüketici davranışlarını, yaşam tarzlarını, kişilik özelliklerini ve değerlerini dikkate alarak pazarı bölmek.

4. Davranışsal: Tüketicilerin ürünlere veya hizmetlere nasıl tepki verdiklerine dayalı olarak pazarı bölmek. Örneğin, sadık müşteriler, fiyat hassasiyeti olan müşteriler veya ürünün kalitesine odaklanan müşteriler gibi.

5. Endüstriyel: Bir pazarda bulunan işletmelerin büyüklüğü, faaliyet sektörü, faaliyet alanı veya coğrafi konumuna dayalı olarak pazarı bölmek.

Bu kriterlerden herhangi biri veya birkaçı bir arada kullanılarak pazar bölümlendirme stratejileri oluşturulabilir. Pazar bölümlendirme, pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini artırmak ve hedef kitleye daha iyi hizmet sunmak için önemlidir. (Wedel ve Kamakura, 2012).

Genel olarak tüketici pazarlarında aşağıdaki pazar bölümlendirme kriterleri kullanılmaktadır.

Tablo 1: Tüketici Pazarları için Temel Pazar Bölümlendirme Değişkenleri

Coğrafi Bölge	Gelir	Milliyet	Faydalar
Şehir Büyüklüğü	Meslek	Sosyal Sınıf	Kullanım Oranı
Yoğunluk	Eğitim	Psikografik Yaşam Tarzı	Sadakat Durumu
İklim	Din	Kişilik	Hazır Olma Düzeyi
Demografik Yaş	İrk	Davranışsal Durum	Ürüne Yönelik Tutum
Aile Büyüklüğü	Jenerasyon	Cinsiyet	Aile Yaşam Çevrimi

Kaynak: Kotler, P., & Keller, K. (2011). *Marketing management 14th ed.* Prentice Hall

Uluslararası pazar bölümlendirmesi yaparken, farklı değişkenler dikkate alınarak tüketicilerin ihtiyaçları ve tercihleri belirlenir. Bu değişkenler, pazarın bölümlendirilmesinde kullanılan temel faktörlerdir. Değişkenlik ise, bir pazardaki tüketicilerin benzersiz ihtiyaç ve tercihlerine dikkat çeken bir kavramdır.

Değişkenlik, bir pazarın tüketicilerinin benzersiz ihtiyaçlarına ve tercihlerine dikkat edilerek yapılan bölümlendirmede önemlidir. Bir pazardaki tüketiciler arasındaki farklılıkların dikkate alınması, bir şirketin pazarlama stratejilerini daha etkili hale getirmesine olanak tanır. (Steenkamp ve Ter Hofstede, 2002; Wedel ve Kamakura, 1998).

Örneğin, bir ürünün tüm pazarlarda aynı şekilde sunulması yerine, bir pazarın benzersiz ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun olarak özelleştirilmesi daha başarılı bir pazarlama stratejisi olabilir. Bu, tüketicilerin ilgisini çeke-

cek, satın alma niyetlerini artıracak ve şirketin pazarda daha fazla rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle, uluslararası pazar bölümlendirme yapılırken değişkenlik dikkate alınmalıdır. Pazarın belirli bir bölümünün benzersiz özelliklerine göre özelleştirilmiş bir ürün veya hizmet sunmak, şirketin pazardaki varlığını güçlendirebilir.

Uluslararası pazar bölümlendirme mikro ve makro kriterleri kullanarak yapılabilir.

Mikro kriterler, bir pazarın tüketicilerini daha küçük gruplara ayırmak için kullanılan spesifik kriterlerdir. Bunlar genellikle tüketicilerin demografik, psikografik ve davranışsal özelliklerine dayanır. (Hassan ve Craft, 2011).

Mikro kriterlerin örnekleri şunlardır:

- Yaş, cinsiyet ve gelir düzeyi gibi demografik özellikler.
- Tüketicinin ilgi alanları, kişilik özellikleri ve yaşam tarzı gibi psikografik özellikler.
- Tüketicinin ürünü satın alma sıklığı, marka sadakati ve fiyat hassasiyeti gibi davranışsal özellikler.

Makro kriterler, bir pazarın daha büyük kategorilere ayrılması için kullanılan kriterlerdir. Bu kriterler genellikle bir ülkenin veya bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine dayanır. Makro kriterlerin örnekleri şunlardır:

- Ülkenin milli gelir düzeyi ve satın alma gücü.
- Ülkenin sosyal ve kültürel özellikleri.
- Ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarı.

Mikro kriterler, pazarlama stratejilerinin daha özelleştirilmesine olanak tanıırken, makro kriterler, pazarın büyük resmini anlamak için kullanılabilir. Uluslararası pazar bölümlendirme yapılırken hem mikro hem de makro kriterler bir arada kullanılabilir ve seçim, pazara ve ürüne göre değişebilir. (Hassan ve Craft, 2011).

Tablo 2: Makro Ve Mikro Kriterler

MAKRO KRİTERLER		MİKRO KRİTERLER		
Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	Kişi Başı Gelir	Yaş	Ürüne Yönelik Tutum	Aile Büyüklüğü
Yasal/Düzenleyici Yapı	Politik İstikrar	Gelir	Kent Nüfusunun Oranı	Yaşam Tarzı
Sanayileşme Düzey	Yönetim Biçimi	Cinsiyet	Müşterinin Sadakat Düzeyi	Markanın Bilinirliği
Teknolojik Yenilikçilik Düzeyi	Dil	Eğitim	Ürünün Kullanım Sıklığı	Etnik Köken
Ekonomik Düzenindeki (Serbest/Otoriter) Pazara Uyum	Din	Meslek	Satın Alan İhtiyaçları	Bölgesel kimlik
İletişim Altyapısı	Coğrafi Lokasyon	Din	Satın Alan İstekleri	Sosyal Sınıf
Sosyo-Kültürel Yapı	Nüfusu (Demografik Yapı)	Dil	Pazar Bölümünün Büyüklüğü	
		Kişilik		

Kaynak: Hassan, S.S., Craft, S. (2005). Linking global market segmentation decisions with strategic positioning options. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 22 Iss 2 pp. 81 – 89

ÖLÇÜLEBİLİR	• Büyüklük, alım gücü gibi bölüm özellikleri ölçülebilir olmalı.
YETERİNCE BÜYÜK	• Bölümler yeterince büyük ve karlı olmalı.
ULAŞILABİLİR	• Bölümlere etkin bir şekilde ulaşılabilir ve hizmet edilebilir olmalı.
FARKLILAŞTIRILABİLİR	• Bölümler değişik pazarlama karmalarına farklı tepkiler verebilmeli.
FAALİYETE GEÇİRİLEBİLİR	• Etkin programlar ile bölümler cezbedilebilmeli ve onlara hizmet verilebilmeli.

Çizelge 1: Etkin Bölümlendirme için gerekli unsurlar

Firma için uluslararası pazar bölümlendirme stratejileri, küresel pazarlara yönelik ürünlerin ve hizmetlerin, farklı kültür, dil, ihtiyaç ve tercihlerle sahip farklı müşteri gruplarına yönelik olarak pazarlama ve dağıtımını kapsayan bir yaklaşımdır. Bu stratejiler, firmaların küresel rekabet ortamın-

da başarılı olmalarını sağlamak için önemlidir. Firmanın uluslararası pazar bölümlendirme stratejileri de buna uymak için ele alınan yaklaşımları tanımlamaktadır.

Uluslararası pazarları bölümlendirmek için üç ayrı stratejiden bahsedilmektedir (Diamantopoulos ve diğ., 2014):

- Ülkeler stratejisi
- Ülkeler içinde pazar bölümleri stratejisi
- Küresel pazar bölümleri stratejisi

Bir firmanın seçebileceği uluslararası pazar bölümlendirme stratejilerinden birincisi;

Ülke bazlı pazar bölümlendirmesi stratejisi, ürün veya hizmetlerin, farklı ülkelerdeki tüketicilerin farklı ihtiyaç ve taleplerine uygun şekilde tasarlanmasını ve pazarlanmasını sağlar. Bu strateji, farklı ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik farklılıklarını dikkate alarak pazarlama kararları vermenizi sağlar.(Diamantopoulos ve diğ., 2014).

Örneğin, bir firma, Asya pazarına girmek istediğinde, bu pazarı Çin, Hindistan, Japonya, Kore ve diğer Asya ülkelerine göre bölümlendirebilir. Çin'deki müşterilerin ihtiyaçları farklı olabilirken, Japonya'daki müşterilerin tercihleri farklı olabilir. Bu nedenle, firma, farklı ülkelerdeki pazarları doğru bir şekilde bölümlendirerek, ürün ve hizmetlerin daha etkili bir şekilde pazarlanmasını sağlayabilir.

Ülke bazlı pazar bölümlendirmesi stratejisi, firmaların küresel pazarda başarılı olmalarını sağlamak için önemlidir (Cordero, J. M. (2012)). Ancak, bu stratejinin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için, ülkeler arasındaki farklılıkların doğru bir şekilde anlaşılması ve pazarlama stratejilerinin buna göre belirlenmesi gerekmektedir.

İkinci olarak ülkeler içinde pazar bölümleri stratejisi;

Bir ülkede işletmelerin hedef müşterilerine daha iyi ulaşmak için pazarı küçük parçalara ayırarak her bir pazara özel bir strateji uygulamasını ifade eder. Bu strateji, ürün veya hizmetlerin daha etkili bir şekilde pazarlanmasına ve satılmasına yardımcı olur.

Pazar bölümleri stratejisi, ülkeler içinde birçok sektörde uygulanabilir. Örneğin, bir gıda şirketi ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanlara yönelik farklı ürünler sunabilir. Şirket, şehir merkezindeki tüketiciler için farklı bir ürün yelpazesi sunarken, kırsal kesimdeki tüketiciler için farklı bir ürün yelpazesi sunabilir. Bu şekilde, şirket, her pazara özel bir strateji uygulayarak daha fazla müşteri çekebilir ve satışlarını artırabilir.

Aynı şekilde, bir otomobil şirketi de ülkeler içinde pazar bölümleri stratejisi kullanabilir. Şirket, farklı gruptaki müşterilere yönelik farklı modeller sunabilir. Örneğin, bir SUV modeli aileler için uygunken, bir spor otomobil modeli genç ve dinamik bir müşteri segmentine yöneliktir. Bu şekilde, şirket, her pazar segmentine özel bir strateji uygulayarak daha fazla müşteri çekebilir ve satışlarını artırabilir.

Son olarak da küresel pazar bölümleri stratejisi, bir şirketin küresel pazarda farklı bölümlere veya gruplara yönelik farklı pazarlama stratejileri oluşturması anlamına gelir(Wedel ve Kamakura, 2012).

Bu strateji, şirketlerin farklı tüketici gruplarını ve farklı coğrafi bölgeleri hedef almasına ve ürün veya hizmetlerinin farklı özelliklerine göre farklı pazarlama stratejileri geliştirmesine olanak tanır. Bu strateji, şirketlerin pazar payını artırmasına, rekabet avantajı elde etmesine ve küresel pazarda daha etkili bir şekilde faaliyet göstermesine yardımcı olabilir. Şirketler, hedefledikleri pazar segmentlerine özel ürünler veya hizmetler sunarak, müşterilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilirler.

Küresel pazar bölümleri stratejisi, pazarlama stratejilerini belirlemek için pazar araştırmalarının yapılmasını ve hedeflenen pazar segmentlerinin belirlenmesini gerektirir. Ayrıca, şirketlerin farklı pazar segmentlerine yönelik pazarlama kampanyaları, reklamlar ve promosyonlar oluşturarak farklı pazarlama yaklaşımları kullanmaları gerekebilir(Smith, 1956).Bu stratejinin uygulanması, küresel pazarda başarılı olmak isteyen şirketler için önemli bir adımdır. Ancak, farklı pazar segmentlerine yönelik farklı stratejilerin uygulanması, yönetim ve operasyonel zorlukları da beraberinde getirebilir.

Hassan ve Craft (2005) çalışmasında uluslararası pazar bölümlendirme yaklaşımlarını ele almaktadırlar. Yazarlar Diamantopoulos ve diğ. (2014)'nin ele aldıkları üç yaklaşıma ek olarak Takeuchi ve Porter (1986)'ın önerdiği farklı ülkelerde farklılaştırılmış pazarlamayı da eklemişlerdir. Bu dört yaklaşımın yazarlar tarafından yapılan açıklaması ve örneklendirmeleri şu şekildedir;

1) Benzer ürünleri talep eden ülke gruplarını tanımlamak. Coğrafi, politik ve ekonomik pazar bölümlendirme faktörlerine daha fazla ağırlık vererek bölgesel satış yapmak. (Ülkeler stratejisine benzer yaklaşım.)

2) Benzer ürünlerle farklı ülkelerde farklı pazar bölümlerini hedeflemek. Davranışsal ve yaşam tarzı pazar bölümlendirme faktörlerine ağırlık vererek farklılaştırılmış satış yapmak. Örneğin Nestle (Takeuchi ve Porter, 1986'nin çalışmasından alınan yaklaşım.)

3) Çok sayıda ülkede var olan pazar bölümlerini tanımlamak. Çeşitli makro ve mikro pazar bölümlendirme faktörleri arasında hibrid bir yaklaşımla evrensel satış yapmak. (Ülkeler içinde pazar bölümleri stratejisine benzer yaklaşım.)

4) Benzer ürünlere talep eden benzer pazar bölümlerine odaklanmak. Eşsiz ürün özellikleri için gereksinimleri ve kullanım alışkanlıklarındaki ülkeler arası benzerliklere odaklanarak niş satış yapmaktır. (Küresel pazar bölümleri stratejisine benzer yaklaşım.)

Uluslararası pazar bölümlendirme yapan firmalar genellikle ülkelerdeki pazar bölümlerini tanımladıktan sonra giriş kısmına karar vermektedirler. Daha sonra diğer ülkelerdeki benzer pazar bölümlerini tanımlayarak bölgesel bölümler oluşturmaktadırlar. Son olarak da ülkelerin oluşturduğu bölgelerde tanımlanan pazar bölümlerinin benzerliklerine dayalı küresel pazar bölümleri oluşturulmaktadır.

Pazarlamada üretkenliği artırmak, bir şirketin pazarlama faaliyetlerinden maksimum fayda sağlamasına ve verimliliğini artırmasına yardımcı olabilir. Pazarlama faaliyetlerindeki verimliliğini ve etkinliğini artırmak için farklı stratejiler uygulamasını gerektirir.(Erem ve Gürdal, 1990). İşte birkaç örnek:

Müşteri Arama Yöntemleri Geliştirmek: Bir şirket, müşterilerini doğru hedef kitlelere ulaştırmak için daha etkili bir müşteri arama yöntemi geliştirebilir. Örneğin, SEO (Arama Motoru Optimizasyonu) veya sosyal medya pazarlaması gibi dijital pazarlama yöntemlerini kullanarak, doğru hedef kitlelere ulaşabilirler.

Pazarlama Otomasyonu: Pazarlama otomasyonu, pazarlama faaliyetlerindeki tekrar eden görevleri otomatikleştirerek zaman ve iş gücü tasarrufu sağlar. Örneğin, e-posta pazarlama otomasyonu, şirketin doğru mesajı doğru zamanda doğru kişilere iletilmesini sağlayabilir.

Veri Analizi: Veri analizi, bir şirketin pazarlama faaliyetlerindeki başarısını değerlendirmeye yardımcı olabilir. Şirketler, müşteri davranışları, satış verileri ve diğer pazarlama verilerini analiz ederek, gelecekteki pazarlama faaliyetlerini daha doğru bir şekilde planlayabilirler.

İşbirliği: Pazarlama faaliyetlerindeki işbirliği, bir şirketin pazarlama stratejilerini daha iyi hedefleyebilmesine ve kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmasına yardımcı olabilir. Örneğin, satış ve pazarlama departmanları arasındaki koordinasyon, pazarlama faaliyetlerinin satış hedefleriyle daha iyi uyumlu olmasını sağlayabilir.

Yenilikçi Yaklaşımlar: Yenilikçi pazarlama yaklaşımları, bir şirketin pazarlama faaliyetlerindeki üretkenliği artırabilir. Örneğin, bir şirket, dijital pazarlama kampanyalarında interaktif içerikler kullanarak müşterilerle daha etkileşimli bir şekilde iletişim kurabilir. Bu, müşteri deneyimini artırabilir ve satışları artırabilir.

Yukarıdaki örnekler, pazarlama faaliyetlerindeki üretkenliği artırmak

için kullanılabilir farklı stratejilerdir. Bir şirket, iş ihtiyaçlarına ve hedeflerine uygun stratejiler belirleyerek, pazarlama faaliyetlerindeki üretkenliğini artırabilir.(Erem ve Gürdal, 1990).

1.2. Pazarlama Planlaması

Pazarlama planlaması, bir işletmenin pazarlama faaliyetlerini organize etmesine, koordine etmesine ve izlemesine yardımcı olan kapsamlı bir belge veya stratejik plan oluşturmayı içerir (Kotler ve diğerleri, 1999:240);

Pazarlama planlaması aşağıdaki adımları içerir:

1. Pazarlama hedeflerinin belirlenmesi: İşletmenin pazarlama faaliyetleri ile hangi hedefleri gerçekleştirmeyi amaçladığı belirlenir. Hedefler SMART kriterlerine uygun olmalıdır. (specific/belirli, measurable/ölçülebilir, achievable/ulaşılabilir, relevant/ilgili ve time-bound/zamana bağlı).

2. Pazar analizi: İşletme, hedef müşterilerinin ihtiyaçlarını, rekabet ortamını, trendleri ve diğer pazar faktörlerini analiz eder.

3. Hedef pazarın belirlenmesi: İşletme, hedef müşterilerini, hedef pazarı ve potansiyel müşterilerin özelliklerini belirler.

4. Pazarlama stratejilerinin belirlenmesi: İşletme, hedef pazarını etkili bir şekilde hedeflemek için kullanılacak stratejileri belirler.

5. Pazarlama bütçesi belirleme: İşletme, pazarlama faaliyetleri için ayrılan bütçeyi belirler.

6. Uygulama ve kontrol: Planlanan pazarlama stratejileri uygulanır ve gerçekleştirilen faaliyetlerin etkinliği ölçülür.

Pazarlama planlaması, işletmelerin hedeflerine ulaşmak için stratejiler belirleyerek müşteri memnuniyetini arttırmasına, müşteri sadakatini güçlendirmesine ve rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olur.

Pazarlama planlaması yapılırken yanıtlanması gereken temel sorular;

Müşterimiz kimdir?

Bu sorunun yanıtı aşağıdaki gibi cevaplar olmamalıdır.

- “Herkes bizim müşterimizdir.”
- “Ben herkese hitap ederim”
- “Ben bu pazarın önemli bir parçasıyım..”
- “Ben dünya pazarı için mal üretirim”. gibi cevaplar işin kolayına kaçmaktır.

Esasında Müşteriler farklıdır vefarklı kanallara müşteri tepkisi farklıdır. Sonuç olarak gönderilen mesajlara tepkileri farklıdır.

Bir Ürün veya hizmeti satın almayı planladıklarında ise;

- Mesaj veya teklifin tipi (finans ile ilgili?)
- Zamanlaması
- Kişiyeye özel olması ve Görünüşüönemlidir.

Dolayısıyla; Müşteriyi tanımlamak, şirketin alacağı birçok kararın temelini oluşturur. Pazarlama yönetiminin ilk adımı, tüketicileri **bölmümlere ayır-mak** ve bu bölümlerden birini öncelikli **hedef** olarak belirlemektir (Holloway ve Robinson, 1995:61).

2. HEDEF PAZAR

Hedef pazar, bir işletmenin veya bir ürünün hedeflediği belirli bir müşteri kitlesidir. Bu pazarlama terimi, bir işletmenin belirli bir ürün veya hizmeti kimlerin satın alacağına veya kimlere ulaşmaya çalıştığına dair bir strateji belirlemesi için kullanılır.(Morgen ve Levy, 1996:5).

Hedef pazar, demografik özellikler, coğrafi konum, psikografik özellikler ve davranışsal özellikler gibi farklı faktörlere göre tanımlanabilir. İşletmeler, hedef pazarlarını belirleyerek, pazarlama stratejilerini daha etkili hale getirerek, kaynaklarını daha verimli kullanarak ve daha iyi sonuçlar elde ederek müşterilerine daha iyi hizmet sunabilirler.(Yükselen, 2003:141).

Hedef Pazar seçiminde etkili olan beş etken bulunmaktadır. Bunlar :

1. İşletmenin kaynakları
2. Malın özellikleri
3. Mamulün hayat seyriindeki yeri
4. Pazarın yapısı
5. Rekabetsdurumudur.

2.1. Hedef Ülke ve Pazarların Belirlenmesi

Bir işletmenin, hedef ülke ve pazarlarını belirlemesi, faaliyet göstermek istediği coğrafi bölgeleri, müşteri gruplarını, rekabet koşullarını ve potansiyel fırsatları tanımlama sürecidir. Hedef ülkeler ve pazarlar belirlenirken birçok faktör göz önünde bulundurulmalıdır (Kotler ve Keller, 2006: 3).

İlk olarak, işletmenin faaliyet göstermek istediği sektördeki küresel trendler ve pazar büyüklüğü gibi faktörler dikkate alınmalıdır. Bu, işletmenin potansiyel olarak ilgi çekici pazarlara odaklanmasına yardımcı olabilir. (Mucuk, 2010).

İkinci olarak, coğrafi konum, dil ve kültürel benzerlikler gibi faktörler de hedef ülke seçiminde önemlidir. İşletmenin hedeflediği pazarda, dil ve

kültür farklılıklarının ürün veya hizmetlerin kabul edilebilirliği üzerinde önemli bir etkisi olabilir.

Üçüncü olarak, hedeflenen pazarın büyüme potansiyeli ve rekabet koşulları dikkate alınmalıdır. İşletme, pazarın büyüme potansiyelini değerlendirmeli ve rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermek için stratejiler geliştirmelidir.

Son olarak, hedef ülkedeki yasal ve düzenleyici faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır. İşletme, hedef ülkedeki yasal düzenlemeleri anlamalı ve faaliyetlerini bu kurallara uygun şekilde sürdürmelidir. (Kozlu, 2011:9).

Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, işletme hedef ülkelerini ve pazarlarını belirleyebilir ve ilgili stratejileri geliştirebilir.

Pazar büyüklüğü ve gelişme potansiyeli; bir işletmenin başarılı olup olmayacağı konusunda önemli bir etkidir. Pazar büyüklüğü, bir sektördeki toplam satışların veya ürünlerin toplam pazar payının büyüklüğünü ifade eder. Bu, bir işletmenin hedef pazarda ne kadar büyük bir pazara sahip olabileceğini gösterir (Mucuk, 2010).

Gelişme potansiyeli, bir pazarın gelecekte ne kadar büyüebileceğini ifade eder. Pazarın büyüme potansiyeli, işletmenin hedef pazarda ne kadar büyüme fırsatı olduğunu gösterir. Bir işletme, hedef pazarın büyüklüğü ve büyüme potansiyelini analiz ederek, doğru hedef pazarları belirleyebilir. Pazar büyüklüğü ve büyüme potansiyeli, bir işletmenin gelirlerini artırarak, karlılığını ve pazar payını artırmasına yardımcı olabilir.

Pazar büyüklüğü ve büyüme potansiyeli, birçok faktöre bağlıdır. Örneğin, nüfus büyüklüğü, gelir düzeyi, tüketici tercihleri, sektörel trendler ve ekonomik koşullar gibi faktörler, pazar büyüklüğü ve büyüme potansiyelini etkiler.

Bir işletme, hedef pazarın büyüklüğü ve büyüme potansiyelini doğru bir şekilde analiz etmek için pazar araştırması yapmalıdır. Pazar araştırması, hedef pazardaki rakipleri, müşteri segmentlerini, tüketici davranışlarını, fiyat noktalarını ve diğer faktörleri değerlendirerek, işletmeye stratejik kararlar alması için gerekli verileri sağlayabilir.

Risk; Hedef pazarlar, bir işletmenin büyümesi ve başarısı için önemlidir ancak bu pazarlarda bazı riskler de bulunmaktadır. Bu riskler işletmenin pazarlama stratejilerini etkileyebilir ve hedeflenen pazarlardaki faaliyetlerini engelleyebilir.(Asunakutlu, 2021)

Bazı hedef pazar riskleri şunlardır:

1. Politik riskler: Hedef pazardaki siyasi istikrarsızlık, hükümet politikaları ve yasal düzenlemeler gibi faktörler işletmenin faaliyetlerini engelleyebilir. Politik riskler, işletmelerin maliyetlerini artırabilir ve karlılıklarını azaltabilir.

2. Ekonomik riskler: Hedef pazardaki ekonomik koşullar, işletmenin faaliyetlerini etkileyebilir. Örneğin, ekonomik durgunluk dönemlerinde, tüketici harcamaları azalabilir ve işletmelerin satışları düşebilir. Bu da işletmenin karlılığını azaltabilir.

3. Rekabet riskleri: Hedef pazarda rakip işletmelerin sayısı ve faaliyetleri, işletmenin başarısını etkileyebilir. Rakip işletmelerin daha yüksek kaliteli ürünleri veya daha düşük fiyatlı ürünleri olabilir, bu da işletmenin pazar payını azaltabilir.

4. Kültürel riskler: Hedef pazardaki kültürel farklılıklar, işletmenin ürünlerinin veya hizmetlerinin kabul edilebilirliğini etkileyebilir. Kültürel farklılıklar, işletmenin pazarlama stratejilerini değiştirmesini ve hedeflenen müşteri segmentlerine uygun ürünler sunmasını gerektirebilir.

5. Finansal riskler: Hedef pazardaki döviz kuru dalgalanmaları ve ödeme güçlükleri gibi finansal riskler, işletmenin karlılığını ve nakit akışını etkileyebilir. Bu riskler, işletmenin yatırımlarını ve büyümesini kısıtlayabilir.

Bir işletme, hedef pazarlardaki riskleri analiz etmeli ve bu risklerle başa çıkmak için stratejiler geliştirmelidir. Bu stratejiler, işletmenin riskleri azaltarak, hedef pazarlardaki faaliyetlerini sürdürmesine yardımcı olabilir.

Kanun ve yönetmelikler; Bir işletme hedef pazarları seçerken, bu pazarların yasal düzenlemeleri ve yönetmeliklerini de göz önünde bulundurması gerekmektedir. Hedef pazarın yasal düzenlemeleri, işletmenin faaliyetlerini etkileyebilir ve hatta engelleyebilir. Bu nedenle, işletmeler hedef pazarlarında faaliyet göstermeden önce, o ülkedeki yasal düzenlemeleri ve yönetmelikleri anlamalı ve buna göre hareket etmelidir.

Hedef pazarların yasal düzenlemeleri ve yönetmelikleri, birçok farklı alanı kapsayabilir. Bunlar arasında vergi düzenlemeleri, ithalat ve ihracat düzenlemeleri, ürün güvenliği ve standartları, çevre düzenlemeleri, işletme lisansları, çalışan hakları ve tüketici koruma yasaları gibi konular yer almaktadır.

Örneğin, bir işletme Avrupa Birliği'nde faaliyet göstermek istiyorsa, AB'nin ürün güvenliği ve standartları yönetmeliklerine uygun ürünler sunması gerekmektedir. Bu nedenle, ürünlerinin AB standartlarına uygunluğunu belgeleyen sertifikaları alması gerekmektedir.

Rekabetçi çevre; Hedef pazarın rekabetçi çevresi, işletmelerin hedef pazar seçiminde dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Rekabetçi çevre, hedef pazardaki rakipler, tedarikçiler, müşteriler ve yerel işletmeler gibi birçok unsuru içerir.(Aksoy, 2013: 71).

İşletmeler hedef pazar seçiminde, rekabetçi çevrenin analizini yaparak, o pazarda rekabet edebilecek potansiyele sahip olup olmadıklarını anlayabilirler. Bu analiz, işletmenin hedef pazardaki rakiplerinin sayısını, büyüklüğü-

nü, gücünü ve stratejilerini, ürün ve hizmetlerin fiyatlandırma seviyelerini, müşteri davranışlarını ve taleplerini, yerel işletmelerin durumunu ve tedarik zincirlerini içerebilir.(Akyol vd., 2008: 328).

Rekabetçi çevrenin analizi, işletmelerin hedef pazarda rekabet avantajı sağlayabilecekleri fırsatları ve zayıf noktaları belirlemelerine yardımcı olabilir. Bu analiz, işletmelerin hedef pazar seçiminde başarılı olmak için ihtiyaç duydukları stratejileri geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Ticari açık; Bir pazardaki ürün ve hizmet talebinin, o pazarda sunulan ürün ve hizmet arzına kıyasla daha yüksek olduğu durumları ifade eder. Bu durumda, işletmelerin hedef pazarda ürün ve hizmetlerinin talep göreceği anlamına gelir. Hedef pazardaki ticari açık, işletmelerin pazar paylarını artırmak için kullanabilecekleri bir fırsat olabilir.

Hedef pazardaki ticari açığın analizi, işletmelerin o pazarda ürün ve hizmetlerinin talep görebileceği alanları belirlemelerine yardımcı olabilir. Bu analiz, işletmelerin pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde de önemli bir rol oynar. İşletmeler, ticari açığın yüksek olduğu alanlarda pazarlama faaliyetlerini yoğunlaştırarak, pazardaki talebi artırabilirler.

2.2. Hedef Pazar Seçimi İçin Uluslararası Pazarlama Araştırması

Hedef pazar seçimi için uluslararası pazarlama araştırması, bir şirketin hedef pazarlarını belirlemesi için kullanılan bir yöntemdir. Bu araştırma, şirketin ürün veya hizmetlerinin talep göreceği pazarları tespit etmesine, pazar payı artırmasına ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olur.(Akat, 2009: 33).

Aşağıdaki adımları takip edilerek hedef pazar seçimi için uluslararası pazarlama araştırması yapılabilir;

1. Pazarlama hedefleri belirlenir

Şirketin hedefleri doğrultusunda, hangi ülkelerde büyümek istediğinizi belirleyin. Bu hedefler, pazar payı artırma, yeni pazarlara giriş yapma, marka bilinirliği artırma gibi faktörlere dayanabilir.(Tull ve Hawkins, 1984: 25).

2. Hedef pazarlar analiz edilir

Potansiyel pazarları belirleyin ve bu pazarların özelliklerini inceleyin. Bu özellikler, ekonomik koşullar, tüketici davranışları, rekabet ortamı, yasal düzenlemeler ve diğer faktörler olabilir.(Craig ve Douglas, 2005: 36).

3. Rakip Analizi Yapılır

Rakiplerinizi inceleyin. Bu analiz, rakiplerinizin hangi pazarlarda faaliyet gösterdiğini, nasıl fiyatlandırmalar yaptıklarını, hangi kanalları kul-

landıklarını ve müşteri ilişkileri yönetimini nasıl yaptıklarını içerir.(Walsh, 1994: 57).

4. Tüketici davranışları incelenir

Potansiyel müşterilerin davranışlarını ve ihtiyaçlarını anlamak için araştırma yapın. Bu araştırma, tüketicilerin ne tür ürünlere veya hizmetlere ihtiyaç duyduklarını, hangi kanalları kullandıklarını ve nasıl satın alma kararları verdiklerini içermelidir.(Şekerkeya, 2008: 296).

5. Pazarlama Stratejisi Belirlenir

Araştırmanın sonuçlarına dayanarak, pazarlama stratejinizi belirleyin. Bu strateji, hedef pazarlara uygun olarak fiyatlandırma, ürün veya hizmet özellikleri, dağıtım kanalları ve promosyon stratejileri gibi unsurları içermelidir.(Akat, 2009:37).

6. Araştırma Sonuçları Uygulanır

Belirlediğiniz pazarlama stratejilerini hayata geçirin ve sonuçları ölçmek için izleme ve raporlama mekanizmaları oluşturun.

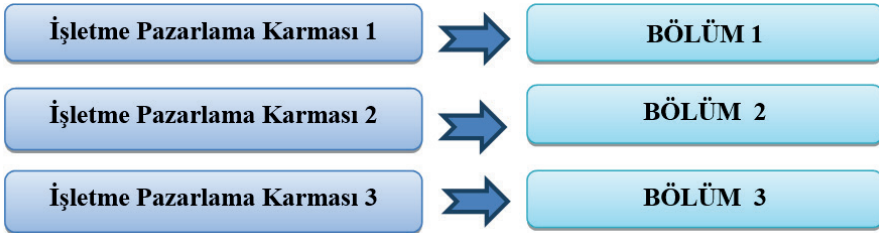
Hedef pazar seçimi için uluslararası pazarlama araştırması, şirketlerin hedef pazarları belirleyerek rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olur. Ancak, bu araştırmanın doğru bir şekilde yapılması gerekir.(Tokol, 2006: 60-64).

2.3. Hedef Pazar Seçimi Stratejileri

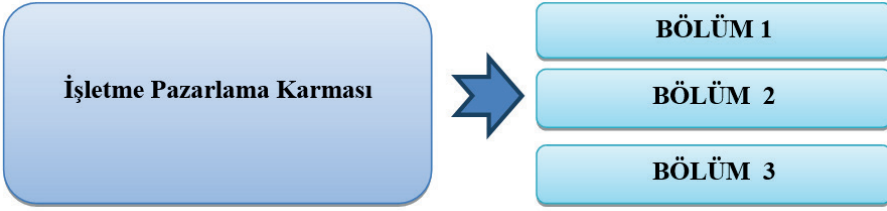
3 farklı Pazar seçimi stratejisi bulunmaktadır;

A.Farklılaştırılmamış Pazarlama

B.Farklılaştırılmış Pazarlama

C.Yoğunlaştırılmış Pazarlama

Çizelge 2: Hedef Pazar seçimi strateji tipleri

A. Farklılaştırılmamış Pazarlama Stratejisi

Farklılaştırılmamış pazarlama stratejisi, bir şirketin tüm pazarın geniş bir kesimine aynı ürün veya hizmeti sunmak için kullandığı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, pazarlama kaynaklarını ve çabalarını tek bir ürün veya hizmetin tanıtımına odaklamak anlamına gelir. (Altan, M. 2018).

Hedef kitleyi küçültmeden mümkün olan en geniş kitleye hitap etmeye çalışır. Bu yaklaşımına vantajı, pazarlama ve reklam maliyetlerinin düşük olmasıdır. Tek bir pazarlama kampanyası tüm pazarı hedef aldığından, ürün veya hizmetin tanıtımı için daha az kaynak harcanır,(Couturier, J. and Sola D. 2010)

Ancak, farklılaştırılmamış pazarlama stratejisi, farklı müşteri segmentlerinin ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun ürünler sunmayı gerektiren pazarlama stratejilerine göre daha az etkilidir. Ayrıca, bu yaklaşımın benimsenmesi, şirketin rakiplerinden farklılaşmasını zorlaştırabilir.

Sonuç olarak, farklılaştırılmamış pazarlama stratejisi, ürün veya hizmeti tanıtmak için düşük maliyetli bir yaklaşım olsa da, birçok durumda farklılaştırılmış pazarlama stratejilerine kıyasla daha az etkilidir.

Güçlü Yönleri

Üretim ve pazarlama harcamalarında tasarruf sağlar.

Tüm pazarda iyi bir konum elde edildiğinde yüksek kâr sağlar.

Zayıf Yönleri

Tüm pazara ve tüketicilere ulaşmak oldukça zordur.

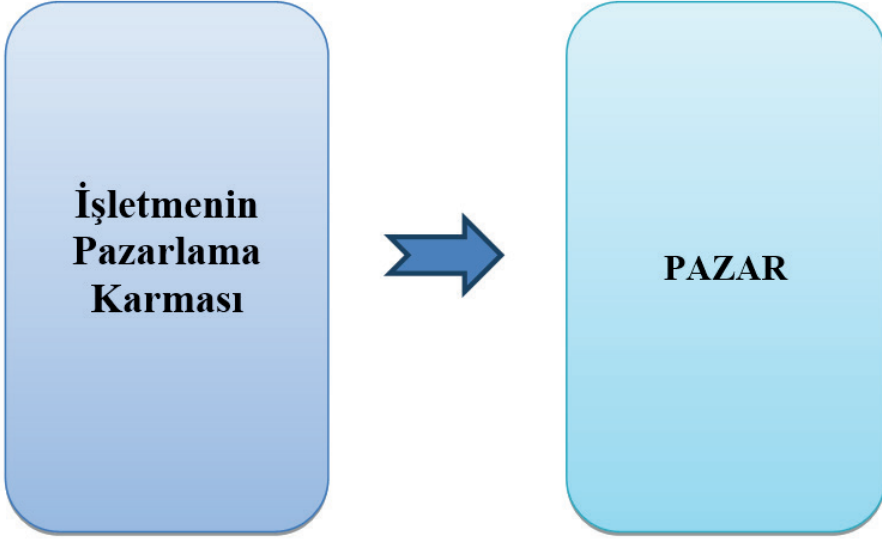
Rakip sayısı arttığında Pazar payı hızla düşer.

Pazarın tümündeki ani değişiklikler, işletmeyi sarsabilir.

Farklılaştırılmamış pazarlama stratejisi örneği olarak, Coca-Cola'yı verebiliriz. Coca-Cola, tüm dünya genelinde geniş bir kitleye hitap eden bir gaz-

lı içecek markasıdır ve farklılaştırılmamış bir pazarlama stratejisi benimser. Coca-Cola, tüm pazar segmentlerine aynı ürünü sunarak, marka bilinirliğini artırmak ve pazar payını genişletmek için reklam ve pazarlama kampanyalarına ağırlık verir.

Coca-Cola, farklılaştırılmamış bir pazarlama stratejisi benimseyerek, belirli pazar segmentlerine özgü ürünler sunsa ve bu segmentlere özel pazarlama kampanyaları hazırlasa, belki de daha başarılı olabilirdi. Ancak, şirketin dünya genelinde büyük bir kitleye hitap etmek için tercih ettiği farklılaştırılmamış pazarlama stratejisi, şirketin marka bilinirliğini artırmak ve tüm pazarı kapsamak için etkili bir yaklaşım olarak kabul edilir.

(A) Farklılaştırılmamış Pazarlama

B. Farklılaştırılmış Pazarlama Stratejisi

Farklılaştırılmış pazarlama stratejisi, bir şirketin rakiplerinden farklılaşarak benzersiz bir konumda bulunmasını ve müşterileri kendilerine çekmek için farklılıklarını vurgulamasını sağlayan bir yaklaşımdır. (Diamantopoulos, A., Ring, A., Schlegelmilch, B. B., & Doberer, E. 2014). Bu strateji, bir şirketin ürünlerini, hizmetlerini veya markasını diğerlerinden ayırt etmesini ve rakipleriyle rekabet etmesini kolaylaştırır. Genellikle müşterilerin belirli bir ihtiyacın veya isteğini karşılamak için sunulan özellikleri veya avantajları vurgular. Bu avantajlar, ürünlerin kalitesi, performansı, benzersiz özellikleri, müşteri hizmetleri, fiyat, marka imajı veya diğer faktörler olabilir. (Çavuşgil, S. T., & Zou, S. 1994).

Bu stratejinin amacı, rakipler arasından sıyrılmak ve müşterilerin şirkete

ti tercih etmesini sağlamaktır. Farklılaştırılmış pazarlama stratejisi, bir şirketin ürünlerinin veya hizmetlerinin değerini artırarak, müşteri sadakatini artırarak ve rekabet avantajı elde ederek başarılı olmasına yardımcı olabilir.

Güçlü Yönleri

Daha yüksek satış hacmi sağlayabilir.

Tüketici tercihlerindeki ani değişimlere karşı riski azaltır.

Mal ve fiyat farklılaştırmasına elverişlidir.

Zayıf Yönleri

Üretim ve pazarlama harcamaları yüksektir.

Yönetim ve karar alma güçleşir.

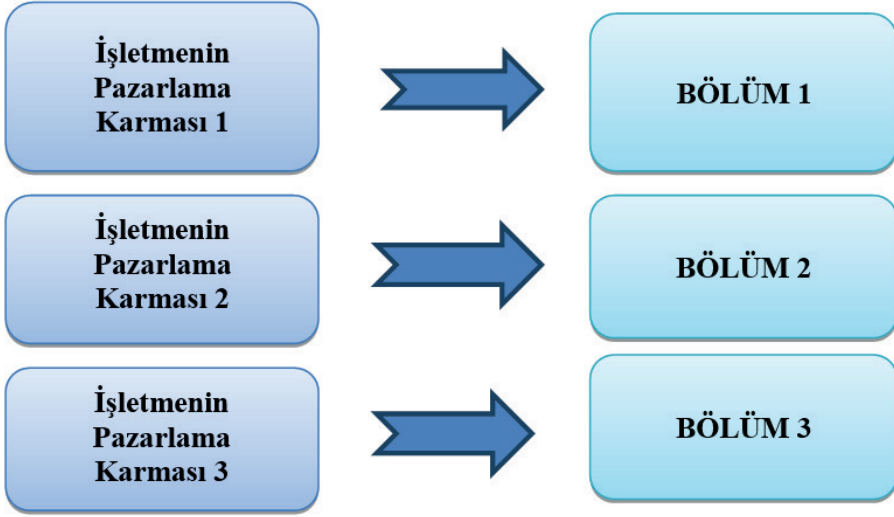
Araştırma maliyetleri artar.

Nitelikli insan kaynağını gerektirir.

Örnek olarak Apple'ın farklılaştırılmış pazarlama stratejisini ele alabiliriz. Apple, özellikle son yıllarda benzersiz tasarımı, kullanıcı deneyimi, teknolojik yenilikleri ve güçlü marka imajı ile rakiplerinden ayrılmıştır. Apple, ürünleriyle müşterilerine benzersiz bir deneyim sunmayı hedefleyen bir strateji izlemektedir. Örneğin, iPhone'un benzersiz tasarımı, yüksek kaliteli malzemeleri ve kullanıcı dostu arayüzü, müşterilerine ürünlerinin kalitesi ve benzersizliği hakkında bir his vermektedir. Apple, ayrıca müşterilerinin birçok ihtiyacını karşılamak için ekosistemini geliştirdi ve tüm cihazları arasında sorunsuz bir etkileşim sağlamaya çalıştı.

Apple'ın diğer bir farklılaştırılmış pazarlama stratejisi, müşterilerinin marka sadakatini artırmaya yönelik stratejileridir. Apple, müşterilerine geniş bir yelpazede ürünler sunarak, müşterilerinin tek bir şirkete bağlı kalmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca, müşterilerinin ihtiyaçlarına ve isteklerine göre kişiselleştirilmiş hizmetler sunarak, müşterilerinin ihtiyaçlarını anladığını ve değer verdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Apple'ın farklılaştırılmış pazarlama stratejisi, markasını ve ürünlerini rakiplerinden ayırt etmesine, müşteri sadakatini artırmaya ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olmuştur.

(B) Farklılaştırılmış Pazarlama

C. Yoğunlaştırılmış Pazarlama Stratejisi

Yoğunlaştırılmış pazarlama stratejisi, bir şirketin belirli bir pazarda müşterilerinin dikkatini çekmek ve satışlarını artırmak için kullanabileceği bir pazarlama yaklaşımıdır. Bu strateji, yoğunlaştırılmış rekabetin olduğu bir pazarda kullanılabilir (Craig, C. S. and Douglas, S.P. 2005)

Bu stratejinin temel özelliği, belirli bir pazarda yoğun bir şekilde pazarlama faaliyetlerinin yapılmasıdır. Bu faaliyetler arasında, yoğun reklam kampanyaları, satış promosyonları, fiyat indirimleri, satış noktalarında görünürlük, ürün yerleştirme, sponsorluklar ve diğer taktikler bulunabilir (Dow, D. 2001).

Yoğunlaştırılmış pazarlama stratejisi, bir şirketin tüketicilerin dikkatini çekerek rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olabilir. Bu stratejinin uygulanması, ürün ve hizmetlerin daha geniş bir kitleye ulaşmasına ve dolayısıyla satışların artmasına da yardımcı olabilir. (Boulding, W., Lee, E., & Staelin, R. 1994)

Ancak, yoğunlaştırılmış pazarlama stratejisi maliyetli olabilir ve bu stratejiyi uygulayan şirketler, pazarlama bütçelerini doğru bir şekilde yönetmek zorundadır. Ayrıca, bu stratejiyi uygulayan şirketler, müşteri sadakatini korumak için kaliteli ürünler sunmalı ve müşteri hizmetleri konusunda da iyi bir performans sergilemelidir.

Güçlü Yönleri

Pazarlama çabalarının yoğunlaşmasıyla üstünlük sağlanabilir.

Üretim ve pazarlama harcamaları azdır.

İyi bir pazar bölümü seçildiğinde yatırımın kârlılık oranı yükselir.

Uzmanlık geliştikçe başka pazarlara girilebilir.

Zayıf Yönleri

Aynı pazara yönelen işletme sayısı arttıkça risk artar.

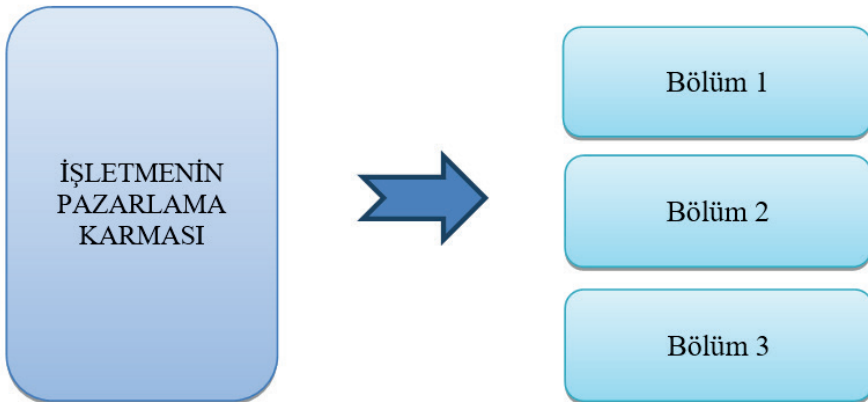
Ani tercih değişikliklerine karşı risk yüksektir.

Ani teknoloji değişiklikleri uzmanlığı geçersiz hale getirebilir.

Bir örnek olarak, bir kahve zinciri olan Starbucks'ın yoğunlaştırılmış pazarlama stratejisini ele alabiliriz. Starbucks, dünya genelinde yoğun bir rekabetin olduğu kahve sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu nedenle, şirket yoğunlaştırılmış pazarlama stratejisini kullanarak müşterilerinin dikkatini çekmeye ve satışlarını artırmaya çalışır.

Starbucks, yoğun reklam kampanyaları, sosyal medya etkinlikleri ve promosyonlar yoluyla pazarlama faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadır. Ayrıca, şirket, mağaza içi görünürlük ve ürün yerleştirme konularına da önem vermektedir. Örneğin, Starbucks, mağaza içi ortamlarını tasarlayarak ve ürünlerini öne çıkararak müşterilerinin dikkatini çekmeyi hedefler. Ayrıca, müşterilerine sadakat programları sunarak, müşterilerinin tekrar Starbucks'a gelmelerini sağlamaya çalışır. (Çelik, A., Danacı, T., ve Onay, M. 2015).

Starbucks'ın yoğunlaştırılmış pazarlama stratejisi, müşterilerin dikkatini çekerek rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olur. Bu strateji sayesinde, Starbucks'ın ürünleri ve hizmetleri daha geniş bir kitleye ulaşır ve satışları artar. Ancak, bu stratejinin maliyetli olması ve doğru bir şekilde yönetilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

(C) Yoğunlaştırılmış Pazarlama Stratejisi

2. SONUÇ

Pazar bölümlendirme, bir pazarı daha küçük ve daha özelleştirilmiş bölümlere ayırma sürecidir. Hedef pazar ise, bir şirketin veya bir ürünün pazarlama faaliyetlerini odaklandığı belirli bir bölüm veya bölümlerdir. Pazar bölümlendirme ve hedef pazar belirleme süreci, bir şirketin kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmasına ve müşteri ihtiyaçlarını daha iyi karşılmasına yardımcı olur.

Pazar bölümlendirme, pazarın demografik, coğrafi, psikografik veya davranışsal özelliklerine göre bölümlere ayrılabilir. Demografik segmentasyon, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi gibi demografik özelliklere dayanırken; coğrafi segmentasyon, coğrafi bölgelere göre pazarı böler. Psikografik segmentasyon, tüketici davranışlarına, ilgi alanlarına, yaşam tarzlarına ve değerlerine dayanırken; davranışsal segmentasyon ise tüketici satın alma alışkanlıklarına ve ürün kullanımına dayanır.

Pazar bölümlendirme sonucunda, şirket farklı segmentlere odaklanarak daha iyi pazarlama stratejileri geliştirebilir. Her segmentin benzersiz özelliklere sahip olduğu düşünülerek, ürünler ve pazarlama mesajları belirli segmentlere uyarlanabilir. Bu da müşteri memnuniyetini artırabilir ve satışları artırabilir.

Hedef pazar belirleme, pazar bölümlendirme sonucunda şirketin odaklanacağı belirli segment veya segmentleri seçme sürecidir. Hedef pazar belirleme, şirketin kaynaklarını optimize etmesine ve pazarlama faaliyetlerini daha etkili bir şekilde yönlendirmesine yardımcı olur. Hedef pazar belirlerken, şirketin hedeflediği segmentlerin büyüklüğü, karlılık potansiyeli, erişilebilirlik düzeyi ve rekabet durumu gibi faktörler dikkate alınır.

Sonuç olarak, pazar bölümlendirme ve hedef pazar belirleme süreci, bir şirketin pazarlama stratejilerini ve kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmasına yardımcı olan önemli adımlardır. Bu süreçlerin doğru şekilde uygulanması, şirketin müşteri tabanını genişletmesine, rekabet avantajı elde etmesine ve başarılı bir şekilde büyümesine yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A., & Shansby, J. G. (1982). Positioning your product. *Business horizons*, 25(3), 56-62.
- Akat, Ö. (2009). *Uluslararası Pazarlama: Karması ve Yönetimi*. (7. Baskı), Bursa: Ekin Kitapevi.
- Aksoy, Ş. (2013). *Uluslararası Pazarlama*, (Editör) Aksoy Ş. ve Barış G.: *Uluslararası Pazarlama: Kavramlar ve Kapsam içinde* (ss: 3-24) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Akyol, A. (2008). *Küresel Pazarlama Yönetimi*. (1. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Altan, M. (2018). *Uluslararası Pazarlamada İkincil Veriler Kullanılarak Hedef Pazar Seçimi ve Bir Model Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi, Konya.
- Andersen, P. H. and Strandskov, J. (2008). International Market Selection: A Cognitive Mapping Perspective, *Journal of Global Marketing*, 11 (3): 65-84.
- Boulding, W., Lee, E., & Staelin, R. (1994). Mastering the mix: Do advertising, promotion, and sales force activities lead to differentiation?. *Journal of marketing research*, 159- 172.
- Brooksbank, R. (1994). The anatomy of marketing positioning strategy. *Marketing Intelligence & Planning*, 12(4), 10-14.
- Carneiro, J., Rocha, A. D., & Silva, J. F. D. (2007). A critical analysis of measurement models of export performance. *BAR-Brazilian Administration Review*, 4(2), 1-19.
- Cordero, J. M. (2012). *International market segmentation as practice* (Order No. 3512683). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Cortina, J. M., Chen, G., & Dunlap, W. P. (2001). Testing interaction effects in LISREL: Examination and illustration of available procedures. *Organizational research methods*, 4(4), 324-360.
- Cateora, P. and Graham, J. (2005). *International Marketing*. (13. Edition), Boston: McGraw-Hill.
- Couturier, J. and Sola D. (2010). International Market Entry Decisions: The Role of Local Market Factors, *Journal of General Management*, 35 (4): 45-63.
- Craig, C. S. and Douglas, S.P. (2005). *International Marketing Research*. (3. Edition), New York: John Wiley & Sons Ltd.
- Çelik, A., Danacı, T., ve Onay, M. (2015). Uluslararasılaşmanın Markalaşmadaki İtici Gücü: İnci Akü Üzerine Bir Çalışma, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11 (43): 47-69.
- Dow, D. (2001). The adaptation of host market positioning strategies: Empirical evidence on Australian exporters. *Journal of International Marketing*, 9(3), 41-62.

- Holloway, J.Cristopher ve C. Robinson., 1995 “Marketing for Tourism”, 3.bs., U.K., LongmanGroupLimits.
- Haley, Russell I. (1968) “Benefit Segmentation: A Decision-Oriented Research Tool,” Journal of Marketing, 32, 30-35.
- Kotler, Philip., J.Bowen ve J.Makens., 1999 “Marketing for Hospitality and Tourism”, 2.bs., New Jersey, Prentice-Hall International.
- Morgan, Carol M. and D. J. Levy., 1996 “Segmenting the Mature Market”, 2.bs., U.S.A., American Demographics books.
- Yükselen, Cemal., 2003 “Pazarlama İlkeler-Yönetim”, 4. bs., Ankara, Detay Yayıncılık.
- Asunakutlu, Tuncer; „Sigorta Açısından Güvenlik ve Risk“, Mevzuat Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 43, Temmuz 2001

Bölüm 12

EKRANLI ARAÇLARLA ÇALIŞMALARDA ÇALIŞANLARI BEKLEYEN TEHLİKE VE RİSKLER İLE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

Cihandar HASANHANOĞLU¹

¹ Dr., Başkent Üniversitesi, chasanhanoglu@baskent.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-6489-1645

1.GİRİŞ:

Dünyanın yeni bir pandemi (Covid-19) ile karşı karşıya kaldığı günümüzde, insanlar bir yandan bu sürecin belirsizlikleri ile uğraşırken, diğer yandan yaşamı normalleştirme çalışmalarına yönelik bir dizi çalışmayı da beraberinde götürmeye çalışmaktadırlar. Bu sürecin diğer vakalardan farklı yönü ve en belirgin özelliği, ekranlı araçları daha fazla kullanma ve ekranlı araçlarla daha çok yoğunlaşma olarak belirtebiliriz. Âdeta yaşamın en kilit rolünü üstlenen ve izole edilmiş yaşam içinde insanların başvuru ve çözüm dostu olan ekranlı araçlar, bir yandan bağımlılığı artırırken, diğer yandan bilinçsizce kullanılan ekranlı araçların da bir dizi rahatsızlıklara zemin hazırladığı gerçeğini yadsıyamayız. Teknolojinin gelişmesiyle her alanda, bilgisayar, tablet, telefon gibi ekranlı araçlar günümüzde hem evlerde hem işyerlerinde uzun süre vakit geçirilen birer araç haline gelmiştir. Dünyada sanayileşme biçimleri ve işletme şekillerine bağlı olarak bilgisayar ile yapılan işler, çalışma hayatında oldukça büyük öneme sahiptir (Laçiner ve Yavuz 2013; Yavuzkan vd., 2015).

Pandemi sürecine yönelik yapılan bilimsel çalışmalar ve araştırmalar gösteriyor ki insanların ekranlı araçlar kullanma etkinliği normal sürece göre günde yaklaşık iki buçuk (2,5) saat artmıştır. Özellikle bu dönemde uzaktan eğitim ve telekonferans uygulamalarına yoğun bir ilgi yaşanmış, Google Hangouts, WhatsApp Video görüşmesi, Zoom ve Microsoft Teams gibi yazılım ve sosyal medya platformlarına talep artmıştır.

Katastrofik düzeyde meydana gelen afetlerde de zaman zaman uzaktan erişimli eğitim modelinin uygulanması ya da son yıllarda gittikçe artan hibrit modeli çalışmalar ve eğitimler, uzaktan çalışma yaklaşımları ister istemez ekran kullanma süresi ve etkinliğini artırmaktadır.

Pandemi döneminde evde geçirilen süreye doğru orantılı film/dizi ve çevrimiçi oyunlarda büyük artış sağlanmış olup, yeni video içeriği tüketme konusunda dünyada sıralamasında birinci konumda olmak ekran kullanma ve ekran bağımlılığı konusunda ayrı bir parametre olarak dikkat çekmektedir.

Dijital 2020 raporunda, Türkiye hakkında tespit edilen bazı ölçütlerin ekran bağımlılığını artırdığı ve insanların daha fazla ekrana bağlı kaldıkları gerçeğini ifade etmektedir. 2020 yılı Ocak ayı içerisinde yapılan araştırmadan elde edilen veriler kapsamında ;

- ✓ Türkiye’de 62.07 milyon internet kullanıcısının bulunduğu, Türkiye’deki internet kullanıcı sayısının 2019-2020 yılları arasında 2,4 milyon (+ % 4,0) arttığı, Türkiye’de internet ortamına duhul olan kullanıcı sayısının Ocak 2020’de %74 olarak gerçekleştiği, günde ortalama 7 saat 29 dakika internet üzerinde zaman geçirildiğini,
- ✓ Türkiye’de 54.00 milyon sosyal medya kullanıcısının olduğu, Nisan

2019 ile Ocak 2020 arasında Türkiye'deki sosyal medya kullanıcı sayısı 2,2 milyon (+% 4,2) arttığı, Türkiye'de sosyal medya kullanıcı potansiyelinin Ocak 2020'de %64 olarak gerçekleştiği ve sosyal medya üzerinde günde ortalama 3 saat 5 dakika zaman geçirildiğini,

- ✓ Türkiye'de Youtube izlenme süresi, geleneksel televizyon izlenme süresinin 4 dakika önünde olduğu,
- ✓ Türkiye, Instagram kullanıcıları sayısı gözetildiğinde 42 milyon kullanıcı ile dünya sıralamasında altıncı sırada yer aldığını,
- ✓ Türkiye'de izlenme ve takip etme açısından en aktif sosyal medya kanalların sırasıyla Youtube, Instagram Whatsapp, Facebook, Twitter, Likendin olarak sıralandığını, aktif kullanıcı sayısının ortalama 84 milyonu bulduğunu,
- ✓ Türkiye'nin, sosyal ağlar üzerinden bilgiye güven konusunda birinci sırada gözüktüğü,
- ✓ En çok tercih edilen dijital aktivitelerin sırasıyla; film ve dizi izlemek, sosyal medyada sörf yapmak, sohbet uygulamalarını kullanmak, müzik dinlemek şeklinde sıralandığı,
- ✓ Yine aynı dönemde Türkiye'de 77,39 milyon mobil bağlantının mevcut olduğu, Ocak 2019 ile Ocak 2020 arasında Türkiye'deki mobil bağlantı sayısı 2,6 milyon (+%3,4) arttığı, Ocak 2020'de Türkiye'deki mobil bağlantı sayısı, toplam nüfusun %92'sine eşdeğer duruma geldiği,

şeklinde tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır (Dijital 2020:Turkey). Kısacası yaşamsal faaliyetleri kolaylaştırmak için ekranla çözüm üretme arayışı ekrana bağımlılığı artırmış ve insanları ekranlara kilitlemiştir.

Pandemi döneminde Türkiye'de internet kullanım süresi ortalama 7 saat 29 dakikadan 10 saate kadar çıkmıştır. Özellikle sosyal yalıtım nedeniyle bireylerin evde kalması, internet kullanımını arttırmıştır. Bu dönemde çevrimiçi olarak planlanandan daha fazla zaman harcanmış, bireyler interneti kullanmadıklarında aşırı kaygı (huzursuzluk, aşırı kısa öfke, saldırganlık vb.) yaşamaya başlamışlardır. Genellikle çocuklar ve gençlerde sosyal beceri eksikliği, fiziksel uyku yoksunluğu, yetersiz beslenme, aile ilişkilerinin ihmali ve yaşam sorumluluklarıyla da karşı karşıya kalınmıştır. Yine internet bir kaçış aracı olarak kullanılmıştır. Okulların kapatılmasından sonra, eğitimin dijital ortama aktarılması ve sosyal yaşamın eve taşınması, internet ve sosyal medya kullanımını büyük oranda artırmıştır. Akıllı cihazların kullanımının pandemi öncesi döneme göre arttığını söylemek mümkündür. Teknoloji kullanımının artması, planlanan teknoloji kullanım süresinin aşılması, teknolojik araçların aşırı kullanılması sonucunda aile, iş arkadaşları

ve arkadaşlarla ilişkilerin aksamasına sebep olmuştur(Kırık; 2020)

Bu nedenle ekranlı araçların sağladığı yaşamsal kolaylıkların yanı sıra oluşturacağı tehlike ve riskler bakımından çok iyi bilinmeli ve kullanım şekli, düzeyi, yeri, alanı ve özellikleri kullanıcılar tarafından bilinçli bir şekilde değerlendirilmelidir.

Çalışma hayatında yoğun bir şekilde yer alan ekranlı araçların doğru ve uygun kullanılması hem iş sağlığı ve güvenliği hem de verimlilik açısından önem arz etmektedir. Başta ofis çalışanları, bilgisayar programcıları, grafik tasarımcıları, bankacılar olmak üzere ekranlı araçların kullanıldığı tüm meslek gruplarında bu araçların kullanımından kaynaklanan tehlike ve tehlikelere bağlı risklerin değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması sağlanmalıdır.

Bu kapsamda, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 30 uncu maddesi gereği, Avrupa Birliği'nin 29/5/1990 tarihli ve 90/270/EEC sayılı Konsey Direktifi ile uyumlu olarak ekranlı araçlarla çalışmalarda alınacak asgari sağlık ve güvenlik önlemlerine ilişkin usul ve esasları belirlemek amacıyla 16/04/2013 tarihli ve 28620 sayılı Resmi Gazete 'de "**Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik**" yayımlanmıştır.

2. EKLANLI ARAÇLAR:

2.1. Ekranlı araç nedir?

İstenen iş ve işlemlerin bir ekran aracılığıyla yapılmasını sağlayan cihazlar olup, uygulanan işlemin içeriğine bakılmaksızın ekranında harf, rakam, şekil, grafik ve resim gösteren her türlü aracı ifade etmektedir. Örneğin; işyerlerinde kullanılan bilgisayarlar, iş amaçlı uzun süreli kullanımı olan dizüstü bilgisayarlar, tablet ve akıllı telefonlar, CNC tezgâhlarının monitörleri, tanı amaçlı kullanılan görüntüleme cihazları (hastanelerde kullanılan yansınım cihazı vb.) gibi araçlar da ekranlı araç olarak tanımlanmaktadır.

Ekranı olan her türlü cihazı ekranlı araç olarak tanımlamak da doğru değildir. Ekranı bulunan her türlü aracı aynı kategoride değerlendirerek iş sağlığı ve güvenliği kapsamında alınması gereken önlemleri uygulamak da mümkün değildir. Ekranlı araçlarla ilgili yönetmelik net olarak yapılan işin bir ekran zorunluluğunu doğuran ve meslek elemanının gerçekleştireceği çalışmasının önemli bir bölümünde ekranlı araç kullanılması gerektiği hükmüne dayandırmıştır. Bu nedenle;

- ✓ Hareketli makine ve araçların kumanda kabinleri ve sürücü mahalli,
- ✓ Taşıma araçlarında aracın kumandasındaki bilgisayar sistemleri,
- ✓ Toplumun kullanımına açık bilgisayar sistemleri,

- ✓ İşyerinde kullanımı sürekli olmayan taşınabilir sistemler,
- ✓ Hesap makineleri, yazar kasa ve benzeri veri veya ölçüm sonuçlarını gösteren küçük ekranlı cihazlar ile ekranlı daktilolar,

Yönetmelik kapsamı dışında tutulmaktadır(Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık Ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik;2013).

2.2. Ekranlı araç kullanıcısı kimdir?

Yönetmelikte, esas işi ekranlı araçlarla çalışmak olan ve normal çalışmasının önemli bir bölümünde ekranlı araç kullanan çalışan **“operatör”** olarak tanımlanmaktadır. Operatörü, kendisine verilen ekranlı aracı yaptığı iş ve özelliğine uygun, emniyetli ve verimli kullanan, ekranlı aracın çalışma öncesi ve çalışma sonrası kontrol, bakım ve ayarlarını yapabilen, kullanım ehliyetine sahip ve bunu bir belge ile tescil edebilen nitelikli kişi şeklinde tanımlamak mümkündür.

Yönetmelik kapsamında hangi çalışanın ekranlı araç kullanıcısı (operatör) olarak değerlendirileceği aşağıda yer alan ölçütler dikkate alınarak belirlenebilir:

- ✓ Rutin çalışma düzeninde aralıksız en az bir saat süresince ekranlı araç kullanımı olması,
- ✓ Çalışma süresinin çoğunda ekranlı araç kullanımı olması,
- ✓ Yüksek seviyelerde yoğunlaşma ve dikkat gerektirmesi,
- ✓ Yapılan işin mutlaka ekranlı araç kullanımı gerektirmesi,
- ✓ Kullanılacak ekranlı aracın, özel eğitim veya beceri gerektirmesi

Söz konusu tehlike ve risk grubu içinde yer alan meslekler ve çalışanlarına yönelik bir dizi meslek örnek olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo-1. Ekran kullanımı açısından yoğun meslek grubu (EAK: Ekranlı araç kullanıcısı)

Meslek grubu	Aralıksız en az bir saat süresince ekranlı araç kullanımı olması,	Çalışma süresinin çoğunda ekranlı araç kullanımı olması	Yüksek seviyelerde yoğunlaşma ve dikkat gerektirmesi,	Yapılan işin mutlaka ekranlı araç kullanımı gerektirmesi,	Kullanılacak ekranlı aracın, özel eğitim veya beceri gerektirmesi	Sonuç ve değerlendirme
Çağrı merkezi çalışanları	+	+	+	+	-	EAK
Bilgisayar programcısı	+	+	+	+	+	EAK
Yazılım geliştirici	+	+	+	+	+	EAK
Arama motorları optimizasyon	+	+	+	+	+	EAK
Yazılım ve ara yüz geliştiriciliği	+	+	+	+	+	EAK
Gazeteci	+	-	+	+	-	EAK

Hava trafik kontrolörü	+	+	+	+	+	EAK
Görüntü montaj çalışanı	+	+	+	+	+	EAK
Veri tabanı yöneticisi	+	+	+	+	+	EAK
Bilgisayar sistemleri Analisti	+	+	+	+	+	EAK
Web tasarımcısı	+	+	+	+	+	EAK
Veri hazırlama ve kontrol işletmeni	+	+	+	+	+	EAK
Bilgisayar sistemleri yöneticiliği	+	+	+	+	+	EAK
Banka çalışanları	+	+	+	+	-	EAK
Bilgi teknolojileri analisti,	+	+	+	+	+	EAK
Teknik Destek Uzmanlığı	+	+	+	+	+	EAK
İşletim Sistemi Yöneticiliği	+	+	+	+	+	EAK
Sistem, Ağ ve Güvenlik Uzmanlığı	+	+	+	+	+	EAK
Biyomedikal mühendisi	+	+	+	+	+	EAK
Yazılım mühendisi	+	+	+	+	+	EAK
Veri bilimci	+	+	+	+	+	EAK
Ağ ve bilgisayar sistemleri	+	+	+	+	+	EAK
Teknik çizim ve destek uzmanı	+	+	+	-	+	EAK
Veri tabanı Yöneticiliği / Programcılığı	+	+	+	+	+	EAK
Bilgisayar programcısı	+	+	+	+	+	EAK
Editör	+	+	+	-	-	EAK
Grafik tasarımcı	+	+	+	+	+	EAK
TV kapalı devre kontrol odası çalışanı	+	+	+	+	+	EAK
Borsa çalışanı/ broker	+	+	-	-	+	EAK
Resepsiyonist	+	+	+	-	-	EAK
Havaalanı yer hostesi	+	+	+	+	+	EAK
Kütüphaneci	+	+	+	+	+	EAK

Meslek gruplarına yönelik değerlendirme yapılırken benzer bir tablo hazırlanarak, ekranlı araç kullanım zorunluluğu ve ekrana bağımlılık ile ilgili bir “**Tespit, Kontrol Ve Değerlendirme Kartı**” düzenlenmesinde fayda vardır. Böylelikle çalışanların iş kazaları ve meslek hastalıklarına yönelik takipleri daha sağlıklı olur ve çalışanların

iş verimliliği daha yüksek seviyelere çıkarılabilir. **Ekranlı Araç Kullanıcısı Değerlendirme Kartı (EKAKDEK)** hazırlanması ve kullanıcıların sağlık ve iş performansları açısından son derece fayda sağlayabilecek bu kartın periyodik muayene ve sağlık kontrollerinde ihtiyaç halinde kullanılması, mesleki görevlendirmeler, dinlendirme aralıkları ve görevsel değişimler açısından karar vericilere yarar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2.3. Çalışma Merkezi:

İşyeri risk etmenleri kapsamında hassas konumda bulunan çalışma merkezleri; yer, konum, durum ve çalışma koşullarına uygunluk açısından çok önemlidir.

Çalışma merkezi, ekranlı araç kullanan kişinin günlük mesaisini geçirdiği yer olup, sistem bütünlüğünü sağlayan çeşitli malzeme ve donanımların da bulunduğu alandır. Özellikle ekranlı araç kullanıcısı çalışanın; kullandığı koltuk/sandalye, ekranlı aracın konulduğu platform/masa ya da yüzey, iş ya da işlemlerin yürütümüne kolaylık sağlayan teknik donanım ve malzemelerdir. Bunlar; ekranlı araçların tamamlayıcısı ve müşterek kullanım aparatları olup, yazıcı, klavye, monitör, faks, telefon, modem, makine ara yüz yazılımı ve benzeri aksesuar ile ekranlı araçla ilgili tüm donanımların tamamının veya bir kısmının bulunduğu çalışma alanını ifade etmektedir. Ekranlı araçlarla çalışanlar, klavye, fare, monitör, sandalye ve masadan oluşan tüm bilgisayar iş istasyonu ile temasa geçmektedir. Bu nedenle, bilgisayar iş istasyonunun her bir bileşeninin tasarımı ve yerleştirilmesi, kullanıcıların rahatını sağlama ve sağlığını geliştirmede önemli bir rol oynar (Sahu vd., 2019). Bu nedenle ekranlı araçlarla çalışmalarda çalışanın çalışma koşulları, ortamı, ilişkileri ve çevre çalışanın sağlığını etkileyen önemli parametreler olmuştur (Baydur vd., 2015). Bununla birlikte, iş dinamiğindeki bu kaynaklar potansiyel mesleki riskleri ve yeni teknolojilerin “sorumsuz” kullanımından kaynaklanan sağlık ve güvenlik üzerindeki etkileri tetikleyebilir (González-Menéndez vd., 2019).

Yoğun bir şekilde ekranlı araçlara maruz kalan işyerlerindeki çalışanların, çalışma ortamlarında uygun olmayan pozisyonlarda çalışma oturuşu, çalışma sırasında ekranlı araç-çalışan mesafesinin korunmaması gibi nedenler, çalışanlar üzerinde kas-iskelet sistemi, görsel ve psikososyal bozukluklar gibi rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bu rahatsızlıkların meydana gelmesi ile çalışanlarda meslek hastalığı ve iş göremezlikler meydana gelmekte ve bu durum işyerlerinde maddi ve manevi kayıplara ve verimsizliğe sebebiyet vermektedir (Yavuzkan vd., 2015; Doğan vd., 2017).

3. İŞVERENİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ:

İşverenler, ekranlı araçlardan kaynaklanan riskleri en aza indirmek için kaynakta, ortamda ve kişiye yönelik bir dizi önlem almak zorundadır.

Özellikle işyerlerinin ve işin kişiye uygun bir şekilde düzenlenmesini sağlamalı, çalışanlarına riski azaltma konusunda bilgilendirme yapmalı ve yeterli ara dinlenmelerini planlamalıdır. Bu kapsamda aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

- ✓ Çalışma merkezinin iş sağlığı ve güvenliği açısından uygunluğu değerlendirilmelidir.
- ✓ Uygun ekipman, çalışma ortamı ve yazılım sağlanmalıdır.
- ✓ Sağlık ve güvenlik risklerini en aza indirmek için gereken iş organizasyonu yapılmalıdır.
- ✓ Gözlerin korunması için gerekli göz muayeneleri yaptırılmalıdır.
- ✓ Gerekli eğitim ve bilgilendirme sağlanmalıdır.
- İşverenler, ekranlı araçlarla çalışmalarda çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumak ve önlemleri belirlemek amacıyla sağlık ve güvenlik risklerini değerlendirmek için:
 - ✓ Tehlikeleri ve bu tehlikelerden doğması muhtemel riskleri belirlemelidir.
 - ✓ Hangi çalışanların söz konusu bu risklere maruz kalabileceği ve ne kadar süre ile söz konusu maruziyetin sürebileceği ve etkilenecek potansiyelin ne olacağı konusunda gerekli tespitleri yapmalı /yaptırılmalıdır.
 - ✓ Tehlikeleri ve tehlikelerden doğması riskleri analiz edip değerlendirmeli, alınması gereken önlemleri ivedilik durumuna göre belirlemeli ve almalıdır.
 - ✓ Önleyici ve düzeltici tedbirleri uygulamalıdır.
 - ✓ Risk değerlendirmesini belirli aralıklarla gözden geçirmeli ve güncellemelidir.

29.12.2012 tarihli ve 28512 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan “**İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği**”nin 12 inci maddesine göre; risk değerlendirmesinin süresi tehlike sınıfı temel alınarak belirlenmiştir. Buna göre çok tehlikeli işletmelerde bu süre iki yıl, tehlikeli işletmelerde dört yıl, az tehlikeli işyerlerinde ise altı yılda bir yenileneceği hükmüne amirdir. Ancak, yönetmelik hükümleri saklı kalmak kaydıyla ekranlı araçlarda çalışmalardan kaynaklı aşağıda belirtilen durumlarda risk değerlendirmesi tamamen veya kısmen yenilenmesi gerekmektedir.

- ✓ İşletme bünyesinde yeni bir çalışma merkezi kurulduğunda,
- ✓ Çalışanlar açısından çalışma metot ve yöntemleri ile çalışma yoğunluğunun değişmesi ve sisteme yeni ekipmanların ve personelin dâhil olması,

- ✓ Mevcut çalışma merkezinde değişiklik olduğunda ya da kullanım şekli değiştiğinde,
- ✓ Operatörler/ çalışanlar ekranlı araç kullanımına bağlı (kas-iskelet, göz vb.) ağrıdan şikâyet ettiğinde veya rahatsızlık duyduğunda

Ekranlı araçlarla çalışmalarda, işverenin yukarıda yer alan yükümlülüklerinin yanı sıra, işe giriş ve periyodik sağlık muayenelerini yaptırmak ve bunları kayıt altına almak, çalışanların sağlık kayıtlarının yer aldığı sağlık dosyasını 15 yıl süre ile muhafaza etmek gibi yükümlülükleri de bulunmaktadır. İşveren, bu önlemleri alırken maliyetini çalışanlara yansıtmamalıdır.

4. ÇALIŞANLARIN BİLGİLENDİRİLMESİ VE EĞİTİMİ:

Bilindiği üzere, 15.05.2013 tarihli ve 28648 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan "Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri Hakkında Yönetmelik" kapsamında tüm çalışanların yönetmelikte belirtilen konularla ilgili temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerini almaları gerekmektedir.

Çalışan fiilen çalışmaya başlamadan önce, işverence işe başlama eğitimi almasını sağlar. Ekranlı araç kullanıcısı çalışanlar için söz konusu işe başlama eğitiminde ekranlı araçla sağlıklı ve güvenli çalışma konusuna yer verilir. Temel iş sağlığı ve güvenliği eğitiminde, eğitim sürelerinin konulara göre dağılımında işyerinde yürütülen faaliyetler esas alınarak eğitime katılacakların ihtiyacı olan konuların seçilmesine dikkat edilmelidir. Bu anlamda ekranlı araçlarla çalışanlar için aşağıda yer alan konular önemlidir;

- ✓ Ekranlı araçlarla çalışmalarda ortaya çıkması muhtemel tehlike ve riskler ile bunlara karşı alınması gereken önlemler, toplu ve kişisel korunma yolları,
- ✓ Ekran karşısında sağlıklı duruş ve doğru oturuş şekilleri
- ✓ Göz sağlığının korunması,
- ✓ Gözlerin sağlıklı ve doğru kullanılması kapsamında yapılması gerekenler ve göz sağlığı açısından gözleri yorma özelliği en az olan renkler ve yazı model ve karakterleri,
- ✓ Çalışma esnasında gözlere yönelik kısa süreli dinlendirme alışkanlığı
- ✓ Kasların, gözlerin ve iskelet sisteminin dinlendirilmesi,
- ✓ Ara dinlenmeleri ve bireysel egzersizler

5. EKLANLI ARAÇLARLA ÇALIŞMALARDA RİSKLER VE KORUNMA YOLLARI:

Ekranlı araçlarla çalışmalarda yaygın olarak kabul edilen temel riskler; bel ve sırt ağrısı, üst ekstremitte bozuklukları gibi kas-iskelet sistemi

rahatsızlıkları, göz problemleri, kronikleşen yorgunluk ve strestir. Kısa süreli kullanımda bu risklere daha düşük seviyelerde maruz kalan kullanıcılar, sağlıklı ve güvenli çalışma şartlarının sağlanamadığı durumlarda uzun süreli kullanımda daha ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalabilirler.

Risklerin değerlendirilmesi için öncelikle hangi ekipmanın yönetmelik kapsamı içinde olduğu ve hangi kullanıcıların risklere maruz kaldığı belirlenmelidir. İşyerinde gerçekleştirilecek risk değerlendirmesinde; özellikle görme ve görme bozuklukları, fiziksel sorunlar ve mental stresle ilgili riskler, bu risklerin olası etkileri ile farklı risklerin etkileşiminden kaynaklanabilecek olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi için her türlü sağlık ve güvenlik önlemleri alınarak çalışma merkezinin uygunluğu değerlendirilmelidir.

Çalışma merkezinin doğru kurulduğu, düzenli aralıklarla molaların verildiği sağlıklı ve güvenli çalışma şartlarında, ekranlı araçlardan kaynaklı risklerden kaçınılabilir. Riskler değerlendirilirken özel politika gerektiren çalışanlar (gebe, engelli vb.) dikkate alınmalı ve onlar için özel önlemler geliştirilmelidir.

Kas-iskelet rahatsızlıkları	Görme Bozuklukları	Sinir sistemi bozuklukları
Karpal tünel rahatsızlığı Bel fitiği Boyun-omirlik problemleri Parmak sendromu Sırt/göğüs ağrısı	Göz yangı/iltihapları Bulanık görme Gözlerde kaşıntı ve yanma Gözlerde yorgunluk Geçici kısa görüşsüzlük	Stres Gerginlik Aşırı tepki Anti tepkisel hareketler

Dolaşım sistemi bozuklukları	Psikolojik bozukluklar	Sindirim sistemi bozuklukları
Varisler	Uykusuzluk Zihinsel yorgunluk ve bozukluklar	Kabızlık Şişkinlik Hazımsızlık

5.1. Kas-İskelet Sistemi Rahatsızlıkları:

Kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, çalışma yaşamında çalışanlar açısından en yaygın görülen meslek hastalığı olup, özellikle ekranlı araç kullananlarda da bu rahatsızlık sıklıkla görülmektedir. Yapılan işin özelliği ve kapsamı ile icra edilen faaliyetlere bağlı olarak el, kol, omuz ve boyunda meydana gelen bir dizi kas iskelet sistemi rahatsızlıkları, “**üst ekstremitte bozuklukları**” veya “**işten kaynaklı üst ekstremitte bozuklukları**” olarak tanımlanmaktadır. Bu bozukluklar, görülen ve yaşanan rahatsızlığın boyutu ve yoğunluğuna göre değişkendir. Tanımlanan uzuvdaki geçici yorgunluk ve ağrıdan, peritendinit veya karpal tünel sendromu gibi kronik yumuşak doku bozukluklarına kadar uzanabilmektedir.

Ekranlı araçlarla çalışmalar sırt ağrılarına yol açabilir veya mevcut sırt ağrısını daha da kötüleştirebilir.

Özellikle stabilite, ergonomik tasarım ve uygulamalara aykırı durumlar, uzuvların yanlış ve bilinçsiz kullanımı, pozisyon yanlışlığı (oturma pozisyonu zayıf veya kötü ayarlanmışsa) gibi kişisel hataların yanı sıra bulunan ortamdaki da kaynaklanabilir. Tasarım, termal konfor, manevra ve dolaşım açısından yetersiz ve kötü çalışma merkezleri söz konusu rahatsızlıkların yaşanmasına neden olabilirler. Çalışanlar oturma pozisyonunda değişiklik yapmadan çok uzun süre oturursa ya da ayakta uzun süre aynı duruş şeklinde çalışırsa bu ağrılar artabilir. Bununla birlikte, sırt, boyun ve başın uzun süreli statik duruşunun kas-iskelet sistemi problemlerine sebep olduğu da bilinmektedir. Ayrıca ellerin ve bileğin yanlış konumlandırılması da (örneğin, yanlış çalışma pozisyonu nedeniyle bileğin gereksiz yere bükülmesi) diğer tehlikeli davranışlar arasında sayılır.

Kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları; ciddi ve önemli rahatsızlıklara neden olmadan önceden alınan bazı tedbir ve düzenlemelerle önlenebilecek özellikler taşımaktadır. Ergonomik önlemler, ekipman konumlandırma ve yeniden düzenleme faaliyetleri, kullanılan materyal yada eşyayı (masa, sandalye vb) kişisel duruma uyarlama çalışmaları veya çalışma merkezinde yapılan basit ayarlamalar ve çalışanlara verilecek doğru el pozisyonu, doğru duruş gibi konulardaki eğitimler ile büyük ölçüde önlenebilmektedir.

Birikimli Travma (Vuruk, Sarsıntı) Bozuklukları: Çalışanların alet veya makine ile iş yaparken, tekrarlı hareketler sonucu ortaya çıkan kas-iskelet sistemlerinde oluşan yaralanma ve yorulma gibi sağlık sorunlarına “**Birikimli Travma Bozukluğu**” (BTB) denilmektedir. Birikimli travma (vuruk, sarsıntı, incinme) bozukluğu içerisinde bilgisayar kullanıcılarının maruz kalabilecekleri hastalıklar kısaca şöyledir:

✓ **Kümülatif Travma Bozukluğu:**

Kümülatif Travma Bozukluğu, ekranlı araç kullanımının neden olduğu ya da uzun süre masa başında hareketsiz ve tekdüze çalışma koşullarının yarattığı bir hastalık tablosu olup, tendonlar, kaslar ve hassas sinir dokusunda aşırı aşınma ve yıpranma olarak tanımlanır. Kümülatif travma bozukluğu, yanlış iş konumlandırma, tekrarlı veya zorlama ile gelişebilen bir sağlık sorunudur (Hamilton, 2013). Kümülatif kelimesi, bu yaralanmaların belirli bir vücut parçasında tekrarlanan stresler sonucu haftalar, aylar ve hatta yıllar boyunca yavaş yavaş geliştiğini gösterir. Travma kelimesi ise, mekanik baskılardan kaynaklanan bedensel yaralanmaları belirtir. Bozukluklar terimi fiziksel rahatsızlıkları veya anormal durumları ifade eder (Putz-Anderson, 1988). Özetle kümülatif (birikmiş, kümeli, katlamalı) travma bozukluğu, tekrarlayan stresli hareketlerin veya duruşların kümülatif etkilerinden kaynaklanan fiziksel yaralanma olarak ifade edilebilir (Burke ve Peper 2002). Bir dizi mesleki faaliyet nedeniyle ortaya çıkan kümülatif travma bozuklukları, sürekli el eforu, titreşim ve lokalize mekanik baskı gibi

yüksek oranda tekrarlayan işlerde çalışan işçiler arasında sıklıkla görülür (Gangopadhyay vd., 2003). Yaygın olarak kullanılan uzuvlar el, bilek, omuz ve boyun olup karpal tünel sendromu ve boyun gerginliği sendromu gibi rahatsızlıklarla sonuçlanır (Burke ve Peper 2002).

- ✓ **Karpal Tünel Sendromu (KTS):** Median sinirin karpal tünelde sıkışması ile ortaya çıkan tablo Karpal Tünel Sendromu (KTS) olarak adlandırılır. Karpal Tünel Sendromu, medyan sinirin el bileğinde sınırlandırılmış sıkışması ile ilişkili belirtilerin bir bileşimidir. En sık bildirilen hastalık tablosu sinir sıkıştırma sendromudur. Medyan sinirin karpal kanal içindeki bozulması, mekanik sıkıştırma ve yerel kansızlık ile sonuçlanan karpal tünel içerisinde medyan sinirin sıkışmasıdır.

Karpal Tünel Sendromu, klinik bir varlık olarak kabul edilir ve tanı eldeki medyan sinirin dağılımında uyuşma, karıncalanma ve/veya yanma belirtilere dayanır. Tekrarlayan el aktivitesi, karpal tüneli medyan sinirle paylaşma eğiliminin sinovyal astarının kalınlaşmasına neden olabilir. Bu, kanal içindeki doku hacmini arttırır ve karpal tünel içindeki mekanik basınçta bir artışa yol açar. İskemik değişikliklerin ve zaman içindeki mekanik temas basıncının birleşimi, miyelin kılıfında değişikliklere neden olur ve bazen standart sinir iletim çalışmaları gibi nörofizyolojik testlerde tespit edilebilen aksonun yaralanmasına neden olur (Werner ve Andary 2002). İşyerlerinde çalışanların fare ve klavye başında uzun süreli kullanımına bağlı olarak el bileğinin bükülü olduğu durumlarda ortaya çıkar ve bu durum parmakların uyuşmasına, his kaybına ve ağrılara neden olabilir (Laçiner veYavuz 2013).

- ✓ **El Osteoartriti:** Osteoartrit (eklem kireçlenmesi) en sık görülen eklem hastalığıdır. Kireçlenme ya da tıp dilindeki adıyla osteoartrit, dünya çapında milyonlarca insanın yaşadığı kronik bir eklem rahatsızlığıdır. Kemiklerin uçlarını çevreleyen kıkırdak dokunun zamanla aşınması, yıpranması ile ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. Ekranlı araç kullananlar açısından genelde el parmaklarında daha sık görülen eklem kireçlenmesi bünyenin değişik yerlerinde de görülmektedir. Özellikle dikkat edilmez ve önlem alınmaz ise zaman içerisinde daha da kötü durumların yaşanmasına zemin hazırlayabilir. Kemik dokusunun özelliğini yitirmesi sonucu kemikler parçalanabilir ve eklem içinde birikmeye başlayabilir. Bu vücutta iltihabi bir süreci ve devamında ağrı ataklarını ortaya çıkarır. Yaş durumu ve yapılan işin mahiyeti ile ilgili etkisinin arttığı görülen eklem kireçlenmelerinde genelde kırk yaş üstündeki bireylerde görülme sıklığı artmakla beraber, ağır yük taşımak gibi fiziksel hareketlerde bulunan insanlarda da çok sık rastlanılmaktadır. Eklem kireçlenmesi, eklem hastalıkları yaşanmasının önündeki en büyük sebeptir. Kireçlenmeden esas etkilenen eklemlerinizi; diz, kalça,

bel, boyun, başparmak uzuvların yanlış kullanılması, eklemleridir. Yaş durumu, hareketsizlik, aşırı kilo, eklemlerin aşırı kullanımı ve genetik yatkınlık gibi faktörlerle risk ihtimali oldukça artmaktadır. Hareket halinde kireçlenme ağrıları daha fazla hissedildiği için hastanın dinlenmesi kendini fazla yormaması, ağırlığa maruz kalacağı hareketlerden kaçınması tavsiye edilir.

- ✓ **Gangliyonlar:** Çoğunlukla eklem kapsülü ile bağlantısı olan cilt altındaki şişliklerdir. Sıklıkla el bileğinin yüzünde görülür. Gangliyonlar, eldeki en yaygın yumuşak doku tümörleridir. Eldeki tüm yumuşak doku tümörlerinin %50 ila %70'ini temsil ederler ve bazı serilerde bu oran daha da yüksektir. Gangliyon, eklem kapsülüne veya tendon kılıflarına bağlı ve kalın jel benzeri malzeme içeren kistik bir şişlik olarak tanımlanır. Mikroskobik olarak, tek veya çok damarlı olabilen ana kist düz, beyaz ve yarı saydam görünür. Bir kistin içindekiler, son derece viskoz berrak bir yapışkan jöle müsin, glukozamin, albümin, globülin ve yüksek konsantrasyonlarda hiyalüronik asitten oluşur (Singhal vd., 2005). Gangliyonlar ağrısız olabilir; ancak, bir sinire basan kistler ağrı, karıncalanma, uyuşukluk ve kas zayıflığına neden olabilir. Mesleki faktörler gangliyonların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. İşyerlerinde çalışanların belirli eklemleri aşırı kullanmalarını veya bilek ve parmaklar gibi tekrarlanan hareketleri aşırı kullanmalarını gerektiren işler gangliyon kistleri için risk oluşturabilir (Miskovsky vd., 2004).
- ✓ **Ulnar Sinir Baskısı:** Sürekli masa başında çalışmalarda parmaklarda yer yer uyuşma ve karıncalanma meydana geliyorsa tek başına bir hastalık olarak kabul edilmeyen, ancak tıpta '**Ulnar Oluk Sendromu**' olarak tanımlanan bu sorun özellikle dirseklerin bir yere dayanmasıyla ortaya çıkan bir durumdur. Sorunun giderilebilmesi açısından dirseklerin aşırı kullanılmasının önüne geçmek ve dirseğe direkt olarak aşırı yük binmesine neden olacak işlerden kaçınmak gerekmektedir. Ulnar sinir, koldaki üç ana sinirden biridir. Boyundan ele doğru ilerler ve köprücük kemiğinin altındaki veya el bileği gibi yol boyunca birçok yerde daralabilir. Sinirin sıkışması için en yaygın yer dirseğin iç kısmının arkasındadır. Ulnar dirseğindeki sinir sıkışmasına kübital tünel sendromu denir (Keener, 2015). Bu hastalık tablosu türü ofis çalışanlarında sık sık tekrarlanan eğilme hareketlerinden veya siniri tahriş edebilen veya sıkıştıran dirsekler üzerine eğilmesinden kaynaklanır. Omuzlardan parmak uçlarına kadar rahatsızlık verici semptomlar (ağrı, karıncalanma ve uyuşma) hissedilebilir ve birçok sinir yaralanmasında olduğu gibi tedavi edilmezse kronik ağrıya dönüşebilirler (Miller, 2015).

- ✓ **Tetik Parmak:** Elde en sık görülen tekrarlayıcı zorlanma yaralanmasıdır. Parmakların aniden kilitlenmesi, kasılı kalması ve ağrması gibi belirtilerle ortaya çıkan tetik parmak, yaşam kalitesini olumsuz etkileyen bir hastalıktır. Genel olarak küçük parmak, yüzük parmağı ve başparmakta ortaya çıkan tetik parmak sorunu, özellikle sağ el parmaklarında yaygın olarak gözlemlenir. Tetik parmak, bir diğer adıyla Tenosinovit Stenosing, parmakların veya başparmağın hareket sırasında (özellikle bükülme) kasılması ya da kilitlenmesi durumudur. Kilitlenen parmağı eski haline getirmek oldukça zordur ve hastada bir hayli ağrıya sebep olur. Tendonlar iltihaplı hale geldiğinde de tetik parmak meydana gelebilir. Bu da sıkışmaya ve şişliğe neden olur. Genellikle, tekrarlanan bir hareketten ya da parmakların düzenli olarak zorlayıcı kullanımından kaynaklanır. Yani kısacası, tetik parmak hastalığının nedeni tendonların işlevini olması gerektiği gibi yerine getirememesidir.
- ✓ **De Quervain Hastalığı:** Hastalık en sık mesleki nedenlerle el bileğinde sürekli travmaya maruz kalan kişilerde görülür. Ağrı başparmağa ve ön kola yayılabilir. El bileği ve ön kolun başparmak köküne yayılan ağrı ve şişlikle kendini gösteren bir tendon ve tendon kılıfı iltihabıdır. De Quervain tendinitinin nedeni birinci parmağa yapışan tendonların zorlanmasıdır. Daha çok yeni başlanmış olan tekrarlayıcı bir aktivite nedeniyle görülür. El bileğinde görülen kırıklarda tendonda artan stres, bu hastalık tablosunun ortaya çıkmasına neden olabilir.

5.2.Yorgunluk ve Stres:

Kronikleşmiş halsizlik ve sürekli yorgunluk hali ve stres ekranlı araç kullananların sıklıkla karşı karşıya kaldığı durumların başında yer almaktadır. Başa çıkılamayan ve yönetilemeyen stres; kişilerde zamanla çeşitli fiziksel ve psikolojik kökenli rahatsızlıklara yol açarken aynı zamanda da iş tatminsizliği ve verimlilik sorunlarına da neden olabilmektedir. Yaşanan bu süreç zamanla çalışanların işten ayrılmasına ve devamsızlığına yol açmakta, çalışanlarda depresyon ve kaygı yaratabilmekte ve çeşitli fiziksel ve mental rahatsızlıkların oluşmasına neden olmaktadır. Temeli ve kaynağı strese dayanan birçok rahatsızlık işyerlerinde isteklendirmenin kaybolması, işin yavaşlaması, performansın düşmesi, üretkenliğin azalması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum çeşitli iş kazalarının yaşanmasına ve yaralanmalara sebep olabilmektedir.

İş kazaları ve yaralanmalara yönelik tetikleyici rol üslenmekte olan stres ve kronikleşen yorgunluk yaşanmasına neden olan en önemli faktörler;

- ✓ Çalışanın iş üzerindeki kontrolünün az olması/ kararlarda söz sahibi olamaması,

- ✓ İş yükünün neden olduğu baskı,
- ✓ Yüksek tempolu tekrarlayan çalışmalar,
- ✓ Sürekli aynı duruşta çalışmak,
- ✓ Yetersiz molalar,
- ✓ Çalışanın niteliğine uygun iş verilmemesi, gibi faktörlerdir.

Psikososyal risk faktörleri sonucu ortaya çıkan stresin belirtileri aşağıda yer almaktadır. Stresle ilgili belirtiler; fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal olmak üzere dört grupta toplanabilir.

5.2.1.Fiziksel belirtiler:

Baş ağrısı, düzensiz uyku ya da uyku bozuklukları, çene kasılması ya da diş gıcırdaması, gerginlik, kasılma nöbetleri, döküntü, kas ağrıları, hazımsızlık, ülser, gastrit, mide yanmaları, yüksek tansiyon, kalp krizi, aşırı terleme, iştahta değişimler ya da iştahsızlık, sürekli yorgunluk ve enerji kaybı gibi çeşitli yakınmalar görülebilir. Bunun yanı sıra kazalarda artış, kiloda değişimler, sık sık üşütme, kalp çarpıntıları, nefes almada güçlük, sakarlık, cilt kızarmaları, yerinde duramama, ayak sallama, parmaklarla trampet çalma hareketi, alkol, sigara ve içki kullanımında artış gibi durumlar da sıklıkla görülmektedir

5.2.2. Duygusal belirtiler:

Kaygı, engellenmişlik, hüznün, kâbus görme, endişe, depresyon, sürekli ağlama ya da ağlama nöbetleri, gergin ruh hali, asabilik, ruhsal durumun değişkenliği, saldırganlık, öfke patlamaları, özgüven kaybı, tükenmişlik sendromu, aşırı hassasiyet, kırılabilirlik, karamsarlık, sinirli gülmeler, sıkıntı, utanma, suçluluk, kolayca vazgeçme, çok az neşelenme, kuşkuculuk, çaresizlik, aşırı heyecan gibi günlük yaşantı kalitesini düşüren ya da kişiyi mutsuz eden psikolojik kökenli çeşitli kaygılar, yakınmalar görülebilir.

5.2.3.Zihinsel belirtiler:

Odaklanma güçlüğü, kendine ve diğerlerine güvensizlik, ilgisizlik, isteksizlik, unutkanlık, karar vermede güçlük ya da kararsızlık, unutkanlık, zihin karışıklığı, aşırı hayalcilik, hafızada zayıflık, tek bir düşünce ya da fikirle meşgul olma ya da etrafında dolaşma, mizah anlayışında değişiklik, hatalarda artış, muhakeme zafiyeti, takıntılar, farklılıkları görememe, bir şeylerin yanlış gittiği inancı, yönünü kaybetmişlik, kendini kanıtlama arzusu, her şeyin boş/anlamsız olduğu düşüncesi, fikir üretmemesi, kafanın karışması, olumsuz tutumlar, düşüncelerin hızlanması gibi psikolojik belirtiler görülebilir.

5.2.4. Sosyal/davranışsal/ilişkisel belirtiler:

İçine kapanma, hoşgörüsüzlük, içерleme, inatçılık, suçlama, verimsizlik, alaycılık, cinsel isteksizlik, azarlamacı tutumlar, saldırganlık, içtenliğin azalması, katılık, sertlik, insanlara karşı güvensizlik, randevulara ve toplantılara gitmemek, başkalarını suçlamak, görüşmeden kaçınmak, sık randevu iptal etmek, insanlarda hata aramak, rencide edici davranışlara yeltenmek, küsmek, konuşmamak, alanda yalnızlaşmak, güvensizlik, savunmacılık,

Çalışma merkezlerinde alınacak bazı tedbirler sonucu çalışan üzerinde olumsuz etkileri bulunan ve çalışma performansını düşüren stres azaltılabilir. Her hastalığın tetikleyicisi strese başa çıkma yolları üzerinde eğitimlerde durulmalı ayrıca strese yol açan faktörler çok iyi irdelenmelidir.

- ✓ Çalışma merkezlerinde bazı hususları düzeltmek, termal konfor şartlarını sağlamak,
- ✓ Yazılımın göreve uygun olmasını sağlama,
- ✓ Görevleri çalışanın niteliğini gözetererek vermek ve iş yükünü adilce dağıtmak,
- ✓ Çalışanlar üzerindeki zaman baskısı azaltmak, belirli aralıklarla mola verilmesini sağlamak,
- ✓ Rutine binmiş, monoton iş ortamından kaçınmak, farklı iş vermek
- ✓ Birikmiş stres belirtileri sonucu durumu hassasiyet arz eden kişileri ivedilikle ortamdaki uzaklaştırmak, gibi önlemlerle yorgunluk ve stres azaltılabilir.

5.3. Göz rahatsızlıkları:

Ekranlı araç kullananların en çok şikâyetçi olduğu konuların başında göz rahatsızlıkları gelmektedir. Göz rahatsızlıkları ekranlı araç kullananlarda sıklıkla görülebilmektedir. Ekranlı araçlarla bilinçli çalışmak, gözlerde kalıcı hasara neden olmaz. Ancak uzun süre çalışmalar aşağıda belirtilen rahatsızlıklara sebep olabilir;

- ✓ Gözlerde yorgunluk ve ağrı,
- ✓ Rahatsızlık,
- ✓ Gözlerde kanlanma, kuruluk, yanma, kaşıntı
- ✓ Bulanık görme, kırık görme
- ✓ Geçici (periferal) görüş kaybı,
- ✓ Baş ağrısı vb.

Göz rahatsızlıklarına genellikle aşağıda belirtilen durumlar sebep olur;

- ✓ Uzun süre boyunca ekranlı araç karşısında ara vermeden çalışmak,
- ✓ Ekranlı aracın yanlış konumlandırılması,
- ✓ Ekranda ışık yansıması, gözü yoran renkler ve küçük karakterler,
- ✓ Zayıf aydınlatma, parlama ve yansıma,
- ✓ Ekranda titreyen, gidip gelen görüntü vb.
- ✓ **Göz kuruluğu:**

Son yıllarda görsel ekran terminalleri kullanılarak yapılan iş miktarında çarpıcı bir artış görülmüştür. Ekranlı araç kullanıcıları tarafından bildirilen semptomlar arasında göz yorgunluğu, tahriş, yanma hissi, kızarıklık, azalmış görme keskinliği, çift görme ve göz kuruluğu bulunur. Göz kuruluğu belirtileri zayıflatıcı olabilir ve çalışanların ekranlı araç kullanma ve sürekli görsel yoğunlaşma gerektiren diğer işleri yapma yeteneğini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu semptomların çalışanlarda psikolojik sağlık ve genel olarak iyi olma hissi üzerinde de olumsuz bir etkisi olduğu bildirilmiştir (Uchino vd., 2008).

Gözlerin korunması:

Gözlerin korunması için ekranlı araçlarla çalışmaya başlamadan önce yapılan risk değerlendirmesi sonuçlarına göre işyeri hekimince belirlenecek düzenli aralıklarla ve ekranlı araçla çalışmalardan kaynaklanacak göz rahatsızlığı olduğunda çalışanların göz muayeneleri yapılmalıdır. Muayene sonuçlarına göre gerekiyorsa çalışanlara yaptıkları işe uygun araç ve gereç verilmelidir. Gözlerin korunması için alınacak diğer önlemler;

- ✓ Gözlerin korunması için, gözleri en az yoran yazı karakterleri ile renkler seçilmeli ve gözlerin dinlendirilmesi için düzenli molalar verilmelidir.
- ✓ Belirli aralıklarla ofisten veya pencereden dışarı bakarak gözler için egzersiz yapılmalıdır. Bu basit, yeniden odaklama egzersizi göz yorgunluğunu önlemeye yardımcı olur.
- ✓ Ekranda, açık renk zemin üzerine koyu renk ve uygun büyüklükte yazı karakterleri kullanılmalıdır.
- ✓ Çalışma ortamında, gün ışığından yeterince yararlanılamayan durumlarda, suni ışıkla uygun ve yeterli aydınlatma sağlanmalıdır. Aydınlatmada, TS EN 12464-1: 2013 ve TS EN 12464-1.2011: 2012 standartları esas alınmalıdır.
- ✓ Çalışma merkezleri için aydınlatma ekrandan okuma, metnin yazılması, kâğıda yazma, klavye çalışması gibi çalışma merkezinde yapılan tüm işler için uygun olmalıdır.

- ✓ Bazı durumlarda klavye ve ekran üzerindeki parlama ve yansıma nedeniyle göz kamaşması ortaya çıkabilir. Bu nedenle yüksek parlak yansımalarından kaçınmak için aydınlatma armatürlerini seçmek, konumlandırmak ve düzenlemek gereklidir.
- ✓ Ekran karşısındayken göz kırpma sayısı azalarak göz kuruluşuna yol açabilir. Sık göz kırparak, gerekirse damlalarla takviye yapılarak göz yüzeyi nemlendirilmelidir.
- ✓ Monitörün üst kenarı göz hizasında, bifokal gözlük kullananlarda ise biraz daha aşağıda olmalıdır.
- ✓ Yazı karakter yüksekliğine göre ekran mesafeleri ayarlanmalıdır. Yazı karakter yüksekliğine göre yaklaşık olarak uygun ekran mesafeleri;
 - 3.2 - 4,5 mm arasındaki karakter yüksekliği için 50 cm uzaklık;
 - 3.9 - 5,5 mm arasındaki karakter yüksekliği için 60 cm uzaklık;
 - 4.5 - 6,4 mm arasındaki karakter yüksekliği için 70 cm uzaklık;
 - 5.2 - 7,3 mm arasındaki karakter yüksekliği için 80 cm uzaklık
 gözetilmelidir.
- ✓ Göz ve ekran uzaklığı monitör boyutlarına göre gözü yormayacak şekilde ayarlanmalıdır. Örneğin; Microsoft Office’de “Word” programı kullanılırken yazı tipi “Times New Roman”, yazı tipi boyutu “12” ve sayfa yakınlaştırma düzeyi %100 seçildiğinde, çalışan ile ekran arasındaki mesafenin yukarıdaki tabloya göre yaklaşık 50 cm olarak ayarlanması uygun olacaktır.

6. EKLANLI ARAÇLARLA ÇALIŞMALARDA ARANACAK ASGARİ GEREKLER

Ekranlı araçlarla çalışmalarda donanım, çalışma ortamı ve operatör-bilgisayar ara yüzü gibi hususlara dikkat edilmelidir.

6.1.Ekranlı araçlarla çalışmalarda dikkat edilecek hususlar;

- ✓ Çalışma ortamının durumu ve koşulları önemli olup, termal koşullarının en önemli ölçütlerinden biri olan yeterli ve sağlıklı aydınlatmanın yapılması sağlanmalıdır.
- ✓ Göz rahatsızlıklarına temel teşkil eden parlama veya rahatsız edici yansımaların engellenmesi üzerinde durulmalıdır.
- ✓ Ortam gürültüsünün engellenmesi ve özellikle “sakin ofis” uygulaması kapsamında Yazıcı, faks makinesi vb. dikkat dağıtıcı gürültünün en aza indirilmesine yönelik tedbirler alınmalıdır.

- ✓ Çalışma masasının ergonomik tasarıma uygun olması ve bacakları rahat hareket ettirmek için boşluk bulunması gözetilmelidir.
- ✓ Işık parlamaları ve yansımalarını engellemek için parlamayı en aza indirmek için gerekirse perde kullanılması düşünülmelidir.
- ✓ Göreve uygun, kullanıcıya uyarlanmış yazılım sağlanmalıdır.
- ✓ Ayarlanabilir, okunabilir, sabit görüntü, uygun kontrast ve parlaklık bulunan ekran ve ekran koruyucusu kullanımı oluşturulmalıdır.
- ✓ Rahatlık sağlayan, ayarlanabilir, ayrılabilir, okunabilir klavye kullanılmalıdır.
- ✓ Ekipman ve araç gereçleri rahat şekilde düzenleyebilecek, ışığı yansıtmayan yüzey tasarlanmalıdır.
- ✓ Ergonomik tasarıma uygun ayarlanabilir sandalye kullanılmalıdır.
- ✓ Çalışan ihtiyaç duyarsa ayak dayayacak yükseklik tablası olmalıdır.

6.2.EKRANLI ARAÇLARLA ÇALIŞMALARDA EKİPMANLARDA ARANACAK ASGARİ GEREKLER

6.2.1.Monitör:

- ✓ Ekran, operatörün/çalışanın çalışma pozisyonuna uygun mesafede ve göz hizasında olmalıdır.
- ✓ Ekranda görünen karakterler, kolayca seçilir şekil ve formda, uygun büyüklükte olmalı, satır ve karakterler arasında yeterli boşluk bulunmalıdır.
- ✓ Ekran görüntüsü sabit olmalı, görüntü titrememeli ve benzeri olumsuzluklar bulunmamalıdır.
- ✓ Parlaklık ve karakterler ile arka plan arasındaki kontrast, operatör/çalışan tarafından kolaylıkla ayarlanabilmelidir.
- ✓ Ekran ayarlanabilir olmalı veya ayarlanabilir bir masa üzerinde kullanılmalıdır. Ekranda kullanıcıyı rahatsız edebilecek yansıma ve parlamalar olmamalıdır.
- ✓ Ekran görüş alanı, ekranın boyutu ve ekran ile göz arasındaki uzaklığa bağlı olarak değişiklik göstermektedir.
- ✓ Pek çok kaynakta farklı rakamlar verilmekte olup yaklaşık olarak uygun açılmasının 15° - 50° olduğu belirtilmektedir.

6.2.3.Klavye:

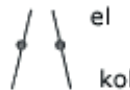
- ✓ Klavye, operatörün/çalışanın el ve kollarının yorulmaması ve rahatça çalışabilmesi için ekrandan ayrı ve hareketli olmalıdır.
- ✓ Klavyenin ön tarafına, operatörün/çalışanın bileklerini dayayabileceği özel destek konulmalıdır.
- ✓ Operatörün/çalışanın elleri ve kolları için klavyenin önünde yeterli boşluk olmalıdır.
- ✓ Klavye yüzeyi ışığı yansıtmayacak şekilde mat olmalıdır.
- ✓ Klavye tuşlarının özellikleri ve yerleri klavye kullanımını kolaylaştıracak şekilde olmalıdır.
- ✓ Klavye tuşları üzerindeki semboller, çalışma pozisyonuna göre kolaylıkla okunabilir ve seçilebilir nitelikte olmalıdır.

normal bir klavyede
el ve kolun konumu

Ergonomik bir klavyede
el ve kolun konumu

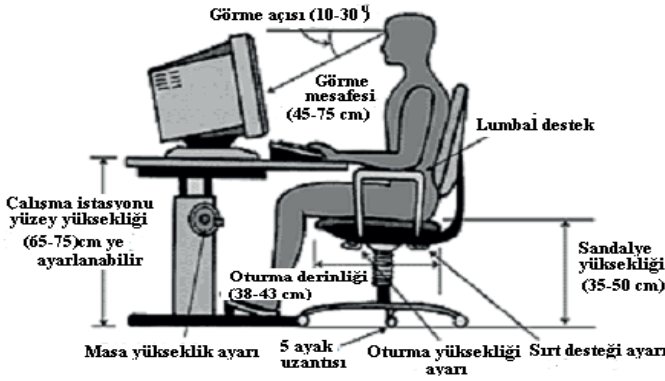

6.2.4.Fare:

- ✓ Kolun aşırı kullanılmasını önlemek için fare kullanıcının vücuduna yakın yerleştirilmelidir.
- ✓ Farenin rahat hareket edebilmesi için farenin çevresinde yeterli alan olmalıdır.
- ✓ Fare klavyenin yanında olmalıdır.
- ✓ Bilek düz bir çizgide tutulmalıdır.
- ✓ Zamanının büyük çoğunluğunda fare kullanan çalışan için bilek desteği olan bir fare altlığı konforu arttırabilir.
- ✓ El-fare konumu; doğru bir el-fare yerleşimi için klavye ve fare aynı yükseklikte olmalı, bilek düz bir çizgide tutulmalıdır.
- ✓ Klavye-fare konumu; genel olarak klavyeyi, kullanıcının vücudunun orta çizgisine yakın olacak şekilde yerleştirmek önemlidir. Amaç, kolun omuzdan uzanmış gibi uzanmasını önlemektir.
- ✓ Çalışma yüzeyinde kullanılan fare gibi donanımlar için, ön kol veya bilek, çalışma yüzeyi tarafından veya sandalye kolunun dirseği tarafından desteklenebilir.
- ✓ Klavye kullanılıyorsa, farenin klavyeye yakın ve kullanıcıya uygun tarafta olacak şekilde konumlandırılması gerekmektedir

6.2.5. Çalışma Masası Veya Çalışma Yüzeyi:

- ✓ Çalışma masası veya çalışma yüzeyi; ekran, klavye, dokümanlar ve diğer ilgili malzemelerin rahat bir şekilde düzenlenebilmesine olanak sağlayacak şekilde, yeterli büyüklükte ve ışığı yansıtmayacak nitelikte olmalıdır.
- ✓ Operatörü/çalışanı rahatsız eden göz ve baş hareketlerini en aza indirecek şekilde yerleştirilmiş ve ayarlanabilir özellikte doküman tutucu kullanılmalıdır.
- ✓ Çalışanın rahat bir pozisyonda olması için yeterli alan olmalıdır.
- ✓ Çalışma masası ve çalışma yüzeyi; Klavye, fare, yazı ve okuma alanı; dirsekler bitişik, eller açılmış durumda iken, dirseği masadan kaldırmadan çizilen yayın içinde olmalıdır. Telefon, ofis vb. ekipmanlar kolla erişilebilirlik sınırı içinde bulunmalıdır

6.2.6. Çalışma Sandalyesi;

- ✓ Sandalye dengeli ve operatörün/çalışanın rahat bir pozisyonda oturabileceği ve kolaylıkla hareket edebileceği şekilde olmalıdır.
- ✓ Oturma yerinin yüksekliği ayarlanabilir olmalıdır.
- ✓ Sırt dayama yeri öne-arkaya ve yukarı-aşağı ayarlanabilir, sırt desteği bele uygun ve esnek olmalıdır.
- ✓ İstendiğinde operatöre/çalışana uygun bir ayak desteği sağlanmalıdır.
- Çalışma sandalyesi; Tipik duruş ve oturuş şekli ekranlı araçlarla çalışanlar için tipik duruş ve oturuş şeklinde;
- ✓ Koltuk arkılığı ayarlanabilir olmalıdır,
- ✓ Bel desteği sağlanmalıdır,
- ✓ Koltuk yüksekliği ayarlanmalıdır,
- ✓ Dizlerde aşırı baskı olmamalıdır,
- ✓ Gerekirse ayak desteği sağlanmalıdır,

- ✓ Masanın altında engel olmamalıdır,
- ✓ Ön kollar yataya yaklaşık şekilde durmalıdır,
- ✓ Bileklerde ekstansiyon, fleksiyon veya deviasyon minimum olmalıdır.

Bir Sandalyede Neler Aramalıyız

- ✓ Hidrolik kontrol özelliğine haiz olmalıdır.
- ✓ Stabiletinin neden olabileceği olumsuzlukları azaltabilmek için sırt kısmının aşağı -yukarı, öne-arkaya doğru hareket edebilmesi önemlidir.
- ✓ Koltuk bütünüyle eğilebilme özelliğine sahip olmalıdır.
- ✓ Denge ve destek açısından 5 adet kolay hareket edebilen bacakları olmalıdır.
- ✓ Sırt kısmı doğal bel kavsini uygun olarak desteklemelidir.
- ✓ Oturma yeri aşağı yukarı hareket edebilmelidir.
- ✓ Oturma yerinin ön bölümü eğimli olmasında fayda vardır.
- ✓ Koltuk tümüyle kullanıcıya uygun şekilde ayarlanabilir olmalıdır

6.3. ÇALIŞMA ORTAMI ASGARİ GEREKLER:

6.3.1.Gerekli Alan:

Ofis ortamlarında ekranlı araçlarla yapılan işlerde işin verimliliği ve çalışanın motivasyonu açısından ergonomi terimi önemli bir yer tutar. Bu sebeple ofis ortamlarının çalışanlar için uygun hale getirilmesi büyük bir önem taşır. Genellikle ofis çalışanları sürekli tekrarlanan işlerle uğraşırlar ve bu durum İSG açısından bazı sağlık ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirir (Akkaya, 2017).Operatörün/çalışanın oturma şeklini değiştirebilmesi ve rahatça hareket edebilmesi için çalışma merkezi yeterli genişlikte olmalı ve uygun şekilde düzenlenmelidir. Bu nedenle ekranlı araçlarla çalışılan işyerlerinde iş ortamı, çalışma koşulları ve çalışanlarda meydana gelebilecek her türlü risklerin azaltılması veya ortadan kaldırılması için İSG'ye ilişkin olarak gerekli bütün tedbirlerin alınması gerekmektedir (Yararel, 2019).

6.3.2.Aydınlatma İle Yansıma ve Parlama:

İşyerlerinde her türlü işin kusursuz yapılabilmesi ve en önemlisi de iş görenlerin göz sağlığının korunması iyi bir aydınlatma tekniğini gerektirir. Aydınlatma öncelikle, yapılan iş ve işlemlerde kalite standartlarının gerektirdiği tüm detayın görülebilmesi için gereklidir. İnsanın enformasyon algılamasında en önemli algılayıcı gözdür. Bütün algılamının %80 ile 90'I göz kanalıyla gerçekleşir. İş koşullarının doğurduğu yorgunluğun büyük bir kısmının göz zorlanmasından ileri geldiği tahmin edilebilir.

Göz zorlanması ve yorgunluk üzerine etkisi ile birlikte aydınlatma tekniği problemlerini anlayabilmek için bu tekniğin bazı temel kavramlarının bilinmesi gerekir.

Aydınlatma şiddetinin ölçü birimi lüktür(lx). Bu değer birim alana düşen ışık akışıdır. Aydınlatma şiddeti bulutsuz bir yaz gününde 100.000 lx'ü bulur. Kapalı bir kış gününde bu değer ancak 3000 lx'e ulaşır. Çalışanların, en uygun aydınlatma koşullarında çalıştırılması da onların göz sağlığı ve görme netliğini koruduğu için aynı amaca hizmet eder. Bir iş ortamında aydınlatma gereksinimi, yapılan işlerin özelliklerine, işin özellikleri nedeniyle detay algılama gibi ölçütlere bağlıdır. Çeşitli el işleri ve okuma yazma gibi işlerde en düşük aydınlatma gereksinimi 10 lüks olarak bilinmektedir.

- ✓ Operatörün gereksinimleri ve yapılan işin türü dikkate alınarak uygun aydınlatma şartları sağlanmalı, arka planla ekran arasında uygun kontrast bulunmalıdır.
- ✓ Yapay aydınlatma kaynaklarının yeri ve teknik özellikleri ekrandaki ve diğer ekipmanlar üzerindeki parlama ve yansımaları önleyecek şekilde olmalıdır.
- ✓ Ekranı gelen gün ışığının kontrol edilebilmesi için yatay ve dikey ayarlanabilir perdeler kullanılmalıdır.
- ✓ Yansıma ve parlamalara yönelik olarak, dışardan gelen ışıktan olumsuz etkilenmemek için çalışma masası, pencereden gelen ışığı yandan alacak şekilde konumlandırılmalıdır.
- ✓ Pencere, açıklıklar ve benzeri yerler, saydam veya yarı saydam duvarlar ve parlak renkli cisim ve yüzeylerden ekran üzerine direkt ışık gelmemeli ve mümkünse yansımalar önlenmelidir.
- ✓ Ekranı gelen gün ışığının kontrol edilebilmesi için yatay ve dikey ayarlanabilir perdeler kullanılmalıdır.

6.3.3. Gürültü, Isı Ve Nem:

Çalışma merkezlerinde kullanılan ekipmanın gürültüsü çalışanların dikkatini dağıtmayacak ve karşılıklı konuşmayı engellemeyecek düzeyde olmalıdır.

Gürültünün insan sağlığı üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurularak ortam sessizliği sağlanmalıdır. Aksi takdirde gürültüden kaynaklı çeşitli rahatsızlıkların zamanla baş göstermesi kaçınılmaz olur. Gürültünün insan sağlığına etkileri kapsamında:

- ✓ **Psikolojik Etkiler:** Davranış bozuklukları, öfkelenme, genel rahatsızlık duygusu, sıkılma

- ✓ **Fiziksel Etkiler:** Geçici veya kalıcı işitme hasarları,
- ✓ **Fizyolojik Etkiler:** Vücut aktivitesinde değişiklikler, kan basıncında artış, dolaşım bozuklukları, solunumda hızlanma, kalp atışlarında hızlanma, ani refleksler.
- ✓ **Performans Etkileri:** İş veriminde azalma, yoğunlaşma bozukluğu, hareketlerin engellenmesi gibi çeşitli sorunlar kaçınılmaz olabilir.

Çalışma ortamında ısı ve nem, uygun düzeyde tutulmalı, çalışanı rahatsız etmemeli ve bu düzey korunmalıdır.

6.4. OPERATÖR BİLGİSAYAR ARAYÜZÜ ASGARI GEREKLER

6.4.1. Operatör bilgisayar ara yüzü:

- ✓ Programlar; içerik, düzenleme, işi kolaylaştırma ve operatör kullanım kolaylığı kapsamında işe uygun olmalıdır.
- ✓ Programların kolay kullanılabilir ve eğer uygunsa operatörün bilgi düzeyine ve deneyimine göre ayarlanabilir ve sürdürülebilir olması sağlanmalıdır.
- ✓ Sistemler, çalışanların verimini artıracak ve kolaylık sağlayacak şekilde geri beslemeli olmalıdır.
- ✓ Sistemler operatöre uygun hız ve formatta bilgi verecek şekilde olmalıdır.
- ✓ Programlar, özellikle verilerin algılanması ve kullanılması konusunda yazılımın kullanıcının çalışma performansını mümkün olduğu kadar olumlu etkileyecek özelliklere sahip olması anlamına gelen yazılım ergonomisi prensiplerine uygun olmalıdır.

7. EKLANLI ARAÇLARLA ÇALIŞMALARDA SAĞLIĞIMIZI KORUMAK İÇİN BASİT EGZERSİZLER:

Ekranlı araç kullanıcılarını uzun bir zaman sonra bekleyen tehlikelerden bazıları:

- ✓ Disk Kayması
- ✓ Boyun Fıtığı
- ✓ Bel Fıtığı
- ✓ Bilek, Diz ve dirsek Kireçlenmesi
- ✓ Omuz ve boyun tutulması

Çalışanları bekleyen ve eğer önemsenemezse zamanla yaşanması çok büyük olasılıkla gündeme gelecek olan bu felaketlerden korunmak için aşağıdaki hareketlerin yapılmasında büyük yararlar vardır.

Sırt ve omuz hareketleri:

Bilgisayar ve Sandalye Eksersizleri:

Ayağa kalkınız ve sağ elinizle sol omzunuzu sol elinizle sağ omzunuzu kavrayınız. Başınızı kolunuzun aksi yönünde çevirebildiğiniz kadar hareket ettiriniz. Boynunuzu beşer kez sağa sola öne ve arkaya doğru hareket ettiriniz. Başlangıçta kendinizi zorlamayınız. Gün geçtikçe ve Boyun kaslarınız güçlendikçe zaten hareket mesafesi artacaktır.

15-20 saniye iki kez

10-15 saniye

8-10 saniye
her iki yone

15-20 saniye

Yukarıda gösterilen hareketleri belirtilen miktarda tekrar etmeliyiz.

Aşağıda gösterilen hareketleri belirtilen miktarda tekrar etmeliyiz.

3-5 saniye
3 kez

10-12 saniye
her iki kol

10 saniye

10 Saniye

Günlük çalışmalarınızda:

Duruşlarınızı saatte en az 2 - 4 kez değiştiriniz. Kısa süreli bir kaç kez ayağa kalkma, sadece oturmaktan çok daha iyidir. Ayakta durma 20 dakikadan fazla olmamalıdır. Günlük temel egzersizler ile vücut yorgunluğu ve zorlanmaları engellenmelidir. Özellikle sandalyelerdeki ergonomik düzenlemeler ile basınç noktaları azaltılabilir. Gerek ayakta yapılan çalışmalarda, gerekse de oturarak yapılan çalışmalarda omurganın nötral pozisyonu olan “S” şeklini korumak önemlidir. Çalışmalarda doğal duruşumuzu korumalıyız.

Sekiz saatlik Ekranlı Araçlarla çalışma esnasında; ekran, klavye ve döküman arasında yaklaşık 30 000 göz hareketi yapılmaktadır. Bunun neticesinde göz sıvısı kurumakta, gözde yanma ve sulanma meydana gelmektedir. Göz muayenelerini önemini ve sonucunu önemsemeliyiz ve periyodik muayenelerin dışında olası göz yakınmalarında mutlaka hekime gitmekte ısrarcı olmalıyız.

SONUÇ;

Ekranlı araçlarda çalışmalar İnsan sağlığı açısından oldukça önemli tehlike ve riskler içermektedir. Özellikle bedensel açıdan göz sağlığı öncelikli olmak üzere, bel, omuz ve kollarda ciddi sorunlar yaratan, psikolojik açıdan çeşitli travmatik olguların önünü açan, tetikleyen ekranlı araçlar günümüzün en ciddi sorunsalları içinde yer almaktadır.

Ekran başında çalışanların bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, göz hastalıkları kapsamında çeşitli test ve kontrollere tabi tutulması, ayrıca periyodik sağlık muayenelerinden geçirilmesi, ortaya çıkması muhtemel bir hastalığın tanı ve tedavisinden öte öncelikle tedbir alınması sağlık açısından önemli ve gereklidir.

Çalışan kişinin sağlığının gözetilmesi, işgücü verimliliğinin ilk ve en değerli halkasıdır. Moral ve isteklendirme, insan odaklı yaklaşım, yapılan işin özelliği ve yaratması muhtemel tehlike ve riskleri öngörmek bu doğrultuda

risk değerlendirmeleri yapmak iş sağlığı ve güvenliğinin kurumsal niteliğinin ve yaklaşımının bir göstergesidir.

Ekranlı araçlarda çalışmalarda;

- ✓ Eğitim, (Tehlike sınıfı gözetilerek gerekli zaman ve periyotlarda uygulamalı)
- ✓ Kişinin sağlığı ve işe uygunluğu,
- ✓ Risk değerlendirmesi,
- ✓ Artan iş yükü ve ekran kullanma zorunluluğunun gözetilmesi,
- ✓ Periyodik sağlık taramaları ve muayeneler,
- ✓ Ekran süresi gözetimi ve ara dinlendirmeler,
- ✓ Personel değişimi,
- ✓ Psikososyal destek,
- ✓ Uygun çalışma ortamı,(termal konfor, ses, ışık, vs)
- ✓ Ergonomik açıdan doğru donanım, (çalışma masası, oturma koltuğu vs)
- ✓ Periyodik test, kontrol ve muayene sonuçları analizi gibi faktörlerin göz önünde bulundurulması son derece önemli ve yararlı sonuçların alınmasında fayda sağlayacağı unutulmamalıdır.

Ekranlı araçların kullanımının her geçen gün artacağı göz önünde bulundurularak bu konuda gerekli ve düzenli eğitimlerin verilmesi ve farkındalığın artırılması yaşanması muhtemel ciddi ve önemli sağlık sorunlarının önlenmesi açısından hem işveren hem de çalışan sorumluluğu olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- 1- <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>,Erişim Tarihi: 1 Mart 2023,
- 2-<https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-turkey-january-2020-v01>,
Erişim Tarihi : 01 Mart 2023
- 3-Kırık,M. A., <https://yesilay.org.tr/tr/makaleler/pandemi-gunlerinde-teknoloji-dost-mu-dusman-mi>
- 4- Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik(Resmi Gazete Tarihi:16.04.2013, Resmi Gazete Sayısı: 28620)
- 5- İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği,(Resmi Gazete Tarihi:29.12.2012, Resmi Gazete Sayısı: 28512)
- 6- Ulucan, H. F. Zeyrek, S. (2012), Ofislerde İş Sağlığı ve Güvenliği, Ankara, İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü Müdürlüğü
- 7- A health guide on working with display screen equipment, September 2009,Occupational Safety and Health Branch, Hong Kong
- 8- Work with display screen equipment, Helath and Safety Executive, İngiltere, 2003
- 9-<https://www3.rgu.ac.uk/about/health-and-safety/health-and-safety-index/display-screen-equipment-dse-and-workstations>
- 10-<https://www.monash.edu/ohs/info-docs/safety-topics/ergonomics/sit-stand-desks>
- 11-Display ScreenEquipment at work approved code of practice, Employment and social security department, Jersey1998
- 12- Ofis Ergonomisi, Bursa Halk Sağlığı Müdürlüğü Çalışan Sağlığı Şubesi
- 13-Ofis Ergonomisi, Dr. Cavit Işık Yavuz
- 14- Aytaç, S. (2009). İş Stresi Yönetimi El Kitabı İş Stresi: Oluşumu, Nedenleri, Başa Çıkma Yolları, Yönetimi.
- 15-<https://www.dguv.de/ifa/praxishilfen/innenraumarbeitsplaetze/arbeitsplatz/arbeitsplatgestaltung/index-2.jsp>
- 16- .Braham, B. J. (1998). Stres Yönetimi. "Ateş Altında Sakin Kalabilmek." (Çev: Vedat G. Diker). Hayat Yayınları, İstanbul
- 17- Türk Standartları Enstitüsü, TS EN 12464-1, Işık ve Aydınlatma - Çalışma Yerlerinin Aydınlatılması - Bölüm 1: Kapalı Çalışma Alanları, Ankara, 2013
- 18-T.C.Aile, Çalışma ve sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda İş Sağlığı Ve Güvenliği Rehberi, Ankara, Ekim-2019,Sf:1-29
- 19-Akkaya, M.A., (2017). "Bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin önemi ve uygulanabilirliğine ilişkin birdurum değerlendirmesi". Türk Kütüphaneciliği, 31(4): 501-519.
- 20-Baydur, H., Ergör, A., Demiral, Y., (2015). "İş sağlığında bir yaklaşım: katılımcı

- ergonomic". Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2(2): 27-35.
- 21-Burke, A., Peper, E., (2002). "Cumulative trauma disorder risk for children using computer products: results of apilot investigation with a student convenience sample". Public Health Reports, 117(4): 350-357.
- 22-Çoker, İ., Selim, H., (2019). "Bir tekstil işletmesinde kas iskelet sistemi rahatsızlıklarına yönelik ergonomik riskdeğerlendirme". Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(5): 230-240.
- 23- Doğan, B., Yalçınkaya, C., Balcı, M.G., (2017). "Türkiye'de mühendislik fakültelelerinde iş sağlığı ve güvenliği eğitimi". Mühendis ve Makine, 58(685): 1-15.
- 24- Gangopadhyay, S., Ray, A., Das, A., Das, T., Ghoshal, G., Banerjee, P., Bagchi, S., (2003). "A study on uppe extremity cumulative trauma disorder in different unorganised sectors of west bengal, India". Journal of Occupational Health, 46(6): 351-357.
- 25-González-Menéndez, E., López-González, M.J., González Menéndez, S., García González, G., Álvarez Bayona,
- 26- T., (2019). "Major health consequences a rising from the continued use of new electronic devices with visual display units". Revista espanola de salud publica, 93: 1-11.
- 27-Hamilton,A., (2013). Cumulative trauma disorder ,<https://www.safetyandhealth-magazine.com/articles/cumulative-trauma-disorder>. [06, Eylül, 2020].
- 28-Kassaneh, T.C., Tadesse, A.A., (2019). "Evaluation of workplace environmental ergonomics and method development for manufacturing industries". Advances of Science and Technology, 274: 102-112.
- 29-Keener, J.D., (2015). Ulnar nerve entrapment at the elbow (cubital tunnel syndrome), <https://orthoinfo.aaos.org/en/diseases--conditions/ulnar-nerve-entrapment-at-the-elbow-cubital-tunnel-syndrome>. [06, Eylül, 2020].
- 30-Laçiner, V., Yavuz, K., (2013). "Ekranlı araçlarla yapılan çalışmalarda iş sağlığı ve güvenliği". HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2(4): 129-151.
- 31-Miller, K., (2015). Don't let this office injury ruin your life, <https://www.refinery29.com/en-us/cubital-tunnelsyndrome>. [06, Eylül, 2020].
- 32- Miskovsky, S., Kaeding, C., Weis, L., Pedroza, A., (2004). "Proximal tibiofibular joint ganglion cysts: excision, recurrence, and joint arthrodesis". The American Journal of Sports Medicine, 32(4): 1022-1028.
- 33- Putz-Anderson, V., (1988). "Cumulative trauma disorders: a manual for musculoskeletal diseases of the upper limbs", National Institute for Occupational Safety and Health, Cincinnati, Ohio, USA, 151.
- 34- Sahu, M., Baburao, G., Kumar, M.W., Gnanasaravanan, S., (2019). "Effect of work postures on the musculoskeletal stresses on computer aided designers and ofice staff working on computer in India". International Journal of Scientific and Technology Research, 8(11): 1120-1123.

- 35- Singhal, R., Angmo, N., Gupta, S., Kumar, V., Mehtani, A., (2005). "Ganglion cysts of the wrist : A prospective study of a simple outpatient management". *Acta Orthopaedica Belgica*, 71: 528-534.
- 36- Uchino, M., Schaumberg, D.A., Dogru, M., Uchino, Y., Fukagawa, K., Shimmura, S., Satoh, T., Takebayashi,
- 37- T., Tsubota, K., (2008). "Prevalence of dry eye disease among japanese visual display terminal users". *Ophthalmology*, 115(11): 1982-1988.
- 38- Werner, R.A., Andary, M., (2002). "Carpal tunnel syndrome: Pathophysiology and clinical neurophysiology". *Clinical Neurophysiology*, 113(9): 1373-1381.
- 39- Yararel, B., (2019). "Ofis tasarımında ergonomik ve antropometrik etkenler". *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 4(1): 141-153.
- 40- Yavuzkan, G., Kaya, K., Yağız, M.C., Erdem, M., Acar, I., (2015). "Ergonomi risk analizleri yazılımlaştırılması ergonomi-iş sağlığı güvenliği risk haritalandırılması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3): 603-614.
- 41- Yılmaz Ş., Bilici M., Zengin A., Ofis Ortamlarında Ekranlı Araçlarla Yapılan Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri, OHS ACADEMY İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi, 2021, Cilt 4, Sayı 2, Sayfa: 43-48

Bölüm 13

MAL REJİMİ SÖZLEŞMESİNİN UYGULAMA ALANI VE SINIRLARI

Gökçe CANARSLAN¹

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
Orcid no: 0000-0002-7334-1872, gcanarslan@nku.edu.tr

GİRİŞ

Türk Medeni Kanunu (TMK) md.202’de aralarında edinilmiş mallara katılma rejiminin uygulanmasının asıl olduğu belirtildikten sonra eşlerin, yasal mal rejimi yerine mal rejimi sözleşmesi yaparak kanunda belirtilen diğer rejimlerden birini de seçebilecekleri ifade edilmiştir. Mal rejimi sözleşmesi, evlilik birliği devam ederken noterde yapılabileceği gibi evlenmeden önce de noterde veya evlendirme memuruna yazılı bir bildirim vermek suretiyle yapılabilecektir.

Türk Medeni Kanunu md.203’de mal rejimi sözleşmesinin içeriğinin sadece kanunda yazılı sınırlar içinde düzenlenebileceği, kaldırılıp, değiştirilebileceği belirtilmektedir. Başka deyişle eşler bu sözleşmeyle, malvarlığı değerlerinin tamamı hakkında karar veremeyecekleri gibi malvarlığı ilişkilerinin de hepsini düzenlemeleri mümkün olmayacaktır. Böylece mal rejimi sözleşmesinin içeriği, yapılacak hukuki işlemin konusu malvarlığının paylaşımıyla doğrudan ilgili olsa dahi pek çok yönden sınırlanmaktadır.

Temel kuralın sözleşme özgürlüğü olmasına ve kanunda aksine hüküm olmadıkça eşlerden her birinin, diğer eşle veya üçüncü kişilerle her türlü hukuki işlemi yapabileceği belirtilmesine rağmen aile hukukunun, diğer hukuk dallarından daha kısıtlayıcı özelliği sebebiyle, yapılacak mal rejimi sözleşmesinin içeriğinin, kanun koyucu tarafından sınırlandırıldığı görülmektedir. Öncelikle düzenlenecek sözleşmenin sınırlarının genel hükümler tarafından çizileceği, ardından bu sözleşme yapılırken eşlerin, kendi taleplerine göre bir paylaşım yöntemi belirlemelerine “tipe bağlılık” ilkesine göre imkan tanınmadığı, ayrıca malvarlığı değerleriyle ilgili olmalarına rağmen eşler arasında bu sözleşmeyle düzenlenemeyecek hukuki işlemlerin, mal rejimi sözleşmesinin sınırlarını oluşturduğu ifade edilmelidir.

I-Mal Rejimi Sözleşmesinin Yapılması

1-Genel Olarak

Eşlerin, evlilik birliğinin devamı süresince bir arada yaşarken, bir yandan halihazırda birlikteliklerine dair bazı kararlar verip sözleşmeler yaparken diğer yandan da gelecekte ve ihtimal dahilinde olan boşanmaya ilişkin çeşitli düzenlemeler yapmak istemeleri mümkündür (Widmer, 2009, 420). Son yıllarda İsviçre’de, evliliğin ve boşanmanın önceden planlanmasına yönelik Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sisteme benzer şekilde “evlilik öncesi sözleşmelerin” yapılmasının mümkün olup olmadığı tartışılmaktadır (Hanusheer, Steck, 2008, 924). Evlilik öncesi sözleşmelerin mal rejimi sözleşmesinden farkı bunların sadece mal rejimine ilişkin malvarlığı paylaşımını değil, aynı zamanda eşlerin evlilik sırasındaki çeşitli yükümlülükleri ve boşanma halinde nafaka talepleri gibi konuları da -İsviçre ve Türk Hukuk Siste-

mi'nin aksine- düzenlemesinde görülmektedir. Oysa İsviçre ve Türk Medeni Kanunları'nda açıkça bu tür sözleşmelerin yapılmasına imkan tanınmamaktadır. Zira İsviçre'de kusur esasına dayalı boşanma sisteminin 2000 yılındaki aile hukuku revizyonu ile terkedilmesinin yanında hukuk sistemimizde, çoğu zaman boşanma sebeplerinin kusura bağlı olması ve boşanma niyeti olmaksızın ileride gerçekleştirilecek boşanmanın sonuçlarının peşinen düzenlenmesi gerekli görülmemektedir. Ancak boşanma sayılarının yükselmesi ve istatistiksel olarak bakıldığında boşanma riskinin eskiye nazaran oldukça artması sebepleriyle, İsviçre'de de evlilikten önce veya evlilik sırasında sadece mal rejiminin değil boşanmanın diğer mali sonuçlarının da düzenlenmesi gündeme getirilmeye başlanmış ve İsviçre Federal Mahkemesi'nde dolaylı da olsa bazı davalarda bu hususlar konu edilmeye başlanmıştır (Hausheer, Steck, 2008, 925; İsviçre Federal Mahkemesi'nin 5C.114/2003 sayılı, 04.12.2003 tarihli kararı; İsviçre Federal Mahkemesi'nin ATF 121 III 393 sayılı, 10.11.1995 tarihli kararı; İsviçre Federal Mahkemesi'nin ATF 122 III 97 sayılı, 21.03.1996 tarihli kararı.).

Mal rejimi sözleşmesinin içeriğine ve sınırlarına ilişkin tartışmalar bir tarafa bırakıldığında, İsviçre ve Türk Medeni Kanunları'nda eşlerin istedikleri mal rejimini ancak kanunda belirtilen sınırlar içinde seçebilecekleri, kaldırabilecekleri veya değiştirebileceklerinin açıkça belirtildiğinin altı çizilmelidir.

2-Mal Rejimi Sözleşmesi Kavramı

Aile hukuku içinde en kapsamlı şekilde düzenlenen konu, malvarlığının paylaşımına ilişkindir. "Eşler arasında mal rejimi" başlığıyla, Türk Medeni Kanunu md.202-281 arasında yetmiş dokuz madde ile düzenlenen bu hükümlerin içinde sırasıyla, yasal mal rejimi olan edinilmiş mallara katılma, mal ayrılığı, paylaşımlı mal ayrılığı ve mal ortaklığı rejimleri yer almaktadır. Eşlerin aralarında anlaşarak değiştirmelerine imkan tanınan ancak değiştiremedikleri takdirde tabi olacakları edinilmiş mallara katılma rejimi, Türk Medeni Kanunu md.202'de kanuni karine olarak belirtilmiştir. Eşler, evlenmeden önce veya evlilik süresince yapacakları bir sözleşmeyle yasal mal rejimi olan edinilmiş mallara katılma rejiminin dışında aralarında başkaca bir paylaşım rejimini öngörebilirler. Ancak mal rejimi sözleşmesi, kendisine özgü kuralları olan aile hukukuna tabi olduğu için, borçlar hukukunun kurallarının kesin biçimde uygulanamayacağı bir niteliğe sahiptir. Örneğin sözleşmenin taraflarının serbestçe belirleneceği sözleşme özgürlüğünün, eşler arasındaki mal rejimi sözleşmesine doğası gereği uygulanamayacağı açıktır. Bununla birlikte herkesin haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken uyması gerekli dürüstlük kuralı ve hakkın açıkça kötüye kullanımın hukuk düzeni tarafından korunmayacağına yönelik hukuki işlemlerin genel sınırları gibi kurallara, mal rejimi sözleşmesinin de uygun olması beklenmektedir.

Mal rejimi sözleşmesi, evlenmeden önce nişanlıların veya evlendikten sonra eşlerin, tabi oldukları yasal veya önceden seçtikleri mal rejimini değiştirmek ya da sona erdirmek amacıyla kanunda belirtilen sınırlar uyarınca düzenleyebilecekleri iki taraflı bir sözleşmedir (Mooser, 2010, 1256). Mal rejimi sözleşmesiyle, hem eşler arasında mal rejiminin seçilmesi hem sona erdirilmesi hem de çeşitli değişikliklerin yapılması mümkün olmakla birlikte kanunda açıkça atıfta bulunulan bazı hallerde mal rejimi sözleşmesinin yapılması zorunludur (Dural, Ögüz, Gümüş, 2022, 209). Söz gelimi mal ortalığı rejiminde, eşlerin bazı malvarlığı değerlerini veya türlerini ya da eşlerden birinin meslek ve sanat faaliyetleri için kullandığı malları, ortaklık malları dışında tutmalarına yönelik anlaşmalarının, Türk Medeni Kanunu md.259'a göre mal rejimi sözleşmesiyle yapılması gerekmektedir. Buna benzer durumların dışında eşler arasında mal rejimi sözleşmesi yapılmadığı takdirde, evlilik birliğinin sona ermesiyle birlikte üzerinde değişiklik yapılmamış haliyle kanuni karine geçerli olacaktır.

Eşlerin anlaşmalarıyla veya anlaşma olmasa dahi kanundan kaynaklanan bazı hallerde mal rejimi ancak Türk Medeni Kanunu md.203'e göre kanuni sınırlar içinde değiştirilebilecektir. Başka deyişle, mal rejimi sözleşmesinde malvarlığına ilişkin temel kurallardan kısmen sapılarak "tipe bağlılık" ve "numerus clausus" ilkeleri çerçevesinde, eşlerin kendi takdirlerine göre bir paylaşım şekli belirlemelerine izin verilmemiş ve kanundaki sınırlamalara uymaları beklenmiştir (Genna Gian, 2021, 422). Bunun sonucunda mal rejimi sözleşmesiyle eşlere sadece kanundaki rejimlerden birisine tabi olmayı seçme imkanı tanınmıştır fakat her mal rejiminin kendi hükümlerinin bir bütün teşkil etmesi ve birlikte uygulanması gerekliliği sebebiyle, bir kez seçim yapıldıktan sonra ilgili rejimin hükümlerini istedikleri gibi belirleme yetkileri kural olarak kendilerine tanınmamıştır (Tekinay, 1982, 369).

Mal rejimi sözleşmesinin hem eşler arasında iç, hem de üçüncü kişilere karşı dış etkileri vardır. Söz gelimi mal ortaklığını kabul eden eşlerden birine karşı icra takibinde bulunan alacaklı, haczin uygulanmasına zarar görürse Türk Medeni Kanunu md.210'a göre hakimden mal rejiminin, mal ayrılığına geçirilmesi talebinde bulunması mümkündür. Böyle bir durumda yapılan mal rejimi sözleşmesi, eşlerin dışındaki üçüncü kişi alacaklının hakkına kavuşmasında etkili olacaktır. Fakat olağanüstü bir rejim olarak düzenlenen hakim kararıyla mal ayrılığına geçiş hariç olmak üzere, mal rejimi sözleşmesinin düzenlenmesi veya değiştirilmesi ancak her iki nişanlı veya eşin anlaşmalarıyla yapılabilir (Mooser, 2010, 1256).

3-Mal Rejimi Sözleşmesinin Şekli

Mal rejimi sözleşmesi, evlenmeden önce nişanlılar tarafından mal rejiminin seçilmesi veya evlenmeden sonra yasal ya da önceden seçilmiş olan mal rejiminin değiştirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Yürürlükten kalkan

17.02.1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi md.173/II'de evliliğin devamı süresince yapılan sözleşmenin geçerli olabilmesi için mahkeme tarafından onaylanması gerektiği belirtilmiştir. Mahkemenin onayı, eşlerin fiil ehliyetlerine getirilen bir sınırlama şeklinde ve zayıf tarafı korumak için getirilmiş bir hüküm olmakla birlikte, sadece sözleşmenin yapılması için değil, önceden yapılmış bir sözleşmenin değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması için de gerekmektedir (Tekinay, 1982, 370). Bu hükmün 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda yer almaması ve eşlerin gerek birbirleriyle gerekse üçüncü kişilerle yapacakları hukuki işlemlerde, kanunda öngörülen hallerin dışında sözleşme özgürlüğü ilkesinin kabul edilmesi sebebiyle mahkemenin onay koşulu kaldırdığından, sözleşmenin evlenmeden önce veya sonra yapılması arasında temel fark, sözleşmenin şekli açısından karşımıza çıkmaktadır (Kılıçoğlu, 2004, 189).

Nişanlılar, evlenmeden önce ya noterde veya evlendirme memuruna yazılı bir bildirim vermek suretiyle sözleşme yapılabileceklerdir. Buna karşılık eşler, evlendikten sonra mal rejimi sözleşmesini, sadece noterde gerçekleştirebileceklerdir. Türk Medeni Kanunu md.205 hükmünün gerekçesinde, sözleşmenin noter tarafından re'sen düzenleme şeklinde veya eşlerin hazırladıkları yazılı sözleşmedeki imzalarının noterlikçe onaylanması şeklinde yapılabileceği belirtilmiştir (TMK md.205, Madde Gerekçesi). 05.02.1972 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 1512 sayılı Noterlik Kanunu md.89'da bu sözleşmenin düzenleme şeklinde yapılması zorunlu işlemler arasında olduğu açıkça gösterilmekte, bunun yanında noterde yapılacaksa Türk Medeni Kanunu md.205'de bu sözleşmenin şeklinin düzenleme veya onaylama yöntemlerinden biriyle olmasına imkan tanınmaktadır. Onaylama yöntemi seçildiğinde, tarafların önceden hazırladıkları ve kanunda belirtilen sınırlar içinde bazı değişiklikler yapabildikleri sözleşme notere sunulmakta ve noter tarafından bu metin onaylanmakta iken düzenleme yönteminde, tarafların iradeleri başından sonuna kadar noter tarafından düzenlenmektedir (Kılıçoğlu, 2004, 189). Düzenleme veya onaylama şeklinde yapılmayan mal rejimi sözleşmesi, kesin hükümsüz olacaktır (Doğan, 2022, 250).

Öte yandan evlenme başvurusu sırasında evlendirme memuruna sunulacak sözleşmenin yazılı olması zorunludur. Bu şekilde yapılan sözleşme ile evlenmeden sonraki sözleşmenin aksine nişanlılar, sadece hangi mal rejimini seçtiklerini belirtmekle yetinmelidirler. Oysa noterde yapılacak sözleşmenin içeriğinde nişanlılar veya eşler, seçtikleri mal rejiminin yanında, kanun tarafından kendilerine tanınan imkanlar çerçevesinde bazı düzenlemeler yapmaları da mümkündür.

07.11.1985 tarihli, 18921 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Evlendirme Yönetmeliği Ek md.1'de evlendirme memurlarına tarafları, seçmiş oldukları mal rejimini beyana davet etme görevi yüklenmemiş ve mal rejimi seçiminin yapılmamasının evlenmeye engel olmayacağı ifade

yapamayacak, her nasılsa yapılmış olsa dahi veya ayırt etme gücüne sahip küçük ya da kısıtlılarda yasal temsilcinin rızası, vesayet makamının izni gibi hususlar eksik olduğunda ise sözleşme geçersiz olacaktır (Jungo, 2016, 595). Bununla birlikte ayırt etme gücünden yoksun eşin yasal temsilcisine de Türk Medeni Kanunu md.206'da sayılan haklı sebepler ile olağanüstü mal rejimine geçme imkanı tanınmalıdır (Hatemi, Kalkan Oğuztürk, 2018, 103).

II- Mal Rejimi Sözleşmesinin Kapsamı

1- Mal Rejimi Sözleşmesinin İçeriğini Belirleme Özgürlüğü ve Sınırları

Türk Medeni Kanunu md.193'de kanunda aksi hüküm olmadığı takdirde eşlerden her birinin diğer eşle veya üçüncü kişilerle her türlü hukuki işlemi yapabileceği belirtilmektedir. Fakat aile hukukunun, diğer hukuk dallarına nazaran daha kısıtlayıcı özelliği sebebiyle, yapılacak hukuki işlemlere bazı müdahalelerin olması kaçınılmazdır. Söz gelimi Türk Medeni Kanunu md.193'de aile konutunun kira sözleşmesinin feshinin ve aile konutunun devrinin diğer eşin açık rızasına tabi tutulacağı, Türk Borçlar Kanunu md.584'de eşlerden birinin kefil olarak yapacağı kefalet sözleşmesinde diğer eşin yazılı rızasının aranacağı gibi hükümler, eşlerin hukuki işlem özgürlüklerine kanun tarafından getirilen bazı sınırlardandır.

Türk Medeni Kanunu md.202 vd.'da yasal mal rejiminin edinilmiş mallara katılma rejimi olduğu belirtildikten sonra tarafların, kanunda belirtilen diğer mal rejimlerinden birini seçmek, kaldırmak veya değiştirmek üzere sözleşme yapabilecekleri ifade edilmiştir. Böylece mal rejimi sözleşmesinin uygulama alanı ancak başka bir mal rejiminin seçimine yönelik olabilecektir. Başka deyişle mal rejimi sözleşmesinin konusunu sadece malvarlığına yönelik haklardan bir kısmı oluşturacak, söz gelimi nafaka gibi diğer hususlara ilişkin tarafların anlaşmaları mal rejimi sözleşmesinin içeriğine dahil edilemeyecektir. Aksi halde yani diğer hususların düzenlendiği bir sözleşmenin, hukuki ve teknik anlamda kanunda belirtilen mal rejimi sözleşmesi olmadığı kabul edilmelidir (Hausheer, Steck, 2008, 934).

Borçlar hukukunda kural, tarafların aralarında koşullarını, şeklini, konusunu istedikleri gibi belirleyecekleri sözleşme özgürlüğü olmasına rağmen aile hukukunda kanun, hem diğer hukuk dallarına hem de medeni hukukun diğer kitaplarına istisna olabilecek kadar yapılacak sözleşmelere müdahale etmektedir. Mal rejimi sözleşmesinde de aile hukukunun bu özelliği açıkça görülmektedir. Aile hukukunun kendisine özgü kuralları, yapılan aile hukuku sözleşmelerinde de kendisini göstermektedir. Aile hukukuna hakim olan *numerus clausus* ilkesi, mal rejimi sözleşmelerinde de kendisini göstermektedir (Ozanemre, Turan, 2008, 1080).

Türk Medeni Kanunu md.203'de tarafların mal rejimine ilişkin sözleşme yapabilecekleri ancak bu sözleşmenin kanunda belirtilen sınırlara uymak şartıyla geçerli kabul edileceği belirtilmektedir. Bunlardan sözleşmenin şekline ilişkin sınırlar, Türk Medeni Kanunu md.205'de, tarafların ehliyetlerine ilişkin sınırlar ise Türk Medeni Kanunu md.204'de belirtilmiştir. Ancak Türk Medeni Kanunu md.203'de “sözleşmenin içeriği” başlığında, hangi konularda mal rejimi sözleşmesinin yapılıp yapılmayacağı belirtilmemiş, sadece tarafların kanunda yazılı sınırlar içinde bu sözleşmeyi yapmalarının gerektiği ifade edilmekle yetinilmiştir.

Mal rejimi sözleşmesi yapma, feshetme ve kaldırma özgürlüğünün sınırları, öncelikle genel hükümler tarafından çizilecektir. Bu kapsamda dürüstlük ilkesinin yanında, kimsenin hak ve fiil ehliyetinden kısmen de olsa vazgeçemeyeceği ve bunları hukuka ya da ahlaka aykırı olarak sınırlayamayacağına ilişkin Türk Medeni Kanunu md.23'de yer alan genel ilkeler önemlidir. Bunun yanında borçlar hukuku kapsamında, yapılan sözleşmenin kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kişilik haklarına, kamu düzenine aykırı veya konusunun imkansız olmamasına yönelik Türk Borçlar Kanunu md.27 ve devamındaki hükümler de mal rejimi sözleşmesi yapılırken dikkat edilmesi gereken genel sınırları oluşturmaktadır. Söz gelimi boşanmanın ardından paylaşım yapılırken, mal rejimi sözleşmesi sırasında genel hükümlerin ihlal edildiği, emredici hükümlere aykırılık veya irade bozukluğu halleri ileri sürüldüğü takdirde, hakim öncelikle mal rejimi sözleşmesinin geçerliliğine ilişkin değerlendirme yapmak zorunda ancak sözleşmenin geçersiz olduğu ileri sürülmediği durumlarda hakim mal rejimi sözleşmesinin içeriğini inceleme hakkı bulunmamaktadır (Hausheer, Steck, 2008, 935). Başka deyişle Türk Medeni Kanunu md.166/III'e göre tarafların düzenledikleri anlaşmalı boşanma protokolünün ancak hakim inceleme ve uygun bulması halinde geçerli olacağı kuralının aksine mal rejimi sözleşmesinin içeriği, hakkında geçersizlik iddiası bulunmadığı takdirde, hakim veya başka bir makam tarafından incelenemeyecektir (Hausheer, Steck, 2008, 935).

Öte yandan tarafların ancak kanunda belirlenen diğer rejimlerden birini kabul edebileceklerine (dolayısıyla sözleşmenin içeriğini serbestçe belirleyemeyeceklerine) ilişkin Türk Medeni Kanunu md.202/II'de yer alan “tipe bağlılık” ilkesi de mal rejimi sözleşmesini sınırlamaktadır. Buna göre taraflar aralarında yaptıkları mal rejimi sözleşmesine, seçilen mal rejiminin esaslarına ve amaçlarına aykırı olan ya da bunlarla çelişen kurallar koyamayacaklardır (Doğan, 2022, 258). Bu ilkeye göre taraflar sözleşmeyi, kanunda kesin olarak belirlemiş sınırları aşmayacak şekilde yapabileceklerdir. Başka deyişle kanunda belirtilen imkanların dışında hüküm koyulamayacağı ve farklı mal rejimlerinin kombinasyonlarından ya da tarafların kendi mal rejimlerini oluşturmalarından bahsedilemeyeceği için mal rejimi sözleşmesinde içerik özgürlüğünden değil tipe özgü düzenlemelerin yapılabilmesine yönelik “tipe

bağlılık” ilkesinden söz edilebilir (Genna Gian, 2021, 423). Ayrıca mal rejimi sözleşmesinin evlilik süresince yapılması gerektiğinden, boşanma nedenine bağlı olarak geriye dönük veya seçimlik bir mal rejimi sözleşmesi de örneğin evliliğin boşanma yoluyla sona ermesi durumunda mal ayrılığı rejiminin geçerli olacağı, ancak ölüm nedeniyle sona erme durumunda edinilmiş mallara katılma rejiminin uygulanacağı konusunda anlaşmaya varılamayacaktır (Jungo, 2016, 591).

Tipe bağlılık ilkesi kapsamında tarafların düzenleme yapabilecekleri hususlar, kanunda belirtilmektedir. Ancak kanunun getirdiği sınırlar aşılarak yapılan mal rejimi sözleşmeleri, batıldır (Dural, Ögüz, Gümüş, 2022, 200). Söz gelimi Türk Medeni Kanunu md.212/II’de eşlerin mal rejimi sözleşmesi yaparak, kişisel mallarının gelirlerinin edinilmiş mallara dahil edilmeyeceğini kararlaştırmalarına imkan tanınmaktadır. Böylece Türk Medeni Kanunu md.219/4’e göre yasal mal rejiminde, bir eşin kişisel mallarının gelirleri, edinilmiş mallar arasında sayılmaktayken sözleşmeyle hariç tutulmasına kanun izin vermekte ve belirli limitler içinde yasal mal rejimini yapılandırmak mümkün olmaktadır. Buna benzer şekilde yasal mal rejiminden ayrılarak mal ortaklığı rejimi seçildiğinde eşlerin, Türk Medeni Kanunu md.259’a göre sözleşme yaparak bazı malvarlığı değerlerini veya türlerini, özellikle taşınmazları, bir eşin kazancını, meslek veya sanatla uğraşmak için kullandığı malları, ortaklık dışında tutmaları mümkündür. Bu hallerde taraflara, bir yandan *numerus clausus* ilkesi uyarınca sınırlı şekilde düzenleme yapılmasına izin verilirken, diğer yandan da sadece kanunda belirtilen sınırları içinde sözleşmenin içeriğini istedikleri gibi düzenleme özgürlüklerine imkan tanındığından, başka deyişle sözleşme özgürlüğünün yalnızca dar ve yasal sınırlar içinde mevcut olduğundan bahsedilebilir.

2- Mal Rejimi Sözleşmesiyle Düzenlenemeyecek Bazı Hususlar

Mal rejimi sözleşmesinin konusu, ya yasal mal rejimi yerine kanunda belirtilen imkanlar dahilinde başka bir mal rejiminin seçilmesi ya da önceden seçilmiş mal rejiminin değişikliği olup (önceden yapılmış sözleşmenin feshedilmesi halinde yasal mal rejimine dönülecektir) evlilikteki tüm malvarlığı değerleri, bir bütün halinde bu sözleşmeye konu edilemeyecektir. Başka deyişle mal rejimi sözleşmesi, eşler arasındaki malvarlığı ilişkilerinin tamamını değil, sadece bir kısmını kapsamaktadır. Bununla birlikte eşler arasında ve mal varlığı değerlerine etkili olmasına rağmen pek çok hukuki işlemin mal rejimi sözleşmesiyle yapılmasına kanun koyucu tarafından izin verilmemesinin sebebi, bu işlemlerin çoğunun değişen koşullara kolayca uyarlanabilmesi gereken nitelikte olmasında da yatmaktadır. (Hausheer, Reusser, Geiser, 1999, 71).

a- Evliliğin Genel Etkilerini İlgilendiren Bazı Hukuki İşlemler

Türk Medeni Kanunu md.203'de tarafların istedikleri mal rejimini ancak kanunda yazılan sınırlar içinde seçebilecekleri, kaldırıp, değiştirebilecekleri belirtilmiştir. Mal rejimi sözleşmesiyle düzenlenemeyecek hususlardan ilki, eşler arasındaki mal rejimini doğrudan ilgilendirmeyen, ancak evliliğin genel etkilerini ilgilendiren bazı hukuki işlemlerdir (Mooser, 2010, 1257). Kanunda aksine hüküm bulunmadığı sürece kural olarak, eşlerden her birinin diğer eşle veya üçüncü kişilerle herhangi bir izne tabi olmaksızın her türlü hukuki işlemi yapması mümkündür (TMK md.193). Bu hükümlerde kadın ve erkek eş arasında eşitlik sağlanmakta gerek birbirleriyle gerek başka kişilerle karşılıklı veya tek taraflı olması fark etmeksizin, duruma göre hakimden ya da diğer eşten rıza almaya ihtiyaç duymadan, borç altına girmelerine imkan tanınmaktadır. Ancak evlilik birliğinin ya da diğer eşin ve çocukların korunması amacıyla birliğe zarar vermesi ihtimali olan bazı hukuki işlemlerde, kanun koyucu tarafından diğer eşin yapılan işlemde bilgisinin olması amacıyla kendisinin rızasına başvurulduğu görülmektedir.

Türk Borçlar Kanunu md.584'de düzenlenen kefalet sözleşmesi ve Türk Medeni Kanunu md.194'de düzenlenen aile konutuna ilişkin bazı işlemleri yapmak üzere diğer eşe verilecek rıza, bu kapsamda değerlendirilmektedir. Kefalet sözleşmesi ile kefilin alacaklıya karşı, kişisel olarak borçlunun borcu ifa etmemesinin sonuçlarından sorumluluğu üstlenmektedir. Kefalet sözleşmesi Türk Borçlar Kanunu md.583'e göre yazılı yapılmalı, kefilin sorumlu olacağı azami miktar ve kefalet tarihinin açıkça belirtilmesi gerekmektedir.

Eğer kefil olmak isteyen kişi evli ise Türk Borçlar Kanunu md.584'de özel bir düzenleme yer almaktadır. Buna göre eşlerden birinin mahkeme tarafından verilen ayrılık kararı olmadığı ya da yasal olarak ayrı yaşama hakkı doğmadığı sürece sadece diğer eşin yazılı rızasıyla kefil olabileceği belirtilmiştir. Ancak kefalet sözleşmesinde kefil eşin sorumlu olacağı miktarın artmasına ya da kefaletin türünün değişmesine veya kefilin yararına olan güvencelerin önemli derecede azalmasına sebep olmayan ve sonradan yapılan değişikliklerde ise diğer eşin rızası aranmayacaktır. Ayrıca rızanın, kefalet sözleşmesinin kurulmasından önce veya en geç kurulması anında verilmesi gerekmektedir. Başka deyişle sonradan icazet verilmesi mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte rızanın şekli de kanunda belirtilmiş ve geçerlik şartı olup, rızanın adi yazılı şekilde verilmesi beklenmektedir. Diğer eşin geçerlik şartı olan rızasının bulunmaması veya rızanın kanunun belirlediği şartlara uygun olmaması halinde yapılan kefalet sözleşmesi, kesin hükümsüz olacaktır (Dural, Ögüz, Gümüş, 2022, 173). Türk Borçlar Kanunu md.603'e göre evli olan kişilerin, başka ad altında dahi olsa, yapacakları kişisel güvence veren garanti sözleşmesi, teminat amaçlı borca katılma sözleşmesi gibi diğer sözleşmelere de bu kural uygulanacağı için, onlarda da diğer eşin rızası aranacaktır.

Kefil olan eşe verilecek rızanın, mal rejimi sözleşmesiyle yapılması mümkün görülmemektedir. Zira kefalet sözleşmesi yaparak kefil olan eşe, diğer eş tarafından verilecek rızanın yazılı olması gerekmektedir birlikte rıza, evliliğin genel etkilerini ilgilendiren hukuki işlemler arasında yer almakla ancak, eşler arasındaki mal rejimini doğrudan ilgilendirmemektedir. Buna ilaveten kefalet sözleşmesinin geçerli olabilmesi için kefalet tarihinin ve azami miktarın belirlenmesi gerekmekte ve çoğu zaman oldukça uzun süre boyunca varlığını sürdüreceği mal rejimi sözleşmesine, ileride eşlerin kefil olabilecekleri ihtimali düşünülerek, bu ihtimale göre tarih ve miktarı kapsayan belirli bir kefalet sözleşmesi düzenlenmesine ilişkin rızaya dair hüküm koyulması, kanunun koruduğu yarara da uygun olmayacaktır.

Diğer eşin rızasının aranacağı bir başka hukuki işlem de aile konutu ile ilgili tasarruflardır. Türk Medeni Kanunu'nun gerekçesinde aile konutuyla ilgili bazı hukuki işlemlerde, Türk Medeni Kanunu md.193'de yer alan "eşlerin hukuki işlemlerinde serbestlik ilkesine" istisna getirildiği ve bunların diğer eşin rızasına bağlı tutulduğu belirtilmektedir. Türk Medeni Kanunu md.194'de eşlerden birinin, diğer eşin açık rızası olmadığı sürece, aile konutu ile ilgili kira sözleşmesini feshedemeyeceği, aile konutunu devredemeyeceği veya aile konutu üzerindeki hakları sınırlayamayacağı ifade edilmektedir. Rızaya tabi hukuki işlemler hükümde açıkça belirtilmemesine rağmen doktrinde ve uygulamada taşınmaz üzerinde ipotek, intifa, oturma haklarının kurulması gibi ekonomik olarak satışa eşdeğer olan (Kılıçoğlu, 2004, 57), yani aile konutunun kullanılmasını makul olmayan bir şekilde kısıtlayan veya ortadan kaldıran tüm hukuki işlemleri kapsamaktadır (Zeiter, Schlumpf, 2016, 554). Bu şekilde aile konutu üzerinde yapılacak hukuki işlemlerde verilecek rızanın açık olması gerekmektedir. Rızanın açık olması, öncelikle somut olarak o konuya ilişkin verilmesini kapsamakla birlikte rıza, kural olarak şekle bağlı bir hukuki işlem değildir (Schmid, 2016, 328). Aile konutunun devri, kira sözleşmesinin feshi veya üzerindeki hakların sınırlandırılması sonucunu doğuracak hukuki işlemlerde diğer eşe verilecek rızanın da yazılı olsa dahi, mal rejimi sözleşmesiyle yapılması mümkün değildir. Çünkü özellikle aile konutunun devrine ilişkin rızanın verilmesi, evlilik birliğindeki malvarlığı değerlerini etkilemekle birlikte, mal rejimiyle ilgili bulunmayan hukuki işlemlerdendir.

Öte yandan Türk Medeni Kanunu 188'in de bu konuda irdelenmesi gerekmektedir. Aile birliği içinde eşlerin her biri, ailenin günlük ve olağan ihtiyaçlarını gidermeye yönelik işlemlerde kural olarak tek başına hukuki işlem yapmakla yetkilidir. Bu şekilde her bir eş tarafından serbestçe kullanılacak temsil yetkisi, aile üyelerinin günlük yaşamında ihtiyaç duydukları, beslenme, giyim, ulaşım, kitap ve genel fatura ödemeleri gibi günlük ve olağan ev giderlerini kapsamaktadır. Temsil yetkisinin hukuksal niteliği, özel bir kanuni düzenleme çerçevesinde, bir eşin diğeri adına da yasal olarak hareket etme ve bu şekilde ailenin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlama yetkisinden

ibaret olup, evlilik birliğinin temsilcisi sıfatıyla hukuki işlemlerde (günlük ev aletleri satın almak vs.) borç altına girebileceği gibi (kullanılmış giysi veya oyuncakları satmak vs.) alacaklı da olabilir (Hausheer, Reusser, Geiser, 1999, 299). Buna karşılık ailenin olağan işlerini aşan hukuki işlemlerde eşlerin tek başlarına birliği temsil yetkileri bulunmamakta ve anlaşarak, birlikte hareket etmeleri beklenmektedir. Ancak Türk Medeni Kanunu 188/II'de olağanüstü işlerde diğer eş tarafından yetkili kılındığı takdirde, bu eşin tek başına hukuki işlemleri yapabileceği belirtilmiştir. Bu durumda ailenin sürekli olmayan olağanüstü işlerinde içlerinden birinin temsil yetkisine sahip olacağına yönelik eşlerin aralarında anlaşmaları da evliliğin genel etkilerine ilişkin olmakla birlikte, mal rejimini doğrudan ilgilendirmediği için, mal rejimi sözleşmesiyle yapılması mümkün değildir.

b- Eşler Arasında Malvarlığına İlişkin Olan Bazı Sözleşmeler

Eşler arasında malvarlığına ilişkin olmakla birlikte, mal rejimi sözleşmesinin şekil şartına bağlı olmayan bazı sözleşmeler de bulunmaktadır (Jungo, 2016, 587). Böylece bu sözleşmeler, Türk Medeni Kanunu md.203'de belirtilen şartlara bağlı kalmaksızın yapılabilir, değiştirebilir ve sona erdirebilirler.

Söz gelimi bir eşin mallarının diğer eş tarafından yönetilmesine ilişkin sözleşmenin (TMK md.215) malvarlığıyla ilgili olmasına rağmen mal rejimi sözleşmesiyle aynı şekilde yapılması gerekliliğinden bahsedilemez. Hatta eşlerden birinin, diğerinden mallarının envanterinin yapılmasını talep edeceği sözleşmenin, resmi senetle yapılması mümkün olmakla birlikte (TMK md.216/I) yine de mal rejimi sözleşmesiyle aynı şekilde yapılamayacaktır. Bunun gibi eşlerden birinin karşılık almaksızın diğerine ait bir malın edinilmesi, iyileştirilmesi veya korunmasına katkıda bulunması halinde tasfiye sırasında meydana gelen değer artışına katkısı oranında sahip olduğu alacak hakkından, aralarında bir sözleşme yaparak vazgeçebilecekleri gibi pay oranını da değiştirebileceklerdir (TMK md.227/III). Değer artış payına yönelik bu sözleşmenin yazılı olması gerekmeyle birlikte, sadece mal rejimi sözleşmesiyle yapılması zorunluluğu bulunmamaktadır. Buna karşılık edinilmiş mallara katılma rejiminde Türk Medeni Kanunu md.219 ve md.220'de özellikle hangi mal gruplarının edinilmiş mal, hangilerinin kişisel mallar arasında değerlendirileceği açıkça belirtilmiştir. Ancak evlilik birliği içinde eşler, Türk Medeni Kanunu md.221/I hükümleri uyarınca bir mesleğin icrası veya işletme faaliyeti sebebiyle meydana gelen ve aslında kanuna göre edinilmiş mal içinde bulunması gerekli malvarlığı değerlerinin de kişisel mal olarak ele alınacağına yönelik anlaşma yapabilirler. Ayrıca hükmün ikinci fıkrasında eşlerin mal rejimi sözleşmesiyle, aslında edinilmiş mallara dahil olması gerekirken kişisel mallarının gelirlerini, bu grubun dışında tutabileceklerinden bahsedilmektedir. Kanunun açık ifadesiyle, belirtilen şartların oluşması halinde edinilmiş mal rejimine yönelik malvarlığı değerlerine ilişkin anlaşmanın mal rejimi sözleşmesiyle yapılması gerekmektedir. Tıpkı bunun gibi

aslında kural eş veya mirasçılarının, mal rejiminin sona ermesi ve tasfiye ile birlikte diğer eşe ait artık değerın yarısı üzerinde hak sahibi olmaları iken eşler, Türk Medeni Kanunu md.237/I'e göre mal rejimi sözleşmesi yaparak, artık değer katılmaya yönelik başka bir esas belirlemeleri mümkündür. Gerek kişisel mal gelirlerine ilişkin gerekse artık değerle ilgili yasal mal rejiminde belirtilen paylaşım oranına yönelik değişikliklerin, ancak mal rejimi sözleşmesiyle yapılabileceği, kanun koyucu tarafından özel hükümle belirtilmiştir.

c- Eşler Arasındaki Bazı Olağan Sözleşmeler

Eşler arasında kurulan satış, bağış, eser sözleşmeleri gibi olağan sözleşmeler de malvarlığına değerleri üzerinde doğrudan etkileri olsa bile, mal rejimi sözleşmesiyle yapılmaması gereken hukuki işlemlerdendir (Mooser, 2010, 1258). Mal rejimi sözleşmesinin, bir bütün olarak eşlerin tüm hukuki işlemlerine uygulamayacağından yola çıkılarak eşler arasındaki söz gelimi birbirlerine yaptıkları bağışlamalar, verdikleri borçlar, sattıkları mallar, kurdukları hizmet veya vekalet sözleşmelerinin, mal rejimi sözleşmesiyle yapılması gerekmemektedir (Hausheer, Reusser, Geiser, 1999, 73). Zira bu olağan sözleşmeler, eşler arasındaki mal rejiminin kurulması, değiştirilmesi ve sona erdirilmesiyle, içerik bakımından ilgisizdir. Kaldı ki bu hukuki işlemler, sadece eşler arasında değil, üçüncü kişilere karşı da etkili olabilecektir ve onlara ilişkin hakların ve borçların eşler arasında yapılması zorunlu mal rejimi sözleşmesinde yer alması, sözleşmenin kuruluş amacıyla da çelişecektir.

Bununla birlikte tercih edilmemesi gerekliliğine rağmen, mal rejimi sözleşmesi noter tasdikli olduğundan eşler arasındaki olağan sözleşmelerin de aynı belgeye kaydedilmesine engel bulunmamaktadır. Böyle bir durumda olağan sözleşmeler, aynı belgede görülmesine rağmen, mal rejimi sözleşmesinden tamamen bağımsız olarak ele alınmalıdır (Genna Gian, 2021, 423).

d- Boşanmanın Fer'i Sonuçlarına İlişkin Anlaşmalar

Boşanmanın fer'i sonuçlarına ilişkin anlaşmalar da mal rejimi sözleşmesine konu olamayacak hukuki işlemlerdendir (Mooser, 2010, 1258). Bunun sebebi boşanmanın, mal rejimini sona erdiren durumlardan sadece biri olmasında yatmaktadır. Zira mal rejimi, ölümle veya gaiplikle de sona erebilecektir. Eşlerin, hatta evlilik öncesinde nişanlıların -çoğu zaman boşanmanın gündeme gelmesinden- uzun süre önce yaptıkları mal rejimi sözleşmesinde, boşanmanın tüm sonuçlarını önceden düzenlemelerinin pratikte de mümkün olmayacağı söylenebilir (Genna Gian, 2021, 423). Ayrıca zina ya da hayata kast sebebiyle boşanma halinde hakim tarafından kusurlu eşin artık değerdeki payının kaldırılması veya azaltılmasına karar verilebileceği gibi boşanma davasında eşlerin kusur durumlarını da öngörmek mümkün olmadığından önceden yapılacak mal rejimi sözleşmesiyle eşleri bağlı tutmak, hakkaniyete aykırı sonuçlar doğurabilecektir.

Öte yandan Türk Medeni Kanunu md.166/III'e göre eşlerin boşanma hususunda anlaşmaları halinde evliliğin en az bir yıl sürmesi, eşlerin ya birlikte başvurmaları veya birinin açtığı davayı diğerinin kabulü, hakim tarafından eşlerin dinlenilmesi ve evliliğin mali sonuçları ile çocuklar hakkında eşlerin anlaşmaya varmaları şartları gerçekleştiğinde, hakimin boşanmaya karar vermesi gerekmektedir. Boşanma kararının verilebilmesi için hakim tarafından, eşlerin bizzat dinlemesi ve düzenledikleri anlaşmanın uygun bulunması zorunludur. Türk Medeni Kanunu md.184/5'de boşanma ya da ayrılığın fer'i sonuçlarına ilişkin eşlerin yaptıkları anlaşmaların, hakim tarafından onaylanmadığı takdirde geçerli olmayacağı belirtilmektedir ve bu kapsamdaki anlaşmalar için mal rejimi sözleşmesine benzer bir şekil şartı öngörülmemektedir. Oysa eşlerin yaptıkları mal rejimi sözleşmesiyle, mal rejimini değiştirmeleri veya kanuni sınırlar içinde artık değere katılım benzeri farklı usuller benimsemeleri, hakimin onayına ihtiyaç duymaksızın geçerli olacaktır. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde sadece Türk Medeni Kanunu md.166/III'e göre değil, özel veya genel diğer sebeplerle de açılan boşanma davalarında hakimin onayına tabi olan anlaşmadaki fer'i sonuçların, her ne kadar evlilik birliğindeki malvarlığına ilişkin hususlarla ilgili de olsa, önceden yapılan mal rejimi sözleşmesine konu edilemeyeceği sonucuna varılmalıdır. Tekrar edilmelidir ki, boşanma davasında çocuklara veya mal rejiminin haricindeki diğer hususlara ilişkin anlaşmalar, zaten mal rejimi sözleşmesinin konusu dışında kalmaktadır.

SONUÇ

Mal rejimi sözleşmesi, nişanlıların evlenmeden önce veya eşlerin evlilik birliği devam ederken, yasal mal rejimi olarak Türk Medeni Kanunu'nda belirlenen edinilmiş mallara katılma rejimini ya da önceden seçtikleri mal rejimini değiştirmek veya sona erdirmek amacıyla düzenleyebilecekleri iki taraflı bir sözleşmedir. Bu sözleşmenin, öncelikle eşler arasında hüküm ve sonuç doğurmasına rağmen, bazı durumlarda üçüncü kişilere karşı dış etkileri de gözden kaçırılmamalıdır. Gerek üçüncü kişilerin veya eşlerden birinin korunması gerek malvarlığı tasfiyesinin çoğu zaman sözleşme yapıldıktan uzun süre sonra gündeme gelmesi gibi sebepler birlikte değerlendirildiğinde, mal rejimi sözleşmesinin şeklinin, içeriğinin ve sınırlarının özel olarak düzenlenmesinin gerekliliği daha iyi anlaşılır.

Mal rejimi sözleşmesi evlenmeden önce veya evlendikten sonra yapılabilir. Bunlar arasındaki fark, evlenmeden önce nişanlıların ya düzenleme ya da onaylama şeklinde noterde veya evlendirme memuruna yazılı bir bildirim vererek yapmaları imkanına rağmen, evlendikten sonra eşlerin mal rejimi sözleşmesini sadece noterde yapabileceklerinde görülmektedir. Bu noktada evlendirme memuruna verilen yazılı bildirimde sadece seçilen mal rejimi belirtilmekle yetinilmekte ancak noterde yapılacak sözlenmenin içeriğinde

kanun tarafından tanınan imkanlar çerçevesinde bazı düzenlemelerin yapılabileceğinin altı çizilmelidir.

Mal rejimi sözleşmesinin içeriğinde yapılabilecek düzenlemelerin çeşitli sınırları bulunmaktadır. Şüphesiz ki kimsenin hak ve fiil ehliyetinden kısmen de olsa vazgeçemeyeceği, bunları hukuka ya da ahlaka aykırı olarak sınırlayamayacağı, kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kişilik haklarına, kamu düzenine aykırı veya konusunun imkansız olduğu hukuki işlemleri yapamayacağına ilişkin genel sınırlar mal rejimi sözleşmesi için de geçerlidir. Ancak öncelikle eşlerin seçtikleri mal rejiminin esaslarına ve amaçlarına aykırı olan veya bunlarla çelişen kuralları koyamayacakları, dolayısıyla sözleşmenin içeriğini serbestçe belirleyemeyecekleri “tipe bağlılık” ilkesi, mal rejimi sözleşmesini sınırlamaktadır.

Bunun yanında evlilik birliğindeki malvarlığı değerlerinin veya ilişkilerinin tamamı bu sözleşmeye konu edilemeyecektir. Söz gelimi aile konutunun devri veya eşlerden birinin kefalet sözleşmesi yapması halinde diğer eşin vereceği rıza, evlilik birliğindeki malvarlığı değerlerini etkilemekle ancak, mal rejimiyle ilgisi bulunmaması sebebiyle mal rejimi sözleşmesiyle düzenlenmesi gerekmeyen hukuki ilişkilerdendir. Ayrıca eşlerden birinin mallarının diğer eş tarafından yönetilmesine ilişkin aralarında yapacakları sözleşmenin de malvarlığını ilgilendirmesine rağmen, mal rejimi sözleşmesinin şekil şartına bağlı olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Öte yandan eşler arasında kurulan ve malvarlığına değerleri üzerinde doğrudan etkileri olsa bile satış, bağış, eser sözleşmeleri gibi olağan sözleşmeler de mal rejimi sözleşmesiyle yapılmaması gereken hukuki işlemlerdendir. Bununla birlikte boşanmanın fer'i sonuçlarına ilişkin anlaşmalar da, bazen evlilik öncesinde dahi yapılan ve henüz mal rejiminin hangi sebeple tasfiye edileceğinin, kusur durumlarının, önceden tespitinin ve öngörülmesinin mümkün olmaması sebebiyle mal rejimi sözleşmesine konu edilemeyecektir.

Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, Türk Borçlar Kanunu'na göre yapılan sözleşmelerden farklı olarak mal rejimi sözleşmesinde, sözleşme özgürlüğünün yalnızca dar ve yasal sınırlar içinde mevcut olduğu, malvarlığı değerlerinin veya ilişkilerinin tamamının bu sözleşmeyle düzenlenemeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıntürk, T., Ateş, D. (2022). *Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Doğan, G., (2022). “Mal Rejimi Sözleşmelerinde Sözleşme Serbestisi ve Sınırları”. *Türk- Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 4(1), 243-272.
- Dural, M., Öğüz, T., Gümüş, A. (2022). *Türk Aile Hukuku III. Cilt*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Genna Gian, S. (2021). *ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch, OFK - Orell Füssli Kommentar*, Zürich: Orell Füssli Verlag AG.
- Hausheer H., Reusser Ruth E., Geiser T. (1992). *Allgemeine Vorschriften, Art. 181-195a ZGB; Der ordentliche Güterstand der Errungenschaftsbeteiligung, Art. 196-220 ZGB, BK - Berner Kommentar*. Berne: Stämpfli Verlag AG.
- Hausheer H., Reusser Ruth E., Geiser T. (1999). *Die Wirkungen der Ehe im allgemeinen, Art. 159-180 ZGB Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Das Familienrecht, Das Eherecht, Berner Kommentar*. Berne: Stämpfli Verlag AG.
- Hausheer H., Steck D. (2008). “Eheverträge und Scheidungsvereinbarungen- mehr Privatautonomie bei verstärkter Inhaltskontrolle ein dringendes Reformanliegen?”. *Revue de la société des juristes bernois*, RJB 144/2008, 922-973.
- Jungo A. (2016). *Personen- und Familienrecht – Partnerschaftsgesetz Art. 1-456 ZGB – PartG, CHK - Handkommentar zum Schweizer Privatrecht*. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG.
- Hatemi, H., Kalkan Oğuztürk, B. (2018). *Aile Hukuku*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Kılıçoğlu, A., (2004). *Medeni Kanun’umuzun Aile- Miras- Eşya Hukukuna Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mooser, M. (2010). *Commentaire romand Code civil I: Art. 1-456 CC*, Bale: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- Ozanemre Y., Tolunay, G. T. (2008). “Türk Medeni Kanunu’nda Mal Rejimi Sözleşmesi”, *Prof.Dr. Bilge Öztan’a Armağan*, Ankara: Turhan Kitabevi, Ankara.
- Schmid, U. (2016). *ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch*. Zürich: Orell Füssli Verlag AG.
- Tekinay, S. (1982). *Türk Aile Hukuku*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Zeiter, A., Schlumpf M. (2016). *Personen- und Familienrecht – Partnerschaftsgesetz, Handkommentar zum Schweizer Privatrecht*. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG.
- Widmer, C. L. (2009). Gestaltungsmöglichkeiten von Eheverträgen und Scheidungskonventionen, *Revue de la société des juristes bernois*, RJB 145/2009, 419-458.

Bölüm 14

MİMARİ, SERAMİK VE İNSAN BEDENİ ÜZERİNDEKİ DAİRE SEMBOLÜNÜN EZOTERİK ANLAMLARI ÜZERİNE

Laleş USLU AZARAK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
(lales.usluazarak@dicle.edu.tr. ORCID: 0000-0003-1429-4364)

1. Giriş

Semboller, Paleolitik dönemden bu yana insanın kullandığı ve kutsiyet atfettiği ikonografik anlamları olan ifade yollarından birdir. Bir nevi dolaylı anlatım olan semboller, sanat, felsefe, siyaset, din vb. alanlarda işlev görerek, onların aracılığıyla toplulukları etkilemek veya maddi bir unsura manevi güç kazandırmak gibi amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca semboller yalnızca dini öğretilerde kullanılmayıp edebiyat, resim, sinema vb. sanatlarda; mimari ve giyim gibi alanlarda da soyut anlamdaki gizsel bilgileri somutlaştırma gibi bir işlev görmektedir. Yaşamın her alanında karşılaşılan semboller, somut düşüncenin soyut düşünceyle açıklanarak bilginin bu şekilde insanlara ulaşmasını sağlamaktadır (Topal, 2022, s. 85).

Sembollerin daha çok ezoterik bilgi olarak çeşitli alanlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Ezoterik bilgiler, herkese açıklanamayan, gizli, gizemli bilgiler demektir. Bu bilgilere ulaşabilmek için belirli eğitimlerden geçip disipline olmak gerekmektedir. Ezoterizm bir din veya inanç sistemi değildir” (Topal, 2022, s. 14).

Paleolitik dönemlerden beri kullanılan kadim sembollerden biri de “daire” formudur. Daire sembolü, canlılığın, tamlığın/tamamlığın ve mükemmelliğin; başlangıç ve sonunun olmaması nedeniyle sonsuzluk ve yaşam döngüsünün; aynı zamanda tanrısal gücün de ifadesidir (Daire Şeklinin Sembolizmi ve Manevi Anlamı, 2023. <https://pt.royalmarinescadetsportsmouth.co.uk>)

Daire şekline bakıldığında, diğer geometrik şekillere göre, içsel olasılıkları daha fazla olan bir şekil olduğu görülmektedir. Dairedeki bu içsel olasılık onun pozitif bir etkiye sahip olmasından kaynaklanmaktadır; bu durum da seyircide öteki şekillere kıyasla daha çok içsel etki yarattığı anlaşılmaktadır (Sezer, 2020, ss. 183-198).

Matematiksel kavram olarak da “sabit bir merkezden eşit uzaklıkta ve düzlemde, yan yana sıralanan noktaların sınırlandırdığı, çember biçimindeki alanın içinde yer alan düzlem (küre kesiti) şeklinde ifade edilmektedir (Aslan, 2021, ss. 1191-1219).

MÖ 15000’lerde Kuzey İspanya’da Altamira Mağarasındaki duvar resimlerinde rastlanan daire sembolü (Kinam, 2019, ss. 18-29), (Şekil 1-2). Geometrik dönem Yunan seramiklerinde olduğu gibi iç içe geçmiş konsantrik daireler şeklinde görülmektedir.

Şekil 1: Altamira Mağarası Duvar Resmi. **Şekil 2:** İç İçe Geçen Konsantrik Daireler.

Neolitik dönemde mimari yapıların ilk aşamalarına bakıldığında yine yuvarlak planlı yapıların varlığına tanık olunduğu görülmektedir.

Sonraki dönemlerde birçok kültürün sanatında özellikle seramikler üzerinde daire veya iç içe geçen daire formlarının işlendiği görülmektedir. Tunç Çağı'ndaki uygarlıklarda daire formuna sahip güneş kursları, güneşi sembolize ettiği anlaşılmaktadır (Aslan, 2021, ss. 1191-1219).

Konuyu sınırlandırma adına Yukarı Mezopotamya kültürlerinden Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Çayönü yerleşim alanlarının yuvarlak planlı yapıları, Geometrik dönem Yunan seramiği üzerindeki daire formları ve kısaca beden üzerinde işlenmiş daire formu bezemeler/dövmeler genel bir bakışla irdelenecektir.

2. MİMARİDE DAİRE SEMBOLÜNÜN KULLANILMASI

Mimaride daire sembolünün kullanılması ya da yerleşim yerlerinin yuvarlak yapıda olması Neolitik dönemden beri var olan bir anlayış olduğu görülmektedir. Çünkü Çanak-Çömleksiz Neolitik dönemde yapılan yapıların ilk evrelerinin genellikle yuvarlak planlı ve üst kısımlarının dal ve balçıkla sıvalı olduğu görülmektedir. Açık bir alan çevresine yerleştirilmiş tek mekânlı bu yapılar 3-8 metre çaplarında olup duvarların iç kısmında taşlarla desteklendiği, üst yapının ise dal ve kamışla örülüp balçıkla sıvandığı görülmektedir (Rosenberg, 2007b, ss. 84-85; Özkaya vd., 2013, s. 12; Özdoğan, 2007, ss. 57-98).

Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Çayönü vb. yerleşimlerin ilk yapılarının yuvarlak planlı olması tesadüfi olmasa gerek. İnsanlığın ilk yerleşik döneminde benzer mimari planlara sahip olması ortak bilgi, kültür ve teknolojiye işaret etmektedir. Ölülerini hocker (cenin) pozisyonunda gömen, ilk yapılarını daire formunda yapan, sanat ve zanaatçılıkta dönemine göre bu dönemin insanların yetenek ve zihinsel gelişimi ve ürettikleri ürünleri oldukça bilinçli bir şekilde yaptıkları anlaşılmaktadır.

2. 1. Göbekli Tepe

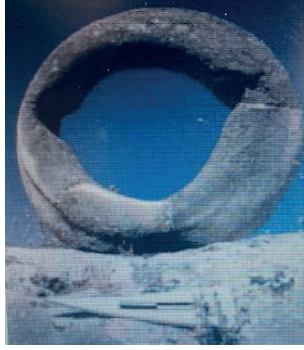
Neolitik dönemde yerleşim alanlarının genellikle dairesel bir formda olduğu görülmektedir. MÖ 10.000-9000 yıllarına tarihlenen Göbekli Tepe, Şanlıurfa'ya 15 km uzaklıkta bulunan Karaharabe (Xirabreşk, Orencik) Köyündeki Germuş sıradağlarının Harran Ovası ve çevresine hakim, yüksek bir tepelikte bulunan Neolitik döneme ait bir inanç merkezidir (Schmidt, 2007, s. 115). Göbekli Tepe'deki mimari kalıntılar 1994 yılında Klaus Schmidt tarafından ortaya çıkarılmıştır (Notroff vd., 2015, s. 46).

Göbekli Tepe, Alet kültürü açısından Çanak Çömleksiz Neolitik döneme benzemekle birlikte Göbekli Tepe'nin karakteristik özelliği yerleşim yeri olarak konutların değil, yekpare taştan şekillendirilmiş, boyları 5 metreyi bulan "T" şeklindeki dikilitaşlardan meydana gelen büyük yuvarlak yapılar olmasıdır. T biçimli dikilitaşlardan oluşan yuvarlak planlı yapıların çapları, 10-30 metre arasında değişmektedir (Schmidt, 2007, s. 93; Yalçın, 2011, s. 11), (Şekil 3).

Şekil 3: Göbekli Tepe "T" Şeklinde Yuvarlak Planlı Yapı.

Neolitik dönem en erken örneklerinden olan Göbekli Tepe'nin bu dairesel formda şekillendirilen bir tapınım merkezi olması, hem formun hem de tapınağın kutsiyeti göz önünde bulundurulduğunda daire formunun kutsiyet boyutu da açığa çıkmaktadır. Duvar blokları dairesel bir temel üzerine yerleştirilmiş; işlevi henüz anlaşılamayan ve kireç taşından yapılan bir daireye de rastlanılmıştır (Şekil 4), (Schmidt, 2014, s. 163).

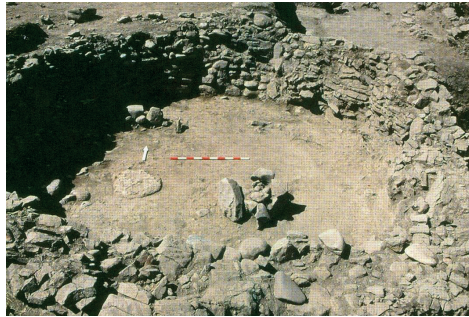
Şekil 4: Göbekli Tepe, Kireçtaşından Yapılan Daire.

Devam eden kazıların ileriki zamanlarda bilinemeyen ve açıklanamayan bu buluntuların anlam kazanmasıyla bu buluntuların da işlevi açığa çıkacaktır.

2. 2. Hallan Çemi

Hallan Çemi, Güneydoğu Anadolu Torosları, Batman il sınırları içinde, merkeze yaklaşık 50 km uzaklıkta, Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Batman Nehri'nin Sason Çayı kolunun batı kıyısında 640 metre rakımlı bir alanda yer almaktadır. Hallan Çemi baraj gölünün suları altında kalmıştır. Yerleşim, MÖ 11. binyılın sonlarına tekabül eder. Burada, avcı ve toplayıcılıktan yerleşik köy yaşantısına geçişin ilk evrelerini temsil etmektedir. Bu değişim, Güneydoğu Anadolu'da Son Buzul Çağı'na denk gelmektedir (Rosenberg 2007a, 2007b).

Hallan Çemi'ndeki yuvarlak planlı ve daire formundaki küçük ve alçak platformlu yapılar, 4-6 metre çapında açılan çukurların içine inşa edilmiş, kumtaşı levhalarla örülmüş duvarları ise ahşap sütunlarla sabitlenmiştir (Rosenberg, 2007b, ss. 84-85; Öztürk-Şimşek, 2019, ss. 14-22), (Şekil 5).

Şekil 5: Hallan Çemi Yuvarlak Planlı Yapı.

Bu yuvarlak planlı yapıların mimari kalıntıları ve daire şeklindeki küçük ve alçak platformlar, köy meydanı merkez olmak üzere bu meydanın etrafına yerleştirildiği görülmektedir.

2. 3. Körtik Tepe

MÖ 10.400-9250 yıllarına tarihlenen Körtik Tepe, Epipaleolitik/Akera-
mik Neolitik dönemine denk düşmektedir. Bu yerleşim alanı, ele geçen arke-
olojik bulgular, kesintisiz bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. Yuvarlak
planlı basit evler yerleşimin tipik mimari özelliğini göstermektedir (Özkaya
vd., 2013, s. 12) (Şekil 6).

Şekil 6: Körtik Tepe Yuvarlak Planlı Yapı ve Modeli.

2. 4. Çayönü

Çayönü, Diyarbakır ili, Ergani ilçesinin 7 km güneybatısında, Dicle
Nehri'nin bir kolu Boğazçay'ın kuzey kıyısında yer almaktadır. Çayönü, MÖ
10.000-7000 yılları arasında avcı-toplayıcı topluluğun yaşadığı bir yerleşimdir.
Yukarı Mezopotamya'daki diğer Neolitik yerleşimler gibi ilk evresinde yuvarlak
planlı yapıların olduğu ve bu evrede yerleşim alanındaki yapıların 4-5 met-
reyi bulan çukurların içine inşa edildiği saz ve dal örgülerle çatılarının oluştu-
rulduğu görülmektedir (Özdoğan, 2007, ss. 57-98), (Şekil 7).

Şekil 7: Çayönü Yuvarlak Planlı Yapı Modeli.

Neolitik dönem erken mimari yapılarının yuvarlak planlı olmaları, doğ-
rudan zemin üzerine oturtulmaları, aynı zamanda basit ve işlenmemiş taş te-
mellere sahip bu yapıların çukur tabanlarının sıkıştırılmış topraktan oluşması;

yıkılmasını önlemek için ise duvarların içeriden taş levhalarla desteklenmesi; üst kısımlarının ise ot ve balçık karışımıyla sıvanmış saz örgüleriyle yapılması bu dönem yapılarının ortak özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

Çünkü Paleolitik dönemden günümüze kadar sembolik dilin varlığı bilinmekte olup Çanak-Çömleksiz Neolitik dönem yapılarının daire formu ortak özelliği, sembolik anlamda ilkel insanın metafor dünyasında önemli yer aldığı ve kutsiyet duygusuyla inanç dünyasının sıkı bir ilişki içinde olduğu ve kutsiyet duygusunun mimariye de bu yönüyle yansıdığı şeklinde değerlendirilebilir. Sanatsal ve sembolik anlamda mimari ve seramik alanında veya motif ve figür açısından verilen anlamlandırmalar genellikle kozmolojik, mitolojik, siyasal, dinsel veya kültürel içeriklidir. İnançla ilişkili olarak gelişen dinsel sembolizm, tabiatüstü bir güç olan kutsalla bağlantı kurmak durumunda olup sonsuz ve mutlak olana sembollerle ulaşma çabasındadır (Aslan, 2021, ss. 1191-1219).

3. SERAMİKTE DAİRE SEMBOLÜNÜN KULLANILMASI

Kozmik anlamda daire sembolü, merkezden çevreye doğru sonsuz bir şekilde genişleyerek zamansal ve mekânsal anlamda öncesizliği ve sonsuzluğu ifade eden bir sembol olarak bilinir (Schoun, 2016, ss. 91-92; Aslan, 2021, ss. 1191-1219). Aynı zamanda daire, yaşamın özündeki bütünselliği de ifade etmektedir (Jung, 2009, s. 240).

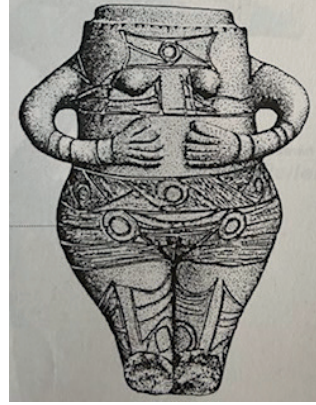
Semboller, topluluklar arasında kolektif bağın kurulmasında önemli rol oynamaktadırlar (Jung, 2009, s. 55). Bu kolektif bağlardan biri de inançla ilişkili olan dinsel sembolizmdir. İnançla ilişkili olarak gelişen dinsel sembolizmin kolektif bağı güçlendirdiği (Jung, 2009, s. 55) ve tabiatüstü bir güç olarak görülen kutsalla bağlantıyı kurması açısından bu bağın önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kolektif bağ sembolik olarak daire metaforuyla temsil edilmektedir. Daire içten dışa, merkezden çevreye doğru yayılım göstermesi nedeniyle dairenin tam merkezi, tanrısal gücü temsil etmekte ve kutsal nokta olarak kabul edilmektedir. Tıpkı bir suya atılan taşın oluşturduğu halkalar gibi aynı özden çıkan halkaların dalga dalga yayılması gibi özden/tanrısal olandan yani “bir”den çokluğa doğru yayılan dairesel form, bu yönüyle felsefik olarak yarıdanı/kutsalı ifade ettiği söylenebilir (Aslan, 2021, ss. 1191-1219). Aynı şekilde yılanın kıvrılması da dairevi bir harekettir. Yılanın kıvrılması, iç içe geçen konsantrik daireler şeklinde olup bu durum yaşam döngüsünü anımsatmaktadır. Bundan dolayı sembolik olarak yılanın bu eylemi, yeniden doğma ve yaşam döngüsüyle ilintilidir. Paleolitik dönemlerden beri kullanılageldiği anlaşılan daire formunun tarih boyunca kullanıldığı anlaşılmakta olup konu itibarıyla Geometrik dönem Yunan seramiklerinde de bu forma rastlanıldığı görülmektedir.

Doğumla ilgisine bakılacak olursa; kadının rahmindeki yaşamın kaynağı olan yumurtalarının da yuvarlak yani daire formu olduğu bilinmektedir.

Kadın rahmindeki yumurtalar, figürinler üzerinde belirtilirken sembol olarak daire formunun kullanıldığı görülmektedir. Kuzeydoğu Yunanistan Erken Bronz Çağı'ndan Arkeolojik kazılarda ele geçen kadın figürini üzerine işlenmiş kadın yumurtalarının özellikle vurgulandığı görülmektedir (Şekil 9-10-11). Geometrik dönem Yunan vazolarında da daire motifinin iç içe geçen konsantrik daireler şeklinde işlendiği ve sık kullanıldığı görülmektedir. Burada işlenen daire formu, iç içe geçen konsantrik daireler şeklinde ve pergelle tutturularak birden fazla fırçayla çizilmişlerdir (Boardman, 2016, s. 14).

Şekil 8: Rahimdeki Yumurtaları
Betimleyen Daire Sembolü.

Şekil 9: İç İçe Geçen Konsantrik Daireler.

Şekil 10: İç İçe Geçen Konsantrik Daireler.

Şekil 11: İç İçe Geçen Konsantrik Daireler.

Özellikle bir vazo üzerine işlenmiş hayat ağaçlarının arasında ve çevresinde yer alan iç içe geçen daire motifi dikkat çekmektedir. Çünkü hayat ağacı bilindiği üzere yaşam ve yeniden doğumla ilintili bir metafor olarak kullanıldığı bilinmektedir (Uslu Azarak, 2022, ss. 165-172) (Şekil 12)

Şekil 12: Hayat Ağacı Arasında Daire Sembolü.

4. KADIN BEDENİNDE DAİRE SEMBOLİZMİNİN KULLANILMASI

Bedene işlenen ve kutsal sayılan sembollerden biri de “Güneş” ve göksel varlıkları işaret eden daire sembolizmidir. Güneş ve göksel varlıklar hemen hemen bütün kültürlerde kutsal sayılmaktadır. Zerdüştilik, Ezidilik, Sabiilik, Mitraizm gibi dinlerde ve Hurri, Babil, Mısır, Hitit, Urartu vb. uygarlıklarda da kutsal olduğu bilinmektedir (Uslu Azarak, 2022, ss. 222-243).

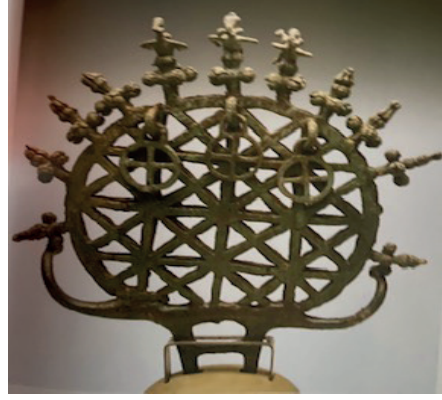
İnsan yüz ve bedeninde güneşi sembolize eden daire şeklindeki dövmenin primitif topluluklardan beri bedenlere tıpkı bir nakış gibi işlendiği görülmektedir (Şekil 13a-b-c-).

Şekil 13a-b-c: Güneş Motifinin Yüze, Çeneye ve Ellere İşlenmesi.

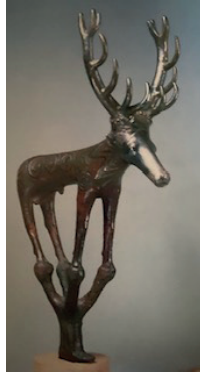
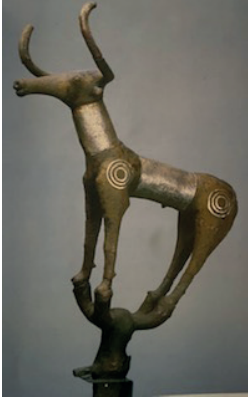
Daire formunda işlenen Güneş sembolizmine bakıldığında; yaşamın oluşmasında, evren ve doğanın üzerindeki işlevi, kusursuzluğu ve mükemmelliği nedeniyle erken dönemlerde tapınılan en güçlü tanrılardan biri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır; bu yönüyle aynı zamanda Monoteizm’i de sembolize etmektedir (Uslu Azarak, 2022, ss. 222-243). Birçok kadim sembol gibi daire sembolü ve varyasyonlarının da kutsal birer anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu’da Hatti (MÖ 2500-1700) ve Hitit (1650-1200) mezarlıklarından ele geçen dairesel formlu güneş kurslarının dini ritüellerde kullanıldığı

anlaşılan objeler olduğu ve kutsalla ilişkili olduğu bilinmektedir (Aslan, 2021, ss. 1191-1219) (Şekil14a-b).

Şekil 14a-b: Hitit Güneş Kursları.

Hititler'in bu "Güneş Kursları"nı Mısırlılar'dan aldığı ve bu objelerin kralın sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir (Akurgal, 2008, s. 128). Güneş kursları inanç bağlamında Mezopotamya'daki Gökyüzü Tanrıçası İnanna ile ilişkilendirilmektedir (Aslan, 2021, ss. 1191-1219). Yine Hititler'de geyik ve boğa kültürünün önemli olduğu bilinmekte olup bu kültürle ilişkili sanat eserlerinin üzerine iç içe geçen konsantrik dairelerinin bulunması, bu sembolün kutsiyet yönünü vurgulamaktadır (Şekil 15a-b,).

Şekil 15a-b: Hitit Geyik Figürü ve Ayrıntısı.

Şekil 16: Hitit Boğa Figürü.

Daire formu felsefe alanında da ilgi uyandırmış olup bazı Antik Yunan filozofları, çemberdeki ışınların -bir nevi farklı parçaların- merkezde birleşmesiyle tek vücut haline gelmesini sağlaması nedeniyle bu formu, harmoni

(uyum) sembolü olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı teolog ve filozofların da daire formunu kozmik anlamda göğün işleyişini sembolize ettiğini ve her şeyin ondan kaynaklandığını ifade ederek dairenin tanrısallığı yönüne vurgu yapmışlardır (Uslu, 2010, s. 77; Uslu Azarak, 2022, ss. 222-243).

Daire sembolü, insanın tarihsel süreç boyunca kutsalın yeryüzündeki tezahürü ve temsili olarak sürekli kullandığı en eski sembollerdendir. Kutsalın yansımaları yeryüzünde semboller ve sanatsal yollarla yansıtmaya çalışması, semboller ve sanatsal anlatımlarla verilmesi; soyut olanın somutla sembolleştirilmesiyle sağlanmıştır (Aslan, 2021, ss. 1191-1219).

5. SONUÇ

Paleolitik dönemden beri var olan ve kadim sembollerden biri olan daire formunun mimariden seramiğe, kültürden sanata, inanç dünyasından siyasete, felsefeden insan bedeni üzerine işlenen nakışlar olan dövmelere kadar birçok alanda kullanılageldiği görülmektedir. Bu semboller aracılığıyla iletilmek istenen ileti ve anlatılar, direk değil fakat dolaylı bir şekilde imgesel olarak soyutu somuta indirgeyerek anlatım yoluna girilmiştir. Bu yönüyle “Ezoterizm” alanına girerek Ezoterik bilgilerin süzgecinden süzülerek topluluklara ulaşmaktadır. Çünkü bir sembolle sayfalar dolusu bir bilgi, kısa yoldan ve etkili bir şekilde verilebilmekte; topluluklar üzerinde gizemli bir etki yaratabilmektedir. Konunun genişliği göz önünde bulundurulduğunda; konuyu sınırlandırma adına, mimaride, Yukarı Mezopotamya kültürlerinin Çanak-Çömleksiz Neolitik dönem kültürlerinden Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Çayönü yapıları, genel bir bakış açısıyla ele alınmış olup; bu dönem yapılarının hemen hemen tümünün ilk evrelerinde yuvarlak yapıların varlığı anlaşılmaktadır. Konutların açılmış çukurların içine basit bir şekilde inşa edildiği, duvarlarının taş levhalarla desteklendiği ve saz ve dallardan örülmüş ve balçıkla sıvanmış basit bir örtüyle örtüldüğü yuvarlak/daire formu oldukları görülmektedir. Bu durumun aynı dönem kültürlerinin ortak özellikleri olması tesadüfi olmasa gerektir. Bir tapınak olduğu anlaşılan Göbekli Tepe’nin daire formunda yapılmış olması, bu formun özellikle tercih edildiği ve bu formun kutsiyetini göstermesi açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Paleolitik dönemden beri (MÖ 15000’lerde Kuzey İspanya’da Altamira Mağarası’ndaki duvar resimlerinde iç içe geçen konsantrik daire sembolüne rastlanmıştır. Tunç Çağı uygarlıklarında da daire formunun birçok sanat eseri üzerine işlendiği görülmektedir. Bunlardan Hititlerdeki Geyik ve Boğa figürinleri ile Güneş Kursları, kutsal bir anlam ifade etmektedir. İç içe geçen konsantrik daire sembolü, Geometrik dönem Yunan seramiklerinde de sıklıkla karşılaşılmıştır. Söz konusu sembolün tarih boyunca aynı şekilde tekrar edilerek işlenmesi kutsiyet yönüyle açıklanabilir. Yunan Geometrik dönem seramik bezemelerinde işlenen daire sembolü, mimaride olduğu gibi, daha çok erken dönemde yapılan seramikler üzerine işlendiği anlaşılmaktadır. Daire be-

zemeleri, daha çok iç içe geçen konsantrik daireler şeklinde olduğu ve oldukça özenli bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu iç içe geçen dairelerin Ezoterik anlamlarına bakıldığında; merkezde tanrısal gücün yer aldığı ve merkezden çevreye kozmik bir enerjinin yayıldığı imgesel olarak verildiği anlaşılmaktadır.

Daire formunun işlendiği diğer bir alan da insan bedeni üzerine işlenen nakış şeklinde dövmelerdir. Paleolitik dönemlerden beri kadınların bedenine işlenen dairesel formlu dövmelerin güneş ve gök varlıklarının verdiği enerji, yaşam gücü ve döngüsünün; doğurganlık ve kutsiyetin ifade edildiği kadim bir sembol olduğu anlaşılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında; daire formunun Ezoterik anlamda bir kutsiyet taşıdığı ve tarih öncesinden beri kullanılan kozmik, felsefik, dinsel ve sanatsal içeriklerle karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslan, Y., (2021). Daire Simgesi ve Kutsal Bağlantıları Üzerine, Sanat Tarihi Dergisi, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Ateş, M., (2002). Mitolojiler ve Semboller-Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri-, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Atila, C., (2021). Antik Yunan Seramiği, Protogeometrik Dönem'den Arkaik Dönem'e (MÖ 1050-620), Myrina Yayınları, Ankara.
- Boardman, J., (2016). Erken Yunan Vazo Ressamlığı, (Çev. Sibel Eraltan), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Bulut, F., (2002). "Doğunun tenindeki Nakış, Dövme", Atlas Dergisi, Sayı 113.
- Çoruhlu, Y., (Şubat 2015). "Tendeki Desen Dövme", National Geographic Türkiye, İstanbul.
- Kınam, B., (2019). "Görsel İletişim Aracı Olarak Sembollerin Kültürlerarası Etkileşimde Yeri ve Önemi", Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi, Sayı:2, İstanbul.
- Notroff, J., Dietrich, O., Peters, J., Pöllath, N. ve Schmidt, K., Köksal, Ç., (2015). Göbekli Tepe Uygarlığın Doğuşunda Neolitik Şölenlerin İzleri, Aktüel Arkeoloji Dergisi, İstanbul.
- Öztürk, Z. K., Şimşek, A. (2019). Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları ile Anadolu'daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi, Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul.
- Özkaya, V., Coşkun, A., Soyukaya, N. (2013). Körtik Tepe/Uygarlığın Diyarbakır'daki İlk dımları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Rosenberg, M., (2007a). "Hallan Çemi" 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları, Clemens, L. Gün, S. (Ed.) Vor 12000 Jahren In Anatolien Die Alttestenmonumente Der Menschheit, Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Stuttgart, Germany, 420.
- Rosenberg, M., (2007b). "Hallan Çemi", Başgelen, N. (Ed.), 12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sezer, A., (2020). "Kandinsky'nin Resimlerindeki Daire Formu Üzerine Bir Araştırma", Akdeniz Sanat Dergisi Cilt: 14, Sayı: 26, Antalya.
- Schmidt, C., (2007). Taş çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı, Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Topal, M., (2022). Ezoterik Tasavvuf, Tasavvufta Semboller, Kavramlar ve Ezoterik Sırlar, Destek Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, T., (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Yukarı Mezopotamya'da Küçük Taş Eserler, T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji

Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Uslu, L. (2010). Yezidiler Üzerine Sosyo-Arkeolojik İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır

Uslu Azarak, L. (2022). Geliye Hicrika Örneği Işığında Ağaç Kültünün Günümüzdeki İzleri Üzerine, Ases II. International Conference On Social Sciences August 19-21: Kayseri.

Uslu Azarak, L. (Aralık 2022). Beden Anlatıları Değler, Duvar Yayınları, İstanbul, ss.222-243.

<https://tr.royalmarinescadetsportsmouth.co.uk/symbolism-circle>.

Bölüm 15

KLASİK PRAGMATİZMDE EPİSTEMİK NÜANSLAR

Bülent Uğur KOCA¹

1 Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
Bölümü, Eğitimin Felsefi Sosyolojik ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı
bulentugurkoca@gmail.com
ORCID orcid.org/0000-0003-0264-5956

Giriş

Pragmatizm, 20. yüzyıl Amerika'sında ortaya çıkmıştır. İnsan zihninin kısıtlayıcı olduğuna vurgu yapan pragmatistler, bundan dolayı bilgiyi elde etmede deneyimi ön plana çıkarmışlardır. Gerçeği ve hakikati aramaktan çok pratik yaşamın çözümlenmesini esas alan pragmatistler, tecrübeye önem vermişlerdir. Klasik düşüncelerin aksine bilgiyi, pratik alanda arayan pragmatistler, perspektifleriyle bilim anlayışına farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Pragmatistlerin dünyada ve Türkiye'de düşünce dünyasına ve eğitim uygulamalarına büyük ölçüde etkisi olmuştur. Bu bağlamda klasik pragmatistlerin düşünce dünyasına yönelik eleştirileri ve çözüm önerilerini analitik bir şekilde ele almak önem arz etmektedir. Pragmatizmde temel düşünce aynı olmakla beraber klasik pragmatistler ve günümüz pragmatistleri arasında düşüncede farklılıklar vardır. Araştırma Klasik pragmatistlerin de kendi aralarında epistemolojik farklarının olup olmadığını konu edinmiştir.

Makalenin temel sorusu, klasik pragmatistlerin deneyimi merkeze alan bilgi teorisinin temel özellikleri, ortak yönleri ve farklılıkları nelerdir? şeklindedir. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Klasik Pragmatizmde eşyanın varlığı nasıl bilinir?
- Klasik Pragmatizmde nesnelere hakkındaki bilgilerin nasıl sıvanacağına dair görüşler nelerdir?
- Klasik Pragmatizmde bilgiye ulaşmada deneyimin ve sıvananın konumu nedir?
- Klasik Pragmatizmde doğru bilgiye ulaşmanın yöntemleri nelerdir?
- Klasik Pragmatizmde öznel bilgi ve nesnel bilgi ilişkisi ne düzeydedir? Deneyimi gerçekleştiren bireylerin fikirleri araştırmanın nesnellliğini ne düzeyde etkiler?
- Klasik Pragmatistlerin düşüncelerindeki ortak özellikler ve farklılıklar nelerdir?

Çalışmada pragmatizmin bilgi teorisi ve düşünürlerin teoriyi temellendirmeleri araştırılmış, benzerlikler ve farklılıklar hakkında bilgi verilmiştir.

Nitel araştırma yöntemiyle ele alınan çalışmada yöntemin doğası gereği problem sorgulayıcı ve yorumlayıcı bir üslupla ele alınmıştır. Çalışma, durum araştırması desenine göre tasarlanmış, pragmatizmin siyasi, hukuki ve ekonomik görüşlerinden ziyade bilgi teorisiyle sınırlandırılmıştır. Klasik pragmatistlerin bilgi anlayışı; rasyonel tutarlılık ölçütü alınarak incelenmiş, eleştirel bir bakış açısıyla, derin bir algıya ulaşmaya özen gösterilmiştir.

Çalışmada veri setleri ve metin analizi yöntemi kullanılmış, doküman analizi; sistematik bir sıra ile yapılmıştır. Makalede ilk pragmatistlerden Peir-

ce, James, ve Dewey'in bilgiye yaklaşımları irdelenmiş, birincil kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Çalışma, yalnızca klasik pragmatistlerin bilgi ile ilgili düşünceleri ile sınırlandırılmış, çağdaş pragmatistlerin fikirlerine değinilmemiştir. Araştırmada elde edilen dokümanların çalışmanın problemine ve amacına uygun olup olmadığı test edilmiştir. Maxqda programının desteğiyle hazırlanan çalışmada ilgili belgelerin içeriği araştırılarak çalışmanın kavramsal çerçevesine ne derece uyduğu kontrol edilmiştir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Klasik Pragmatizmin temel özellikleri ele alınmış, klasik pragmatizmin varsayımları özetlenmiştir. İkinci bölümde, Pragmatizmin bilgi ve doğruluk anlayışının temelleri, çıkış noktaları ve ilkeleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde klasik pragmatistlerin bilgi anlayışları ele alınmış ortak noktalar ve farklılıklar belirlenmiştir.

1. Klasik Pragmatizmin Bilgi anlayışı

Bilgi felsefesi, bilginin doğası ve kapsamı ile meşgul olur. Bu çerçevede bilgiyi mümkün kılan koşullar üzerinde duran bir disiplindir (Cevizci, 2018, s. 85). Bilginin tanımı, imkânı, türleri, kaynakları ve bu kaynaklardan ortaya çıkan anlamların güvenilirliği gibi konular genel anlamda bilgi teorisinin problemleridir (Mengüşoğlu, 1983, ss. 47-48). Bir şeyin bilgi olabilmesi için öncelikle "bu budur" şeklinde bir önerme/hüküm içermesi gerekmektedir. Ardından bu önermenin doğruluğunu gösteren güvenilir kanıtlara veya belgelere ihtiyaç duyulur. Önermenin doğruluğunu gösteren güvenilir kanıtların olması ise bilgiye inanmayı gerektirir (Sığı, 2018, s. 6). İnsanlar için bilgi söz konusu olduğunda önerme, kanıt ve inanç olmak üzere üç temelden söz edilebilir. Dolayısıyla bilgi edinme ile ilgili yaklaşımlar farklılaştığında bilim tanımındaki yaklaşımlarda farklılaşacaktır.

Bilginin doğruluğu hakkında evrensel yargılara ulaşmak; aynı zamanda gerçekliği olduğu gibi görmeye çalışmak insanlık tarihinde önemli bir sorun olmuştur. Uzun yıllar boyunca felsefeciler; bilginin ne olduğunu, bir şeyi bilmenin ne anlama geldiğini, insanların neleri bilebileceklerini, bilgiyi nasıl elde edeceklerini, bilginin ölçüt ve koşullarının ve unsurlarının neler olduğunu araştırmış bu konuda birbirinden oldukça farklı fikirler öne sürmüşlerdir. Bilgi felsefesi veya epistemoloji olarak adlandırılan bu felsefi disiplin, bilme sürecinin ilk ilkelerini tespit etmeye çalışır. Bu ilkeler öncelikli olarak belirlenir ve nihayetinde doğru bilgiye ulaşılmaya çalışılır. Thales'ten Demokritos'a kadar filozoflardan hiçbiri bilgiyi müstakil bir biçimde ele almamıştır. Aynı zamanda bu filozoflar aklın gerçeğe erişebilme imkanından da kuşku duymamışlardır (Cevizci, 2018, s. 86). Elea okulunun kurucusu Parmenides (MÖ 515-460), bilginin ne olduğunu ve mahiyetini belirlemeye çalışmış bilgiyi tanımlamaya yönelik çalışmalar yapmıştır. O bilgi (episteme) ve sanı (doxa) arasında ayırım yaparak var olanın bilinebileceğini, değişenin veya görünüşün ise bilgisinin

olamayacağını ileri sürer. Demokritos ise nesnelar arasında birincil ve ikincil nitelikler ayrımı yapmış, akli bilgiye ek olarak duyuşal ya da ampirik bilgiden söz etmiştir. Demokritos'a göre nesneların kendilerine ait olan ve yalnızca akılla idrak edilebilen nesnel birincil nitelikleri, diğlar tarafta nesneların bir özne ile kurdukları ilişki sonrasında ortaya çıkan öznel ve uzlaşımşal ikincil nitelikleri arasında bir ayrım yapılmalıdır. Bu durum onun farklı bilgi türlerine dikkat çekmesi açısından önemlidir(Cevizci, 2018, ss. 86-87). İlk dönemin doğacı filozoflarından bir kısmı, doğaya ilişkin bir bilginin olup olmayacağını sorgulamışlardır. Bilginin merkezine insan ögesini koyan ve çağdaş pragmatizmin bazı öğelerini kendi düşüncesinde barındıran Protagoras, (MÖ 481-420) "insanın her şeyin ölçüsü olduğunu" söylemekte ve bilginin insandan insana farklı görünüşleri olabileceğine dikkat çekmektedir. Bunun yanında gerçek hiççiliğinin ve kuşkuçuluğun savunucusu olan Gorgias (MÖ 483-375), varlığı bilme girişiminin anlamsız olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, "hiçbir şey yoktur, bir şey varsa bile bilinemez, bilinse bile başkalarına bildirilemez." Birçok sofist gibi Gorgias'ta nesnel ve genel-geçer bir bilginin imkanını reddeder. O, bilgiyi fenomenlerin kişiden kişiye değışen ampirik bilgisi olarak kabul etmektedir. Bütün bu görüşlere rağmen Platon'un theateus diyalogundan bu yana bilginin "gereğçelendirilmiş doğru inanç" olduğu çözümlenmesi yaygın olarak kabul edilen bir tanımdır(Foley, 1987, ss. 155-157).

17. yüzyıl filozoflarından Descartes'in kartezyen epistemoloji anlayışı, bilgiyi iki yönüyle ele alır. Bunlardan biri "temel olan önermeler" bir diğeri ise "temel olmayan önermelerdir". Temel önermeler, kişinin zihin durumuna ilişkin önermeler veya apriori önermeler olup şüpheden uzak ve kesin bilgilerdir. Temel olmayan önermeler ise bu temel önermelere dayanır ve tümdengelim yöntemi ile temel önermelerden çıkarılır. Bu durum apriori bilginin ampirik bilgiden ve bilimden önce gelmesi sonucunu doğurur(Batak, 2015, s. 19).

18. yüzyıl filozoflarının odaklandığı konulardan biri de bilgi ve kaynağı hakkındaki tartışmalardır. Acaba bilgiyi elde etmek için zihinsel süreçler mi başlangıç noktası olarak kabul edilmelidir yoksa bilme araçlarının güvenilirliği mi bizi bilgiye ulaştırır? sorusu tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Descartes, Leibniz ve Spinoza vb. düşünürler bilginin kaynağını zihni öğelerde arayarak apriori bilgiyi temel alırken; Hume, Berkeley ve Locke vb. deneyci düşünürler ise a posteriori bilginin insan bilgilerinin temelini oluşturduğunu düşünmüşlerdir (Başdemir, 2011, s. 40).

Pragmatik etkinlik soyutlanmış bir bilim adamları topluluğuyula değil çeşitlendirilmiş etten kemikten bireyler çoğunluğuyula ilgilidir. Bireylerinin inancı belirli bir bağlamda insan faaliyeti arasında inanç yoluyla neyin ödediğı meselesidir ve bunun edinimi bir vahiyden daha ziyade bir icattır. Bu bağlamda pragmatizm doğruyula ilgili otantik bilgiye ulaşma olasılığını reddeden ve uygulamanın ihtiyaçlarına uygun makul bilgilerle yetinmemiz gerektiğini

öğreten klasik antik çağın (protagoras vd.) akademik düşüncelerine kadar izlenebilen felsefi bir öğretilerdir(Ormerod, 2006).

Cevizci (1999, s.481), Pragmatizmin, “ilk nesnelere, sözlü çözümlere, apriori nedenlere, sabit ilkelere, mutlaklardan ve kategorilerden öte; son nesnelere, somutluğa, sonuçlara, eyleme, güce, olaylara ve ürünlere, yönelen, süreç odaklı bir yöntem ” olduğunu söyler. İnsanı doğruyu belirlemede tek yetkili kabul eden Pragmatizmin ön kabullerinden birinin; insanın, dünyayı olduğu gibi bilip kavramasının imkânsız olduğu söylenmiştir.

Pragmatistler, insan zihninin kısıtlayıcı olduğunu iddia etmişler ve o güne kadar sahip olunan epistemik araçların yeterince güvenilir olmadığını düşünmüşlerdir. Gerekçelendirme kuşkuculuğu olarak kabul edebileceğimiz bu düşünce, deneyimi gündeme getirmiştir. Pragmatistler, doğruluk için belirlenebilir bir ölçüt olmadığını düşündüğünden, faydayı temel ölçüt olarak saptamışlardır. İnsan davranışlarında “mutlak doğruyu” aramaktan ziyade, yaşamın içinde olup bitenlerin çözümlenmesi gerektiğini düşünmüş ve bilgiyi, deneyimin pratik alanına indirmişlerdir.

Pragmatistler, ampirik doğrulama süreci sonucunda insana faydalı olan ve işlevsel olan ne varsa doğru olarak kabul ederler. Pragmatizmin sadece bir doğruluk veya etik teorisi olduğu da iddia edilemez. O, bir araştırma teorisi, bir anlam teorisi, şeklinde felsefi alanda kendini göstermektedir (James, 1907, s. 3) . Pragmatizm, kendini Rasyonalizm ve Emprizm’in arasında konumlandırır. Onun yararcılıktan farkı aynı zamanda bir epistemolojik teori olmasıdır (Mulgan, 2007, s. 9). Rasyonalizm’e ve Emprizm’e önemli eleştiriler yönelten pragmatizm farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Rasyonalistler genelde tümlerden hareket eden tekçi (monist) ve idealist kabul edilirken, tikellerden hareket eden Empiristler genellikle “çokçu (plüralist)” ve “Materyalist” görünmektedir (Mulgan, 2007, s. 136). Akılcılar ve deneyciler arasında bir yol tuttıklarını iddia eden pragmatistler, deneycilerin yaptığı gibi dinle ilişkisini kesmemiş, kendi düşüncelerine uygun olarak birey merkezli bir konuma yerleştirmişlerdir. Aynı zamanda pragmatistler akılcılar gibi olgularla da bağlarını koparmamışlardır (James, 1907, s. 22). Bu bağlamda Pragmatist düşüncede dinin ve olguların fayda prensibi ışığında birer araç olarak kullandıkları söylenebilir.

Faydacılığı benimsemiş bir İtalyan olan Papi, faydacılık ve diğer düşünce sistemleri arasındaki ilişkiyi bir örnekle ortaya koymuştur. Ona göre faydacılık, “otel odalarını birbirine bağlayan bir koridor gibi değerlerimizin tam ortasında ve merkezinde yer alır. Önümüze sayısız kapılar açılabilir. Birinde karşımıza ateizm üzerine açılan bir insan çıkarırken, ikincisinde yazgı ve güç üzerine umutlarını dile getiren bir insan çıkabilir. Üçüncüsünde organizmalar üzerinde incelemeler yapan bir kimyagerle karşılaşabiliriz. Dördüncü oda da idealist anlamda metafizik üzerine düşünülebilirken beşincisinde ise metafiziğin imkansızlığı üzerinde duruluyor olabilir.” Papi, hepsinin kendi özel

odalarına ulaşmak için kullandıkları bir koridor olduğunu ve bu koridorunda pragmatizm olduğunu iddia eder (James, 2003, s.31).

Pragmatistler Geleneksel felsefelerin aksine doğrunun deneysel olduğu görüşündedir. (Gutek, 2017, s. 91). Bu nedenle Pragmatizmin temelde epistemolojik bir ilkeyi esas aldığı söylenebilir. Bu ilkenin tanımlayıcı özelliği, bir kavramın anlamı veya bir ifadenin doğruluğu, onun “uygulanmasının deneysel veya pratik sonuçlarına” atıfta bulunularak değerlendirilmesiyle ortaya çıktığı düşüncesidir(Haack, 2003, s. 774).

Pragmatizme göre felsefe, sonlanmış olgular hakkında bilgi vermez. Tam tersine olası durumlar üzerine bir bakıştır. Bundan dolayı felsefe, denenmesi gereken şeyi dile getirir ve varsayımsal olmalıdır. Felsefenin değeri, çözümler sunmasında değil zorlukları ortadan kaldırmak için olası yöntemler sunmasıdır (Dewey, 1996, s. 362). Bireysel bilgiye önem veren pragmatistlere göre yaşantı bilgisiyle rasyonel bilgi arasında bir karşıtlık bulunmaktadır (Dewey, 1996, s. 370). Pratik bilgi kuramını savunan pragmatistler, bu kuramın temel özelliğini, “öğrenmeyle çevreyi amaçlı bir biçimde değiştiren hareket arasındaki bağlantıyı ayakta tutma” olarak kabul ederler. Bir süreç olarak kabul edilen bilgi, yalnızca bilincine ulaşılan şey olmadığı gibi bireyin çevresinde olanları anlaması için bilinçli olarak kullandığı yatkınlıklardan oluşur.

Pragmatizme göre düşünce, yaratıcı problem çözme olarak kabul edilir. Düşüncelerin yaratıcı problem çözme işlevlerini yerine getirmeleri için de amaçlı bir eylemin peşi sıra gelmesi gerekmektedir(Shook, 2003, s. 114). Pragmatistler ‘zihin’ kavramını önemli görür. Onlar için merkezi bir kavram olan zekâ, bireyin yaşamını sürdürmesi ve çevresini kontrol etmesi için anlamların işe koşulması ve yönlendirilmesi anlamına gelir. Onlara göre gerçek, anlamlı doğal güzelliğin bir parçasıdır ve anlamlı tecrübeden aşkın değildir. Bir başka deyişle gerçek, kazanılmış yaşantılar sonucunda ortaya çıkar. Dewey, anlamı bireyin zihninde kabul eden düşünceyi, “düalizmin tipik hatalarına düşen ‘aşkırıncı’ bir felsefe” olarak niteler. Ona göre anlamlar, tecrübenin dolayısıyla tabiatın görünümleridir (Shook, 2003, ss. 116-117) .

Pragmatizm, metafizikçi realizmi reddeder. Bununla beraber, bireylerin aktif öğrenmeleri sonucunda ortaya çıkan bağımsız herhangi bir doğruluk anlayışını da reddeder. Bu sebeple şüphecilik ve rasyonalizmden de uzak durmaya çalışır. Onlar doğrunun, sadece bilinen olduğunu ve bu sebeple nihai bir doğrunun kabul edilmez olduğu iddiasındadır (Shook, 2003, s. 20). Onlara göre işlevselcilik, akıllı, amaçlı-yönlendirilmiş faaliyetin tecrübi ve deneysel bir açıklaması olarak kabul edilir (Shook, 2002, s. 113). Pragmatistlerin her tür yaşantıda kullanılmak üzere deneysel doğrulama sürecini ileri sürerler. Bu süreç, bireylerin yeni düşünceler hakkında karar verirken kullanacağı bir süreçtir. (Türer, 2016).

Pragmatistler klasik anlamda epistemolojinin suje-obje ayrımını geçerli kabul etmezler. Onlara göre bilgi, bilen ve bilinen birbirlerinden ayrılmayan bir bütündür ve bunlar bir bütün olarak var olurlar. Bu bağlamda doğruluk, öznedey veya nesnedey değil, tecrübeyde aranmalıdır. Ayrıca onlara göre, tecrübeynin doğru olabilmesi için de tecrübe üstü her hangi bir referansa veya varlığa ihtiyaç olmadığını düşünürler (Türer, 2005, s. 155). Bütün bu anlatılanlar ışığında pragmatizmde bilginin, yaşam içi değil yaşam uğruna var olan bir araç olarak kabul edildiği söylenebilir.

Pragmatizm de doğruluk ahlaki bir zeminde ilerler, gelişir ve değer yüküdüdür. Bir düşüncenin doğru kabul edilebilmesi için onun tatminkâr, kullanılabilir, uyarlanabilir, işleyebilir ve hizmete koşulabilir olmasını şart koşarlar. Bu sürecin bireyde genellikle şu şekilde işlediği kabul edilir. İnsanlar ahlak konusunda birçok düşünceye sahiptir ve bu düşüncelerini sabitleyip koruma eğilimindedir. Bununla beraber yaşadıkları deneyimler ve ikilemler bu düşüncelerini değiştirmeye zorlayabilir. Bireyler ahlak konusundaki düşüncelerinin birbiri ile çeliştiğini hissettiklerinde önceki düşünceleri onları tatmin etmeye başlar ve huzursuzluk duygusu yaratır. Bu durumda tutarlı olmak adına fikirlerini değiştirme ihtiyacı hissederler. Bu şekilde oluşan yeni düşünceler mümkün olduğu kadar eski düşüncelerle uyum sağlayacak şekilde değiştirilmeye çalışılır. Yeni deneyimlerle eskilerin uyum içinde düzenlenmeye çalışıldığı bu süreçte, eski inançların çoğu olduğu gibi muhafaza edilir ve yeni fikirlerle sistemli bir yapılanmaya gidilir. Bireyin düşüncelerindeki en şiddetli değişimler dahi, eski düşüncelerinin büyük bir çoğunluğunu bırakabilir. Bu sebeple, güncellenmiş doğrular eskiyle yeni düşünceler arasındaki geçişi temsil eder. Yeni fikirler eskileriyle uyumlu biçimde düzenlenir ve devamlılık gösterecek şekilde birleşirse yeni düşüncenin doğru ve tutarlı olduğu düşünülür. Bu durumda her bireyin tatminkârlık ölçütü değişiklik gösterebilir. Tatminkârlık ölçütü, ancak doğrulanabilen deneyimler sayesinde doğruluk düşüncesine değer katar (Türer, 2016, s. 27-29).

Pragmatistler kalıcı tözlerden ziyade ilişkilerin, olayların ve süreçlerin varlığı üzerine yoğunlaşır. Onlara göre doğal dünyanın temel özelliği tarihtir. Varlık ise karmaşık nitelikte bir değişim sürecidir. Pragmatistler genellikle darwinist evrim kavramını olumlu bulmuşlardır. Zihin ve insan doğası gibi şeylerin tarihsel sürecin bir ürünü olduğunu kabul ederler. Pragmatist anlayış insanın belli bir özünün ve sabit bir doğasının olduğu anlayışına karşı çıkar. Onlar insanın doğasını biyolojik organizmayla sosyal çevre arasındaki etkileşimin ürünü olarak kabul ederler (Cevizci, 2014, ss. 122-124). Klasik felsefe insanın diğer canlılar karşısındaki ayırt edici özelliği olan akli ön plana çıkarmış ve aklın gücü ve önderliği altındaki iradeyi olumlu bulmuşlardır. Pragmatistler ise akli iradenin gücü altında işlev gören bir mekanizma olarak ele alırlar (Ülken, 2011, s. 30). Pragmatistler zihnin kendisinin veya zekanın sabit bir töz olmadığını durağan kavramlar kümesinden oluşan bir şey olduğunu savunur-

lar. Onlara göre zihin veya zekâ kişinin çevresi ile başa çıkmak için geliştirdiği bir güçtür. Bu bağlamda düşüncenin de dünyadan ve pratik problemlerden yalıtılmış olarak özel bir çerçevede hayata geçmesi mümkün değildir. Bir başka deyişle akıl olaylardan ve hayattan bağımsız bir şekilde yürüyemez. Bu noktada klasik pragmatistlerin aynı düşünce değişik şekillerde ifade ettikleri görülür. Örneğin James düşünme bilme ve yapma arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu iddia ederken Dewey düşünmenin veya etkin zekanın hayat içerisinde problem durumlarında ortaya çıktığını söyler (Cevizci, 2014, s. 124). İki düşünüründe düşüncenin pratik işlevi üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bilmeyi ve yapmayı bir ölçüde birleştiren pragmatizm; insanı, ihtiyaç duyan, deneyimleyen ve problem çözen bir varlık olarak değerlendirir. Bunun üzerine inşa ettiği epistemolojisi ise hakikati değişken kabul etmiş ve doğruluğu fayda ile özdeşleştiren ve mutlakten vaz geçen bir görünüm üzerinden inşa etmiştir. Bu durumda her türlü düşünmenin problem çözmeye ile bir ilgisinin olduğu inançların gerçekliğine yöneliktasarımlar değil sadece eylemsel alışkanlıklara karşılık geldiğini öne süren pragmatistler teorileri uygulama ve deneyimdeki işlevleri yönüyle ele alırlar (Cevizci, 2014, s. 124).

Pragmatistler gerçekliğin, bilginin aktüel ve potansiyel objelerinin toplamından daha geniş ve kapsamlı olduğunu iddia ederler (Shook, 2003, s. 16). Bundan dolayı sadece bilimle bilinebilen objelerin varlığını ileri süren maddeciliği ve buna bağlı olarak natüralizmi reddederler. Onlara göre içerik açısından gerçekliği, bilimin aktüel ve mümkün objeleriyle sınırlanamaz (Shook, 2003, s. 18). Pragmatizm natüralizmden farklı olarak sonuçların bilimsel bir tavırla denetlenmesi gerektiğini düşünmez (Gutek, 2017, s. 91).

Pragmatizm, epistemolojik temelcilik karşıtlığını, yapılabirliği, olumsuzluğu, sosyal yerleşikliği ve çoğulculuğu gerektirir. Değerlendirme sonucunda yeterli kabul edilen inançlar, bireyin toplumla ilişkileri sonucunda bilgi olarak kabul edilen şeylerin bir parçası kabul edilir. Bu durum yeni deneyimlerle bu bilgilerin yeniden sorgulanmasına kadar devam eder. Bundan dolayı pragmatistler mutlak epistemik kesinlik iddiasında bulunmazlar. İnançlar ve kavramlar her durumda yeniden gözden geçirilmeye ve değiştirilmeye açık kabul edilirler. Her yeni durum bireyin düşüncelerini yeniden gözden geçirmesini gerektirebilir. Bu durumda aynı sosyal çevre içerisinde bulunan kişiler ve alt topluluklar belirli bir konu ile ilgili birbirinden farklı bilgi iddialarına sahip olabilirler. Bu sebeple Pragmatizmin meta teorik bir bakış açısı olduğu iddia edilir (Dousa, 2011, s. 1).

1.1. Doğruluk anlayışı

Düşünce tarihinde doğruluk anlayışı ile ilgili olarak uygunluk, tutarlılık ve pragmatik doğruluk kuramları olmak üzere üç kuramdan söz edilebilir. Araştırma konusu olan pragmatistler doğruluğun deneyimsel yapısına vurgu yaparak, “kılışal kuram” ya da “pragmatik kuram” olarak geçen doğrulukla

ilgili kuramını ortaya atmışlardır (Türer, 2009, s. 167). Pragmatizm, pratik deneyimi esas kabul ettiği için doğruluk meselesini de yaşamda yol açtığı sonuçlara göre değerlendirir. Onlara göre doğruluk soyut bir mesele değildir. Her durumda her somut fikrin, ilişkilere ve olgulara işaret eden pratik bir sorun olduğunu düşünürler. Pragmatistler pratik yaşantıyla herhangi bir doğrulama olmaksızın bir başka deyişle kavramları tecrübenin kontrolüne sunmadan tamamen zihni bir tutarlılığın bireyleri hipotez âleminde ileriye götürmediği düşüncesindedir. Doğruluk tamamen akıl ve mantıkla ulaşılan bir değere sahipse, eylem alanına inmesi ve neticelerinin gözlemlenebilir somut olgular formunda görülmesi gereklidir. Bu durumda bir hipotezin doğruluğunun doğrulama sürecine bağlı olduğu söylenebilir (Türer, 2009, s. 165) .

Pragmatistler düşüncelerin gerçeklikle uyumunun birçok farklı yöntemle dayalı olarak açıklanabileceği görüşündedirler. Onlara göre bireysel deneyimlerden ortaya çıkan yargılar ve gerçeklik aynı evrene aittir. Bu sebeple zihin ve gerçekliğin doğruluğu belirlemede birlikte çalışarak sonuçta doğruluğu belirlediğini düşünürler. Başka bir deyişle doğruluk yargıyla bu yargının anlattığı gerçeklik arasındaki tanımlanabilir ilişkilerin bir sonucudur (Türer, 2009, s. 177red). Bir fikrin sonradan sahip olduğu bir özellik olarak kabul edilen doğrulukla ortaya çıkan düşünce, olaylar tarafından doğru hale gelir. Dolayısıyla bir fikrin doğruluğu bir süreç gerektirir. Fikri doğrulama süreci ve fikrin doğrulanması ile son bulur. Bir düşüncenin geçerliliği ise onu geçerli kılma sürecinde ortaya çıkar. Bu durumda, doğruluk ve geçerlilik, deneyim içinde işleyen belli bazı değerlere verilen isimlendirmelerdir (Pratt, 1909, ss. 86-87). Pragmatistler realistler tarafından ortaya atılan insan zihni ile gerçeklik arasındaki durağan ilişkiyi simgeleyen “uyuşma” kavramını kabul etmezler. Onun yerine, birey tarafından doğrudan deneyimlenen evreni ve tekil görüşleri esas alırlar (Türer, 2009, s. 177). Pragmatistlere göre düşüncelerimiz sonucunda ulaştığımız kanaatlerin eylemlerimiz üzerindeki etkisi, eylemi etkili bir hale getiriyorsa, bu kanaatlerimizin doğruluğundan söz edebiliriz (Cevizci, 1999, s. 263).

2. Klasik Pragmatizmin öncülerinin bilgi anlayışları

Tarih boyunca pragmatizm çeşitli perspektiflerde ele alındığı görülür. Pragmatizm doğası gereği çok seslidir. Hatta pragmatizmin öncüleri dahi pragmatistlerin sayısı kadar pragmatizm olduğunu iddia etmişlerdir (Haack 2003, s. 775). Bundan olayı her bir pragmatist düşünürün kendine göre öncülleri ve çıkarımları vardır. Bu çalışmada klasik pragmatizmin öncülerinden Charles Sanders Peirce (1839-1914), William James (1842- 1910) ve John Dewey'in (1859 -1952) pragmatist düşünceye getirdikleri farklı bakışları ele alınmış ve bilgi teorisi irdelenmiştir.

2.1. Charles Sanders Pierce'de Bilgi

Pragmatizm, etimolojik olarak aynı pratik kelimesinden türemiştir. Pragmatik kelimesi, uygulanması amaçlanmış olan düşünce biçiminin altını çizer. Felsefe tarihinde pragmatizm kelimesini ilk kez Charles S. Pierce kullanmıştır. Bu sebeple pragmatizmi bir doktrin olarak formüle eden kişi olduğu söylenmiştir (James, 2003, s. 28). Pierce Amerika'da yetmişmiş çok yönlü özgün bir filozof olarak kabul edilir (Büyükdüvenci, 1987, s. 323). Pierce, Descartes'in kartezyen epistemolojisini kabul etmekle beraber, onun düşüncesinin sorunlu yanlarını olduğunu düşünmüş ve iyileştirmeye çalışmıştır. O, gerekçelendirilmiş doğru inanç şeklinde tanımlanan bilgiye ve hakikate yönelik bilgilerimizin oldukça yetersiz bir seviyede olduğunu düşünmektedir. Yetersizliği giderecek gerekçenin doğru olması gerektiği üzerinde duran Pierce, geçmiş yaşantıların birikimsel bir sonucu olarak ortaya çıkan deneyimlere önem vermiştir (Pierce, 1974). Pierce gerçeğin deneysel tecrübeden doğduğunu, uygulama ile sınındığını dile getirir. Ona göre eğer düşünceler teste tabi tutulduğunda uygulamayla işlevsel hale gelmiyorsa yanlış kabul edilir (Büyükdüvenci, 1987). Pierce'nin yaşadığı dönemde bilimsel faaliyetleri etkisi altına alan pozitivist düşüncenin katı nesnelciliğini kırması açısından deneyim kavramının nihai amacının gündeme getirilmesi önemlidir. Deneyim üzerine yoğunlaşan bilimsel faaliyetler, evrensel zorunlu yasalara ulaşmanın arayışı içindedirler. Pierce, pozitivist bilgi anlayışının deneyime dayanmasına rağmen sonuç olarak deneyimin zorunluluğa, evrenselliğe veya mutlak bir kesinliğe ulaşamayacağını düşünür (Pierce, 1974, ss. 2/44-45). Peirce'e göre gerçeklik; sonuçta bütün araştırmacıların belli bir konuda birleştirmeyi hedeflediği doğruluğun nesnesi olmalıdır.

Bilindiği üzere bireylerin, herhangi bir önermenin doğru olduğunu tasdik etmelerine yönelik zihinsel durumlarına inanç/kabul adı verilir. Bu bağlamda inanç bilgiye oranla daha alt düzeyde zihinsel bir durum olmaktadır. Peirce'e göre pragmatizmin temel özelliği bilgiyi ampirik uygulama testine tabi tutmasıdır. Bu bağlamda inançların ve kavramların yeterliliği değerlendirilmeye çalışılır. İnsanın yaşadığı çevreye göre şekillenen eylemine ve deneyimine atıfta bulunarak bilgi iddiaları oluşturmaya çalışan Pierce, deneyimlerimizin inançlardan veya hipotezler oluşturmasını, gerçeklikle ve sonuçta doğruyla ilgili bir karara ulaşma süreci olarak değerlendirir. Aynı zamanda Pierce, deneyimin, doğruluğun ve hakiki bilginin belirlenebileceği en verimli ölçütlerden birisi olduğu kanaatini taşır (Pierce, 1974, s. 2/24). Hangi inançların gerçek manada bilgi sayıldığını belirlemek için onları ampirik uygulama testine tabi tutar ve nasıl çalıştıklarını gözlemler. Bir kavramı veya bir inancı sınamak veya gerekçelendirmek yalnızca deneyimin ışığında onun yeterli olup olmadığını sorgulamakla ortaya çıkar. Dolayısıyla pragmatik testin epistemik bir boşlukta gerçekleşmesi mümkün olmaz. Çünkü her inanç bir inançlar bağının parçasını oluşturur. Bu inançlar tarafsız da değildir. Doğal olarak, bireyin arzularına rehberlik eder ve onun eylemlerini şekillendirirler." (Pierce, 1955, ss. 9-10) .

Bilim deneyimci bir gözlem ve mantıksal açıklama esasına dayanır (Sığrı, 2018, s. 6). Pierce; bilimsel araştırmanın, içinde doğruluğu barındıran bir süreç olduğu fikrinden hareket eder. Bu sürecin doğru hakkında bir kanaate ulaşmayı öngördüğünü, deneyimleri tikellikten çıkararak tümel bir yapıya kavuşturduğunu söyler. Tikellerden yola çıkan bu deneyimler, belirli bir zamanda sınanmış, doğruluk kontrolünden geçmiş, güven sağlamış deneyimlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan deneyimler olmalıdır. Bu deneyimler çıkarım yapmaya yarayan, düşüncelerden realiteye ve realiteden düşüncelere doğru çift yönlü gidişatı sağlayan bir tecrübe kümesini içine almaktadır. Bu şekilde düşüncelerin ve realitenin arasında yer alan deneyim hem düşüncüyü hem de realiteyi birbirine bağlama görevi görür. Sonuç olarak herkes tarafından kabul edilen gerçekliğe ilişkin doğru bilgiye ulaşılır. Pierce'nin bu düşüncesi, deneyimin doğru bilgi için olumlu bir işlevinin olduğunu ve bir yargı alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Türer & Kirmaci, 2019, ss. 284-289). Tikel doğrulardan tümele doğru ilerleyen bir süreci öngören bu yaklaşım, deneyimin doğruluk için bir yargı alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Sürecin zorlu bir süreç olduğunu ifade eden Pierce, bunun sebebinin elde edilen sonuçların her zamanda, aynı şart ve koşullarda tekrarlanmaması olduğunu iddia eder. Ona göre, tümevarım yönteminin işleyişinde var olan sorunlar, bilimsel düşüncenin hedefine ulaşmasındaki zorlukları gösterir. Bu durumda tümel yargıya ulaşmak için araştırmaları tümel olana yaklaştıran, tümeli açığa çıkaran bir deneyim türü gerekmektedir. Bu deneyim özel olarak olaylara uygulanır ancak her ne kadar varsayılan tümeli kendi içinde ihtiva etse de onu tam anlamıyla ortaya koyamaz (Peirce, 1974, s. 169).

Pierce, deneyimlerden doğan idrak tarzlarına kategoriler adını vermiştir. Onun en önemli kategorileri nitelik kategorisi, reaksiyon kategorisi ve temsil kategorisidir. O reaksiyon kategorisini deneyimle özdeş tutmuştur (Pierce, 1974, ss. 2/44-45). Pierce'nin bu kategorilendirmesi felsefe ve bilim arasında muazzam bir zeminin oluşmasına katkı sağladığı yorumları yapılmıştır (Türer & Kirmaci, 2019, s. 279). Deneyimi gerçek bilginin yerleşim alanı ve doğruluk içinde bir yargı alanı olarak kabul eden Pierce, konu hakkında şunları söyler:

“ Çok farklı zihinler, birbirine tamamen karşıt görüşlerle araştırmalara başlayabilir ama soruşturma ilerledikçe onların dışında olan bir güç, bu görüşleri tek ve aynı sonuca götürür. Bizi, istediğimiz yere değil de sabit bir amaca (doğruluğa) götüren bu husus, sanki kaderin bir kararı gibi görünür. Bakış açılarımızın değişimi, etüt için başka olguların seçimi, zihnin doğal eğilimi, hiçbir şey engellenemez kanıdan kaçmayı sağlamaz. Bu büyük yasa, doğruluk ve realite nosyonunda mevcuttur. Doğruluk olarak isimlendirdiğimiz şey, nihai olarak tüm araştırmacıları bir konuda birleştirmeye tahsis edilmiş bir kanıdır; bu kanının nesnesi ise reeldir. İşte realiteyi böyle anlıyorum” (Pierce, 1986b, ss. 3:372-373).

Pierce bu ifadeleriyle realitenin uzun vadede araştırmacıları bir araya getirecek bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum deneyim aracılığıyla bütün araştırmacıları aynı düşüncede toplayacak bir yargıyı gösterir. Pierce göre realitenin karakterinin kendisi hakkındaki idemizden bağımsız oluşu, onun anlaşılmasında bazı eksiklikleri beraberinde getirir ve onu yeterince tanımamıza engel olur. Bu sebeple tahayyülle realiteyi ayırt edebileceğimiz bir miheng bulunması gereğine inanır. Buna ancak doğru bir yöntem ile ulaşmak mümkün olmaktadır (Pierce, 1974, ss. 3:370). Pierce'ye göre bu metot ancak bilimsel metottur ve ancak bu yöntem sayesinde inanç sabitlenebilir.

Pierce, bireyin hakiki bir bilgi elde edebilmesini veya hakiki bir sonuca yönlenmesini iki temel çabanın sonucu olarak kabul eder. Bunlardan ilki "bireyin yeterli bir deneyime sahip olması" bir diğeri ise "yeterince akıl yürütülmesidir" (Pierce, 1986b, ss. 338-355). Fakat bu bilgilenme eylemi birey için kolaylıkla işleyen bir süreç değildir. Peirce, inançlarımızın ve zihni alışkanlıklarımızın dünya hakkındaki eylemlerimizi düzenleyen bir yönü olduğuna vurgu yapar. Genel olarak zihni alışkanlıklarımızı terk etmek istemediğimize ve inançlarımızda ısrar etme eğiliminde olduğumuza dikkat çeker. Bununla beraber kimi zaman inançlarımızla deneyimlerimiz çatıştığında inançlarımızın bizi tatmin edemediği görülür ve huzursuz bir zihin durumu yaşamaya başlar şüpheye düşeriz. Bu durumda zihin, kendi huzurunu bozan bu durumdan kurtulmak ister ve inancın dengesine geri dönmeye çalışır. Pierce, bu süreci bir soruşturma süreci olarak kabul eder ve bu soruşturmada doğru bir yöntemin kullanılması gerektiğini ifade eder. Ona göre bu yöntem, daha önce de ifade edildiği üzere tam anlamıyla bilimsel yöntem olmalıdır (Peirce, 1955, s. 26). Çünkü o, pragmatik olarak doğru bilgiye ulaşabilmenin yegâne yönteminin bilimsel yöntem olduğuna inanır. Bu durumda birey, hipotezler oluşturur ve bu hipotezlerini formüle edebilmek için tüme varım ve tümdengelim süreçlerini kullanır. Pierce, bir inancın hipotez olarak formüle edilmesinin ardından ampirik doğrulama yolundan ziyade ampirik yanlışlama yoluyla hipotezin eksiklikleri ortaya konulabileceğini savunur (Copleston, 1994, s. 8/306). Bu sorgulama sonucunda ortaya çıkan yeni bilgiler ve gerçekler yine tam doğru olarak değerlendirilmeyen olasılıklı bilgilerdir. Bu bilgiler farklı deneyimlerle değişebilir. Pierce, bu bilgilerin bilimsel yöntemlere ve bilimsel araştırma yöntemlerine bağlı kalan bir topluluk tarafından uzun bir süre boyunca tetkik edilip aynı sonuçların alınması durumunda gerçeği neyin oluşturduğu konusunda bir fikir birliğine varılacağını belirtir. Yani gerçek bilgiler aktüel yaşam içerisinde değil süreç içerisinde belli deneyimlerin aynı noktayı göstermesi sonucunda ortaya çıkabilir. Pierce, bu deneyimleme sonucunda insan inancı ve deneyimlerin dış gerçeklikle de uyumlu hale geleceği kanaatini taşıyordu (Lachs, 1999, ss. 82-85). Çünkü o, doğru bilgiye nihai olarak ulaşabileceği iddiasını taşıyor ve şunları söylüyordu: "Bizim doğrulukla kast ettiğimiz şey, araştırmacıların hepsi tarafından nihai olarak hem fikir olacağı düşüncedir

ve dolayısıyla bu fikirde temsil edilen nesne de gerçektir” (Pierce, 1992, ss. 139). Pierce’in bilimsel uzlaşısı ile dış gerçeklik arasındaki bağa inanması onun pragmatizminin nesnel ve gerçekçi varsayımların oldukça etkisinde olduğunu göstermektedir.

2.2. William James’de bilgi

William James’in (öl. 1910) “Pragmatizm” kitabı onun düşüncelerinin ilkelerini ortaya koyması yönüyle önemli kabul edilmiştir. James, Peirce’in karmaşık ve anlaşılabilir bir şekilde ifade edilen görüşlerini popüler pragmatizm felsefesine dönüştürdü. Ayrıca kendisini radikal bir ampirist olarak tanımladı (Ormerod, 2006, s. 4). James, bir kavramın anlamının pratik yönlerinde yattığı fikrini Peirce’den alır. Ancak onu farklı kullanımlara sokar. James’in pragmatizmine göre hakikat, faydalı fikirlerden oluşur. Bu fikirlerin faydası, deneyimi tahmin etme gücünde ya da değerli duygu ve davranışları teşvik etmelerindedir. James’in radikal ampirizmi, gerçekliğin veya en azından tüm bilinebilir gerçekliğin nihai maddesinin saf deneyim olduğudur (Ormerod, 2006, s. 4).

William James’in bilgi teorisi diğer teorilere bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Onun teorisi bilmenin mahiyetiyle ilgili sorunları çözmek ve metafizik tartışmalara karşı pragmatik metodun etkisini göstermeyi amacıyla kurulmuştur. Pragmatizmin düşünsel temellerini ortaya koymadan önce farklı alanlardaki ayrışmalardan bahsettikten sonra düşünce tarihindeki önemli bir ayrımdan bahsetmiş ve şöyle demiştir:

“Felsefede benzer bir ayrım akılcılar ile deneyiciler arasında yaşanır. Akılcılar mutlak ve ölümsüz ilkelerin peşinde koşarken deneyiciler olguları esas alır. Ne olgulardan ne de ilkelerden bağımsız yaşayamayacağımızı göz önünde bulundurursak bunun daha çok bir vurgu farkı olduğu düşünülebilir yine de bu iki elimini evrene bakışındaki farklar hiç de küçümsenmeyecek boyutlarda değildir” (James, 2003, s. 13).

James, bir fikrin gerçekliğinin yararlı olmasında saklı olduğunu söylemiştir (James, 2003, s. 105). Ona göre gerçeklik bir fikrin kendisi değil doğrulanması sürecidir. Fayda ise fikrin ve deneyimlerin bir sonucudur (James, 2003, ss. 105-118). Fayda ilkesi, bireylerin düşünce dünyasının gelişimine yardımcı olan en önemli ilkedir. Bununla beraber toplumsal doğruların ortaya çıkmasında da önemli bir işlevi vardır. Onlar düşüncelerin gerçekliğine ulaşmak için mutlaka fayda esasının dikkate alınması gerektiğini öne sürerler. Aksi takdirde fikirlerin gerçekliği reddedilir ve bu fikirlerden bir kategori ortaya çıkarılamaz (James, 2003, s. 105-118).

Gerçeklerin doğası değerlendirilmeyi ve doğrulamayı zorunlu kılar. Hangi fikir olursa olsun mutlaka değerlendirmek zorundadır. İnsanların gerçeği arama sorumluluğu bir anlamda onları değerlendirme sorumluluğudur. Tıpkı

zenginlik ve sağlamlık kavramları gibi gerçekliği takip etmenin tek nedeni de onun bize sağlamış olduklarıdır (James, 2003, s. 121). Bu bağlamda insanlar, günlük deneyimleri ile kendi ulaşabildikleri gerçeklere göre yaşamak zorundadır. Bugün ulaşılan gerçeklerin gelecekte yalanlanabilme ihtimaline de her zaman hazırlıklı olmalıdır (James, 2003, s. 116). Dolayısıyla pragmatistler açısından hakikatin, sürekli biriken deneyimler içinde ortaya çıktığı söylenebilir. James'e göre, "ufuk çizgisinin insan yaklaştıkça uzaklaşması gibi sürekli artan ve değişen tecrübî verilerle, ilelebet değişmeyen, sabit hakikati elde etmek mümkün değildir. Mevcut hakikat, bireysel veya toplumsal olarak yaşanılan ana kadarki tecrübeye göredir. Bu nedenle insani tecrübe son insanla beraber biteceği ana kadar hakikat de ufuk çizgisi gibi değişmeye açık kalacaktır" (Shook, 2003).

James, insanların hakikati ortaya çıkarmadığını düşünür. Ona göre insanlar hakikati kendileri oluştururlar. İnsanlar daima algılarının arkasından dünyaya bakarlar. Bundan dolayı James, insanların dünyayı objektif olarak betimlemelerinin olanaksız olduğunu düşünür. O, objektif bilgi konusunda her zamanki muğlak tutumunu bırakıp kesin bir hüküm vermiştir. Hatta daha ileri giderek böyle bir çaba gereksiz olduğunu iddia etmiştir (Shook, 2003).

James, doğru bilginin elde edilmesi için zihnin dış dünya ile edilgen bir taklit ilişkisine girmesini doğru bulmaz. Ona göre zihin, her zaman dış dünya ile aktif bir ilişki içine girmektedir (Türer, 2005, ss. 54-55). Bu sebeple Aristot'dan bu yana süregelen tekabülîyet teorisini geliştiremez, pasif ve ilgisiz kabul eder (Türer, 2005, ss. 54-55), O tekabülîyet ve tutarlılık teorilerine alternatif pragmatist bilgi teorisini geliştirmiştir.

Gerçeklikten önce gelen mutlak hakikat inancını kabul etmeyen James, doğru bilginin, fikirlerin gerçeklikle uyumu sayesinde ortaya çıktığına inanır. Bu sebeple uyumdan ne kastedilmesi gerektiği üzerinde durur ve uyum kelimesinin ve içeriğinin yeterince açıklanmadığını ve durağan kaldığını belirtir. Bu noktada uyum sürecinden kastedilenin ne olduğu sorusunu sorar ve bu uyumun nasıl gerçekleştiğini irdeler. James'e göre insan bilgiyi icat eder idrak etmez. Doğru bilgi şu an için mevcut değildir. Fakat bu durum doğru bilgiye asla ulaşamayacağı, ya da doğru bilginin asla olmadığı anlamına gelmez (Erdem, 2017, ss. 234-235).

James, deneyimin bir fikrin doğruluğunun test edilebileceği tek yöntem olduğunu söyler (Suckiel, 2003, s. 90). İnsanların icat ettikleri bilgi, insan deneyimlerinin sonucudur ve icat edilmiş gerçekliklerdir. Bilginin insan tecrübeleri sonucunda ortaya çıkabileceği inancı onu insanın tecrübe edemeyeceği konuları yadsımasına itmiştir. Bu sebeple hayata dair bir faydası olmayan ve değişiklik ortaya çıkarmayan konular üzerinde soyut tartışmalara girilmesini doğru bulmaz. Tecrübeye dayalı bilginin belli kriterleri olması gerektiği üzerinde duran James, düşünceye; denetleme, işlerlik, doğrulanabilme ve pozitif

değer üretme gibi kriterler getirmiştir. Doğru bilginin dinamik bir süreç içerisinde ilerlediği görüşünde olan James, bu kriterleri ortaya koyarken esnek davranmıştır. Bu bağlamda ir inancın faydalı olması durumunda doğrulamanın ilerideki bir zamana ertelenebileceğini düşüncesindedir. Bu durumda fayda esasını diğer kriterlere nazaran öncelikle görmüştür. Onun bu görüşü onu hakikati nesneye indirgeyen ve mevcut durumda denetlenebilir olmasını ileri süren düşünürlerden ayırtmıştır (Erdem, 2017, ss. 233-234).

James, gerçeklikle örtüşen fikirlerin doğru, örtüşmeyenlerin ise yanlış olduğunu düşünür (James, 2003, s. 102), Onun bu düşüncesinde gerçeklik kavramının ne manaya geldiği ve gerçeklikle örtüşmeden neyin kastedildiği önemlidir (Koca, 2022, s. 253). Bir iddiaya doğru diyebiliyorsak o iddianın kendinden önce kabul edilmiş olan diğer iddialar ile tutarlı olması, çelişmemesi beklenir. Başka bir deyişle doğruluk doğrulanabilirlikle özdeştir (Cevizci, 1999, s. 263). Çünkü hakikatler birbiri ile çelişmezler ve bir bütün olarak tutarlılık içerisinde. Bu durumda birbiri ile uyumlu olan tüm fikirler doğru kabul edilir. Fikirler arasındaki ilişkilerde uyumsuzluk varsa fikir ve objesi arasındaki ilişkiye bakılmaksızın bu fikir yanlış olarak değerlendirilir (Türer, 2005, s. 54). James bu düşünceden hareketle tutarlılık teorisini geliştirmiş ve bir fikrin gerçeklikle uyuşmasından anlaşılması gerekenin düşünce sistemi içerisindeki tutarlılığı olduğunu söylemiştir (Suckiel, 2003, s. 88). Bir önermenin doğru kabul edilmesi ve doğrulanabilir olması ancak birbiriyle tutarlı önermeler bütününe bir parçası olmasıyla mümkün olabilir (Ulaş, 2002, s. 424). James “hakikat önceden vardır” düşüncesine karşı çıkar ve doğruluğun gerçekle örtüştüğü iddiasında olan tekabülîyet teorisinin bir gereği olan eşyanın öncelenmesi düşüncesini eleştirir (Suckiel, 2003, s. 83).

2.3. John Dewey’de bilgi

Pragmatizmin; “felsefi bir tavır, zihni bir yönelim; düşünce, doğruluk ve gerçeklik hakkında geliştirilmiş bir teori” (Dewey, 1930, s. 196) olduğunu söyleyen Dewey, Pierce ve James’in ardından pragmatizmin önde gelen temsilcilerindendir (Shook, 2003, s. 75). Onun pragmatist düşüncesi, metafizik olmaktan ziyade epistemolojiktir. Pragmatizmin ikinci çeşidi kabul edilen “enstrümantalizm” Dewey tarafından temsil edilir (Ormerod, 2006), Enstrümantalizm, bilimsel araştırmaların ve sıradan günlük yaşamın problem çözülmesinde nasıl işlediğinin genel bir açıklamasıdır (Shook, 2003, s. 118). O, diğer klasik pragmatistler gibi bilmenin deneysel bir olgu olduğunu savunur ve bilimsel araştırma yöntemlerini esas kabul eder (Guttek, 2017, ss. 105-106). Dewey epistemoloji, metafizik, etik ve estetiğin temel sorunlarını ele alan sistematik bir pragmatizm geliştirmiştir. Dewey’in felsefesinin temel özelliği dünyaya bilimin öngördüğü çerçevede bakmasıdır (Cevizci, 2014, s. 134). Onun araştırma teorisinde, düşüncenin soyut veya tamamen biçimsel bir tarzda ilerlediği görüşü kabul görmez (Shook, 2003, s.118). Dewey, araştırma teorisini

“deneysel mantık” olarak niteler. Bu teoriye göre araştırmanın ne’liği, hangi araçlarla sonuca götüreceği ve elde edilen bu sonuçların nasıl değerlendirildiği konusunda bir analize gidilmelidir. Bu analizlerin aracılığıyla var oluşun genel niteliklerini belirleyen araştırma teorisi, tecrübenin ne olduğunu belirler (Dewey, 1938, s. 9). Dewey dünyayı ancak deneyimle öğrenebileceğimizi söylemektedir (Soltis, 2002, s. 579).

Dewey, insan zihninin aktif bir sosyallik içerdiğini ve zihnin bu yönünün sosyal değişimi dinamik olarak etkilediğini öne sürer. Ona göre akıl sosyolojik bir oluşumdur. Zekâ ise tanım yapma ve problem çözme yetisidir. Bu sebeple çeşitli problemler üzerinde çalışarak deneyim kazanır. Zihin çeşitli araçlar yaratıp kullanarak hipotezler geliştirerek problemlerin çözümü için uğraşır ve kendince bir sonuca varır. İnsanlar birbirlerinin deneyimlerinden ortak ilgileri doğrultusunda yararlanırlar (Guttek, 2017, ss. 105-106). Dewey, insan doğasının başka organizmalardan bir farkının olmadığını düşünür. Bu sebeple en temel faaliyetler çevreye uyum faaliyetleridir. Fakat insan çevresine uyarlanmakla sınırlı kalmaz bazen ve hatta çoğu zaman çevresini kendisine uyarlar. Bundan dolayı insanların kişilikleri ve karakterleri de değişmez değildir. İnsan içgüdüleri katı değil oldukça esnektir. Bu sebeple insan duyguları daha çok değişime açıktır duyguların değişime açık olması eğitimin pragmatizmde büyük önem kazanmasının önünü açmıştır.

Dewey, bilgiyi çıkarsız bir inancın nesnesi olmaktan çok, eylem için bir araç olarak görür. Birçok düşünürün aksine Dewey, daha kalıcı ve temel bir gerçekliğe ulaşmak amacıyla güncel yaşamın ötesine geçmeye çalışmaz (Soltis, 2002, s. 578). Dewey’e göre doğrular, “hedeflerin ve vasıtaların sürekliliği” olarak isimlendirdiği belli ölçütlerle kontrol edilir. Toplumların sosyal iyileri elde etme yeteneği, ahlâki ideallerin pragmatik bir biçimde uygulamaya sahasına girebileceği standartlara bağlanmıştır. Bir başka deyişle iyinin inşa edicisinin de iyi olduğuna, dolayısıyla amaçlar ve araçların her zaman ahlaki olması gerektiğine işaret eder (Shook, 2002, ss. 125-130),

Dewey’e göre “doğruluk sorunu temelde zihin tipleri/mizaçlar arasındaki karşıtlıktan kaynaklanır. Diğer felsefi sorunlarda olduğu gibi doğruluk kuramında da pragmatik mizaç ile rasyonalist mizaç karşı karşıya gelir” (Dewey, 1930, s. 196). O, hiçbir bilgi iddiasının, hiçbir ahlaki kuralın, ilkenin veya idealin asla kesin olmadığını, tüm olası eleştiri ve revizyonlardan bağımsız olmadığını iddia eder. Bununla birlikte bireylerde zeki alışkanlıkların geliştirilmesi ve sürekli sorgulamayı teşvik eden sosyal yapıların sürdürülmesi ile ilerleme sağlanabileceğine inanır (Ormerod, 2006).

Dewey, bilgiyi çıkarsız bir inancın nesnesi olmaktan çok, eylem için bir araç olarak görür (Ormerod, 2006). Ona göre bilmek, zorlukların kalkması için, dünyayla bireyin arasındaki bağlantıyı ortaya koyan yatkınlıkların bilincine erişmektir (Dewey, 1996, s. 380). Bu sebeple Dewey’e göre felsefe; “bilimin

herhangi bir gözlemcinin katılımı olmadan işleyen bir dünya tasviri yapması gerektiği anlayışını terk etmelidir. Gerçek tecrübi bir bilim, böylesi bir tasvirin insanlar tarafından bilinemeceğini kabul etmelidir” (Shook, 2003, s. 118).

Dewey, insanın çevresi ile uyumuna dikkat çeker ve insan deneyimini esas alır(Gutek, 2017, ss. 105-106). Dewey, bilgiyi zihnin egemen kılındığı veya yaşıntının dışında ilerleyen bir süreç olarak görmez ve deneyim esaslı bir bilim anlayışı olduğunu ve deneyime dayanan bilimin, geçmiş yaşantılara hizmet etmesi gerektiğini savunur. İnsani deneyimlerin bilim yolu ile sistemleşmesini insan zihninin kaydettiği en büyük başarı olarak görür(Cevizci, 2014, s. 134). Ona göre fayda ilkesi gereği deneyimlerin yaşanan zamana uygunluğu ve sonraki dönemlerdeki etkinliği önemlidir. Bu tür bir bilim anlayışında aklın, yaşantının dışında değil onun içinde fonksiyonel biçimde yer aldığını söyler. Bu şekilde bilim akla uygun ve anlaşılabilir düzeyde yaşantı sağlar. Ancak bu şekilde aklın özü ve etkisi hakkındaki anlayış değişir. Aynı zamanda bilim, artık yaşantıdan uzak, yaşantıyla ilgisiz bir alanla uğraşmadan yaşantıya dahil olur(Dewey, 1996, s. 253). Dewey toplumlarda bilgi, kültür ve disiplin biçiminde üç bağımsız değer olduğunu söyler ve bu düşüncesini cümlelerle açıklar:

“Bilgi, yalnızca toplumsal yaşam bağlamında yer alan malzemelerin kesin imgelerini ve kavramlarını sunduğu ölçüde gerçek ve öğreticidir. Disiplin, kişinin kendi güçlerini toplumsal amaçlar için kontrol altına almasını sağlayacak şekilde kendi güçlerine yönelik bilgi tepkisini temsil ettiği ölçüde gerçekten öğreticidir. Kültür, şayet dışal bir cila ya da sahte bir parlaklık değil gerçekten eğitici olacaksa bilgi ve disiplinin can alıcı bütünlüğünü temsil eder. Hayata bakış açısı içinde bireyin toplumsallaşmasına işaret eder.”(Dewey, 2020, s. 29).

Dewey ilkel insanların problem çözmede gerekli olan araçlara sahip olmadıklarını ve bu yüzden engellendiklerini düşünür. Oysa günümüz uygar insanının problem çözme yönünde bütün aletleri elinde bulundurduğunu savunur(Gutek, 2017, s. 107). İnsanın karşılaştığı problemleri bilimsel yöntemle çözme uğraşının temelinde ihtiyaçtan doğan düşünce vardır. Fikir ise insanı doyuma ulaştırmaya ve hazlarını tatmin etmeye yarayan bir araçtır. Deneysel araştırmalarda düşüncenin konumu insanı amaçlara taşıyan deneysel olgulardır. Düşünme ise eylemler ve sonuç şartları arasındaki ilişkileri görmeyi sağlar (Gutek, 2017, s. 106). Dolayısıyla düşünce gerçeğe ulaşmanın soyut bir aracı olarak değil doyuma ulaştırılan sürecin bir ögesi olarak kabul edilir.

Dewey'e göre akla uygun olarak düzenlenmiş olguları simgeleyen temellendirilmiş bilgi, bilimdir (Dewey, 1996, s. 362). O, düşünmenin içeriğinin, faaliyetlerden, olgulardan, olaylardan ve nesnel arasındaki ilişkiden doğduğunu iddia eder (Dewey, 1996, s. 371). Ona göre bilim, teknik sonuçları sayesinde, insanlar arasındaki irtibatları belirler(Dewey, 1987, s. 128). Dewey'e göre göre “İnsanlar dile getirmedikleri pek çok şeyi bilirler; fakat bu bilme, pratik, acısız ve kişiye bağlı kalmaktadır. Bir kişi onu kendisi için kullanabilir

ve bu bilgisine dayanarak başarılı bir biçimde hareket edebilir. Sanatçılar ve yöneticiler, çoğunlukla bu tür bilgiye sahiptirler. Fakat bu tür bilgi bireyseldir, aktarılamaz; deyim yerindeyse duygusaldır.”(Dewey, 1996, s. 255) O, bilgi kuramını bilgi kazanmada en başarılı yöntem olarak kabul ettiği pratikten çıkarılması gerektiğini iddia eder (Dewey, 1996, s. 375). Bu bağlamda bilimin yöntemini de bütünsel düşünme sanatı olarak tanımlar (Guttek, 2017, s. 105). Dewey’e göre: “bilgi, saptanan, benimsenen ve ciddi bir kontrol altında denetlenen belli bir anlamda, bilinen bir şey olarak kabul ettiğimiz şeydir. Bilgi olarak adlandırdığımız şey, insanlar arasında ve insanların doğayla olan ilişkilerinde önceden kabul edilmiş her şeydir.” Fakat düşünme; kuşkudan ve kesin olmayandan doğan, soru soran bir tutumdur. Eleştirici düşünme sayesinde bilgi, kontrol edilir ve daima yeni baştan düzenlenir (Dewey, 1996, ss. 330-331). Bu durumda bilgi ulaşılması gerekli bir amaç olarak ele alınmamalı bir yöntem olarak değerlendirilmelidir. Dewey, bilginin insanın bir yaşantısından diğerine anlam ve yön verecek bir formda kullanılmasının yöntemi olduğu kanaatinde (Dewey, 1996, s. 96).

Dewey, bilgi hakkındaki genel düşüncelerini aşağıdaki satırlarda özetlemiştir:

“Bilgi, belli bir anlamda, bilinen bir şey olarak kabul ettiğimiz şeydir; saptanan, benimsenen ve ciddi bir kontrol altında denetlenen bir şeydir. Tamamen bildiğimiz şey hakkında daha fazla düşünmemize gerek yoktur. O, artık güvenilir bir bilgidir. Fakat bu, yalnızca salt güvenme anlamına gelmez. O, aynı zamanda belli bir pratik faaliyette, yani temkinli davranmaya gerek duymadan faaliyette bulunmaya hazır olma anlamına da gelir. Kuşkusuz bunda aldanmış olabiliriz. Belli bir anlamda bilgi, olgu ya da hakikat olarak kabul ettiğimiz şeydir, belki bunlardan hiçbirisi olabilir. Bununla birlikte bilgi olarak adlandırdığımız şey, insanlar arasında ve insanların doğayla olan ilişkilerinde önceden kabul edilmiş her şeydir. Fakat daha önce gördüğümüz gibi düşünme, tam tersine kuşkudan ve kesin olmamadan doğar. Düşünme, engel olma veya sahip olma değildir; tersine o, soran, araştıran, arayan bir zihinsel tutumdur. Eleştirici düşünme sayesinde bilgi, kontrol edilir ve genişletilmiş nesnelere durumuna ilişkin görüşlerimiz daima yeni baştan düzenlenir” (Dewey, 1987, ss. 330-331).

3. Epistemik Nüanslar

Klasik Pragmatistler, fayda, bilimsel bilgi vb. gibi birçok ortak payda da buluşmalarına rağmen aralarında bir kısım farklılıklar vardır. Bu farklılardan en göze çarpanı gerçekliğin doğası hakkındadır. Her biri realist düşüncüyü eleştirmekle beraber bir kısmı realizme daha yakın bir kısmı ise biraz daha uzak durmaktadır. Bu ayrım nihayetinde bilginin öznelliği ve nesnelliği me-

selesinde net bir şekilde görülür. Peirce, gerçeği ve realiteyi şöyle tanımlar: “Gerçekten kastımız, araştıran herkes tarafından kabul edilmesi mukadder olan düşüncedir ve bu düşüncede temsil olunan nesne gerçekte varolandır” (Peirce, 1958a:132-133). James ve Dewey’in gerçeklik anlayışları ise Pierce’den biraz daha farklıdır. James’e göre, bir düşüncenin gerçek olması onun bireyi bir deneyimden diğerine yönlendirmesindeki başarısıyla ölçülür. James şöyle der: “Bizim için neye inanmak daha iyi olur! Bu gerçeğin tanımı gibi geliyor bana” (James, 1975a: 42). Dewey için gerçek ise problemlili bir hali problemsiz bir hal haline getiren şeylerle ilgilendir (Morris, 1970: 64; Thayer, 1968:195, 199, 266; Crabb, 1989:71-72). Anlaşıldığı kadarıyla klasik pragmatistlerden Peirce’in nesnel bir gerçeklik algısı vardır. Bu düşüncesini şu sözleriyle açıkça dile getirmiştir. *“Bizim doğrulukla kast ettiğimiz şey, araştırmacıların hepsi tarafından nihai olarak hem fikir olacağı düşüncedir ve dolayısıyla bu fikirde temsil edilen nesne de gerçektir”* (Pierce, 1992, ss. C1, 139). Bu konuda Moore’nin de Pierce gibi düşündüğünü iddia etmek mümkündür. O’da tıpkı Pierce gibi kesin gerçeğin gelecekte bilinebileceğini iddia eder ve şöyle der: *“pragmatist, kesinlikçi görüşü dogmatik gördüğü için reddeder. Kesinlikçilikte bir şey savunulur, fakat buna neden inanıldığı konusunda hiçbir neden gösterilmez. Şüpheli görüş [de pragmatist tarafından] reddedilir çünkü bu görüş akıl dışıdır. Araştırmaya kapalıdır...[Fakat] pragmatizme göre, kesin gerçek sadece gelecekte vardır; bu gerçeği bilebiliriz; [ve] onu yalnızca gelecekte bileceğimizi bilebiliriz”* (Moore, 1961:180). Bununla beraber James’in öznel bir gerçeklik anlayışı olduğu göze çarpmaktadır. James’e göre: “bir görüşün gerçekliği, bu görüşün doğasındaki durağan bir özellik değildir. Görüş gerçek haline gelir, olaylar tarafından gerçek kılınır” (James, 1975 a:97). James’in bu sözü açık bir şekilde nesnel bir gerçekliği kabul etmediğini fakat gerçekliğin olaylarla görüşlerin uyum sağlamanın ardında aranması gerektiği düşüncesini gösterir. Nihai ve nesnel gerçekliğin varlığı konusu ise tamamen farklıdır. James’in bu konudaki söylemleri oldukça nettir. Buna rağmen bazı çalışmalarda, Peirce ile James’in gerçeğe yaklaşımlarının bağdaştırılabileceğini öne sürerek, James’in gelecekte nesnel gerçeğin olamayacağını öne sürmediğini söylemektedir (Nejat Doğan, 2003). Bu düşünceye sahip olanlar, James’in, *“Düşüncelerimiz gerçek olan şeylerle örtüşmelidir”* (James, 1975a:101) ve *“gerçek, bir düşünce ile bir gerçeklik, yani düşüncenin nesnesi, arasında aranmalıdır”* (James, 1975b:) sözlerinden yola çıkarak Pierce ile James’in görüşlerinin bağdaşabileceğini düşünmektedirler. Bazı çalışmalarda ise James’in “insan bilgiyi icat eder idrak etmez Doğru bilgi şu an için mevcut değildir” şeklindeki tespitinin doğru bilgiye asla ulaşamayacağı ya da doğru bilginin asla olmadığı anlamına gelmediği vurgulanmaktadır (Erdem, 2017, ss. 234-235). Oysa yukarıda da açıklandığı gibi Pierce’nin tam aksine James, gerçeğe asla ulaşamayacağını birçok yerde ifade etmiştir. Zaten James’e göre gerçeklik bir fikrin kendisi değil, doğrulanması sürecidir. (James, 2003, ss. 105-118). Yani gerçekliği nesnel olarak algılamaz. Shook (2003), James’ten nakille şöyle der; James’e göre, *“ufuk çizgisinin insan yaklaştıkça uzaklaşması gibi,*

sürekli artan ve değişen tecrübî verilerle, ilelebet değişmeyen, sabit hakikati elde etmek mümkün değildir. Mevcut hakikat, yaşanılan ana kadarki tecrübeye göredir. Bu nedenle insani tecrübe son insanla beraber biteceği ana kadar hakikat de ufuk çizgisi gibi değişmeye açık kalacaktır. İnsanlar daima kendi algılarının arkasından dünyaya bakabilirler.” Bu nedenle James, dünyayı objektif olarak betimlemenin olanaksız olduğunu kabul eder. O, objektif bilgi konusunda her zamanki muğlak tutumunu bırakıp kesin bir hüküm vermiştir. Hatta daha ileri giderek böyle bir çaba gereksiz olduğunu iddia etmiştir (Shook, 2003).

Bilginin, kontrol edilir ve daima yeni baştan düzenlenir bir yapısı olduğuna inanan Dewey’in ise bilginin öznelliği konusunda James’le hemfikir olduğu söylenebilir. James ve Dewey arasındaki farklılık daha çok akıl ve düşünme üzerinedir. James düşünme bilme ve yapma arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu iddia ederken Dewey düşünmenin veya etkin zekanın hayat içerisinde problem durumlarında ortaya çıktığını söyler (Cevizci, 2014, s. 124). Dolayısıyla James’e göre akli bir ekinlik olan düşünme, bilme ve yapma ile sıkı ilişkilidir, fakat daha bağımsız bir yeti olarak görülmektedir. Dewey ise düşünce faaliyetinin yaşantı ile ortaya çıktığını bağımsız bir unsur olmadığını düşünür. Bununla beraber her iki düşünüründe düşüncenin pratik işlevi üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir.

Nesnel bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı konusunda Dewey’in fikirleri James’e göre çok daha belirgindir. Zaten ona göre bilgi bir amaç dahi değildir. İlgili bölümde ifade edildiği üzere Dewey (1987); bilgiyi, ‘bilinen olarak kabul ettiğimiz şey’ olarak tanımlar. Eleştirel düşünme aracılığıyla bilginin, kontrol edilebileceğini ve nesnelere ilgili görüşlerin her zaman yeniden düzenlendiğini iddia eder. Ormerod (2006) ise Dewey’in hiçbir bilgi iddiasının, hiçbir ilkenin veya idealin asla kesin olmadığını, tüm olası eleştiri ve revizyonlardan bağımsız olmadığını iddia ettiğini nakleder.

SONUÇ

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin ışığında klasik pragmatistlerin statik değil pratik bilgiyi esas aldıkları ve daha çok süreç odaklı bir bilgi anlayışları olduğu söylenebilir. Klasik pragmatistlere göre bilgi zaman içerisinde insanlar tarafından oluşturulan ve tikelden tümele doğru ilerleyen bir süreçtir. Bir kavramı veya bir inancı sınamak yalnızca deneyimin ışığında gerçekleşir ve onun yeterli olup olmadığını sorgulamakla ortaya çıkar. Deneyimi esas kabul eden pragmatistler, deneyimin inancı ve düşüncüyü birbirine bağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak tecrübe ile elde edilebilen bilginin sorgulanabilir ve denetlenebilir olması gerektiğini düşünen klasik pragmatistler, amaçlı ve faydalı bilginin davranış değişikliği meydana getirmesi görüşünde birleşirler. Bu bağlamda bilginin pozitif değer içermesi ve işlevliliği olması üzerinde dururlar.

Bilgi için temel şartlar söz konusu olduğunda Klasik pragmatistler, bil-

ğinin doğrulanabilir olması gerektiğini düşünürler bununla beraber doğrulanabilirlikten kastettikleri şeylerin çoğu zaman aynı olmayıp aralarında belli nüanslar olduğu görülmektedir. Örneğin nesnel bir gerçekliğin var olduğuna inanan Peirce, deneyimleme sonucunda bir gün deneyimlerin dış gerçekle de uyumlu hale geleceğini düşünür ve araştırmacıların hepsi tarafından kabul edilen ve nihai olarak hem fikir olunan nesnel bir gerçekliğe ulaşılacağını iddia eder. James ise bir düşüncenin doğru olduğunu o düşüncenin daha önceden kabul edilmiş olan diğer düşüncelerle tutarlı olmasının belirlediğini düşünür. Dolayısıyla James'e göre doğruluk doğrulanabilirlikle özdeş kabul edilir. (Cervizci, 1999, s. 263) Ona göre gerçeklik bir fikrin kendisi değil doğrulanması süreci olarak kabul edilebilir. Gerçeklikten önce gelen mutlak hakikat inancını kabul etmeyen James, doğru bilginin, fikirlerin gerçeklikle uyumu sayesinde ortaya çıktığına inanır. James ve Dewey'e göre doğru bilgi kendi başına var olan ve akıl sahiplerinin keşfetmesini bekleyen bir şey değildir. Peirce ise bilim yolunu takip eden herkesin araştırma süreçlerini hakıyla kullandığında, her bir soru için tek bir çözümün bulunacağına gönülden inanmaktadır. O, gerçeği ve gerçekliği tanımlarken; gerçeklikten kastının araştırılan herkes tarafından kabul edilmesi mukadder olan düşünce olduğunu söyler. Ona göre düşüncede temsil edilen nesne gerçekte var olan şeydir. Bu bilgilerden hareketle klasik pragmatistlerin arasındaki epistemik nüanslar kısaca şu şekilde özetlenebilir.

Bilgi Kaynağı: Dewey, deneyim ve pratik eylemle şekillenen bir bilgi anlayışını benimserken, Peirce ve James, deneyim yanında akıl ve mantık gibi diğer unsurların da önemli olduğunu vurgularlar. Peirce ve James bilgiyi daha çok bir inanç veya düşünce şeklinde ele alır. Dewey'e göre, bilgi pratik deneyimlerimizden türetilir ve sürekli olarak yeniden yapılandırılır. Peirce ve James ise, bilginin düşüncelerimizde veya inançlarımızda temsil edildiğini ve bunların doğruluk veya yanlışlık üzerine değerlendirildiğini savunurlar.

Gerçeklik Anlayışı: Dewey, gerçekliğin sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduğunu savunur. Peirce ise gerçekliğin nesnel ve bağımsız olduğunu, insanın bu gerçekliği keşfetme ve anlama sürecinde olduğunu ileri sürer. James ise pragmatist bir empirist olarak deneyim ve farkındalık üzerine odaklanır.

Doğruluk ve Pragmatik Test: Peirce, "pragmatik test" olarak adlandırdığı bir yöntemle, bir inancın doğruluğunu, onun pratik sonuçları ve gelecekteki deneyimlerle sınıyarak belirlemenin önemini vurgular. Dewey ise doğruluğun, bir inancın olumlu sonuçlar üretebilmesine ve işlevsel olmasına bağlı olduğunu savunur. James ise gerçekliğin değerli olduğunu, bir inancın bireyin ihtiyaçlarını karşılaması ve ona anlam vermesi durumunda doğru kabul edilebileceğini ileri sürer.

İnanç ve Şüphe: Peirce, inançların yeterli kanıtlara dayandığında oluştuğunu ve sürekli olarak sınanması gerektiğini öne sürer. James, inancın kişisel ve duygusal bir deneyim olduğunu, bireyin duygusal tepkilerinin inanç olu-

şumunda etkili olduğunu vurgular. Dewey ise inancın deneyimlerimizle şekillendiğini ve sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Peirce, inancın bilgi sürecindeki önemini vurgular ve inancın sürekli şüpheyi takip etmesi gerektiğini savunur. Ona göre, gerçeğe ulaşmak için sürekli olarak inançlarımızı sorgulamalıyız. James ise, inancın kişisel tatmin ve eyleme geçmeyle ilişkili olduğunu savunur. Ona göre, inançlarımızı bazen rasyonel sebeplerle değil, duygusal ve iradi nedenlerle de benimseyebiliriz.

Pragmatik Yaklaşım: Peirce ve James, pragmatizmi daha vurgulu bir şekilde benimserken, Dewey pragmatizmi daha geniş bir eğitim ve toplumsal reform felsefesi olarak görür. Peirce, pragmatizmi, bir fikrin pratik sonuçlarının doğruluğunu belirlediği şekilde tanımlarken, James, pragmatizmi gerçekleştirebilir sonuçlara dayanan fikirlerin doğruluğunu vurgular.

Mantık ve Matematik: Peirce, mantık ve matematiğin bilginin temeli olduğunu düşünürken, Dewey ve James bu konuda daha az vurgulama yaparlar. Peirce, mantığın doğru ve yanlışla ilişkin kesin normlar sağladığını savunurken, Dewey ve James, deneysel ve duygusal faktörlerin bilgiye dahil olduğunu öne sürerler.

KAYNAKÇA

- Başdemir, H. Y. (Ed.). (2011). *Epistemoloji: Temel Metinler*. Hititkitap Yayınevi.
- Batak, K. (2015). *Tanrı'yı Bilmek Alvin Plantinga'nın Din Felsefesinde Tanrı ve Epistemoloji*. İz Yayıncılık.
- Büyükdüvenci, S. (1987). Pragmatizm ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(1), 323-339.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). *Eğitim Felsefesi*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Bilgi felsefesi*. Say Yayınları.
- Copleston, F. (1994). Empiricism, idealism, and pragmatism in Britain and America. İçinde *A history of philosophy* (1.2.1994 edition). Image.
- Dewey, J. (1930). *Human Nature and Conduct*.
- Dewey, J. (1938). *Logic: The Theory of Inquiry*.
- Dewey, J. (1987). *Özgürlük ve Kültür* (V. Günyol, Çev.; 3. Baskı). Remzi Kitapevi.
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve Eğitim* (S. Otaran, Çev.). Başarı Yayıncılık.
- Dewey, J. (2020). *Eğitimde Ahlak İlkeleri*. Fol Yayıncılık.
- Dousa, T. (2011). Classical Pragmatism and its Varieties: On a Pluriform Metatheoretical Perspective for Knowledge Organization. *NASKO*. https://www.academia.edu/77312976/Classical_Pragmatism_and_its_Varieties_On_a_Pluriform_Metatheoretical_Perspective_for_Knowledge_Organization
- Erdem, Ö. F. (2017). William James'te Hakikat Problemi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 17(2), Article 2.
- Foley, R. (1987). *The Theory of Epistemic Rationality*. Harvard University Press.
- Gutok, G. L. (2017). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.). Ütopya Yayınevi.
- Haack, S. (2003). Pragmatizm. İçinde Nicholas Bunnin & E. P. Tsui-James (Ed.), *The Blackwell companion to philosophy* (ss. 774-789). MA: Blackwell Publishing.
- James, W. (1907). *Pragmatism*.
- James, W. (2003). *Faydacılık*. Yeryüzü Yayınevi.
- Koca, B. U. (2022). Pragmatizmin Ahlaki Temelleri ve Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. *Amasya İlahiyat Dergisi - Amasya Theology Journal*, 19, 244-279.
- Lachs, J. (1999). Peirce: Inquiry as social life. İçinde S. B. Rosenthal, C. R. Hausman, & D. R. Anderson (Ed.), *Classical American Pragmatism: Its contemporary vitality* (ss. 75-84). University of Illinois Press.
- Mengüşoğlu, T. (1983). *Felsefeye giriş*. Remzi Kitapevi.

- Mulgan, T. (2007). *Understanding Utilitarianism*. Acuman Publishing,
- Nejat Doğan. (2003). Pragmatizmin Felsefi Temelleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, Article 20.
- Ormerod, R. (2006). The history and ideas of pragmatism. *Journal of the Operational Research Society*, 57, 892-909.
- Peirce, C. S. (1955). *Philosophical writings of Peirce* (J. Buchler, Ed.). Dover Publications.
- Peirce, C. S. (1974). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (Charles Hartshorne & Paul Weiss, Ed.). The Belknap Press of Harvard University Press.
- Pierce, C. S. (1986a). Comment rendre nos idées claires. İçinde Christian J. W. Kloesel, Max H. Fisch, Lynna Ziegler, Nathan Houser, Don D. Roberts, Ursula Niklas, Aleta Houser, & Edward C. Moore (Ed.), *Writings of Charles S. Peirce* (C. 3). Indiana University Press.
- Pierce, C. S. (1986b). Comment se fixe la croyance. İçinde Christian J. W. Kloesel, Max H. Fisch, Lynna Ziegler, Nathan Houser, Don D. Roberts, Ursula Niklas, Aleta Houser, & Edward C. Moore (Ed.), *Writings of Charles S. Peirce* (C. 3). Indiana University Press.
- Pierce, C. S. (1992). Essential Pierce (C I, ed. Nathan Houser & Christian Klosel), Bloomington, Indiana Un. Press, CI, s. 139
- Pratt, J. B. (1909). *What is Pragmatism?*
- Shook, J. (2002). Dewey'in Pedagojik İnançlarının Felsefi Bağlamı (C. Türer, Çev.). *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, 125-130.
- Shook, J. (2003). *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri* (C. Türer, Çev.). Üniversite Kitapevi.
- Sığı, Ü. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Soltis, J. F. (2002). John Dewey. İçinde J. W. Guthrie (Ed.), *Encyclopedia of Education*. MacmillanReference.
- Suckiel, E. K. (2003). *William James'in Pragmatik Felsefesi* (C. Türer, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Türer, C. (2005). *William James'in Ahlak Anlayışı*. Elis Yayınları.
- Türer, C. (2009). Pragmatizm'in Doğruluk Evi. *Bilimname*, 17.
- Türer, C. (2016). Pragmatist Ahlak Nedir. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5.
- Türer, C., & Kirmaci, H. (2019). Gerçekliğin İkamet Alanı Olarak Deneyim: Charles Sanders Peirce Felsefesi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, Article 28.
- Ulaş, S. E. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Bilim ve sanat.
- Ülken, H. Z. (2011). *Eğitim Felsefesi*. Ülken Kitabevi.

Bölüm 16

HÜMANİZMİN EVRİMİNDE ÖNEMLİ BİR İSİM: MARSİLİO FİCİNO

Banu ÇETİN ÜNAL¹

¹ Dr., Kuruma Bağlı Değil, Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-2651-6286

Giriş

Rönesans döneminin en etkili düşünürlerinden biri olan Marsilio Ficino, batı düşüncesinin seyrini belirleyen önemli bir figürdür. Hümanizm ile Platonculuk arasında köprü kurarak, Rönesansın öncü filozoflarından biri olmuştur. İtalyan filozof ve rahip olan Ficino, antik Yunan filozofu Platon'un¹ düşüncelerini yeniden canlandırarak, modern düşünceye büyük katkılarda bulunmuştur.

Ficino'nun düşünceleri genellikle ruhun ölümsüzlüğü, aşk, güzellik ve bilgeliğin üzerine yoğunlaşmıştır. Ficino, aşkın felsefi ve teolojik doğasını ele alır. Aşk, ruhun Tanrı'ya olan doğal eğiliminin bir tezahürü olarak görür. Ficino'ya göre, aşk insanı Tanrı'ya daha yakın bir hale getirir ve bu, onun felsefesinde merkezi bir düşünce olarak belirir.

Ficino, insanın özünde tanrısal bir varlık olduğunu ve ruhun ölümsüz olduğunu savunur. Bu görüş, Platonculuk ve Hristiyan teolojisi arasında bir sentez sağlar ve Rönesans Hümanizmi'nin temelini oluşturur. Ficino, insanın merkezde olduğu bir dünya görüşü önerir. Bu bakımdan Ficino'nun hümanizmi, insanın evrendeki önemini vurgulayan ve insanın bilgi, ahlak ve estetik değerlere ulaşma potansiyelini tanıyan bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkar.

Rönesans döneminin en önemli düşünürlerinden biri olan Marsilio Ficino, antik düşünceyi yeniden canlandırma çabası ve modern hümanizmin temellerini atma girişimi ile hatırlanır. Hümanizmi, insanın tanrısal özünü ve özgür iradesini ön plana çıkararak tanımlayan Ficino, insanın potansiyelini ve değerini kutlamıştır. Bu, bilim, sanat, politika ve toplum üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.

Ficino ayrıca astroloji, simya ve büyü gibi okült konularla da ilgilenmiştir. Ficino'nun bu ilgisi, onun evreni bir bütün olarak görmesi ve her şeyin birbirleriyle bağlantılı olduğu düşüncesini vurgulamasından kaynaklanır. Bu düşünceler, evrenin doğasını anlama ve insanın evrendeki yerini anlama çabalarının bir parçasıdır.

Ficino'nun çalışmaları, hümanizmin ve Platonculuğun etkileşimine ışık tutar. Ficino, her iki düşünce sistemini de kucaklayarak, bir sentez yaratmış ve Batı düşüncesinin gelişimine önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, Ficino'nun düşüncelerini anlamak, Rönesans ve hümanizmin doğuşunu anlamak için kritik öneme sahiptir.

1 Antik Yunan felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Platon İ.Ö. 420'de Atina'da doğmuştur. İdealist felsefenin ilk öncüllerinden olan Platon'un soyunun babası Ariston tarafından Atina'nın son kralı Kodro'sa kadar dayandığı söylenmektedir. Anne tarafından da yine Atina'nın en ünlü kişileriyle akrabalık bağları vardır. Onun asıl adının "mükemmel", "ün sahibi" anlamına gelen Aristokles olduğu, ancak geniş omuzlarından veya alınından dolayı kendisine geniş anlamında Platon takma adının verildiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Arslan, 2006:175-176; Senemoğlu, 2016:44).

Marsilio Ficino'nun Hayatı

Marsilio Ficino, çağının en bilgili ve etkili düşünürlerinden biridir (Allen, 2002: xiii). Ficino, Floransa Platon Akademisi'ni kuran Floransalı bir entelektüel ve rahiptir. O, Platon çalışmalarını yeniden canlandırmış ve Platon, Plotinus ve diğer bazı klasik yazarların eserlerini Latince'ye çevirmiştir. Ficino daha çok klasik metinleri düzenlemesiyle tanınmasına rağmen, kendisi de tıp, din, sanat ve ruhun ölümsüzlüğü gibi konularda kapsamlı yazılar yazan bir filozoftu. Hümanist gelenekten etkilenmiş olmakla birlikte, Aristoteles mantığından ve Orta Çağ dini mirasından da etkilenmiştir. En çok, on yedinci yüzyıla kadar Avrupa edebiyatı ve sanatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Platoncu felsefeyi dile getirmesiyle tanınmıştır (Chamberland, 2001:161).

Ficino 1433'te, Floransa yakınlarındaki Figline'da, Diotefeci ve Alessandro'nun yedi çocuğunun en büyüğü olarak dünyaya gelmiştir. (Voss, 2006: xiii; Doel, 2022: 3) Çocukken yaptığı faaliyetler hakkında çok az şey bilinmektedir, ancak büyük olasılıkla ilk eğitimini Floransa'daki bir devlet okulunda almıştır. Birkaç yıl gramer okuduktan sonra Ficino, Floransa Üniversitesi'nde felsefe ve tıp alanında çalışmalarına devam etmiştir. Ficino'nun ilk eserlerinin çoğu kaybolmuş olsa da, ilk eserini 1454'te yazmaya başlamıştır. 15. yüzyıl Floransa'sında bir öğrenci olarak Ficino, büyük olasılıkla hümanist bir müfredata dayalı bir eğitim almıştır. 1452 yılında Ficino, daha sonra Ficino'nun Platoncu geleneği canlandırma çabalarını destekleyecek olan Cosimo de Medici² ile değerli bir dostluk geliştirmiştir. Cosimo 1462'de ona Careggi'de bir villa tahsis etmiş ve burada Platon Akademisi kurulmuştur (Chamberland, 2001: 161). Platon Akademisi zamanla önemli bir entelektüel merkez haline gelmiştir (Cohn-Sherbok, 2002: 90).

1463'te Ficino, Platon'un eserlerini Latince'ye çevirmek gibi zorlu bir işe başlamış ve 1464'te on diyalogu tercüme etmiştir (Chamberland, 2001: 161). 1469 yılına gelindiğinde Ficino'nun başarısı, Platon'un yazılarının tamamının ilk Latince çevirisini yapmış olması bakımından dikkate değerdir. Bu çeviriler daha sonra her bir diyalog için önsözler eklenerek revize edilecek ve 1484'te *Platonis Opera Omnia* (Platon'un Tüm Eserleri) adıyla basılacaktır (Gilson, 2007: 719). Ficino hayatının büyük bir bölümünü pagan geleneklerinden etkilenen klasik yazarların eserlerini yeniden canlandırarak geçirmiş olsa da hayatı boyunca dindar bir Hristiyan olarak kalmış ve 1473'te rahip olmuştur. 1487'de ise Floransa Katedrali'nde kanon olarak görev yapmaya

2 Cosimo de' Medici, 1434'ten 1537'ye kadar Floransa'da hüküm süren Medici ailesinin geliyordu. Medici bankasını temsil ederek güç kazanmış, kısa sürede kendisini zamanının en zengin adamı yapan bir servet biriktirmiştir. Cosimo de' Medici, 1389'da zengin bir tüccar ve şehrin önde gelen vatandaşı Giovanni de Bicci dei Medici'nin oğlu olarak Floransa'da doğmuştur. Santa Maria degli Angeli manastır okulunda eğitim görmüş ve burada temel müfredatın yanı sıra Almanca, Fransızca, Yunanca ve Arapça gibi dilleri de öğrenmiştir. Manastırdaki eğitim, İtalyan Rönesansının idealleriyle dolu, son derece hümanist bir nitelikteydi ve Cosimo, felsefe ve sanata ömür boyu sürecek bir ilgi geliştirdi (Bray, 2006: 104; Witzel, 2003:185; D'Epiro and Pinkowish, 2001:147).

başlamıştır (Chamberland, 2001:161; Kristeller, 1985:92; Adamson, 2022:225).

Çevirmen ve yorumcu olarak yaptığı çalışmalarla ünlü olmasına rağmen, Ficino aynı zamanda önemli bir yazar ve filozoftu. 1469 ile 1474 yılları arasında, Platonizm ile Hristiyan teolojisini uzlaştırmasını açıklayan en önemli felsefe eseri olan *Theologia Platonica*'yı yazmıştır. 1474'te *De Christiana religione* adlı başlıca teolojik eserini kaleme almıştır. 1489'da ise astroloji, büyü ve ruhun rolünü tartışan *De vita* adlı tıbbi bir eser yazmıştır (Chamberland, 2001:161).

İtalyan Rönesansının ünlü bir figürü, Neoplatonist³ bir hümanist, Yunan felsefi yazılarının tercümanı olan Marsilio Ficino 1499'da ölmüştür (Radden, 2000:87; Vogt, 2010:318). Ficino yaşamı boyunca sadece Careggi'deki villasında özel tartışmalar yapmakla kalmadı, aynı zamanda Floransa'da halka açık dersler de verdi. Ficino derslerinde Platon yorumunu tartışmış ve çeşitli felsefi konuları açıklamıştır. Ficino, Platon Akademisi'nin lideri olarak zamanının çoğunu evren anlayışını ve varlıkların hiyerarşisini ifade ederek geçirdi. Ficino'ya göre Platon ve diğer antik filozoflar Hristiyan ruhaniliği için felsefi bir temel sağlamıştır. Ficino, Platon'un yazıları aracılığıyla kendi aşk, ilahi olan ve nedensellik anlayışını geliştirmiştir. Ficino'nun bu düşünceleri Rönesans sanatçıları ve bilginleri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır (Chamberland, 2001:162).

Ficino sadece eski Platonizimden değil, Dante'nin ve Tuscan ozanlarının kuramlarında da etkilenmiştir. İki insan arasındaki tinsel sevgiyi insan ruhunun Tanrı için arayışı ile birleştirmiş ve bu ilişki için "Platonik sevgi" terimini yaratmıştır. Ficino'nun "sevgi felsefesi" nin Rönesansın şiir ve sanatı üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Bu etki Alplerin hem kuzeyinde hem de güneyinde gözlemlenebilir (Artz, 2022:231).

Ficino, dinleyicilerinin çoğunluğu Floransa'nın elit kesiminden olduğu ve geleneksel bir akademik çevrede ders vermediği halde bir hümanist değil, meslekten bir filozof olarak kabul edilir. Kendi felsefi çalışmaları olan *Theologia Platonica* [Platoncu Teoloji] ve *Liber de Christiana religione* [Hristiyan Dini Üzerine Kitap] gibi eserlerinde, kişisel ölümsüzlük gibi Hristiyan doktrinlerini desteklemek için Platon'un düşüncelerine başvurmuştur. Platon konusundaki çevirileri, incelemeleri ve yorumları ilk olarak Floransa'da ve nihayetinde tüm Avrupa'da ona büyük bir ün kazandırmıştır. Platoncu sevgi anlayışı (bedensel ve maddi arzulardan azade, katıksız biçimde tinsel) tüm Avrupa edebiyatının şiiri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır (Nauert, 2011:93).

3 "Yeni Platonculuk ya da Neoplatonizm, Plotinus'un çalışmalarıyla başlayan ve İmparator Justinian'ın Platon'un akademisini M.S 529'da kapatmasıyla biten Platonik felsefe sürecini tanımlamak için kullanılan modern terim. Platon ve Aristoteles öğretilerini uzlaştırarak oluşturulmuş felsefi akım. Platonizm'in bu türü doğasında mistik veya dini unsurlarla tanımlanmaktadır. Yeni Platonculuk Antik Çağ'ın sonuna doğru egemen olmaya başlamıştır ve Antik Çağ Yunan felsefesinin sonu olarak nitelenir. Evrensel oluşmayı tinsel ilkeyle açıklamasından dolayı da gerici bir nitelik taşıdığı belirtilmektedir" (Seyrek, 2018:213).

Ficino'nun dinleyicilerine sunmuş olduğu Hristiyanlığın incelikli, gnostik, kusursuzca tinselleştirilmiş bir türüydü ve bu onların sıradan hatan üstün olma hislerine hitap ediyordu. Ficino kendini “sorunlu ve hassas ruhların hekimi” olarak görüyordu. Günlük hayatın meşgalelerinden onları kurtaracak ve ancak zihinsel bir Tanrı tasavvuruyla bulunabilecek sonsuz mutluluğa götürecek olan tefekküre dayalı bir dengeye doğru onlara (ve kendine) rehberlik ediyordu (Nauert, 2011:94-95).

Marsilio Ficino'nun Düşünceleri

İtalyan filozof, ilahiyatçı ve dilbilimci Ficino, yaptığı çeviriler ve yorumlarla iki yüzyıl boyunca Avrupa düşüncesini etkilemiş ve Floransa Platonculuğunu hazırlamıştır. Hümanist düşüncenin sanat ve din üzerindeki etkisini en net gösteren figürlerden biri olarak kabul edilir. Ficino'nun en belirgin özelliklerinden biri de Platon'un herhangi bir Batı dilindeki ilk eksiksiz çevirmeni olmasıdır. Cusa ile tanışmış olan Ficino, Cusa'nın güzellik anlayışını benimsemiştir (Ünlü, 2018:70)

Marsilio Ficino kendisine “platonik bir filozof”, Plato'ya ise “bir teolog, Yunanca konuşan bir Musa” demiştir. Pythagoras, Plato ve Thoth'un (Hermes Trismegistus olarak da bilinen antik Mısırlı bilge) yazdıklarında bir “antik teoloji”, Hristiyan doktrinlerini önceden sezgileyen bir gizli öğretiler sistemi bulunabileceğine inanmıştır (Burke, 2003:37).

Ficino, Yeni-Platoncu *lumen* düşüncesini “*lux minima et opacissima*” (en az ve çok donuk aydınlık) olarak yeniden ele alır. *Nigredo* (karanlık) daha az donuk bir lumenden başka bir şey olamaz. Saydam ise filozof için bir *lumen* başlangıcı olur... Ficino *lumen* ile *lux* arasındaki farkı *De lumine*'de şöyle açıklar: “Birincisi *claritas*'tan (aydınlık) başka bir şey değildir; ‘donuk’ olan ikincisi ise renktir ve eğer lumen olmazsa var olma nedeni ortadan kalkar.” Dolayısıyla, Ficino, lumen'nin anlamını anlayabilmek için, Orta Çağ geleneğine uygun şekilde, en özgül ve en uygun araç olarak görme duyusunu kullanmayı seçer (Ünlü, 2018:71).

Marsilio Ficino, din ile felsefenin birleştirilmesini Platonculuğunun merkezine koyar. Bu aslında yeni bir konu değildir. Umberto Eco'nun ifadesine göre “yeni olan, Ficino'nun bunu gerçekleştirmeye çalışırken izlediği yoldur: Bu birliğin parçalanmadığı bir antik bilginin yeniden bulunması. Bu tutumun insanı çok eski bir doğal dinin izlerini bulmak üzere tüm zamanların ve tüm ülkelerin tüm vahiylerini yeniden okumaya yönelteceği açıktır. Dönemin bilginlerinin ve hamilerinin Yunan kodekslerini yeniden bulma tutkusu buradan kaynaklanır. Platoncu düşünce, bu kaynaşmanın büyük bir belirginlikle gerçekleştiği kuramsal alan olma özelliğini taşır; ama bu yeniden bulma tutkusu içinde, Platonculuğun sevgi öğretisi ve bu öğretinin insanın dünyadaki rolünün yeniden tanımlaması yönünde sunabileceği öneriler açığa çıkarılır. Ficino için

felsefî bir dinin amacı insanın yenilenmesidir. Günahtan arınma, insan aracılığıyla yaratılmış olan doğanın Tanrı'ya geri verildiği bir yenilenmedir. İnsan ruhu dünyanın gerçek kopulasıdır, çünkü bir yandan Tanrı'ya yönelir, öte yandan bedene girer ve doğaya egemen olur” (Eco, 2021:234-235).

Ficino, Orta Çağ estetiğinin tüm klasik temalarını ele alır, ama bu, söz konusu temalara karşı çıkma amacı taşıyan bir ele almadır.

“Bazıları güzelliğin, tüm uzuvların belirli bir düzenlenişi olduğu veya belirli bir renk hoşluğunun eşlik ettiği uyumluluk ve oran olduğu görüşündeler; biz bu görüşü kabul etmiyoruz. Kısımların bu düzenlenişi yalnızca birleşik şeylerde olduğundan, bu görüşe göre hiçbir yalın güzel olmayacaktır. Oysa bazı renklerin, ışıkların, bir sesin, bir altının parıltısının, gümüşün aklığının, bilimin, ruhun, zihnin ve Tanrı'nın çok güzel şeyler olarak bizde büyük bir zevk verdiğini görüyoruz. Şunu da eklemek gerek: bu oran, bir araya getirilmiş bedenin tüm azalarını içerir, öyle ki tek başına azaların herhangi birinde değil, hepsinde birden vardır. Şu hâlde, azaların herhangi biri kendi başına güzel olmayacaktır. Ama tüm birleşimin oranı da kısımlardan doğar, dolayısıyla burada bir saçmalık kendini gösterir ki o da şudur: Kendi doğaları gereği güzel olmayan şeyler güzelliği doğurmaktadır

... Güzelliğin renklerin hoşluğu olduğunu da kabul etmiyoruz; çünkü çoğu zaman bir yaşlının ten rengi daha açıktır ve bir delikanlıda daha büyük bir güzellik vardır. Aynı yaşlar söz konusu olduğunda da, kimi zaman ten rengi başkasından daha üstün olan kişi, hoşluk ve güzellik açısından ondan aşağıdır. Kimse atılıp güzelliğin bir şekil ve şekli olmayan bilimler ve sesler, keza belirli bir şekli olmayan renkler ve ışıklar sevgiye değer olmayacaktır” (Eco, 2021:236).

Ficino, Platon'a olan derin ilgisi nedeniyle, Rönesans hümanistleri arasında genişçe kabul gören Epikürcü Hedonizmi (Hazcılığı) ve Eros doktrinini destekler. Hedonizmde, haz veren her şey iyi kabul edilirken, acı veren her şey kötü kabul edilir; dolayısıyla, iyi demek haz demektir. Epikür (İÖ 341-270) için haz, “insanın her türlü isteminin doğal amacı olup, insanı insan yapan duygudur.” Yaşamın ereği olarak kabul edilen haz, acıdan kurtulmuş olma halidir ki, bu bedenin “ıstıraptan”, ruhun ise “huzursuzluktan” kurtulması anlamına gelmektedir. Epikür'ün söylemiyle “hayatın amacı, vücudun bir andaki acısızlığıdır.” Platon'un Şölen diyalogunda ele alınan Eros doktrini yani sevgi kuramı ise “güzel olana kavuşmak, onda yaratmaya ulaşabilmektir. Güzel olanda yaratmaya ulaşabilme isteği aynı zamanda ölümsüzlüğe karşı duyulan istemle özdeştir. Ölümsüzlüğe iki yoldan ulaşılabilir: Beden yoluyla ve ruh yoluyla. Ölümsüzlüğe ruh yoluyla ulaşmak ise erdem sahibi olmak demektir” (Ünlü, 2018:73-74).

Sevgi mefhumu Ficino'nun felsefi sisteminin asıl eksenini oluşturur. Sevgi Tanrı'nın Özünü dünyaya yaymasını sağlayan, daha doğrusu onunla Tanrı'nın Özünü dünyaya yaydığı ve buna mukabil Yarattıklarını O'nunla

yeniden birleşmeye sevk eden itici güçtür. Ficino'ya göre “‘amor’, Tanrı’dan dünyaya ve dünyadan Tanrı’ya doğru kendini tersine çeviren akımın (circuitus spiritualis) diğer bir adından başka bir şey değildir. Sevgi her zaman bir arzu-
dur (desiderio) ama her arzu sevgi değildir. Arzu bilişsel güçlerle ilişkisiz ise salt doğal bir dürtü olarak kalır, tıpkı bitkinin büyümesini sağlayan veya taşın düşmesine yol açan kör kuvvet gibi. Ancak virtu cognitive tarafından yönlendirilen arzu nihai amacın bilincine vardığı zaman sevgi adını almayı hak eder. Nihai amaç kendini güzellik içinde açığa vuran ilahi iyilik olduğu için sevgi, güzelliğin yeşermesine duyulan arzu veya basitçe desiderio di bellezza (güzellik sevgisi) diye tanımlanmalıdır” (Panofsky, 2012: 229-230).

Ficino'nun felsefesinde “Güzellik” merkezi bir kavramdır. Dünya, bir yandan Tanrı'nın eseri olduğu için ilahi bir güzellik içerirken, diğer yandan ise semavi alemle karşılaştırıldığında bedene hapsolan ruh için bir zindana dönüşür. İnsanın hedefi, dünyadaki tanrısal güzelliği anlamak ve adım adım ilahi ve en mükemmel olana yaklaşmaktır. Ficino, bu bağlamda, görsel sanat-
lara ve sanatçılara büyük bir misyon yükler. “Sanatçı, Tanrı’dan aldığı esin ile dünyaya yansıyan tanrısal ışığı ve güzelliği yakalayarak, yaratma edimi vasi-
tasıyla diğer insanlara ilahi evrendeki mükemmelliği ve güzelliği hatırlatma işlevini üstlenmelidir” (Kuzu, 2020:95).

Marsilio Ficino, *Philebe*'in yorumunda şunu belirtiyor: “Sanatlar, her şeyden önce inceliklerini ve yetkinliklerini matematiğin gücüne, yani tamamen akla dayanan hesaplama ve ölçme yeteneğine borçludurlar.” Güzellik, yalnızca akıl, görme ve işitme gibi üç öge aracılığıyla anlaşılabilir. Bu üçlü ritim, Pythagorasçılara göre, her şeyin ölçüsüdür. Güzellik, iyilik ile doğruluk arasında bir konumda bulunur, dahası o iyilikten doğar ve doğruluğa doğru ilerler... Aşk, Tanrı'nın yüzünün parlaklığı olan ruhani güzelliği arar (Ünlü, 2018:77).

Ficino, *Theologia Platonica* adlı çalışmasında görsel ve işitsel olana ait tüm sanat eserlerinin, sanatçının zihninin tümünü yansıttığını ifade etmiştir. Sanat eserlerinde sanatçının yeteneği ve bilgeliği parıldar. Aynaya bakan birinin yüzünün aynaya yansımaları gibi, sanatçının zihninin de sanat eserine yansıdığını belirten Ficino; “Zihnin en büyük derecesi kendini söylevlerde, şarkılarda ve yetenek dolu harmonilerde gösterir. Bütün bunlarda zihnin eğilimi ve iradesi kendini ifşa eder. Sanatçının duygusu ne olursa olsun, yapıt bizde genellikle özdeş duygular uyandırır, hüzünlü ses ağlatır, kızgın ses öfke uyandırır, duygusal bir ses şehvete iter. Görme ve duymaya ait olan yapıtlar sanatçının zihnine en yakın olanlardır” diyerek sanatlar arasında ayırım yapmaksızın görmeye ve duymaya yönelik olan tüm sanatların sanatçının zihninin ürünü olduğunu vurgular. Ficino'nun da ifade ettiği üzere, zihinsel kurgu, Rönesans sanatçısı için vazgeçilmez bir konsept olarak görülür. Bu zihinsel kurgu ve görünüşler dünyasındaki formların taklit edilmesi, ideal formlara ulaşmayı sağlar (Ünlü, 2018:77-78).

Ficino'nun sistemi Tanrı'nın sınırlı evrenin ötesinde olduğunu öne süren skolastik görüş ile evreninin sınırsız ve Tanrı'nın evrenle özdeş olduğunu savunan sonraki panteist kuramlar arasında bir konumda yer alır. Tanrı 'Kendi zatını düşünerek' evreni yaratmıştır, zira O'nda "varlık, düşünce ve irade" aynı şeydir; ve O, sınırsız fakat tam anlamıyla sonsuz olmayan evren değildir, evren O'nun içinde yer alır. Tanrı "tamamlamaksızın onu (evreni) tamamlar, nüfuz edilmeksizin onun (evrenin) içine nüfuz eder, kapsanmaksızın onu (evreni) kapsar" (Panofsky, 2012:219-220).

Ficino *İlahi Güzelliğin Görkemi* adlı eserinde güzelliğin ilahi güzelliğe yaklaştıkça daha çok parladığını şu ifadelerle açıklar: "Yüce Yaraticının görkemi her varlıkta en güzel biçimde parıldar, o ışığı gören göz için ne büyük mutluluktur, sonsuz saygı uyandırır, yaklaşanı hayran bırakır ve büyüler, bu görkemli ışık karşısında o ilahi bir varlıkmiş gibi diz çöker ve bu ilahi varlıkta bir olmak için kendi ilk benliğinden sıyrılır. İspatı şu ki sevilen varlığı görmekle ve ona dokunmakla yetinemez, çoğu kez şöyle haykırır: bu insanda, beni büyüleyen bilmediğim bir şey var ve neyi arzu ettiğimi anlayamıyorum. Demek ki ruh, bir aynada akis gibi güzel bir insanda parlayan ışığa, oltanın ucundaki yem misali, yakalanmıştır ve Tanrı'yla bir olacakmış gibi yükselmektedir. Ama Tanrı bize asla başaramayacağımız bir şeyi emretseydi, acımasız bir zorba olurdu. Oysa o, bir insanda Tanrı özlemini tutuşturacak olan kıvılcımları yarattığında bizden kendisini aramamızı ister" (Ünlü, 2018: 78).

Ficino'nun Platoncu felsefesinin diğer bir yönü de büyüye olan ilgisidir. Bu, çevirdiği Hermes gibi bazı post-Platoncu metinlerle tarihsel bir ilişki içindedir. Somut işlerin yapılabildiği büyülere bir dereceye kadar ilgi göstermiş olmasına rağmen, esas olarak kendi ruhunu güçlendirmek ve böylece maddi nesnelere, başka insanlar, özellikle de kendi üstünde güç kazanmak üzere çileciliği, meditasyonu, müziği ve astrolojik etkileri birleştirdiği tinsel büyüyle ilgilenmiştir. Onun tinsel büyü, kendisi gibi düşünürleri etkilediği varsayılan melankoli ruhunu rahatlatmayı ve kontrol altına almayı hedefliyordu. Bu nedenle, Ficino'ya göre, Platonculuğun büyüsel yönü, insanın kendi başına yaptığı, ruhu sakinleştiren ve güçlendiren bir tür psikoterapiyi simgeliyordu. (Nauert, 2011:95).

Ficino'nun felsefesi ve büyü anlayışının temelini, nihai olarak Platon'un meşhur idealar teorisine dayanmakla birlikte, daha dolaysız bir biçimde Plotinus gibi İskenderiyeli yeni-Platonculardan kaynaklanan hiyerarşik bir evren görüşü oluşturur. "Bu hiyerarşinin en üst aşamasında yaratılmamış ve katıksız tinsel varlık Tanrı bulunuyordu; diğer tüm varlıklar daha tinsel olandan daha maddi olana doğru sıralanmışlardı. Belirli bir varlığın (canlı ya da cansız) bu uzun zincirdeki konumu gerçekliğin bütün resmi içindeki gerçek değerinin belirleyicisidir. Evrensel hiyerarşinin çeşitli bölümleri yakından ve gizemli bir biçimde birbiriyle bağlantılıdır ve varlığın bütünü, parçaların birbiriyle uyum içinde eşduyumla titreştikleri akort edilmiş büyük

bir çalgıya benzetilmiştir. Bu kuram göksel varlıkların, daha yüksek olan konumları sayesinde, alt düzlemlerde onlara karşılık gelen varlıklar üzerinde etkili oldukları astroloji gibi gizemli sahte bilimler için sözde akılcı bir temel sağlıyordu.” (Nauert, 2011:96).

Evrende var olan göksel eşleşmeleri ve diğer esrarengiz bağları çözümlenebilen akılcı bir insan, bir şeyi hiyerarşide onun üstünde duran başka bir şeyin gücüyle etkilemek ve denetlemek için bu anlayıştan yararlanabilir. Bu, büyüün teorik temelini oluşturur ve bu, geç antikçağda (örneğin, Hermetika metinlerindeki) hafiften Platoncu olan anlayışlarla yakından ilintilidir. Bu gizemli ilişkileri çözümlenen ve bunlardan faydalanabilen kişi *magus*'tur, yani büyücüdür. Yeni-Platoncu dünyaya tinsel güçler nüfuz ettiğinden, *magus* yalnızca maddi şeyler arasındaki karşılıklı ilişkilerden yararlanarak değil (doğal büyü), tinsel varlıkları, cinleri çağırarak da işler üretebilir. Bu uygulama riskli olabilir; zira ruhlar ya da cinlerin bazıları iyi olmasına rağmen, bazıları Şeytan'ın ve günahın hizmetkarlarıdır. Kötü cinlerin gücünü kullanarak büyü yapmanın günah olduğunu inkâr eden kimse yoktu; fakat iyi ruhlardan yararlanmayı amaçlayan girişimler bile tehlikeli olabilir, çünkü kötü ruhlar insanları kandırıp esir almak için iyi bir şekle bürünebilirler. Ficino bilfiil doğal büyü, dahası (iyi) şeytani büyü üzerine çalışıyordu. Ancak, kendi inançlarını ifade etme konusunda çok dikkatliydi, çünkü şeytani büyüün temelindeki bilgi, eğer kötü niyetli insanların ya da basit insanların eline geçerse, bu onların putperestliğe, yani Şeytan'a tapan olmalarına neden olabilir ve bu da büyüün gücünün kötüye kullanılacağına dair endişeleri vardı. Büyü bilgisinin ve uygulamasının, Ficino ve onun dostları gibi eğitilmiş, seçkin ve saf ruhlardan oluşan birkaç ayrıcalıklı kişi ile sınırlandırılması gerekmektedir (Nauert, 2011:96-97).

Sonuç

Rönesans döneminin en önemli düşünürlerinden biri olan Marsilio Ficino, tarihin ilerleyişinde önemli bir rol oynayan bir kişiliktir. Onun felsefesi, özellikle Platon ve Neoplatonizm'den etkilenmiş ve sonraki dönemlerin düşünce sistemini derinden etkilemiştir. Ficino'nun düşünceleri, onun çağının sınırlarını aşmış ve günümüzde bile hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Rönesansın felsefi ve kültürel yeniden doğuşunu simgelerken, aynı zamanda insan merkezli bir evren anlayışının yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Onun hümanist düşünceleri, insanlık değerlerinin ve potansiyelinin evrensel kabulünü teşvik etmiştir.

Tıbbi eğitim almasına rağmen, Ficino'nun hayatını şekillendiren şey, daha çok felsefi ve teolojik meselelere olan tutkusudur. Cosimo de' Medici'nin himayesinde, Ficino, Antik Yunan filozofu Platon'un eserlerinin Latince'ye çevrilmesi konusunda önemli bir rol oynamıştır. Bu, Batı Avrupa'da Platonik düşüncenin canlanmasına ve Rönesans döneminin temelini oluştur-

ran insan-merkezli (humanist) bakış açısının gelişmesine yardımcı oldu.

Ficino'nun hümanizmi, insan merkezli bir evren görüşünü teşvik etmiştir. İnsanın bilgiye, ahlaki iyiliğe ve estetik güzelliğe ulaşabileceğini vurgulayan bu yaklaşım, insanın evrendeki yerini ve değerini yüceltmıştır. Ficino, bu düşüncelerini, Platonculuk ve Hristiyan teolojisi arasında bir sentez oluşturarak ifade etmiştir.

Ficino, Platon'un ve Neoplatonik filozofların eserlerini Latince'ye çevirerek Avrupa felsefesi ve kültürü üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır. Bu çeviriler, Orta Çağ'ın sonlarında ve Rönesansın başında Hristiyan düşüncesini yeniden şekillendiren eserlerdi. Aynı zamanda bir yazar olarak önemli eserlerde yazmıştır. Ficino'nun çalışmaları ve düşünceleri, Batı felsefesi ve düşüncesinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Marsilio Ficino, hümanist düşüncenin gelişiminde ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun düşünceleri, insanın evrendeki yerini ve değerini vurgulayan bir dünya görüşü sunar. Ficino, hümanizmin ve Platonculuğun sentezini oluşturarak, modern düşüncenin temelini atmıştır. Bu düşünceler, Rönesansın felsefi ve kültürel yeniden doğuşunu şekillendirmiştir ve modern dünyanın anlaşılmasında hala kritik bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adamson, P. (2022). *Byzantine and Renaissance Philosophy: A History of Philosophy Without Any Gaps*. Vol.6, Oxford: Oxford University Press.
- Allen, Michael J. B. (2002). Introduction. Michael J. B. Allen and Valery Rees With Martin Davies (Ed.). *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy* (pp. xiii-xxii). Leiden: Brill.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Artz, F. B. (2022). *Orta Çağların Tini: Tarihsel Bir Gözlem, İS 200-1500*. (Azizi Yardım-ı, Çev.). İstanbul: İdea.
- Bray, W. E. (2006). *Your Spiritual Lineage: Researching the Genealogy of Your Soul: Pioneering a New Understanding of the Origins of Personality Development*. Lincoln: iUniverse.
- Burke, P. (2003). *Avrupa'da Rönesans*. (Uygar Abacı, Çev), İstanbul: Literatür.
- Chamberland, C. (2001). Ficino, Marsiglio (1433–99). Clayton J. Drees (Ed.). *The Late Medieval Age of Crisis and Renewal, 1300–1500* (pp. 161-162), Westport, CT: Greenwood Press.
- Cohn-Sherbok, L. (2002). *Who's Who in Christianity*. London and New York: Routledge.
- D'Epiro, P. and Pinkowish, M. D. (2001). *Sprezzatura:50 Ways Italian Genius Shaped the World*. New York: Anchor Books.
- Doel, Marieke van den. (2022). *Ficino and Fantasy:Imagination in Renaissance Art and Theory from Botticelli to Michelangelo*. Leiden-Boston: Brill.
- Eco, U. (2021). *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*. (Kemal Atakay, Çev.). 11. Baskı, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Gilson, S. A. (2007). Marsilio Ficino. Gaetana Marrone, Paolo Puppa, Luca Somigli (Eds.). *Encyclopedia of Italian Literary Studies:A-J* (pp. 719-722). New York: Routledge.
- Kristeller, P. O. (1985). Marsilio Ficino and the Roman Curia. Jozef IJsewijn, Gilbert Tournoy, Constant Matheussen (Eds.). *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies* (Vol. XXXIVA, pp. 83-98), Leuven/Louvain, Belgium: Leuven University Press.
- Kuzu, C. (2020). *Bir Rönesans Şairi: Michelangelo Buonarroti ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nauert, C. G. (2011). *Avrupa'da Hümanizma ve Rönesans Kültürü*. (Bahar Tırnakçı, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Panofsky, E. (2012). *İkonoloji Araştırmaları: Rönesans Sanatında İnsancıl Temalar*. (Orhan Düz, Çev.), İstanbul: Pinhan.

- Radden, J. (Ed.). (2000). *The Nature of Melancholy: From Aristotle to Kristeva*. New York: Oxford University Press.
- Senemoğlu, O. (2016). Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles. *İnsan&İnsan*, 10, 42-63.
- Seyrek, A. M. (2018). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Ünlü, M. M. (2018). *Orta Çağ ve Rönesans Dönemi'nde Ortaya Çıkan Estetik Düşüncelerin Sanat Eğitime Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Vogt, E. (2010). Marsilio Ficino (1433-1499). George Thomas Kurian and James D. Smith III (Eds.). *The Encyclopedia of Christian Literature: Volume I: Genres and Types/Biographies A-G* (pp.317-319), Lanham, Maryland: Scarecrow Press, Inc.
- Voss, A. (Ed.). (2006). *Marsilio Ficino*. Berkeley, California: North Atlantic Books,
- Witzel, M. (2003). *Fifty Key Figures in Management*. London and New York: Routledge.

Bölüm 17

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ULUSAL VE ULUSLARARASI DAYANAKLARI¹

Okan ÖZBAKIR¹

¹ Dr. Örg. Üyesi İğdır Üniversitesi TBMYO Orcid: : 0000-0001-8997-9451

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun kendisini güvende hissetme amacı, hareket etmeye başlayan ilk insanlardan itibaren öncelikli bir hedef olmuştur. Bu nedenle, insanlar tarihin ilk çağlarından itibaren kendilerini güvende hissedecekleri alanlar yaratmak için çaba göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda, muhtemel risklere karşı önlemler alınarak, yaşam döngüsü oluşmuş ve insanlar doğa karşısında önce avcılık yaparak, daha sonra ise tarım toplumunun bir parçası haline gelerek hayatta kalmayı başarmışlardır. İnsanların yerleşik düzene geçmeleriyle birlikte, yasalar ve düzenlemeler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu da insanların kendilerini koruyabilmeleri için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamıştır. Yasalar ve yönetmelikler, insanların güvenliğini sağlamak adına birçok farklı şekilde uygulanmıştır ve bu sayede insanlar, kendilerini korumak için yasal olarak yetkilendirilmiş kurumların yardımını alabilmişlerdir.

Arkeolojik bulgulara göre, yazılı kanunlar tarihi içerisinde en eski örneklerden biri Hammurabi kanunlarıdır. Bu kanunların MÖ. 18. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir. Hammurabi kanunları, farklı konuları ele almasının yanı sıra işçilerin haklarını koruyan maddeler de içermektedir. Örneğin, inşaatçılar için hazırlanan bir yasa maddesi, bir vatandaşın ev inşaatı için bir ücret ödediği ve ustanın evi tamamladığı durumda, ustanın sorumluluğunun satış sonrasında da devam ettiğini belirtmektedir. Eğer usta tarafından inşa edilen ev yıkılırsa ve bu yıkımda ev sahibi veya akrabalarından biri hayatını kaybederse, inşaat ustası da bu olaydan sorumlu tutulacak ve cezalandırılacaktır. Hammurabi kanunlarında yer alan bir başka madde ise, çalışan bir kişinin amirinin yönlendirmesi doğrultusunda hareket ederken oluşabilecek kazalara karşı korunmasıdır. Bu maddede belirtilen örnekte, işçinin sağ kolu amirin yanlış yönlendirmesi nedeniyle zarar görür ve kesilmek zorunda kalırsa, amir de aynı şekilde cezalandırılacaktır. Bu kanuna göre, amirlerin çalışanların güvenliğini sağlayacak şekilde yönlendirmeleri ve işlerin doğru şekilde yapılmasını temin etmeleri gerekmektedir. Eğer böyle bir olay meydana gelirse, amirin de aynı şekilde cezalandırılması hem işçilerin haklarının korunması hem de amirlerin daha dikkatli olmaları için bir tedbir olarak düşünülmüştür (Saygılı, 2015). Hammurabi kanunları, işçilerin haklarını koruyan ve iş kazalarına karşı önlemler içeren maddelerin yanı sıra, birçok farklı konuda da yasal düzenlemeler içermektedir. Bu kanunlar, insanların hayatlarını düzenleyen en eski yazılı hukuk metinleri arasında yer almaktadır.

Mısır piramitlerinin yapımı sırasında, antik dünya tarihinin en görkemli eserlerinden biri olan bu yapıların inşası için önemli yasaların çıkartıldığı bilinmektedir. Bu yasalar, işçilerin çalışma koşullarını ve haklarını korumak amacıyla oluşturulmuştur. Örneğin, farklı iş grupları için ayrı düzenlemeler yapılmıştır. İşçilere yemek sağlamakla yükümlü olan iâşe çalışanları için düzenlenen yasalar, çalışma saatleri ve dinlenme süreleri gibi konuları içermek-

tedir (Çiçek ve Öçal, 2016). Bu dönemde, işçilerin çalışmaları yakından takip edilmiş ve bazı meslek hastalıkları tanımlanmıştır. Böylece, işçilerin sağlığını korumak ve güvenli bir çalışma ortamı sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca, piramit inşaatının büyük ölçekte bir organizasyon gerektirdiği ve buna bağlı olarak yönetim ve denetleme işlevlerine de önem verildiği bilinmektedir. Bu nedenle, piramit işçilerinin çalışma koşullarına dair düzenlemelerin yanı sıra, yönetim ve denetimle ilgili yasaların da çıkartıldığı söylenebilir (Tatlıcan ve Çögenli, 2020).

Tarih boyunca, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemler alınması gerekliliği farklı zamanlarda farklı bilim insanları tarafından keşfedilmiştir. Örneğin, Hipokrat gibi antik dönemde yaşamış bir hekim, civa sülfür kullanımı nedeniyle ortaya çıkan bazı hastalıkları kaydetmiş ve bu tür işlerde çalışan insanlar için iş planları geliştirmiştir (Çiçek ve Öçal, 2016). Benzer gözlemlere antik Mısır yazıtlarında da rastlanmaktadır. Ancak ilginç bir nokta, 16. yüzyıla kadar iş sağlığı ve güvenliği üzerine yeterli çalışmalar yapılmamış olmasıdır. Örneğin, Hipokrat'ın ciğerlerle ilgili yaptığı araştırma MÖ 400 yılına kadar uzanmasına rağmen, benzer bir araştırma 1540 yılında Avusturya'da Paracelsus tarafından yapılmıştır. Daha sonra ise Agricola isimli bir bilim insanı, 1556 yılında Bohemya'da maden işçilerinin çalışma ortamlarını incelemiş ve havalandırma sistemleri ile koruyucu ekipmanların kullanımının önemine dikkat çekmiştir. Bu durum, iş sağlığı ve güvenliği konusunun ne kadar önemli olduğunu ve bu alanda yapılan araştırmaların insan hayatı açısından ne kadar büyük bir fark yaratabileceğini göstermektedir. Ancak bu konuda yeterli ilerleme sağlanması için sürekli olarak çalışmalar yapılması ve bilimsel yöntemlerle çözümler aranması gerekmektedir (Çiçek ve Öçal, 2016).

İnsan gücünün yerini makine gücünün aldığı sanayi devriminde önceki dönemlerde görülmemiş üretim ilişkileri ortaya çıkmış ve işveren-işçi arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmiştir. Yeniden düzenlenme sürecinde, birçok sosyal sorun ortaya çıkmıştır ve henüz yeterli önlemler alınmamıştır. Sanayi devrimi, İngiltere'de başlamıştır ve bu nedenle sosyal sorunlar öncelikle İngiltere'de yaşanmıştır (Rostow, 1970). Hukuki alt yapı olmadığından, işverenleri zorlayacak bir makam bulunmamaktaydı. Ancak bazı firma sahipleri şahsi önlemlerle sorunlara çözüm aramaya çalışmıştır. Örneğin, 1780'li yıllarda Owen, işçilere daha insani çalışma ortamı sunmuş ve işyerinde tıbbi bakım desteği sağlamıştır. İngiltere'deki ilk ciddi yasal düzenleme 1802 yılında yapılmıştır ve "Factory Act" olarak adlandırılmıştır. Bu yasa ile günde 12 saatlik çalışma süresi sınırlandırılmış ve işçilere bazı sosyal haklar tanınmıştır, örneğin yeni kıyafet sağlanması ve ayda bir kez kiliseye gitme izni gibi (Kovanci, 2003).

Sanayi devriminden günümüze kadar geçen süre içinde, özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde iş sağlığı ve güvenliği konusunda birçok yenilik ve ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa Bir-

liği'nin ortaya koyduğu değerler bütünlüğü anlayışıyla, iş sağlığı ve güvenliği hak ettiği öneme sahip olmuş ve Türkiye dahil birçok ülkeye örnek düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır.

Dünya genelinde istatistikler, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yeterli şekilde alınmamasının sonucunda her gün onlarca kaza meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu kazaların sıklığı, iş görenleri önemli risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. İş kazaları sonucunda bir yandan iş görenlerin iş yapabilme kabiliyeti azalmakta, diğer yandan ise işletmeler hem kalifiye iş görenlerini kaybetmekte hem de faaliyetlerini sürdürmelerini engelleyen sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sebeplerle, iş sağlığı ve güvenliği konusunda sürekli olarak çalışmalar yapılması, bilimsel yöntemlerle çözümler üretilmesi gerekmektedir.

İş güvenliği kavramı, işçilerin çalışma ortamında karşılaşabilecekleri tehlikeleri önlemek için alınan önlemleri ve bu şekilde oluşabilecek zararları minimize etmeyi amaçlayan bir kavramdır. İSG kavramı ise, iş güvenliği kavramının yanı sıra çevresel faktörlerin de dikkate alındığı bir yaklaşımdır. Açık bir ifade ile İş Sağlığı ve Güvenliği, çalışanların sosyal, ruhsal ve bedensel sağlıklarını en üst düzeyde sürdürmeyi amaçlayan bir bilim dalıdır. Bu yöntemler arasında, iş koşullarının sağlık açısından uygun hale getirilmesi, çalışanların zararlı etkilerden ve tehlikelerden korunması ve daha güvenli bir çalışma ortamı yaratılması yer alır. Tıbbi, teknik, ekonomik, sosyal ve hukuki bileşenleri içeren bu kavram, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının oluşturulmasına odaklanarak, çalışanların sağlık ve güvenliği için gerekli önlemleri almaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıkları gibi risklere karşı koruma sağlamak, üretimde güvenliği ve devamlılığı sağlamak ve kaliteyi ve verimliği artırmak da İş Sağlığı ve Güvenliğinin hedefleri arasındadır.

İş sağlığı ve güvenliği kavramı, çalışma hayatı boyunca sadece olumsuz durumlarla karşılaşıldığında değil, aynı zamanda daha insani koşulların sağlanması amacıyla da önem arz etmektedir.

2. İNSAN OLMAKLA KAZANILAN HAKLAR

İnsan Hakları kavramı, her bireyin doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri vurgulayan bir kavramdır. Bu haklar, insanların yaşama ve var olma hakkından, ifade özgürlüğüne, eşitlik ve adalet gibi konulara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. İnsan haklarına verilen önem, bir ülkenin uygarlık düzeyinin de bir ölçütü haline gelmiştir (Çüçen, 2003).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan doğmakla kazandığı saygınlık ve özgün haklarını tanımayı amaçlar. Bu haklar, tüm insanlar için eşit şekilde geçerlidir ve insanların özgürlük, adalete ve barış içinde bir yaşam sürmelerini sağlar (Birinci, 2017). Bu bildirge, insan haklarının dünya genelinde kabul edilmesi ve korunması için önemli bir belgedir. 23. Maddesinde: a. "Herkesin

çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır". b. "Herkesin, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır". c. "Çalışan herkesin, kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli ücretlendirilmeye hakkı vardır; bu, gerekirse, başka toplumsal korunma yollarıyla desteklenmelidir". d. "Herkesin, çıkarını korumak için sendika kurma ya da sendikaya üye olma hakkı vardır". çalışanın iş hayatıyla ilgili haklarının olduğunu göstermektedir. Yine 24. Maddesinde *"Herkesin, dinlenme ve boş zamana hakkı vardır; bu, iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ve belirli aralıklarla ücretli tatil yapma hakkını da kapsar".* dinlenme ve tatil haklarını ortaya koymuştur (Milletler ve Komisyonu, 1949).

1.Dünya savaşı sonrasında savaşa karşı önlem almaya yönelik evrensel barışı sağlamak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti 2. Dünya savaşının çıkmasına engel olamamış böylelikle yıkılmıştır. 1942 yılında temeli atılarak daha sonra üye sayısı hızla artan Birleşmiş Milletlerin üye ülkelerin imzaladığı birleşmiş milletler antlaşmasının uluslararası ekonomik ve sosyal iş birliği bölümünde: *"Uluslar arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışın ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere Birleşmiş Milletler: a. Yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını, b. Ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini ve c. Irk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır".* 55. Madde olarak kabul etmiştir (Milletler, 1945).

Birleşmiş Milletler, insan hakları konusunda önemli adımlar atmış ve uluslararası arenada insan haklarının korunmasını sağlamak amacıyla çeşitli belgeler hazırlamıştır. Bu belgeler arasında en önemlileri İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve İşkence ve Başka Zalimce İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Davranış Yada Cezaya Karşı Sözleşmeleridir. Bu belgeler, üye ülkelerde çalışanların haklarının korunması ve uluslararası seviyede güvence altına alınması için büyük bir önem taşımaktadır (Alparslan ve Kuyaksil, 2015). Bu sayede insan hakları evrensel bir boyut kazanmış ve herkesin eşit şekilde bu haklardan yararlanması hedeflenmiştir.

3. ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ

Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO), toplumsal adaletin gerçekleşmesinin evrensel ve sürekli barışın sağlanmasında kilit bir rol oynadığına inanan bir kuruluştur. Bu nedenle, İLO çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için yoğun bir çaba sarf etmektedir. İş dünyasının, çalışanların ve hükümetlerin

tümünü kapsayan İLO, dünya genelinde iş standartlarının yükseltilmesini, güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarının sağlanmasını, sosyal korumayı ve işçi haklarını güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra, İLO ayrıca işsizlik, yoksulluk, göçmen çalışanlar ve çocuk işçiliği gibi sorunlarla mücadele ederek, sosyo-ekonomik kalkınmanın desteklenmesine katkıda bulunmaktadır. İLO, Versay Antlaşması'nın imzalanmasıyla 1919 yılında kurulmuş ve iki savaş arasında özerk bir kuruluş olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. İlk olarak, İLO çalışma saatlerinin 8 saate düşürülmesi, işsizlikle mücadele, sosyal güvenlik, çocuk ve genç işçilerin çalışma koşulları ile doğum yapan kadınların durumu gibi konular üzerinde çalışmıştır (Gülmez, 2019).

1944 yılında İLO konferansı İLO Hedef ve Amaçlarına İlişkin Bildirgesinde örgütün dayandığı temel ilkeleri yeniden benimseyerek 1. Maddede “*Emek bir mal değildir*”. 2. Maddesinde “*Tüm insanların ırkı, inancı ve cinsiyetine olursa olsun özgürlük ve onur ekonomik güvenlik ve fırsat eşitliği koşullarında maddi refahını ve manevi gelişmesini gözetme hakkı vardır*.” 3. Maddenin ilk fıkrasında “*Tam çalışma ve yaşam standardının yükseltilmesi*.” ve 7. Fıkrasında ise “*Tüm çalışma alanlarında işçilerin yaşam ve sağlıklarının yeterince korunması*.” İlkelerini ortaya koymuştur (Maul, 2020).

İşçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin eşit düzeyde söz sahibi oldukları tek kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO), düşünce ve örgütlenme özgürlüklerinin sürekli bir ilerlemenin temel koşulu olarak kabul edilir. 1932 yılında üye olan Türkiye İLO sözleşmelerinin 59 tanesini onaylayarak 56 tanesini yürürlüğe geçirmiş 3 tanesine karşı çıkmıştır (Aydın ve Albayrak, 2014).

4. AVRUPA KONSEYİ

1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi, belirli idealler ve ilkeleri benimsemeyen devletler arasında sıkı bir iş birliği oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu ideal ve ilkeler, konseyin statüsünde insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Konseyin asıl hedefi, Avrupa'nın birleştirilmesidir ve kurucu üyeleri başlangıçta 21 ülkeden oluşmaktadır (Öncü ve Cevizliler, 2013).

Avrupa Konseyi, üye ülkeler arasında daha sıkı bir birlik ve iş birliği sağlamayı hedefleyen bir organizasyondur ve bu amaç doğrultusunda insan hakları ile temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesine büyük bir önem vermektedir. Avrupa Konseyi'nin temel amacı, Avrupa genelinde demokratik ilkeleri, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını korumak ve teşvik etmek için çalışmaktır. Bu nedenle, Konsey, üye ülkelerin yasal sistemlerinin standartlarını yükseltmek, yargı bağımsızlığını ve adil yargılanma hakkını korumak, ayrımcılıkla mücadele etmek ve ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü ve din özgürlüğü gibi temel özgürlükleri savunmak için çeşitli faaliyetler yürüt-

mektedir. Böylece Avrupa Konseyi, insan hakları ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi konusunda etkin bir rol oynamaktadır. Barış ve adaletin temelini oluşturan bu hakların topluca güvence altına alınması, Avrupa devletleri hükümetleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda imzalanan İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 2. maddesi, “herkesin yaşama hakkının yasayla korunmasını, 3. maddesi ise hiç kimsenin kölelik veya kulluk durumunda tutulamayacağını” güvence altına almıştır (Komisyonu, 2010).

Avrupa Konseyi'nin bir diğer önemli amacı da, gerçekten demokratik bir siyasi rejimin varlığına ve insan hakları konusunda ortak bir anlayışa dayanan bu temel özgürlüklere derin inançlarını tekrarlamaktır. Bu nedenle, Avrupa Konseyi üyeleri, evrensel bildirgede yer alan bazı hakların topluca güvence altına alınması için adımlar atmışlardır. Avrupa Konseyi üyeleri, kent ve kırsal nüfusun yaşam düzeyini yükseltmek ve sosyal refahı arttırmak amacıyla Avrupa Sosyal Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşma, Avrupa genelinde sosyal hakların korunmasını, sosyal adaletin sağlanmasını ve toplumsal refahın artırılmasını amaçlamaktadır. Antlaşma kapsamında, temel sağlık hizmetlerine erişim, eğitim, iş güvencesi, eşit ücret, çalışma saatleri ve tatil süreleri gibi konularda düzenlemeler yapılmaktadır (Eyrenci, 2011). Ayrıca, dezavantajlı gruplar ve sosyal dışlanmaya maruz kalan kesimler için özel önlemler alınması öngörülmektedir. Bu sayede, Avrupa Konseyi üyeleri, tüm vatandaşların sosyal haklarına saygı göstermek ve eşitliği teşvik etmek için çaba harcamaktadır. Bu antlaşmanın birinci bölümü 1. Madde “Herkes özgürce edinebildiği bir işle yaşamını sağlama fırsatı olacaktır”. 2. Madde “Tüm çalışanların adil çalışma koşullarına sahip olma hakkı vardır”. 3. Madde “Tüm çalışanların güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma hakkı vardır”. 7. Madde “Çocuklar ve gençler uğrayacakları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel korunma hakkına sahiptir”. 8. Madde “Çalışan kadınlar analık durumunda ve öteki çalışan kadınlar gerektiğinde çalışırken özel korunma hakkına sahiptir” (Gürsoy, ve Beşgül, 2013).

Avrupa Parlamentosu, 1988 yılında iç pazarın ve çalışanların korunmasının önemine vurgu yapmak amacıyla dört önerge hazırlamıştır. Bu önergelerin temel amacı, İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) alanında çıkarılacak direktifler için bir çerçeve direktif talep etmek ve tüm riskleri kapsayacak şekilde düzenlemeler yapmaktır. Üye ülkelerin İSG yasal düzenlemelerinin farklı olması ve geliştirilmeye muhtaç olması, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması konusunda ülkeler arasında haksız rekabet yaratmıştır. Bunun yanı sıra, iş kazaları ve meslek hastalıkları oranlarının yüksek olması, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin daha iyi korunmasını zorunlu kılmıştır (Yılmaz, 2011).

Bu nedenlerle, Avrupa Konseyi tarafından 12 Haziran 1989 tarihinde 89/391/EEC sayılı Konsey Direktifi yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu

direktif, tüm sektörlerde çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak amacıyla, çalışma koşullarına yönelik belirli gereklilikleri ve iş verenlerin ve çalışanların sorumluluklarını belirlemektedir. Ayrıca, direktif, işçi katılımını ve risk değerlendirmesini de önemsemekte ve iş kazalarını ve meslek hastalıklarını önlemek için çeşitli tedbirler öngörmektedir (Yılmaz, 2021). Bu sayede, Avrupa ülkeleri arasında İSG düzenlemeleri konusunda bir standart oluşturulmuş ve çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması için önemli adımlar atılmıştır.

Avrupa Birliği'nde en temel İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) belgelerinden biri olan 89/391 sayılı Çerçeve Direktif, “önleyicilik” ve “ortak sorumluluk” prensipleri gibi ilkeler getirerek büyük önem taşımaktadır. İş kazası ve meslek hastalığı oranlarının yüksek olması nedeniyle, çalışanların sağlık ve güvenliğinin daha iyi korunması için önceden alınacak önlemlere ve mevcut önlemlerin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Gökçek Yılmaz, 2021).

Bu çerçevede, işverenlerin ve çalışanların sürece dahil edilmesi büyük bir önem taşımaktadır. İSG alanında başarılı olmak için, her iki tarafın da ortak bir sorumluluk paylaşması gerekmektedir. İşverenlerin, çalışma koşullarını ve riskleri analiz etmeleri, çalışanları bilgilendirmeleri ve eğitmeleri, riskleri azaltmak için gerekli önlemleri alarak çalışma ortamında güvenliği sağlamaları gerekmektedir. Ayrıca, işverenler, işyerinde meydana gelebilecek acil durumlar için hazırlık yapmalı ve etkili bir acil müdahale planı oluşturmalıdır.

Çalışanların da İSG sürecine aktif olarak dahil olmaları gerekmektedir. Çalışanlar, işverenlerin sağladığı eğitimlere katılmalı, İSG kurallarına uymalı ve sorunları rapor etmelidir. İşverenler ve çalışanlar arasında ortak bir anlayışın geliştirilmesi ve ortak bir İSG kültürünün benimsenmesi, başarı için önemli bir faktördür.

Bu nedenle, 89/391 sayılı Çerçeve Direktif, İSG konusunda birçok önemli ilke getirerek çalışanların sağlık ve güvenliği konusunda koruma sağlamaktadır. Ancak, direktifin amacına ulaşması için tüm tarafların aktif olarak sürece dahil olması ve ortak bir çaba göstermesi gerekmektedir.

AB mevzuatı kapsamında geliştirilen İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) stratejilerinin yetersiz olduğuna dair bir görüş ortaya çıkmıştır, özellikle Tek Senet'in yürürlüğe girmesinden sonra uygulanan eylem programlarının belirlenen hedeflere ulaşamaması ile bu görüş daha da güçlenmiştir. Bu nedenle, Avrupa Komisyonu, “İşte Güvenlik, Hijyen ve Sağlığın Korunması Alanındaki Topluluk Eylemlerinin Genel Çerçevesi (1994-2000)” adında bir öneri programı yayınlamış ve AB'nin İSG alanında yeni stratejiler geliştirmesi gerektiğini tartışmaya açmıştır. Program, sadece mevzuata dayalı faaliyetlerin yetersiz olduğunu savunarak, mevzuat dışı önlemlerin de sürece dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Özcüre vd., 2014).

Bu program ayrıca, İSG alanının öncelikli faaliyetleri ve yeni stratejik yaklaşımların belirlenmesi için çalışmalar yapılması gerektiğini de öne sürmüştür. Bu amaçla, Avrupa Komisyonu tarafından 12 Temmuz 1995'te yayınlanan "İşte Güvenlik, Hijyen ve Sağlık Hakkında Topluluk Stratejisi (1996-2000)" başlıklı eylem programı oluşturulmuştur. Bu programda, İSG konusunda öncelikli alanlar belirlenmiş ve yeni stratejik yaklaşımlar önerilmiştir (Yılmaz, 2011).

Bu çerçevede, AB, mevzuatın yanı sıra, İSG alanında diyalog, iş birliği, bilgi paylaşımı ve en iyi uygulamaların yaygınlaştırılması gibi mevzuat dışı önlemlere de odaklanarak yeni bir İSG stratejisi geliştirmiştir. Bu amaçla, AB'nin İSG politikaları kapsamında, 2021-2027 yılları arasını kapsayan "İş Sağlığı ve Güvenliği Stratejik Çerçevesi" yayınlanmıştır (Özcüre vd., 2014). Bu strateji, İSG alanındaki mevcut sorunları ele almak, riskleri azaltmak ve çalışanların sağlık ve güvenliklerini korumak için tüm taraflar arasında iş birliği yapılmasını öngörmektedir.

5. TÜRKİYEDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN YASAL DAYANAKLARI

Sanayi Devrimi'nin Batı Avrupa'da gerçekleşmesindeki etkili olan faktörler, Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut değildi. Bu nedenle de Anadolu topraklarında sanayi koşulları daha yavaş bir şekilde gelişti ve iş sağlığı ile iş güvenliği alanlarında düzenlemeler daha sonraki dönemlerde gerçekleştirildi. Ancak, bu durumun kökleri Tanzimat dönemi öncesine kadar gitmektedir. Önceden Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan üretim modeli zanaatkârlığa dayalıydı ve buna bağlı olarak meslek örgütlenmeleri, dini esaslara göre yapılan esnaf zaviyeleri şeklinde ortaya çıktı (Yalçın, 2019). Bu organizasyonda, yoğunlukla gayrimüslimler olmak üzere Müslüman esnaflar ile zanaatkarların mevcut olduğu görülmüştür. Bu organizasyon zamanla, loncalar şeklini alarak sorunların rahatça görüşebilme ve ortak kararlar alınabilme imkânına sahip oldular.

Teavün sandıkları, loncaların üyeleri arasında dayanışmayı sağlamak amacıyla oluşturulmuşlardır. Bu sandıklar aracılığıyla hastalanan üyelere tedavi sağlanmış, ihtiyacı olan yaşlı ve muhtaç ustalara maddi yardım yapılmış ve iş göremez hale gelen meslek erbaplarına geçim kaynakları sunulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'yla yakınlaşması sonucu başlayan sanayileşme sürecinde, iş sağlığı ve güvenliği alanında düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, iş kazalarının önlenmesi konusunda yeterince düzenleme yapılmamış ve kontrol mekanizmaları da yetersiz kalmıştır.

Bu çerçevede 1865 yılında yürürlüğe giren "Dilaver Paşa Nizamnamesi", özellikle Ereğli Kömür Havzası çalışanlarının, çalışma saatlerini 10 saat-

le sınırlandırmış, dinlenme süreleri verilmesi, yatacak yer sağlanması, ücret ödemesi gibi konuları düzenlemiştir. Ayrıca, işçilerin hastalık durumunda maden doktorları tarafından tedavi edilmesi veya evlerinde kalması gerektiği belirtilmiştir (Yüksel, 2017).

1869 yılında yürürlüğe giren “*Maadin Nizamnamesi*”, “*Dilaver Paşa Nizamnamesinin*” eksiklerini tamamlayacak şekilde daha kapsamlı bir iş güvenliği düzenlemesi getirmiş ve dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir (Anadolu’da Madencilik).

Nizamname ile maden ocaklarında angarya kaldırılmış ve yerine kazaların önüne geçilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınması, gereken ekipmanın teminini işverenden talep edilmesi yetkisi mühendislere verilmiştir. Ayrıca, söz konusu nizamnamede iş kazalarının yönetime bilgi verilmesi, maden işletmelerinde hekim ve eczane bulundurma zorunluluğu getirmiş, iş verenin sorumlulukları arasında kazalıya veya ailesine tazminat ödeme ve kusurlu olması durumunda cezalandırılması hususlarında düzenlemeler getirilmiştir. Bu sayede, maden işçilerinin çalışma koşulları ve güvenlikleri de gözetilerek daha insanca bir çalışma ortamı oluşturulması hedeflenmiştir (Çağatay, 1943).

Düzenlemelerle sayesinde, iş sağlığı ve güvenliği konularında önemli ilerlemeler kaydedilmiş, işverenlerin işçi sağlığına daha fazla önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, uygulama konusunda da bazı zorluklar yaşanmış ve denetim mekanizmalarının yetersizliği sebebiyle düzenlemelerin tam anlamıyla uygulanamadığı görülmüştür.

Osmanlı Devleti’nin Batı tipi modernleşmesi sürecinde, 1876 yılında yürürlüğe giren Mecelle, Osmanlı hukuk sisteminde yapılan ilk modernleştirme çabalarından biridir. Bu kanunla birlikte, iş sağlığı ve güvenliği hususunda düzenlemeler de yapılmıştır. Mecelle mevzuatı, işverenin ihmali sonucunda işçinin maddi zarara uğraması halinde, işverenin bu zararı tazminle yükümlü olduğunu vurgulamaktadır. İlâveten, ücretlendirme konusunda ayniliğe dayalı bir sistem benimsenmesi yasaklanmış olup, işçilerin günlük çalışma süresi gün doğumundan batımına kadar uzatılabilecektir. Ayrıca, işçinin iş için hazır bulunması durumunda ücret talep etme hakkı mevcuttur (Karaahmetoğlu, 2021)..

Cumhuriyet dönemiyle birlikte hız kazanan Türkiye sanayileşme hareketleri, kapsamında iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili olarak yeni kanunlar hâyata geçirilmiştir. “*Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amalesinin Hukukuna Müteallik Kanun*”, bu dönemde çıkarılan ilk iş sağlığı ve güvenliği yasasıdır (Yiğiter, 2019).

Bu kanunla birlikte, madenlerde işe alınacak işçilerin en az 18 yaşında olması gerektiği ve çalışma sürelerinin 8 saatle sınırlandırıldığı hüküm altına

alınmıştır. Ayrıca, 8 saati aşan çalışmalarda işçilere normal çalışma ücretinin iki katının fazla mesai olarak ödenmesi zorunlu hale getirilmiştir. İşverenler, işçilerin hastalanması veya kaza geçirmesi durumunda tedavi ettirme sorumluluğunu üstlenmek zorundadır. Bununla birlikte madenlerin yakınında hastane, eczane ve doktor bulundurmamak yükümlülüğü de kanunla belirlenmiştir (Yüksel, 2017).

Kanun gereği, iş kazaları sonucu yaşanan ölümlerde ölen kişinin yasal temsilcileri, tazminat davası açma hakkına sahiptirler ve işverenlere karşı cezai yaptırımlar talep edebilirler. Ayrıca, sağlık ve güvenlik koşullarını sağlamayan maden işletmelerinin ruhsat ve imtiyazları feshedilebilmektedir. Bu düzenlemeler, iş sağlığı ve iş güvenliği açısından önemli adımlardır ve Türkiye'nin uluslararası standartları yakalamasına katkı sağlamaktadır.

1923 “İzmir İktisat Kongresi”, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısını geliştirmek için önemli kararlar alınmasına öncülük etmiştir. Bu kongre dahilinde, işçilerin haklarının korunması amacıyla birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlar arasında, 1924 tarihli ve 394 sayılı “Hafta Tatili Kanunu” ile 1925 tarihli ve 2739 sayılı “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” da yer almaktadır (Serçemeli, 2019). Hafta Tatili Kanunu uyarınca işçilere haftalık izin verilmesi zorunlu hale gelmiş, ayrıca “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunun” yürürlüğe girmesiyle bayramlar ve tatillerde çalışmanın yasaklanması gibi düzenlemeler yapılmıştır.

1926 yılında kabul edilen 818 sayılı “Borçlar Kanunu”, iş sağlığı ve güvenliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu kanunun onuncu maddesinde yer alan hizmet akdi madde 332 ise işverenin, işçilerinin maruz kalabileceği tehlikeler karşısında gerekli koruma tedbirlerini alması gerektiğini belirtmektedir (Güneş ve Mutlay, 2011). Aksi takdirde, işveren uğranılan zararları tazmin etmekle yükümlüdür. Bu hüküm ile işverenlerin, işçilerin sağlık ve güvenliğini korumak için alınması gereken tedbirleri almaları zorunlu hale getirilmiştir.

1930 yılında kabul edilen ve 1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, işçilerin sağlık koşullarının korunması açısından önemli hükümler içermektedir. Bu kanunla birlikte, en az 50 işçi çalıştıran işyerleri için hekim bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca belirli bir büyüklüğe sahip işyerlerinde ise revir ya da hastane kurma zorunluluğu da getirilmiştir. Bu düzenleme ile işçilerin sağlığına yönelik koruyucu tedbirler alınması hedeflenmiştir. Böylelikle, işyerlerinde çalışanların sağlığına daha fazla önem verilerek, olası sağlık sorunlarının önceden önlenmesi amaçlanmıştır. İşverenlerin işçilerin sağlığına yönelik olarak gerekli tedbirleri almaları ve bu konuda yasal düzenlemelere uygun davranmaları, artık kaçınılmaz bir sorumluluk haline gelmiştir. Ayrıca, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, işçilerin çalışma saatleriyle ilgili olarak

da düzenlemeler yapmıştır. Buna göre, haftalık iş süresi 48 saatle sınırlandırılmış ve bu süreyi aşan çalışmalarda işçilere fazla mesai ücreti ödenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca, günde en az yarım saatlik dinlenme süresi ve haftada en az bir gün izin verilmesi de kanunla belirlenmiştir. Bu düzenlemeler, Türkiye'deki iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının gelişimine katkı sağlamıştır ve işçilerin sağlıklı ve güvenli çalışma koşullarına sahip olmalarını amaçlamaktadır. İş sağlığı ve güvenliği alanında birçok düzenlemeyi içeren 1593 sayılı “*Umumi Hıfzıssıhha Kanununun*” 173-180. maddeleri arasında yer alan hükümler ise özellikle çocukların ve kadınların çalışma koşullarını düzenleyen hükümlerdir (Demir, 2019).

1593 sayılı “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*”, işçilerin korunması ve sağlıklarının korunması amacıyla çeşitli hükümler içermektedir. Bu kapsamda, 12 yaşından küçük çocukların fabrika ve imalathanelerde çalıştırılması yasaklanmıştır. Ayrıca, 12-16 yaş arasındaki çocukların gece saatleri yirmiden sonra çalışmaları da kanun tarafından yasaklanmıştır. Bununla birlikte, bazı istisnai durumlarda, gece hizmetleriyle yer altında gerçekleştirilmesi gereken işlerde 24 saatlik süre zarfında 8 saatten fazla çalışmanın yapılması da kanunla yasaklanmıştır (Sadun, 2011).

Kanun ayrıca, 18 yaşından küçük çocukların kahvehane ve gazino türü işyerlerinde çalışmalarını yasaklamıştır. Hamile kadınların doğum öncesi üç ay ağır ve tehlikeli işlerde çalışmasını yasaklarken, doğum yapan kadınlara ise 6 ay boyunca çalışma saatleri içinde emzirme izni verilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

İş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri, işçilerin sağlık ve güvenliği açısından önemli adımları içermekte ve işçilerin güvenli çalışma koşullarına sahip olmalarını amaçlamaktadır. Türkiye’de bu alanda düzenlemeler yapmak amacıyla 1936 yılında “*İş Kanunu*” kabul edilmiştir. Bu kanunun uygulanması için birçok tüzük hazırlanmıştır. 1945 yılında kabul edilen 4763 sayılı Kanun ile “*Çalışma Bakanlığı*” kurulmuş ve iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda, 4792 sayılı “*İşçi Sigortaları Kurumu*” ve 4772 sayılı “*İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu*” gibi kanunlar yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar, iş sağlığı ve güvenliği konusunda önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Ayrıca, 506 sayılı “*Sosyal Sigortalar Kanunu*” da sosyal sigorta uygulamalarını tek bir çatı altına toplamıştır (Yiğiter, 2019).

Denetim mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle düzenlemelerin tam anlamıyla uygulanamaması, “*İş Sağlığı ve Güvenliği Müfettişliği Örgütü*”nün kurulmasını gerektirmiştir. Bu örgüt, iş sağlığı ve güvenliği konusunda iş yerlerini denetlemek amacıyla kurulmuştur. 1969 yılında daha sonrasında “*İş Sağlığı ve Güvenliği Merkezi*” (İSGÜM) olarak hizmet verecek olan “*İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü*” kurulmuştur.

Anayasal Haklar, Kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin ana temelini oluşturan Anayasamızın 17. Maddesi ile “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz” kişilerin maddî ve manevî bütünlüğü koruma altına alınmıştır. 18. Maddesinde “Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır. Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler, ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz” ilkesiyle zorla çalıştırılmanın ve angaryanın önüne geçilmiştir. 48. Madde “Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır,” 49. Madde “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır,” 50. Madde “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir” hükümleriyle çalışanların sözleşme yapma, çalışma şartları ve dinlenme hakları güvence altına alınmıştır (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

1986 yılında yürürlüğe giren 3308 sayılı “Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu,” iş hayatıyla ilgili hususlar ile işçi sağlığı ve güvenliği konularını içermektedir. Bu hükümler, kanunun “Ücret, Sosyal Güvenlik ve İzin” başlıklı üçüncü Bölümünde yer almaktadır. Bu madde “Çırak ve öğrencinin eğitimi sırasında işyerinin kusuru halinde meydana gelecek iş kazaları ve meslek hastalıklarından işveren sorumludur. Aday çırak, çırak ve işletmelerde meslek eğitimi gören öğrencilere sözleşmenin akdedilmesi ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun iş kazaları ve meslek hastalıkları ile hastalık sigortaları hükümleri uygulanır” hükmü getirilmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediyeler Kanunu’nun üçüncü bölümünde, belediyelerin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu hükümler arasında çalışma hayatı ve iş sağlığı güvenliğiyle ilgili olanlar da bulunmaktadır. Bu maddeye göre “belediye halkın sıhhat ve refahını temin için: Umuma açık olan yerlerin temizliğine, intizamına bakmak, salgın ve bulaşıcı hastalıkların önüne geçmek, umuma ait yerlerde kaza çıkacak ve beldenin umumi temizliğini bozacak şeyleri kaldırmak, yangına karşı

tedbirler almak, mahalleri daima temiz tutmak, meslek erbabı yetiştirmek üzere kurs ve dersler açmak ve idare etmek, fabrikaların amele ve meskenlerinin sıhhi teftişlerini yapmak” vb. görevler yüklenmiştir (https://www.mevzuat.gov.tr.)

5510 sayılı “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu”, 2006 yılında kabul edilerek farklı sosyal güvenlik kanunlarına tabi olan kişilerin kapsamını genişletmiştir. Bu kanunun temel amacı, işçilerin sağlık ve güvenliği açısından daha korunaklı bir çalışma ortamının sağlanmasıdır. Bu doğrultuda, iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeni düzenlemeler getirilerek işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (Pekten, 2006).

İş Kanunu’ndaki değişiklikler ise, 1475 sayılı “İş Kanunu”nun kabulüyle gerçekleşmiştir. Daha önce çıkarılan 931 sayılı İş Yasası, usule aykırılık gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından bozulmuştur. Yeni İş Kanunu, önceki İş Kanunu’na oranla daha çağdaş ve ayrıntılı düzenlemeler içermiştir. Kanun iş sağlığı ve güvenliği bağlamında önemli hükümler barındırmıştır. İş Kanunu, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili hükümleri 5. Bölümdeki 73-82. maddeler arasında düzenlemiştir. Bu bölümde yer alan 73. madde, işverenin işçilerin korunmasına yönelik gerekli olan tüm şartları sağlaması ve gerekli araçları eksiksiz bir şekilde bulundurması gerektiğini belirtmektedir. İşçiler de bu konuda belirlenen usul ve şartlara uymak zorundadır. Bununla birlikte, 1475 sayılı “İş Kanunu” kapsamında oluşturulan “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” ise, işyerlerinde iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi istihdamının zorunlu hale getirilmesini sağlamıştır. Bu düzenleme, işçilerin sağlık ve güvenliği açısından önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Yiğiter, 2019).

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda getirdiği düzenlemeler, 2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu ile tamamlanmıştır. Bu kanun, işyerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliğinin korunması amacıyla önemli hükümler içermektedir. Ayrıca, iş sağlığı ve güvenliği konusunda birçok yönetmelik de yayınlanmıştır.

6331 sayılı “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu”, 20 Haziran 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun yayınlanmasını takip eden 6 aylık süre içerisinde, 4857 sayılı İş Kanunu’na ait bazı maddeler yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, bu kanunun bazı hükümleri kademeli olarak yıllar içerisinde uygulamaya geçirecektir. 6331 Sayılı “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu”nun geçici 2. maddesi uyarınca, daha önce yürürlüğe konulan yönetmeliklerde yer alan hükümler, yeni kanuna aykırı olmadıkları sürece, yeni yönetmelikler yürürlüğe girene kadar geçerliliğini koruyacaktır. Bu düzenleme ile mevcut yönetmeliklerin eksikliklerinin giderilerek daha kapsamlı düzenlemelerin yapılması amaçlanmaktadır.

Bu yönetmelikler arasında yer alan “Güvenlik ve Sağlık İşaretleri Yönetmeliği, Yapı İşlerinde Sağlık ve Güvenlik Yönetmeliği, Patlayıcı Ortamların

Tehlikelerinden Çalışanların Korunması Hakkında Yönetmelik, Kimyasal Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik, Asbestle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik, İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik, Kişisel Koruyucu Donanımların İşyerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik, İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği, Yeraltı ve Yerüstü Maden İşletmelerinde Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Geçici veya Belirli Süreli İşlerde İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği, İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, İşyeri Hekimlerinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği” gibi pek çok yönetmelik, işyerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliği açısından gerekli önlemlerin alınmasını ve uygulanmasını amaçlamaktadır (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

Türkiye’deki iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı, Avrupa Birliği normlarına uygun olarak çıkarılmış olan yönetmeliklerle detaylı düzenlemeler getirmekte ve işverenlerin, işçilerin sağlık ve güvenliğini korumak için gerekli tüm önlemleri almasını zorunlu hale getirmektedir. Ancak, bu yönetmeliklerin ülkenin kendi içsel koşullarını dikkate almaması eleştirilere neden olmuştur. Bu nedenle, ülkenin kendi koşullarına uygun, ayrıntılı yönetmeliklerin hazırlanması gerektiği belirtilmektedir.

6. SONUÇ

İş sağlığı ve güvenliği meselesi, işçilerin sağlıklı bir çalışma ortamına sahip olması ve işverenlerin ekonomik açıdan verimli bir işletme işletmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıkları, iş yerindeki üretkenliği olumsuz etkileyerek hem çalışanların sağlığını tehlikeye atar hem de işverenler için maddi kayıplara neden olabilir. Bu yüzden, iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınacak önlemler, hem işverenlerin hem de çalışanların yararına olacaktır.

Dünya genelinde, iş sağlığı ve güvenliği konusunda birçok yasal düzenleme ve standartlar mevcuttur ki özellikle Avrupa’da çalışma koşullarının belirlenmesi ve işçilerin sağlığı ve güvenliği alanında yüksek standartların oluşturulması adına birçok direktif ve yönerge yayınlanmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan “İşçi Hakları Bildirgesi” gibi uluslararası sözleşmeler ve kararlar da iş sağlığı ve güvenliği konusunda önemli standartlar ortaya koymaktadır.

Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli yasal düzenlemeler arasında, işverenlerin iş yerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak adına gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yer almaktadır. Bu kanun, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından denetlenen iş yerlerinde, risklerin en aza indirilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını amaçlamaktadır. İşverenler, çalışanların sağlık ve güvenliği konusunda sorumluluk sahibidirler ve bu kapsamda belirli düzeyde bir özen ve itina gösterme mecburiyetindedirler.

KAYNAKÇA

- Alparslan, M., & Kuyaksil, A. (2015) Ulusal Üstü Düzeyde Temel Hakları Koruma Mekanizmaları Yüksek Lisans Ödevi.
- Anadolu'da Madencilik, A. Ç. Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler Ve Madencilik Politikası.
- Aydın, F., & Albayrak, N. (2014). Türkiye Tarafından Onaylanan İlo Sözleşmeleri.
- Birinci, G. (2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kisa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2), 50-81.
- Çüçen, A. K. (2003). İnsan hakları düşüncesinin gelişimi.
- Çağatay, N. (1943). Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(1), 117-126.
- Çiçek, Ö., & Öçal, M. (2016). Dünyada ve Türkiye'de iş sağlığı ve iş güvenliğinin tarihsel gelişimi. *Hak iş uluslararası emek ve toplum dergisi*, 5(11), 106-129.
- DEMİR, M. (2019). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Üzerine Bir İnceleme. *Çalışma ve Toplum*, 3(62), 2015-2030.
- Eyrenci, Ö. (2011). Avrupa Sosyal Şartı Karşısında Türk Mevzuatı. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 53(1-4), 225-234.
- GÖKÇEK YILMAZ, B. (2021). Çerçeve Direktif, Ab Ülkeleri Ve Türkiye'de İşverenin İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimi Yükümlülüğü. *Selçuk Law Review/Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3).
- Güneş, B., & Mutlay, F. B. (2011). Yeni Borçlar Kanununun "Genel Hizmet Sözleşmesi" ne İlişkin Hükümlerinin İş Kanunu ve 818 Sayılı Kanunla Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 3(30), 231-288.
- Gülmez, D. M. (2019) İlo Türkiye İlişkilerinin Yüzyılı Türkiye Profilinden Bazı Kesitler. *Ilo 100. Yıl Kitabı*, 29.
- Gürsoy, Y., & Beşgül, Ö. O. (2013). 1.2 Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi. *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz*, 21.
- Karaahmetoğlu, A. (2021) Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde Mecelle Bağlamında İşçi İşveren İlişkileri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 46-74.
- Komisyonu, A. (2010). İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi).
- Kovanci, O. (2003). *Kapitalizm, yoksulluk ve yoksullukla mücadelede tarihsel bir deneyim: İngiliz yoksul yasaları*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını.
- Maul, D. (2020). *The international labour organization* (p. 301). de Gruyter.
- Milletler, B., & Komisyonu, T. İ. H. İ. (1949). İnsan hakları evrensel beyannamesi.

Milletler, B. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması.

Öncü, A. S., & Cevzizler, E. (2013). Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım:“Avrupa Konseyi”ve Türkiye’nin Konseye Üyeliği Meselesi. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13), 15-44.

Özcüre, G., DEMİRKAYA, H., & Eryiğit, N. (2014). Avrupa Birliği’ne Uyum Çerçevesinde Türkiye’de Çalışma Hayatında Kurullar Aracılığıyla Yönetime Katılma: İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Kocaeli Örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 4(1), 58-69.

Pekten, A. (2006). Genel Sağlık Sigortası Sistemi ve Getirdiği Yenilikler. *Sayıştay Dergisi*, (61), 119-138.

Rostow, W. W. (1970). Sanayi devrimi nasıl başladı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4).

Sadun, K. U. R. T. (2011, November). İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin Türk mevzuatındaki yeri. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 24, pp. 137-158).

Saygılı, T. (2015). BABİL HUKUKU VE HAMURABİ KANUNLARI. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-22.

Serçemeli, C. (2019). Birinci İzmir İktisat Kongresinin Çalışma Hayatı Ve İş Hukuku Alanındaki Yansımaları. *Turan-Sam*, 11(44), 307-312.

Tatlıcan, M., & Çögenli, M. Z. (2020). İş Sağlığı Ve Güvenliği Performans Değerlendirme Uygulamalarının İş Tatmini Üzerine Etkisi: Endüstri İşletmesi Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 181-194.

Yalçın, M. O. (2019) *Osmanlıda sanayileşme düşüncesi (1839-1915): Türk Yurdu Dergisi, Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası örnekleri* (Master’s thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Yılmaz, F. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiyede iş sağlığı ve güvenliği: Türkiyede iş sağlığı ve güvenliği kurullarının etkinlik düzeyinin ölçülmesi.

YILMAZ, B. G. (2021). Çerçeve Direktif, AB Ülkeleri ve Türkiyede İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Yükümlülüğü. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3), 1923-1968.

YİĞİTER, S. Ç. (2019). Türkiyede İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişim Süreci. *Sosyal Bilimlerde*, 213.

Yüksel, B. (2017). Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi Ve Çalışma Hayatına Etkileri. *İş ve Hayat*, 3(6), 155-178.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3308.pdf>

Bölüm 18

KÜLTÜR TURİZMİ VE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE YÖRESEL BİR ARAŞTIRMA: ÇAYCUMA KÜLTÜR TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Neşe KÖKTÜRK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Neşe Köktürk, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Çaycuma Meslek Yüksekokulu, Zonguldak,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1215-1442>

GİRİŞ

Geçmiş insanlık tarihine kadar uzanan turizm, dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden birisi olarak destinasyonların kalkınmasında, marka imajında ve sosyo-ekonomik gelişmesinde itici bir güç ile her geçen yıl büyümeye devam etmektedir. Öyle ki, 1950 yılında 25 milyon kişi ile başlayan seyahatler 2012 yılında 1 milyarı aşmış, 2018 yılında ise 1,4 milyar kişiye ulaşmıştır. 2030'a kadar ise dünya da 1,8 milyar kişinin seyahat edeceği tahmin edilmektedir (Yücel ve Ertin, 2019: 100). Sahip olduğu bu büyüme potansiyeli, turizm sektörünün önemini artırırken küresel boyutlarda yaşanan rekabet ise sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum turizm sektörünü değişim ve gelişmelere, destinasyonları da turizm pazarındaki paylarını artırmak için turistik ürünlerini çeşitlendirmeye zorlamıştır (Uğur ve Apak, 2019: 432). Böylece turizmdeki küresel eğilimlerin de etkisiyle kısa sürede çok sayıda alternatif turizm şekli ortaya çıkmıştır. Bu turizm türlerinden özellikle kültür turizmi yoğun bir ilgi görmüş ve kültür uluslararası turizm pazarında önemli bir ürün haline gelmiştir. UNWTO 2016 verileri de uluslararası turizm hareketliliğinin %40'ının kültür turizmi şeklinde gerçekleştiğini belirterek bunu doğrular niteliktedir (Artal Tur, 2018: 179). Günümüzün yükselen trendi ve değeri olarak kültür turizmi, ülkelerin ekonomisini canlandıran ve turizm sektörünün rekabet gücü kazanmasını sağlayan önemli ve özgün bir turizm şekli olarak kültür bilincinin oluşmasında ve korunmasında etkili olmaktadır. Bu konuda UNWTO'de hazırlamış olduğu sürdürülebilir turizm geliştirme kılavuzları ve yönetim uygulamalarında; ev sahibi toplumların sosyo-kültürel değerlerine saygı gösterilmesi, yerleşik ve yaşayan kültürel mirasların ve özgün değerlerin korunması ve kültürler arası görüş, inanış ve hoşgörüyeye katkıda bulunulmasına atıfta bulunarak, konunun önemine vurgu yapılmıştır (<https://www.unwto.org/>). Ayrıca seyahat endüstrisinde yeni eğilimlerin kültür turizmi ağırlıklı olacağı, bu turizm şeklinin artarak devam edeceği, dünya insanların birbirini anlama ve kültürlerini keşfetme arayışı içinde kültür turizm merkezlerini tercih etmesinin bu destinasyonları popüler hale getireceği belirtilmiştir (Güngör, 2018: 396). Yapılan birçok çalışma ve araştırma göstermektedir ki bugünün ve yarının yükselen trendi kültür turizmi olacaktır. Kültür turistlerini çekebilmek ve bu değerleri onlara tanıtmak kadar korumak ve sahip çıkmak da önemlidir. Turizmin gelişimi ve sürdürülebilirliği için kültür turizmi konusuna daha fazla önem vermek gerekmektedir. Türkiye her bölgesinde çekim gücü oluşturabilecek kendisine ait, özgün ve otantik kültür değerleri ile en ilgi çekici örneklerden birisidir. Yörenin kimliğini ortaya koyan, kültürel dokuya saygılı, nitelikli bir etkinlik olan kültür turizmi pek çok kaynakta; bir bölgede yaşayan insan topluluklarına özgü somut ve soyut özellikleri, ziyaretçilerin ilgi ve hedeflerine göre kendi gerçek ortamında deneyimleyebilmeleri sağlayan seyahatler olarak tanımlanmaktadır. Fakat, bir bölgenin kültür turizm merkezi olarak

gelişebilmesi için sunulan ürün ve hizmetlerin o bölgeye ilişkin ve orjinal olması yeterli değildir bunun dışında destinasyonun bizzat kendi tarih ve kültürünü bilmesi, farkında olması, sahip çıkması ve koruması gerekmektedir ki, böylece kültürel değerlerin sürekliliği sağlanırken, yöre halkı da ekonomik ve sosyal fırsatlara, yeni yatırım ve iş olanaklarına kavuşabilsin. Bu açıdan kültür turizmine profesyonel bir şekilde yaklaşılarak, kültürel dokunun ön plana çıkarılabilmesi için yöre halkı başta olmak üzere, merkezi yönetsel organlar, yerel yönetimler ve turizm sektörünün beraber hareket etmesi gerekir. Sürdürülebilir kültür turizmi için yerel, sivil, özel ve kamu birlikteliğinin yaratacağı sinerji çok daha güçlü olacaktır.

Doğal güzellikleri, tarihsel ve kültürel kaynaklarıyla Çaycuma Zonguldak ilinin turizm açısından zengin merkezlerinden biridir. Bugüne kadar Çaycuma ilçesinin sahip olduğu kültür turizm potansiyelinden yeterince yararlanılamaması ve kültür turlarında uygulanabilirliğin yetersiz olması bu çalışmanın problemi oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Çaycuma'da yaşayan yerel halkın yöredeki kültürel değerleri ne kadar bildiğinin belirlenerek farkındalık oluşturulması, bu değerlere sahip çıkılmasını sağlayarak turizme kazandırılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Kültür ve Kültür Turizmi Kavramı

Kültür sözcüğünün ortaya çıkışıyla ilgili fikirler tarımla ilgili kök anlamı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dilbilimciler “kültür” kelimesinin Latince toprak kültürü şeklinde kullanılan edere-cultura kelimesinden geldiği üzerinde birleşmektedir. XVI. yüzyıldan sonra kelimenin anlamının insan gelişimini de kapsayacak şekilde genişlediği görülür. Fakat sözcükteki en önemli değişim, anlamına eklenen soyut kavramlardan itibaren olmuştur (Oğuz, 2011: 125). Kesin tarih bilinmemekle beraber bazı araştırmalarda kültür terimini, insanın yetiştirilmesi, eğitilmesi, işlenmesi anlamında ilk defa kullananların Romalı filozoflar Cicero ve Horatius olduğu ifade edilmektedir (Hayta, 2016: 167). Kültür kavramını bilimsel bir tabana bağlamak isteyen antropolog E.B. Tylor ise (1871) kültürü; kişinin, toplumun bir ferdi olarak edindiği inanç, bilgi, adet, gelenek, sanat, hukuk, ahlak, alışkanlık ve yeteneklerin kompleks bir bütünü olarak açıklamıştır (Toptaş, 2020: 3385). Taylor kültürü öğrenilen bir değer, daha önceki nesillerden devralınan bir miras olarak vurgulamaktadır. Kültürle ilgili tanımlarda genel olarak üç ortak yön bulunmaktadır. Bunlar; kültür üst kuşaklardan miras olarak devralınır, yaşanır ve sonraki kuşaklara yine bir miras olarak devredilir (Aktan ve Tutar, 2007: 2). TDK kültürü; tarihsel, toplumsal gelişme aşamasında oluşturulan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki kuşaklara aktarmada kullanılan, insanın doğal ve sosyal çevresine egemenliğinin ölçüsünü ifade

eden araçların bütünü, hars, ekin (www.sozluk.gov.tr) olarak açıklamıştır. UNESCO tarafından organize edilen Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde (UNESCO, 1982) kültür, bir toplumu tanımlayan belirgin zihinsel, duygusal, maddi ve manevi özelliklerin toplamından oluşan bir bütün olup sadece bilimi ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, değer yargılarını, insanın temel haklarını, inançlarını ve geleneklerini de içeren bir kavram olarak açıklanmıştır (Meydan Yıldız, 2018: 174). Kültür bir toplumun edindiği maddi ve manevi değerlerden meydana gelen ve o toplumun kimliğini gösteren yaşam tarzı ve gelenekleridir (Yıldız ve Kılıç, 2016: 168). Bu tanımlardan yola çıkarak her toplumun farklı kültürel özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Toplumları farklı kılan kültürel değerler turizm açısından çekim unsuru yaratarak kültür turizmini ve günümüz turistlerinin en önemli tatil seçeneğini oluşturmuştur.

Kültür turizminin ilk defa 1969 senesinde Kanada'da organize edilen bir kongrede "kültürel motivasyonlar nedeniyle seyahate çıkmak şeklinde kısa bir tanım yapılmıştır (Çokişler, 2015: 607). Daha sonra 1980'li yıllarda Avrupa Birliği'nin kültürel kimlik ile kültürel mirasını tespit etmek için önerilen bu kavram, meraklı insanların ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle birlikte ilginç kültürleri öğrenme ve farklı kültürleri görmek amaçlı yaptıkları seyahatler olarak açıklanmıştır (Arslan Kalay ve Yıldız, 2017: 123). Ancak yeni kültürleri tanıma, geçmiş kültürleri merak etme özelliği olan kültür turizminin, geniş bir etkinlik alanı ve potansiyeli bulunmaktadır. Kapsam ve kaynağının geniş olması nedeniyle kültür turizmini tüm yönlerini kapsayacak bir tanım yapmak zor olmaktadır (Sevimli ve Sönmezdağ, 2017: 18). Kültürel değerler açısından zengin yerleri görmek, bölgeye ait hayat tarzlarını öğrenmek ve kültürel değerler hakkında bilgi edinmek için yapılan seyahatler kültür turizmi olarak ifade edilebilir (Üstüner, 2019: 3). Kültürel turizm, farklı kültürleri tanıma ve eski kültürleri merak etme duygusuyla yapılan, insanların kendi kültürlerinin eğlence taraflarıyla birlikte diğer grupların kültürlerinin de belli olan taraflarıyla ilgili turizm faaliyetlerinin bütünüdür (Korkmaz ve Kafa, 2020: 1241). İnsanların yaşadıkları yerlerden kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, yeni bilgiler edinmek ve deneyim kazanmak için kültürel çekiciliklere sahip olan destinasyonlara hareket etmesi olarak da açıklanabilen kültür turizmi (Köz, 2014: 10) eski sanat eserlerini, tarihi yapıları, onlara ait kalıntıları görmek, araştırma, keşif ve dini amaçlı seyahatler, yöresel mimari ve orijinal özellikler, festivaller ve fuarlar, yerel mutfak, sinema ve tiyatro, edebi çalışmalar ve alt kültürleri anlama ve tanıma amacı ile yapılan seyahatleri içine almakta ve özellikle kişilerin kültürel motivasyonunu artıran hareketlerden meydana gelmektedir (Çulha, 2008: 1829; Sevimli ve Sönmezdağ, 2017: 9). Bahçe, kültür turizmini; bir yörede yaşayan ve bir topluluğa has olan somut ve soyut özelliklerin, ziyaretçinin amaç ve ilgisine göre gerçek ortamında deneyimlenmesini sağlayan seyahatler olarak tanımlamıştır (Bahçe, 2009: 3). Bir

ülke veya bölgenin kültürü, özellikle insanların tarihi, sanatı, diğer değerleri ve bu coğrafi bölgelerdeki yaşam tarzı ile ilgili olarak turizmin önemli bir bölümünü kapsayan kültür turizmi, çok çeşitli olması nedeniyle diğer turizm türlerinden farklı ve benzersizdir (Akbulut ve Artvinli, 2011: 131). Farklı kültürleri deneyimlemek ve öğrenmek isteyen günümüz turistleri için ev sahibi toplum ile temas kurmak, etkileşim ve katılım yoluyla özgün, otantik ortamlarda yer almak, bilgi ve görgülerini artırmak seyahat motivasyonu olmaktadır (Lynch, vd., 2011: 977). Çünkü kültürel değerler taşıdığı oldukları karakteristik özellikleri ve tarihsel süreç içerisinde birçok yaşanmışlıkları ile dikkat çekmekte ve turizme büyük katkılar sunmakta, toplumların yaşanmışlıkları hakkında önemli ipuçları vererek tarihsel kaynak olarak değerlendirilmektedir (Gögebakan, 2015: 60). Entelektüel, estetiklik, psikolojik, duygusal olarak yeni ve derin kültürel deneyimler edindiren kültür turizmi ait olduğu yörenin üstünde veya altında yer alan ve geçmiş dönemlerden bugüne birikerek gelen her çeşitten somut ve soyut özellikleri herhangi bir zarara uğratılmadan toplumun faydalanacağı değere dönüştürmektedir (Atasoy, İnceöz ve Öztürk, 2018: 7).

Özel bir turizm şekli olarak kültür turizminin destinasyonda gelişiyor olması gerek ekonomik yönden gerekse sosyal ve kültürel yönden bir çok yarar sunmaktadır. Bu nedenle turizmin öncelikli olarak geliştirilmesi gereken bir bileşenidir. Yerel toplumların tarihi, kimliği, gelenek ve görenekleriyle gerçekte nasıl yaşadığını tam olarak ortaya koyup turiste aktarabilen kültür turizmi bu özellikleri ile diğer turizm türlerinden bir adım öne çıkmakta, tarihi ve kültürel alanların korunmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca destinasyonda kültür bilincinin gelişmesini sağlamakta, kültürel faaliyetlerin kalitesini yükselterek unutulmasını engellemekte ve sahip çıkılmasını sağlamaktadır. Kültür turizminin bu türden sosyokültürel etkileri dışında, yerel ekonomiyi canlandırması, rekabet üstünlüğü sağlaması, yaşam kalitesini yükseltmesi ve özellikle sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi onun yükselen bir değer olarak gelişmeye devam edeceğini göstermektedir.

Çaycuma'nın Coğrafi ve Tarihi Açından Genel Durumu

Filyos Vadisi'nin doğu ile batısında bulunan Çaycuma ilçesi, Zonguldak şehrinin doğusunda yer almaktadır. Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Devrek ilçesi, doğusunda Bartın şehri ile çevrilidir (www.caycuma.org). İlçenin genel yüzölçümü 490 kilometrekare, belediye sınırları içinde yer alan kent merkezinin yüzölçümü 21 kilometrekare, kent çevresinde belediyenin kontrol ve sorumluluğu altına verilmiş mücavir alanın yüzölçümü ise 39 kilometrekaredir (<https://bakkakutuphane.org/>). İlçede merkez belediye ile beraber Perşembe, Filyos, Karapınar, Saltukova ve Nebioğlu olmak üzere 6 belediye ve bu belediyelere bağlı 32 mahalle ile ilçeye bağlı olan 83 köy bulunur. 600 m yüksekliği ile Balat ovalar üzerine kurulu ilçenin en yüksek dağı konumun-

dadır (www.zonguldak.bel.tr). İlçede yoğun olarak Karadeniz iklimi görülür; kış ayları ılık ve yağışlı, yazları ise çok sıcak değildir. Filyos Vadisi boyunca kuzey rüzgarlarının etkisi altında kalan, yağışların çoğunlukla ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde görüldüğü ilçede yıllık ortalama yağış miktarı 1250-1500 kg/m²'dir. M.Ö. 2000'li yıllardan sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Pontus ve Roma Krallıklarının hakimiyetinde olan Çaycuma ilçesinin, M.S. dönemleri Bizans ve Türk Beyliklerinin hakimiyetinde geçmiştir. Yazılı kaynaklarda; Osmanlı zamanında, 1869 tarihli Kastamonu Vilayeti, 1916 tarihli Bolu Mutasarrıflığı Salnameleriyle ve 1869 senesinde Çarşamba ismiyle Devrek kazasına, 1883 senesinde ise Bartın'a, Osmanlı Devleti'nin 1902 tarihli Salnameleriyle ise Çarşamba Nahiyesi olarak Zonguldak'a bağlandığı ifade edilmektedir (www.caycuma.gov.tr). Yerleşim alanı olarak çok eski bir tarihe sahip olmamakla beraber, günümüz Çaycuma'sının sınırları içinde bulunan topraklar tarih öncesi dönemlerden beri çok farklı toplulukların yerleşimine sahne olmuştur ve o dönemlerde Paflagonya adıyla anılan bölgeye; tarihsel zaman içinde savaşlar, göçler ve farklı sebeplerle yerleşen toplulukların izleri günümüze dek kalabilmiştir (Zonguldak Valiliği, Zonguldak Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü 2010: 33).

Çaycuma'nın Kültür Turizmi Değerleri

Antik Teion Billaos Kenti

Çaycuma İlçesi, Filyos Beldesi'nde yer alan Tios Antik Kenti; Bithynia Bölgesi'ni, Paphlagonia Bölgesi'nden ayırdığı belirtilen ve eski adı Billaeus olan Filyos Çayı ağzında kurulmuştur. Antik kent; bazı kaynaklarda Bithynia, Paphlagonia ve Pontos kenti olarak anılmakta; antik kayıtlarda ise "Tius, Tieion, Tieium, Tios, Tion", ismiyle geçmektedir. Çeşitli zamanlarda Roma, Bizans ve Cenevizlilerin egemenlik sürdürdüğü kent için yaygın olarak kullanılan isim Tieion'dur. Antik kaynaklara göre; Tieion/Tios MÖ. VII. Yüzyılın ikinci yarısında ya da VI. Yüzyılın başlarında ticari amaçla kurulmuş bir Miletos kolonisidir ve ismini de kurucusu olarak kabul edilen, din adamı Tios'tan almaktadır (Öztürk, 2008; Fidan, 2016; E. Kortanoğlu ve S.Kortanoğlu, 2013).

M.Ö. 70 yıllarda Romalılar tarafından yıkılıp, harap edilen daha sonra Roma eyaletlerine bağlı balıkçılık ve ticaret şehri olarak tekrar inşa edilen bu Roma kenti bir süre sonra önemini yitirmiş fakat M.S. 5.yüzyıl Bizans döneminde dini açıdan önemli bir merkeze dönüşerek bir dönem Cenova egemenliğinde kamıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise küçük bir balıkçı kasabasına dönüştüğü görülmektedir. Kent ekonomisinin en güçlü olduğu dönemler, Roma'nın doğrudan maddi ve yapısal olarak desteklediği Roma İmparatorluk Çağı'dır, bunun en önemli göstergesi de kendi için bastığı sikkelerdir. Tios, Hellenistik Çağ'da birkaç tip, Roma İmparatorluk

Çağında İmparator Domitianus Dönemi'nden (M.S. 81–96) başlayarak Galienus Dönemi'nin (M.S. 260–268) sonuna kadar kesintisiz olarak ΤΙΑΝΩΝ yazılı kendi otonom sikkelerini darp etmiştir. Bugün, Filyos beldesinin bulunduğu sahada; tarihi kentten toprak üstü kalıntı olarak Bizans, Roma ve Orta çağ dönemlerine ait kale, su kemeri, sahil surları, tiyatro, tonozlu galeri, savunma kulesi ve çeşitli mezarlar bulunmaktadır (Ekmen, 2014: 12; Öztürk, 2012: 80; Atasoy, 2014: 3). Yaklaşık 60 hektarlık bir alan üzerinde bulunan bu antik kent, Karadeniz'in Türkiye kıyısında yer alan bütün antik yerleşimler içerisinde bilimsel arkeolojik kazı çalışmaları halen devam eden nadir örneklerden birisidir (Yıldırım, 2017: 207). Roma dönemine ait toprak üstündeki kalıntılar, su kemeri, liman surları, savunma kulesi tiyatro ile antik liman ve mendireğiyle kısmen de olsa korunmuş ve bozulmamıştır (<https://arkeoloji.beun.edu.tr/>).

Tieion'u diğer bölgelere ve şehirlere bağlayan son derece gelişmiş kara ve deniz yolu ağı, kenti bölgedeki en önemli ticaret merkezlerden biri haline getirmiştir (Yıldırım, 2020: 7). Denizin içerisine doğru uzanan ve sular altında kalan tarihi limana ait kalıntıların varlığı da bu açıdan kentin antik çağlarda önemli bir yerleşim alanı olduğunun göstergesidir (Yüksel ve Atasoy, 2007: 128).

Ünlü tarihçi ve coğrafyacı Amasyalı Strabon'un (M.Ö. 63 -M.S. 25) “Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent” şeklinde açıkladığı ve bir zamanlar için önemsiz görülen Tios-Tieion kenti bugün Türkiye'nin Karadeniz kıyısında olup da üzerinde modern yerleşimin olmadığı tek örnek durumundadır (Yıldırım, 2017: 207). Ayrıca antik kentte 2006 yılında başlayan arkeolojik kazılarda bulunan ve M.S.218'e tarihlenen bir onurlandırma yazıtında “Tioslular'ın Pek Muhteşem Kenti” denilerek kentten övgüyle bahsedilirken (Öztürk, 2015: 35) devam eden kazı çalışmalarında bölge tarihi açısından çok önemli sonuçlar ortaya çıkarılmış ve Karadeniz kıyısındaki tek amfi tiyatronun burada olması nedeniyle sadece Karadeniz'in değil Anadolu'nun da en iyi korunmuş antik limanlarından birisi olduğu sonucuna varılabilmektedir (Aksoy ve Yıldırım, 2017: 3). Antik Tios kenti, hala yerleşim alanı olarak kullanılıyor olması sebebiyle kültürel öneme de sahiptir (Zonguldak Valiliği ve Zonguldak İl Özel İdaresi, 2015: 27).

Filyos Kalesi

Filyos'ta yer alan ve Romalılarca yapıldığı tahmin edilen kale, şehrin denize hâkim noktasındaki burun üzerinde, güçlü ve gösterişli bir görünüm kazandırılmak için, büyük taşlar kullanılarak kurulmuştur. Uzun bir süre bakımsız kaldıktan sonra kalenin; 2003 senesinde Kültür ve Turizm Bakanlığınca onarım çalışmaları başlatılmıştır. 2007 senesinde yapılan kazılarda ilk olarak Orta çağ kalesine ait duvarlar, küçük kilise kalıntısı ve bir tapınak platformu ortaya çıkarılmıştır. Bölgedeki ilk yerleşim alanı, kentin kuzeyindeki

kale tepesindedir. Kale tepesinin doğusunda, mermer yazıtlı levha, taş lahitler, mermer sütun ve kaidesi ve tuğla mezarlar ortaya çıkarılmıştır (www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr).

Kadıoğlu Mozaikleri

Kadıoğlu köyü mozaik kazı sahası Çaycuma ilçesi, Kadıoğlu Köyü, Çobanhasanlar Mahallesi sınırları içinde bulunmaktadır. 2008 senesinde, özel mülkiyete ait bir alanda keşfedilen mozaik için öncelikle sit kararı alınmış sonrasında Kdz. Ereğli Müze Müdürlüğü'nce kurtarma kazısı başlatılmıştır. Kazılarda Roma imparatoru Licinius Valerianus çağında basılan sikkenin bulunması geç Roma çağına işaret ederken, kalıntıların da MS 3. yüzyıla ait iki çiftlik evine (Villa Rustica) ait olduğu düşünülmektedir. Mozaik alanında, yapıları birbirinden ayıran su yolu, tamamı insan-hayvan mücadeleleri, av sahneleri ve oldukça düzgün bordürlerden oluşan mozaik ile kaplı oda ve salonlar bulunmaktadır (www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/, <https://www.bakka.gov.tr/>, www.bakkakutuphane.org/). Kabul ya da toplantı salonu olduğu anlaşılan odanın zemin mozaığı, dıştan içe doğru geniş bantlarla, dalga ve yaprak motifleri ile ortadaki panoları çevrelenmektedir. Kare çerçeveler içindeki sarmallarda 20 tane av sahnesi, hayvan mücadeleleri bulunmaktadır. Yine zemin mozaığının köşelerinde dört adet sakallı erkek masklarının başlarından çıkan Eros, aslanlar ve domuzlar tarafından taşınan sarmallar ile bitkisel motifler bulunmaktadır. Ayrıca keşfedilen bu odanın kuzey kısmında yer alan 1×5 metre ebatlarındaki dikdörtgen çerçevede Tanrı Erosların eşleri Psykhe'lerle beraber denizde balık avı sahnesi yer almaktadır. Kazı çalışmalarında ortaya çıkan, LYKURGOS ve AMBROSIA ise üzüm bağlarının içinde betimlenmiştir (<http://www.caycuma.gov.tr/>).

Gâvur Ambarı ve Ceneviz Mezarlığı

Çaycuma'ya bağlı Çömlekçi köyü sınırlarında, ilçe merkezine 15 kilometre mesafede ve Filyos asfaltı üstünde Filyos Çayı kenarındadır. Cenevizliler dönemine ait büyük bir mezarlık bulunması ve tarihi dönemlerde gayrimüslimlerin bu bölgede yaşaması sebebiyle alana Gavur Ambarı denilmiştir ve bugün de aynı tabirle anılmaktadır. Derecikören köyü civarında hala ayakta kalabilen Roma Dönemi mezar taşları ve kesme taş köprü gibi kalıntılar bulunmaktadır (Fidan, 2016: 100, www.caycuma.bel.tr/).

Akçahatipler Köyü Merkez Camii

Akçahatipler köyünde yer alan, resmi kayıtlara göre kim tarafından yapıldığı bilinmeyen ancak yaklaşık 200 senelik olduğu tahmin edilen, Anadolu ahşap mimarisinin en iyi örneklerinden biri kabul edilen iki katlı ahşap bir camidir. Çevre köylerde başka cami bulunmadığı için geçmişte 10 farklı köye hitap eden caminin duvarlarında tek parça olarak kullanılan kalaslar 50-80

santimetre eninde, 10-15 santimetre kalınlığında ve yaklaşık 5 metre boyundadır. Çivisiz olarak inşa edilen camiyi diğer camilerden ayıran bir özelliği de namazda rükû ve secdenin daha kolay olması için kible tarafına doğru yüzde 10 eğimli yapılmış olmasıdır (Zonguldak Valiliği ve Zonguldak İl Özel İdaresi, 2015: 30).

Veli Baba Türbesi

Çaycuma'ya bağlı Torlaklar Köyü sınırlarında, ilçe merkezine 9 kilometre mesafede, stabilize bir yolla gidilen, etrafı ormanlık, deniz seviyesinden 300 metre yükseklikte çevreye hâkim bir tepede bulunur (www.caycuma.bel.tr/). Veli Baba Türbesi, yöre halkının bugünde ilgi gösterdiği önemli kutsal mekânlardan birisidir. Türbeyle özellikle çocuğu olmayan insanların geldiği ve belirli bir sıra ile bazı uygulamalar yaptıkları bilinmektedir. Bu uygulamaların yöre halkı açısından istenilen dileğin gerçekleşmesi için oldukça önemli olduğu belirtilmektedir (Ayaz ve Günaydın, 2019: 138).

Çaycuma Manda Yoğurdu

Çaycuma manda yoğurdu ile meşhurdur ve bu yoğurt Çaycuma'yı tanıtan ve kültürünü yansıtan bir sembol olmuştur. İlçe doğal yapısı, tarım için uygun alanları ve etrafını çeviren yaylaları ile büyükbaş hayvancılık için bölgede önemli bir konumdadır. Yörede yetiştirilen en önemli büyükbaş hayvan mandadır.

Mandalar senede sadece 1 ay köylünün kendi tarlalarında yetiştirip kurttuğu otları tüketmektedir. Bu yoğurdu özel kılan, hayvanların yılın 11 ayı yeşil kalabilen doğal meralarda otlamaları ve doğal yollardan beslenmeleridir. Kaymağı iki parmak kalınlığında, yoğurdu katı, içindeki su oranı çok az olan yoğurdun kendine has mayhoşumsu bir tadı vardır (www.zonguldak.gov.tr/). İçerdiği vitamin ve kalsiyum yönünden zenginliği, kolesterol oranı düşük olan manda yoğurdunu diğer yoğurtlara göre çok daha sağlıklı kılmaktadır. Manda yoğurdu sadece gıda ürünü olarak değil şiirlere, manilere, türkülere de konu olarak, Çaycuma'ya, kültürel bir kimlik kazandırmaktadır (www.caycuma.bel.tr/).

Çaycuma'ya has manda ve inek sütünün karışımından yapılan yoğurdu ve ilçenin çok yönlü tanıtımını yapmak ve farkındalığı sağlamak için haziran ayının son haftası Çaycuma Belediyesi tarafından Çaycuma Yoğurt ve Kültür-Sanat Festivali düzenlenmekte, festivalde en güzel ve lezzetli yoğurt yarışması ile çeşitli kültür ve sanat etkinlikleri yapılmaktadır (Zonguldak Valiliği ve Zonguldak İl Özel İdaresi, 2015: 83).

Çaycuma Pelement Bezi (Elpek Bezi)

Çaycuma'nın yöresel bir değeri olan pelement bezi keten dokumalar kategorisine girmektedir. Bölgenin bir zamanlar en önemli tarım ürünlerinden

biri olan ketenin liflerinden üretilen pelement bezi, ter emici özelliği nedeniyle geçmişte yöre halkınca iç giyim, elbise ve ev tekstilinde kullanılmıştır. El yapımı “düzen” adı verilen ahşap tezgâhlarda pamuk ve keten ipliği ile dokunan bu bez üzerine işlenen yöresel nakışlar ve özellikle tel kırma ile tam bir sanat eserine dönüşmekte ve bugün otantik örtüler, yelek, buluz ve çanta gibi hediyelik eşya şeklinde değerlendirilmektedir (www.caycuma.bel.tr/). Bu kültür değerleri dışında; tel kırma, süpürgecilik, sepetçilik, sarma ve iğne oyası bölgede yaşatılan el sanatlarındandır. Ayrıca yöreye ait; Aman Of, Döktürü Muazzez; Maça Kızı ve Biriciksin ezgi ve türküleri ulusal kültür değerlerindedir (Zonguldak Valiliği ve Zonguldak İl Özel İdaresi, 2015: 69).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma kapsamında, Çaycuma ilçesinin sahip olduğu kültürel değerlere ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Daha sonra yerel halktan seçilen kişilerle bu değerlere ilişkin olarak farklı zamanlarda yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan verilerin yerel katılımcılardan sağlanması gerektiğinden, herhangi bir kurumdan izin alınmamış ve kendilerinden gönüllülük esasıyla veriler elde edilmiştir. Sorularla ilgili daha net cevaplar alabilmek için kendilerine yardımcı olunmuştur.

Katılımcılardan öncelikle kültür turizmini ve Çaycuma ilçesinin sahip olduğu kültürel değerleri düşünmeleri istenmiştir. Bu düşünceler vasıtasıyla, Çaycuma'nın kültür turizm potansiyeli hakkında ne düşündükleri belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının önemine yönelik görüşleri özetlenmiş ve çözümlenerek içerik analizi yapılmıştır.

Bu çalışmada, araştırma sorusuna cevap aranmak için nitel araştırmalarda en sık kullanılan tekniklerden olan görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma tekniğinin kullanılmasındaki genel amaç, yerel kültürel değerlerin yerli halk tarafından bilinirliğini belirleyerek, farkındalık oluşturmak ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğini ve korunmasını sağlamaktır. Araştırma konusuna yönelik nitelikli veriye ulaşmak için görüşme yöntemi kullanılmış ve derinlemesine verinin elde edilebilmesi hedeflenmiştir. Katılımcılar için soruların genelden özele doğru sıralaması yapılmıştır. Farklı zamanlarda yapılan görüşmeler aktif olarak 180 dakika sürmüştür. Araştırmanın yapılacağı kişilerin belirlenmesinden sonra görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırmaya katılan katılımcılarla gerçekleşen mülakatlardan temin edilen verilerin içerik analizinden önce katılımcıların demografik bilgileri-

ne yönelik tanımlayıcı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların 9'u kadın (%75), 3'ü (%25) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 50.5'tir. Katılımcıların eğitim durumuna göre sıralaması 8'i üniversite mezunu (%66,6), 4'ü lise (33,3) mezunudur. Söz konusu bilgiler aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Turistlere Ait Demografik Özellikler*

Katılımcı	Yaşadığı yer	Yaşı	Eğitim durumu
A	Zonguldak	62	Üniversite
B	Zonguldak	56	Üniversite
C	Çaycuma	47	Üniversite
D	Çaycuma	40	Üniversite
E	Çaycuma	34	Üniversite
F	Çaycuma	33	Üniversite
G	Çaycuma	30	Üniversite
H	Çaycuma	60	Lise
I	Çaycuma	65	Lise
J	Çaycuma	72	Lise
K	Çaycuma	62	Üniversite
L	Çaycuma	45	Lise

Mülakat Verilerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın önceki bölümünde ifade edildiği üzere, kültür turizminin bilinirliğine yönelik katılımcılara yöneltilen soruların birbirini tamamlar şekilde sorulmasına dikkat edilmiş ve genelden özele doğru sıralanmıştır. Katılımcılara genel olarak kültür ve kültür turizmi kavramlarının kendileri için ne ifade ettiği, Çaycuma ilçesinin kültürel değerler açısından zengin olup olmadığı, bu değerleri ne kadar bildikleri ve korunmaları hakkında ne düşündüklerini tespit etmeye yönelik sorular sorulmuştur. Katılımcıların soruları samimiyetle cevaplandıkları görülmüştür. Yarı yapılandırılmış sorulara vermiş oldukları cevaplar ve değerlendirmeleri aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 2. *Katılımcıların Kültür ve Kültür Turizmi Kavramına İlişkin Değerlendirmeleri*

Katılımcı	Katılımcıların Değerlendirmeleri
A	"...Geçmişten günümüze ve sonrasına aktarılan bir mirastır, zenginliktir."
B	"...kültür toplumun belli bölgelerinde o bölgeye ait belirlenmiş ve benimsenmiş değerlerdir. Kültür turizmi de tarihi ve kültürel etkinlikleri bizlerin hizmetine sunan bir etkinliktir."
C	"...Tarih ve sanatla ilgili her türlü etkinlikler kültürü ve bunun için yapılan gezilerde kültür turizmini oluşturur."
D	"...Çevremizdeki miraslar kültürümüzdür. Bunların tanıtılması ve yaygınlaştırılması için kültür turizmi yapılır."
E	"...Kültür değerlerimizdir ve bunların tanıtılması amacıyla yapılan geziler de kültür turizmidir."

F	“...Kültür bir toplumun bağlayıcı unsurudur. Bu kültüre ilişkin unsurların ortaya çıkarılıp tanıtılması için kültür turizmine gereken önemin verilmesi gerekir.”
G	“...Kültür turizmi yörenin tarihini, doğasını, yaşamını ve değerlerini ifade etmektedir.”
H	“...Kültür geçmiştir, geçmişten kalanlardır. Bunların tanıtılması, gezilip görülmesi de turizmdir.”
I	“...Kültür yörenin gelecek nesillere bırakacağı belgeler, bilgilerdir, en büyük hazinesidir. Bunların diğer toplumlara sunulup, aktarılması kültür turizmini oluşturur.”
J	“...Kültür birlik, beraberlik, dayanışmadır ve korunmalıdır. Kültür turizmi yörenin tanıtımı için iyi bir fırsattır.”
K	“...Kültür mirastır, tarihtir, gelenektir, töredir, toplumun zenginliğidir. Korunarak gelecek nesillere aktarılmalıdır. Kültür turizmi bu değerlerden beslenir.”
L	“...Gelenek, görenek, örf, adet ve geçmişin birikimi olan kültür çok önemlidir. Bunların turizm değeri olarak sunulması kültür turizmini oluşturur.”

Bulgulara göre, Katılımcıların kültür ve kültür turizmi ile ilgili tanımları benzerlik göstermektedir. Her katılımcı kültürü geçmiş ile bağdaştırmıştır. Miras, geçmişten günümüze ulaşan tarihi unsurlar, gelenek-görenek, örf-adet, sanat, bilgi, belge, zenginlik olarak değerlendirilmiştir. Birlik, beraberlik ve dayanışma unsuru olarak görülmüştür, korunması gerektiği vurgulanmıştır. Katılımcı görüşleri yukarıda yer alan Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Çaycuma İlçesinin Tarihi ve Kültürel Kaynaklarına İlişkin Değerlendirmeleri

Katılımcı	Katılımcıların Değerlendirmeleri
A	“...Çaycuma ve çevresinde geçmiş yıllardan günümüze kadar ulaşmış tarihi, kültürel kalıntılar bulunmaktadır.”
B	“...Çaycuma ilçesi tarihi ve kültürel olarak zengin bir ilçedir.”
C	“...Çaycuma kültürel açıdan son derece zengin bir ilçedir.”
D	“...Çaycuma’yı kültürel zenginlik açısından orta seviyede buluyorum.”
E	“...Özellikle Filyos beldesini kültürel açıdan zengin buluyorum.”
F	“...Çaycuma ilçesini tarihi ve kültürel açıdan son derece zengin bulmakla beraber bu konuda çalışmaların son dönemlerde ivme kazanması geç kalınmış bir gelişmedir.”
G	“...Çaycuma zengin bir kültüre sahiptir, ancak yeterli arkeolojik çalışmalar ve tanıtım yapılmamakta, tarihi değerlere yeterince önem verilmemekte bu durum ilçe ve ülke açısından eksiklidir.”
H	“...Çaycuma’da tarihi ve kültürel değerler yeterlidir.”
I	“...Tarihi zenginliklerimizi şu an için yeterli bulmuyorum ama Kadioğlu köyünde’ki mozaikler ve Filyos beldesinde’ki kazı çalışmaları hızlandırılırsa çok iyi gelişmeler olacağını düşünüyorum.”
J	“...Çaycuma kültürel ve tarihi açıdan zengindir ve hala ortaya çıkmayı bekleyen çok sayıda eser vardır.”
K	“...Çaycuma’yı kültürel ve tarihi açıdan zengin buluyorum.”
L	“... Çaycuma, bir ilçe olmasına rağmen çok zengin değerlere sahiptir.”

Bulgulara göre, katılımcıların büyük çoğunluğu Çaycuma ilçesinin tarihi ve kültürel değerler açısından zengin olduğu konusunda aynı fikirde olmakla beraber bu konuda yapılan çalışmaları yeterli bulmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı görüşleri yukarıda yer alan Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 4. *Katılımcıların Çaycuma İlçesinde Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Kaynaklarına İlişkin Bilgileri ve Bu Kaynakların Korunmasına İlişkin Değerlendirmeleri*

Katılımcı	Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Kaynaklara İlişkin Bilgileri	Kaynakların Korunmasına Yönelik Değerlendirmeleri
A	“...Özellikle Filyos beldesi ve Kadioğlu mozaiklerini biliyorum	“...Bu konudaki çalışmaların tamamlanmadığını, yeteri kadar değerlendirilmediğini ve korunmadığını düşünüyorum.”
B	“...Filyos beldesi dışında kendine özgü yöresel halk müziği ve halk oyunları vardır.”	“...Yeterince korunduğunu düşünmüyorum.”
C	“...Filyos beldesi, Gököl, Çayır köyü, Kadioğlu Mozaikleri Çivisiz camii ve Gavur ambarını biliyorum.”	“...Yeterince korunduğunu düşünmüyorum.”
D	“...Filyos beldesi, soğan dolması, mancar dolması, manda yoğurdu, malay yemeğini biliyorum.”	“...Yeterince korunduğunu düşünmüyorum.”
E	“...Filyos beldesini biliyorum.”	“...Yeterince korunduğunu düşünmüyorum.”
F	“...Filyos antik kentini, Çayır köyü su mağarasını, Kadioğlu mozaiklerini biliyorum.”	“...Son zamanlarda daha çok önemsendiğini ve korunmaya başladığını düşünüyorum.”
G	“...Filyos antik kenti, kalesi ve tiyatrosunu, Çayır köyü su mağarasını ve Kadioğlu mozaiklerini biliyorum.”	“...Yeterince korunmadığını düşünüyorum.”
H	“...Filyos beldesinde kale, Kadioğlu mozaikleri, Gavur ambarı, Akçahatipler köyü camii, Veli Baba türbesini biliyorum”	“...Korunduğuna inanmak istiyorum.”
I	“...Özellikle Filyos beldesi, Kadioğlu mozaiklerini biliyorum.”	“...Korunduğunu ve sahip çıkıldığını düşünmüyorum.”
J	“...Filyos antik kenti, Gavur ambarı, Çivili camii, Ceneviz mezarlığı, Manda yoğurdunu biliyorum.”	“...Yeterince korunduğuna inanmıyorum.”
K	“...Filyos antik kenti, Filyos kalesi, Kadioğlu mozaikleri, Gavur ambarı, Ceneviz mezarlığı, Çivisiz camii ve manda yoğurdunu biliyorum.”	“...Yeterince korunduğuna inanmıyorum.”
L	“...Kadioğlu mozaikleri, Filyos kalesi ve antik kent, Ceneviz mezarlığı, Veli baba türbesi, Çivisiz camii ve manda yoğurdunu biliyorum.”	“...Korunduğuna fakat yeteri kadar tanıtıldığını düşünmüyorum.”

Bulgulara göre, katılımcıların tamamı Çaycuma’daki tarihi, coğrafi ve kültürel değer olarak Filyos beldesini örnek olarak vermiştir. Daha sonra

özellikle Kadioğlu köyünde yer alan mozaikler konusundaki bilgiler dikkat çekmektedir. Çalışmamızda yer alan diğer örnekler; Gâvur Ambarı ve Ceneviz Mezarlığı, Akçahatıpler Köyü Merkez Camii, Veli baba türbesi, Çaycuma manda yoğurdunun da bilinen değerler arasında olduğu söylenebilir ancak Çaycuma Pelement Bezi (Elpek Bezi) hiçbir katılımcı tarafından örnek gösterilmemiştir. Ayrıca katılımcılarımızdan biri hariç tamamı bu değerlerin korunduğuna inanmadıklarını belirtmişlerdir. Düşünceler ve bulgular Tablo 4 'de verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Kültürel Mirasın Korunması ve Gelecek Nesillere Aktarılmasının Önemi Konusundaki Değerlendirmeleri

Katılımcı	Katılımcıların Değerlendirmeleri
A	"...Yaşam biçimi, dili, şivesi, tarihi, kültürü hepsi bir bütün olarak korunmalıdır. Bunların değişmesine, yok olmasına izin verilmemelidir. Bunları ne kadar iyi korursak o kadar sağlıklı ve mutlu oluruz. Doğanın ve kültürel değerlerin korunması konusunda herkes sorumlu bir davranış sergilemeli ve gelecek nesillere aktarmalıdır."
B	"...Geçmişini bilmeyen, tarihine sahip çıkmayan, kültürünü benimsemeyen toplumlar geleceğini sağlam temeller üzerine kuramazlar. Bu nedenle nesiller boyunca kültürel değerlerimizi korumalı ve sahip çıkmalıyız."
C	"...Kültürel mirası korumak ve gelecek nesillere aktarmak önemlidir. Geleceğimizi şekillendiren geçmişimizdir."
D	"...Kültürel mirası korumak ve gelecek nesillere aktarmak herkes için önemli bir görevdir. Unutulmasını engellemek için çalışmalar yapılmalıdır."
E	"...Kültür bir milletin geçmişini, değerlerini ifade eder, kıymetlidir, korunmalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır."
F	"...Kültürel miras toplumun hafızasıdır. Geleceğe güvenle bakabilmek bu hafızanın korunmasına muhtaçtır."
G	"...Kültürel mirasın korunması ve turizme kazandırılması gerekir. Bunun için devletin ve yerel halkın destek vermesi gerekir. Tarihin, yeşilin ve denizin bir arada olduğu bu bölgenin turizme kazandırılması bu değerlerin korunmasını sağlarken ekonomik olarak da destek verecektir."
H	"...Kültürel mirasın korunması, gelecek nesillere aktarılması geçmişini diri tutmak için önemlidir. Geçmişini olmayanın geleceği de olmayacaktır. Geleceğin dizayn edilmesi için gençlere kültürümüzü öğretmeli, bu konuda daha bilinçli olmalarını sağlamalıyız. Özellikle bazı etkinlikler düzenlenmesi buna yardımcı olacaktır."
I	"...Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunu önemsiyorum fakat bu konuda başarılı olduğumuzu düşünmüyorum."
J	"...Kültürel mirasın korunması tüm yöre halkının sorumluluğudur. Gelecek nesillere aktarılması için herkes bu değerlere sahip çıkmalıdır."
K	"...Kültür, tarih, miras önemli değerlerdir. Korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerekir. Unutulmasına izin vermemeliyiz."
L	"...Zengin bir kültüre sahip olmak kadar bunu koruyabilmek de önemlidir. Zamanla bu değerlerin unutulmaması ve yaşatılabilmesi için festivaller, yarışma, anı günleri gibi çeşitli etkinlikler yapılması gerektiğini düşünüyorum."

Elde edilen bilgilere göre, katılımcıların tümünün fikirleri kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda benzer özelliktedir. Katılımcılar; kültürel mirasın korunmasını önemseyerek, sahip çıkılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu konuda herkese görev ve sorumluluklar düştüğünü, desteklenmesi için bilinçli hareket edilmesini belirtmişlerdir. Ayrıca, yapılan görüşmelerde katılımcılardan bir kısmı bunun için çalışmalar ve etkinlikler yapılması konusunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Böylece geçmişimizi canlı tutarken ekonomik anlamda olumlu sonuçlar alabileceğimizi vurgulamışlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültür ve Turizm Bakanlığının hazırlamış olduğu Türkiye Turizm Stratejisi (2023) raporlarında; zengin doğal ve kültürel değerlere sahip kentlerimizin markalaştırılarak, turistler için bir çekim merkezi haline getirilmesi, yerel halkın somut ve soyut kültürel mirasın değeri ve korunması hakkında bilinçlendirilmesinin sağlanması konusuna vurgu yapılmış, kültür turizm potansiyellerinin değerlendirilmesinin önemi ortaya konulmuştur. Bu açıdan Çaycuma ilçesi, zengin sayılabilecek, dikkate değer kültür turizmi potansiyeli ile gerek ulusal gerekse uluslararası alanda bu değerlerini sunarak Kültür ve Turizm Bakanlığının hazırlamış olduğu çalışmaya katkı sağlayabilecektir. Çaycuma; Antik Teion Billaos Kenti, Filyos Kalesi, Kadioğlu mozaikleri, Gâvur Ambarı ve Ceneviz Mezarlığı, Akçahatıpler Köyü Merkez Camii, Pelement bezi ve manda yoğurdu gibi kültürel değerleriyle ön plana çıkmaktadır. Sahip olduğu zengin tarihi ve kültürel değerleri ile kültür turizminin geliştirilebileceği Çaycuma'nın; yerli ve yabancı turistlerin ziyaret etmek isteyebileceği destinasyonlardan birisi olabilmesi, bu değerlerin bilinirliğinin artırılması, yeterli bilinç ve farkındalığın oluşabilmesi için çalışmalara öncelikle yöre halkı ve yakın çevreden başlanması ve özellikle yerel yönetimlerin hazırlayacağı eğitici ve eğlendirici programlar ile sürecin desteklenmesi uygun olacaktır. Yerel halkta turizm bilincinin yerleştirilmesi daha sonra yapılacak çalışmaları kolaylaştırırken kültürel turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği destekleyecektir. Daha sonra, turizm gelişiminin sağlanabilmesi adına hazırlanacak stratejilerde ve yapılacak planlama çalışmalarında tüm kamu ve özel sektör birimlerinin iş birliği içerisinde olması ve yerel halkın da bu sürece dâhil edilmesi olumlu bir etki yaratacaktır. Bu süreçlerin sonrasında destinasyonda kültür turizm potansiyelinin değerlendirilebilmesi için tur operatörleri ile görüşmeler yapılarak ilçenin batı Karadeniz kültür turu rotaları içerisine alınması, çevreyi tanıtıcı broşürlerin basılması, belgesel, film gibi tanıtıcı unsurlara ağırlık verilmesi, yörenin yazılı-görsel-işitsel ve sosyal medyada, ulusal ve uluslararası fuarlarda daha sık yer alması, manda yoğurdu üzerine düzenli festivallerin yapılması, turistik altyapı ve konaklama faaliyetlerinin iyileştirilmesi, turistik çekiciliklere kolay erişim için ulaştırma imkanlarının artırılması, Antik Teion kenti ve Kadioğlu mozaikleriyle ilgili

devam eden kazı çalışmalarının ve restorasyon faaliyetlerinin hızlandırılması, kurulacak olan müzede kazı alanlarından çıkartılan tarihi değerlerin sergilenmesi, nadir bir örnek olarak ahşap ve çivisiz Akçahatpler Köyü Merkez Camisinin koruma altına alınması, Çaycuma-Saltukovada bulunan Zonguldak havaalanına Türkiye'den ve aktarmalı olarak dünyanın bir çok ülkesinden ulaşım imkanı sağlanması, Zonguldak Valiliği, Çaycuma Kaymakamlığı ve Belediyesi, Sivil toplum örgütleri, Kamu kurum ve kuruluşları, Üniversite ve turizmle ilgili tüm paydaşların amaç birliği içerisinde işbirliği ile hareket etmesi ve yatırımcıları bölgeye çekmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, G. ve Artvinli, E. (2011). Effects of Turkish Railway Museums on Cultural Tourism, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19 (2011): 131-138.
- Aksoy, E. and Yıldırım, Ş. (2017). Rise and Fall of Tios-Tieion. *World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium (WMCAUS)*, 245(7), Prague, Czech Republic.
- Aktan, C.C. ve Tutar, H. (2007). *Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 6(20): 1-11.
- Arslan Kalay, H. ve Yıldız, S. (2017). Akdamar Anıt Müzesi'nin (Kilisesi) Tarihsel Süreçleri ve Kültürel Miras Turizmi Açısından Önemi, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1): 121-136.
- Artal-Tur, A. (2018). Culture and Cultures in Tourism. *An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 29(2): 179-182.
- Atasoy, F., İnceöz, S. ve Öztürk, İ. (2018). Kırsal Turizm Kapsamında Gerçekleştirilen Kültür Turizmi: Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası Örneği, *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 2(1): 06-14.
- Atasoy, S. (2014). Filyos – Tios: *Batı Karadeniz'de Antik Bir Kent. İnsan, Kimlik, Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2014. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak. ss: 3-9.
- Ayaz, B. ve Günaydın, A. (2019). Zonguldak Yöresi Türbe, Yatır ve Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 134-148.
- Bahçe, A.S. (2009). Kırsal Gelişimde Kültür (Mirası) Turizmi Modeli, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25): 1-12.
- Çokişler, N. (2015). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Paket Turlarda Kullanımı Konusuna Seyahat Acentelerinin Bakış Açılı: Karadeniz Turları Örneği*. I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators (EITOC), 28- 30 May 2015, Konya, Turkey.
- Çulha, O. (2008). *Kültür Turizmi Kapsamında Destekleyici Turistik Ürün Olarak Deve Güreşi Festivalleri Üzerine Bir Alan Çalışması*, *Journal of Yasar University*, 3(12): 1827 - 1852.
- Ekmen, F. G. (2014). *Zonguldak'ta Kültürel ve Endüstriyel Mirasın Korunması ve Özel Bir Teşebbüs Örneği: Çanakçılar Arkeoloji ve Etnografya Müzesi. İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu*, 16-18 Ekim. 2014. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak. ss: 9-20.
- Fidan, A. (2016). Antik Liman Kentlerindeki Sosyal Yaşam Üzerinde Deniz Ticaretinin Etkisi, Tieion / Teion Antik Kenti Üzerine Bir İnceleme, *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 9(3): 84-101.

- Gögebakan, Y. (2015). *Dünya Üzerinde Kültürel Varlıkların Turizme ve Ekonomiye Katkısı, Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2): 48-71.
- Güngör, Y. (2018). *Tarih Kültür Turizmi ve Kartepe, Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2): 395-401.
- Hayta, Y. (2016). *Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 165-184.
- <https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/tr811-zonguldak-turizm-yatirim-rehberi.pdf> [Erişim tarihi: 15.05.2021].
- <https://caycuma.bel.tr/turizm/> [Erişim tarihi: 17.05.2021].
- <https://www.unwto.org/sustainable-development> [Erişim tarihi: 20.04.2021].
- <https://www.sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 21.04.2021].
- http://www.caycuma.org/sayfalar/caycuma_tanitim.asp [Erişim tarihi: 25.04.2021].
- <https://www.bakkakutuphane.org/dokumanflipbook/caycuma-belediyesi-2014-2019-stratejik-plan/373> [Erişim tarihi: 12.05.2021].
- <https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/%C3%87aycuma/31> [Erişim tarihi: 11.05.2021].
- <http://www.caycuma.gov.tr/caycumanin-tanitimi> [Erişim tarihi: 12.05.2021].
- <https://arkeoloji.beun.edu.tr/tieiontiosion.html> [Erişim tarihi: 12.05.2021].
- <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/zonguldak-karabuk-bartiri-ille-turizm-sektor-analizi/1081> [Erişim tarihi: 14.05.2021].
- <https://www.bakkakutuphane.org/dokumanflipbook/caycuma-belediyesi-2014-2019-stratejik-plan/373> [Erişim tarihi: 16.05.2021].
- <http://www.caycuma.gov.tr/caycumanin-zeugmasi> [Erişim tarihi: 17.05.2021].
- <http://www.zonguldak.gov.tr/manda-yogurdu> [Erişim tarihi: 17.05.2021].
- Korkmaz, H. ve Kafa, N. (2020). *Kültürel Varlıkları Ziyaret Edenlerin Motivasyon ve Deneyimleri: Nemrut Örneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69): 1238-1249.
- Kortanoğlu, R.E. ve Kortanoğlu, M.S. (2013). *Tios Antik Kenti ve Korunma Sorunları. Ş. Dönmez içinde, Güneş Karadeniz'den Doğar, Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar* (ss. 261-272) Ankara: Hel Yayıncılık.
- Köz, E. N. (2014). *Sürdürülebilir Kültür Turizmi Algısının Nesillere Göre Tekrar Gelme Niyetine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Lynch, M., Duinker, P. N., Sheehan, L.R., Chute, J. E. (2011). The Demand for Mi'kmaw Cultural Tourism: Tourist Perspectives, *Tourism Management*, 32(5): 977-986.
- Meydan Yıldız, S.G. (2018). *Kültürün Mekânsal Değişimler Üzerindeki Etkisi, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(3): 173-184.

- Oğuz, E.S. (2011). *Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2): 123-139.
- Öztürk, B. (2015). *Tios'tan Filyos'a Kentin Adı*, (Editör) Atasoy, S. ve Yıldırım, Ş.: *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios içinde* (ss. 28-43) 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztürk, B. (2012). *Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion) Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, B. (2008). Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti, *Arkeoloji Sanat*, (128): 63-78.
- Sevimli, Y. ve Sönmezdağ, A.S. (2017). Özel Gün Tatlıları: Kültür Turizmi Açısından Önemi, *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 1(2): 18-28.
- Toptaş, A. (2020). Kültür Turizminin Kadın Girişimcilerin Yaptıkları Yeniliklere Etkisi: Boğatepe Köyü'nün Örnek Vaka Analizi ile İncelenmesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3378-3391.
- Uğur, İ. ve Apak, Ö, C. (2019). *Kültür Turizmi Destinasyonlarının Arz Yapıları Üzerine Bir Araştırma: Safranbolu Örneği*. 4.International Congress on Social Sciences (İKSAD), 5-8 September 2019, Erzurum, Turkey.
- Üstüner, M. (2019). *Kültür Turizmi Deneyimlerinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Diyarbakır Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, Batman.
- Yıldırım, Ş. (2017). Tios - Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14): 206-242.
- Yıldırım, Ş. (2020). Gökçebey Üçburgu Emporionu, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E -Dergisi*, 7(1): 2-31.
- Yıldız, S. B. ve Kılıç, S. N. (2016). Kültür Turizmine Katılan Yerli Turistlerin Kapadokya Algısının Tekrar Ziyaret Etme ve Tavsiye Etme Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Akademik Bakış Dergisi*, (53): 166-185.
- Yücel, B. ve Ertin, G. (2019). Muğla Kentinin Kültür Turizmi Potansiyeli. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 99-112.
- Yüksel, A.F. ve Atasoy, S. (2007). Karadeniz'de Bozulmamış Tek Yer Antik Tios/Tieion'da (Zonguldak-Çaycuma-Filyos) Arkeojeofizik Çalışmalar, Türkiye Jeoloji Kurultayı, 16-22 Nisan 2007, *Bildiri Özetleri*, Ankara, 128-130.
- Zonguldak Valiliği ve Zonguldak İl Özel İdaresi. (2015), *Zonguldak Turizm Master Planı*. Ankara: Akdan Danışmanlık.
- Zonguldak Valiliği, Zonguldak Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü (2010). Kültür Envanteri (Zonguldak Merkez ve İlçeler), Zonguldak: Kültür ve Turizm Müdürlüğüne basılmıştır.

Bölüm 19

HUKUK SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE

Vefa ADIGÜZEL^{1}*

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
vefaadiguzel@gmail.com, ORCID 0000-0002-8901-4251

Nerede toplum varsa

Orada hukuk vardır.

M. T. Cicero

Giriş

Hukuk, toplumsal düzeni sağlama araçlarının başında gelmektedir. İnsan, doğası gereği yalnız yaşayamayan bir varlıktır. İnsanlık tarihinden günümüze uzanan süreçte, bir arada yaşayan insanların hayatlarını düzene koymak için birçok düzenleme yaptıkları söylenebilir. Kendi kültürel gelenekleri içinde örf ananeden başlayıp toplum sözleşmelerine oradan da modern kanunlara kadar yapılan düzenlemeleri görmek mümkündür. Kısacası, toplumsal düzeni sağlamak için oluşturulan kurallar olarak nitelendirilen “hukuk”; ister sözlü olsun ister yazılı olsun, tarihsel ve sosyolojik bir gelişime sahiptir. Bu tarihi süreç, hukuk ve hukuk sosyolojisine duyulan ihtiyacı arttırmıştır.

Bu çalışmada hukukun toplumsal işlevi, temel dinamikleri ve hukuk sosyolojisinin analizi ele alınmıştır. Hukukun doğası, hukuk sosyolojisinin pratikleri ve öncüleri belli bir disiplin içerisinde aktarılmıştır.

Hukukun Tanımı ve Toplumsal İşlevi

Her toplumda uyulması zorunlu olan toplumsal düzeyde ilişkileri düzenleyen yazılı normatif düzenlemeler hukuk kavramını tanımlamaktadır. Hukuk, uyulması zorunlu olan normları ifade etmektedir. Norm ise insanlar tarafından konulan ve taraf olan kişilerin uymak zorunda olduğu temel yazılı kurallardır. Hukuk, hak kelimesini doğrulayan yetkiler bütünüdür. Hukuk, sadece bireyler arasındaki ilişkileri tanımlayan kurallar değildir. Akın Türk’e göre, kişilerin devletle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen, kuralları devletin yetkili organları tarafından verilen ve kamu gücüyle desteklenen yaptırım özelliği olan kurallar bütününe hukuk denir (2009: 3). Hukukun işlenmesi ve yazılı kurallara bağlı olması yaptırım özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Hukuk kuralları, sosyal hayatta belli bir amacı gerçekleştirecek etkinlikleri içermektedir. Hukukun sözlük anlamı “haklar”dır. Fakat hukuk kavramı teknik anlamda kullanıldığında hukuk kuralları anlaşılmaktadır. Hukuk kurallarının amacı eşitliği ve adaleti sağlamaktır. Kişilerin ve toplumun ortak yararını, insanların barış ve huzur içinde yaşamasını sağlayacak olan hukuk kuralları, kamu düzenini gözetmelidir. Bu yüzden hukuk, ortak iyiliği gerçekleştirmek amacıyla konulan ve kamu gücü ile desteklenen kurallar olarak da tanımlanabilir (Bilgi ve Demirkapı, 2013: 13). Hukuk, kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini istenilen düzeyde gerçekleştiren temel bir araçtır. Hukukun üretken olmasında devletin yetkili organları ile kamu gücüyle desteklenen sosyal kurallar önemlidir (Akın Türk, 2009). Hukuk siste-

mi toplumsal ilişkileri düzenlerken ve herkes için uyulması gereken kuralları işletirken yapısal özelliklerinden hareket etmektedir. Hukuk kuralları, doğası ve özellikleri ile güven vermelidir.

Hukuk kavramının en önemli özelliği kurallara bağlı olmasıdır. Hukuk için kurallar temel ilke ve esaslardandır. Kişiler bu kurallar çerçevesinde davranışlarını ve eylemlerini gerçekleştirirler. Bu yüzden herkes için hukuk düşüncesine uygun bir modelin varlığı temel ihtiyaçlardandır. Hukuk kuralları insanların dışa yansıyan davranışları üzerinde işlem görür. Bu nedenle, insanların düşünce dünyasındaki görüşler hukuk kurallarının dışındadır. Hukuk kuralları insanların davranışlarını olumlu veya olumsuz olarak nitelendirir. Olumlu davranışlar toplum tarafından kabul görür, olumsuz davranışlar ise toplum tarafından kabul görmezler. Normlara ve değer yargılara uygun davranışlar, hukuk kurallarını ifade etmesi bakımından mevzuat hukukunu (olan hukuku) açıklar. Doğal hukuk, anlaşılması gereken en üst noktayı ifade etmektedir (Keyman,1998). Bu yüzden doğal hukukun güvenilirliği ve geçerliği yüksektir.

Hukuk kuralları toplumun temel değerlerine uyumlu olmalıdır. Hukuk kuralları insan ürünü (Kayar ve Üzülmöz, 2005: 12) olarak toplumsal ihtiyaçlara cevap vermektedir. Hukuk ilkesine ait bu özellik, diğer toplumsal düzen kurallarından farklıdır. Çünkü hukuk kuralları sosyal düzen kurallarından ayrılarak herkese eşit davranma prensibine bağlı kalmalıdır.

Hukuk kuralları toplumsal ve bireysel yararları koruma amacını taşımaktadır. Yazılı normlardan oluşan bu kurallar, toplumsal hayatta uygulanacak olaylar gerçekleşmeden önce işlev görmelidir. Çünkü hukuk kuralları uygulanacak eylemlerden önce vardır. Bu yüzden hukuk kuralları, olaylara ve durumlara karşı tarafsızlık ilkesini uygulamak zorundadır. Hukuk sistemi normatif düzenlemelere dayanmaktadır. Hukuk, yapısı gereği genellik kurallını uygular (Kayar ve Üzülmöz, 2005: 10). Hukuk kuralları herkese uygulanması açısından süreklilik göstermektedir. Hukuk, kuralları ve özelliğiyle bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma ihtiyacından doğmuştur.

Sosyolojik Açıdan Hukuk Kavramı

Sosyoloji, toplumsal yaşamın ve toplumsal ilişkilerin incelenmesine yönelik bir bilimdir. Toplumsal hayatta bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri, davranış kalıplarını, sosyal süreçleri ve kültürel dokuyu inceleyerek sosyal etkileşimi irdelemektedir (Erkal, 1983). Sosyoloji, kendine özgü bir yöntem ve metot geliştirerek bilime katkı sunmaktadır. Sosyoloji, sosyal ilişkileri ve etkileşimi analiz ederken veriler toplar, bu verileri sınıflandırarak teoriler geliştirir. Sosyoloji elde ettiği veri ve olgulardan hareket ederek bir takım yardımcı kavramlar ve alt birimler oluşturur. Toplumsal ilişki, toplumsallaşma, rol, statü, sistem, örgüt, kitle, norm, grup vb. (Gürkan, 1994) kavramlar sosyoloji dünyasında işlev görmektedir.

Toplumsal olayların farklılığı ve bu olayları inceleyebilmek için sosyoloji literatüründe kullanılan yöntemler, sosyoloji biliminin uzmanlaşmasını sağlamıştır. Hiçbir toplumsal olgu veya olay tek bir teknik ile çözümlenemez. Çünkü toplumsal hayatı oluşturan etmenler arasında ilişkisellik ve işlevsellik söz konusudur. Bu yüzden sosyoloji, sosyal gerçekliğin bütünü ve bütünü parçalarından doğan karşılıklı ilişkileri açıklayabilecek ayrı ayrı uzmanlık dallarına sahiptir. Sosyolojinin temel kavramları, yöntem ve teknikleri sosyologlara belli bir alanda çalışma özgünlüğü sunmaktadır. Sosyolojinin alt dalları ve temel prensipleri genel sosyoloji adı altında sıralanmaktadır. Her biri toplumsal yaşamın belli bir kısmını kendisine konu alan sosyolojinin dalları; köy, kent, eğitim, edebiyat, din, siyaset, ahlak, iktisat ve hukuk sosyolojisi olarak adlandırılmaktadır (Gürkan, 1994: 16).

Sosyolojik açıdan hukuk kavramı, sosyal bir olgu olarak görülmektedir. “Hukuk insanların yine insanlar için meydana getirdiği kurallar bütünüdür. O, insandan çıkıp uyulmak ve uygulanmakla yine insan yaşamına katılır” (Aral,1988:8). Bu bağlamda hukuk, toplumsal hayatın özel bir birimini oluşturur. Henri Levy-Bruhl’a göre, “hukuk, her an ait olunan grubun dayattığı toplumsal ilişkileri belirleyen zorunlu kurallar bütünüdür” (Bal, 2012: 37). O halde denilebilir ki, hukuk sosyal hayatı etkileyen önemli bir unsurdur. Hukuk bu özelliği ile toplumsal yaşamın bir parçası olarak bireyler arasındaki ilişkileri etkiler. Toplumsal olay ve olgularda normların etkin olması, hukukun sosyolojik açıdan ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Hukuk, bir bütünlük içinde norm sistemini, etik değer düzeni ve sosyal olguları kapsayan sosyal bir kurumdur. Hukukun norm sistemini, hukuk dogmatizmini, etik düzeni, hukuk felsefesini ve sosyal olguları da hukuk sosyolojisi açıklamaktadır (Bal, 2012: 38). Hukuk dogmatizmi, hukuksal alana ilişkin bir norm teorisi geliştirerek pozitif hukukun temel kavram ve ilkelelerini inceler. Hukuk felsefesi ise, hukuk kuralları sonucu ortaya çıkan değere ilişkin ideal bir sosyal düzeni gerçekleştirecek hukuku tanımlamaktadır. Bu iki hukuk faktörü hukukun soyut boyutuna girmektedir. Hukuk sosyolojisi ise toplumsal olgular, kişiler ve gruplar arasındaki davranışları ve karşılıklı ilişkileri açıklaması bakımından hukukun somut boyutuna girmektedir. Hukuk sosyolojisinin somut verilere dayanması, hukukun kurumsal kimliğini göstermektedir. Çünkü hukuk sosyolojisi sosyal olgular üzerinden açıklanmaktadır (Gürkan, 1994: 31).

Hukuk sosyal olguların açıklanmasında, sürekliliğinde ve toplumsal ihtiyaçları karşılama sosyal kurum işlevi görmektedir. Hukuk toplumun ortak değerlerini içeren ve buna bağlı olarak norm sistemini gerçekleştiren sosyal bir olgudur. Hukuk sisteminin temel kaynağı, sosyal gruplardan çıkmaktadır. Hukuk sosyal kurum kimliği ile norm ilkelerine başvurarak toplumsal hayatta yaptırımlarda bulunur. Toplumsal hayatta insanların ortak yararına hizmet eden hukuk kurumu, sosyal düzene uymayan davranışları cezalandır-

rarak sosyal düzende güçlü bir kolektif bilinç oluşturur. Temel anlam ve fonksiyonuyla hukuk sosyolojisi, hukuk kurumunun sosyolojisidir (Bal, 2012).

Hukuk sosyolojisi, sosyal hayattaki ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişimini sosyal olgular çerçevesinde açıklayan bir bilim dalıdır. Işıktaş'a (2008) göre hukuk sosyolojisi, toplumsal hayatta yürürlükte bulunan veya yürürlükten kalkmış normların oluşum nedenlerini inceler. Bu normlardan doğabilecek sonuçlar toplumsal yapı içinde değerlendirilir. Hukuk sosyolojisi toplumsal yaşamda farklı konular üzerinde etkili olmaktadır. Toplumsal yapı, gelenek ve görenekler, sosyal ilişkiler, sistem ve iktidar olgusu gibi konulardan doğabilecek sonuçlar üzerinde pratik değerlendirmelerde bulunan hukuk sosyolojisi, bu yönüyle toplumsal sürecin bir ürünü olarak kabul edilmektedir.

Hukuk sosyolojisinin konusuna ve işlevine yönelik temel tartışmalar geleneksel ve modern dönemlerde görülmüştür. Bu tartışmalardan biri, hukukun sınıfsal bir baskı aracı olduğu şeklindeki Marksist tezdır. Hukukun bu geleneksel analizi, hukukun emredici görüntüsünün Marksistler tarafından kabulüne yol açar. Lenin'e göre hukuk sistemi, ceza yasaları biçiminde tehditle desteklenen buyruklar içeren cebri örgütlenmedir. Bu yönüyle hukuk, egemen sınıfın hizmetine sunulmuştur. Hukuk kuralları, kitlelere bir şeyi yapmasını ya da bir şeyi yapmaktan kaçınmasını söyleyen talimatların temel biçimidir (Collins, 2013: 137).

Her toplumsal yapı kendi hukuk sistemini yaratır. Değişen sosyal yapılar, zamanla hukuk kurallarını da değiştirmiştir. Hukuk ile toplumsal koşullar arasında mevcut bir uyum sürecinden bahsedilebilir. Çünkü hukuk sosyolojisi hukuksal olgularla işlev görmektedir. Hukuk sosyolojisinin temel konusu; sosyal yapı ve bu sosyal yapı içerisinde gerçekleşen ilişkilerin, etkileşimlerin olgusal düzeyde değerlendirilmesidir.

Hukuk sosyolojisi, toplumsal yaşamda hüküm, karar ve normlarla etkili olmaktadır. O, hukukun kanunnamelerde ve şerhlerdeki metinlerin okumayı değil, hukukun sosyal saha rollerini incelemek ister. Hukuk sosyolojisi, toplum realitesinden hareket ederek hukuku bu sosyal gerçeğin içinde aramaktadır. Hukuk toplumsal hayatı tanzim eden normları uygularken belirli bir fonksiyonu ifade etmektedir. Bu durum, hukuku toplum hayatının kendisini tanzim için yarattığı bir ürün olarak göstermektedir. Bu bakımdan hukuk sosyolojisi, hukuka vakıa hakikatleri cephesinden bakar ve onu diğer vakıalar arasındaki hakiki yerine yerleştirmeye çalışır (Topçuoğlu, 1960).

Hukuk toplumsal yaşamın zorunlu bir ürünü olarak toplumsal olgular hakkında bilgi verir. Fakat Gürkan'a göre, hukuk ve toplumsal yaşam arasında uyumsuzluk tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bazen hukuk toplumsal yaşamın gerisinde kalmış bazen de hukuk devrimleri nedeniyle toplumsal yaşamın önüne geçmiştir (1994: 38). Hukuk ve sosyal yapı arasındaki ilişki, hukuk sosyolojisinin konusunu ve yöntemini tartışmaya açmıştır.

Hukuk sosyolojisi kendisine konu olarak sosyal gerçeklikler arasından hukuksal olguları seçmektedir (Can, 1993: 4).

Hukuk sosyolojisi, sosyologların ve hukukçuların ortak alanıdır. Her iki sınıf arasında kavramsal ve içerik düzeyinde tartışmalar yaşanmıştır. Bazı sosyologlar sistematik hukuk sosyolojisini savunurken, bazı hukukçular da sosyolojinin görevini jenetik tatbiki olduğunu dile getirmişler, bazı hukukçular ise sosyal olgular âlemini doğrudan hukuk biliminin konusu olarak görmüşlerdir. Hem sosyologlar hem de hukukçular zamanla karşılıklı bilgi akışını sağlayarak bir disiplin olarak hukuk sosyolojisini oluşturmuşlardır (Bal, 2012: 53). Hukuk sosyoloğunun amacı, hukuksal veri ve olguları tanımlamaktır. Hukuk sosyoloğu, hukuksal bir sosyal olguyu belirleyerek bu olgunun gelişimini ve toplumsal görünümünü hukuk sosyolojisi bağlamında incelemek zorundadır. Çünkü hukuk sosyolojisinde bir olgunun başka bir olgu tarafından etkilenmesi mümkündür. Hukuk sosyolojisi, değişen toplumsal koşullara karşı özgün bir hukuksal zemini yaratmalıdır. Bu yüzden hukukun sosyolojik açıdan ele alınması önem teşkil etmektedir.

Hukuk Sosyolojisinin Pratiği, Konusu ve Alanları

Hukuk sosyolojisi toplumsal hayatta oluşan sorunlara karşı hukuk sisteminin işletilmesini sağlar. Çünkü hukuk sosyolojisi düzenleyici ve denetleyici bir işleve sahiptir. Sosyal hayatın olgusal bir ürünü olan hukuk sosyolojisi, bireyler arasındaki ilişkide ideal seviyeyi gerçekleştirmelidir. Diğer bir ifadeyle hukuk sosyolojisi insanlar arasında rasyonel bir düzenlemeyi teşkil etmektedir. Gürkan, hukuk sosyolojisini teorik hukuk sosyolojisi ve uygulamalı hukuk sosyolojisi olmak üzere iki ana eksen üzerinden değerlendirmektedir (1994). Hukuk sosyolojisinin temel konusu, olgusal veriler üzerinden güvenilir bilgilere ulaşmaktır. Hukuk sosyologları, “olanı” inceleyerek sağlıklı, güvenilir ve geçerliği olan bilgiler ortaya koymaktadır. Teorik hukuk sosyolojisi ile uygulamalı hukuk sosyolojisi arasında içerik yönünden bir ayrım söz konusudur.

Teorik hukuk sosyolojisi, hukukun toplumsal gerçekliğini anlamaya yöneliktir. Hukukun sosyal hayattaki gerçek kaynakları nelerdir? Toplumsal koşullar ile hukuk arasında nasıl bir ilişki vardır? Hukuk kuralları hangi sosyal faktörlerin etkisiyle değişmektedir? Bu soruların cevabını bulmak için gözlem ve deneye dayanan veriler toplanır. Bu çalışma ile hukukun tarihsel gelişimi ortaya çıkar. Bu işlem yapılırken herhangi bir kural ilkesi ortaya konulmaz. Buradaki amaç, hukukun sosyolojik teorisini oluşturabilmektir (Bal, 2012). Teorik hukuk sosyolojisi, teorik sorunları belirledikten sonra bu sorunlara ilişkin uygulamaya geçmektedir. Teorik hukuk sosyolojisi, sosyal yaşam ile hukuk arasındaki ilişkiyi inceleyerek hukukun gelişimini, dönüşümünü ve temel özelliklerini açıklamaktadır. Fakat bu noktada hukuk kavramı toplumsal yaşamdan bağımsız ele alınmamalıdır. Çünkü hukuk,

toplumsal yaşamın bir ürünüdür. Bu bağlamda teorik hukuk sosyolojisinin amacı; hukukun tarihselliğini, gelişimini, temel etkinliklerini, pratiklerini ve değişimini bilimsel yöntemlerle inceleyerek hukuk sisteminin anlaşılmasına katkı sağlamaktır (2012: 56).

Hukuk sosyolojisinin bölümleri hakkında net bir sınıflama yapılmamaktadır. Bazıları klasik hukuk dallarının sonuna “sosyoloji” eki getirerek kamu hukuku sosyolojisi, anayasa hukuku sosyolojisi, medeni hukuk sosyolojisi gibi bölümler oluşturmuşlardır. Hukuku sosyolojik açıdan açıklayabilecek ortak bir tanım bulmak zordur. Bu yüzden hukuk sosyolojisinin konularını tespit etmek oldukça zordur. Çünkü hukuk sosyolojisi birden fazla olguya açık olması nedeniyle karmaşık bir yapıya sahiptir. Genç bir bilim dalı olan hukuk sosyolojisinin alt bölümleri henüz gelişimini tamamlayamamıştır. Bu konuda en kapsamlı çalışma Gurvitch’in sosyolojik katkılarıdır (Gürkan, 1994: 54). Topçuoğlu, Gurvitch sosyolojisine bağlı olarak teorik hukuk sosyolojisini üç ana bölümlerle sınıflandırmıştır. Sistemik hukuk sosyolojisi, hukuki tipoloji ve jenetik hukuk sosyolojisi olarak adlandırılan bu bölümler hukukun temel kaynaklarını, hukukun topluluk tiplerini ve hukukun gelişimini anlatmaktadır (1984: 176).

Pozitif hukukun temel kaynakları; yazılı hukuk kuralları, örf adet hukuku ve içtihatlardan oluşmaktadır. Pozitif hukukun dayanak noktasını oluşturan bu kaynaklar hukuk sisteminin aldığı şekillerdir. Dolayısıyla bu özellikler hukukun gerçek kaynakları değildir. Tarihsel ve sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, hukuk devletten önce de vardı. Bu yüzden yazılı hukuk kuralları hukukun gerçek kaynakları olamaz. Örneğin; örf ve adetler yazılı hukuk kurallarından önce işlev görmüşlerdir. Hukukun temel kaynakları hukuk müesseseleridir (Bal, 2012: 57). Hukukun gerçek kaynaklarını görebilmek için toplumsal kurumların gelişimini bilmek gerekir. Devletin, ailenin, derneklerin ve mirasın nasıl oluştuğu hukuki kaynaklar için temel esaslardandır. Sistemik hukuk sosyolojisi, tarihsel süreçte hukuku yaratacak gerçek kaynakları bulmaya çalışır. Hukukun kaynaklarını ifade etmede hukuk kurallarını oluşturan ve geliştiren yöntemler önemlidir. Kamu kuruluşları tarafından konulan kurallar yazılı nitelik göstermektedir. Bazı hukuk kuralları hâkimler tarafından verilir buna içtihat hukuku adı verilir (Bilgili ve Demirkapı, 2013: 48). Sistemik hukuk sosyolojisi, hukukun kaynağını toplumun kendisinde arayarak hukukun dogmatik ilkelerinden ayrılmaktadır.

Topçuoğlu’na göre hukuk tipolojisi, toplumda var olan çeşitli hukuk sistemlerini veya hukuk kadrolarının tipleştirilmelerini işler. Bu hukuk anlayışı, topluluk tiplerine göre oluşan hukuk sistemlerini incelemektedir. Hukuk tipolojisi, hukuk kadrolarının tahlili ve hukuk sistemlerinin özelliklerini belirtmektedir. Hukuk gruplarını sadece kendi dallarına göre sınıflandırmak sosyolojik açıdan bir değerlendirme olmayacaktır. Hukuk sosyolojisi, hukuk sisteminin yarattığı topluluk tiplerine göre sınıflanmaktadır. Hukuk tipolo-

lojisinin temel amacı: topluluk tiplerini ölçüt alarak bir hukuk sosyolojisi pratiği ortaya çıkarmaktır.

Hukuk, sosyal olguların niteliklerine göre farklılık gösterdiği gibi, toplumsal değişmelere bağlı olarak da farklılık göstermektedir. Genetik hukuk sosyolojisi, hukuku toplumsal değişimin dinamikleri içerisinde ele almaktadır. Hukuk toplumsal gelişmelerden etkilendiği gibi sosyal gelişmeleri de etkilemektedir (Gürkan, 1994:).

Uygulamalı hukuk sosyolojisi, teorik hukuk sosyolojisinin sahada işlenmesidir. Teorik hukuk sosyolojisinin temel pratikleri, kuralları ve prensipleri uygulamalı hukuk sosyolojisi ile hayata geçirilir. Hukuk sistemi, teorik ve uygulamalı hukuk sosyolojisi ile toplumsal gerçekliğin sosyolojik boyutunu göstermektedir.

Hukuk Sosyolojisinin Tarihsel Kökenleri

Hukuk sosyolojisinin bilimsel kimliği tarihsel bir geçmişe dayanmaktadır. Çünkü her bilim dalı toplumsal hayatta varlık gösterebilmek için belirli bir kaynağa ve tarihsel bir gerçekliğe sahiptir. Hukuk sosyolojisinde siyaset, ekonomi, kültür ve din gibi konular üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu yönüyle hukuk sosyolojisinin tarihinde bilimsel olguları görmek mümkündür. Hukuk sosyolojisi, hukuk ve toplum ilişkisini inceleyerek sosyal düzenin sağlanması ve korunması noktasında etkinlik göstermiştir. Hukuk sosyolojisinin tarihçesini uzun bir döneme ayırmak yanlış olacaktır. Çünkü hukuk sosyolojisi oluşmadan önce toplum, hukuk ve politikaya ilişkin görüşlerini dile getiren düşünürler olmuştur.

Gürkan'a (1994: 83) göre, sosyolojinin ve hukuk sosyolojisinin gerçek öncüleri İlk Çağda Aristo, modern zamanlarda ise Montesquieu olarak bilinir. Fakat Montesquieu'dan önce hukuk, toplum ve devletle ilgili sosyolojik görüşlerini dile getiren İbni Haldun bu alanda farklıdır. İbni Haldun'un toplum tipolojisi ve siyaset teorisi hukuk ilkeleri ve hukukun temel problemleri hakkında bilgi vermektedir. Hukuk sosyolojisinin tarihsel köklerini Aristo, İbni Haldun ve Montesquieu oluşturmaktadır. Hukuk sosyolojisinin fikir öncüleri sadece bu isimlerden ibaret değildir. 19.yy da yaşamış birçok tarihçi, etnolog ve sosyolog hukuk sosyolojisinin bir bilim olarak kurulmasına katkı sağlamıştır. Hukuk sosyolojisinin temel amacı, bir disiplin içinde evrensel kriterlere ulaşabilmektedir. Bu yüzden Aristo, İbni Haldun ve Montesquieu hukuk sosyolojisinde evrensel bir nitelik belirtir.

Aristo

Aristo, ilkçağlardan günümüze kadar birçok düşünce sistemlerini etkilemiştir. Farklı çalışma alanlarında görülen Aristo, sadece felsefe dünyasında işlev görmemiştir. Felsefe, siyaset bilimi, hukuk felsefesi ve hukuk sosyolo-

jisine bilimsel düzeyde katkı sağlamıştır. Topçuoğlu'na göre Aristo, hukuk sosyolojisinin ilk öncülerindendir (1946: 124). Aristo'dan önce hukuk sosyolojisinin konuları üzerinde çalışma yapan düşünürler olmuştur. Fakat bu düşünürler dönemin şartlarına göre görüşler dile getirerek bilimsel araştırmalardan uzak kalmışlardır. Topçuoğlu'nun belirttiği gibi, Aristo'dan önce düşünürlerin işlediği konuların niteliği farklıydı. Çünkü bu dönemin temel felsefesinde ahlak, siyaset ve teoloji konuları hâkimdi. Bu konular ile toplumsal düzenin sağlanması ve ıslah edilmesi hedeflenmekteydi. Aristo bu noktada farklılık göstermektedir. Çünkü Aristo toplumsal ilişkiler ve ilişkilerin gerçekleştirildiği insan topluluklarına yoğunlaşmıştır. Aristo toplumsal ilişkiler üzerinden toplumsal gerçekliğe vurgu yapmaktadır.

Aristo'ya göre hukuk, nomosun ürünüdür yani sosyal düzenin bir parçasıdır. Nomos, toplumsal dünyada etkin olan davranış kurallarının tümünü oluşturmaktadır. Sosyal hayatın oluşturduğu kurallar düzenidir. Bu nedenle, toplumsal çevrede sadece devletin kanunları değil, adet ve geleneklerin oluşturduğu örgütlenmiş hukuk kuralları veya toplumsal ahlak kuralları da yer almaktadır. Bu nokta da adaleti gerçekleştirecek hukuk kurallarını tespit etmek için toplumsal gerçekliğe bakmak gerekir (Bal, 2012: 68). Aristo, hukuku yaratan olguyu filia olarak tanımlamaktadır. Filia, insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin genel adıdır. Bu kavram, toplumsal ilgi ve toplumsal dayanışmayı göstermektedir. Aristo'ya göre, her hukuk bir filia'ya dayandığı halde her filia bir hukuk türüne tekabül etmemektedir (Özbilge, 1976). Aristo hukuk sosyolojisini toplumsal ilişkiler üzerinden değerlendirerek hukukun toplumsal bir amaca hizmet ettiğini savunur.

İbni Haldun

Aristo'dan sonra Batı'da ve Doğu'da bilimsel ve özgür düşünce sosyolojik dünyadan ilgisini keserek, felsefe ve dini dogmalarla açıklanmıştır. Orta Çağ'ın toplumsal süreçleri Batı'da Doğu geleneğine olumsuz yansımıştır. İbni Haldun toplum ve devleti, yaşam koşullarını ve bunların birbirleriyle olan karşılıklı ilişki ve etkileşimlerini sebep-sonuç bağlamında bilimsel açıdan irdeleyerek bu döneme ışık tutmuştur. İbni Haldun tarih sosyolojisi, siyaset sosyolojisi ve hukuk sosyolojisi gibi bilim dallarına katkı sunmuştur (Gürkan, 1994: 92).

İbni Haldun için tarihçi, tarih felsefecisi, sosyolog, iktisatçı ve genel olarak siyaset teorisyeni tanımları yapılmaktadır. Sosyal bilimler alanında belli bir disiplini gerektiren Mukaddime eseri (Hassan, 1998: 19), genel olarak tarih, toplum, devlet ve siyasetle ilgili düşüncelerin bir bütün olarak incelendiği çalışmasıdır (Arslan, 1997: 9). İbni Haldun farklı konuları siyaset bilimiyle ilişkilendirerek aktarmıştır. Çok yönlü bir bilimsel kimliği olan İbni Haldun'u bütünüyle anlatmak için makul bir sosyolojik gerekçe olmalıdır. Bu yüzden sadece hukuk sosyolojisine katkısı ele alınmıştır.

İbni Haldun'un gerçek işlevi sosyal olay ve olguları bir sosyolog gibi gözlemleyip anlamaya çalışmaktır. İbni Haldun'un bu işlevi, onun hukuk sosyolojisindeki önemini göstermektedir. İbni Haldun toplumsal hayatın ve hukukun devletten önce olduğunu belirterek, her toplumun kendine özgü toplumsal ve hukuki düzenini yazılı olmayan kurallarla sağladığını dile getirmiştir. İbni Haldun'u farklı kılan nokta, her bir sosyal formun kendi içerisinde hukuk kurallarını yaratmış olmasıdır. İbni Haldun'un hukuk sosyolojisindeki yeri toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin sonucunda oluşan etkileşimin sosyal düzen içerisinde gözlenmesiyle netlik kazanır. Çünkü İbni Haldun, Mukaddime'de işlediği konuların sosyolojik gözlemine yaparak, sosyolojik kanunlar ya da genellemelere ulaşmayı hedeflemiştir (Gürkan, 1994: 110). İbni Haldun sosyolojisi; temel kavramları ve ele aldığı konular itibarıyla toplumsal hayatı karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden İbni Haldun, toplumsal etmenlerin meydana getirdiği kuralları yansıtması açısından hukuk sosyolojisine katkı sunmuştur.

Montesquieu

Montesquieu, hukuk sosyolojisinin önemli isimlerindedir. "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eseri bu gerçeği doğrulayan temel çalışmasıdır. Bu eser bir hukuk sosyolojisi denemesi olarak kabul edilebilir (Topçuoğlu, 1960). Gürkan'a göre, Montesquieu rasyonel olarak gözlem ve deneye yer vererek çalışmalarında insanı, toplumu ve tarihi anlamaya çalışır. Montesquieu, toplumsal ve hukuki olguları doğa olguları gibi gözlemiş, sınıflamış ve oluşum nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Olaylar arasındaki zorunlu ilişkileri keşfederek kanunlara yönelmiş ve bu kanunlar aracılığıyla olguları açıklamıştır. Tümevarım ve tümdengelim yöntemlerini kullanarak hukuk sosyolojisinin toplumsal ürünlerini belirlemiştir (Gürkan, 1994: 113).

Kanunların Ruhu Üzerine kitabı sadece hukukla ilgili bilgileri içermektedir. Siyaset, ekonomi, din ve sosyolojiyle ilgili konu ve bölümlere de yer verilmiştir. Aron'a (1994) göre, Kanunların Ruhu eseri konuları bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Hükümet biçimlerini anlatan siyaset sosyolojisi, iklim ve arazi özelliklerini anlatan ikinci bölüm, toplumsal nedenlerin gelenek, görenek ve yasalar üzerindeki etkisini anlatan üçüncü bölüm eserin temel kanunlarını belirlemiştir.

Montesquieu için kanunlar, insanların birlikte yaşamalarına imkân veren düzeni tanımlamaktadır. Kanunlar insanların toplumsal hayattaki görünüşleri, fırsatları ve mücadeleleri noktasında kontrol işlevi görmektedir. Kanunların sosyal ilişkileri geliştirici, toplumsal formları düzenleyici ve iklimden doğan sorunları/kusurları düzeltici rolleri de bulunmaktadır (Bal, 2012: 78). Montesquieu, tarih ve aklın ışığı ile toplum düzenini, kanunları ve sorunları yer ve zaman içerisinde incelemiştir. Kanunlar, toplumların genel karakteristik özelliklerinden dolayı toplumdan topluma farklılık göstermek-

tedir. Kanunlar, her toplumda farklı bir düzenleniş ve formasyonda olmaktadır. Söz konusu hukuk sosyolojisinin temel fonksiyonları bu farklılıklara göre değişkenlik göstermektedir. Montesquieu, hukuku hem toplumsal yaşamın bir ürünü hem de toplumsal düzenin belirleyicisi olarak ele almıştır.

Sonuç

Hukuk, toplumsal yapıyı var eden önemli aktörlerden biridir. Hukuk sadece anlaşmazlıkların çözümünde rol oynayan bir aktör olmaktan öte toplumsal yapının düzenli, huzurlu ve sistematik bir şekilde işlenmesini kolaylaştırmak gibi bir misyona da sahiptir. Toplumsal belirsizlikler, sosyal ilişkiler ve toplumsal yaşamın kuralları hukuk kavramını sosyolojik açıdan ele almayı gerektirmektedir.

Hukuk sosyolojisi insanların bir arada yaşamaları, sosyal eylemlerin özelliklerini ve toplumun işleyişini inceleyen bir olgudur. Hukuk ve toplum ilişkisindeki temel varsayım, sosyal hayat yönlerinin hukuk düzenine yansımış olmasıdır. Çünkü hukuk sosyolojisi, sosyal gerçeklik içinde toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hukuk kurumu ile hukuk sosyolojisinin sosyal olaylara yaklaşımı birbirinden farklıdır. Hukuk kurumu normatif kurallar üzerine inşa edilirken, hukuk sosyolojisi hukuku var eden toplumsal anlatılarla anlam kazanmaktadır. Hukuk sosyolojisi, hukukun genel doğasını açıklayabilecek temel parametreleri toplumsal bulgulara dayandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın Türk, T. (2009). Hukuka Giriş, Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Aral, V. (1988). Adaletli Yaşam, İstanbul.
- Aron, R. (1994). Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, (çev.) Korkmaz Alemdar, İstanbul: Kırmızı Kitap Yayınevi.
- Arslan, A. (1997). İbn-i Haldun, Ankara: Vadi Yayınları.
- Bal, H. (2012). Hukuk Sosyolojisi, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Bayraklı, H. H. (2008). Türk Hukukunun Temel Kavramları, Afyonkarahisar: Celepler Maatbacılık Yayınevi.
- Bilgili, F.ve Demirkapı, E. (2013). Hukukun Temel Kavramları, Bursa: Dora Yayınları.
- Can, C. (1993). Hukuk Sosyolojisi, Ankara: Savaş Yayınları.
- Collins, H. (2013). Marksizm ve Hukuk, (çev. Umre Deniz Tuna), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Erkal, M. (1983). Sosyoloji (Toplumbilimi), İstanbul.
- Gültekin, S. ve Çiyiltep, H. (2010). Hukukun Temel Kavramları, Murathan Yayınevi.
- Gürkan, Ü. (1994). Hukuk Sosyolojisine Giriş, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Işıқтаş, Y. (2008). Hukuk Sosyolojisi, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Kayar, İ. ve Üzülmöz, İ. (2005). Hukukun Temel Kavramları, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Keyman, S. (1998). “Tabii Hukuk Doktrininin Epistemolojik Tahlili”, AÜHFD, C.XL-VIII.
- Topçuoğlu, H. (1984). Hukuk Sosyolojisi Dersleri, Ankara: Işın Yayınları.
- Topçuoğlu, H. (1946). “Dogmatik ve Sosyolojik Bakımdan Hususi Hukukta İttihaki Akitler Meselesi”, AÜHFD, C.III, S.1-3.
- Topçuoğlu, H. (1960). Hukuk Sosyolojisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Bölüm 20

HATIRLANABİLİR TURİZM DENEYİMİ¹

Mustafa ÇEVİRİMKAYA²

Burhanettin ZENGİN³

1 Bu çalışma “Destinasyon İmajı ile Tavsiye Etme Niyeti İlişkisinde Memnuniyet ve Hatırlanabilir Deneyimin Aracılık Etkisinin İncelenmesi: Organize Turlar Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinden oluşturulmuştur.

2 Dr. Öğr Üyesi Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, mustafacevrimekaya@subu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0003-3845-2670

3 Prof. Dr. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,

Turizm Fakültesi, bzengin@subu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6368-0969

Giriş

Günümüzde tüketiciler, sıradan hizmet alma düşüncesinden vazgeçerek kendisini şaşırtan ve uyarıcı mal veya hizmetleri tercih etmektedir. Tümsel, özgün ve hatırlanabilir deneyimlere fırsat veren duyuşsal ve zihinsel olarak geliştirilmiş hizmetleri tüketme yoluyla deneyimler aramaya yönelmiştir (Ferrari ve Gilli, 2015; Morgan ve diğ., 2010). Bir deneyimin meydana gelebilmesi için öncelikle tüketicinin bir destinasyon, ürün veya hizmet ile ilgili olumlu veya olumsuz bir tecrübeye sahip olması gerekmektedir. Yaşanan deneyim beklentiyi karşılamadığında yani olumsuz olduğunda tatminsizlik yaşanmaktadır. Deneyimin olumlu olması turistlerin memnuniyet yaşamasına ve deneyimin akılda kalıcı olmasına etki etmektedir. Ancak deneyimin yalnızca olumlu olması akılda kalıcı olması için yeterli olmayabilir. Bir deneyim olumlu olmasının yanında etkili ve benzersiz olmalı, duyuşsal, bilişsel ve sosyal faktörleri barındırmalı, kişisel ve aynı zamanda unutulmaz olmalıdır. Ancak o zaman hatırlanabilir turizm deneyimi gerçekleştirilebilir.

Deneyim kavramı İngilizce de “experience” sözcüğünden gelmekte ve Oxford sözlüğüne göre anlamı; “bir olay ya da oluşumun kişi üzerinde bıraktığı etki” olarak açıklanmaktadır (Oxford, 2022). İlk zamanlardan beri psikolog ve düşünürler, insan davranışlarını çeşitli açılardan incelemişlerdir. Plato’dan Sartre’ye kadar filozoflar deneyimsel tavırları inceleyerek memnuniyetlerin, aktiviteler ve deneyimlerden çoğaldığını keşfetmişlerdir (Güzel ve Papatya, 2012).

Deneyim kavramı hem pazarlama hem de turizm endüstrisi gibi birçok endüstride gelişme gösteren ve 1970’lerden beri popüler olan akademik konulardan birisi haline gelmiştir (Cohen, 1979; Stamboulis ve Skayannis, 2003). Deneyim kavramı olarak kolay tanımlansa da karmaşık bir yapıya sahiptir. Birçok tanımı bulunmasına rağmen, uluslararası bir tanım veya deneyimin işlevselleştirilmesine ait belirtilmiş bir yöntem yoktur (Quan ve Wang, 2004). Bunun sebebi öznel ve soyut bir kavram olmasındandır (Coelho ve diğ., 2018). Deneyimler sadece kişinin hafızasında olmasından dolayı öznel taşımadır. Bir deneyimi aynı şekilde iki kişi yaşayamaz. Deneyim kavramı genel olarak bir bireyin rutin yaşamı esnasında yaşadığı tecrübeleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Caru ve Cova, 2003).

Deneyim kavramı ilk kez Holbrook ve Hirschman (1982) tarafından ortaya konan çalışma ile literatüre girdiği ve bu çalışmanın ilgili alanda öncülük ettiği görülmektedir (Holbrook, 2000). Holbrook ve Hirschman (1982) deneyim kavramını “öznel” ve “yüklenen duygular” olarak belirtmişlerdir. Pine ve Gilmore (2011), “mallar somut, hizmetler soyuttur ancak deneyimler unutulmazdır” diyerek deneyim kavramını açıklamıştır. Pine ve Gilmore (2011)’nin deneyim ile ilgili çalışmasının turizm alanında yaygınlaşmasıyla birlikte Oh ve diğ. (2007)’nin çalışmaları da öncülük etmektedir. Dewey

(2008)'e göre deneyim “insanın başına gelen bir olay ya da kişinin bir olay örüntüsü içerisinde çektiği, maruz kaldığı ve eylediği bir durumdur” (Aydın, 2020). TDK (2022)'ya göre deneyim, “Bir kimsenin belli bir sürede veya hayat boyu edindiği bilgilerin tamamı, tecrübe” şeklinde tanımlanmıştır. Schmitt (1999) deneyimi “müşterilerin satın alma öncesinde ve sonrasında karşı karşıya kaldığı çeşitli uyaranlara verdikleri tepkilerden oluşan özel olaylardır.” biçiminde ifade etmiştir.

1. Deneyim Kavramı

Kotler (2019), tüm firmalar hizmet sunar ancak zor olanın insanların zihninden kaybolmayacak bir “deneyim” sunmaktır diyerek deneyim kavramına vurgu yapmıştır. Holbrook ve Hirschman (1982) ise, çalışmasında tüketicinin sembolik, keyfi ve estetik doğasını temele almış deneyimsel bir algı ile insan tavırlarını açıklamıştır. Bu bakış açısı ile hayaller, duygular ve eğlenceye aktarılmış bir deneyim bağlantısı kurmuştur. Ayrıca deneyimsel olgunun insanların hizmetlere katılımı ile ilişkili olduğu ve sürekli müşterilerin malı kullanmanın değil, tüketim sonucu yaşayacakları deneyim arayışında oldukları açıklanmıştır (Charters ve diğ., 2009).

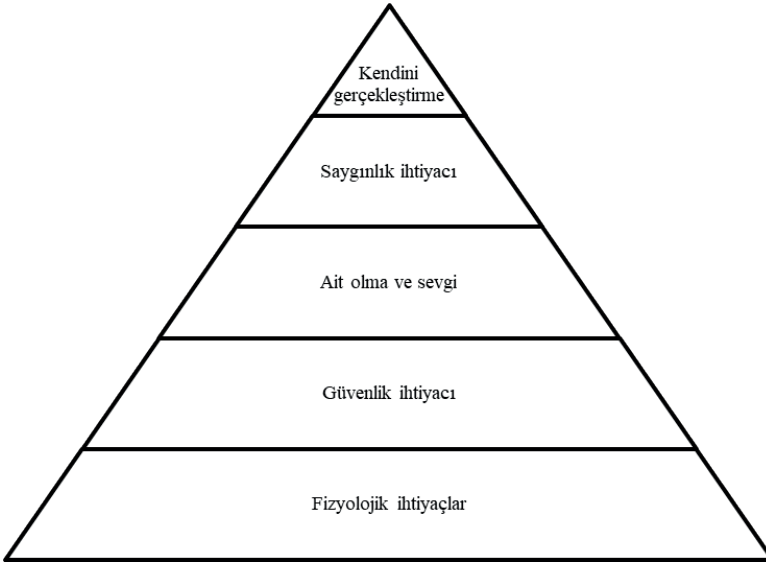
Aho (2001) deneyim kavramının dört temel noktasını belirtmektedir (Aydın, 2019) Bunlar şu şekilde açıklanmaktadır;

a) *Duyuşsal deneyimler*: Turizm deneyimi öncesinde, esnasında ve sonrasında bireylerin heyecan, mutluluk, öfke, hayal kırıklığı gibi farklı duyguları ve tecrübenin duyuşsal tarafını açıklamaktadır.

b) *Bilgilendirici deneyimler*: Bireylerin deneyimleri neticesinde entelektüel girişimler sağlaması veya çeşitli alanlardaki kabiliyetleri tanınması, tecrübe tanımının edinim tarafını aydınlatmaktadır.

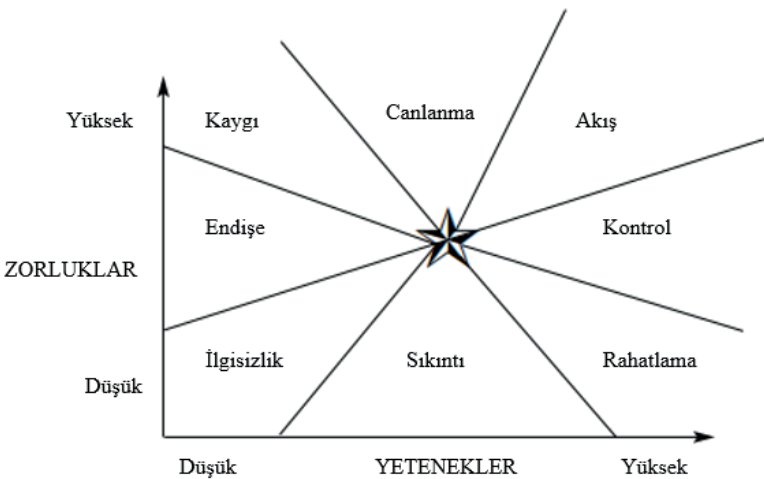
c) *Uygulamalı deneyim*: Bireylerin tecrübeleri esnasında yabancı dil veya fiziksel yetkinlik gibi yeteneklerini uygulayarak geliştirmesi bu deneyim kapsamındadır.

d) *Dönüşümsel deneyim*: Bireylerin tecrübeleri sonucunda somut veya zihinsel olarak birçok tarafının değişmesi, dönüşümsel deneyimi meydana getirmektedir.

Şekil 1: Maslow'un hiyerarşisi (Maslow, 1943)

Deneyim kavramından Maslow (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında psikolojik, sosyal ve saygınlık gibi ihtiyaçların karşılandığı basamaklardan sonra insanların kendilerini gerçekleştirdiği aşamaya gelmeden farklı deneyimler aradıklarını açıklayarak bahsetmektedir. Csikszentmihalyi (1997)'nin deneyim tipolojisinde akış (flow) ismini koyduğu nokta, deneyimin en keyif verici noktası olarak belirtilmiştir. Bu tipolojiye göre bireyin mecburi yetenekleri ve kendisini aşmaya çalışmasıyla haz verici deneyim gerçekleşmektedir (Caru ve Cova, 2003).

Şekil 2: Csikszentmihalyi (1997)'nin deneyim tipolojisi (Csikszentmihalyi, 1997)

Deneyim sürecini açıklayan Caru ve Cova (2003) ise bu süreci dört aşamada aktarmıştır.

- Deneyim Öncesi: Deneyim ile ilgili inceleme, planlama yapmak ve hayal kurmak,
- Deneyim için ödeme yapmak: Tercih edilen deneyime göre ödeme, paketleme yapmak ve hizmet veya ortam ile karşılaşmak,
- Öz deneyim: Duyguları içerir; tatmin, tatminsizlik, mutlu olma ve üzüntü gibi,
- Deneyimi hatırlamak: Tecrübeye bir işaret veya eşya görüldüğünde hatıraların canlanarak deneyim ile ilgili duyguların akla gelmesi veya tekrar hatırlatması olayıdır.

Deneyim insanların herhangi bir alanda yaşadığı tecrübeler olarak nitelendirilmiştir. Deneyimin en çok da turizm endüstrisinde etkisi çok fazladır. Çünkü turizm endüstrisi bir deneyim endüstrisidir. Turizm endüstrisinin en önemli olgularından olan oteller, ulaşım, gastronomi ve seyahat hizmetleri veren firmalar turistlere benzersiz deneyimler yaşatmak istemektedirler (Cavlak ve Cop, 2019). Turizm endüstrisinde verilen tüm bu hizmetler ve ürünler bir deneyim, yaşantı ve süreçten meydana gelmektedir. Ayrıca turizm deneyimi kavramı son yıllarda da ön planda olan ve araştırılan bir trend haline gelmiş hatta “turistik deneyim” adı altında bir turizm çeşidi olarak da görülmüştür. Bu sebeple turizm deneyiminin incelenmesi önem arz etmektedir.

Tablo 1: Deneyim kavramı ile ilgili oluşturulan tanımlar (Walls ve diğ. 2011; Godovykh ve Tasci, 2020)

Araştırmacı (yıl)	Tanım
Thorne (1963)	Zirve deneyim, kişisel olarak hayatın en fazla noktalarından biri, bireyin şu ana kadar sahip olduğu en ilgi çekici, zengin ve memnuniyet sağlayıcı deneyimlerinden birisi olarak ifade edilir. Bir deneyim fonksiyonel olarak hayatın en alt noktalarından biri, hayatın en kötü ve en mutsuz deneyimlerinden biri olarak kabul edilen kişisel bir deneyim olarak aktarılmaktadır.
Maslow (1964)	Zirve deneyim, kişilerin sıra dışı radikallığı ve varlığı veya ulaşmak istediği son gerçekliği algıladığı deneyimler olarak belirtilmektedir. Kısa süreli ve pozitif etki vardır.
Hirschman ve Holbrook (1982)	Bir bireyin mal veya hizmetlerle ilgili deneyim çoklu-duyuşsal, hayal ve duygusal taraflarıyla ilgili müşteri tutumlarının yönünü belirler.
Mannell (1984)	Bir deneyim veya duygu durumu farklı bir biçimde kişiseldir ve rutin durumlarda özgür zamanın niceliğinden öte niteliğinin ön plana alınması gereklidir.
Csikszentmihalyi (1990)	Akış, bireyi güdüleyen etkili deneyimdir. Bu duygu genel olarak bireyin kapasitesini aşan, acı verici, risk içeren veya zorlayan keşif ve inovatif unsurları barındırır.

Araştırmacı (yıl)	Tanım
Denzin (1992)	Olağanüstü deneyimler günlük işleyişi bozar ve kişiliğin gerçekçi tanımlarını kışkırtır. Duygu zamanlarında insanlar kendilerini tekrardan tanımlar. Duygunun temel noktası deneyimle ilgilidir.
Arnould ve Price (1993)	Sıra dışı deneyimler, üst düzeyde duyuşsal yoğunluk ile bağdaştırılan deneyimlerdir.
Merriam-Webster (1993)	Direkt veya dolaylı gözlem yoluyla bilgi alım ve edinim sonucu veya durumu.
Carbone ve Haeckel (1994)	Bir mal veya hizmeti anlama, elde etme, kullanma, devam ettirme ve bazen elden çıkarma sürecinde meydana getirilen toplu ve kümülatif tüketici algısı.
Carlson (1997)	Bir deneyim, zihinsel durumlarda oluşan sürdürülebilir bir düşünce ve duygu olarak ifade edilir.
O'Sullivan ve Spangler (1998)	Bireyin tüketime dahil olmasını, teşvikini kapsayan ve fiziksel, duyuşsal, zihinsel, sosyal ve psikolojik olarak meşgul olma durumu deneyim olarak aktarılır.
Pine ve Gilmore, 1998; Pine ve Gilmore, 1999	Üst düzey bir deneyim, tüketicinin farklı, hatırlanabilir ve belirli bir süre içerisinde sürdürülebilir bulduğu, tekrar istenen ve ağızdan ağıza iletişim aracılığıyla teşvik edilmektedir.
Gupta ve Vajic (1999)	Bir tüketici, hizmet sunan işletmelerin aracılığıyla oluşturulan bağlamın çeşitli öğeleriyle bir aşamada etkileşimden oluşan herhangi bir duyum veya bilgi elde ettiği zaman bir deneyim meydana gelebilir.
Schmitt (1999)	Deneyimler, durduk yere meydana gelmeyen, daha çok aşamalı olarak oluşan ve bütünü kapsayan kişisel algılardır.
McLellan (2000)	Deneyim oluşturmak için fonksiyonel, amaçlı, dikkat çekici, zor elde edilen ve hatırlanabilir deneyimleri meydana getirmektedir.
Lewis ve Chambers (2000)	Satın alınan yer, mal ve hizmetlerin birlikteliğinden tüketiciye sağlanan toplam netice.
Terblanche ve Boshoff (2001)	Tüketicilerin bir perakendeci ile iletişimleri sırasında teşvik eden veya engel olan tüm unsurlar.
Berry ve diğ. (2002)	Kişilerin alım aşamasında farkına vardığı tüm ipuçlarını organize etmenin anahtarıdır.
Shaw ve Ivens (2002)	Bir organizasyonun fiziksel performansının, uyarılan duyuların ve uyandırılan duyguların bir karışımı, her biri temas anlarında turist deneyimine göre sezgisel olarak ölçülür.
Prahalad ve Ramaswamy (2004)	Müşterilerin aktif diyalog oluşturabilecekleri ve kişiselleştirilmiş deneyimleri beraber inşa edebilecekleri bir deneyim ortamı yaratmak.
Uriely (2005)	Turist deneyimi genel olarak bireysel turist aracılığıyla meydana gelen bilinmeyen ve farklı bir fenomen olarak ifade edilmektedir.
Mascarenhas ve diğ. (2006)	Tüketim zincirinin tüm ana düzeylerinde tamamen olumlu, ilgi çekici, kalıcı ve sosyal olarak tatmin edici fiziksel ve duyuşsal tüketici deneyimi ve tüketiciler ile sağlayıcılar arasında aktif iletişimi gerektiren farklı bir pazar teklifinin ortaya çıkardığı bir deneyim.
Andersson (2007)	Turist deneyimi, turizm talebi ile turizm üretiminin bir araya geldiği karşılaşmalar olarak bilinmektedir.
Berry ve Carbone (2007)	Tüketiciler bilinçli ve bilinçsiz olarak, deneyimler ile ilgili bir dizi ipucunu süzer ve onların bazılarının rasyonel, diğerleri daha duyuşsal olan izlenim kümeleri halinde düzenler.

Araştırmacı (yıl)	Tanım
Caru ve Cova (2007)	Kişilerin deneyimsel derine inme sürecini takip ederek geçtiği öznel olay.
Meyer ve Schwager (2007)	Tüketicilerin bir firma ile herhangi bir doğrudan veya dolaylı temasa verdikleri iç ve öznel cevap.
Oh ve diğ. (2007)	Turist açısından incelendiğinde deneyimler “etkinlikleri tüketenler için hoş, merak uyandıran, benzersiz hatırlanabilir anlar”dır.
Mossberg (2007)	Birlikte oluşan ve turisti duyuşsal, fiziksel, ruhsal ve entelektüel açıdan ilgilendiren faktörlerin birleşimidir.
Getz (2007)	Bireylerin deneyimleri ortaya çıkarken nasıl tanımladıkları ve daha sonra onlar hakkında nasıl konuştukları, büyük ölçüde bir gizem olarak kalır ve bu yüzden yaşanan olay araştırmacılar ve yapımcılar için oldukça ilgi çekici olmalıdır.
Gentile ve diğ. (2007)	Deneyim bir tüketici ile ürün, şirket veya organizasyonunun bir parçası arasındaki tepki uyandıran bir dizi etkileşimden oluşmaktadır.
Larsen (2007)	Turist deneyimi, uzun süreli belleğe girecek kadar kalıcı ve güçlü, seyahatle ilgili geçmiş bir kişisel olaydır.
Titz (2007)	Deneyimsel tüketim modeli tek tip değildir. Deneyimsel tüketim, misafirperverlik ve turizm kapsamında turist tutumlarının kapsamlı bir biçimde anlaşılmasının tercihinde yer almaktadır.
Lashley (2008)	Yerel halk ve turist ilişkisinde; yerel halkın turistlere konuksever tutumlarının ortaya çıkarılmasında turizm deneyimleri bağlantılıdır. Bu deneyimler; benzersiz bir an oluşturmak için gerekli olan duyuşsal durumları harekete geçirir.
Ray (2008)	Deneyimler, merak uyandırarak insanları rutin hayatlarından ve arzuladıkları isteklerden alıkoyarak kendisine çeker; deneyimler şaşırtıcı biçimde kapsamlıdır.
Brakus ve diğ. (2009)	Bir markanın dizaynı, kimliği, ambalajı, iletişimi ve ortamlarının bir parçası olan markayla ilgili uyaranların uyandırdığı öznel, içsel müşteri tüketici tepkileri (duyumlar, duygular ve bilişler) ve davranışsal tepkilerdir.
Palmer (2010)	Deneyim, öngörülebilir davranışlarla bağlantılı olan öğrenilmiş bir sonuçken, diğer yandan yeniliği müşteriler tarafından öngö-rülemeyen tepkilerle sonuçlanabilecek süreçlerle bağlantılıdır.
Bagdare ve Jain (2013)	Perakendecilikte bireyler, nesnelere, süreçlere ve çevre ile bütün-leşik bir dizi etkileşimi içeren tüm satın alma süreci boyunca üretilen bilişsel, duygusal, duyuşsal ve davranışsal tepkilerin toplamı.
Bonaiuto ve diğ. (2016)	Deneyim, enerji dolu odaklanma, optimal keyif, tam katılım ve içsel eğilimlerle bir aktiviteye dalmış ve genellikle odaklanmış, motive olmuş, pozitif, enerjik ve görevle uyumlu olan bir bireyin psikolojik zihinsel durumunu tasvir eder.

2. Turizm deneyimi kavramı

Turizm endüstrisinde deneyim kavramı kişilerin turizm varış noktası ile ilişkisi sonucunda ortaya çıkan ilişkiler olarak açıklanmaktadır. Deneyimler; ürünlerden ve hizmetlerden meydana gelmiş farklı niteliklerdeki ekonomik sunulardır. Olumlu sonuçlanmış deneyimler, turistin özgün, hatırlanabilir, tekrar edilebilir ve tavsiye edilebilir süreçlerinden oluşmaktadır. Turizm deneyimi bir destinasyon için uluslararası bir tüketim deneyimi olarak da gö-

rılmaktadır (Cavlak ve Cop, 2019).

Araştırmalara genel olarak bakıldığında turizm deneyimi kavramının tek bir nitelik ile değil birçok faktörün birleşmesi ile tanımlanmaktadır (Holbrook, 2006). Turizm deneyimi genel olarak kişisel yaşanan karmaşık bir olaydır. Csikszentmihalyi (1975), deneyim kavramını turizm ve boş zaman alanında ele alan ilk araştırmacıdır.

Turizm deneyimi karmaşık bir yapıda olması sebebiyle turistik ürünü sunan firmaların bu karmaşık yapıya dikkat ederek turistlerin talep ve gereksinimlerine yönelik hizmetler sunması önem arz etmektedir. Bu sebeple firmalar özgün bir deneyim sunabilmek için çeşitli arayışlar içerisinde olan turistlere yönelik davranış incelemelerinde bulunmak durumundadırlar (Kahraman ve Tanrıverdi, 2021). Otto ve Ritchie (1996) tarafından turist deneyimi, “katılımcılar tarafından hissedilen öznel bir zihinsel durum” olarak ifade edilmektedir.

Oh ve diğ, (2007)’e göre turizm deneyimi, destinasyondaki turistik organizasyonlara ve turistin aktif veya pasif olmasına bağlı olarak belirlenmektedir. Oh ve diğ, (2007) turizm deneyimini “eğitim, eğlence, estetik ve kaçış” deneyimlerinin birleşimi olarak açıklamıştır. Bu turistik deneyimlerin her biri, kişilerin turistik varış noktasında yaşayacağı deneyime çeşitli oranlarda katkı sağlamaktadır. Quan ve Wang (2004) turizm deneyimini bir model olarak incelemiştir. Bu modele göre turizm deneyimleri uç deneyimler (peak experiences) ve destekleyici deneyimlerin (supporting experiences) bütünüdür. En yoğun turistik deneyimler; tüketicilerin temel turizm gezileri motivasyonları ile bağlantılıken, yardımcı deneyimler ise tüketicilerin turizm gezisi sırasındaki gereksinimlerine ait deneyimlerdir.

Stenberg (1997)’e göre turizm endüstrisinin odak noktasında bulunan üretim ile tüketicilere yönelik bir deneyim yaşatma sürecine odaklanılmaktadır. Turistik ürün birleşik ürün olduğundan ziyaretçilerin turistik yerde yaşadığı deneyim de birleşik deneyimdir (Harman ve Akgündüz, 2014). Ayrıca turizm hizmetine dair deneyim, üretim ile tüketimin oluşması ile meydana gelmektedir. Deneyimler, rastgele oluşmayan programlanmış birtakım olayların neticesinde meydana gelen ve genel durumu etkisine alan yaşantılardır. Bu yüzden tüketiciye bilgi, duyuşsal ve duygusal faktörlerin verilmesiyle deneyim oluşmaktadır (Gupta ve Vajic, 1999).

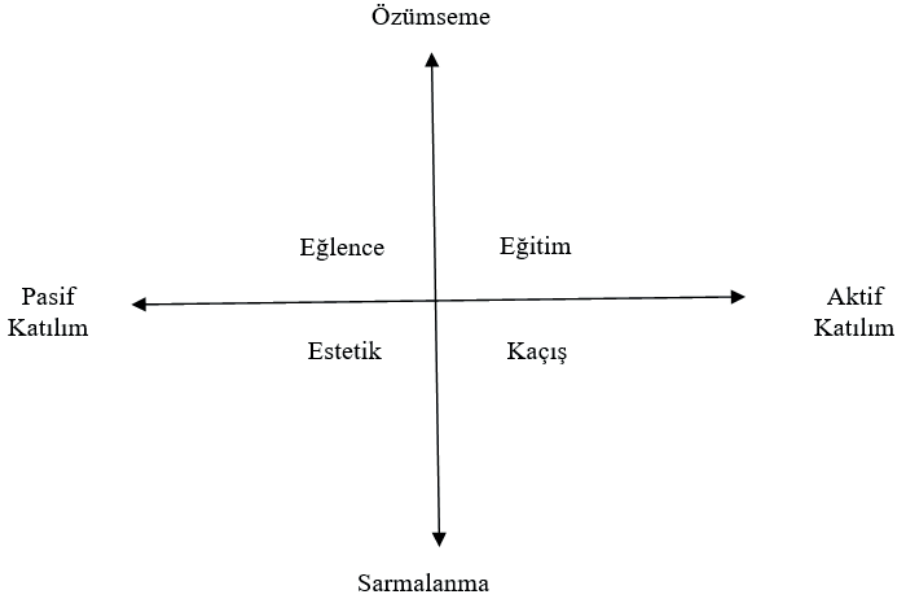
3. Turizm deneyiminin boyutları

Turizm deneyiminin boyutları birçok araştırmacı tarafından farklı biçimlerde açıklanmıştır. Holbrook (2006), deneyim boyutlarını geleneksel ve deneyimsel olarak incelemekte ve deneyimi; hayali, duyuşsal ve eğlence olarak üç kategoriye ayırmaktadır. Rüya, düşler ve bilinçsiz istekler hayali; sevgi, öfke, korku ve eğlenme; duyuşsal ve keyfi, estetik ortamlar ise; eğlence

olarak açıklanmaktadır. Pine ve Gilmore (2011), deneyim boyutlarını, birey katılımı ve çevre bağlantısı olarak iki şekilde açıklamıştır:

Şekil 3'te yatay boyutta gösterilen birey katılımı; firmaların kişilere sağladığı deneyim veya performans olayıdır. Bu durum aktif veya pasif katılım olarak tanımlanır. Örnek, sinemada film izlemek pasif, restoranda akşam yemeği yemek aktif katılım olarak verilebilir (Williams, 2006). Dikey eksen ise çevre ilişkisi açıklanmaktadır. Çevre ilişkisi boyutunun bir ucunda deneyimleyerek kişinin aklını meşgul eden özümseme yer almaktadır (Mehmetoğlu ve Engen, 2011). Bir ucunda ise somut veya çevrimiçi (online) olarak tecrübe sağlayan sarmalanma yer almaktadır. Eksenin kesiştiği alanlarda ise 4E açıklanmaktadır. Bunlar eğlence (entertainment), eğitim (educational), estetik (esthetic) ve kaçıştır (escapist).

Eğitim deneyimi; bireylerin kendilerine verileni özümsemesi ile fiziksel ve akılsal olarak aktif katılımı ifade etmektedir (örnek, tenis dersi almak). Eğlence deneyimi; pasif katılım ile özümseme yaşanmasını sağlamaktadır. Örnek olarak, yemek yerken eğlence sunan restoranlar sayılabilir. Kaçış deneyimi ise; müşterilerin tecrübeyle tamamen sarmalanması ve aktif katılım sonucu ile meydana gelmektedir. Örneğin, tatile çıkmak katılım olarak sayılabilir (Hosany ve Witham, 2010). Estetik deneyim ise; çevrenin bireyi sarmalamasına rağmen pasif katılımın yaşanmasıdır. Örneğin, bir kafenin otantik estetik deneyim sağlamasıdır (Akkuş, 2017).

Şekil 3: Pine ve Gilmore (2011) deneyim alanları (Pine ve Gilmore, 2012).

Schmitt (1999), ise turizm deneyimi tanımlamalarını netleştirmek gayesiyle duyuşsal, duyuşsal, davranışsal (fiziksel), bilişsel ve ilişkisel (sosyal) olarak turizm deneyimini beş boyutta incelemiştir. Schmitt (1999) bu boyutlara stratejik deneyimsel modül adını vermiş ve literatürde çok önemli bir yere sahiptir. İşletme sahipleri bu beş boyutu bütünsel şekilde ele alarak turistlere benzersiz deneyimler sağlamak için kullanmaktadır.

3.1. Duyusal deneyim

Kişilerin görme, duyma, dokunma, tatma ve koklama gibi duyuşlarına karşılık gelen deneyimlerdir (Lent ve diğ., 2009). Bu deneyimler, firmalarla rekabet içerisinde olmak, müşterilerini memnun etmek ve ürünlere değer katmak için kullanılabilir (Deligöz ve Ünal, 2017). Duyusal deneyimlerin temeli algılatmaktır.

Duyusal deneyim aynı zamanda algı ile bağlantılıdır. Psikologlar algıyı, duyuşal girdinin sürece katıldığı, düzenlendiği ve fikir belirtildiği bir aşama olarak algılama eğilimindedir. Algı, duyuşların kişilere söylediklerini anlamlandırmakla bağlantılıdır. Bu durum duyum veya anlam, kısmen etraftaki ve bu etraftaki niteliklerden, anlamlandırıldığı gibi uyarıcı statüsünden ve kısmen de içsel psikolojik aşamalardan oluşmaktadır. Matlin (2004) algı “duyuşlar tarafından kaydedilen uyarınları toplamak ve yorumlamak için önceki bilgilerin kullanılması” olarak tanımlar. Turist tipolojileri içerisinde de yer alan bireysel turist, deneyimleri kendi başına yaşamayı sever. Bu sebeple daha önceki deneyimler, yeterlilikler ve bazı beklentiler kapsamında kendi algısını meydana getirir. Bu nedenle algı, var olan uyarıcı statüsündeki bilgilerin işlenmesini sağlayan, kişideki farklı aşama ve zihinsel yapıların birbiriyle etkileşimi olarak ortaya çıkar (Larsen, 2007).

Duyusal deneyimler; güzellik, haz, heyecan, tatmin ve estetik hissi uyandırmaktadır (Gentile ve diğ., 2007). Tüm bu hisler ve müşteri memnuniyetleri müşterinin tekrar tercih etme etkisini arttırmaktadır (Sheu ve diğ., 2009). Duyusal deneyimlere starbucks örnek verilebilir. Starbucks kahve kokularıyla, çeşitli ve benzersiz kahveleriyle göze hitap eden dekorasyonu ve rahatlatıcı müzikleri ile tüm duyuşlara hitap eden bir mekân oluşturmuştur. Müşteriler starbucksta tüm duyuşlarına hizmet eden bir deneyim yaşamaktadırlar. Duyusal deneyim müşterilere bazen güzel faktörler bazen de heyecan ve haz uyandıracak benzersiz tatmin yaşatacak deneyimler sunmaktadır. Duyusal deneyim sayesinde memnuniyet yaşayan turist ürünlere pozitif değerlendirme yapmakta, tekrar tüketim de bulunmakta ve hizmetlere yarar sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Sheu ve diğ., 2009).

3.2. Duygusal deneyim

Duygusal deneyim, turistlerin firmanın ürün veya hizmetleri ve bir destinasyonla bağ kurmasını sağlamak için kullanılan ve kişilerde sevinç ve gurur gibi güçlü duyguların uyandırılmasını sağlayan bir deneyimdir (Schmitt, 1999). Schmitt (1999) duygusal deneyimi açıklarken turistlerin bir ürün veya hizmet satın alırken yaşadığı heyecan, memnuniyet ve sempati duygularının yaşatılmasına odaklanmıştır.

Duygusal deneyimler kişilerin keyfi zevklerini, memnuniyet ve estetik hazlarını arttırmaktadır. Duygusal deneyimler aracılığıyla elde edilen memnuniyetin kişilerin tecrübelerini önemli kılarak pozitif hale getirmekte ve tecrübelerine anlam katmalarına imkân tanımaktadır (Lent ve diğ., 2009). Duygusal deneyimin temel anahtar sözcüğünün “hissettirmek” olduğu belirtilmektedir.

Duyguların oluşturulması için, belirli hislerin meydana gelmesine neden olan uyaranların, müşterilerin bakış açısının ve duyarlılığının iyi anlaşılması gerekmektedir (Demir, 2019; Gentile ve diğ., 2007). Müşterilere kibar ve ilgili davranılarak müşterilerde güçlü uyaranlar oluşturulmasının sağlanması duygusal deneyim içerisindedir (Demir, 2019). Duygusal deneyime örnek olarak; ramazan ayında ve dini bayram zamanlarında medyada bir içecek markasının tanıtımlarında verilen aile sofraları, çocukların büyükleriyle bayramlaşmaları eski zamanlardaki gibi bayramların o marka ile sürdürüldüğü mesajını vermeleri duygusal deneyim sağlanmasına neden olmaktadır (Şahin, 2015).

Diğer taraftan duygusal deneyim oluşturmayı amaçlayanlar, müşterilerin içsel duyuşsal durumlarına ve algılarına odaklanmaktadırlar. Duygular tüketim aşamasında meydana geldiğinde daha güçlü olmaktadır. Bu güçlü duygular dokunmak veya etkileşimlere neden olmakta ve zamanla gelişmektedir (Tsaur ve diğ., 2007).

Turistlerin duygusal tepkileri ve destinasyon imajını belirli bir düzeyde sorgulamak, yapıların tahmin edici bağlantılarını daha net ve daha bilgilendirici şekle getirmektedir. Rekabet ortamındaki zorluğun artması sebebiyle pazarlamacılar için turizm tekliflerinin sembolik değerini algılamaları ve kaliteyi deneyimlemeleri mecburi olmuştur. Perdue (2002), başarılı bir turizm pazarlama stratejisinin, turist deneyiminin beğenisini ve eşsiz niteliklerini ayırt etmeye ilişik olduğunu tespit etmiştir. Turizm deneyimi, “hizmet sırasında katılımcılar tarafından hissedilen öznel zihinsel durumlar” olarak tanımlanabilir (Otto ve Richie 1996). Yapılan çalışmalar, farklı koşullarda turizm deneyimlerini ölçmek ve anlamaya çalıştılar. Örneğin, birçok farklı çalışmalarda doğal, kültürel ve tarihi çevrelerdeki turist deneyimleri araştırılmıştır. Chhetri ve diğ. (2004), turistlerin doğa kapsamındaki destinasyonlarda trekking faaliyetine katılırken deneyimledikleri duyguların doğası

ve büyüklüğü açısından kategori haline gelebileceği tespit edilmiştir. Başka çalışmalar ise yüksek risk içeren macera ve aksiyon barındıran rekreasyon aktiviteleri ile turist deneyimlerini araştırmıştır. Bu araştırmaların sonucunda tecrübe ettikleri deneyimlerden yoğun duygu yaşayan turistlerin kalıcı deneyimlere ulaştıkları tespit edilmiştir (Ratnasari ve diğ, 2021).

3.3. Bilişsel deneyimler

Bilişsel deneyim, tüketicileri sadece sorun çözme veya üretkenliklerini şekillendirmekle kalmayıp daha da ötesinde genel düşünceler üretmelerine veya bir ürünün genel fikrinin yönlendirilmesini de biçimlendirmektedir (Gentile ve diğ, 2007). Bilişsel deneyimlerin anahtar kelimesi düşündürmektir. Deneyimler genel olarak şaşırma, öfkelenme, kıskırtma ve heyecan gibi faktörler ile benzersiz düşünceler şeklinde insanı merkeze almaktadır (Kaya, 2020).

Deneyimin bir bileşeni olan bilişsel alan, kişinin bir nesne hakkındaki fikri, inancı veya dolaylı yoldan bir deneyim ile bağlantılıdır. Bu yüzden bilişsel alan, düşünme veya bilinçli zihinsel aşamalarla ilgilidir (Gentile ve diğ, 2007). Bilişsel kriterler, kişilerin hatırlama süreçlerinde yüksek seviyede bilişsel süreçler kullandıklarından belleğin hatırlama yeteneğini geliştirmeye yardım etmektedir (Kim ve diğ, 2012).

Bilişsel deneyim genel olarak inovatif fikirler için kullanılmaktadır. Örneğin; Microsoft'un reklamında "bugün ne yapmak istiyorsunuz?" sorusu müşterileri ürünü nasıl kullanacaklarını düşündürmeye ve çalışmaya yönlendirmektedir. Ancak yeni teknoloji ile değil, ürünün tasarımında, pazarlanmasında ve diğer endüstrilerle ilişkisinde de kullanılmaktadır (Schmitt, 1999; Şahin, 2015).

3.4. Davranışsal (fiziksel) deneyimler

Davranışsal deneyim, müşterilerin hayatlarını somut tecrübelerini ele alarak, benzersiz şeyler yapmanın farklı yollarını, hayat biçimlerini ve ilişkilerini ele alarak zenginleştirilmesine odaklanmaktadır (Demir, 2019). Davranışsal deneyimin temel ilkesi harekete geçmektir. Bu deneyim ile bireylerin hayat biçimleri ve davranışları değişmektedir (Schmitt, 1999). Davranışsal deneyim duyuşsal, duygusal, düşünsel ve ilişkişel deneyimlerin toplamıdır.

Davranışsal deneyimler fiziksel deneyimleri içerdiği gibi bu fiziksel deneyimleri bilişsellik ile hayata geçirmeyi ve hayat biçimi olarak algılamayı da içermektedir. Örnek olarak; mavi jeans reklamında ünlü olan bir kişiye yer verilmiştir. Bu ünlü kişi ile birçok erkeğin bu markayı tercih ettiğinde kendisini çok beğenilen bir kişi gibi hissettirmesi ile hayat tarzı haline getirmesi yönünde algı kurulmuştur (Kaya, 2020).

3.5. İlişkisel (sosyal) deneyimler

İlişkisel deneyim duyuşsal, duygusal, bilişsel ve davranışsal deneyimlerin tümünü kapsamaktadır (Schmitt, 1999). Bu deneyimlerin ana kelimesi ilişkilendirmektir. Bireyin kişisel ve özel duygularının ötesine geçerek müşterilerin kendileriyle diğer kişilerle ve kültürler ile ilişkisine ait olma duygusunu oluşturmayı hedeflemektedir (Demir, 2019).

Sosyal deneyimler, diğer deneyim unsurları ile beraber bir deneyime katılan kişileri ifade etmektedir (Gentile ve diğ., 2007). Birçok farklı aşamada, turist deneyiminin bir parçası olarak diğer turistlerle etkileşim içerisinde olmak kaçınılmazdır. Bu durum, kaçınılmaz olarak kişiler arasında bazı etkileşimlere yol açar ve turist deneyiminin (Huang ve Hsu, 2010) ve dolayısıyla hatırlanabilir turizm deneyimlerinin (Wei ve diğ., 2019) gözardı edilemez bir parçası halindedir. Chandralal ve Valenzuela (2015), kişilerin etkileşimlerle birlikte kurduğu yeni ilişkiler veya arkadaşlıkların ve aile ile mevcut bağların geliştirildiği seyahat deneyimlerinin, tek başına yaşanan deneyimlerden daha kalıcı olduğunu desteklemiştir.

İlişkisel deneyimler kişiler, ürünler, duygular ve ilişkiler ile bağlantı kurmayı öngörmektedir. Örneğin, Harley davidson motosikletleri bir hayat tarzını ifade eder. Harley davidson kullanıcıları markayı kendi yaşam biçimleri ile ilişkilendirmişlerdir. Harley davidsonda tüketicileri ile arasında bağ kurmuştur (Şahin, 2015).

4. Turizm deneyiminin önemi

Turizm açısından deneyimler, ilk olarak farklılık arayışı ve rutin hayattan uzaklaşma şeklinde ifade edilmiştir. Bu deneyimler, turizm deneyimi yapısına ait daha bütüncül bir algı oluşturmak için, araştırmacılar tarafından takip edilmiştir. Birçok turizm çalışmaları “turizm deneyimi” veya “turist deneyimi” kavramını açıklamaya çalışmıştır (Akkuş, 2017).

Li (2000) turizm deneyiminin yapay ve meydana getirilmiş bir tüketim hareketi, rutin hayatın problemlerine bir yanıt, farklılık aramak ve çok yönlü bir eğlence faaliyeti olduğunu belirtmiştir. Stamboulis ve Skayannis (2003) turizm deneyimini, deneyimin oluştuğu bir “gösteri” olarak görülen turistik yer ile kendilerini kaptırma derecelerine göre rolünü üstlenen “aktörler” olan turistler ile bağlantıdan ortaya çıkan deneyimler olarak ifade etmektedir. Deneyim turizm hizmetinin önemli bir faktörü olarak ele alınsa da bazen açık bir biçimde incelenmektedir.

Her turistın destinasyonları ve tarihi yerleri kişisel olarak deneyimlemesi “turist bakışı” açısından önemlidir. Deneyimler genel olarak öznel ve kişiye özeldir. Turistlerin bu bakış açıları gezi memnuniyetine de bağlıdır. Bu sebeple turizm deneyimi, ziyaretçilerin duyuşsal ve psikolojik unsurlarından

ayrılmaz bir bütündür. Ziyaretçilerin isteklerinin karşılanıp karşılanmaması hususu edinecekleri tavır ve düşüncelere etki etmektedir (Harpe ve Sevenhuysen, 2019).

Deneyim turizmde anahtar bir unsur olduğundan turistik yerler kıymetli ve önemli deneyimler sunmaktadırlar. Turizm deneyimlerinin önem kazanması için sadece turizm organizasyonları değil turizm endüstrisindeki tüm paydaşlarda bu sorumluluğa ortak olmalıdırlar. Bu sebeple özellikle turistik yerler turistlere sağlanan tüm hizmetlere önem vererek turistlere kıymetli deneyimler verebilirler. Turizm deneyiminin önemi arttıkça, turizm kalkınması için kurumlar deneyim alanına doğru yönelmektedir. Bu yüzden tüm turizm paydaşları turistlerin destinasyona sadakatini etkileyen turizm deneyimi olgusuna dikkat etmektedirler (Kim ve diğ., 2021; Wong ve Lai, 2021).

Turizm endüstrisinde ürünler ve hizmetler kalkınma refahı yaratmak için tek başına yeterli değildir. Bu sebeple faaliyetler ve endüstri deneyimi farklılaşma amacıyla bir yönetim aracı olarak kullanılmaktadırlar. Deneyimler öznel ve kişiye özgü yaşantılardır. Bu yüzden tanılanması ve incelenmesi zordur (Coelho ve diğ., 2018).

5. Turizm deneyim yönetimi

Destinasyonlar veya firmalar rekabet ortamında fayda elde etmek için pazar ortamına sürülebilecek yeni ve farklı deneyimler sunmalıdırlar. Üretilen mal, hizmet ve düşüncelerin zıttı olarak firmaların veya destinasyonların sunduğu bu deneyimlerin sahnelenmesi gerekmektedir. Ayrıca son zamanlarda artan rekabetle birlikte farklı deneyimler üretmeye odaklanılmıştır (Akkuş, 2017).

Farklı bir seçenek olarak bazı kuramlarda odaklanılan, bir deneyim olarak turizm endüstrisini anlamak ve yönetmek turizm deneyimi yararları açısından önem arz etmektedir. Turistler bu deneyimleri temel hizmet (hafızaya kaydettikleri anılar) olarak algıladığından beri bu deneyim ve yararların firmalar tarafından anlaşılması ve yönetimi gerekli hale gelmiştir (Slatten ve diğ., 2011). Firma sahiplerinin anlaşılır turizm deneyimi oluşturabilecek şekilde rekabet ortamı için yeterli çekiciliği ve güvenilirliği sağlayacak organizasyonlar, kişiler, etkinlikler, paydaşlar ve sektörler arası bilgiye doğru alanlardan ulaşması gerekmektedir (Akkuş, 2017). Bu açıdan gezginler için daha farklı ve özgün alternatif sağlanabilecek hizmetler ve turist deneyimine yönelik imkânların değeri artmaktadır. Aynı zamanda turistlere daha fazla özgür olma ve bireysel seçim hakkı sağlanarak kişisel deneyimler sunulmaktadır.

Turizm deneyiminin önemini kavramış olan firma yöneticileri ve uzman kişiler bu konudaki deneyimlerini ve genel yorumlarını aktararak bu hususa önem vermişlerdir. Türkiye’de bu konu ile ilgili bir seyahat acentasının yetkilisi; bu tür gezileri üstlenen acentelerin çok olduğunu ancak kendilerinin

bu konuda özgün olduklarını çünkü yaptıklarının hususi ilgi turizmi olduğunu belirtmiştir. Üç farklı acentanın aynı destinasyona gezi düzenlese bile sunduğu deneyim ve hizmetin birbirinden benzersiz olduğunu; birisi yüksek kaliteli rehberler ile müzeleri turistlere tanıttığını; diğeri yalnız yeme içme ve bu işletmelere odaklı bir gezi yapabildiğini ve üçüncü acente ise bir kültür turundan öte eğlence odaklı bir hizmet sunabileceğini aktarmıştır. Ayrıca verdikleri hizmeti bu diğer acentelerden daha ucuz veya pahalı sunmadıklarını, işlerinin yerel kültür ile deneyim yaşatma sloganı üzerine olduğunu da belirtmiştir. Ve son olarak yerel mutfak ve yerel yaşam yani yerel halk ile iletişimin öncelikli olduğunu ve özel ilgi turizm ile uğraşan diğer acentelerden farkını ortaya koymuştur.” (Gülal, 2018).

Hindistan’da bulunan yerel acenta yetkilisi tarafından deneyim turizmi ile ilgili aktarılan sözler ise şu şekildedir (Akkuş, 2021); “deneyimsel seyahat sizi harekete geçiren sizi insanlarla ve o yerin kültürü ile bağlayan, sizi zenginleştiren ve değiştiren bir şeydir. Çevrenizi nasıl algıladığınız ve döndükten sonra bile sevdiğinizle etkileşime geçmeniz hususunda olumlu etkiye sahiptir.”

Aktarıldığı gibi turizm deneyiminin önemini kavramış ve kabul etmiş firmalar bununla ilgili hedefler belirlemiş ve değerlendirmeler yapmıştır. Hatta bu firmalar turist deneyiminin bir rekabet stratejisi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca turizm deneyimi 21.yy’ın yeni turizm hareketlerinden birisi haline gelmiştir.

Turizm deneyim yönetiminde öncelikle destinasyon paydaşlarının veya işletme yöneticilerinin ele alması gereken hedefleri doğru bir şekilde belirlemeleri gerekmektedir. Hedefler belirlenirken ilk olarak turistlerin istek veya talepleri göz önüne alınmalı, destinasyon ve işletmenin sahip olduğu çekiciliklerin ne olduğu hususu belirlenmelidir. Bir destinasyonun çekicilikleri, nitelikleri, üstünlükleri ve gelişimi sağlanabilecek yönleri belirlendikten sonra bu çekiciliklere uygun yönetimsel stratejiler geliştirilmelidir. Örneğin; Zengin ve Kiper (2020) çalışmasında Sapanca destinasyonunun birden fazla turist çekiciliğine sahip olduğunu ve farklı taleplere sahip turistleri ağırlayabildiğini ortaya koymuşlardır. Bu destinasyon yönetim stratejisinde tek bir turizm veya turist çeşidine bağlı kalınmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca Sapanca destinasyonunun daha çok beşerî değil doğal unsurlar üzerine olduğunu da aktarmışlardır.

Öztürk ve Şahbaz (2017) çalışmasında ise öğrencilerin Ilgaz dağı milli parkı imaj algıları incelendiğinde en düşük ortalamaya sahip çekiciliğin otel işletmeleri ve alışveriş merkezlerinin yeterliliğine yönelik önerme olmuştur. Çalışmada milli parkta faaliyet gösteren turizm işletmelerinin bölgesel yönetimlerinin turizm altyapısının iyileştirilmesi yönünde alacakları yönetim stratejisi kararlarında öncelikli olarak bu hususu ele almaları gerektiğini ortaya koymuşlardır.

6. Hatırlanabilir turizm deneyimi kavramı

Hafıza kavramı turizm deneyimi konusunda temel alınabilecek hususlardan birisidir. Çünkü turizm deneyimleri destinasyonda o an gerçekleştirilen bir eylemken, kişilerin zihninde kalıcı hale getirilen deneyimler kişilerin tekrar tekrar hatırlayabilecekleri hatıraları kapsamaktadır. Clawson ve Knet-sch (1966)'e göre, tecrübeler bireylerin zihinlerinde kalıcı hale getirildiğinde ve hatırlandığında değerli olmaktadır. Hatırlama olayı ise, daha önce yaşanan ancak var olmayan uyarıcılara kişilerin tepkisi olarak belirtilmektedir.

Turizm deneyimi yalnızca turistik yerlerde alınan ve somut ürünlerle yaşanan deneyimler değil, aynı zamanda unutulmaz duyuşsal duyguları da barındırmaktadır (Cornelisse, 2014). Sıradan bir deneyimin gezginde meydana getirdiği aidiyet hissi ile hatırlanabilir turizm deneyimine yol açmasının mümkün olabileceği açıklanmaktadır. Hatırlanabilir turizm deneyimi unutulmaz olması sebebiyle, bireylerin yaşanan deneyim ve zevkin pekiştirilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca gezginlerin birçok turistik yer arasından hangisini tercih etme sürecinin başından gezi planının içeriğine kadar tüm sürecin içerisinde saklanabilir ve unutulmaz turizm deneyimlerinin baş faktörüdür. İnsanların tecrübelerini kişisel olarak değerlendirmelerine dayanan hatırlanabilir turizm deneyimi turistlerin varış noktasına ait zihninde kalan hatıraların yeniden hatırlanması ile pekiştirilmekte ve kuvvetlendirilmektedir (Tung ve Ritchie, 2011). Aynı zamanda hatırlanabilir turizm deneyimleri gezginlerin bir turistik yeri tekrar tercih etmesinde ve ağızdan ağıza (WOM) iletişimde etkilidir.

Chandralal ve diğ., (2015) hatırlanabilir turizm deneyimini keyifli, olumlu duyuşsal durumlar ve heyecan ile ilişkisini kurmuştur. Kim ve diğ., (2012)'ne göre ise, bir gezinin olumlu olarak anımsanması hatırlanabilir turizm deneyimi sayesinde olmaktadır. Turizm deneyimlerindeki haz verici anıları pozitif bir algı ve neşeli olma hissi uyandırarak kişilerin yaşamlarına pozitif olarak katkılar sağlamaktadır (Ersoy ve Tuğal, 2018).

Hatırlanabilir turizm deneyiminin genel olarak özelliğini geliştirmesi ve destinasyon ürünlerine ait pozitif katkı sağlamasından dolayı destinasyonların hatırlanması önem arz etmektedir (Quan ve Wang, 2004). Pine ve Gilmore (1999), turistik ürünlerin müşteri deneyimine dayanması ve bireylerin kendine özgü hatırlanabilir turizm deneyimlerini meydana getirebilecekleri bir hizmet sürecine katılmaları gerektiğinden bahsetmektedir. Kastedilen tecrübelerin bireylerin duygu ve duyuları tetikleyeceği ve onları düşünmeye ve fiziksel aktiviteye katılmaya teşvik edeceğinden hatırlanabilir hatıraların önemi çok büyük olmaktadır. Ancak tüm turizm deneyimleri hatırlanabilir değildir. Çünkü hatırlanabilir turizm deneyimi kişisel taleplere dayanmakta ve bireylerin katıldığı aktivitelerin kıymetli olduğu algısını geliştirmekte ve ilgili anlayışın ortaya çıkacağı bilinmektedir (Ayдын, 2019).

Bowen ve Clarke (2009) gezginlerin turizm deneyimi yaşaması için turistik yerde geçirdikleri özgür zamanın etkisinin büyük olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca memnuniyet sonuçlu deneyimler meydana getirilmesiyle turistlerin rutin yaşamlarında karşılaştıkları stres ve ruhsal sorunlara fayda etmektedir.

Kim ve Ritchie (2014) davranışsal niyete yönelik hatırlanabilir turizm deneyimlerini ölçümlemek amacıyla hazcılık, yenilik, yerel kültür vb. olarak bir ölçek geliştirmiştir. Ancak bu model sadece davranışsal niyet ile bağlantılıdır. Turist memnuniyeti gibi önemli unsurlar ihmal edilmiştir. Ancak turist memnuniyeti, tavsiye etme ve pahalı olmasına rağmen bu fiyatları vermeye razı olan müşteriye destinasyona bağlayan durumlar da hatırlanabilir kalıcı deneyimler ile bağlantılıdır. (Lin ve diğ., 2018). Hatırlanabilir turizm deneyiminin sosyal medya ile de bağlantısı bulunmaktadır. Sosyal medya uluslararası çapta milyonlarca kişinin kullanımı ile hızla gelişmektedir. Sosyal medya, kişilerin iletişim ve iletişim şeklini değiştirmiş, sosyal ve iş çevrelerini kuşatmıştır. Ayrıca turizm ve seyahat deneyimlerinin tüm aşamalarını etkilemektedir. İnternet ortamında turistlerin turizm deneyimi sırasında ve sonrasındaki duygu, düşünce ve hatıralarını paylaştığı deneyimlerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda çağdaş yaşam koşulları içerisinde çeşitli kültürler ve milletler arasındaki iletişim bağlantılarının özümsemesini sağlamaktadır (Skavronskaya ve diğ., 2019).

Tablo 2: HTD'leri etkileyen destinasyon özelliklerinin potansiyel yapıları (Kim, 2014)

Yapılar	Yapı Tanımları	Araştırmacılar
Altyapı	Bir destinasyonda var olan altyapı işlevinin ötesine geçen bu yapı, turistlerin hayal gücünü canlandırabilmeli ve kişilere özel hale getirilmiş seyahat deneyimi hatıraları yaratma becerilerini kolaylaştırabilmelidir.	Dwyer ve Kim, (2003); Murphy ve diğ. (2000); Smith, (1994)
Maliyet/Değer	Algılanan maliyet/değer, doğru bir şekilde düşük ücretleri göstermez. Bu yapı, bir destinasyondaki mal ve hizmetlerin kalitesine karşılık gelmelidir. Bu yüzden, ziyaretçiler bir destinasyondaki mal veya hizmetler için paranın değerini algılayabilmelidir.	Driscoll ve diğ. (1994); Dwyer ve Kim, (2003); Haahti, (1986)
Ulaşılabilirlik	Bir destinasyona ulaşım kolaylığı ve niteliği bir zorunluluktur. Mümkün olan her yer ve her anda eşsiz faktörler üzerinden baştan sona deneyim başlatılmalıdır.	Driscoll ve diğ. (1994); Dwyer ve Kim, (2003); Mc Kercher, (1998)
Yerel Kültür	Destinasyonlar, hatırlanabilir deneyimler sunmak için bir destinasyonun eşsiz kültürünü (sanat eserleri, el sanatları, yöresel yemekler vb.) deneyimlemek için farklı programlar ve yollar sağlanmalıdır.	Dwyer ve Kim, (2003); Kim ve diğ. (2012); Kim ve diğ. (2012)

Yapılar	Yapı Tanımları	Araştırmacılar
Fiziki Coğrafya ve İklim	Çok ilgi çekici, eşsiz bir fiziki coğrafya ve iklime sahip olan destinasyonlar, fırsatlarının her çeşit rekabet avantajından faydalanmaya çalışmalı ve üretici, çeşitlendirici bir şekilde toplam ziyaret deneyiminin altında yatan unsurun bu olduğundan emin olunmalıdır.	Crouch, (2011); Dwyer ve Kim, (2003)
Eğlence	Eşsiz ve kaliteli olarak dizayn edilmiş eğlence, muhtemelen ziyaretçilerin zihnin-de destinasyonla ilişkilendirilebilir.	Ritchie ve diğ. (2001)
Çevre Yönetimi	Bir destinasyonun çevresi, turistlerin olumsuz bir şekilde hatırlanabilir deneyim geliştirmesini engellemek için iyi yönetilir. Destinasyon ortamının kötü yönetimi (kalabalık, gürültü, kötü koku, suç oranı vb.) olumsuz uyarılma ile neticelenecek ve sonuç olarak olumsuz deneyimlere yol açacaktır.	Driscoll ve diğ. (1994); Ritchie ve Crouch, (2000); Mihalic, (2000)
Hizmet Kalitesi	Bu yapı, turistlere güvenilir, duyarlı ve son derece özelleştirilmiş hizmet sağlanmasını içerir ve mümkün ise ziyaretçileri hoş bir şekilde şaşırtmalıdır.	Go ve Govers, (2000); Pine ve Gilmore, (1999)
Güvenlik	Destinasyonlar, ziyaretçilerine bir destinasyonda konakladıkları süresince kendilerini her zaman güvende hissettirebilmelidir. Turistlerin güvenliği-nin sağlanamamasından doğan tüm isten-meyen olaylar, olumsuz deneyimlere yol açacaktır.	Driscoll ve diğ. (1994)
Misafirperverlik	Bu yapı, yerel halkın algılanan arkadaşlığını ve topluluğun turistlere karşı tutumunu içerir. Böylece turistler yerel halkla etkileşime geçerken, turistler sıcak bir karşılama algılayabilir ve yerel halktan turistik bilgiler almayı yararlı bulabilir.	Chandralal ve Valenzuela, (2013); Driscoll ve diğ. (1994); Machils ve Burch, (1983)
Aidiyet	Bağlılık, etnik, sosyal, ticari bağlar ve duygusal bağlılık dahil olmak üzere bir destinasyona yüksek seviyede bireysel katılım olarak tanımlanır.	Bloch ve Richins, (1983); Dwyer ve Kim, (2003); Williams ve Vaske, (2003)
Üstyapı	Tanınmış mimariye ve birçok turistin zaten bildiği yerel mutfağa sahip destinasyonlar, ziyaret deneyimlerinin kuvvetli bir şekilde zihinde yer ediciliğini geliştirmek için bu popülerlikten yararlanmalıdır.	Crouch, (2011); Enright ve Newton, (2004)
Faaliyetlerin Karışımı	Farklı turizm türlerinin mevcudiyeti, bir destinasyonun çeşitli türdeki turistlere hitap etmesini ve hoş bir şekilde hatırlanabilir deneyimler sunmasını sağlar.	Crouch, (2011); Dwyer ve Kim, (2003)
Özel Etkinlikler	Turistlerin katılımcı olarak yüksek seviyede dahil olabileceği festivaller ve etkinlikler, turistlerin “kaçış” yaşamalarına ve sonucunda hatırlanabilir deneyimler ge-liştirmelerine yardımcı olur.	Dwyer ve diğ. (2000); Pine ve Gilmore, (1999)

6.1. Hatırlanabilir turizm deneyiminin gelişimi

Turizm endüstrisi, deneyimler ile oluşturulmuş bir dizi organizasyonları barındırmaktadır (Waite, 2000). Turizmden kazanç elde eden tüm firmalar için gezginlere mutluluk ve keyif verici bir deneyim sunmak önemli bir husustur (Kim, 2010). Bu deneyimler gezginlerin zihinlerinde kalıcı olabilecek ve bu sayede turistlerin tavsiye etmelerini sağlayacaktır. Ayrıca tekrar ziyaret etme niyetine de etki edecektir.

Araştırmacılar turist deneyimini daha iyi anlamak amacıyla deneyime odaklanan yaklaşımları kullanmışlardır. Çalışmaların teorik olarak incelenmesinden metodolojik çıkarımlarına kadar uzanan bir süreç vardır (Jennings ve diğ., 2009). Jennings ve diğ., (2009) ise kaliteli turizm deneyimlerinin ürün kalitesinden daha geniş bir alana sahip olduğunu öne sürmüştür (Kutlu, 2019). Boorstin (1964)'e göre ise turistler otantik, farklı, kendine özgü ve rutin hayattan farklı deneyim arayışlarında oldukları için gezi faaliyetlerine katılmışlardır.

Tarihsel açıdan bakıldığında turizm deneyimi çalışmaları 1960'lerden itibaren incelenmekte ve 1970'lerde MacCannell (1973) ve Cohen (1979)'in çalışmaları ile popüler hale gelmiştir. Boş zaman deneyimi çalışmalarının temelini atan ise Csikszentmihalyi (1975)'nin kitabıdır (Coelho ve diğ., 2018). 1970'lerde ilk başta turizm deneyimi üzerine araştırmalar olduğunda bu konu farklılık arama veya sıkıcı rutinlerden uzaklaşma gayreti olarak ele alınmıştır. Cohen (1979), farklılık ve yenilik arayışını anahtar faktör olarak vurgulamıştır. Cohen (1979)'e göre turizm rutin faaliyetlerinin geçici olarak zıttı olmasıdır; işsiz, bakımsız, tasarruhsuz bir husus olmakta kendi içerisinde daha derin anlamdan uzaklaşmış bir tatil dönemidir. Parasuraman ve diğ., (1985) deneyim kavramını SERVQUAL ölçeği ile önemli derecede biçimlendirmiştir. Çalışmalarında, hizmet kalitesinin düzeyini belirlemek amacıyla bu modeli geliştirmişler ve katılımcıların hizmet kalitesi ile deneyimini birleştirmişlerdir.

1990'larda, deneyim kavramı, dergilerde veya röportajlarda gezginlerin düşünce ve duygularını anlamak olarak aktarılmıştır (Andereck ve diğ., 2006). Ryan (1991), memnuniyeti sağlayan deneyim kavramından bahseden ilk kişi olmuştur.

Turizm deneyiminin araştırılmasındaki temel tavsiyeler; turizmde hizmet sunanlar, personel ve yerel halk gibi organizasyonlara katılan turistlerin ve sanatçıların tutumlarının yanında yer ve zamana göre yaklaşımdır (Coelho ve diğ., 2018). Daha yakın zamanlarda ise Pine ve Gilmore (1998) ve Schmitt (2000) ise deneyimsel araçlar ile hizmet yönetiminin turizm deneyimini nasıl etkileyebileceğini ortaya koymayı amaçlamışlardır.

6.2. Hatırlanabilir turizm deneyiminin tanımı ve önemi

Hafıza, birçok bileşenden meydana gelen karmaşık ve çok boyutlu ruhsal bir kavram olup bağlamsal ve tutumsal inanışlar destinasyon görüntüleri, zihin yürütme, duyuşsal olaylar, hareketlilik ve anımsama olarak turistlerin zihninde güçlü, hayat boyu hatırlanabilir anlar meydana getirirken, aynı zamanda turistleri destinasyon veya turistik işletmeleri tavsiye etme etkisini oluşturabileceğinden dolayı çok önemlidir (Manthiou ve diğ, 2016).

Hatırlanabilir turizm deneyimleri aynı zamanda rekabet ortamında destinasyonlar için çok önemlidir. Turistler zihinlerinde oluşan eski yaşadığı deneyimler ile anılar ve olaylar döngüsüne göre destinasyona ait imajı değerlendirilmektedir. Bu sebeple zihinsel hatıralar turizm endüstrisinde önem arz etmektedir. Anılar turizm faaliyetlerinde duyuşsal ve algısal neticeler ile deneyimlerle ilişkili olarak kısıtlanan bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Oh ve diğ, 2007).

Hatırlanabilir turizm deneyimi, bir organizasyon oluştuktan sonra pozitif bir biçimde anımsanan ve akılda tekrar canlanan bir turizm deneyimi olarak açıklanmaktadır. Bu deneyimler, turistlerin deneyim aşamasını yorumlanmasına dayanarak yaşanan tüm turizm deneyimleri arasından seçilerek meydana gelmektedir. Turistlerin turistik yerdeki mal veya hizmetlerin benzersiz taraflarıyla etkileşime girdikten sonra sahip oldukları deneyimlerini yorumlamaları hatırlanabilir deneyim üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca turistlerin iletişim içerisinde oldukları çeşitli mal veya hizmetleri nasıl algıladıklarını ve turistik yer vasıtasıyla verilen bilgileri nasıl geliştirdiklerini bilmekte çok önemlidir. Tüm turistler, bir deneyim aşamasında eğlendiklerini söylese de bu durum hepsinin aynı ve hatırlanabilir deneyimlere sahip olduğu söylenemez ve aynı organizasyon bile farklı sebeplerle hatırlanabilir olabilmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi hatırlanabilir turizm deneyimleri kişisel bir olgudur (Demir ve Demirel, 2019). Hatırlanabilir turizm deneyimlerinin bazı tanımları şöyle açıklanmaktadır.

Rasoolimanesh ve diğ. (2021), hatırlanabilir turizm deneyimini, “bir ziyaretçinin hatırlayacağı ve ilgili sosyal ağlarda paylaşacağı kalıcı anılar yaratan unutulmaz deneyimler” olarak tanımlamaktadır. Hatırlanabilir turizm deneyimi, örgütsel olarak olgular meydana geldikten sonra tekrar akla gelen ve çağrıştırılan bir turizm deneyimi olarak belirtilmekte ve bireylerin zihinlerinde özellikle bir turizm faaliyeti esnasında deneyimledikleri duyguları ve düşünceleri ifade etmektedir (Tung ve Ritchie, 2011)

Jefferies ve Lepp (2012), hatırlanabilir turizm deneyimlerini büyük oranda unutulmayan bireyler için kişisel ve duyuşsal, tazelenme ve kendisini geliştirmeye yönelik, yaşamlarındaki değişimlerde kilit anahtar olan deneyimler olarak açıklamaktadır.

Kim (2017)'e göre hatırlanabilir turizm deneyimi; bir turizm olayı meydana geldikten sonra pozitif olarak anımsanan, akılda tekrar canlanan ve kişilerin önceki deneyimlerini yorumlamasına dayanan bir turizm deneyimi olarak belirtilmektedir.

6.3. Hatırlanabilir turizm deneyiminin bileşenleri

Hatırlanabilir turizm deneyimleri oluşturma ve inceleme güdüsü, duyuşsal, fiziksel, psikolojik ve entelektüel derecede bir olayla meşgul olan bir kişi aracılığıyla bir deneyimin kişisel olarak hissedilmesinden kaynaklanmaktadır (Kutlu, 2019).

Araştırmacılar turistlerin akıllarında daha fazla kalacak turizm deneyimleri yaşatmanın önemini ortaya koymuşlardır (Zhang ve diğ., 2018). Araştırmacılara göre kişilerin anılarını etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. İlk olarak duyuşsal durumlar daha çok hatırlanmaktadır. İkinci olarak, bireylerin tekrar anımsamasında ileri düzeyde düşünsel süreçler etkili olduğundan bilişsel analizler turistlerin anımsama sürecini arttırmaktadır. Üçüncüsü ise olağandışı, sıradan olmayan ve farklı olayları olağan olaylarla kıyaslandığında daha çok anımsandığı bilinmektedir (Kim, 2010).

Tung ve Ritchie (2011) hatırlanabilir bir gezinin dört farklı boyutunu ortaya koymuştur. Bunlar; sevgi, beklentiler, sonuçsallık ve hatırlamadır. Gezinler, gezi deneyimlerini gezi esnasında umarak mutluluk ve heyecan gösterebilir ancak bu deneyimleri geziden sonra anımsamayabilirler. Bu sebeple hatırlanabilir turizm deneyimi ile diğer deneyim biçimleri arasında fark hatırlanabilirliktir (Wong ve Lai, 2021). Kim ve Ritchie (2014); sadece unutulmaz olan deneyimler hatırlanabilir turizm deneyimidir şeklinde söyleyerek belirtmektedir. Ayrıca yalnızca unutulmaz olan deneyimler gezginlerin bir destinasyonu tekrar tercih etme ve tavsiye etme niyetini kolaylaştırmaktadır (Chen ve diğ., 2021).

Hatırlanabilir turizm deneyimlerine hangi tarafların anlam kattığını bilmek zordur. Gözlenen durumda duyuşsal katılımın öneminin ve anlam ataması üzerindeki etkisinin bilinmesinin seyahat operatörleri tarafından sunulan ürün ve hizmetleri düzeltebileceğindedir (Coelho ve diğ., 2018).

Araştırmacılar hatırlanabilir turizm deneyiminin niteliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu nitelikler; hedonizm, ferahlık, yenilik, katılım, bilgi, anlamlılık ve yerel kültür olarak hatırlanabilir turizm deneyiminin bileşenleridir (Kim ve diğ., 2021; Rasoolimanesh ve diğ., 2021c).

6.3.1. Hedonizm / Hazcılık

Turistler, turizm hizmetlerini ve deneyimlerini tüketirken diğer hizmet ve ürünlerden farklı olarak zevk yani haz talep ederler (Holbrook ve Hirsch-

man, 1982). Hedonizm Yunanca da “hedone” kavramından ortaya çıkmış haz alma, keyif ve uyarılma anlamına gelmektedir (Sthapit, 2013). Kim ve diğ, (2010) hedonizmi kişileri heyecanlandıran “zevкли duygular” olarak tanımlamıştır.

Araştırmacılar hedonik deneyimlerin ziyaretçilerin hatırlanabilir deneyimler oluşturmasını sağladığını ortaya koymuşlardır. Örneğin hazcılık kruvaziyer gezi deneyiminin hissedilen temel bileşeni olarak görülmüştür (Duman ve Mattila, 2005).

Turistler destinasyon bölgesinde yaşadıkları olumlu deneyimleri de haz olarak ifade etmişlerdir. Turistlerin yaşadıkları hazlar, onları destinasyondan memnun bir şekilde ayrılmalarını sağlamıştır. Turistlerin yaşadıkları bu hedonik tüketimlerin kalıcılığı ne kadar yüksek olursa hatırlanabilir deneyimleri de o kadar fazla olur. Turistler gittikleri destinasyonda herhangi bir çekicilikten haz yaşayabilirler.

6.3.2. Yenilik (Ferahlık)

Rutin ve sıkıcı durumlardan kaçınmada, “yenilenme veya ferahlık” olarak isimlendirilen bu bileşen, turizm deneyiminin en önemli faktörlerinden birisidir (Esen, 2021).

Psikolojik bir yenilik hissi yeni bir tecrübe yaşamaktan ileri gelmektedir (Kim ve diğ, 2012). Yenilik turizm deneyiminin öznel bir anahtar unsuru ve turistin gezisi bir güdü kaynağıdır (Rasoolimanesh ve diğ, 2021c). Birçok ziyaretçi yeni bir deneyim yaşama hissini ve gereksinimini karşılamak amacıyla farklı hayat tarzlarına ve kültürlere sahip turistik yerleri tercih etmekten hoşlanırlar (Pearce, 1987).

Yenilik aynı zamanda rutin, heyecan, macera, sürpriz ve sıkıcılığın azaltılmasından, eğlence amaçlı gezi seyahatine katılanların yeni ve özgün deneyim arayışında ortaya koydukları bir faktördür (Duman ve Mattila, 2005).

Yenilenme, seyahat ve turizm deneyimlerinin en önemli niteliklerinden birisidir. Bu deneyim türü rutin yaşamdaki deneyimlerden farklıdır (Cohen, 1979). Örneğin turizm faaliyetini aktarıırken Cohen (1979), yenilenmenin “asıl olarak rutin faaliyetlerin geçici olarak tam zıttı olması, çalışmama, ilgilenmeme durumu” olduğunu belirtmektedir. Ferahlık bileşeni; Kim ve diğ, (2010) tarafından tazelenmenin ve ferahlık hissini gezginlerin seyahat anılarını etkilediğini açıklamıştır.

6.3.3. Yerel Kültür

Hatırlanabilir turizm ve turist deneyimleri ile bağlantılı kavramlardır. Hatırlanabilir turist deneyimleri kişilerin yaşadıkları tüm tecrübelerdir.

Hatırlanabilir turizm ise, turist deneyimlerini, destinasyonu, yerel halk ve kültürü ve diğer bileşenleri içerisine alan bir kavramdır. Burada yerel kültürün etkileyici olması ve zihinlerde kalması hatırlanabilir turizm bağlantısını ortaya koymaktadır. Yerel kültürü tecrübe etmek, genel olarak önemli gezi motivasyonlarından birisidir (Coudounaris ve Sthapit, 2017). Yöresel kültür ile bağlantılı olan gezi tecrübeleri de hatırlanabilir turizm deneyimini etkilemektedir (Kim, 2010).

Yerel kültür ile turizm etkileşimi de turizm deneyimlerini etkilemektedir. Humans (2005)'ın sosyal mübadele teorisine göre insanların karşılıklı olarak birbirlerine verdikleri duygular sayesinde onların kendi içerisinde bir iletişime yol açacağını ve motivasyon sağlayacağını açıklamaktadır. Bu sosyal değiş tokuşlar iki veya daha fazla gruplar arasında sözlü-sözsüz, doğrudan-dolaylı ve nesnel-sembolik tüm iletişimleri barındırmaktadır. Bu iletişim turist ile yerel kültür arasındaki deneyimleri açıklamaktadır (Tabaeian ve diğ, 2022).

Chandralal ve Valenzuela (2013)'nın 35 Avustralyalı turisti incelediği çalışmasında turistik yerdeki geleneksel yemek ve mutfak tecrübelerinin unutulmaz deneyimlerin meydana gelmesine katkı sağladığını belirtmiştir. Yöresel hayata yakın çevrede kalmak, yerel organizasyonlara katılmak ve yerel mutfağı keşfetmek turistlerin akıllarında pozitif hatıralar oluşturmaktadır. Bu da hatırlanabilir turizm deneyimine katkı sağlamaktadır.

6.3.4. Anlamlılık

Anlamlılık “büyük önem, değer duygusu veya bireyin toplum ve yaşam hakkındaki düşüncelerini arttırması” olarak tanımlanmaktadır (Kim, 2014). Bu bileşen turistlerin psikolojik ve kişisel durumları için anlamlı deneyimler arayışında olmayı ifade etmektedir. Hatırlanabilir turizm deneyiminde anlamlı turizm deneyimi insan zihninde daha fazla kalmaktadır (Rasoolimaneş ve diğ, 2021c).

Kavramsal açıdan anlamlılık, daha çok sonucuna odaklanmış biçimde destinasyon imajının duygusal bileşenini açıklamaktadır. Turizmle bağlantılı farklı çalışmalar, ziyaret öncesi ve sonrası destinasyon imajı ilişkisinde açık bir anlam oluşturmamıştır. Bu yüzden çalışma yapıları genellikle destinasyon imajı, destinasyondaki hizmet kaliteleri ile ilgili algılardan kaynaklanmaktadır. Ancak ziyaret sonrası destinasyon imajı, destinasyondaki kalite algılarından oluşmaktadır ve turistlerin bu durum turistlerin davranışsal amaçlarına aracılık etmektedir (Rejikumar ve diğ, 2021).

Turistler destinasyon, yer, çekicilik ile ilgili daha çok bilgi sahibi olduğunda ve geliştirici turizm deneyimi sayesinde bakış açılarını geliştirmekte ve bu tarz deneyimler yaşamın hatırlanabilir deneyimlerinden birisi olmaktadır (Coudounaris ve Sthapit, 2017).

6.3.5. Katılım

Katılım, hedef nesne ile ilgili bir ilgi veya motivasyon durumudur. Turistler bireysel olarak anlamlı ve alakalı bir deneyimi, anlamlı ve ilgili olmayan bir deneyimden daha önemli görmektedirler (Rasoolimanesh ve diğ., 2021c).

Katılım, kişilerin bir etkinliğe karar verme aşamalarına yönelik davranışları üzerindeki potansiyel etkisinden dolayı tüketici davranışı modellerinde önemli olan ve yaygın olarak tercih edilen bir unsurdur (Josiam ve diğ., 1999). Bir insanın katılımının kapsamını kavrayabilmek, tüketici davranışının irdelenmesi ve ayırt edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Prebensen ve diğ., 2013). Tüketici katılımı, bir tüketicinin bir nesneye, eyleme veya faaliyete atfettiği önem seviyesi, yaratılan coşku ve eğilim olarak tanımlanmaktadır (Goldsmith ve Emmert, 1991). Rekreasyonel bir ambiyansta katılım “birey ile rekreasyonel bir faaliyet arasında, belirli bir zaman diliminde, belirli bir seviyede zevk alma ve faaliyet yolu ile elde edilen kişinin kendini ifade etme ile bağdaşan özdeşleşmesi olarak tanımlanır (Selin ve Howard, 1988). Serbest zaman ve turizm açısından katılım, bir faaliyete olan ilginin seviyesi ve bu ilgiyle alakalı duyu yüklü tepkiler olarak tanımlanır (Manfredo, 1989). Sonuç olarak, katılım insanların serbest zaman davranışında önemli bir unsurdur çünkü serbest zaman seyahatini planlayan kişiler ilgili seyahat bilgilerine daha fazla önem verecektirler (Reid ve Crompton, 1993). Bu kapsamda katılım kişilerin kendilerini bir yere ait hissetme hususunda da önemlidir. Katılımın gerçekleşmesi ile birlikte insanlar deneyimlerinin daha kalıcı olmasını sağlamış olurlar.

Bazı araştırma verileri, bir turistin deneyime yüksek derecede katılımının söz konusu olduğu durumlarda, hatırlanabilir turizm deneyimini arttırdığını belirtmektedir (Coudounaris ve Sthapit, 2017). Örneğin turistler bir aktiviteye kendilerini kattırdığında hatırlanabilir turizm deneyimi yaşamaları daha çok olmaktadır. Bunu belirten araştırmacılar bir turistin deneyimine katılmanın bir deneyimi irdelerken kişilerin duyuşsal hisselerini kuvvetlendirdiği ve düşünselliği etkilediğini savunmaktadırlar (Kim, 2014).

6.3.6. Bilgi

Larsen (2007)'e göre turist deneyimi üç aşamadan meydana gelmektedir: planlama süreci, gezinin asıl misyonu ve gezinin anıları. Müşterinin bilgiye ulaşmasında belirli bir aşaması olan seyahat gerçekleşmeden önce seyahat planlaması, seyahat deneyiminin kritik bir bölümüdür. Seyahat gerçekleşmeden önce seyahat planlaması ile gezgin, seyahat planını iyileştirmek için önemli miktarda bilgi edinmektedir. Bu kapsamda, bir turist için var olan bilgiler, özellikle gideceği destinasyona dair kararı olmak üzere, karar verme aşamasının çeşitli yönlerini etkileyebilir (Xiang ve Gretzel, 2010). Bu yüzden, turistler sosyal medya üzerinden seyahat hatıralarını ve deneyimlerini bloglar (Blogger,

Twitter vb.), çevrimiçi sosyal ağlar (Facebook, Trip Advisor vb.), medya paylaşım web siteleri (Flickr vb.) aracılığıyla aramalarına, düzenlemelerine ve paylaşımlarına yardımcı olur (Leung ve diğ, 2013). Her geçen gün milyonlarca kişi seyahat deneyimlerini paylaşmak amacıyla seyahat bloglarına ve web sitelerine dahil olmaktadır. Bu yüzden bloglar, turistik üretim ve tüketim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, web tabanlı paylaşım alanları, seyahat deneyimlerinin 'gerçek zamanlı' kaydedilmesine ve paylaşılmasına imkân sağlamaktadır (Munar ve Jacobsen, 2013). Bu nedenle, seyahat blogları ve web siteleri, turistlerin diğer turistlerden öngörü elde etmelerine imkân sağlayan elektronik ağızdan ağza (eWOM) bir iletişim biçimidir (Zehrer ve diğ, 2011).

Bireyler, turistik deneyim sebebiyle yeni yaşantılar öğrenmek ve yeni beceriler elde etmek isterler (Kim, 2014). Bu yaşantılar ve beceriler yeni bir bilgi olarak ifadelendirilmektedir. Turistlerin edindiği bilgiler bazen kendi yaşantıları yoluyla olabilmekte bazen de herhangi bir kaynak yoluyla olabilmektedir. Kaynak yoluyla edinilen bilgiler; gidilen destinasyonda bulunan tanıtım broşürleri, kitapçıklar, müze ve ören yerlerinde bulunan bilgilendirici kaynaklar olarak sayılabilir. Turist aynı zamanda bu kaynakları destinasyon bölgesine gitmeden de elde edebilirler. Bu bilgilere örnek olarak da destinasyon ile ilgili tanıtıcı kitaplar, dergiler, internet üzerindeki ulaşılan kaynaklardır.

Gezginleri gezi motivasyonuna iten sosyo-psikolojik etmenlerden birisi de bilgi sahibi olma isteğidir. Örneğin turistik destinasyonun tarihi, kültürü, dili ve coğrafi yapısı turisti bilgi edinmeye iten ayırıcı özelliklerdir (Hung ve Petrick, 2011).

Sonuç

Dünyada nüfusun hızla artması, bu artan nüfusun bilinçlenmesi ve bu kişilerin kendine daha çok vakit ayırması sonucu, turizm faaliyetlerine daha fazla katılan bireyler ortaya çıkmıştır. Bu bireyler katılacakları turizm türünü ve gidecekleri destinasyonları çok fazla araştırmaya başlamışlardır. Araştırmayı yaparken ise öncelikle yakın çevresinde yer alan kişilerin tavsiyelerinden faydalanmak istemektedirler. Bu sebeple tavsiye verecek bireylerin deneyimleri önemlidir. Eğer bu tavsiyeleri verecek bireyler olumsuz deneyime sahipse destinasyona gidecek potansiyel turistler bu durumları dikkate alabilir ve kararlarında değişikliğe gidebilirler. Böyle bir durumda ise destinasyona gelecek turist sayısında azalma ve buna bağlı olarak ise destinasyonda yer alan turizm paydaşlarının kazançlarında düşüşe sebebiyet verebilir. Bu durumların önüne geçilebilmesi için özellikle hatırlanabilir turizm deneyimine önem verilmesi gerekmektedir.

Hatırlanabilir turizm deneyimi sayesinde başta destinasyonlar olmak üzere turizm endüstrisinde faaliyet gösteren tüm paydaşlar olumlu olarak etkilenebilir. Bunun için işletmeler kişilerin hafızalarında kalıcı yer edinebilmeleri için müşteri memnuniyetini ön planda tutmaları gerekmektedir. İş-

letmeye gelen müşterilerini değerli kılmalı ve onlara işletmeyi tekrar ziyaret edecekleri nedenler oluşturmaları uygun olabilir. Özellikle destinasyonlarda turistlerin en çok vakit geçirdiği işletmelerden biri olan konaklama işletmeleri hatırlanabilir turizm deneyimi konusunda daha özenli olmaları tavsiye edilir. Daha önce konaklama işletmesini ziyaret eden turistlerin hangi yiyecek veya içeceklerden hoşlandığı ve işletmenin turist tekrar geldiğinde bunları kendisine sunması müşterinin daha değerli hissetmesine yardımcı olabilir. Diğer taraftan günümüzde kültür turlarına katılım artmıştır. Bu sebeple destinasyonlardaki hatırlanabilir turizm deneyimine etki edebilecek diğer bir paydaş ise turist rehberidir. Turist rehberleri tur esnasında daha akılda kalıcı bilgiler ve hikayeler anlatması turistler için önemlidir. Böylelikle anlatılan bilgiler destinasyonlar ile pekiştirilebilir ve bu sayede destinasyon için olumlu bir imajın oluşması da sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Andereck, K., Bricker, K. S., Kerstetter, D., & Nickerson, N. P. (2006). Connecting experiences to quality: Understanding the meanings behind visitors' experiences. *Quality tourism experiences*, 81-98.
- Aydın, A. (2020). John Dewey Felsefesinde Deneyim Kavramı. *John Dewey: Demokrasi ve Eğitim Kitabının 100. Yılı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Aydın, D. (2019). *Hatırlanabilir turizm deneyimi ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkide yaşam anlamının aracılık rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Boorstin, D. (1964). *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. Newyork: Harper.
- Bowen, D., & Clarke, J. (2009). Contemporary tourist behaviour: Yourself and others as tourists. *Wallingford, Oxon, UK: CAB1*.
- Carù, A., & Cova, B. (2003). Revisiting consumption experience: A more humble but complete view of the concept. *Marketing theory*, 3(2), 267-286.
- Cavlak, N., & Cop, R. (2019). Yerli ve yabancı turist deneyimi: Gelibolu yarımadası Tarihi Milli Parkı Milliyet temelinde bir analiz. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(3), 163-173.
- Chandralal, L., & Valenzuela, F. R. (2013). Exploring memorable tourism experiences: Antecedents and behavioural outcomes. *Journal of Economics, Business and Management*, 1(2), 177-181.
- Chandralal, L., & Valenzuela, F. R. (2015). Memorable Tourism Experiences; Scale Development. *Contemporary Management Research*. 11(3), 191-310
- Chandralal, L., Rindfleisch, J., & Valenzuela, F. (2015). An application of travel blog narratives to explore memorable tourism experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(6), 680-693
- Charters, S., Fountain, J., & Fish, N. (2009). "You felt like lingering..." Experiencing "real" service at the winery tasting room. *Journal of travel research*, 48(1), 122-134.
- Chhetri, P., Arrowsmith, C., & Jackson, M. (2004). Determining hiking experiences in nature-based tourist destinations. *Tourism management*, 25(1), 31-43.
- Clawson, M., & Knetsch, J. L. (1966). *Economics of outdoor recreation*. RFF Press.
- Coelho, M., de Sevilha Gosling, M., & de Almeida, A. S. A. (2018). Tourism experiences: Core processes of memorable trips. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 37, 11-22.
- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experiences. *Sociology*, 13(2), 179-201.
- Cornelisse, M. (2014). Memorable tourist experiences in authentic Vicos, Peru. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 6(1), 104-127.

- Coudounaris, D. N., & Sthapit, E. (2017). Antecedents of memorable tourism experience related to behavioral intentions. *Psychology & Marketing*, 34(12), 1084-1093.
- Csikszentmihalyi, M. (1975) *Beyond Boredom and Anxiety*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). Activity, experience, and personal growth. In J. E. Curtis & S. J. Russell, *Physical activity in human experience: Interdisciplinary perspectives* (pp. 61–88). Human Kinetics Publishers.
- Deligöz, K., & Ünal, S. (2014). Deneyimsel pazarlama uygulamalarının marka tercihi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (Kahve Dünyası ve Starbucks örneği). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1).
- Demir, S. (2019). Kuşaklar açısından unutulmaz turizm deneyimleri algısının satın alma sonrası davranışlar üzerindeki etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Demir, S., & Demirel, E. Ü. (2019). Bir deneyimi unutulmaz kılan unsurlar nedir? Unutulmaz turizm deneyimi üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 661-682.
- Duman, T., & Mattila, A. S. (2005). The role of affective factors on perceived cruise vacation value. *Tourism management*, 26(3), 311-323.
- Ersoy, M., & Tuğal, F. N. (2018). Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistlerin destinasyon imaj algılamaları ve hatırlanabilir turizm deneyimleri üzerine bir araştırma. *Artıbilim: Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 64-78.
- Esen, Ö. (2021). *Kuşaklara göre, turistlerin destinasyon imaj algılarının, hatırlanabilir turizm deneyimleri üzerine etkisi, Kuşadası örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferrari, S., & Gilli, M. (2015). Authenticity and experience in sustainable food tourism. In *The Routledge Handbook of Sustainable Food and Gastronomy* (pp. 347-357). Routledge.
- Gentile, C., Spiller, N., & Noci, G. (2007). How to sustain the customer experience: An overview of experience components that co-create value with the customer. *European management journal*, 25(5), 395-410.
- Godovykh, M., & Tasci, A. D. (2020). Customer experience in tourism: a review of definitions, components, and measurements. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100694.
- Goldsmith, R. E., & Emmert, J. (1991). Measuring product category involvement: A multitrait-multimethod study. *Journal of Business Research*.
- Gülal, S. (2018). Dünya Değişmeden ile yerel deneyimlere seyahat <https://www.turizmgunlugu.com/2018/07/03/dunya-degismeden-ile-yerel-deneyimlere-seyahat/> Erişim Tarihi: 04.03.2022
- Gupta, S., & Vajic, M. (1999). The Contextual and Dialectical Nature of Experiences. 33-51 Fitzsimmons, J., Fitzsimmons, M.(eds.), New Service Development.

- Güzel, F. Ö., & Papatya, N. (2012). Duygusal arayışların pazarlamayla dansı: Deneyim pazarlaması kavramsal bir analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 109-125.
- Harman, S., & Akgündüz, Y. (2014). Efes örenyeri ziyaretçilerinin müze deneyimi beklentilerini belirlemeye dönük bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 113-133.
- Harpe, M., & Sevenhuysen, K. (2018). The Experience of the Tourist in a Technologically-Driven Age: A Continuum Between the Tourist Guide and Technology. *Journal of Tourismology*, 4(2), 129-142.
- Holbrook, M. B. (2000). The millennial consumer in the texts of our times: Experience and entertainment. *Journal of Macromarketing*, 20(2), 178-192.
- Holbrook, M. B. (2006). Consumption experience, customer value, and subjective personal introspection: An illustrative photographic essay. *Journal of business research*, 59(6), 714-725.
- Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of consumer research*, 9(2), 132-140.
- Hosany, S., & Witham, M. (2010). Dimensions of cruisers' experiences, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 49(3), 351-364.
- Huang, J., & Hsu, C. H. (2010). The impact of customer-to-customer interaction on cruise experience and vacation satisfaction. *Journal of Travel Research*, 49(1), 79-92.
- Hung, K., & Petrick, J. F. (2011). Why do you cruise? Exploring the motivations for taking cruise holidays, and the construction of a cruising motivation scale. *Tourism Management*, 32(2), 386-393.
- Jefferies, K., & Lepp, A. (2012). An Investigation of Extraordinary Experiences. *Journal of Park & Recreation Administration*, 30(3).
- Jennings, G., Lee, Y.-S., Ayling, A., Lunny, B., Cater, C., & Claudia, O. (2009). "Quality tourism experiences: Reviews, reflections, research agendas". *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(23): 294-310.
- Josiam, B. M., Smeaton, G., & Clements, C. J. (1999). Involvement: Travel motivation and destination selection. *Journal of Vacation Marketing*, 5(2), 167-175.
- Kahraman, O. C., & Tanrıverdi, H. (2021). Unutulmaz Turizm Deneyimi ve Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Arasındaki İlişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(1), 43-54.
- Kaya, B. (2020). *Unutulmaz turizm deneyiminin hikâye anlatıcılığına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Kim, H., Koo, C., & Chung, N. (2021). The role of mobility apps in memorable tourism experiences of Korean tourists: Stress-coping theory perspective. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49, 548-557.

- Kim, J. H. (2010). Determining the factors affecting the memorable nature of travel experiences. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27(8), 780-796.
- Kim, J. H. (2014). The antecedents of memorable tourism experiences: The development of a scale to measure the destination attributes associated with memorable experiences. *Tourism management*, 44, 34-45.
- Kim, J. H., & Ritchie, J. B. (2014). Cross-cultural validation of a memorable tourism experience scale (MTES). *Journal of Travel Research*, 53(3), 323-335.
- Kim, J. H., Ritchie, J. B., & McCormick, B. (2012). Development of a scale to measure memorable tourism experiences. *Journal of Travel research*, 51(1), 12-25.
- Kotler, P. (2019). *Aıdan Z'ye Pazarlama*. İstanbul: MediaCat Kitapları
- Kutlu, D. (2019). *Ülke imajı ve destinasyon imajının hatırlanabilir turizm deneyimi yaratmadaki rolünün belirlenmesi üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Larsen, S. (2007). Aspects of a psychology of the tourist experience. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1), 7-18.
- Lent, R. W., do Céu Taveira, M., Sheu, H. B., & Singley, D. (2009). Social cognitive predictors of academic adjustment and life satisfaction in Portuguese college students: A longitudinal analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 190-198.
- Leung, D., Law, R., Van Hoof, H., & Buhalis, D. (2013). Social media in tourism and hospitality: A literature review. *Journal of travel & tourism marketing*, 30(1-2), 3-22.
- Li, Y. (2000). Geographical consciousness and tourism experience. *Annals of tourism research*, 27(4), 863-883.
- Lin, P. M., Tung, V. W. S., Qiu Zhang, H., & Gu, Q. (2018). Tourist experience on memorable hospitality services. *Journal of China Tourism Research*, 14(2), 123-145.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American journal of Sociology*, 79(3), 589-603.
- Manfredo, M. J. (1989). An investigation of the basis for external information search in recreation and tourism. *Leisure Sciences*, 11(1), 29-45.
- Manthiou, A., Kang, J., Chiang, L., & Tang, L. (2016). Investigating the effects of memorable experiences: An extended model of script theory. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(3), 362-379.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 370.
- Matlin, M. W. 2004. *Cognition*, Chichester: John Wiley & Sons, Inc.
- Mehmetoglu, M., & Engen, M. (2011). Pine and Gilmore's concept of experience economy and its dimensions: An empirical examination in tourism. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 12(4), 237-255.
- Morgan, M., Lugosi, P., & Ritchie, J. B. (Eds.). (2010). *The tourism and leisure experien-*

- ce: Consumer and managerial perspectives* (Vol. 44). Channel View Publications.
- Munar, A. M., & Jacobsen, J. K. S. (2014). Motivations for sharing tourism experiences through social media. *Tourism management*, 43, 46-54.
- Oh, H., Fiore, A. M., & Jeoung, M. (2007). Measuring experience economy concepts: Tourism applications. *Journal of travel research*, 46(2), 119-132.
- Otto, J. E., & Ritchie, J. B. (1996). The service experience in tourism. *Tourism management*, 17(3), 165-174.
- Oxford (2022). Experience, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/experience_1?q=experience Erişim Tarihi: 14.01.2022
- Öztürk, Y., & Şahbaz, R. P. (2017). Algılanan destinasyon imajının tekrar ziyaret niyeti ve tavsiye davranışı üzerine etkisi: Ilgaz Dağı milli Parkı'nda bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 3-21.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of marketing*, 49(4), 41-50.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review* <http://mktgsensei.com/AMAE/Customer%20Satisfaction/Experience%20Marketing/Experience%20Economy%20and%20Marketing.pdf> Erişim Tarihi: 04.04.2022
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (2011). *The experience economy*. Harvard Business Press.
- Prebensen, N. K., Woo, E., Chen, J. S., & Uysal, M. (2013). Motivation and involvement as antecedents of the perceived value of the destination experience. *Journal of travel research*, 52(2), 253-264.
- Quan, S., & Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism management*, 25(3), 297-305.
- Rasoolimanesh, S. M., Seyfi, S., Hall, C. M., & Hatamifar, P. (2021a). Understanding memorable tourism experiences and behavioural intentions of heritage tourists. *Journal of Destination Marketing & Management*, 21, 100621.
- Rasoolimanesh, S. M., Seyfi, S., Rather, R. A., & Hall, C. M. (2021c). Investigating the mediating role of visitor satisfaction in the relationship between memorable tourism experiences and behavioral intentions in heritage tourism context. *Tourism Review*.
- Ratnasari, R. T., Gunawan, S., Mawardi, I., & Kirana, K. C. (2020). Emotional experience on behavioral intention for halal tourism. *Journal of Islamic Marketing*, 12(4), 864-881.
- Reid, I. S., & Crompton, J. L. (1993). A taxonomy of leisure purchase decision paradigms based on level of involvement. *Journal of Leisure Research*, 25(2), 182-202.
- Rejikumar, G., Ajitha, A. A., Jose, A., & Mathew, S. (2021). Strategic positioning of tourist destinations-analyzing the role of perceived meaningfulness. *Journal of*

Hospitality and Tourism Management, 49, 140-151.

- Şahin, D. (2015). *Restoranlarda deneyimsel pazarlama müşteri memnuniyet üzerinde gıda hizmet endüstrilerinin etkisi* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of marketing management*, 15(1-3), 53-67.
- Selin, S. W., & Howard, D. R. (1988). Ego involvement and leisure behavior: A conceptual specification. *Journal of leisure Research*, 20(3), 237-244.
- Sheu, J. J., Su, Y. H., & Chu, K. T. (2009). Segmenting online game customers—The perspective of experiential marketing. *Expert systems with applications*, 36(4), 8487-8495.
- Skavronskaya, L., Scott, N., Moyle, B., & Kralj, A. (2019). Novelty and the tourism experience. *Current Issues in Tourism*.
- Stamboulis, Y., & Skayannis, P. (2003). Innovation strategies and technology for experience-based tourism. *Tourism management*, 24(1), 35-43.
- Sthapit, E. (2013). *Tourists' perceptions of memorable experiences: Testing the memorable tourism experience scale (MTEs) among tourists to Rovaniemi, Lapland* (Master's thesis, University of Lapland).
- Tsaur, S. H., Chiu, Y. T., & Wang, C. H. (2007). The visitor's behavioral consequences of experiential marketing: An empirical study on Taipei Zoo. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 21(1), 47-64.
- Tung, V. W. S., & Ritchie, J. B. (2011). Exploring the essence of memorable tourism experiences. *Annals of tourism research*, 38(4), 1367-1386.
- Waitt, G. (2000). Consuming heritage: Perceived historical authenticity. *Annals of tourism research*, 27(4), 835-862.
- Walls, A. R., Okumus, F., Wang, Y. R., & Kwun, D. J. W. (2011). An epistemological view of consumer experiences. *International journal of hospitality management*, 30(1), 10-21.
- Wei, C., Zhao, W., Zhang, C., & Huang, K. (2019). Psychological factors affecting memorable tourism experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(7), 619-632.
- Williams, A. (2006). Tourism and hospitality marketing: fantasy, feeling and fun. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Wong, J. W. C., & Lai, I. K. W. (2021). Gaming and non-gaming memorable tourism experiences: How do they influence young and mature tourists' behavioural intentions? *Journal of Destination Marketing & Management*, 21
- Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism management*, 31(2), 179-188.
- Zehrer, A., Crotts, J. C., & Magnini, V. P. (2011). The perceived usefulness of blog postings: An extension of the expectancy-disconfirmation paradigm. *Tourism*

management, 32(1), 106-113.

Zengin, B., & Kiper, V. O. (2020). Destinasyon Sürdürülebilirliği Kapsamında De-Marketing Uygulamaları: Sapanca Destinasyonuna Dair Önleyici Bir Çalışma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2102-2112.

Zhang, H., Wu, Y., & Buhalis, D. (2018). A model of perceived image, memorable tourism experiences and revisit intention. *Journal of destination marketing & management*, 8, 326-336.

Bölüm 21

1980 SONRASI KOSOVA TÜRKLERİ¹

Esin ÖMER ULUKAYA²

1 Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde gerçekleşen, INCSOS VIII (VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi)'nde "*Kosova Cumhuriyeti Anayasasında Etnik Toplulukların Yeri: Kosova Türkleri*" başlıklı bildiri özeti olarak kabul edilen ve sunulan çalışmanın geliştirilmiş ve kitap bölümü haline dönüştürülmüş halidir.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arnavut Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne/ Türkiye, esinomer@trakya.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0012-8891.

1. Giriş

Batı Balkanlar yüzyıllar boyu birçok farklı medeniyet, dil, din ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Doğu Roma İmparatorluğundan, Osmanlı İmparatorluğuna kadar birçok farklı ve zengin kültürel mirasla beslenmiş ve bugünkü halini almıştır. Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyetinde, Yugoslav üst kimliği altında farklı ulusal kimliklere sahip olan, Slovenler, Hırvatlar, Sırp, Makedonlar, Boşnaklar, Türkler, Arnavutlar ve Karadağlılar bir arada yaşamışlardır. Ayrıca bu dönemde, Kosova ve Vojvodina, Sırbistan'a bağlı olan otonom bölgeler olarak yer almıştır. 1999 yılında yaşanan çatışmalar ve NATO müdahalesinin ardından, Kosova tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir. Günümüzde Kosova'da, çoğunluğu oluşturan Arnavutlar başta olmak üzere Sırp, Türkler, Boşnaklar, Goranlar ve Romanlar gibi birçok farklı ulusal topluluk bir arada yaşamaktadır. Bağımsızlık ilanından sonra hazırlanan yeni Kosova bayrağının üzerinde bulunan altı yıldız ise söz konusu ulusal toplulukları temsil etmektedir. En köklü ulusal topluluklardan biri olan Kosova Türkleri yıllar boyunca farklı yönetimlerin, farklı muameleleriyle karşı karşıya kalmıştır. 1980 yılında Josip Broz Tito'nun vefatı Kosova'da yaşayan tüm ulusal topluluklar açısından bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu çalışmada, 1980 sonrası Kosova Türklerinin sosyal durumunun analizi yapılmaktadır. Ayrıca, Kosova'da yaşayan Türk toplumuna tanınan temel haklar da incelenmektedir.

Kosova Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk nüfus tarih boyunca farklı muamelelerle karşı karşıya kalmıştır. 1941 – 1951 yılları arasında nüfus kayıtlarından Türk nüfusu yok sayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya tarafından işgal edilen Kosova, Arnavutluk toprakları ile birleşerek İtalya himayesi altında yeni bir 'Büyük Arnavutluk' devleti olarak kurulmuştur. Bunun sonucu olarak, Kosova'da yaşayan Türkler nüfus kayıtlarında "Arnavut" ulusal hanesinde gösterilmiştir. Bu durum, 1945 yılında savaşın bitmesine rağmen, 23 Mart 1951 tarihine kadar devam etmiştir. Söz konusu tarihten sonra, Kosova Eyalet Meclisi oturumunda Türklere kimliklerinin iade edilmesi ve nüfus kayıtlarında Türk ulusal hanesinde gösterilmesi kararı alınmıştır. Bu kararın ardından, Kosova'da Türkçe eğitim, yayın evleri ve Türk Kültür Sanat Derneklerinin kurulmasının önü açılmıştır. 1953 yılında yapılan nüfus sayımlarında toplamda 54.526 Kosovalı, Türk olduğunu beyan etmiştir.¹ Kaynaklara göre bu olgu, Kosova'da yaşayan Türk nüfusun 10 yıllık bir zaman sürecinden sonra kendi ulusal kimliklerini rahatlıkla ifade ettiklerini göstermektedir.

10 Temmuz 1945 tarihinde Kosova Metohiya Özerk Eyalet Meclisi kurulmuştur.² O dönemde, 1963 yılı anayasa değişikliği ile Kosova Metohiya Özerk Bölgesi adını almıştır. Daha sonra, 1969 yılında yapılan değişiklik ile

1 Statistički Godišnjak – Popis stanovništva u Srbiji 1953. godine.

2 Bölgenin, Kosova Metohiya Eyalet Tüzüğü de bulunmaktadır.

Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi adını almıştır. 1974 Anayasası ile ise Kosova ve Voyvodina Özerk Bölgeleri, Yugoslavya'da mevcut diğer cumhuriyetler ile beraber Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin yapıcı unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir.³ 23 Mart 1989 tarihinde gerçekleşen Sırbistan Meclisi anayasa değişikliği ile otonom bölgelere tanınan hakları ciddi ölçüde azaltmıştır. Bu durum, daha sonraki yıllarda Yugoslavya'nın parçalanmasını tetikleyen faktörlerden biri olmuştur.

Ulusal Azınlıkların Korunması için Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi (UAKS), Kosova kurumlarının topluluk hakları için hesap verebilirliğinin ölçüldüğü en önemli uluslararası yasal aracı temsil etmektedir. Kosova Anayasası'nın 22. maddesine göre, UAKS Kosova'da doğrudan uygulanabilir, yerel ve yasal hükümlere göre önceliğe sahiptir.

UAKS, toplulukların haklarının tam olarak korunması için uyulması gereken ilkeleri ve kurumlar tarafından yerine getirilmesi gereken hedefleri tanımlar. Doğrudan Kosova'da uygulanır ve kültürel, sosyal, iktisadi ve politik yaşamın tüm alanlarında eşitliği teşvik eder ve kültürlerini, dinlerini, dillerini ve geleneklerini ifade etmelerini ve geliştirmelerini sağlayacak koşullar yaratarak toplulukları önemli ölçüde korumaktadır.

Kosova'daki mevzuat, diğerlerinin yanı sıra, Kosova'daki toplulukların ve topluluk üyelerinin haklarının korunması ve geliştirilmesi hakkında Kanun,⁴ dillerin kullanımı hakkında Kanun⁵ eğitim kanunları ve kültürel miras hakkında Kanun aracılığıyla toplulukların haklarını koruma altına almaktadır.

2. Kosova'da Türk varlığı

1951 yılında Kosova Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk nüfusun ulusal kimliklerini rahatlıkla ifade etmeleri önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu yılda, Kosova'da yaşayan Türk nüfusa anadilde eğitim hakkı tanınmıştır. Kültür ve Sanat derneklerinin yanı sıra Priştine Radyosu Türkçe programlarına başlamıştır. İlkokul ve lise seviyesinde Türkçe eğitimin ardından Yüksek Pedagoji Okulunda Türkçe eğitim başlamıştır. Birkaç yıl sonra ise Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türkoloji Bölümü eğitim hayatına başlamıştır.

1969 Anayasasında Kosova'da yaşayan tüm ulus ve halkların kendi anadilinde haber alma özgürlüğünü öngören maddeye dayanarak TAN Gazete

3 Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti 6 cumhuriyet ve Sırbistan'a bağlı olan Kosova ve Voyvodina Sosyalist Özerk Bölgelerinden oluşmaktaydı. 1974 Anayasası, Kosova ve Voyvodina'yı federasyonun yapıcı unsuru olarak ilan etmekte ve cumhuriyetlere tanınan bazı önemli yetkileri vermektedir.

4 Kanun no. 03/L-047, Kosova'daki toplulukların ve üyelerinin haklarının korunması ve geliştirilmesi için kanun maddesi, 13 Mart 2008.

5 Kanun no. 02/L-37, dillerin kullanımı hakkında, 27 Temmuz 2006.

Yayın Şirketi, 01 Mayıs 1969 tarihinde kurulmuştur. Türkçe yayımlanan, tüzel kişiliği olan “TAN” gazetesi haftalık olarak yayınlanmış ve 30 yıl aralıksız yayın hayatına devam etmiştir. Devlet bütçesinden finanse edilen bu gazetenin yanı sıra “ÇEVREN” ve “ÇİĞ” gibi bilim, kültür ve sanat, edebiyat dergileri, “KUŞ” çocuk dergisi yayımlanmaya devam etmiştir. Bunların yanı sıra, kitap dizisinde 160 ve üzeri şiir, öykü, monografi, dram kitabı yayınlanmıştır. 1980’li yıllarda TAN gazetesinde 54 gazeteci ve yardımcı personel ile çalışmalarını sürdürmüştür.

Kültür ve sanat faaliyetleri kapsamında söz konusu dönemde, Priştine Radyosu Türkçe redaksiyonu ve Türk Sanat Müziği Orkestrası çerçevesinde toplam 38 kişi çalışmış ve günde 6 saat program yayınlamışlardır. 1974 Anayasasının kabulünde sonra ise Priştine Televizyonu Türkçe redaksiyonu televizyon programları başlamış ve orada da yaklaşık 29 kişi ile çalışmalarını sürdürmüştür. Aynı zamanda, Kosova’da bulunan Türk dernekleri, müzik ve folklor grupları, edebiyat ve dram kolları bu dönemde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

3. 1974 Anayasası ve Kosovalı Türkler

Kosova’da yaşayan bütün topluluklara olduğu gibi Kosovalı Türkler için de 1974 Anayasası büyük önem arz etmektedir.

Esat Stavileci’ye göre, “YSFC 1974 Anayasası ile Kosova kendi Anayasasına sahip, yasama organı olarak Meclis ve bağımsızlığın sembolü olarak Cumhurbaşkanı, Hükümet, Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi olan ve finansal açıdan bağımsız olan bir bölgedir.” (Stavileci, 2009:69)

Arsim Bajrami’ye göre, “1974 Anayasası ile Kosova’nın kendi sınırları belirlendi ve bu sınırlar devlet sınırları seviyesindeydi. Kosova sınırlarının değiştirilmesi sadece burada yaşayan etnik topluluklar ve Kosova’nın meşru organları tarafından alınan kararlar ile getirilebilir.” (Bajrami, 2003:82)

1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası, Madde 5, topluluk dillerini düzenleyen madde şu şekildedir:

“Kosova Sosyalist Özerk Bölgesinde Arnavut, Sırp-Hırvat ve Türk dili ve alfabesinin/ yazılarının eşitliği güvence altına alınır. İşbu Anayasa ve Bölge seviyesinde çıkarılacak yasa ile bu ilkelerin pratikte uygulanması sağlanır.” (1974 Kushtetuta e Rajonit Socialist Autonom të Kosovës, 1974: neni 5)

1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası, Madde 6:

“Kosova Sosyalist Özerk Bölgesinde yaşayan tüm ulus ve halklar kendi ulusal bayraklarını kullanma hakkına sahiptir. Ulusal bayrakların kullanılması koşul ve şartları çıkarılacak yasa ile düzenlenir”. (1974 Kushtetuta e Rajonit Socialist Autonom të Kosovës, 1974: neni 6)

1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası ile Kosova'da yaşayan tüm ulus ve halklara önemli seviyede temel haklar tanındığı gözlemlenmektedir. Kosova'da yaşayan Türk nüfusun Parlamento ve diğer kurumlarda veya belediye seviyesinde üst görev ve yetkilere seçilme ve görevlendirilme hakları vardı. Arnavut ve Sırp-Hırvat dilinde kimlik belgesi, pasaport gibi resmi evraklar Türkçe de düzenlenebiliyordu. Aynı zamanda, savcılık ve mahkeme kararları talep edilmesi halinde Türkçe de hazırlanabiliyordu. Mecliste alınan kararlar da Türkçe'ye tercüme ediliyordu. Kosova Resmî Gazetesi Türkçe de yayınlanıyordu. Okul karnesi, diploma, doğum belgesi ve diğer resmî belgeler diğer ulusal dillerde olduğu gibi Türkçe de düzenlenebiliyordu.

1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölge Anayasası ile Osmanlı İmparatorluğu idaresinden sonra Kosova'da yaşayan Türk nüfus en geniş haklara sahip olmuştur ve en parlak günlerini yaşamıştır. Bu durum 1989 yılına kadar sürmüştür. 1980'de Yugoslavya lideri Josip Broz Tito'nun vefatının ardından altı cumhuriyet ve Kosova ile Voyvodina'dan seçilen 8 kişilik Başkanlık Kurulu ülkeyi yönetmeye başlamıştır. 1 yıllık süreyle seçilen Başkanlık Kurulu Başkanı aynı zamanda Cumhurbaşkanı görevini de yerine getirmiştir.

Bütün bunların yanı sıra, Kosova'da yaşayan etnik topluluklardan olan Arnavutlar ve Sırp'ların 1974 Anayasası ile ilgili birtakım çekinceleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Arnavutlar, Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyetinde mevcut 6 cumhuriyet gibi Kosova'nın da bağımsız bir cumhuriyet olması için 1968 ve 1981 yılları arasında gösteriler düzenlemiştir. Sırp'lar ise bu anayasayla özerk bölgeler olan (Kosova ve Voyvodina) tanınan geniş haklar karşısında tedirgin olmuşlardır. 2 Temmuz 1990 tarihinde Parlamento binası önünde toplanan 115 Arnavut delege Anayasal Deklarasyonu ilan ederek, ülkenin bağımsızlığını ve Yugoslavya çerçevesinde cumhuriyet ilanını beyan etmiştir. Bunun sonucu olarak, Sırbistan Parlamentosu Kosova Meclisi'nin feshedilmesi kararını almıştır. Bu bağlamda, 1974 Anayasası da geçersiz ilan edilmiştir.

Bu durum tüm diğer cumhuriyetleri de tedirgin etmiş ve adeta bir domino etkisi yaratarak Yugoslavya devlet sınırlarının çätürdumasına ve isyanların başlamasını tetiklemiştir. Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nde bağımsızlık isyanları ortaya çıkmaya başlamıştır. 1991 ile 1995 yılları arasında Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek'te yaşanan ve çok sayıda masum kişinin ölümüne yol açan çatışmalar ortaya çıkmıştır. Kosova da 1998-1999 yılları arasında çatışmalara sahne olmuştur. NATO'nun 78 günlük hava müdahalesinin ardından Slobodan Miloşeviç rejimi pes etmiştir. Böylece, Kosova'nın bağımsızlığına yol açan müzakere sürecinin başlamasının önü açılmıştır. 24 Mart 1999 ile 10 Haziran 1999 tarihleri arasında süren NATO müdahalesi Slobodan Miloşeviç rejimini sona erdirmiştir. 11 Haziran 1999 tarihli Kumanova (Kuzey Makedonya) Anlaşması sonucu Federal Yugoslavya askeri ve polis güçleri Kosova'yı terk etmiştir.

Orta vadede, savaş suçları, etnik saikli suçlar ve azınlıklara mensup sanıkların olduğu davalar alanında çalışacak ilave uluslararası hâkim ve savcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası yargı personeli tarafından toplanan deneyim zenginliği, daha ileri stratejiler geliştirmek, adil ve işlevsel bir yargıyı beslemek/teşvik etmek için kullanılmalıdır. (UNHCR/OSCE, 2000:64)

4. 1980 Sonrası Kosova'daki Ulusal Topluluklar ve Kosova Türkleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, federal anayasa, Yugoslavya'daki etnik Arnavutları, bir etnik grup olarak nüfus bakımından üçüncü en büyük olmalarına rağmen, federasyonun kurucu bir "ulusundan" çok bir "milliyet" olarak tanımlamaktadır. Bu, Sırp, Hırvatlar, Boşnaklar, Slovenler ve Makedonlar gibi diğer daha önemli etnik gruplardan farklı bir statüydü. Yine de sosyalist Yugoslavya, "kardeşlik ve birlik" ilkesi adına, görünüşte tüm etnik gruplara mensup azınlıkların haklarını korumuştur (Nano;2002: 21).

Josip Broz Tito döneminde, 1971'de ulusal topluluk olarak Kosova nüfusunun yaklaşık %74'ünü Arnavutlar oluşturmaktaydı. Arnavutça eğitim veren Priştine Üniversitesi 1970 yılında açıldı ve yetkililerin desteğini aldı. Kosova'nın özerkliği fikri, bu özerkliği Sırbistan'ın egemen çıkarlarına bir tehdit olarak gören Sırp yönetici seçkinlerinin önemli bir kesimi tarafından hiçbir zaman benimsenmemiştir. Bazıları, Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğinin Yugoslavya'daki Sırp gücünü zayıflattığını iddia etmiştir. Eleştirel sesler 1970'lerde azaldı, ancak 1980'de Tito'nun ölümünden sonra yeniden canlanmaya başlamıştır (Nano;2002: 22).

Ulusal topluluklardan Sırp, Türkler ve Romanlar gibi diğer azınlıklar, Arnavut çoğunluğun aşırılık yanlıları tarafından tacize, yıldırma ve bazen şiddete maruz kalmıştır (Nano;2002: 22).

1970'lerin sonundan ve 1980'lerin başından itibaren, Kosovalı Sırp, (Sırp'ların iddia ettiği gibi) onları bölgeyi terk etmeye zorlamak amacıyla Kosova'da yaşayan ulusal Arnavut nüfusu ve liderleri tarafından kötü muameleyle tabi tutulduklarından ve ayrımcılığa maruz bırakıldıklarından şikâyet etmişlerdir. Ünlü Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi'nin 1988'de derlediği bir rapora göre, 1981-1987 yılları arasında 20 binden fazla Sırp nüfusu Kosova'yı terk etti. Arnavutlar ise Sırp'ların Kosova'yı ekonomik nedenlerle terk ettiğini, çünkü Yugoslavya'nın en fakir bölgesinin Kosova olduğunu iddia etmişlerdir (Nano;2002: 23).

Kosova'da yaşayan ulusal topluluklar olan Sırp, Türkler ve Romanlar gibi diğer azınlıklar, Arnavut çoğunluğun milliyetçileri tarafından baskıya maruz kalmıştır. Etnik Arnavutlar tarafından yönetilen Kosova hükümeti, bu ihlalleri soruşturmak veya Kosova'daki azınlıkları korumak için gerekli önlemleri almamıştır. (OSBE/ODHIR,2002: 37) Aynı zamanda, Kosovalı

Arnavutlar Avrupa’da en yüksek doğum oranına sahip olduklarından, etnik Arnavutların nüfusu istikrarlı bir şekilde arttı ve bu da Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi’nin “yalnızca mevcut varlıklar üzerinde değil, aynı zamanda diğer etnik gruplar üzerinde de yüksek baskı” dediği duruma yol açmıştır. (Nano;2002: 23).

1980’lerin ortası ve sonu, özellikle Sırp cumhuriyeti dışında yaşayan Sırp lar arasında, Sırp milliyetçiliğinde gözle görülür bir canlanma yaşanmaya başlamıştır. Hırvatistan, Bosna Hersek ve Kosova’da etraflarında yükselen milliyetçilik tarafından her zaman izole edilmiş ve tehdit edilmiş hissetmişlerdir. En çok seslerini çıkaranlar, etnik Arnavutların kötü muamelesinden şikâyet eden Kosovalı Sırp lar olmuştur. Eylül 1986’da Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi’nin Yugoslavya’daki “Sırp sorununu” ele alan bir belgesi yayınlanmıştır. Memorandum olarak bilinen belge, Kosova’daki Sırp ları yönelik tehditler, saldırılar ve hatta “soykırım” ile başa çıkmak için hiçbir şey yapmayan Sırp politikacıları hedef aldı. Memorandum’un hararetli iddiaları arasında şunlar yer almıştır: (Nano;2002: 23).

“Kosova ve Metohiya’daki Sırp nüfusuna yönelik fiziksel, siyasi, yasal ve kültürel soykırım, 1804’teki ilk Sırp ayaklanmasından 1941’deki ayaklanmaya kadar Sırp lar tarafından yürütülen kurtuluş savaşlarındaki diğer tüm yenilgilerden daha şiddetli bir tarihi yenilgidir.” (Judah: 2000,49).

Dönemin Sırbistan Cumhurbaşkanı tarafından eleştirilen Mutabakat Zaptı, Sırp kitlelerinin ifade edilmemiş olsa da kolektif bir duygusunu yansıtmaktaydı. Komünizm bir ideoloji olarak başarısız olurken, Sırp politikacılar bu hoşnutsuzluğu kontrol etmeye ve kendi siyasi amaçları için kullanmaya çalıştılar. Hiçbir siyasetçi bunu, o sırada Sırbistan Komünist Partisi’nin başkanı olan Slobodan Miloseviç’ten daha iyi anlayamamıştır. Bir komünist olarak Miloseviç, milliyetçilik davasına sınımsız sarıldı ve iktidara yükselme hırslını bu davayla beslenmiştir. 24 Nisan 1987’de Miloseviç, Fushë-Kosova’da Arnavutların kötü muamelesini protesto eden büyük bir Sırp kalabalığa seslenmek üzere gönderilmiştir. “Kimse size karşı el kaldırmaya cesaret etmemeli” çağrısıyla göstericilerle buluşmuştur. Bu tümce, Miloseviç’in kontrolündeki Sırp devlet televizyonu tarafından defalarca tekrarlandı ve Sırp milliyetçileri için birlik çağrısına dönüşmüştür. Böylece, komünizmden milliyetçiliğe keskin bir geçiş yaşanmıştır. (Nano;2002: 24).

Miloseviç konuşmasında: *“Burada kalmalısınız. Burası sizin topraklarınız. Bunlar sizin evleriniz. Çayırılarınız ve bahçeleriniz. Sizin hatıralarınız. Toprağınızı terk edemezsiniz çünkü yaşamak çok zordur, çünkü üzerinizde adaletsizliğin baskısı vardır. Engeller karşısında teslim olmak ya da savaş zamanı geldiğinde terhis olmak hiçbir zaman Sırp ve Karadağ karakterinin bir parçası olmamıştır...Atalarınızın ve torunlarınızın iyiliği için burada kalmalısınız. Yoksa atalarınız yüzü lekelenir, torunlarınız ise hüsrana uğrar. Ama*

memnun olmadığınız bir durumda kalmanızı, katlanmanızı ve tahammül etmenizi önermiyorum. Aksine buradaki, Sırbistan ve Yugoslavya'daki kesimlerle birlikte bu durumu değiştirmelisiniz.” (Nano;2002: 25).

Miloseviç, Stamboliç de dahil olmak üzere siyasi muhaliflerini ortadan kaldırmak için kararlı bir şekilde yeni milliyetçi popülizmi kullanmıştır. Devlet medyası, özellikle de Sırp Radyo ve Televizyonu (RTS), kadınlara tecavüz de dahil olmak üzere Kosova'daki Sırlara yönelik tacizler hakkında kasıtlı olarak yanlış bilgiler yaymış ve Arnavutlar hakkında olumsuz bir imaj yaratılmasını ve korunmasını teşvik etmek için kampanya yürütmüştür. Sonraki iki yıl içinde Yugoslavya'da, Miloseviç'in Sırp zaferi çağrısında bulunduğu ve Kosova'nın özerkliğini ortadan kaldırmak için anayasa değişiklikleri talep ettiği “gerçek mitingler” adı verilen kitlesel mitingler düzenlenmiştir. (Nano;2002: 25).

Etnik Arnavutlar, bölgede artan baskıya karşı kendi grevlerini ve halk protestolarını düzenlediler. Sırp mitinglerinin aksine, Arnavut gösterileri genellikle zorla dağıtıldı ve çok sayıda Arnavut tutuklandı. 17 Kasım 1988'de Kosova Komünist Partisi liderleri görevden alındı. Birkaç gün sonra, Mitrovica kenti yakınlarındaki Trepça maden ocağında çalışan Arnavut madencileri greve gitti. 25 Kasım'da federal parlamento, Sırp anayasasının değiştirilmesinin önünü açan anayasal değişiklikleri onayladı. Kosova Komünist Partisi genel başkanı ve Kosovalı Arnavutların federal düzeydeki siyasi temsilcisi Azem Vllasi görevden alındı. (Nano;2002: 25).

20 Şubat 1989'da Trepça madencileri, Kosova partisi liderlerinin görevlerine geri dönmesi talebiyle yeniden greve gitti. Hükümet askeri birlikler konuşlandırdı ve bölgede sıkıyönetim şeklini alan “özel önlemler” aldı. Eyalette, özellikle etnik Arnavut aydınları ve liderleri arasında bir korku havası hakimdi. Diğer Yugoslav cumhuriyetleri, özellikle Slovenya, saldırgan Sırp milliyetçiliğini protesto etmeye başladı. (Nano;2002: 25).

4. 2008 Yılındaki Tek Taraflı Bağımsızlık Sonrası Kosova Cumhuriyeti

Kosova'da yaşanan 1999 savaşı ve NATO müdahalesi sonrası UNMIK (United Nations Mission in Kosovo-Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Misyonu) barış gücü Kosova'da görev almaya başlamıştır. UNMIK Şefi, BM Genel Sekreteri tarafından atanmıştır. UNMIK'in ilk Şefi Bernard Kouchner kanun hükmünde kararname ve yasa hükmünde düzenleme çıkarma yetkisine sahip olmuştur. Söz konusu dönemde kabul edilen en önemli kararnamelerden biri:

“Kosova'da Arnavutça, Sırpça ve İngilizce dilleri resmi dillerdir. Yayınlanan metinlerde dil hatası belirlenmesi halinde İngilizce metinler esas alınır.” (UNMIK Regulation Nr.1)

Böylece, 1974 Anayasası ile Türkçe 'ye tanınan hak eşitliği ortadan kaldırılmıştır. Kosova'da bulunan, Türk siyasi partileri, dernekleri ve medyanın tüm itirazları itibar görmemiş ve yeni Meclis ve Hükümet geçici nitelikte bir Anayasal Çerçeve ile anayasal görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu, Anayasal Çerçeve belgesinde de Türkçe resmi diller arasında yer almamıştır. Daha sonra yapılan Parlamento seçimlerinde 3 Kosovalı Türk milletvekili parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Dil yasası ile ilgili yapılan çalışmaların ardından, bir maddesinde bölgede yaşayan nüfus sayısına bakmaksızın Türkçe belediye düzeyinde resmi dildir ifadesine yer verilmiştir. 2008'de onaylanan Kosova Cumhuriyeti Anayasasında da Türkçe'nin resmi dil olması ile ilgili bir madde bulunmamaktadır.

Parlamento seçimlerinden sonra 120 milletvekillini kapsayan Kosova Parlamentosu açılış toplantısı yapılmıştır. 100 milletvekili doğrudan seçim ile seçilirken, 20 Milletvekili Kosova'da yaşayan ulusal topluluklara veya çoğunluğu oluşturmayan topluluk temsilcilerine kontenjan olarak ayrılmıştır: 10 Sırp milletvekili, 3 Boşnak milletvekili, 2 Türk milletvekili, 2 Roman milletvekili, 1 Goran milletvekili, 1 Aşkali milletvekili ve 1 Mısırlı milletvekili en çok oy olan parti tarafından seçilmiştir.

Martti Ahtisaari planına göre hazırlanan Anayasa metni hızlı bir şekilde Kosova Parlamentosu'na getirilerek onaylanmıştır. Ancak ne Arnavutlar ne de Sırp lar yeni Anayasa metni ile memnun kalmamışlardır. Sırp tarafı Anayasa'nın kabul edilmesi ile Kosova'nın bağımsız bir devlet olma yolunun açıldığından karşı gelmişlerdir. Arnavut tarafı ise Anayasa değişikliği için hem parlamento milletvekillerin toplam sayısı hem de kontenjan ile göreve gelen milletvekillerin üçte ikisinin oyları ile değişebileceğinden rahatsız olmuşlardır. Ayrıca çoğunluk olmayan topluluk temsilcilerini yakından ilgilendiren yasaların onaylanmasında da çoğunluk olmayan topluluğa ait milletvekillerinin oy çoğunluğu aranması Parlamentoda Arnavut milletvekillerin elini kolunu bağladığı kanaatine varmışlardır.

2008 de yürürlüğe giren yeni Kosova Cumhuriyeti Anayasası 15 başlık altında 162 maddeden oluşmaktadır. 2008 yeni Kosova Anayasasına göre ulusal topluluklar ve üyelerinin haklarından bazıları: (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:17-20)

Kosova Anayasası, III. Bölüm "Toplulukların ve Üyelerinin Hakları", 57. Maddesinin 2.fıkrasına göre:

"Topluluğun her üyesi, topluluğun bir üyesi olarak muamele görmeyi özgürce seçme hakkına sahip olacak ve bu seçimden veya bu seçimle bağlantılı hakların kullanılmasından hiçbir ayrımcılık yapılmayacaktır." (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:18)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 58. Maddesinin 1.fıkrasına göre:

“Kosova Cumhuriyeti, toplulukların ve üyelerinin kimliklerini korumasına ve geliştirmesine olanak tanıyan doğru koşulları sağlar. Hükümet, mali yardım da dahil olmak üzere, özellikle toplulukların ve üyelerinin kültürel girişimlerini destekleyecektir.” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:18)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 58. Maddesinin 2.fıkrasına göre:

“Kosova Cumhuriyeti hoşgörü ruhunu, diyalogu teşvik edecek ve topluluklar arası uzlaşmayı destekleyecek ve Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi ve Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı tarafından belirlenen standartlara saygı gösterecektir.” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:18)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 58. Maddesinin 4.fıkrasına göre:

“Kosova Cumhuriyeti, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşamın tüm alanlarında toplulukların üyeleri arasında tam ve etkili eşitliği teşvik etmek için gerekli önlemleri alacaktır. Bu tür önlemler bir ayrımcılık eylemi olarak kabul edilmeyecektir.” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:18)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 58. Maddesinin 7.fıkrasına göre:

“Kosova Cumhuriyeti, ayrımcı olmayan bir temelde, tüm toplulukların ve üyelerinin bu Anayasada belirtilen haklarını kullanabilmesini sağlar.” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:19)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 59. Maddesinin 1.fıkrasına göre:

“Topluluk üyeleri, bireysel veya topluluk olarak şu haklara sahiptir: kültürlerini ifade etme, sürdürme, geliştirme ve kimliklerinin temel unsurlarını, yani dinlerini, dillerini, geleneklerini ve kültürlerini muhafaza etme;” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:19)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 59. Maddesinin 6.fıkrasına göre:

“Topluluk üyeleri, bireysel veya topluluk olarak, kendi dillerini ve alfabelerini, belediye yetkilileri veya nüfusun yeterli bir bölümünü temsil ettikleri bölgelerdeki merkezi yetkililerin yerel ofisleri ile ilişkilerinde kullanma hakkına kanunla sahiptir. Sanatçılar veya çevirmenler için yapılan masraflar yetkili makamlarca karşılanacaktır;” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:19)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 59. Maddesinin 12.fikrasına göre:

“Topluluk üyeleri, bireysel ya da topluluk olarak şu haklara sahiptir: Kosova Cumhuriyeti içinde birbirleriyle engelsiz iletişim kurma ve herhangi bir eyaletteki kişilerle, özellikle ortak etnik, kültürel, dilsel olanlar ile özgür ve barışçıl temas kurma ve sürdürme veya uluslararası hukuk ve standartlara uygun olarak dini kimlik veya ortak kültürel miras hakkı vardır;” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:20)

Kosova Anayasası, III Bölüm “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 59. Maddesinin 13.fikrasına göre:

“Topluluk üyeleri, bireysel veya topluluk olarak, yerel, bölgesel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine ayırım gözetmeksizin engelsiz iletişim kurma ve katılma hakkına sahiptir;” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2015:20)

2008 de yürürlüğe giren yeni Kosova Cumhuriyeti Anayasası metninde “azınlık” ifadesi yerine “topluluk” tabirini kullanılmıştır. Aslında çoğunlukta olan Arnavutlara ve Kosova’da yaşayan tüm diğer ulusal topluluklara da ‘topluluk’ ifadesini kullanması önemli bir unsurdur. Böylece Kosova’da yaşayan ulusal topluluklar arasında eşitliğin sağlanması hedeflenmiştir. Arnavutlar dışındaki diğer tüm topluluk temsilcilerine ‘azınlık’ ifadesi yerine ‘çoğunluk olmayan topluluk temsilcileri’ ifadesi de kullanılmıştır.

Kosova’da yaşayan ulusal toplulukların resmi dillerini düzenleyen yasa da ise Arnavutça ve Sırpçanın resmi dil olduğu, Türkçe, Boşnakça, Romanca’nın belediyeler düzeyinde resmi dil statüsüne sahip ve yasalara uygun bir şekilde kullanılabilmesi ifade edilmiştir.

Ulusal toplulukların temel hizmetlere tam erişimini sağlamak için çeşitli organların ayrıntılı politika yönergeleri hazırlamaları gerekmektedir. Bu tür politikalar ayrıca geçici özel güvenlik önlemlerini de dikkate almalıdır. Bu tür talimatlar ilgili departmanları, meclisleri ile tartışılmalıdır. Bir sonraki seçimden sonra kurulacak belediyeler ve azınlık topluluklarına hizmet sunmakla yükümlü tüm kurumlar gereken özeni göstermelidir. Azınlıkların ilgili hizmetlere belirli erişimini sağlayacak özel güvenlik önlemlerini yeni oluşturan kuruluşlar, ki bu kuruluşlar aynı zamanda gezici ekipler de olabilir, çabalarını koordine etmeli ve kaynaklarını herhangi bir müdahale olmadan tüm Kosova’yı tam olarak kapsayacak şekilde birleştirmelidir. (UNHCR/OSBE, 2000:65)

1999 yılında yaşanan savaşın ardından Kosova’da yaşayan birçok ulusal topluluk temsilcisi ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, ulusal toplulukların ülkelerine geri dönmelerini sağlamak amacıyla, Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı son dönemlerde önemli çalışmalara imza atmıştır.

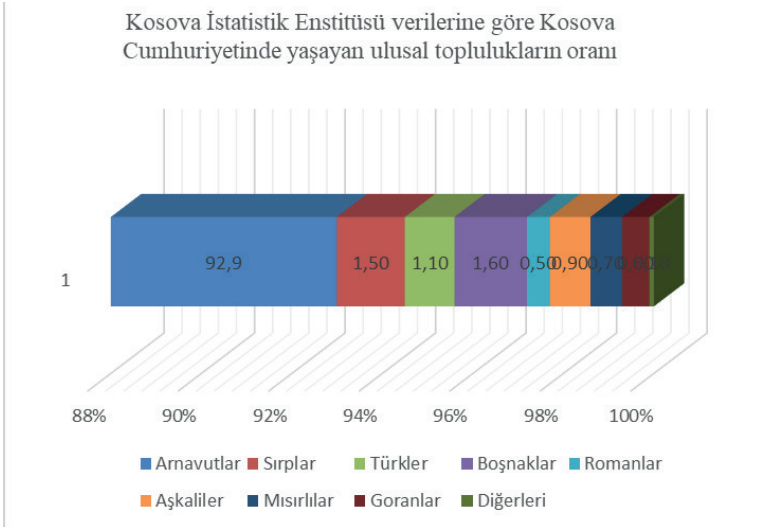
2001’de azınlıkların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik genel bir strateji, bu süreçte yer alan tüm kurumlar tarafından geliştirilmelidir. Bu, olası bir dönüşü teşvik etmek için düzeltilmesi gereken koşullara odaklanarak geri dönüş açısından koordineli bir ilerleme sağlayacaktır. Böyle bir strateji, güvenlik, mülkiyet ve ilgili hizmetlere erişim gibi temel konuları ele almayı amaçlamalı ve bu nedenle, öncelikle azınlık topluluklarının Kosova’da kalabilmeleri için yaşam koşullarının iyileştirilmesine odaklanmalıdır. Bu toplulukların artan güvenliği ve refahı, tüm mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler için açık bir yetkiye sahip olacak ve bu da olası geri dönüşleriyle sonuçlanacaktır. Geri dönüşün insani niteliği, şimdiye kadar ele alınan tüm hususlar dışında daha da korunmalıdır. (UNHCR/OSBE, 2000:67)

Tablo 1: Kosova İstatistik Enstitüsü verilerine göre Kosova Cumhuriyetinde yaşayan ulusal/etnik topluluklar

Ulusal Topluluklar	Nüfus	Yüzde
Arnavutlar	1,616,869	92,9
Sırpalar	25,532	1,50
Türkler	18,738	1,10
Boşnaklar	27,533	1,60
Romanlar	8,824	0,50
Aşkaliler	15,436	0,90
Mısırlılar	11,524	0,70
Goranlar	10,265	0,60
Diğerleri	2,352	0,10

Kaynak: Kosova İstatistik Enstitüsü, *Cinsiyet, etnik köken ve ikamet yerine göre nüfus*, 2011, s.11.

Grafik 1: Kosova Cumhuriyetinde yaşayan ulusal toplulukların oranı

Kaynak: Kosova İstatistik Enstitüsü, *Cinsiyet, etnik köken ve ikamet yerine göre nüfus*, 2011, s.11.

Kosova İstatistik Enstitüsü tarafından 2011 yılında hazırlanan rapor, Kosova'da yaşayan ulusal toplulukların cinsiyet, etnik köken ve ikamet yerine göre nüfus oranlarını ve yüzdelerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Arnavutların toplam nüfusa oranı 1,616,869 yüzde 92,9, Sırpaların oranı 25,532 yüzde 1,50, Türklerin oranı 18,738 yüzde 1,10, Boşnakların oranı 27,533 yüzde 1,60, Romanların oranı 8,824 yüzde 0,50, Aşkalilerin oranı 15,436 yüzde 0,90, Mısırlıların oranı 11,524 yüzde 0,70, Goranların oranı 10,265 yüzde 0,60, ve diğerlerinin oranı ise 2,352, yüzde 0,10 olarak raporlanmıştır. 2011 yılında gerçekleşen nüfus sayımlarına Kosovalı Türklerin önemli bir kısmı, Türkçe'nin resmi dil statüsünün kaldırılmasını protesto etmek amacıyla katılmamışlardır. Dolayısıyla, söz konusu raporda yer alan rakamlar Kosova'da yaşayan Türklerin net sayısının ifade etmemektedir.

Sonuç

Kosova'da yaşayan ve yasa ile belirlenen çoğunluğu oluşturmeyen ulusal topluluklara⁶ tanınan haklar konusunda son dönemlerde önemli aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı, Parlamento, Başbakanlık, bakanlıklar, belediye hizmetleri vs. gibi kamu kurum ve kuruluşlarında, çoğunluğu oluşturmeyen ulusal/etnik toplulukların, toplam çalışanların %10'u oranında memur veya yetkili olarak istihdam edilmeleri kararı alınmışsa da pratikte yerine getirilmemiştir. Kosova'da bulunan kamu üniversitelerinde de çoğunluğu oluşturmeyen topluluk temsilcilerine %10'luk öğrenci kontenjanın ayrılması öngörülmüşse de söz konusu ulusal topluluklar yerine çoğunluğu oluşturan toplulukların bu kontenjanlara yerleştiği ortaya çıkmıştır. Kosova genç nüfusa sahip olan bir ülkedir. En önemli sorunlarından biri de eğitilmiş genç nüfusun istihdam edilememesidir. Bu yüzden son dönemlerde özellikle yurt dışına önemli ölçüde beyin göçü yaşanmaktadır.

Kosova'daki Türk toplumunun hakları açısından bakıldığında beş dilde yayınlanan Kosova Resmî Gazetesi'nin Türkçe de yayınlanması iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Türkçe ilkökul, ortaokul ve lise eğitiminde de durum kısmen iyi durumdadır. 1950 yılından bu yana Türkçe eğitim kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Aynı zamanda, Priştine "Hasan Prishtina" Üniversitesinde Türkoloji Bölümünde lisans eğitimi verilmektedir. Ayrıca, Prizren Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde Türkçe eğitim de devam etmektedir.

Bunların yanı sıra, Kosova'da son on dört yıldır, Türkçe yayınlanan, herhangi bir gazete bulunmamaktadır. Priştine Radyosu ve Priştine Televizyonu, Türk redaksiyonları dört kişi ile faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktadırlar. Kosova'da yaşayan Türk toplumuna, 1974 Anayasasında tanınan geniş haklar günümüzde ne yazık ki geçerliğini kaybetmiştir. 2008 Anayasası, ulusal topluluklara tanınan temel haklar açısından teoride geçerli olsa da pratikte geçerliliği bulunmaktadır.

6 Kosova Anayasası ile Arnavutlar dışında yaşayan Sırp, Boşnak, Türk, Roman, Aşkali, Mısırlı ve Goran etnik gruplara "topluluk" tabiri kullanılmaktadır.

Uluslararası raporlara göre, Kosova Cumhuriyeti içinde yaşayan Roman-Aşkali-Mısır topluluğu, Kosova'da en fazla ayrımcılığa uğrayan topluluk olarak kabul edilmektedir. Kosova toplumu içinde yaşayan toplulukların eğitim ve entegrasyon eksikliği, hala üzerinde çalışılması gereken ciddi sorunların başında yer almaktadır. Kosova Cumhuriyeti, Geri Dönüş ve Azınlıklar Bakanlığı ile son dönemde özellikle ülkesini terk etmek zorunda kalan ulusal topluluklar ile ilgili önemli çalışmalar yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

- BAJRAMI Arsim, “E drejta e Kosovës në tranzicion, tekst universitar”, Prishtinë, 2003.
- BAJRAMI Arsim, “Modelet e demokracisë dhe sistemet krahasuese të qeverisjes”, monografi, Prishtinë, 2003.
- BAJRAMI Arsim, “Demokracia parlamentare”, tekst universitar, Prishtinë, 2005.
- BAJRAMI Arsim, “Sistemi kushtetues i Republikës së Kosovës”, Prishtinë, 2011.
- BAJRAMI Arsim, “Pozita kushtetuese dhe ligjore e pakicave kombëtare-aspekte krahasuese, bashkautor”, Prishtinë, 2014.
- DOBRA Uran, “Pozita dhe Roli i Minoriteteve në Kosovë” Kolegji UBT, Fakulteti i Shkencave Politike, Prishtinë, 2018.
- COX, Robert W. with Timothy J. Sinclair, “Approaches to Word Order”, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- HUIBREGTSE Ada, “Perspektivat e të rinjve rom, ashkalinj dhe egjiptian mbi mundësitë dhe sfidat për punë të denjë në Kosovë Komuna e Gjakovës, Fushë Kosovës dhe Graçanicës”, Ekipi Mbështetës Teknik Për Punë të Denjë dhe Zyra Vendore Për Europën Qendrore dhe Lindore, Prishtinë, 2018.
- Koventa e Këshillit të Europës për mbrojtjen e të drejtave të pakicave kombëtare, 1992.
- MARY, Neunberg, *The Orient within. Muslim minorities and the Negotiation of Nationhood in modern Bulgaria*, Ithaca and London. Cornell University Press, 2004.
- MAZOWER, Mark, *Nje Histori e Shkurter*, Skanderbeg Books, Tirane, 2010.
- MILICA Bakic-Hayden and Robert M. Hayden, *Orientalist Variations on the theme ‘Balkans’: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*, *Slavic Review* 51, No 1, Spring 1992, 1-15. Taken from: *Nesting Orientalism*, 1992.
- MILICA Bakic-Hayden, “Nesting Orientalism: The case of Yugoslavia”, *Slavic Review*, Vol. 54, No.4 Winter, 1995.
- MURTEZANI, Besim, Flutra Hoxha, Ferdi Kamberi, “Pjesëmarrja e komuniteteve jo shumicë në jetën publike konform legjislacionit në Kosovë”, *KDV: 33(05)34(05)*, *Reforma*, 2/2015, Kosova.
- MOCNIK, Rastko: “The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms” *Balkan as Metaphor* 2002.
- NOEL-BRUXTON, Noel, *Europe and the Turks*, J. Murray, London, 1907.
- STAVILECI, Esad, “Rrugëtimet dhe Labirintet e Kosovës dhe të Shqiptarëve” Prishtinë, Kosova, 2009.
- TODOROVA, Maria, “Imagining the Balkans”, Oxford University Press, 2010.
- TODOROVA, Maria, “The Ottoman Legacy in the Balkans”, L. Carl Brown, ed., *Imperial legacy: The Ottoman Imprint in the Balkans and the Middle East*.

- TODOROVA, Maria, "Balkanism and Postcolonialism, In Marx's Shadow Knowledge, Power, and Intellectuals in Eastern Europe and Russia, Lexington books.
- WOLFF, Lary, "Inventing Eastern Europe", Standford: University Press, 1994.
- Raporti i Vlerësimit të Drejtave të Komuniteteve, Edicioni i Katërt, Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë Misioni në Kosovë, Nëntor 2015, Kosova.
- Komitetet Etnike në Kosovë në 2007 dhe 2008 Raporti i Fondit për të Drejtën Humanitare, Kosova.
- Kushtetuta e Republikës së Kosovës, Kosova, 2008.
- Komitetet jo shumicë të Kosovës në sistemet arsimore të nivelit fillor dhe të mesëm, Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë Misioni në Kosovë, Departamenti për të drejtat e njeriut dhe komunitete, Prishtinë, Prill 2009, Kosova.
- Ligji Nr. 03/L-047 Për Mbrojtjen dhe Promovimin e të Drejtave të Komuniteteve dhe Pjesëtarëve të Tyre të Republikën e Kosovës, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës / Prishtinë: Viti III / Nr. 28 / 04 Qershor 2008, Kuvendi i Republikës së Kosovës.
- Marrëdhëniet Ndëretnike në Kosovë nga Perspektiva e Komuniteteve RAE, KONRAD, Adenauer Stiftung, Gusht 2020, Kosova.
- NANO, Mustafa, MUÇI Virgjil, NËN PUSHTETIN E URDHRAVE Krimet e luftës në Kosovë, HUMAN RIGHTS WATCH, Tiranë, 2002.
- PETROVIÇ, Ruza, Marina Bllagojeviç, "Migrimi i serbëve dhe malazezëve nga Kosova dhe Metohia", Akademia e Shkencave dhe Arteve të Serbisë, Beograd, 1988.
- Përmbledhje e Përgjithshme: Anketa e Përfshirjes Sociale në Kosovë, IOM Migration, Financuar nga Ambasada Britanike në Prishtinë, Gusht 2020, Kosova.
- Plani gjithëpërfshirës për definimin e statusit të Kosovës, Martti Ahtisari
- JUDAH, Tim. "KOSOVA Luftë dhe hakmarrje", New Haven dhe London: Yale University Press, Prishtinë: Koha, 2000.
- UNHCR/OSCE, "Vlerësimi i situatës së minoriteteve etnike në Kosovë (në periudhën kohore prej qershorit deri në shtator 2000)", Kosova, 2000.
- OSBE/ODHIR, "Kosovo/Kosova: Si e pamë, si e treguam", Pjesa e I, 2002.
- Zyra e Kryeministrit, Zyra për Çështje të Komuniteteve, Pasqyrë e komuniteteve të Kosovës, <https://zck-ks.net/?page=1,45> (Erişim tarihi, 05.09.2022).
- Zyra e Komisionerit për gjuhët, <https://kryeministri.rks-gov.net/zyra-e-kryeministrit/zyrat/zyra-e-komisionerit-per-gjuhe/> (Erişim tarihi, 09.10.2022).
- Zyra e Kryeministrit, Asociacioni i Komunave me shumicë serbe pdf
- ZEQIRI Adrian, Pieter Troch, Trim Kabashi, "Asociacioni/Bashkësia e Komunave me Shumicë Serbe, Kalimi i udhëkryqit", Kosova, 2016.
- Agjencia e Statistikave të Kosovës, Seria 5: Statistikat Sociale VLERËSIM Popullsia e Kosovës, Kosova, 2021.

<https://kosovotwopointzero.com/minority-political-representation-roma-ashkali-egyptians/> (Erişim tarihi, 01.09.2022).

Të drejtat e minoriteteve nën qeverisjen ndërkombëtare Nga Clive Baldwin, <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-159-Minority-Rights-in-Kosovo-under-International-Rule-Albanian-edition.pdf> (Erişim tarihi, 09.09.2022).

<https://www.dw.com/sq/integrimi-i-komuniteteve-n%C3%AB-policin%C3%AB-e-kosov%C3%ABs/a-63303377>, (Erişim tarihi, 09.09.2022).

<https://www.vorae.org/sq/a/romet-ashkalinjte-dhe-egjiptasit-e-kosoves-kane-nevoje-per-ndryshime-te-verteta> (Erişim tarihi, 09.09.2022).

<https://xk.usembassy.gov/sq/fjala-e-ambasadorit-kosnett-me-rastin-e-pritjes-per-komunitetin-serb-te-kosoves/> (Erişim tarihi, 10.09.2022).

<https://nacionale.com/politike/flamuri-i-kosoves-del-racist-i-futi-me-nje-yll-tri-komunitete-etnike-6107> (Erişim tarihi, 01.09.2022).

Bölüm 22

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK SPOR BASININDA ÖNEMLİ BİR DERGİ: OKUL-SPOR

Mustafa MUTLU¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, Bartın,
mmutlu@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3357-4567.

Giriş

Spor basınının Türkiye'deki kökenleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Spor haberleri başlangıçta gazetelerin küçük bir köşesinde yer almıştır. Batı'dan gelen etkilerle birlikte, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren sporun popülerliği artmış ve spor basını da bu süreçte gelişmiştir. Bu minvalde 19. yüzyılın sonlarından itibaren, İkdam, Servet-i Fünun, Sabah gibi bazı yayın organlarında sporla ilgili haberler ve makaleler yer almıştır. Güreş, eskrim, jimnastik, at yarışı, bisiklet gibi spor dalları hakkında yazılar ve haberler bu gazetelerin sütunlarında yer bulmuştur. (Kahraman, 1995: 636-637) Ancak spor haberlerinin sınırlı sayıda gazetede yayımlanması, kitlelere ulaşma konusunda bazı sınırlamalar getirmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bu sınırlamalar ortadan kalkmış ve ortaya çıkan özgürlük ortamı basın faaliyetlerinin de artmasını sağlamıştır. (Şapolyo, 1969: 170, Topuz, 2014: 82). Basın özgürlüğüyle birlikte ülkede gazete ve dergi sayısında artış yaşanırken, spor basınının doğuşu da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1909 yılından itibaren ilk spor gazete ve dergileri basın hayatında yer bulmuştur. Futbol, Terbiye ve Oyun, İdman gibi dergiler II. Meşrutiyet döneminin adından söz ettiren önemli spor dergilerinden olmuştur. (Atabeyoğlu, 1991: 8-10)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte spor basınında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Atatürk'ün sporu ve sporun gelişimini destekleyen politikalarıyla birlikte spor basını da önem kazanmıştır. 1920'lerin ortalarından itibaren, spor içerikli gazete ve dergiler hızla artmıştır. Spor Âlemi, Türkiye İdman Mecmuası, Şa Şa Şa, Gol, Maç dergileri gibi dönemin yayın organları hem sporun popüleritesini arttırmış hem de sporun gelişimine katkıda bulunmak, halkı sporla daha fazla ilgilenmeye teşvik etmek, sporcuların ve takımların başarılarını duyurmak gibi görevler üstlenmiştir.

1930'lu yıllarda Türkiye'de spor gazeteciliği önemli bir meslek haline gelmiştir. Spor gazetecileri, ulusal ve uluslararası spor etkinliklerini takip etmek, haber yapmak ve yorumlamak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Özellikle futbol, Türkiye'de spor basınının odak noktası olmuş ve futbol haberleri büyük bir okuyucu kitlesi tarafından takip edilmiştir. Bu dönemde Türkspor, Olimpiyat, Spor Postası, Top, Kırmızı-Beyaz, Sarı-Lacivert, Havacılık ve Spor gibi spor dergileri basın hayatında yer bulmuştur. Ancak bu dergilerin çoğu masrafların ağırlığı ve parasal sebepler dolayısıyla uzun süre yayın hayatında kalamamıştır.

1936'dan itibaren Türkiye'de sporun devletleştirilmesi yönünde adımlar atılmış ve 1936-1938 yılları arasında Türk Spor Kurumu (TSK) ve sonrasında Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (BTGM) ile spor politikaları devlet eliyle yürümüştür. Bu doğrultuda doğrudan devlet eliyle kurulan spor dergileri de yayın hayatında yer bulmuştur.

TSK'nin faaliyette olduğu yıllarda aynı isimle bir dergi yayımlanırken, TSK sonrası BTGM döneminde ise Beden Terbiyesi ve Spor dergisi 1939'da yayın hayatına girmiştir. Öte yandan yine bu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Okul-Spor adı altında ve tamamen okul spor faaliyetlerine yönelik bir dergi de yayımlanmaya başlamıştır. (Atabeyoğlu, 1991: 29).

Bu çalışma Türk spor basınında müstesna bir yeri olan Okul-Spor dergisini konu edinmiştir. Dergiyi diğer spor dergilerinden ayıran en önemli özelliği okul çağındaki gençleri hedef alması ve doğrudan okullardaki spor faaliyetlerini ön plana çıkarmasıdır. Bu durum dergiyi incelenmeye değer bir hale getirmektedir. Bu bağlamda çalışmada derginin içeriği, yayın politikası, yazar kadrosu gibi teknik özellikler incelenirken, diğer yandan dönemin eğitim kurumlarındaki spor faaliyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Künye Bilgileri

Okul-Spor, Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılmış ilk spor dergisidir. Ankara'da çıkan ve 20 sayı ile sadece bir yıl yayımlanabilen dergi, kısa ömrüne rağmen beden eğitimi ve spor alanında ortaya koyduğu düşünceler bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Devletçe yayımlanan ilk spor dergilerinden biri olması bakımından ayrı bir önem taşıyan Okul-Spor, gazete bayilerinde değil de Millî Eğitim Bakanlığı kitapevlerinde satıldığından hiçbir zaman yüksek sayılabilecek tirajlara ulaşamamıştır. Hatta birçok spor meraklıları bu derginin varlığından bile haberdar olmamıştır. (Atabeyoğlu, 1991: 29).

Derginin ilk sayısı Gençlik ve Spor Bayramı'na denk getirilmek üzere 19 Mayıs 1939 tarihinde çıkmıştır. Sekizinci sayısına kadar aylık olarak düzenli bir şekilde her ayın 19'uncu günü yayımlanan dergi sekizinci sayısından itibaren on beş günde bir yayımlanmak kaydıyla her ayın 1'inci ve 15'inci günleri çıkmıştır. Her sayısı 16 sayfadan oluşan derginin toplam sayfa sayısı 320'yi bulmaktadır.

Derginin sayılarının çıkış tarihi ve sayfa sayısı şu şekildedir:

Sayı	Tarih	Sayfa Sayısı	Sayfa Numarası
1	19 Mayıs 1939	16	1-16
2	19 Haziran 1939	16	17-32
3	19 Temmuz 1939	16	33-48
4	19 Ağustos 1939	16	49-64
5	19 Eylül 1939	16	65-80
6	19 Ekim 1939	16	81-96
7	19 Kasım 1939	16	97-112
8	1 Aralık 1939	16	113-128
9	15 Aralık 1939	16	129-144
10	1 Ocak 1940	16	145-160
11	15 Ocak 1940	16	161-176
12	1 Şubat 1940	16	177-192
13	15 Şubat 1940	16	193-208
14	1 Mart 1940	16	209-224
15	15 Mart 1940	16	225-240
16	1 Nisan 1940	16	241-256
17	15 Nisan 1940	16	257-272
18	1 Mayıs 1940	16	273-288
19	19 Mayıs 1940	16	289-304
20	1 Haziran 1940	16	305-320

Eğitim Bakanlığı tarafından Maarif Matbaasında neşredilen Okul-Spor'un yıllığı 100 kuruş, sayısı ise 5 kuruşa satılmıştır. Derginin sayılarında içindekiler bilgisi mevcut olmayıp derginin son sayısının ardından toplu olarak verilmiştir.

Derginin her sayı kapağında dergi isminin hemen altında Mustafa Kemal Atatürk'ün 1926 yılında söylediği şu önemli sözü yer almaktadır: “*Spor-da muvaffak olmak için onun milletçe mahiyeti ve kıymeti anlaşılması ve ona kalpten muhabbet etmek, onu vatani vazife telakki eylemek lazımdır.*”

Mustafa Kemal Paşa bu sözü 30 Eylül 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı temsilciler heyetine karşı yaptığı konuşmada söylemiş (Atabeyoğlu, 1981: 13) ve sporun özünün iyi kavranması gerektiğine dikkat çekerek onu rekabet ve kazanmaktan öte bir vatan görevi olarak nitelmiştir.

Okul-Spor Dergisi'nin 1. Sayı Kapağı

Yine derginin tüm sayı kapakları incelendiğinde atletizm, jimnastik, kayak, yüzme, izcilik, binicilik gibi sporun farklı branşlarına dair fotoğraflar bulunmaktadır. Ayrıca bazı sayıların kapaklarında okuyucularına öğüt veren ve onları spora özendiren birtakım sözler yer almaktadır: “*Türkiye'nin istiklalini idare edecek olan genç nesil açık havada, açık meydanlarda yetişecektir*”(Okul-Spor, 19 Mayıs 1939: 1), “*Bize güvenen yanılmayacaktır*”(Okul-Spor, 19 Haziran 1939: 17), “*Sağlık ve güzellik için spor yapınız*.”(Okul-Spor, 19 Temmuz 1939: 33), “*Sporda en iyi, derste en iyi*”(Okul-Spor, 1 Aralık 1939: 113), “*Spor, sağlık ve neşe kaynağıdır*” (Okul-Spor, 1 Ocak 1940: 145).

Yazar Kadrosu

Dergide yer alan yazıların içeriği incelendiğinde güçlü bir yazar kadrosuna sahip olduğu görülmektedir. Başta Hasan Ali Yücel, Vildan Aşir Savaşır, Nüzhet Abbas, Dr. Niyazi Erzincan olmak üzere Kazım Nami Duru, İlyas Sinal, Kemal Kaya, Ovalı, Kerim Kanok, Fuat Pura, Ulvi Yenil, Vehbi Muhlis Dabakoğlu, Ş. Reşit Şahingiray, Nerime Tem, Cemal Alpman, Cevdet Arun, Furuzan Tekil gibi önemli isimler dergide makaleler kaleme almıştır.

Derginin yazar kadrosu incelendiğinde Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılması dolayısıyla genel olarak eğitim camiasından kurulu olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim bu yazar kadrosunun başında dönemin Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel gelmektedir. Yücel'in dergide sadece üç yazısı olsa da bakanlık olarak derginin yayımlanmasında rolü büyüktür. Derginin editörü olan Vildan Aşır Savaşır (Akın, 2014: 120) ise Türkiye Cumhuriyeti'nin beden terbiyesi alanında tahsil için İsveç'e gönderdiği kişilerden biri olup yurda döndükten sonra Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü ve Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi başkanlığı görevlerinin yanında ülkede beden terbiyesi öğretmeni yetiştirme hususunda önemli gayretleri olmuştur. Dergide en fazla yazısı bulunan yazarlardan olup kaleme aldığı yazılar atletizm üzerinedir. Nüzhet Abbas ise yine sporun içinden gelen biri olarak II. Meşrutiyet döneminde Fenerbahçe Spor Kulübü'nde futbol oynamış, Cumhuriyet döneminde ise Yüksek Ziraat Enstitüsü Beden Terbiyesi Direktörlüğü ve Türkiye Futbol Federasyonu Hakem Komitesi başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. (Maden, 2013: 198) Dergide "Mektepli Gençlere Futbol Dersleri" namı altında bir dizi yazı kaleme almıştır. Dergide yazdığı yazılar Nüzhet Abbas'ın 1937 yılında kaleme aldığı Futbol Kaideleri (Baba, 1937) adlı eserinden alınmıştır. Doktor Niyazi Erzin de derginin değerli yazarlarından biri olup İnönü döneminde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nda Hıfzıssıhha İşleri Daire Başkanlığı görevinde bulunmuştur (BCA, 30-11-1-0,178-26-6, 19 Nisan 1945). Dergide kaleme aldığı yazılar sporcu sağlığını ilgilendiren konular üzerine olmuş ve okul çağındaki gençlere öğüt verici yazılar yazmıştır. Gazi Eğitim Enstitüsü çıkışlı olan İlyas Sınal, Kemal Kaya, Cemal Alpman, Cevdet Arun adlı eğitimciler (Altunya, 2006: 230, 258) ve yukarıda adı geçen diğer isimler de dergiye katkı sağlayan önemli yazarlar olarak yer almışlardır.

Hedef Kitle ve Yayın Politikası

1939'da okul spor programlarını düzenlemek ve yaygınlaştırmak amacıyla Eğitim Bakanlığı tarafından bir müdürlük kurulmuş ve müdürlük yayın organı olarak da bu dergiyi çıkarma başlamıştır (Akın, 2014: 102). Eğitim Bakanlığı tarafından çıkartılan derginin ana hedef kitleleri doğal olarak ilk, orta ve yüksek öğretim öğrencileri olmuştur.

Öğrencilerin fikri ve ahlaki olduğu gibi bedeni gelişimlerinin de mühim bir yer tuttuğunu vurgulayan Okul-Spor, düşüncülerini ilmi bir temele oturtmuş ve okuyucuları olan Türk gençliğine sporun manasını ve özellikle de okullarda gösterilen sporun gayesini anlatmaya çalışmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın "*Sporda muvaffak olmak için onun milletçe mahiyeti ve kıymeti anlaşılmalı olmak*" sözü derginin temel politikası olmuştur.

Bu hususta derginin yazarlarından biri olan Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, iyi sporcu demenin iyi öğrenci manasına geldiğini, sporun yalnız bir

topun arkasından koşmak olmadığını, beden dendiği zaman bütün beşerî kudret ve melekelerin varlığını anlamak gerektiğini, onun içindir ki beden terbiyesinin de bu mana ile bir insan olma terbiyesi olduğunu vurgulamıştır (Yücel, 1939: 2; Yücel, 1940: 290).

Yine derginin baş yazarlarından Vildan Aşir Bey okul sporunun gayesini anlatırken sporun okul içindeki rolü, değerinin ne olduğu ve nasıl tatbik edildiğine dair şunları söylemiştir:

“Kendi yetiştirici çevresine aldığı sporu, okul spor kulübünden, organizatör ve antrenörden başka türlü anlamaktadır. Okul içinde spor yapabilenin yüksek dereceler elde edip öğrenme imkanlarına kavuşmalarını sağlayan bir fırsat değil, yapamayan zayıf ve mariz olanların, yurt ve yuva vazifelerine hazırlanmalarını kolaylaştıran bir vasıttır. Ne sporun kendi, ne de onun göz kamaştırıcı dereceleri, okul için gaye değildir. Gaye Türk çocuklarını daha iyi vatandaş, daha sıhhatli ve sağlam ana baba ve nihayet vazife emrettiği anda en iyi yurt koruyucusu olarak yetiştirmektir. İşte spor bunun vasıtasıdır.

Onun müsabakalarında, yenme ve yenilmeme ihtiras mevzu değildir. Kazanan da kaybeden de bir hazırlık savaşındadır. Okul içerisinde spor, aklın güç kabul ettiği dereceleri elde eden ‘rekord makineleri’ yetiştirmek için girmez. Uyanık ve bilgili mütehasısların elinde okul sporu, ciddi bir bedeni terbiye üzerine kurulmuş bir kademedir. Buraya her Türk çocuğu ulaşacak ve sağlam olmayı, yurdunu ve yurduna hizmet edenleri sevmeyi, iyiyi, güzeli ve doğruyu aramayı burada öğrenecek. Asırların ona, baba mirası olarak bıraktığı, pürüzsüz ahlakını, civanmertliğini, cesaretini, söz götürmeyen kahramanlığını burada bileyecek.

Bütün okul gençliğini harekete getirmek için çalışan okul sporunun, her şeyin üstünde bir vasfı milli ve ahlaki olmasıdır. Hedefi de açıktır, memleket çocuklarının hatta en zayıf ve kudretsizlerinin, fizik ve moral bütün kuvvet ve kabiliyetlerini yükselterek, ellerine kalem kadar sabanı, makine kadar da silahı yaraşır olmalarına çalışmaktır” (Aşir, 1940b: 291).

Vildan Aşir Bey’in Türk gençliğinin daha iyi bir birey, daha iyi bir vatandaş olması yönünde okullardaki spor eğitiminin önemine yönelik sözleri derginin birçok yerinde okuyucuya özlü sözler şeklinde benimsetilmeye çalışılmıştır: “Biriz Birliğiz”, “Dağılan Çöker, Daima Bir, Daima Toplu”, “Spor Yap, Dedikodu Yapma”, “Önce Beden Terbiyesi Sonra Spor”, “Sporda en iyi, Derste en iyi”, “Sporcu Yalan Söyler”, “Sporcu Temizdir”, “Her işin başı sağlıktır”.

Okullarda Sporun Yeri ve Öğrencinin Bedenî Terbiyesi için Yapılan Çalışmalar

Okul-Spor dergisinin en önemli vurgularından biri, okul çağındaki öğrencilerde beden terbiyesinin hayati bir rol oynadığıdır. Buna göre, bir öğrencinin ders zamanları ne kadar dikkatli ve çalışkan olması lazım ise, oyun

ve beden terbiyesi saatlerine de o nispette büyük alaka ve bağlılık göstermesi esastır. Sporda ve oyunlarda becerikli olması için vücudunun evvelden hazırlıklı, kuvvetli ve idmanlı olması şarttır. O halde çocuk yaşta vücudun serpilmesi ve gelişmesi için en mükemmel vasıta olan günlük idmanını ihmal etmemek ve ona dört elle sarılmak her Türk çocuğunun vazifesidir (Giray, 1939: 34).

Spor, alelade bir eğlence değildir; bir hırs ve heyecan oyunu da değildir. Onu kumar oynar gibi hırsla yapmak, spordan beklenen gayenin büsbütün aksini verir. Spor da okuldaki dersler gibi inzibat isteyen bir vazifedir. Ona, bir vazifeye bağlanrı gibi bağlanmak ve böyle makul bir sevgi ile onu seveerek yapmak lazımdır. Spor, Türk gençliği için, mukaddes bir vazifedir. Çünkü spor karakter, iyi ahlak ve temiz yürek yaratır. Spora böyle bir gözle bakmak, sporu böyle bir kafa ile anlamak lazımdır (Duru, 1939: 50).

Bu anlayışı kazandırmada Beden Terbiyesi Kanunu önemli bir aracı olarak görülmüştür. Türkiye’de 1938 yılında yürürlüğe giren 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu, beden eğitimi ve sporun yaygınlaştırılması, toplumun fiziksel ve zihinsel sağlığının geliştirilmesi, spor kültürünün yaygınlaşması, sporun milli ve uluslararası alanda temsilinin sağlanması gibi hedefleri olan bir kanundur (*TBMM, Zabıt Ceridesi*, 1938: 484-492)

Kanun kapsamında, okullarda ve diğer kurumlarda beden eğitimi derslerinin zorunlu hale getirilmesi, spor kulüplerinin kurulması ve teşvik edilmesi, spor tesislerinin inşa edilmesi ve bakımının sağlanması gibi tedbirler yer almıştır. Ayrıca, milli sporcuların yetiştirilmesi ve uluslararası müsabakalarda Türkiye’yi temsil etmeleri teşvik edilmiştir.

Bu çerçevede Beden Terbiyesi Kanunu’nun bir uygulaması olarak Eğitim Bakanlığı bütün okullarda birer spor yurdu kurulmasına karar vermiştir. Maksat zinde bir gençlik kitlesi oluşturmak ve okullardaki spor çalışmalarını nizam ve kontrol altına almaktır. İlk iş olarak üniversite ve yüksek okullarla, liselerin ikinci devrelerinde, öğretmen okullarında, ticaret liseleri ve erkek sanat okullarıyla kız enstitülerinde birer öğrenci spor yurdu kurulması ve yurtların kurulduğu adıyla anılması planlanmıştır. İki veya daha fazla spor yurdu tesis edilmiş yerlerde bu yurtlardan oluşan bir küme kurulmuştur. Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde ise her semtte bir küme vücuda getirilmiştir. Bir okulun spor yurduna girecek öğrencinin 17 yaşını bitirmiş olması ve sıhhatinin spor yapmaya uygun olduğuna dair okul hekiminin bir rapor vermesi zorunlu tutulmuştur. Öğrenci spor yurdunun faaliyet şubeleri ise futbol, voleybol, basketbol, hentbol, tenis, kayak, atletizm ve güreş olarak belirlenmiştir. Her sene kültür direktörünün uygun gördüğü zamanlarda yurtlar arasında müsabakalar tertip olunması ve Eğitim Bakanlığının uygun bulacağı yıllarda da bölge birincilikleri bir araya gelerek öğrenci spor bölge birincilikleri müsabakaları yapılması planlanmıştır. Bu sayede sağlam kafalı

Türk çocuklarının disiplin ve nizam içinde bedeni gelişimlerinin temin edilmesi amaçlanmıştır (Mekteplerde Spor Yurtları Kuruluyor, 1939: 5.)

Bu doğrultuda Okul-Spor dergisinin hedeflerinden biri de okullarda kurulan spor yurtlarının faaliyetlerini ve bu yurtların birbirleriyle olan müsabakalarını duyurmak olmuştur. Eğitim Bakanlığı yurdun dört bir yanında kurulan spor yurtları hakkında o şehirlerin kültür direktörlüklerinden bilgi edinerek bunları düzenli bir şekilde dergide yayımlamıştır.

1939 yılının mart ayı içerisinde, okullara çocukların beden terbiyesi ve spor sahalarındaki mesailerini Beden Terbiyesi Kanunu'nun istekleri dahilinde planlayacak bir talimatname gönderilmiş ve bu talimatnamenin çeşitli spor branşları üzerinde nasıl tatbik edileceğine dair bir bilgilendirme yapılmıştır. 1939 yılı martından tatil devresine kadar geçen zamanda okullar, spor yurtlarının tesisi için çaba göstermiş ve basit çalışmalarla faaliyetlerini sürdürerek yeni ders senesine hazırlanmışlardır. 1939-1940 ders yılında yapılan planlama neticesinde spor mesaisi okul içi faaliyetlerin yanı sıra, okullar arası müsabakalar bakımından hafif atletik sporlar, voleybol ve futbol olmak üzere üç branşta toplanmıştır.

Okul sayısı dolayısıyla bu talimatnameyi ancak 13 şehir tatbik edebilmiştir. Bunlar; Ankara, Adana, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Edirne, İstanbul, Erzurum, Eskişehir, İzmir, Kastamonu, Konya ve Sivas'tır. Neticede 1939-1940 ders yılında toplamda 11.425 öğrenci müsabakalara katılım sağlamış ve önemli bir faaliyet dönemini tamamlamıştır (Okullarımızda Bir Yıllık Spor Çalışmaları, 1940: 298).

Atletik sporlar 23 bölgede başarılı şekilde gerçekleşmiş ve atletik müsabakalara 7703 öğrenci iştirak etmiştir. Spor yurtlarının lise, öğretmen okulu, ticaret lisesi ve sanat okullarında kurulmuş bulunduğu dikkate alındığında bu sayının önemli bir kıymeti olduğu görülmüştür (Okullarımızda Bir Yıllık Spor Çalışmaları, 1940: 299).

Voleybolda ise kız okulları arasında resmi maç olarak 24 okulun katıldığı şampiyona mahiyetinde 46 maç yapılmış ve müsabakalarda 552 kız öğrenci yer almıştır. Erkek okulları arasındaki resmi voleybol maçları ise 101'e ulaşmıştır. Voleybol müsabakalarına toplamda 1212 oyuncu aktif olarak katılmıştır. Futbol ise öğrencilerin spor kulüpleriyle olan alakasının kesilmesi üzerine, okul muhitinde geniş ölçüde gelişim imkânı bulmuştur. Futbol müsabakaları spor yurdu bulunan her okulda sınıflar arası, okul sayısı dolayısıyla mümkün olan her şehirde okullar arası ve bölgeler arası olmak üzere üç kulvarda gerçekleşmiştir. Sınıflar arası müsabaka yapmak üzere seçilen takımlar, Eğitim Müdürlükleri'nin kontrolü ve Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'nün idaresi altında 89 maç oynamış ve bu maçlara 1958 öğrenci katılım sağlamıştır. Bu müsabakaların hiçbirinde spor terbiyesine yaraşmayan en ufak bir hadise çıkmamış bulunması okul içerisine giren sporun takip etmekte olduğu akım

için iyi bir ölçüt olmuştur (Okullarımızda Bir Yıllık Spor Çalışmaları, 1940: 301).

Kısacası okul spor yurtlarında cumartesi ve pazar günlerini öğretmenlerinin ve okul direktörlerinin yakın denetimi altında, her bakımdan faydalı bir çalışma içinde açık havada spor yapmak suretiyle geçiren öğrencilerin sayısı, bir ders yılı içinde 11,425 olmuştur (Okullarımızda Bir Yıllık Spor Çalışmaları, 1940: 302).

Fuat Pura okul spor yurdu faaliyetlerinin Türk gençliği için büyük önem taşıdığını anlatan şu ifadeleri kullanmıştır:

“Çocuk için hareket bir ihtiyaçtır. Hareket imkânı ne kadar genişlerse, çocuk o nispette mektebe ısınıyor ve nihayet harekettten beklenen maddi ve manevi faydalar da o nispette derecelerini yükseltebiliyor. Çocukların boş zamanlarını bu şekilde hareketle harcama prensibi üzerine kurulan okul spor yurtları talimatının icabatını bugün mektepler için bir parça külfet sayanlar bulunuyorsa, yarın bunu tam bir nimet olarak kabul edeceklerinde şüphe yoktur.” (Pura, 1939: 267)

Yaz Kampları

Dergide, okulların tatile girdiği yaz dönemleri de çocukların fikri, bedeni ve ahlaki terbiyesinde yeri olan önemli zamanlar olarak değerlendirilmiştir. Yaz ayları sıcak, bunaltıcı ve terletici olmasına rağmen kırları, doğayı ve hayatı olduğu gibi görme fırsatını verdiği için en güzel mevsimlerden biri olarak görülmüştür. Okul çağındaki çocuklar senenin üç mevsimini okul sıraları üzerinde kafa yorarak geçirdikleri için onların yaz mevsimini sıhhatlerini koruyacak şekilde eğlence ve neşe içinde geçirmeleri büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bu doğrultuda okulların tatile girmesiyle birlikte öğrencilerin yazı verimli geçirebilmesi adına yaz kampları önemli eğitim müesseseleri olarak algılanmıştır (Sinal, 1939a: 14; Dabakoğlu, 1939: 38).

Derginin yazarlarından Vehbi Muhlis Bey, kampların çocuğa hayat mücadelesinde önemli sorumluluk bilinci kazandırması ve kampların bir nevi hayat okulu olması bakımından büyük bir değeri olduğunu söylemiştir:

“Kamplar aynı zamanda eğlence içinde çocuklara hayat, cemiyet dersi veren bir açık hava okuludur. Burada çocuklar, oynar, eğlenir, idman yapar, kendi

oturacakları yeri hazırlar. Cemiyetin fertlerden istediği bütün vazifeleri pratik olarak öğrenirler. Arkadaş sevgisi, birbirine yardım zevki bu kamplarda tam ve canlı bir şekilde ortaya çıkar. Binaenaleyh, kamplara cemiyette layık olduğu mevkii vermek onların inkişafına çalışmak ve tam manasıyla organlaştırmak bugünkü okul anlamının başında gelir.” (Dabakoğlu, 1939: 38)

Dergide yaz kamplarıyla ilgili kaleme alınan yazılarda kamp hikayelerinden, kampların eğlenceli ve eğitici yönlerinden, kamp hayatında günün nasıl geçtiğinden, kampa giderken yanında götürülmesi gereken malzemelerden bahsedilerek öğrencilerin bu kamplara olan ilgisini ve sevgisini arttırmak hedeflenmiştir.

Sağlık Köşesi

Sağlık köşesi derginin en çok yer verdiği konuların başında gelmektedir. Okul çağındaki spor yapan gençlerin sağlığını ön planda tutan dergi bu hususta bilinçli ve sağlığına dikkat eden bir nesil yetiştirme gayesi içinde olmuştur. Genel olarak Dr. Niyazi Erzin tarafından kaleme alınan sağlık köşesinde, spor yapan bir öğrencinin beslenme, ağız-dış sağlığı, ayak sağlığı ve buna benzer uyması lazım gelen temel sağlık ilkelerine dikkat çekmiştir. Örneğin ilk sayıda İmtihan ve Spor başlığı altında Dr. Erzin, imtihan gibi öğrenciler için heyecanlı ve gergin bir eğitim döneminde sporun önemine değinmiştir. Erzin’e göre; zihnin yorulduğu imtihan dönemlerinde yapılan beden faaliyetleri vücudun dengelenmesi için önemli bir vasıta olmaktadır. Vücudu teşkil eden muhtelif uzuvlar arasındaki bu düzen mevcut olmadıkça derslerden lazım gelen istifade yeterince sağlanamaz. O yüzden heyecan ve gerginliğin yüksek olduğu imtihan zamanlarında spora devam etmek şarttır. İmtihan heyecanı ve imtihana hazırlık sürecinde ortaya çıkan yorgunluk beden hareketleriyle hafifletilebilir. Erzin, bu dönemde beden ile zihin dengesini sağlayacak en güzel şeyin açık hava su sporları olduğunu belirtmiştir. Bu sporlar sayesinde vücut su, hava ve güneşten aynı zamanda istifade edebilecektir (Erzin, 1939a: 4).

Yazın gelmesiyle birlikte çocuklar için en güzel ve faydalı şeyin güneş ve su sporları olduğunu ifade eden Erzin’e göre, bu süreçte güneşe alışmadan, birdenbire ve uzun müddet güneşte kalmak vücuda zarar verebilir. Ayrıca suya girerken göz ve kulağı muhafaza edilmeli ve girilen suyun temizliğine dikkat edilmelidir (Erzin, 1939b: 20; Erzin, 1939c: 36).

Yine öğrenci sağlığında önemli hususlardan biri kamburluktur. Dr. Erzin bu hususta henüz büyüme çağındaki çocukların yanlış duruş ve oturma sebebiyle kemiklerindeki doğal şekil ve vaziyetin bozulabileceğini söylemiştir. Öğrencinin sabah jimnastiklerini düzenli yapması, oturuş ve duruşuna dikkat etmesi halinde kendisini bu durumdan muhafaza edeceğini belirtmiştir (Erzin, 1939ç: 68).

Dr. Erzin beden ve zihnin sağlığını bir bütün olarak ele alınması gerektiğine ve gençlerin bunları muhafaza etmede sporun ne kadar önemli olduğuna dair şu sözleri söylemiştir:

“Çocuklarda iki mühim mesele vardır: Bunlardan birincisi vücuttaki fena teşekkül ve anormal hallerin zuhurunu önlemek veya mevcutlarını ortadan kaldırmak; ikincisi akıl ve zekanın hakkıyla inkişafını temin etmektir. Bu iki mühim meselede de sporun yaptığı yardım pek mühimdir.

Sağlam ve çok iyi işleyen bir kafanın sahibi olmak isteyenler her şeyden evvel vücutlarını kuvvetlendirmek mecburiyetindedir ki bu da ancak bugünün spor ve beden hareketlerine sıkı sıkıya bağlanmakla mümkündür.

Beden hareketlerinin fikir ve ruhi haller üzerine olan tesiri de önemlidir. Spor her şeyden evvel insanda cesaret, atılganlık, serbestlik, çabuk hedefe ulaşma, çabuk kavrama, hızlı tedbir alma gibi ruhi haller üzerine tesir ederek onların kuvvetlenmesine yardım eder.

Örneğin voleybol oynadığında kısa zamanda topun gelişine göre vaziyet almak ve hızlı bir ters hareketle onu uygun bir yere düşürmenin çarelerini arar. Bu iş evvela beyinle hazırlanır ve onun emriyle kol ve bacaklara intikal ve icra edilir.

Suya atlamak, sıırıkla yüksek atlamak, sıçramak vs. insandaki cesaret duygusunu arttıran başlıca sporlardır. Dağ ve kır yürüyüşleri insanda tabiat sevgisini uyandırdıktan başka kana, bol ve temiz oksijen karışmasını ve böylece vücudun bütün hücreleri gibi sinir hücrelerinin en fazla beslenmesi temin edilmiş olur.” (Erzin, 1940a: 167).

Spor yaralanmalarının önemine de dikkat çeken Erzin, bilgi eksikliği ve buna bağlı olarak sporun usul ve kaidelerine uymamanın büyük sıkıntılar doğuracağını söylemiş ve bir öğrenci spor ve beden eğitimi hocalarının gösterdikleri kaidelere ne kadar dikkat eder ve ona bağlı kalırsa, kazaya o nispette az maruz kalacağını vurgulamıştır.

Erzin'e göre, spordaki arızaların daha büyük bir çoğunluğu rekor kazanmak maksadıyla yapılan aşırı derecedeki antrenmanlardır. O yüzden müsabaka veya rekor için hazırlanacak sporcuların iki taraflı (Spor eğitmeni ve doktoru) kontrolü ve devamlı antrenmanı lazımdır (Erzin, 1940b: 199, 202).

Modern Sporların Tanıtımı

Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan Okul-Spor dergisi okuyucularına futbol, atletizm, hentbol, kayak, basketbol, voleybol, boks gibi o dönemin rağbet gören modern sporları hakkında da öğretici bilgiler vermiştir (Sinal, 1939c: 123; Tem, 1940: 221; Şahingiray, 1940: 164; Sinal, 1940: 147; “Boks Nasıl Başladı”, 1940: 276). Bu bağlamda futbola ayrı bir yer ayıran dergi, okul çağındaki gençler için toplamda on bir sayıda futbolun kurallarına ve nasıl oynan-

dığına dair yazılar yayımlamıştır. Futbol oyunu hakkında Eğitim Bakanlığı Nüzhet Abbas Bey'i görevlendirerek dergide bir dizi yazı yazmasını istemiştir. Bu hususta derginin muhtelif sayılarında yazılar kaleme alan Nüzhet Abbas Bey futbolun inceliklerini anlatmaya çalışmıştır.

Nüzhet Abbas'a göre spor ve spor sevgisi okulda başladığı zaman devamlı ve doğal olarak seyrini sürdürebilmektedir. Spor insanların en faydalı zevklerinden birini oluşturması için severek, bilerek ve kaidelerine riayet ederek yapılmalıdır. Gelişigüzel, kadesiz, düzensiz yapılan spordan zarar gelme bile fayda da çıkmaz. Nüzhet Abbas futbol hakkında bilgi vermeden önce genel olarak spora dair açıklamalar yapmış ve bireysel ve takım olmak üzere iki tür sporun olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, bireysel sporlar insanların benliğini, takım sporları ise toplumun hayırına ve yükselmesine dair his ve duygularını kuvvetlendirir. Evvela memleketine, sonra da bütün insanlara faydalı insan olmak için her iki tür sporun da yapılması lazımdır (Abbas, 1939: 5).

Futbol bahsine girmeden önce takım sporlarının önemine de değinen Nüzhet Abbas Bey bu sporların sporcuya ne gibi faydalar sağladığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Cem’i sporlar gençlerde her şeyden evvel birlik ve beraberlik duygularını uyandırır ve kuvvetlendirir. Memleketin ve milletin faydalarını kendisinininkinden üstün tutmak ve sırası gelince bunları hiç tereddüt etmeden kendi menfaatlerine feda etmek hissini takım sporları gençliğe çabuk ve köklü olarak aşırlarlar.

Cem’i sporları fedakârlık ve feragat hislerini de kuvvetlendirirler. Takımın galip gelmesi için kendisini büsbütün unutarak canla başla çalışmak, hayata tatbik edildiği zaman milli amacı her şeyden üstün tutmak gibi yüksek bir hissi inkişaf ettirir.

En büyük fayda ve şerefi mutlak kendisine değil, sırasına göre arkadaşına, arkadaşının arkadaşına terk edebilmek gibi insanlığın en yüksek gayesini gençliğin içine sindirmek bakımından da cem’i sporların faydası büyüktür.

Ferdi ve cem’i disiplin ve intizam hislerini uyandırmak ve daima uyanık tutmaktan yana da cem’i sporlar emsalsiz faydaları bir araya getiren vasıtalar-dır. Hakiki spor disiplini, gençliğin benliğinde yazılı ve köklerini derine salmış bir hale gelirse bu gençliğin ahlak kuvvetinden çok büyük başarılar beklenir“(Abbas, 1939: 5).

Özetle Nüzhet Abbas takım sporlarının memlekete sadık olan, küçüğüne şefkatli davranan, büyüğüne saygı gösteren bir gençlik oluşturmak bakımından kuvvetli birer vasita olduğunu dile getirmiştir. Ancak bu kaideleri ve vasıfları spor aracılığı ile elde etmek için de sporun bütün kurallarına uymanın ve gereklerini yerine getirmenin mühim olduğunu vurgulamıştır.

Takım sporlarının önemine değindikten sonra Abbas, futbolcunun giyi-

mi, topa vuruşu, top kontrol ve sürüşü, pas vermek, çalım atmak, şut çekmek, kale, köşe ve serbest vuruşları ve taç atışları gibi temel futbol kaidelerini anlatarak okul çağındaki gençlere bu sporu öğretmeye çalışmıştır.

Atletizm de derginin en çok yer verdiği spor branşlarından biri olmuştur. Her sayıda atletizmin bir branşıyla alakalı teknik özelliklerini gösteren resimler ve bunların kısa açıklamaları verilmiştir. Bu bağlamda bayrak koşusu, yüksek atlama, sıırıkla yüksek atlama, gülle atma, maraton gibi atletik branşlar ayrıntısıyla anlatılarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur (Aşir, 1939: 27-29; Ovalı, 1939: 56-57; Aşir, 1940a: 194; Aşir, 1940c: 308-309).

Bunların yanında popüler spor branşları arasında yer alan voleybol ve basketbol oyunlarına da değinilmiş, basit, ucuz ve pratik bir basketbol ve voleybol sahasının nasıl yapılacağı tafsilatlı şekilde anlatılmıştır (Sinal, 1939b: 91-92; Sinal, 1940: 148; Şahingiray, 1940: 164, 176).

Eğlendirici ve Bilgilendirici Unsurlar

Okul-Spor dergisi, öğretici vasfının yanında eğlendirici yönüyle de okuyucularının ilgisini çekmeye çalışmıştır. Derginin her sayısında son sayfanın bir bölümü karikatür köşesine ayrılmıştır. Bu karikatür köşesinde farklı spor branşlarıyla alakalı çizimler yer almıştır. Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan dergide karikatürler dahi özenle seçilmiş ve eğlendirici vasfının yanında düşündürücü ve öğüt veren yönü de ön planda olmuştur.

KARİKATÜR KÖŞESİ:

32

BAYRAK KOŞULARINDA şaşkınlık ve acele ne kadar zararlı ise yavaş hareket te o kadar manastır.

Gelen koşucu:

— Dur bak sana ne vereceğim..

Bunun yanında Okul-Spor, 6. Sayısından itibaren okuyucularının teknik bilgisini arttırmak için eğlenceli bir yarışma da tertip etmiştir. Tanınmış sporcuların kendi sporlarını yaparken alınmış fotoğraflarını basit çizimler haline getirdikten sonra okuyucularına arz ederek sporcunun hangi sporu yaptığı sorulmuştur. On sayı boyunca on ayrı sporcunun hangi sporu yaptığını gösteren çizimlerine verilecek cevapların Eğitim Bakanlığı Beden Terbiyesi Müdürlüğü Ankara adresine gönderilmesi istenmiş ve on soruya da doğru cevap verenlere birer hediye verileceği duyurulmuştur (Okul-Spor, 19 Ekim 1939: 95).

Okul-Spor 11. sayısından itibaren öğretmen ve öğrenci okuyucularına daha faydalı olmak için “Sorunuz cevap verelim” namıyla yeni bir sütun açmaya karar vermiştir. Bu sütunda dergi, okuyucunun spor tarihine ve tekniğine, malzeme hususiyetlerine ve biçimine dair sorularına tatmin edici cevaplar vermeye ve bu cevaplarda da mümkün olduğu kadar resmi vesikalar kullanmaya gayret etmiştir. Bu manada öğretmen ve öğrenci kesiminden soru-cevap sütununa ilgi yüksek olmuştur. 100 ve 400 metre koşu rekorlarının tarihleri, ilk ağır sıklot boks şampiyonasının ne zaman yapıldığı, ilk otomobil yarışlarının ne zaman yapıldığı gibi tarihsel soruların yanında; bir uzun atlamada atlayışın nereden itibaren ölçüleceği, güreş ve boksta sıklotler nasıl sınıflandırıldığı, uluslararası spor federasyonlarının kısaltmaları (FİFA, FİBA vs.) gibi teknik sorulara da doyurucu cevaplar verilerek okuyucular bilgilendirilmeye çalışılmıştır (Okul-Spor, 15 Ocak 1940: 174).

Sonuç

Okul-Spor dergisi Türk spor basınında müstesna bir yeri olan önemli spor dergilerinden biridir. Türk Spor Kurumu ve Beden Terbiyesi ve Spor dergilerinden sonra devlet tarafından basılmış ilk spor dergilerinden biri olan Okul-Spor, aynı zamanda Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış ilk spor dergisidir.

Bu ayırıcı vasıflarının yanı sıra Okul-Spor dergisini ön plana çıkaran ve incelenmeye değer kılan bir diğer özelliği ise bu zamana kadar çıkmış spor dergilerinden farklı olarak doğrudan okul sporlarını ve okullardaki spor faaliyetlerini hedef almış olmasıdır.

Okul sporlarına Beden Terbiyesi Kanunu'nun bir uzantısı olan ve Eğitim Bakanlığı'nın talimatıyla okullarda açılan spor yurtları aracılığıyla bir düzen getirilmeye çalışılmıştır. Bu yurtlar ile sağlam kafalı Türk çocuklarının bir düzen ve tertip içinde bedeni gelişimlerinin sağlanması amaçlanmıştır. Okul-Spor dergisinin yayın hayatına girişi de spor yurtlarının kurulduğu döneme denk gelmesi bakımından önemlidir. Bu doğrultuda Okul-Spor dergisinin temel yayın hedeflerinden biri de okul spor yurtlarının faaliyetlerini yaymak ve duyurmak olmuştur.

Güçlü bir eğitimci yazar kadrosuna sahip olan dergi hedef kitlesi olan öğrenci ve öğretmenler için rehber niteliğindedir. İçerisinde sağlıktan, modern sporlara birçok eğitici ve öğüt verici yazı bulunmakla beraber, eğlendirici ve genel kültür bakımından bilgilendirici tarzda etkinliklerin de bulunması bakımından okuyucunun ilgisini çekmeyi amaçlayan önemli bir spor dergisi olmuştur.

Lakin o vakte kadar çıkan birçok spor dergisi gibi Okul-Spor da uzun soluklu bir dergi olamamış ve ancak bir yıl yayın hayatında kalabilmiştir. Derginin yayın hayatına niçin devam etmediğiyle alakalı bir bilgi olmasa da yeterli okuyucu kitlesine ulaşamamış olması bir sebep olarak gösterilebilir. Öyle ki Atabeyoğlu'nun belirttiği üzere gazete bayilerinde değil de Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kitapevlerinde satılması, spora meraklı olan insanların dergiden bihaber olmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Abbas, N. (1939, 19 Mayıs). “Futbol Dersleri”, *Okul-Spor*, 1, ss. 5-6.
- Akın, Y. (2014). “*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*” *Erken Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altunya, N. (2006), *Gazi Eğitim Enstitüsü Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- Aşır, V. (1939, 19 Haziran). “Bayrak Koşuları”, *Okul-Spor*, 2, s. 27-28.
- _____. (1940a, 15 Şubat). “Koşarken Nefes Almasını Biliyor musunuz?”, *Okul-Spor*, 13, s. 194.
- _____. (1940b, 19 Mayıs). “Okul Sporunun Gayesi”, *Okul-Spor*, 19, s. 291.
- _____. (1940c, 1 Haziran). “Yüksek Atlama”, *Okul-Spor*, 20, ss. 308-309.
- Atabeyoğlu, C. (1981). *Atatürk ve Spor*, Hisarbank Kültür Yayınları.
- _____. (1991). *Türkiye’de Spor Yazarlığının 100. Yılı (1891-1991)*, İstanbul: Türkiye Spor Yazarları Derneği.
- Baba, N. A. (1937). *Futbol Kaideleri*, İstanbul.
- BCA, 30-11-1-0/178-26-6, 19 Nisan 1945.
- “Boks Nasıl Başladı”, (1940, 1 Mayıs). *Okul-Spor*, 18, ss. 276-278.
- Dabakoğlu, V. M. (1939, 19 Temmuz). “İstanbul’da Çocuk Kampları”, *Okul-Spor*, 3, ss. 38, 43.
- Duru, K. N. (1939, 19 Ağustos). “Spora Dair”, *Okul-Spor*, 4, s. 50.
- Erzin, N. (1939a, 19 Mayıs). “İmtihan ve Spor”, *Okul-Spor*, 1, s. 4.
- _____. (1939b, 19 Haziran). “Çocuklar Güneşe”, *Okul-Spor*, 2, s. 20.
- _____. (1939c, 19 Temmuz). “Kulağımı ve Gözünü Korum”, *Okul-Spor*, 3, s. 36.
- _____. (1939ç, 19 Eylül). “Kamburluktan Sakınınız”, *Okul-Spor*, 5, ss. 68, 74.
- _____. (1940a, 15 Ocak). “Beden Terbiyesi ve Vücut Sağlığı”, *Okul-Spor*, 11, ss. 167, 170.
- _____. (1940b, 15 Şubat). “Sporun Zararı Olabilir mi?”, *Okul-Spor*, 13, ss. 199, 202.
- Giray, A. (1940, 19 Temmuz). “Gürbüz Bir Nesil Nasıl Yetiştir”, *Okul-Spor*, 3, s. 34.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devleti’nde Spor*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Maden, F. (2013). “Şehitlik Tekkesi ve Şeyh Ali Baba Vakfı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, ss. 185-210.
- “Mekteplerde Spor Yurtları Kuruluyor”, (1939, 17 Ocak). *Ulus*, ss. 1, 5.
- “Okullarımızda Bir Yıllık Spor Çalışmaları”, (1940, 19 Mayıs). *Okul-Spor*, 18, ss. 298-

302.

Ovalı. (1939, 19 Ağustos). "Sırıkla Atlama", *Okul-Spor*, 4, ss. 56-57.

Pura, F. (1940, 15 Nisan). "Gazi Lisesinde Spor", *Okul-Spor*, 17, s. 267.

Sınal, İ. (1939a, 19 Mayıs). "Bizim Kampımız", *Okul-Spor*, 1, s. 14.

_____. (1939b, 19 Ekim). "Eltopu", *Okul-Spor*, 6, ss. 91-92.

_____. (1939c, 1 Aralık). "Eltopu", *Okul-Spor*, 8, ss. 123-124.

_____. (1940, 1 Ocak). "Ucuz ve Pratik Bir Voleybol Meydanı Nasıl Hazırlanır?", *Okul-Spor*, 10, ss. 148, 157.

Şahingiray, Ş. R. (1940, 15 Ocak). "Basit ve Ucuz bir Basketbol Sahası Nasıl Hazırlanır", *Okul-Spor*, 11, s. 164.

Şapolyo, E. B. (1969). *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*, Ankara: Güven Matbaası.

TBMM, Zabıt Ceridesi. (1938). Devre 5, Cilt 26, İçtima 3, Ankara: TBMM Matbaası.

Tem, N. (1940, 1 Mart). "Beyaz Mevsim Sporları", *Okul-Spor*, 14, s. 221.

Topuz, H. (2014). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yücel, H. A. (1939, 19 Haziran). "Türk Gibi Kuvvetli", *Okul-Spor*, 1, s. 2.

_____. (1940, 19 Mayıs). "Türk Gibi Kuvvetli", *Okul-Spor*, 19, s. 290.

Bölüm 23

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN OSMANLI HEYETİ'NE TEBLİĞİ VE İMZALANMASI¹

*Sinan DEMİRAG*²

¹ Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Enis Şahin danışmanlığında hazırlanan "İmzalanma Süreci ve Tartışmalarıyla Sevr Antlaşması" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr., ORCID ID: 0000-0001-7837-9987.

Giriş

XIX. Yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzeninde güçler dengesi büyük oranda değişmiştir. Avrupalı devletler büyük sömürge imparatorluklarına dönüşürken, buna mukabil doğu dünyası, ekseriyetle de İslam coğrafyası büyük bir paylaşımın odağı haline gelmiştir. Şark Meselesi etrafında cereyan eden ve bu paylaşımın en önemli hedefi haline gelen Osmanlı toprakları, statüsünü uzun süre “denge politikası” neticesinde XX. yüzyılın başına kadar sürdürmüştür. Bu döneme kadar birçok iç ve dış sorunla uğraşan Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları büyük oranda daralmış, I. Dünya Savaşı bittiğinde ise Anadolu içlerinde kadar çekilmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile savaştan ayrılan Osmanlı İmparatorluğu birçok cepheden Anadolu Yarımadası’na kadar çekilirken, toprakları her taraftan işgal edilmiş, iletişim ve ulaşım kanalları İtilaf kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir.

Bir ateşkesten ziyade büyük bir felaketin habercisi olan Mondros Mütarekesi, Osmanlı için tasarlanan mukadderatın bir provası niteliğindedir. Savaştan önce ve savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalara uygun şekilde hareket eden İtilaf Devletleri, mağluplar hakkında karar vermek için Paris’te bir araya gelmişlerdir. Mağlup devletlerin katılmadığı ve esasında bir dayatma şeklinde gerçekleşen “barış görüşmeleri” İttifak Devletleri için daha çok işgal ve esarete giden yolun belirlenmesi niteliğinde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu için de benzer senaryolar çizen İtilaf Devletleri’nin üzerinde en çok tartıştığı mesele; İmparatorluğun nasıl paylaşılacağı konusu olmuştur.

Bu doğrultuda savaş öncesi ve esnasında çizilen paylaşım haritaları gözden geçiriliyor, çoğu zaman bu haritalar üzerinde mutabık kalınamıyordu. Bu sebeple Osmanlı barışı, Paris Konferansı ve uzantıları olan diğer konferanslarda en çetrefilli meselelerden birisi haline gelmiştir. Müttefikler tarafından Osmanlı’nın mukadderatı için alt komisyonlarda yürütülen çalışmalar ancak Londra Konferansı, San Remo ve Spa görüşmelerinde nihayet buluyordu. Diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı yönetimi de görüşmelere katılamamış, daha çok notalar teatisi şeklinde bu konferanslarda etkili olma çabasında olunmuştur. Ancak Müttefikler, kısıtlı olarak bir kez Paris’te Damat Ferit Paşa başkanlığında kabul görülmeyen görüşler etrafında Osmanlı Heyeti’ni davet etmişlerdir. Daha çok Osmanlı ısrarı ve Müttefiklerin anlaşmazlıklarının bir ürünü olan bu davet, Damat Ferit Paşa tarafından ileri sürülen “ütopik görüşler” etrafında heba olmuştur. Osmanlı görüşü galipler tarafından “hayalperest” bir düşüncenin ürünü olarak kabul edilirken, savunma hakkı bununla sınırlı kalmıştır.

Osmanlı barışı ilk kez etraflıca Paris Konferansı’nın uzantısı olan Londra Konferansı’nda (12 Şubat 1920-10 Nisan 1920) Müttefik devletler tarafından masaya getirilmiştir. Sevr Barış Antlaşması’nın maddeleri büyük oranda burada belirlenmiştir. Akabinde yapılan San Remo Konferansı (18 Nisan 1920-

26 Nisan 1920) ve Spa Konferansı'ndaki görüşmelerde Osmanlı barışı nihai halini almıştır. Antlaşma metninin son halini almaya başlamasıyla San Remo Konferansı'ndan sonra Mayıs ayında antlaşma taslağının Osmanlı heyetine tebliği kararlaştırılmıştır.

Barış metni taslağının Osmanlı heyetine sunulması ve imzalanması sürecine doğru Spa Konferansı'nda kesin olarak metnin resmîyet kazandığı görülmektedir. Bu metnin Osmanlı tarafına sunulmasıyla birlikte iç ve dış kamuoyunda tartışmalar başlamış, böyle bir antlaşmanın imza edilip, edilmeyeceği büyük merak konusu olmuştur. Osmanlı ve Müttefik Devletlerin kamuoyunda büyük tartışmaları beraberinde getiren bu süreç tarafların 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nı imzalamasıyla sonuçlanmıştır.

Konunun kapsadığı döneme ait genel çerçevede son yıllarda birçok çalışmadan söz etmek mümkün olsa da meselenin kaynak ve içerik bakımından akademik bir bakış açısı ile ele alındığını söylemek güçtür. Ayrıca ilgili çalışmalarda bu döneme ait ana kaynakların eksikliği, meselenin yeterince anlaşılmasını güç kılmaktadır. Dolayısıyla bir bütün olarak değerlendirmeye muhtaç olan Sevr Antlaşması'nın tebliği, imzalanma süreci ve Osmanlı kamuoyunda ortaya çıkan ilk tepkilerin tespit edilmesi bu çalışmanın en önemli amacıdır. Bu çalışma Osmanlı arşiv belgeleri, yerli ve yabancı basın organları ve hatıratlar gibi ana kaynaklar etrafında incelenmiş, döneme ait ikinci el kaynaklar ve araştırma eserlerinden de faydalanılmıştır.

1. Sevr Antlaşması Metninin Osmanlı Heyeti'ne Tebliği ve İlk Tepkiler

San Remo'da Osmanlı barışı için toplanan İtilaf temsilcileri 19 Nisan 1920 tarihli toplantıda, antlaşma taslağının Osmanlı Heyeti'ne ne zaman sunulacağını tartışmaktaydılar. Lloyd George, antlaşma hükümlerinin kendilerine verilmek üzere Osmanlı Heyeti'nin biran önce Paris'e çağrılmasını kurala tavsiye ederken, ona göre; "... imzalanmak üzere antlaşmanın Türklere bu sabah sunmak olanağı bulunsa, ses çıkarmadan imzalayacaklardı...". Çünkü İstanbul'un işgali Osmanlı yönetimi üzerinde gerekli baskıyı sağlamıştı ve bu avantaj kaybedilirse, Türklerin antlaşmayı reddetme riski ortaya çıkabilirdi. Ona göre böyle bir ihtimal ise mevcut baskı dozunun daha da arttırılması anlamına gelmekteydi. Aslında George'un kurul ile paylaşmış olduğu bu çekince uzun zamandır İngiliz kamuoyu tarafından dile getirilmekte, sürecin daha hızlı bir şekilde işletilmesi gerekliliği vurgulanmaktaydı.

Nitti ise böyle bir girişim için antlaşma metninin tamamlanmış olmasının gerekli olduğunu, aksi takdirde bu girişimin bir anlam ifade etmeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Yazı Komitesi Başkanı Fromageot, antlaşma metni hakkında bilgi alınmak üzere Yüksek Kurul'a davet edilmiştir. Fromageot, bazı sınır sorunları haricinde antlaşma metninin tamamına yakınının yazıldığını, mevcut pürüzlerin giderilmesiyle metnin tamamlanması için iki haftalık bir zaman dilimine ihtiyaçları olduğunu bildirmiştir. Bu görüşten

yola çıkan Lord Curzon, Osmanlı Heyeti'nin 10 Mayıs'ta Paris'e rahatlıkla çağrılma olanağının olduğunu söylemiş olsa da, Fromageot 10 Mayıs'ın bunun için erken bir tarih olduğu konusunda karamsarlığını ifade ederek çağrı tarihinin 15 Mayıs olmasını kurula tavsiye etmiştir. Neticede kurul Lloyd George ile aynı çekinceleri paylaşarak antlaşma metninin olabilecek en erken tarihte teslim edilmesini daha uygun bulmuştur. Böylelikle hazırlanması son derece uzun bir zaman dilimine yayılan Osmanlı Barış Antlaşması taslağının 10 Mayıs 1920'de Osmanlı Heyeti'ne tebliği kararlaştırılmıştır (Olca, 1981: 450).

20 Nisan 1920'de, İtilaf Devletleri yüksek komisyonerleri tarafından çağrının Osmanlı Hükümeti'ne iletilmesiyle barış için yeni bir süreç başlamıştır (Alemdar, 22 Nisan 1920; Akşin, 2010: 106). Osmanlı Devleti'nin Sulh Konferansı'na yeniden davet edilmesi üzerine Paris'teki görüşmelere katılacak Osmanlı Heyeti; Hükümeti temsilen Meclis-i Ayan Başkanı Ahmet Tevfik Paşa nezaretinde Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, Harbiye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahrettin Bey, Nafia Nazırı Cemil Paşa'dan oluşmaktaydı (BOA, MV., 254/83). Ayrıca bu murahhaslara ilaveten heyette; uzmanlar, kâtipler ve bakanlıklardan müşavirler yer almaktaydılar. İmza yetkisine sahip olan Osmanlı Heyeti'nin 1 Mayıs 1920'de Paris'e hareketi kararlaştırılmıştı (Vakit, 1 Mayıs 1920). 200.000 lira gibi yüksek bir ödenekle Paris'e hareket eden heyette murahhaslara 18'er, uzmanlara 12'şer, kâtiplere 10'ar, diğer üyelere ise 8'er bin Franklık bir ödenek ayrılmıştır (BOA, MV., 254/78; BOA, MV., 218/151; Takvim-i Vekayi, 26 Nisan 1920).

Osmanlı Hükümeti'ne resmi çağrının yapılmasıyla barış görüşmeleri kamuoyunda ana tartışma konusu haline gelmiştir. İstanbul gazeteleri bir yandan Osmanlı'nın beklediği sulha dair görüşlerine açıklık getirirlerken, diğer yandan San Remo Konferansı'na dair konu başlıklarını yabancı ajans ve gazeteleri kaynak göstererek kamuoyunu bilgilendirme çabası içerisinde olmuşlardır. Mütarekenin ilanından beri süregelen kamuoyunun "*adil bir barış*" beklentisini dile getiren Tevfik Paşa "*barışın milli menfaatler doğrultusunda olacağı*" konusunda hala ümitliydi (İkdam, 25 Nisan 1920). Ancak Müttefik görüşmelerinden yansıyan ya da sızdırılan haberler Osmanlı için pek de iç açıcı sayılmazdı. Dış kaynaklara göre Padişahın İstanbul'da kalmasına rağmen, Boğazlar uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecek, Osmanlı ekonomisi de Müttefik Devletleri'nin kontrolünde olacaktı (İleri, 23 Nisan 1920). Osmanlı başkentini ilgilendiren bu üç madde ve ardı sıra açıklanan diğer maddeler barışa dair olumlu beklentilerin boşa olduğunu çok geçmeden ortaya koyacaktır. Buna rağmen Osmanlı basını konuya dair iyimser beklentilerini en azından antlaşma taslağının tebliğine kadar sürdürecektir.

Paris'e gidecek murahhasların belirlenmesiyle İkdam gazetesinde, iki yıldızlı ve çoğunluğu sansüre uğramış başyazılar; Osmanlı'nın temel beklentileri ve murahhasların Paris'te takip edecekleri muhtemel politikalar etrafın-

da kaleme alınmıştır. Bu yazılara göre temel beklentilerin yerine getirilmesi ancak “sağlam bir müdafaa” ile bunun sağlanması ise “yetenekli murahhaslar” sayesinde olabilirdi (İkdam, 27 Nisan 1920). Bu yazı dizisinde ilk olarak vurgulanan nokta; Osmanlı’nın milli hudutları dâhilinde bağımsız bir devlet ve bağımsız bir ekonominin teşkil edilmesiydi. Bu talep istemsizce savaşa sürüklenmiş mazlum bir milletin en temel beklentisiydi. Bunun için “adil bir barış” Osmanlı milletinin en büyük arzusu idi (İkdam, 28 Nisan 1920). Osmanlı kamuoyunun etrafında birleşmiş olduğu bu davanın zorlukları olsa da bir devletin yaşaması, ancak bu çerçevede sağlanabilirdi. Gazetede yer alan makalede Osmanlı Heyeti’nden övgü ile bahsedilmiştir. Onlara göre seçilen murahhasların yetenekleri, bu davanın savunulması için son derece uygundu. Özellikle heyette yer alan temsilcilerin önemli tecrübelere sahip olmaları, elde edilecek başarının temel anahtarı olarak görülüyordu (İkdam, 29 Nisan 1920).

İleri gazetesi de meseleyi isimsiz bir başyazıda ele almıştır. Konuya dair İkdam ile aynı noktadan hareket eden makalede, Osmanlı’nın hayat hakkının zaruriyeti üzerinde durulmuş, murahhasların son derece ağır ve tarihi bir sorumluluk ile karşı karşıya olduklarına dikkat çekilmiştir. İleri gazetesi süreci değerlendirirken, Mütareke Dönemi boyunca Müttefik temsilcileri tarafından dile getirilen söylemlerin, antlaşma metni için bir ipucu sağladığını ifade etmektedir. Bu sebeple Osmanlı’yı nasıl bir antlaşma metninin beklediğini kestirmek güç değildi. Buna rağmen İleri’de yer alan makalede dikkati çeken diğer önemli tespit ise - yukarıdaki ifadelerle çelişmiş olsa da - daha çok bir temenniye andırmaktaydı. Buna göre antlaşmanın yapımı uzun bir zaman dilimine yayılmıştı ve Müttefik Devletlerin politikaları bu süreçte büyük değişimlere uğramıştı. Dolayısıyla bu değişim Osmanlı için bir avantaj sağlayabilirdi. Böylelikle murahhasların etkili bir şekilde savunma yapmaları, Osmanlı hedeflerine ulaşma umudunu doğurabilirdi (İleri, 30 Nisan 1920).

Vakit gazetesi de diğer iki gazetede olduğu gibi isimsiz başyazılarında Osmanlı barışı hakkında temel görüşünü açıklamaktaydı. Gazeteye göre ortalıkta çok fazla bilgi kirliliği vardı ve bu sebeple doğru bir kanaate varmak güçtü. Ancak bu değerlendirmeler etrafında da olsa bazı görüşlerin dile getirilmesi faydalı görülmekteydi. Buna göre savaş sürecinde ve sonrasında Müttefiklerin ısrarla üzerinde durdukları “adalet” kavramının ne ifade ettiğini tetkik eden gazete, bunun “yaşam hakkı mı” yoksa “Osmanlı’nın cezalandırılması” anlamında mı kullanıldığını sorgulamaktaydı. Gazeteye göre adalet kavramı Osmanlı tebaası ve kendisinden ayrılması zaruri olan bölgeler için kullanılan bir ifade ise bunun kabul edilebileceğini, eğer “Osmanlı’nın cezalandırılması” anlamında bir mahiyete sahip ise Müttefikler, uluslararası adalet kavramı ile çeliştirmektedirler. Bu konu hakkında endişeye mahal olup olmadığı ancak barış taslağının tebliğ edilmesiyle anlaşılacaktı (Vakit, 27 Nisan 1920). Eğer Müttefikler “Osmanlı’nın cezalandırılmasında” ittifak

etmişlerse, bu konuda Osmanlı Heyeti antlaşma metnine itiraz ederek, metnin tadil edilmesini talep edecekti. Gazeteye göre heyette yer alan murahhaslardan özellikle de Tevfik Paşa'nın deneyimi buna son derece uygundu.

Milli Mücadele karşıtlığı ile bilinen Alemdar gazetesi ise diğer gazetelerden farklı olarak Osmanlı barışının önündeki en büyük engel olarak diğer meselelerde olduğu gibi Anadolu Hareketi'ni görmekteydi. Alemdar'da yer alan üç yıldızlı isimsiz başmakalelere göre sulhun başarısı, ancak Anadolu Hareketi'nin "ezilmesiyle" sağlanabilirdi. Dolayısıyla gazetede yer alan yazılara göre, Osmanlı'nın başına gelen tüm "melanetler" İttihatçılardan ve onun "uzantısı" olan Anadolu Hareketi'nden kaynaklanmaktaydı. Bu bağlamda Padişahın ve Sadrazam'ın başarı elde etmeleri, Osmanlı birlik ve beraberliğini sağlanmaları için bu meselenin üzerine gidilmeliydi (Alemdar, 25 Nisan 1920). Böylelikle içeride sağlanan sükûnet ve birlik sayesinde Paris'teki murahhaslar layıkıyla Osmanlı hukukunu savunabilirdiler. Onlara göre zaten murahhaslar yeterli donanım ve tecrübeye sahiptiler. Bu sebeple Anadolu'da devam eden mücadele barış yapma sürecine büyük oranda olumsuz şekilde etki etmekteydi (Alemdar, 28 Nisan 1920).

Osmanlı kamuoyunun oluşturulmasında büyük etki sahibi olan İstanbul gazetelerinin temel politikalarına bakıldığında hemen hepsinin benzer görüşler etrafında fikir beyan ettikleri görülmektedir. Hatta ilgili makalelerin hepsinin isimsiz olarak çıkmış olması ve benzer ifadeleri barındırması, gündemin tek bir yerden belirlenmiş olduğu izlenimini vermektedir. Genel havaya bakıldığında barış metninin içeriğinin Osmanlı için uygun olacağı düşüncesi dönemin ruhuyla çelişkili bir görünüm arz etmektedir. Hâlihazırda İstanbul kısa bir süre önce resmen işgal edilmiş, Osmanlı Hükümeti yok hükmünde sayılarak, Ankara'da yeni bir hükümet kurulmuştu. Böylesine karmaşık bir vaziyet içerisinde İstanbul'dan üretilen politikaların amaçları ve nereye varacağı tartışma konusudur. Gazetelerde çelişki barındıran bir diğer husus ise yabancı medya organları kaynaklı haberlerdir. Büyük bir kısmı sızdırma ya da resmi tebliğlere dayanan bu haberlerde antlaşma metninin önemli kısımları ifşa edilmişti. Buna rağmen yukarıda ismi geçen gazetelerin "adaletli barış" ve "tam bağımsız Osmanlı" fikirlerini hangi temel gerekçeler doğrultusunda ifade ettikleri dikkate değerdir. Antlaşmanın muhteviyatına dair olumsuz haberlerle bu görüşleri barındıran makalelerin aynı sütunlarda çıkması, söylemler ile gerçeklerin taban tabana zıt olduğunu göstermektedir.

Osmanlı basınında yer alan iyimser bakış açısına belli ki murahhaslar sahip değillerdi. İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce Cemil Bey ve Reşit Paşa ayrı ayrı İngiliz temsilcisi Webb'i ziyaret etmişlerdi. Bu görüşmelerin ana konusu Osmanlı'ya layık bir "manda" arayışıydı. Cemil Paşa'ya göre Osmanlı Devleti, dış destek olmadan devam edemezdi. Ona göre İngiliz desteği ile Mısır'daki Britanya yönetimine nazaran biraz daha liberal bir tarz ile Osmanlı'nın devamı mümkün olabilirdi (Akşin, 2010: 107). Hürriyet ve

İtilaf Fırkası tarafından ise 4 Mayıs 1920 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları ile Times, Figaro ve Temps gibi Avrupa kamuoyunun nabzını tutan başlıca gazetelere barış koşullarının hafifletilmesi yolundaki gerekçeleri içeren bir mektup gönderilmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sıkıntılar karşısında yaşanan olumsuzlukların tüm sorumluluğunu gerekçeleriyle birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'na yüklemekteydi. Dolayısıyla mevcut Hükümet ve Osmanlı vatandaşları bu kişilerin “başbozuk” politikalarına kurban edilmemeliydi. İngiliz Yüksek Komiseri Webb, hükümetine gönderdiği 10 Mayıs 1920 tarihli raporunda Damat Ferit Paşa'nın ağır barış koşulları karşısında oldukça üzüntülü olduğunu bildirmekteydi. Webb'e göre Ferit Paşa 1878'de yapıldığı gibi antlaşmanın tadilini umuyordu (Erdem, 2002: 182-183).

Mayıs ayı başında, taslağın Osmanlı Heyeti'ne tebliğ edilmesine kadar, basında benzer tutumun devam ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Müttefikler tarafından sızdırılan ya da resmi tebliğlerle açıklanan maddeler etrafında tartışmalar sürdürülmektedir. Nisan ayı sonlarında olduğu gibi gazeteler temel görüşlerini isimsiz başyazılarla, neredeyse aynı başlıklarla açıklamaya çalışmaktaydılar. Karmaşık bir ruh halinin hâkim olduğu bu yazılarda Müttefiklere birçok kez “adalet”, “yaşam hakkı” ve “gelecek garantisi” gibi ifadelerle “adil bir barışın” sağlanması yolunda çağrılar tekrar edilmekteydi (İkdam, 3-5 Mayıs 1920; İleri, 1 Mayıs 1920; Vakit, 3 Mayıs 1920).

Antlaşma metni, 11 Mayıs 1920 günü, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda Osmanlı murahhaslarına tebliğ edilirken, İngiliz gazetesi The Times Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmasına dair oturumu detaylıca açıklamaktan geri durmuyordu. The Times antlaşma taslağını alan Tevfik Paşa'nın “*ellerinin titrediği ve konuşmasını duygusal bir ses tonuyla*” yaptığını özellikle vurguluyordu (The Times, 12 May 1920). Tevfik Paşa sulh şartlarını haiz evraki almasının hemen ardından Damat Ferit Paşa'ya elindeki metinle ilgili bir açıklama metni göndermişti. 12 Mayıs 1920 tarih ve 2 numaralı telgrafında antlaşmaya bir ay içinde cevap verilmesinin istendiğini bildirirken, barış taslağı metninin tercümesi tamamlandıktan sonra ilk vapurla Dersaadet'e gönderileceğini belirtmiştir. Tevfik Paşa antlaşmaya dair mütalaasını içeren kısımda ise ilgili taslağın “*istiklal ve devletin menfaatlerine uyan bir teklif olmadığı*” belirterek antlaşmanın şartları hakkında ilk görüşlerini ifade etmiştir. Paşa, Damat Ferit'e gönderdiği metinde, bir süre sonra Osmanlı kamuoyu ve devlet ileri gelenleri arasında “barışın imza gerekçesi” olarak neredeyse mottoya varacak şu ifadeyi ekliyordu; “*Evet, kabul edilemez bir antlaşma, ancak mecburuz!*” (BOA, HR. SYS., 2649/4). Osmanlı Devleti için barış sürecinin bir özeti olan bu ifade çok geçmeden tüm gerçekliği ile Müttefikler tarafından hayata geçirilecekti. Böylelikle Müttefikler, dayatmış oldukları barış taslağının kabul edilmesinden başka bir yol bırakmadıklarını ortaya koymuşlardır.

Antlaşma şartlarının ağırlığı karşısında Tevfik Paşa'nın Ali Nuri Bey'e yazdığı ifadeler son derece çarpıcıydı. Tevfik Paşa “...*İdam hükmünü mahkûm*

imza etmez!” ifadesinden bir satır sonra “Avrupa’dan bir şey ümit etmenin ne kadar boş olduğunu” söylüyordu (Çetin, 2015: 367). Bu dönemde İsviçre’de bulunan Maliye Eski Nazırı Cavit Bey 20 Mayıs 1920 tarihinde günlüğüne yazdığı “Böyle bir muahede altında Türkiye için müstakil bir hayat sürmek imkânı yoktur. Başka muhasım devletlere ceza verdiler, Türkiye’den intikam alıyorlar. Bugün nasyonalistlerin dahi yapmaları lazım gelen her türlü şey müdafaya başvurmakla beraber bilhassa muahedenin imzalanmaması için her şeyi ve her şeyi yapmaktır” sözleri ile Osmanlı’nın böyle bir antlaşmayı imzalamaması için mücadele edilmesi gerekliliğini vurguluyordu (Cavid Bey, 2000: 338-339). İfadede dikkat çeken diğer bir husus ise galiplerin, mağlup devletler arasında dahi “adaletli” davranmadığı ifade edilmektedir.

Osmanlı Heyeti’ne verilen taslakta; İstanbul’un payitaht olarak kalmasına karşın Dersaadet’in ahvali hususunda, Osmanlı’nın içinde bulunmadığı bir komisyon idaresi kurulacaktı. Yunanistan ile Osmanlı sınırı Çatalca hattı olarak belirlenmiştir. En ağır koşullardan birisi de İzmir hakkındaydı. Beş sene sonra halk oylamasına müracaat edilmesi koşulu ile İzmir, Osmanlı Hükümeti namına Yunanistan tarafından idare edilecekti. Böylelikle İzmir’in Yunanistan’a ilhaki bir sürece yayılacaktı. İktisadi kapitülasyonların kabul edilip, bütün Müttefik Devletleri’ni kapsayacak şekilde genişletilmesi, adliye teşkilatının adli kapitülasyonlara göre belirlenmesi, askeri kuvvetlerin gönüllülük usulünce kayıt edilmeleri ile birlikte 35.000 jandarma ve evvela 5.000 nakdiye birliğinden ibaret olması teklif olunmuştu.

Eşref Paşa ve Arif Bey 17 Mayıs’ta tercümesi tamamlanan sulh taslağını Dersaadet’e acilen götürmek üzere hareket ederlerken, aynı gün Tevfik Paşa, Avrupa basınının olumsuz propagandasına karşılık, yerel kamuoyunun etkin kullanılmasını merkeze tavsiye etmekteydi. Bu tarihten sonra Damat Ferit Paşa ile Tevfik Paşa arasında sürdürülen görüşmeler için telgraf yoluyla değil, yetkili kişilerin İstanbul’a bizzat gitmesi usulü benimsenmişti. Bu sırada Ferit Paşa bir kez de Lloyd George’a müracaat ederek sulh şartları konusunda harici bir girişimde daha bulunmuştu (BOA, HR. SYS., 2649/4).

Paris’teki Büyükelçiler Konferansı Osmanlı Heyeti’ne tevdi edilen antlaşmaya cevap vermek için bir aylık süre tanınmasına karar vermişti (İleri, 11 Mayıs 1920). Buna göre cevabın 11 Haziran 1920 günü verilmesi gerekirken bu, şu aşamada pek de mümkün görünmüyordu. Çünkü antlaşma taslağının incelenmesi için İstanbul’a gönderilen metin ancak 30 Mayıs’ta Babıâli’ye ulaşmıştır. Bu sebeple Osmanlı Heyeti, Hükümet adına Sulh Konferansı’ndan belirlenmiş sürenin uzatılmasını talep ediyordu (İleri, 31 Mayıs 1920). Bu mazereti geçerli gören Müttefikler, Osmanlı’nın cevabını tebliğ edebilmesi için on beş günlük bir süre daha tanıdıklarını bir nota ile bildirmişlerdir. Böylelikle Osmanlı tarafı cevabını en geç 26 Haziran’a kadar Müttefiklere iletmiyordu (İkdam, 9 Haziran 1920).

Antlaşma metninin tebliğ edildiği anın panoramasından başka The Times, Osmanlı tarafına sunulan antlaşma taslağının içeriğiyle de son derece alakalıydı. Barış metni tebliğinin ertesi günü neşredilen The Times'ın ilgili sayısında, Osmanlı barış metnine genişçe yer verilmiştir. Gazete tarafından, 13 bölümden oluşan antlaşmanın bölümleri özet halinde açıklanarak kamuoyuna duyurulmuştur. Son maddeler antlaşmanın onaylanması ve yürürlüğe girmesiyle ilgiliyken Rusya'nın antlaşmaya nihai katılımı öngörülmüştü. The Times'ın açıkladığı antlaşma taslağında Brest-Litovsk dâhil Türkiye'nin yaptığı bütün sözleşmelerin feshini kabul ettiğine dair hüküm de yer almıştı. Ayrıca Bolşevik Hükümeti ile yapılan antlaşmaların tamamı da bu kapsamdaydı. Osmanlı bu antlaşma ile tüm meskûnlarının koruması, yaşam ve özgürlük haklarını taahhüt etmekteydi. Milletler Cemiyeti Karma Komisyonlar bu kapsamda Osmanlı'da gözaltında veya hapiste bulunan kişilerin teslimini sağlayacaktı. 1915 tarihli terk edilmiş mallar kanunu yürürlükten kaldırılacaktı. Azınlıklar Osmanlı makamlarının müdahalesinden azade bir şekilde eğitimlerini sürdürebilecek, kurumlarını yaşatabileceklerdi. Osmanlı bu hususlarda alınabilecek Milletler Cemiyeti kararlarını peşinen kabul etmiş sayılmaktaydı (The Times, 12 May 1920).

The Times'ta yansıtılan barış taslağındaki askeri hususlara da büyük ehemmiyet verilmiş, konuya dair açıklamalar ile kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmıştır. The Times'a göre; imzadan sonra üç ay içerisinde ordular terhis edilecek ve askeri kısıtlamalar uygulanacaktı. Astsubay ve erlerin 12 yıldan az olmayan bir sürede askere alınması, memurların 25 yıl süre ile göreve getirilmeleri, gönüllü ve ırki temele dayanmayan işe alım süreci kabul edilmişti. 45 yaşından evvel emekli olunmayacaktı. Savaş hizmetine sahip hiçbir yedek subaya izin verilmeyecek ve görev süreleri sona ermeden ayrılan subayların veya erlerin yıllık olarak değiştirilmesi, görevlendirilenlerin toplamının %5'ini aşmayacaktı. İç güvenliği sağlamak ve sınırları kontrol etmek üzere şartlar dâhilinde bir ordu bulundurulacaktı. Jandarma kuvveti 35.000 mevcutlu olacak özel durumlarda 15.000 kişiye kadar takviye yapılabilecekti. Padişahın korumaları 700 askerden oluşacaktı.

Jandarmanın şartları: *"...Jandarma, bu amaçla kontrolü ve örgütlenmesinden Genel Kurmay Başkanlığı sorumlu olacak, Müttetikler Arası Komisyon tarafından sınırlandırılacak bir dizi toprak alanına bölünecek olan Türk topraklarına dağıtılacaktır. Her bölgede, azami kuvveti jandarma kuvvetlerinin toplam kuvvetinin dörtte birini aşacak şekilde bir jandarma birliği bulunacaktır. Jandarma birliklerine ne topçu ne de teknik birlikler dâhil edilmeyecektir. Jandarma komuta ve eğitiminde Müttetik ve Tarafsız Güçlerden subayların işbirliği yapması öngörülmüştür..."* şeklindeydi. Padişahın muhafızları hariç Türk askeri mevcudu 50.000 ile sınırlandırılırken bunların en fazla 2.500'ü subay olarak istihdam edilecekti. Gümrük, orman veya şehir polislerinin sayısında veya demiryolu çalışanlarının askeri eğitiminde herhangi bir artış

yasaklanmış, hiçbir oluşum için ek kadro verilmeyeceği hükme bağlanmıştı. Askeri okul sayısı; subaylar için bire ve astsubaylar için her bölgede bire indirilecekti. Türkiye'nin elindeki mühimmat ve savaş malzemesi, yeni silahlı kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu miktara bağlı olarak, bir program dâhilinde sınırlandırılacaktı. Belirlenen sınırı aşan silah, mühimmat ve stoklar imha edilmek üzere Müttefiklere teslim edilecekti. Alev püskürtücü, zehirli gaz, tank ve zırhlı araçlar üretilmeyecek veya ithal edilmeyecekti. Ayrıca ordu ihtiyaçlarının iç kaynaklardan temininde de kısıtlama yapılmıştı. Her türlü silah ve harp malzemesi imalatı yalnızca "Müttefikler Arası Denetim Komisyonu" tarafından yetkilendirilen fabrikalarda gerçekleştirilecekti (The Times, 12 May 1920).

Osmanlı basını ise antlaşma metninin tebliğ edilmesi ile konuya dair iyimser beklentileri noktasında büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. İkdâm, meseleye "yaşayacak mıyız" şeklindeki bir soru ile yaklaşırken, antlaşma metnini İzmir ve Edirne meselesi etrafında değerlendirmiştir. Gazeteye göre İzmir ve Edirne'nin Yunanistan'a ilhak edilmesi böyle bir soruya cevap aramayı anlamsız kılıyordu ve zaten buna ihtiyaç da yoktu. Zira bir devlet ve millet gibi yaşamak imkânından mahrum kalıdıktan sonra; Boğazların açılması, memleketin işgale uğraması ya da diğer maddelerin yürürlüğe girmesinin pek bir önemi kalmıyordu. İzmir ve Edirne'nin Yunanistan'a verilmesi zaten "Osmanlı'nın idam" edilmesi demekti. Bu antlaşma, ne kabul edilebilirdi ne de buna imza atılabildi. Gazete, tehditkâr bir yaklaşımla, böylesine bir yıkıma kimsenin imza atamayacağını belirtiyordu. Bu antlaşma metni ancak kaosa ve asayişsizliğe yol açardı. Dolayısıyla Müttefik Devletler herkesin selameti için Osmanlı'nın bu yoldaki itirazını dikkate almalıydı (İkdâm, 12 Mayıs 1920). İleri gazetesi de İzmir ve Trakya özelinde antlaşma metnini değerlendirirken kararın isabetsizliğini Avrupalı devletlerin şarttan bihaber olarak, "düşüncesizliğine" ve "adaletsizliğine" bağlamaktadır. Makaleye göre, tüm özellikleriyle Anadolu'nun kalbi olan bu Türk şehrinin Yunanistan'a ilhaki kabul edilemezdi. Ayrıca bu karar yıllardır yapılagelen istatistikleri yalanlamakta, sadece sahte bir propagandanın ürünü olmaktan öteye geçmiyordu (İleri, 13 Mayıs 1920).

Antlaşma metnine tepkiler bunlarla sınırlı kalmıyor, Refi Cevad'ın ve Ali Kemal'in dahi heyecanlı tepkileri en yüksek perdeden yankı buluyordu. Refi Cevad böylesine bir metni kimsenin imzalamayacağı yolundaki tehdidi o günlerde neşredilen gazetelerdeki ifadelerin ruhuna uydundu. Ona göre Müttefikler, böyle bir antlaşma metninin büyük tehlikelere sebep olacağını farkındaydılar. Dolayısıyla bir aylık mühletin sonunda, Osmanlı itirazı dikkate alınarak, bu metin hafifletilmeliydi (Alemdar, 15 Mayıs 1920). Refi Cevad İleri gazetesinde olduğu gibi antlaşmanın kabul edilmeyeceği noktasında tehditvari tavrı, Ali Kemal tarafından farklı bir boyuta taşınıyordu. Gazetede yer alan başmakalesinin ismi her şeyi özetler nitelikteydi; Lanet! Lanet! La-

net!. Ali Kemal yazıda kaleme aldığı üç öneriden ilki, antlaşma metnine itiraz ederek kısmen değiştirilmesini sağlamaktı. Diğeri ise geleceğin “adalet ve insanlığına” bel bağlayarak antlaşma metni kabul edilmeliydi. Ancak bunu kim imzalayacaktı? Son çare olan “silahlı direniş” kendisi kabul etmese de ona göre halk, bu yolu tepkisel olarak tutabilir miydi? Buna Osmanlı ricalinden herhangi bir kimse destek olabilir miydi? (Peyam-ı Sabah, 15 Mayıs 1920). Ali Kemal’in burada dile getirdiği üç önerinin ilk ikisi zorunlu şekilde Osmanlı tarafından takip edilecek, ancak herhangi bir ilerleme sağlanamayacaktı. Son önerisi ise tehditvari ve açıktan bir “silahlı direniş” çağrısıydı. En başından beri kabul etmese de bu hareket zaten Anadolu’da önemli bir mesafe katetmişti.

Ali Kemal ertesi gün müdafaa çağrısına açıklık getirme ihtiyacı duymuş olacak ki, bu tarz bir savunmanın Anadolu’da sürdürülen fiili mücadelenin aksine “sulh ve sükûnetle” itirazlarını dile getirmekten ibaret olduğunu belirtiyordu. Ayrıca Osmanlı halkının ve kendilerinin “Bolşevikliğin en birinci” hasmı olduklarını ilave ederek, bu yazısında Milli Mücadele karşıtlığını yinelemeyi ihmal etmiyordu (Peyam-ı Sabah, 16 Mayıs 1920). Bu ifadesiyle Ali Kemal, Milli Mücadele’nin Padişah’a ve yönetime karşı sürdürülen “Bolşevikvari” bir anlayışın ürünü olduğunu ifade ediyordu. Kendisi bunun aksine böylesine bir müdafanın Padişah ve Hükümet etrafında “sulh” içerisinde cereyan etmesini tavsiye ediyordu.

Bariş için sunulan ağır şartlar karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sultannahmet Meydanı’nda bir miting ile “adalet isteğini” dile getirmişti. 21 Mayıs günü düzenlenen mitingde Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve İzmirli Hafız İsmail Efendi bariş için sunulan mevcut şartların kabul edilmeyeceğini “*adalet isteriz*” sözleriyle dile getirmişlerdir (İkdam, 22 Mayıs 1920). Rıza Tevfik Bey ise “*hakkımızı ispat etmeliyiz*” diyordu (Akşin, 2010: 113). Amiral Robeck’in 22 Mayıs 1920 tarihli raporu ise Damat Ferit Paşa’nın antlaşmayı imzalaması halinde taraftarlarının çoğunu kaybedeceğini öngörmekteydi. Damat Ferit Paşa’nın antlaşma şartları hakkındaki dert yanmasına Robeck, böyle bir antlaşmanın kaçınılmaz olacağı konusunda kendilerini mütarekeden beri sürekli uyardıklarını hatırlatarak, bunun şaşırtıcı bir taslak olmadığını belirtmişti (Erdem, 2002: 183-184).

Evkaf Nazırı Osman Rıfat Paşa, Hükümetin sulh şeraiti hakkındaki görüşü ile ilgili olarak Jurnal Doryan’a bir açıklamada bulunmuş ve bu beyanata İkdam’ın 22 Mayıs 1920 tarihli nüshasında geniş şekilde yer verilmişti. Osman Rıfat Paşa, gazeteye vermiş olduğu demeçte sulhun ağır şartları olduğunu, ancak halkın kötümser bir ruh haline girmemesini, daha önceden de belirtilen birçok konuda meselenin asılsız çıktığından ve bu konuda sebat edilmesi gerekliliğinden bahsetmişti. Paşa, şimdiye kadar başarılı olunamasa da en büyük amaçlarının “...*İstiklal-i millimizi ve menafi-i hayatiyemizi muhafaza edecek bir sulh akdetmekten ibaret...*” olduğunu belirtmiştir. Gazeteye

vermiş olduğu demeçte Osman Paşa, Kuva-yı Milliye'ye de seslenerek mevcut koşulların dikkate alarak hareket edilmesini vurgulamıştır. Ona göre, ordu ve mühimmat bakımından çok kuvvetli milletlerin bile bu yolda mağlup oldukları için Kuva-yı Milliye'nin bu hareketinden vazgeçmesini tavsiye ederek, tek çıkışı Padişah etrafında toplanılmasına bağlıyordu.

Bunun yanı sıra Paşa, antlaşma metninin Damat Ferit Paşa tarafından üzüntü ile karşılandığını doğrularken, "...böyle bir antlaşmanın imzası için Sadrazam'ın uzun süre düşünmesi gerekliliğini..." dile getirmişti (İkdam, 22 Mayıs 1920). Osman Rıfat Paşa'nın haklı bulunduğu taraflar muhakkaktı. Çünkü daha öncesinde İstanbul ve Hilafet meselelerinde Müttefiklerin takınmış olduğu tavırlardaki değişim onu iyimser davranmaya sevk etmiş olabilirdi. Ancak üzerinde yorum yapılan metin hakkında büyük değişimin olmayacağı, Müttefiklerin bu defa geri adım atmayacakları, Sevr Antlaşması imzalandığında açık şekilde ortaya çıkacaktı.

Osman Rıfat Paşa Kuva-yı Milliye ve kamuoyuna itidal çağrısı yaparken Anadolu'da durum beklenildiği gibi sakin bir halde değildi. İlk olarak Barış Antlaşması metninden haberdar olan vatandaşlar her alanda protestolara başlamışlardı. Büyük Millet Meclisi'ne gelen sayısız protesto metnine karşılık, Ankara'da kurulan yeni Meclis'te de bu protesto ve tepkiler dile getirilmekteydi. 22 Mayıs 1920 tarihli oturumda Sevr Antlaşması'na ait kısımlar hülasa şeklinde verilirken, bu taslak "*Türklerin İdam Fermanı*" olarak görülmekteydi. Saruhan vekili Mustafa Necati Bey'in böyle bir antlaşmayı her kim imzalar ise o kişi "hain" ve "milletini yok etmek isteyen bir "canarvardır" ifadesi kayıtlara geçiyordu. Mustafa Necati, Damat Ferit ve Hükümetinin milletin adamı olmadığını, bu sebeple imzanın millet adına olmayacağını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey ise Barış Antlaşması'nı batılı büyük güçlerin niyetini ortaya koyan önemli bir belge olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu taslak, milletin ve Kuva-yı Milliye'nin mukaddes bir yolda olduğunun en açık kanıtıydı (TBMMZC, 22 Mayıs 1920).

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ertesi gün çıkan sayısında Meclis'in göstermiş olduğu tepkileri milli bir galeyana dönüştürerek tanımlamış, milletin ve Büyük Millet Meclisi'nin kesinlikle böyle bir metni kabul etmeyeceğini kamuoyu ile paylaşmıştır. Meclis'te cereyan eden görüşmelerin neredeyse tamamı verilerek, vatandaşların konu hakkında bilgi edinmesi sağlanmıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 24 Mayıs 1920). Hâkimiyet-i Milliye'nin 3 Haziran tarihli sayısında da İstanbul Hükümeti ve destekçilerine tepkiler dinmiyordu. Bu sayıdaki isimsiz başyazıda ise konu, 21 Mayıs'ta ki Sultanahmet Mitingiydi. Hâkimiyet-i Milliye'ye göre bu gösteriyi tertip edenler özellikle Rıza Tevfik Bey ve Mustafa Sabri Bey nutuklarında İngiliz himayesini öven görüşler dile getirdikleri için halkın büyük tepkisinden "zor bela" kurtulmuşlardı. İstanbul gazetelerinde yer alan beyanlarla farklı bir çerçevede ele alınan bu gösteri İngilizlerin tavsiyesi ile tertiplenmişti (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1920).

2. Antlaşma Metni Hakkında Osmanlı Heyeti'nin Çalışmaları ve Sevr Barış Antlaşması'nın İmzalanması

Antlaşma metninin tam halinin Osmanlı Hükümeti'ne ulaşmasıyla Hariciye Nezareti bünyesinde Müttefik temsilcilerine verilecek cevap hazırlanmaya başlanmıştır (İleri, 30 Mayıs 1920). Sulh şartları hakkında verilecek cevap için bir aylık süre öngörülmesi dolayısıyla muahede metninin ulaşmasının hemen ardından Sadrazam başkanlığında Muahede-i Sulhiye-i Tetkik Komisyonu teşkil edilmişti. 2 Haziran'da komisyona önce Sadrazam başkanlık yaparken, sonrasında bu görevi Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi sürdürmüştü. Oturuma katılan heyet üyeleri ise Maliye Nazırı Reşat Bey, eski Şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi, Şura-yı Devlet Reisi Vekili Ethem Bey, Ayandan Hadi Paşa, Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Aristidi Paşa, Azaryan Efendi, Zeki Paşa, Pertev Paşa'dan oluşmaktaydı (İkdam, 3 Haziran 1920).

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi başkanlığında çalışmalarını sürdüren ve Müttefiklere verilecek cevabı kaleme alan Muahede-i Sulhiye-i Tetkik Komisyonu, alt komisyonlarını da oluşturmuştu. Askeri aksamı tetkik için Pertev Paşa başkanlığında; Umum Jandarma Kumandan Muavini Miralay Hilmi Bey, Endaht Mektebi Müdürü Miralay Emin Bey ve Şimendifer Alayı Kumandanlığı'ndan Mütekait Kaymakam Haydar Bey'den müteşekkil bir komisyon oluşturulmuştu. Ticaret ve Ziraat, Maliye ve Adliye bakanlıklarına ait konuları Hariciye Nezareti'nde evvelce oluşturulan İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu'nun bakiyesi sürdürmekteydi. Defter-i Hakani Emaneti'nin işlerine ait konular, Maliye Nezareti'nde kurulan komisyonlarca tespit olunmaktaydı. Hukuki işlerin önemi dikkate alınarak çalışmalar titizlikle yürütülmekteydi. Rüsumat meselesine ise; Ser Müfettiş Veysi, Tarife Müdürü Fethi, Kontrol Müdürü Gani beylerden mürekkep bir komisyon görevlendirilmişti (İkdam, 10 Haziran 1920). Kurulan bir diğer komisyon ise muahede ile sunulan sınırları tetkik için görevli olan Osmanlı Tahdit-i Hudut Komisyonuydu. Burada Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Erkân-ı Harbiye binbaşlılarından olan Sait, Tevfik, Emin ve Burhanettin Beyler görevlendirilmişlerdi (İleri, 11 Haziran 1920).

Osmanlı Hükümeti'nin Haziran ayı ortalarında sürdürdüğü iç yazışmalarının temel konusu muahedenin tadil edilmesiydi. Anadolu'nun, mevcut durumu daha da zorlaştırdığı görüşünde olan Damat Ferit Paşa, kendilerine tanınan sürenin uzatılmasının gerekliliği konusunda ısrarcıydı. 10 Haziran'da doğru Sulh Komisyonu işlerini tamamlamış, Damat Ferit Paşa 12 Haziran'da Osmanlı cevabını yanına alarak Paris'e hareket etmiştir (BOA, MV., 261/56). Damat Ferit Paşa murahhaslara iştirak ederek, antlaşmayı imzalamakla yetkilendirilmiştir (BOA, MV., 254/116; Takvim-i Vekayi, 16 Haziran 1920). Damat Ferit Paşa'nın Paris'e hareketinden habersiz olan Cemil Paşa ve Reşit Bey talimat almak İstanbul'a üzere gelmiş bulunduğu antlaşmanın imzası için süreye en azından Müttefiklerden on beş gün daha eklenmesi bekleni-

yordu (BOA, MV., 261/63). Reşit Bey ve Cemil Paşa'nın Paris'e zamanında ulaşamayacakları sebebi ile sürecin uzatılabilmesi için Osmanlı Heyeti'nden girişimde bulunmaları istenilmekteydi (BOA, MV., 219/95). Damat Ferit Paşa Paris'e gidişinin ertesi günü merkezin bu talebini Konferans reisine vermiş olduğu bir nota ile bildirirse de Müttefiklerden olumlu cevap alamamıştır (BOA, HR. SYS., 2666/1; Olcay, 1981: 594). Çünkü İtilaf temsilcileri biran önce antlaşmanın imzalanmasını istiyorlardı. Hâlihazırda Yunan ordusu zaten bunun için harekete geçirilmişti.

Haziran ayının başında İzmit ve çevresinde ortaya çıkan olaylarda Kuva-yı Milliye ve İngilizler karşı karşıya gelmiş ve Anadolu Hareketi'nin etkileri tüm Marmara'da iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. Beykoz, Gebze ve İzmit'te başlayan çatışmalar üzerine, İstanbul'daki İtilaf temsilcileri telaşa kapılarak, hükümetlerinden acil olarak takviye isteme konusunda anlaşmışlar. Komiserler bu çatışmaları antlaşma koşullarının açıklanmasına bağlayarak, Boğazlar ve Marmara'daki konumlarını muhafaza etmek için kesin olarak "ne gerekiyorsa yapma" kanaatindeydiler. Onlara göre Müttefiklerin antlaşma koşullarını uygulamak için gerekli takviyeyi yapmaları gerekiyordu. Bu gelişmeler karşısında Hythe'daki İngiliz-Fransız toplantısında, Yunan kuvvetlerinin harekete geçirilmesi kararlaştırılmıştır. 21 Haziran'da Boulogne'da, buna en çok itiraz eden İtalyanların onayı alındıktan sonra karar resmileşmiştir (Olcay, 1981: 589-592). Böylelikle Türklerin bu tutumu Yunan kuvvetleri sayesinde "cezalandırılmış" olacaktı. Yunan istilası karşısında kuvvetli bir direniş olmadan -Temmuz ayı sonuna kadar- İzmit'e kadar Güney Marmara ve Kuzey'de ise Doğu Trakya işgal altına alınmıştır. Böylelikle Yunanlılar Doğu Trakya ve Batı Anadolu'nun büyük bölümünü, Bursa ve Yalova'yı ele geçirmişlerdir. Ağustos ayı sonuna kadar ise Uşak'a kadar ilerlemişlerdir. Yunan General Paraskevopoulos, Osmanlı halkına hitaben yayımladığı bildiriye kendilerinin "Barış Konferansı Yüksek Kurulu" tarafından görevlendirildiklerini belirtiyordu. Amaçlarının Mustafa Kemal ve ulusçu yapısını dağıtmak olduğunu, hiçbir fetih emeli beslemediklerini, aksine ülkenin yazgısını barış antlaşmasının belirleyeceğini söylüyordu. Ayrıca bu girişime karşı gelenleri divan-ı harpte cezalandırmakla tehdit ediyordu. Damat Ferit'in bu hareket karşısında Millerand'a verdiği protesto notası her zaman olduğu gibi yine karşılıksız kalıyordu (Akşın, 2010: 158-163).

Anadolu'da bu gibi gelişmeler meydana gelirken Osmanlı Heyeti Paris'te çalışmalarına devam ediyordu. Ancak Osmanlı Heyeti'nin faaliyetlerini yakından takip eden İngilizler durumdan pek de memnun değillerdi. Bunun üzerine Lloyd George, İtalyanları kendi lehlerine çevirmeye çabalayan Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı delegasyonundan duyduğu rahatsızlık nedeniyle, Damat Ferit Paşa'dan bu isimlerin İstanbul'a geri çağırılmasını istemiş, Ferit Paşa ise İngilizler ile sulh yapabilmek adına bizzat Paris'e gitmişti. Damat Ferit Paşa'nın bu hareketi heyetteki Tevfik Paşa ve Reşit Bey'i oldukça

gücendirmişti. Ahmet Tevfik Paşa ile aynı otele yerleşen Damat Ferit Paşa, Fransız Albay Henry ile sık sık görüşmeler gerçekleştirmiş, Venizelos'un adamları ve Rum gazetecilerle dahi temas kurmaktan çekinmemiş fakat Tevfik Paşa ile görüşmemişti. Heyetin Sulh Konferansı'na sunmak üzere olduğu cevabı acele ile değiştiren Damat Ferit Paşa, 25 Haziran'da Osmanlı'nın cevabını Müttefiklere sunmuştur. Bu oldubitti karşısında Tevfik Paşa yalnız Reşit Bey ve bir muavini, iki kâtibin kalması haricinde heyetin Paris'te ikametine lüzum olmadığı fikrini ortaya atarak dönmeyi teklif etmişti. Damat Ferit Paşa'nın müdahil olmasıyla ortaya çıkan problemler neticesinde Ahmet Tevfik Paşa'nın önerisi kabul edilerek Osmanlı Heyeti İstanbul'a dönmüştür (Çetin, 2015: 370-371).

Paris'te bulunduğu sırada Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Sadaret Kaymakam'ı Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye gönderdiği sulh ve Kuva-yı Milliye hakkındaki yazısı ise dikkate değerdi. Buna göre Damat Ferit Paşa ve Hükümetin tüm çabalarına karşılık *“Kuva-yı Milliyecilerin yaptıkları nedeniyle bu çabanın boşa çıktığı anlatılmaktaydı. Bu insanların kendi menfaatleri için çalıştıklarını, bunlarla yalnız Osmanlı'nın değil işgalcilerin de mücadele etmesi”* gerektiğini ifade etmekteydi (BOA, HR. SYS., 2666/1). Anlaşılan o ki Sadrazam'ın en büyük derdi halen Anadolu Hareketi'ydi. Barış Antlaşması'nın tadili konusunda heyetin kararlarına uymayarak kendi fikrinde bir muhtırayı sunan Damat Ferit Paşa, başarısızlığı Anadolu Hareketi'nin İtilaf Devletleri ile olan çatışmasına bağlamaktaydı.

Osmanlı Heyeti'nin İtilaf Devletleri'ne vermiş olduğu antlaşma metninin tadili hakkındaki tasarı, Müttefiklerce Belçika'nın Spa şehrinde başlayan konferansta değerlendirilmeye alınmıştır. Metni alan Müttefik temsilcilerinin aklındaki tek yol, Osmanlı'nın *“kayıtsız, şartsız”* antlaşma metnini onaylamasıydı. Bu sebeple İtilaf temsilcileri Osmanlı'nın antlaşma metni hakkındaki görüşlerini ufak tefek değişiklikler haricinde kesin bir dille kabul etmemişlerdir. Müttefikler sürenin uzamasından rahatsızlardı ve 16 Temmuz günü kesin olarak on gün içerisinde bu antlaşmanın hiçbir çekince olmaksızın imzalanmasını Osmanlı Heyeti'ne bir ultimatomla bildirilmişlerdir. Ayrıca Müttefikler antlaşmanın imzalanmasını da yeterli bulmuyor, İstanbul Hükümeti'nin bir sonraki adımda Anadolu'da antlaşma maddelerini tatbik edebilecek nüfuzu elde etmesini istiyorlardı. Sulhun ortadan kalkması tehdidini savuran Müttefikler, 27 Temmuz gece yarısına kadar antlaşmanın imzalanmaması halinde, Türklerin Avrupa'dan atılması seçeneğinin yeniden gündeme alınacağını bildiriyorlardı (Takvim-i Vekayi, 24 Temmuz 1920; The Times, 19 July 1920). Bu ultimatomla Müttefikler, Osmanlı'nın sadece antlaşmayı kabul etmesiyle yetinmiyor, Anadolu'da devam eden Milli Mücadele'nin de sona erdirilmesi için de gerekeni yapmasını bekliyordu. Aksi taktirde Müttefikler Osmanlı'ya karşı *“lütufkar tavırlarından”* vazgeçeceklerdi.

Barış Antlaşması hakkında toplanan Saltanat Şurası'nda, Reşit Bey'in 17 Temmuz tarihli telgrafı da okunmuştu. Bu telgrafta Reşit Bey, Osmanlı'nın Müttefiklere vermiş olduğu tasarının kesin bir dille kabul edilmediğini bildiriyordu. Müttefiklerin vermiş olduğu cevabı da içeren bu telgrafta ultimatoma haricinde, Reşit Bey'in kişisel görüşleri de yer almaktaydı. Reşit Bey, Paris'te kurmuş olduğu temaslara dayanarak Osmanlı'ya karşı Müttefiklerin temel bakış açısını açıklıyordu. Bu bilgilere göre, barış taslağının reddedilmesi halinde İstanbul'un da elden gideceği, bunun için Yunan askeri İstanbul'a çıkarılacaktı (Yakut, 2005: 111). Ayrıca İstanbul'un Osmanlı elinde kalması ise Anadolu'daki karışıklığın son bulmasına bağlıydı. Bu durum karşısında, ortada bir Osmanlı Devleti'nin kalmayacağını anlayan Sadrazam Damat Ferit Paşa, Roma'nın yıkılışından sonraki en büyük tarihi hadise olarak Osmanlı'nın çöküşünü tanımlamaktaydı. Damat Ferit Paşa antlaşmanın ağırlığını kabul etmiş olsa da burada itiraz etmenin yok olmak anlamına geldiğini ifade eden bir hitap ile taslağın kabulü yönünde talepte bulunmuştu. Toplantıya katılanların ekseriyeti, yok olmaktansa "budanmış bir ağaç gibi" varlığını sürdürmeyi benimsemişlerdi. Aynı zamanda Şura'da Anadolu'daki hareketin bastırılmasına dair gereklilik de konu edilmişti. Nihayetinde Sultan Vahdetin antlaşmayı kabul edenlerin ayağa kalkmasını emir buyurmuşken, Topçu Tümgenerali (Ferik) Rıza Paşa'nın çekimser oy kullanması haricinde meclise katılanların tamamı Sevr Antlaşması'nı kabul etmişlerdi (Takvim-i Vekayi, 24 Temmuz 1920; Meray-Olcay, 2021: 53-59). Barışı imzalamak için başkentten ayrılan Osmanlı Heyeti'nin ayın 27'sinde Paris'e varması beklenmekteydi (İkdam, 24 Temmuz 1920).

Osmanlı Hükümeti'nin almış olduğu karar dış kamuoyunda da ilgi ile takip edilmiş, mesele The Times gazetesi tarafından mühim bir haber olarak geçilmiştir. Antlaşmanın imzalanmasına karar verilen Saltanat Şurası'ndaki görüşmelerin detaylarına değinilmiştir. Trakya, İzmir, Doğu Anadolu ve Arap topraklarının kaybedilmesine karşılık toplantıya katılan kişilerden yalnız Topçu Generali Rıza Paşa'nın muhalif görüş beyan ettiği ve çekimser oy kullandığı bilgisi The Times tarafından Müttefik kamuoyu ile paylaşılmıştır (The Times, 24 July 1920). İstanbul Hükümeti Paris'teki temalarını, burada kalmış olan Dâhiliye Nazırı Reşit Bey üzerinden sürdürmesine rağmen, antlaşma metninin imzalanması için yeni heyet üyelerinin belirlenmesi gerekiyordu. Bunun üzerine Hükümet, Paris'teki müzakerelere katılmaları ve antlaşma metninin imzalanması için Rıza Tevfik Bey ve Hadi Paşa'yı görevlendirmiştir (BOA, MV., 252/29). Ayrıca bu heyete daha sonra Bern Sefiri Reşat Halis Bey de atanmıştır (BOA, MV., 252/30).

30 Temmuz 1920 günü Robeck, Curzon'a yazdığı raporda, Damat Ferit Paşa'nın antlaşmanın uygulanmasını görev saydığını bildirmekteydi. Asayiş-i sağlamak için İngiliz desteğine güvenen Damat Ferit'in Shuttleworth ile birlikte hazırladığı bir tasarı doğrultusunda, 15.000 kişilik Padişah ordusu-

nun doğudaki Kürtlerin desteği ile Mustafa Kemal Paşa'ya saldırılmayı planladığını bildirmiştir. Yine de bu kuvvetin asayişi sağlaması şüpheliydi. İtilaf Devletleri ise Anadolu'da ordu tutma niyetinde değildi. Robeck Yunan ordusunun ilerleyişini tehlikeli görürken, en iyi formül olarak milliyetçilerin ikna edilmesini tavsiye ediyordu. 31 Temmuz'da kabinenin bazı üyelerinin barış taslağına olumsuz bakması nedeniyle istifa eden Damat Ferit Paşa yine aynı gün yeni kabinesini kurmuştu. Robeck 1 Ağustos 1920 tarihli diğer bir raporunda ise İstanbul'da güvencilecekleri tek adamın Damat Ferit olduğunu bildirmekteydi. Robeck, bu sebeple Damat Ferit'in görevde kalmasını kendileri için olumlu görmekteydi. Ancak, Barış Antlaşması'nı imzalayacağından dolayı durumunun trajik bir hal alacağını ve halkın gözünde düşeceği durumun oldukça "aşağılık" olacağını da eklemiştir. Bunun için sonrasında onun bu görevde kalmasının kendileri içinde bir kıymeti kalmadığını bildirmekteydi (Erdem, 2002: 200-201). Robeck'e göre; Damat Ferit, Müttefiklerin amaçlarına göre kullanıldıktan sonra bir kenara itilebilirdi.

Paris'te Osmanlı görüşmelerini devam ettiren sulh murahhaslarından Reşit Bey, Barış Konferansı'nın başkanı Millerand'a gönderdiği yazıda imza için görevlendirilmiş kişilerin Paris'e zamanında varamama ihtimalinden söz etmekteydi (BOA, HR, SFR.4, 966/10). 31 Temmuz 1920 tarihinde ise Reşit Paşa, Hadi Paşa'nın Osmanlı Hükümeti'nin imza için yetki verdiği heyetin başkanı olduğunu ve sulh imza heyetinin oluşturulduğunu Millerand'a bildirmekteydi. Fransız Başbakan'a bildirildiğine göre; Hadi Paşa başkanlığında Ayandan Rıza Tevfik Bey ve Bern Sefiri Reşat Halis Bey'den oluşan heyet, Müttefiklerle barışı imzalamaya yetkilendirilmişlerdi (BOA, HR, SFR.4, 966/17). Reşit Bey bu heyetin Paris'e ulaşmasının ardından kendi görevinin sona erdiğini aynı gün Konferans Başkanı Millerand'a bildirmekteydi (BOA, HR, SFR.4, 966/16).

Heyetin tespitinin ardından gelinen nokta barışın imza edileceği tarihi. 1 Ağustos'ta sadrazama çekilen telgrafa göre; "...telgraf-ı samilerine münderiç mevadın tarz-ı tertip ve inşaası evvelce taraf-ı fehimalerinden konferansa verilen cevap ve muahedenin bazı ahkâmıyla teklif edilerek nota şeklinde bugün sulh konferansı başkanlığına tebliğ edilmiştir..." ifadesiyle bilgi verilmişti. İmza tarihi ise Yunanistan ve İtalya arasındaki ihtilaftan dolayı belirsizdi (BOA, HR, SFR. 4, 966/20).

Osmanlı Hükümeti Barış Antlaşması'nı kabulüne dair resmi tebliğini ise 4 Ağustos 1920'de yayınlarak kamuoyuna duyurmuştu. Hükümetin açıkça imzaladığı antlaşmanın mecburiyetlerinden bahsedilerek Anadolu'daki hareketin daha elim sonuçlara yol açma ihtimalinin, millete endişe verici olacağını altı çizilmekteydi. Bu nedenle söz konusu hareketin bitirilerek Anadolu'da sükûnun sağlanmasının gerekliliği vurgulanan tebliğ-i resmi, Milli Mücadele'nin bitirilmesinin millet yararına olduğunu da ileri sürmekteydi (İleri, 4 Ağustos 1920).

4 Ağustos 1920 tarihinde Paris'teki duruma hâkim olmaya çalışan Hadi Paşa'nın Millerand'a yaptığı, Bogos Nubar hakkındaki itirazı oldukça dikkat çekicidir. Konferansa Türkiye Ermenileri temsilcisi olarak katılan ve yetkiyi Konstantinopolis Ermeni Karma Komisyonu'ndan alan Bogos Nubar'ın bir devlet temsilcisi olmamasından dolayı antlaşmaya imza atamayacağını belirten Hadi Paşa bunun düzeltilmesini talep ediyordu (BOA, HR. SFR.4, 966/23). Bu sırada Hadi Paşa'nın Hükümeti'nden aldığı talimat gereği, Mayıs ayında tespit edilen metin dışında başka bir metne imza yetkisi olmadığını bildiren bir notasını alan Millerand, Barış Antlaşması'nın basılı metninde kararlaştırılan unsurlar haricinde hiçbir değişiklik olmayacağına ve ufak tefek değişikliklerin ise kesinlikle mahiyeti değiştirmeyeceğine dair resmi güvence vermektedir. 4 Ağustos tarihli nota ile verilen güvencede 11 Mayıs tarihli taslak metin ve düzeltmeler Osmanlı'ya bildirilmekteydi (BOA, HR. SFR.4, 966/24).

5 Ağustos 1920 tarihinde ise antlaşmanın taraf devletler haricinde kalanların da katılıma açılmasını teklif eden Jules Cambon imzalı bir protokol, Osmanlı Heyeti'ne sunulmuştu (BOA, HR. SFR.4, 966/27). Hadi Paşa buna karşılık teşekkür ederken ek protokoller konusunda ayrıca izin alması gerektiğini bildirmekteydi. Bu sebeple Cambon'dan protokol konusunda hükümete bildirilmek üzere izahat istenmişti (BOA, HR. SFR.4, 966/28). Cambon ise cevabı ertesi gün verirken, söz konusu protokolün Sırp-Hırvat, Sloven Devleti ve Yunanistan'ın antlaşmayı aynı anda imzalamamalarından kaynaklandığını ve daha sonra da katılabilmeleri için olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple ilgili metnin ek bir madde veya yükümlülük getirmediğini açıklayan Cambon, bunun için hükümet onayını gerektiren bir durum olmadığını Hadi Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Hadi Paşa 8 Ağustos'ta, Yunanistan'ın anlaşmadan kaçınmasının getirdiği rahatsızlıkları içeren bir cevap yazmış, hükümetinden telgraf yoluyla talimatı bekleyeceğini söylemiştir (BOA, HR. SFR.4, 966/30). Bu sırada Millerand'ın 4 Ağustos tarihli notası hakkında Sadarete yazılan 7 Ağustos 1920 tarihli şifreden anlaşıldığı şekli ile heyetin antlaşmayı tadil girişimi yanıtız kalmıştı (BOA, HR. SFR.4, 966/31). Hadi Paşa'nın imzalamakta çekince gösterdiği protokol hakkında da merkezle yazışmaları 8 ve 9 Ağustos 1920 tarihlerinde devam etmiş, nihayetinde Damat Ferit Paşa kabinesi bu konudaki kararını iletirken, antlaşmanın Yunanistan veya Hicaz'ın imzalamama konusundaki ısrarları üzerinde durularak, bu olumsuzluk karşısında Yunanistan'ın kazançlarının Müttefiklerce geri alınması yönünde bir teklifin yapılması önerilmekteydi (BOA, BEO, 4646/348414; BOA, HR. SFR.4, 966/37).

İtilaf Devletleri'nin ultiyatomu karşısında İstanbul Hükümeti imza kararı almış, ancak İtalyanlar ve Yunanlılar arasındaki anlaşmazlık Ağustos'un ilk günlerinde antlaşmanın imzalanmasına mani olmuştu (İleri, 9 Ağustos 1920). 9 Ağustos 1920 günü Hadi Paşa, Yunanistan'ın antlaşmayı işleme koy-

mayı kabul ettiğini sadarete bildirirken Çarşamba sabahına kadar yanıt alabilirlerse antlaşmanın hemen imzalanmasının talep edildiğini aktarmaktaydı (BOA, HR. SFR.4, 966/38).

Damat Ferit Paşa, 10 Ağustos günü 59 numaralı telgrafla bazı detayları ekleyerek imza konusuna nihayet vermekteydi. Detaylar şu şekildeydi; Birincisi eskiden olan veya yeni kurulan devletlerin herhangi bir bahane ile kabul edilen şartlar haricinde bir şey istemeyeceğinin ilan edilmesi, ikincisi Yunan Ordusu'nun barış sağlanır sağlanmaz hududun ötesine çekilmesi, 11 Mayıs Antlaşması ve sonrasında imzalamış devletler, imzalanan metinde herhangi bir değişiklik olmadan kabul edilmesi talep edilmekteydi. Bunlar garanti edilir edilmez imzalama yetkisi heyete verilecekti. Ayrıca Hükümeti'n, hareket özgürlüğünü kazandığı anda asayişi sağlamak üzere görevini yerine getirmeye kararlı olduğunu iletmekteydi (BOA, HR. SFR.4, 966/46).

Osmanlı İmparatorluğu için sürecinin sonu anlamına gelecek imza 10 Ağustos 1920 günü Hadi Paşa'nın *"İtalya ile hâsıl olan ihtilaftan dolayı evvelce de imzadan imtina eden Yunanistan bu kere vaz-ı imzaya muvafakat etmiş olduğundan sulh muahedenamesi bugün saat dörtte imza edildi"* telgrafı ile nihayete ermişti (BOA, HR. SFR.4, 966/42). Millerand 10 Ağustos günü antlaşmanın 11. maddesi uyarınca İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri adına anlaşma metninin onaylı bir örneğini Hadi Paşa'ya iletmişti (BOA, HR. SFR.4, 966/43).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilirken, devlet ileri gelenleri açısından, Wilson Prensipleri "aydınlık bir gelecek" için önemli bir umut vesilesi olarak görülmüştür. Sevr'e giden süreçte, "adil bir barış" beklentisi içerisinde olan Osmanlı kamuoyunun büyük bir yanılgı içerisinde olduğu kısa süre içerisinde ortaya çıkacaktır. Müttefik Devletler barış için bir araya geldikleri konferanslarda mağlup devletler için tek taraflı bir barış antlaşması tasarlarırken, onların görüşleri kendileri için kıymete değer görülmemiştir. Bu durumdan en çok etkilenen devletlerden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı da tek taraflı olarak Müttefikler tarafından çizilmiştir. Görüşmelerde yer almayan Osmanlı tarafı süreci izlemekle yetinmiştir. Müttefiklerin daha en başından girişmiş oldukları işgalci tutum ve Osmanlı yönetimine karşı takınmış oldukları tavır, aslında barış konusundaki negatif bakış açılarının en belirgin ipucudur. Müttefikler bir barıştan ziyade "kayıtsız şartsız bir teslimiyeti" istemekteydiler. İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, birçok stratejik noktanın işgal edilmesi, önemli devlet adamlarının tutuklanması gibi hadiseler, milletin kendi yazgısını belirlemeyi zorunlu bir hale getirmiştir. Bu doğrultuda Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan Milli Mücadele Hareketi bu sömürgeci tutuma karşı gösterilmiş önemli bir tepkisel yaklaşımdır. Zira Anadolu'da yeşeren bu

hareket, İstanbul'da hâkim olan devletin ve milletin kurtuluşu “adil bir barış ile sağlanabilir” düşüncesinin aksine tek kurtuluşun “silahlı bir mücadele ile mümkün olabileceği” fikrinin sonucudur.

Müttefikler bu düşüncenin haklılığını kanıtlar nitelikteki hareketlerini çok geçmeden açığa vurdular. Uzun süre ertelenen Osmanlı barışının Londra ve San Remo'da ortaya çıkmasıyla gerçek emelleri resmiyet kazanmış oluyordu. Osmanlı Heyeti'ne tebliğ edilen antlaşma metni ile Osmanlı İmparatorluğu ekonomik, siyasi ve adli olarak büyük devletlerin kontrolü altına alınmış, toprakları ise Anadolu'da ufak bir alana yayılmış oluyordu. Bu metin, Anadolu Hareketi'nin haklılığını bir kez daha ortaya koyarken, İstanbul'da “adil bir barış” beklentisinde olanları hayal kırıklığına uğrattı. Ne var ki Mütareke sürecinin en başından beri bu davaya inanan kişiler, artık böyle bir antlaşma ile yaşam haklarının dahi ellerinden alınacağını anlamışlardır.

Osmanlı yönetiminin devletin istikbali ve istiklali ile uzaktan yakından alakası olmayan, tam anlamıyla bir teslimiyet belgesi olan bu antlaşmanın ancak tadil edilmesiyle imzalanabileceği düşüncesi sadece teklifler silsilesinde kalmıştır. Müttefikler, Osmanlı'nın antlaşma metninin tadil edilmesi fikrini kabul etmedikleri gibi barış antlaşmasının imzalanmasını zorlamak amacıyla Yunan işgalini Anadolu içlerine kadar yaymışlardır. Bu zorbalık ve işgaller karşısında maneviyatı tamamen bozulan İstanbul yönetimi ise suçu Kuva-yı Milliye ve taraftarlarında bulmaktaydı. Müttefiklerin işgalci ve zorba tutumu karşısında çaresiz kalan İstanbul Hükümeti Sevr Barış Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle; Karlofça ile başlayan ağır anlaşmalar zincirinin son halkasını teşkil eden ve batı dünyasının Osmanlı'ya dair menfi bakış açısı muvacehesinde bir nevi “malumun ilanı” olan Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmıştır. Ancak bu antlaşma milletin nazarında hiçbir zaman kabul görülmemiş ve yok hükmünde sayılmıştır. Sevr Antlaşması bu haliyle bir barış metni olmaktan ziyade Milli Mücadele'nin resmi bir gerekçesi olmaktan öteye geçmemiştir.

KAYNAKÇA

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, BEO, 4646/348414, Tarih: 21 Haziran 1920.
- BOA, HR, SFR.4, 966/16, Tarih: 31 Temmuz 1920.
- BOA, HR, SFR.4, 966/17, Tarih: 31 Temmuz 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/10, Tarih: 25 Temmuz 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/20, Tarih: 1 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/23, Tarih: 4 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/24, Tarih: 4 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/27, Tarih: 5 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/28, Tarih: 6 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/30, Tarih: 6 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/31, Tarih: 7 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/37, Tarih: 9 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/38, Tarih: 9 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/42, Tarih: 10 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/43, 10 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SFR.4, 966/46, Tarih: 10 Ağustos 1920.
- BOA, HR. SYS., 2649/4, Tarih: 05 Ocak 1920.
- BOA, HR. SYS., 2649/4, Tarih: 12 Mayıs 1920.
- BOA, HR. SYS., 2666/1, Tarih: 14 Haziran 1920.
- BOA, MV., 218/151, Tarih: 26 Nisan 1920.
- BOA, MV., 219/95, Tarih: 23 Haziran 1920.
- BOA, MV., 252/ 30, Tarih: 19 Temmuz 1920.
- BOA, MV., 252/29, Tarih: 17 Temmuz 1920.
- BOA, MV., 254/116, Tarih: 8 Haziran 1920.
- BOA, MV., 254/78, Tarih: 22 Nisan 1920.
- BOA, MV., 254/83, Tarih: 25 Nisan 1920.
- BOA, MV., 261/56, Tarih: 9 Haziran 1920.
- BOA, MV., 261/63, Tarih: 17 Haziran 1920.

2. Resmi Yayınlar

Takvim-i Vekayi, 26 Nisan 1920, No: 3837.

Takvim-i Vekayi, 16 Haziran 1920, No: 3881.

Takvim-i Vekayi, 24 Temmuz 1920, No: 3911.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre: 1, c. II, İçtima Senesi: 1, 19. İçtima, 22 Mayıs 1920.

3. Süreli Yayınlar

İleri

Vakit

İkdam

Alemdar

Peyam-ı Sabah

Hakimiyet-i Milliye

The Times

4. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akşin, S. (2010). *İç savaş ve Sevr'de ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Çetin, N. (2015). *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Erdem, Ş.C. (2002). *Sadrâzam Damat Ferit Paşa*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Maliye Nazırı Cavid Bey. (2000). *Felaket günleri*. I, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.

Meray, L.S.- Olcay, O. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş belgeleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Olcay, O. (1981). *Sevres antlaşmasına doğru*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yakut, K. (2005). Mütareke Dönemi'nde yapılan Saltanat Şûrâları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXI(61). Ankara.